

# کتاب‌آبی

گزارش‌های محرمانه  
وزارت امور خارجه انگلیس  
درباره انقلاب مشروطه ایران

جلد ششم

از تاریخ ۲ اکتبر ۱۹۱۱ تا ۱۱ دسامبر ۱۹۱۱

بکوشش احمد بشیری

# کتاب آبی

گزارشهای محرمانه وزارت امور خارجه انگلیس  
درباره انقلاب مشروطه ایران

به کوشش و ویراستاری  
احمد بشیری

[www.adabestanekave.com](http://www.adabestanekave.com)

جلد ششم

از ۲ اکتبر ۱۹۱۱ تا ۱۱ دسامبر ۱۹۱۱  
(۹ مهر ۱۲۹۰ تا ۱۸ آذر ۱۲۹۰ خورشیدی؛  
۸ شوال ۱۳۲۹ تا ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۹ قمری)

نشر نو  
تهران، ۱۳۶۵

چاپ اول: ۱۳۶۵  
تعداد: ۲۰۰۰ نسخه  
حق چاپ محفوظ است

[www.adabestanekave.com](http://www.adabestanekave.com)

چاپ: چاپخانه کتیبه

### درخواست از خوانندگان کتاب

در این کتاب گزارش رویدادهای گوناگون یکی از پرآشوبترین و آموزندهترین دورانهای تاریخ میهن ما یعنی چگونگی پا گرفتن و پیروز شدن جنبش مشروطهخواهی در ایران را می‌خوانید.

چنانکه در پیش‌گفتار نیز یادآور شده‌ایم گردآورندگان مطالب کتاب، به‌دلایل و انگیزه‌های ویژه خودشان بسیاری از حوادث را چنان به‌کوتاهی و اختصار برگزار کرده‌اند که جز با موشکافی و کاوش بسیار نمی‌توان از آنها سر درآورد و بدتر از این، در بیشتر جاها از آفرینندگان و قهرمانان ماجراها به‌درستی نام نبرده و یا سر بسته و رمزگونه از آنها یاد کرده‌اند که بهر روی خواننده را بیشتر گیج و درمانده و دریافت مطلب را برایش بسی دشوار می‌کند.

ما برآنیم که در پایان کار چاپ کتاب، پیرامون اینگونه مطالب و رخدادها بررسی تازه‌ئی کنیم و تا جائیکه بشود گوشه و کنار آنها را روشن گردانیده، نارسائی‌ها را از میان برداشته و مردان و زنان ناشناس مانده در کتاب را به‌خوانندگان بشناسانیم.

برای کامیابی در کاری که قصد انجامش را داریم به‌کمک و یاری خوانندگان آگاه و بیداردل کتاب به‌فراوانی نیازمندیم و آنها می‌توانند با روشنگریها و توضیحات تازه، خودشان درباره مطالب کتاب و یا بدست دادن عکسها، نوشته‌ها و مدارک دیگری در این زمینه به پیشبرد کار ما یاری دهند.

مطالب، عکسها و مدارکی که خوانندگان برای ما بفرستند اگر بخواهند بنام‌خودشان در کتاب توضیحات چاپ خواهد شد و اگر مایل به‌پس گرفتن مدارک خود باشند ما، پس از رفع نیاز هر آنچه را که از آنها گرفته‌ایم بخودشان پس خواهیم داد.



باز هم یادآور می‌شویم که کار روشنگرانه‌ئی که در پیش داریم جز با کمک اندیشمندان و آگاهان این دیار بویژه آنان که خود در حوادث دوران مشروطه زیسته و یا در آنها از نزدیک یا دور دستی داشته‌اند انجام‌پذیر نخواهد بود. بزرگواری کنید و هرچه از حوادث و قهرمانان مشروطه می‌دانید در دسترس ما بگذارید باشد که این گوشه شگرف تاریخ ما با همت و همیاری خودتان روشن شود.

لطفاً چنانچه مایل به همکاری با ما بودید نامه‌ها و مطالب خودتان را به صندوق پستی شماره ۱۱۳۶۵-۳۱۴ تهران بنام احمد بشیری بفرستید و یا با تلفن شماره ۹۸۰۸۱۴ آنچه را می‌خواهید با ما در میان بگذارید.

با سپاس فراوان از توجهی که به درخواست ما و روشنتر گردانیدن تاریخ این مرز و بوم خواهید فرمود و در انتظار مهرورزی‌های شما.

[www.adabestanekave.com](http://www.adabestanekave.com)

کوشش خود را در کار چاپ این دوره کتاب به  
همه مردان و زنان آزاده و جانبازی که انقلاب مشروطه ایران  
را پدید آوردند

همه روانهای پاک که در راه بزرگداشت ایران کوشیدند و جان باختند  
شادروانان حاجی علیقلی خان سردار اسعد و همکاران او که  
پیشگامان ما در این راه بودند

نیاز می‌کنم .

احمد بشیری

[www.adabestanekave.com](http://www.adabestanekave.com)

## مقدمه

### بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ارباب بصیرت و اطلاع می‌دانند که تاریخ‌نویسی نه همین بیان حوادث و وقایع جاریه یومیه است که هر کوتاه‌نظری می‌تواند با نظر سطحی ادراک کرده مشاهدات و مسموعات خود را ثبت اوراق نماید بلکه فن تاریخ که به اتفاق دانشمندان از فنون مشکله و معظمه شمرده می‌شود مقامش بالاتر و شأنش اجل و ارفع است که به این آسانی با نظر قاصر هر بیننده‌ای ادراک شود.

تاریخ صحیح که در بین علوم و فنون دارای رتبه عالی است عبارت است از بیان علل و اسباب حقیقی حوادث و حل رموز و کشف دقایق و اسراری که از انظار عامه مستور و پی‌بردن به آن حقایق مکنونه موقوف است به شرایط بسیار و اسباب بی‌شمار که هرکس را میسر نمی‌شود.

کله فیلسوفی، احاطه تامه به جهات حوادث، ذوق سرشار، دقت کافی، دانستن فلسفه اجتماع، تهیه وسائل اطلاع، بصیرت بر احوال خصوصی و عمومی ملل و نحل، و بسی دیگر از اسباب و شروط لازم است تا شخص بتواند از عمده نوشتن تاریخ بر آمده و سلسله واقعات را به علل و اسباب حقیقی خود ارتباط داده ریشه و اصول حوادث را ثبت نماید، و هر کس بخواهد بدون تدارک اسباب فوق در مقام شروع به چنین مهمی خطیر برآید بی‌شبهه دچار خطیئات و مرتکب جنایات بی‌حساب شده اغلاط را بجای حقایق درج کرده تا ابد روح حقیقت را متأثر و متالم ساخته و خوانندگان

را به ضلالت افکنده است.

تاریخ انقلاب اخیر وطن عزیز ما (ایران) یکی از حوادث بزرگ دنیا است که نظیرش در خود ایران تاکنون معدوم و در سایر نقاط عالم معدود و از رقم آحاد به عشرات تجاوز نمی‌کند، کدام حادثه بزرگتر از این انقلاب سیاسی است که علاوه بر تغییرات عمده در سیاست مملکت و شکل حکومت در افکار و عقول عموم اهالی و وضع معیشت و آداب نیز تأثیرات کلی کرده، بدین‌هی است که تاریخ این انقلاب و اطلاع از اسباب و علل آن و واقعات چندین‌ساله در نزد هر کس مطلوب و نه‌تنها در داخله ایران بلکه در سایر ممالک نیز جالب و مرغوب است.

از این‌رو جمعی دانشمندان ادیب در صدد ضبط و ثبت و طبع و نشر حوادث انقلاب مزبور برآمده و به چندین زبان از السنه شرقی و غربی تألیف و طبع نموده، لکن به اندک تأمل نقص و قصور آن تألیفات واضح می‌شود، چه صاحبان آنها دستیابی به مدارک اصلی و ریشه حوادث نداشته و هرچه از دیگران شنیده یا از دور و نزدیک تماشا کرده و دیده‌اند ثبت اوراق نموده لذا انسان از مطالعه این نوع تواریخ فلسفه تاریخ را نشناخته و در واقعات نیز اغلب گرفتار اشتباه و خطا خواهد شد.

بعد از این مقدمه مختصر می‌توان بخوبی اهمیت و اعتبار این کتاب را (یعنی کتاب آبی راجع به ایران) شناخته و از مقام و حیثیت آن واقف گردید و لزوم ترجمه و طبع آن را برای ایرانیان تصدیق نمود.

این کتاب دارای تمام مدارک واقعات ایران بوده و مطالعه‌کنندگان آن بخوبی می‌توانند راه به حقایق برده سیر مسائل تاریخی را از بدو تا ختم ادراک نمایند. تلگرافات یومیه که از وزیرمختار انگلیس مقیم طهران و سایر نمایندگان آن دولت به مرکز وزارت خارجه انگلیس مخابره شده و به تاریخ روزانه در این کتاب مرتب است برای فهم نکات دقیقه بهترین وسیله است و این مزیت در هیچ تاریخی نیست، بعلاوه هرچه در آن نوشته شده عین حقیقت است و البته با اجتماع اسباب و مقدماتی که برای يك وزارتخانه مثل وزارت خارجه انگلیس فراهم است کشف مسائل نهایت سهولت را دارد.

سابقاً چند جزوی از این کتاب به فارسی طبع و نشر شد ولی بزودی تعطیل گردید و طالبان را جز حسرت و ندامت بهره‌ای حاصل نشد تا آنکه حضرت مستطاب اشرف امیر دانشمند معارف پرور آقای حاجی علی‌قلی‌خان سردار اسعد ادام‌الله اقباله‌العالی که در این انقلاب بزرگ از ارکان بوده و خدمات سیاسی و ادبی‌شان به عالم سیاست و معارف وطن مشهود عموم است نظر توجیهی به اهمیت و لزوم این کتاب افکنده و با عزم راسخی که مخصوص حضرت معظم است در تسریع ترجمه و طبع و نشر آن سعی بلیغ مبذول فرموده و مدتی قلیل بحمدالله چندین جلد از این کتاب ترجمه شده و اغلب تحت طبع است.

این جلد که متضمن است قسمت عمده از تاریخ اخیر را و در اهمیت بر اکثر مجلدات دیگر مقدم است به همت و غیرت یگانه دانشمند فاضل آقای مدبرالملک به

فارسی ساده شیرین ترجمه شده و این کمترین خدام معارف میرزا احمد کاشانی مدیر مدرسه شوکتیه بیرجند معروف به (آقازاده نراقی) به طبع و نشر آن اقدام نموده و حتی المقدور در تصحیح و ضبط تواریخ و اسامی و نکات دقیقه دیگر کوشیده، و بسی شکر می‌گوییم که از این راه خدمتی به ابناء وطن نموده و به اجراء و اطاعت اراده و امر حضرت سردار معارف‌پرور، و یگانه امیر دانشمند والاگهر موفق گردیدیم و علی‌الله التوکل و به الاعتصام.

[www.adabestanekave.com](http://www.adabestanekave.com)

## مخابرات و مراسلات در باب اوضاع ایران در ذیل جلد ۳ سنه ۱۹۱۲

### نمره - ۱

تلگراف سر جارج بارکلی (وزیرمختار انگلیس مقیم طهران) به سر ادوارد گری  
(وزیر امور خارجه انگلیس)

طهران به تاریخ ۲ اکتبر سنه ۱۹۱۱ مطابق ۸ شوال سنه ۱۳۲۹ [۹ مهر ۱۲۹۰]  
شرح ذیل را قنصل موقتی انگلیس مقیم شیراز مخابره نموده:  
«تلگرافاتی از منچستر و بمبئی به من مخابره شده که درخواست محافظت عاملان  
تجارتخانه‌های انگلیس را نموده‌اند و همچنین از اسقف اعظم آمریکا تلگرافی رسیده  
که در حراست سلسله مسیحیان سفارش نموده با ترتیب جاریه بجز کسانی که  
بالاستحقاق در نصب نمودن بیرق مجاز هستند، بعقیده من اجازه نصب بیرق دادن به  
دیگران باعث تولید مسئولیت بسیار مهمی است چون هر آن احتمال چپاول کلیه شهر  
می‌رود و اول کسانی که دست به یغما بکشایند سربازان ایرانی خواهند بود و اگر  
آنها از غارت اروپاییان صرف نظر بنمایند هیچ مانعی برای اقدام به این امر نخواهند  
داشت.»

به نظر من یگانه وسیله امیدبخش نوشتن شرحی به رؤسای ایل عرب است که نشانی  
مفصل از خانه‌ها و منازلی که اتباع انگلیس در آنها مسکونند داده شود و به آنها  
تأکید بشود که در صورت وقوع مجادله احتیاط کامل در منظورداشتن احترامات و

حراست ساکنین آن منازل بنمایند. باضافه من در این باب کسب تعلیمات از قوام‌الملک هم خواهم نمود. این اقدام اگرچه چندان مکفی نیست ولی منتهی اقدامی است که عجالتاً ممکن است نمود.

اوضاع کنونی بعدی تهدیدکننده است که گمان می‌کنم به متوسلین متفرقه که بهیچوجه حفاظت آنها بعهده من نیست و حتی به اتباع انگلیس هم برای تزلزلی که دارند هیچ جواب مسکتی بجز دلداری مجهولی نمی‌توانم بدهم.

در جواب تلگراف فوق من به قنسول مزبور شرح ذیل را مخابره نمودم:  
بجز اتباع انگلیس و عاملین مسلمة تجارتخانه‌های انگلیس که اموال متعلق به انگلیسان در اماکن آنها مضبوط است دیگر هیچکس حق برافراشتن بیرقی ندارد. مکاتبه شما یا رؤسای ایل عرب را تصویب می‌نمایم.

## نمره - ۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران به تاریخ ۲ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۸ شوال ۱۳۲۹ [۹ مهر ۱۲۹۰]

اوضاع شیراز

امروز مستر ناکس قنسول موقتی انگلیس مقیم شیراز شرح ذیل را مخابره نموده:  
اهمیت اوضاع در تزاید است. اعرابی که در عرض ۱۲ ماهه گذشته در تحت هیچ سلطه نبوده‌اند معارضه سخت دارند که دولتی که هر ساعت تردید رأی پیدا می‌کند برای آنها نفع و ضرری نخواهد داشت و خود آنها قدرت کامل دارند که اوضاع را بر وفق دلخواه خود خاتمه دهند. در واقع خاتمه اوضاع را در غارت يك سره شهر می‌دانند. حتی قوام‌الملک هم مجبوراً تصدیق دارد که هر ساعت محتمل است اعراب دست به یغمای شهر بگذارند.

حالت وحشت زده‌گی [= زدگی] به تمام تجار ایرانی مستولی شده کساد پول بانك شاهنشاهی را دچار مشکلات نموده و اروپاییان عموماً هر ساعت متغیرتر می‌شوند و عجب هم نیست بجهت اینکه شهر در دست تقریباً ۵ هزار وحشی مسلح است.

در عرض چند هفته ماضی من دائماً جد وافی نموده‌ام که جلب توجه دولت متبوعه خودم را به اهمیت موقع و ترتیب اوضاع حاضره اینجا بنمایم و در این موقع که جان و مال اتباع انگلیس واقعاً در خطر است من نمی‌توانم هیچ نوع اقدامی در باب محافظت آنها بنمایم.

گمان می‌کنم اگر مجاز بودم که قبل از امشب بر طبق پیشنهاد در تلگراف ۱۹ سپتمبر [= سپتامبر] خودم به صولت‌الدوله اخطار بنمایم و در ضمن از شدت مسئولیتی که از حیث جان و مال اتباع انگلیس بر عهده او و رؤسای ایل عرب وارد خواهد آمد او را مستحضر بدارم یحتمل تا حدی التیام در شدت عمل حاصل بشود. بهر صورت فرستاده شدن ۳۰۰ نفر قشون به شیراز سریعاً لازم است.

شرح ذیل جواب از طرف من است:

شما از جانب من به صولت اطلاع بدهید که اگر او و سوارانش بفوریت از حوالی شیراز حرکت نکنند از دولت متبوعه خودم درخواست خواهم نمود که اقدامات مستعجل در حفظ منافع ما بنمایند و خسارات وارده در این باب را از او و نظام السلطنه دریافت بدارند.

بهمچنین به رؤسای ایل عرب هم اخطار بنمائید که از دولت متبوعه خودم تقاضا خواهم نمود که اقدامات در وصول غرامت خسارات وارده به جان و مال اتباع انگلیس را از آنها بنمایند. من مجدداً جلب توجه دولت ایران را به وضع ناهنجار کنونی نموده و تأکید نموده‌ام که رؤسای مختلف را آگاه بنمایند که از وارد شدن خسارت به اتباع انگلیس جلوگیری بنمایند.

### نمره - ۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۳ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۹ شوال ۱۳۲۹ [۱۰ مهر ۱۲۹۰]

وضع شیراز

در امتداد تلگراف ۲ اکتبر خودم با کمال احترام تلگراف خصوصی ذیل را که (لفتنت و یلسن) به جنرال قنسول انگلیس مقیم بوشهر مخایره نموده تکرار می‌نمایم: من با عقیده قنسول در اهمیت اوضاع موافقت دارم. ما هر دو متفقیم که اوضاع حالیه به پایهای رسیده که حتی با اشد اخطارات هم نتیجه حاصل نخواهد شد و گمان می‌کنم بی‌شبهه اروپاییان در مخاطره عظیمی واقعند.

ظاهراً به هیچوجه امکان برطرف شدن انقلاب نیست. من تصویب می‌نمایم ۳۰۰ نفر سپاهی که برای شیراز و اصفهان نامزد شده بدون تأمل فرستاده بشود و این مسئله آشکار بشود با وضع کنونی شیراز این عده فقط برای داخل شهر لازم است و مربوط به طرق نیست.

### نمره - ۴

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۳ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۹ شوال ۱۳۲۹ [۱۰ مهر ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف ۳ اکتبر شما در باب شیراز - اقدامات شما را تصویب می‌نمایم.



## نمره - ۵

مخابره سر ادوارد گری به مستر ابیرن [= اوبرن] (شارژدافر انگلیس در روسیه) وزارت خارجه ۳ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۹ شوال ۱۳۲۹ [۱۰ مهر ۱۲۹۰] شارژدافر دولت سوئد از ما استفسار نموده که بفوریت به او اطلاع بدهم آیا مخالفتی در باب اعزام ۷ نفر صاحب‌منصب دیگر به ایران برای ژاندارمری بر طبق رای مجلس که در تلگراف ۲۱ سپتمبر [= سپتامبر] سر جارج بارکلی مذکور بوده داریم یا خیر؟ ما که مخالفتی نداریم آیا دولت روس مخالفتی دارد یا خیر؟

## نمره - ۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری طهران به تاریخ ۱۰ شوال ۱۳۲۹ مطابق ۴ اکتبر ۱۹۱۱ [۱۱ مهر ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف ۲ اکتبر من شرح ذیل از شیراز رسیده:  
هر دو اخطار را در ساعت ۹ صبح ابلاغ نمودم ولی تا حال که ساعت شش بعد از ظهر است جوابی از صولت‌الدوله نرسیده اگر تا شب جوابی صادر نشود صبح مطالعه جواب فوری خواهم نمود. رؤسای ایل عرب شفاهاً جواب مرضی داده و اظهار نموده‌اند جواب خواهند نوشت.  
افواه کلی است که نظام‌السلطنه امشب حرکت می‌کند و شهر آرام‌تر است.

## نمره - ۷

تلگراف مستر اپرن [= اوبرن] به سر ادوارد گری سن پترزبورگ ۴ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۰ شوال ۱۳۲۹ [۱۱ مهر ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف ۳ اکتبر شما در باب صاحب‌منصبان سوئدی برای ایران، دولت روس هیچ مخالفتی ندارد.

[www.adabestanekave.com](http://www.adabestanekave.com)

## نمره - ۸

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی وزارت خارجه ۱۰ شوال ۱۳۲۹ مطابق ۴ اکتبر ۱۹۱۱ [۱۱ مهر ۱۲۹۰] قشون برای شیراز و اصفهان: به فرمانفرمای هندوستان تلگراف شد هر چه زودتر ۳۰۰ نفر سوار به شیراز اعزام دارد و اگر تصور می‌کند عده باید تغییر نماید تعادل و تناسب را رعایت نماید. همین‌که او جواب داد شما به دولت ایران اطلاع بدهید. به قنصل شیراز اطلاع بدهید تهیه مسکن برای آنها بنماید و صد نفر از آنها را اگر شما بقاعده تصور می‌کنید به اصفهان بفرستید.

## نمره - ۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران به تاریخ ۱۱ شوال ۱۳۲۹ مطابق ۵ اکتبر ۱۹۱۱ [۱۲ مهبر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۲ اکتبر من در باب شیراز:

صوالت الدوله و نظام السلطنه هنوز جواب اخطار من را نداده‌اند ولی علی‌الظاهر در صدد حرکت هستند. بنه آنها دیروز صبح با استعداد کاملی به سمت جنوب حرکت کرد. رؤسای ایل عرب جواب داده‌اند که نهایت مجاهدت را در حراست جان و مال اروپاییان خواهند نمود و همین‌که قشقاییها حرکت نمودند آنها هم از شیراز عزیمت خواهند نمود و تلگرافی هم لفاً فرستاده بودند که رئیس‌الوزراء به آنها مخابره نموده و امر به توقف حالیه آنها در شیراز برای مساعدت با حکومت نموده بود.

## نمره - ۱۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران به تاریخ ۵ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۱ شوال ۱۳۲۹ [۱۲ مهبر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۲۶ سپتامبر [= سپتامبر] مستر اپرن [= اوپرن]:

مقصود مستر شوستر از کنترات ماژور استکس این است که استکس در طهران با او معیت نموده و به او دستورالعمل بدهد به این جهت استقرار استکس در اصفهان را بکلی رد نموده و این ترتیب را هم اساساً هم عملاً خارج از موضوع می‌داند. مستر شوستر منتظر جواب است که صراحتاً به او اطلاع داده بشود آیا دولتین قصد دارند به مخالفت خود در باب تعیین استکس به شرایطی که ذکر شده باقی بمانند یا خیر.

## نمره - ۱۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران به تاریخ ۵ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۱ شوال ۱۳۲۹ [۱۲ مهبر ۱۲۹۰]  
قنصل موقتی انگلیس از شیراز راپورت می‌دهد که قشقاییها دسته دسته از شیراز عزیمت می‌نمایند.

## نمره - ۱۲

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۵ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۱ شوال ۱۳۲۹ [۱۲ مهبر ۱۲۹۰]  
در هند تهیه یک رژیمان سوار دیده شده که معجلاً به ایران اعزام شود. نظر به

تلگراف امروز شما آیا تصور می‌کنید این اقدام عجالتاً معوق بشود یا اعزام استعدادی را که منظور بوده هنوز لازم می‌دانید؟

### نمره - ۱۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران به تاریخ ۶ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۲ شوال ۱۳۲۹ [۱۳ مهر ۱۲۹۰]

تلگراف ذیل از قنصل انگلیس مقیم شیراز رسیده:

نظام السلطنه و صولت‌الدوله امروز ظهر حرکت نموده و حالیه در دو فرسنگی اردو زده‌اند. صولت‌الدوله قبل از حرکت قصد خود را در مغشوش نمودن جاده بوشهر بالصراحة آشکار نموده بود. رفتار عربها عجالتاً قابل تمجید است.

### نمره - ۱۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران به تاریخ ۶ اکتبر ۱۹۱۱ [۱۳ مهر ۱۲۹۰؛ ۱۲ شوال ۱۳۲۹]

راجع به تلگراف دیروز شما - با قنصل شیراز مشغول مشورت هستم و ضمناً برای تعویق اقدام مزبور هم دستورالعمل داده‌ام.

### نمره - ۱۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران به تاریخ ۷ اکتبر مطابق ۱۳ شوال ۱۳۲۹ [۱۴ مهر ۱۲۹۰]

قشون دولتی همدان را تصرف نمود. سالارالدوله که به آنجا ملتجی شده بود حالا به طرف بروجرد فرار نموده.

### نمره - ۱۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۷ اکتبر ۱۹۱۱ [۱۴ مهر ۱۲۹۰؛ ۱۳ شوال ۱۳۲۹]

رجوع به تلگراف ۶ اکتبر من قنصل ناکس در باب ازدیاد استعداد قنصلگریها شرح ذیل را مخابره می‌نماید:

من تأکید بلیغ می‌نمایم که به‌هیچوجه تأخیری در ازدیاد استعداد نشود. پس از انقضای ماه نوامبر زمستان می‌رسد و کسادى آذوقه در جاده عبور ۲۰۰ نفر سپاه را غیر مقدور می‌نماید. بعلاوه به پیدا شدن آذوقه هنگام زمستان در اینجا هم نمی‌توان

اطمینان نمود چه برای انسان و چه برای حیوان چونکه از ظاهر امر محتمل بلکه متحتم است که عنقریب در اینجا قحط و غلاء ظاهر بشود.

اوضاع ناگوار پیوسته ممتد خواهد بود و گمان می‌کنم اغتشاش در طرق دایر است. امروز عصر هنگامی که قوام از قنصلخانه خارج می‌شد بعضی از سکنه حوالی به او شلیک نموده و چند نفر از همراهانش را مقتول کردند. جای شبیه نیست که متعاقب این حادثه باز در شهر آشوب برپا خواهد شد.

نظر به تلگراف فوق من گمان نمی‌کنم دیگر تأخیری در اعزام قشون جایز باشد. بعد از تصویب شما شرحی مطابق ذیل به دولت ایران خواهم نوشت:

نظر به اغتشاشی که عموماً در نواحی جنوب ایران مبسوط است دولت انگلیس رأی خود را بر این قرار داده که عده استعداد حافظین قنصلگری خود را در جاهایی که تجارت و منافع انگلیس محافظت موقتی لازم دارد اضافه بنمایند. این مستحفظین دائماً مشغول حراست قوافل متعلق به انگلیسان خواهند بود و این استعداد اضافه همین که دولت ایران ترتیب شایسته‌ای از برای ژاندارمری و تنظیم و تأمین طرق تجارتی جنوب داد عودت داده خواهد شد.

بمحض حصول اجازه از شما شرح مذکور را به دولت ایران پیشنهاد خواهم نمود. دولت ایران بوسیله وزیرمختار لندن خودشان از ترتیب خیالات ما که در روزنامه مندرج بوده تا حال آگاه شده‌اند.

## نمره - ۱۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۷ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۳ شوال ۱۳۲۹ [۱۴ مهر ۱۲۹۰]

دولت ایران علاءالدوله را بجای فرمانفرما که اشکال تراشیدها برای عزیمت به فارس نمود والی آنجا نموده و نیابت حکومت مفوض به قوام شده که عجلتاً از قنصلخانه خارج شده است.

قوام‌الملک به قنصل ما اطمینان داده است که اغلب از سواران ایلیاتی را که نسبتاً وحشی‌ترند بعد از این در تحت ریاست پسر خود تقریباً به مسافت ۵۰ میل از شهر دور خواهد فرستاد و فقط آنهایی را که طرف اطمینان او هستند نگاه خواهد داشت. کرنل کاکس [= کلنل کاکس] که در موضوع لزوم فوری قشون انگلیس طرف مشورت حکومت هندوستان بوده جواباً تأکید بلیغ در اعزام مستعجل قشون برای حفظ منافع و تجارت تبعه انگلیس چه در شیراز چه در طرق نموده.

راجع به خروج قوام از قنصلخانه او اظهار می‌دارد که این تا یک درجه باعث تأمین قنصلخانه خواهد بود ولی دال به استقرار نظم و تأمین در شیراز نخواهد بود به همچنین او بیان می‌کند نظام السلطنه و صولت‌الدوله نظر به تخویف و اخطاری که از طرف ما شده و افواهایی که در باب تدارک ما برای اقدامات منظوره جاری است

چند میل دیگر عقب نشسته‌اند.

حتی اگر نظام السلطنه هم مایل به متارکه فارس باشد صولت الدوله بکلی بی‌میل است که نقشه‌عامله خود را در حوالی متروک بدارد و اگر ما در انجام عزم خودمان که حالا بکلی آشکار شده قصور بنماییم قوای شورشیه مجدداً شروع به تزايد نموده و اثرات سوء در نزول خسارات تجدید خواهد شد. وضع طرق خیلی بدتر از سابق است.

### نمره - ۱۸

تلگراف مستر اپرن [= اوپرن] به سر ادوارد گری

سن پترزبورغ ۷ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۳ شوال [۱۴ مهر ۱۲۹۰]

شرح مکتوب ذیل را در ۷ اکتبر مستر اپرن [= اوپرن] تلگرافاً [= تلگرافی]

مخابره نموده:

آقا

با نهایت احترام خاطر محترم را مستحضر می‌دارم که به وصول تلگراف مورخه ۲۵ شهر ماضی شما من یادداشتی به مسیو نراتوف [= نارانوف] پیشنهاد نموده و ایشان را از احتمال لازم شدن استقرار ویس قنسولگری دولت متبوعه خودم در بم و ازدیاد استعداد قنسولگریها در ایران مسبوق نمودم. الحال سواد شرحی که در جواب از وزارت امور خارجه دولت اعلیحضرت امپراطوری رسیده لفا ارسال می‌دارم.

### ترجمه سواد جواب

یادداشت مورخه ۲۶ شهر حال سفارت کبرای دولت فخمیه انگلیس راجع به قصد کابینه لندن در استقرار ویس قنسولگری در بم و تزئید استعداد قنسولگریهای انگلیس در بوشهر و شیراز و کرمان و بندرعباس و نیز قنسولگری اصفهان (اگر نظر به واقع بودن این شهر اخیر در منطقه دولت روس مخالفتی نداشته باشیم) باعث امتنان گردید.

دولت اعلیحضرت امپراطوری رأی کابینه لندن را در تعقیب اقدامات مذکور کاملاً تصویب می‌نماید و هیچ مخالفتی هم در اضافه شدن استعداد قنسولگری انگلیس در اصفهان ندارند.

دولت اعلیحضرت امپراطوری هم متساویاً در این وضع ناهنجار و ناامنی با شما هم‌آواز است چونکه این وضع نه فقط در نواحی بین اصفهان و طهران که تازگی میدان حملات متواتره دستجات مختلف شده احاطه دارد بلکه در حدود شمالی ایران هم که بواسطه حضور قشون روس رو به انحطاط گذارده بود مجدداً بروز نموده.

با وجود این دولت روس میل ندارد (مگر اینکه حوادث بکلی او را مجبور بنماید) که مثل سنه ۱۹۰۹ اعزام قشون جدید به ایران را تعقیب بنماید ولی اگر اغتشاش

ممتد بشود محتمل است او هم مجبور به افزودن به استعداد قنسولگریهای خود در شمال ایران و به‌همچنین در اصفهان بشود که از طرفی منافع تجارتي خود را در آنجا و از طرف دیگر در جاده مابین طهران و شیراز محفوظ بدارد.

دولت اعلیحضرت امپراطوری امیدوار است که کابینه لندن من بعد هم از مقاصد و اقدامات خودشان در این موضوع او را آگاه بنمایند.

به تاریخ ۲۳ سپتمبر [= سپتامبر] ۱۹۱۱ [۳۱ شهریور ۱۲۹۰؛ ۲۹ رمضان ۱۳۲۹]

### نمره - ۱۹

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۸ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۴ شوال ۱۳۲۹ [۱۵ مهر ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف ۷ اکتبر شما در باب اعزام قشون هندی برای شیراز: اعلان خودتان را به دولت ایران منحصر به این بیان مختصر بنمایید که به لحاظ امکان مخاطره جانی و مالی اتباع انگلیس در شیراز و جاهای دیگر دولت انگلیس مجبور است که به عده مستحفظین قنسولگری خود در شیراز و همچنین در اصفهان و بوشهر بیفزاید. هیچ اظهاری در باب قراسورانی طرق و مشایعت قوافل ننمایید.

### نمره - ۲۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

وزارت خارجه ۹ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۵ شوال [۱۳۲۹؛ ۱۶ مهر ۱۲۹۰]

راجع به افزودن عده مستحفظین. یکی از اجزاء وزارت خارجه دیروز من را ملاقات نموده و از طرف وزیر جداً درخواست نمود که از دولت متبوعه خودم خواستار شوم از قصد افزودن عده مستحفظین قنسولگریها در بوشهر و شیراز و اصفهان و بندر عباس و کرمان که در روزنامه انگلیس مندرج شده منصرف بشوند. او اظهار نمود که پس از یادداشت مورخه ۱۴ اکتبر سنه ماضیه دولت ایران کمال جد و جهد را در استقرار آسایش نموده ولی فشار شورش سعایت آنها را خنثی نمود. او تمنا نمود قدری دیگر تأمل نمایم خصوصاً نظر به بهبودی وضع شیراز و تعیین علاءالدوله به حکومت آنجا.

من جواب دادم که وضع طرق جنوبی حتی قبل از رجعت شاه سابق هم بحدی منقلب بوده که هرگز مشابه آن دیده نشده بود به این معنی که سه طریق عمده تجارت ما به ایران مدتی بکلی مسدود بوده اگرچه من گمان می‌کنم هنوز رأی قطعی در این باب داده نشده ولی من پیشنهاد نموده‌ام که برای تأمینات شخصی و تجارتي رعایای انگلیس يك عده به مستحفظین چند قنسولخانه معین افزوده بشود بجز شیراز که اوضاع آن

حضور استعداد را لازم دارد و این پیشنهاد در تحت مذاقه است. او سؤال نمود چگونه این استعداد حفظ تجارت را می نماید و من جواب دادم آنها ممکن است اتصال با قوافل در عبور و مرور معیت بنمایند. تلگراف ۸ شما بعد از تحریر شرح فوق رسید. در این صورت مجاز هستم که شرح مسطوره در تلگراف شما را به دولت ایران ابلاغ بنمایم. من منتظرم قبل از این ابلاغ خبر رأی قطعی در حرکت قشون به من برسد.

### نمره - ۲۱

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۹ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۵ شوال [۱۳۲۹؛ ۱۶ مهر ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف ۵ اکتبر شما. بجز اینکه ترتیبی به دلخواه دولت روس داده بشود به نحو دیگر ما نمی توانیم تعیین استکس را تصویب بنماییم.

### نمره - ۲۲

مکتوب سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۹ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۵ شوال [۱۶ مهر ۱۲۹۰]

در چهارم شهر حال وزیرمختار ایران به وزارت خارجه آمده و از سر نیکلسن در باب اعزام قشون هندی به ایران که در روزنامه تایمز امروز درج شده بود سؤال نمود. سر نیکلسن جواب داد که در عرض چند هفته ماضی اوضاع شیراز از بد به بدتر رسیده و کلیه وضع جنوب ایران مشرف به شورش و بلوای عمومی است. در عرض دو سه روز گذشته وضع شیراز واقعاً جالب اهمیت شده که حقیقتاً اتباع انگلیس در خطر جانی بوده اند. بنابراین ما به این خیال افتاده ایم که سریعاً مستحفظین قنصلگری شیراز و بلکه یکی دو محل دیگر را اضافه بنماییم. ما حتی المقدور از اقدام به چنین امری احتراز نموده ایم به امید اینکه شاید اوضاع التیامی حاصل بنماید ولی تلگرافات اخیراً ما حاوی چنان اخبار موحشی بود که ما تأخیر در اقدامات برای تأمین رعایای خودمان را جایز ندیدیم.

میرزا مهدی خان استفسار نمود که آیا ما می توانیم قدری دیگر مجال به دولت ایران بدهیم که در عرض آن مدت اقداماتی در استقرار امنیت بنمایند. سر نیکلسن جواب داد که ما حقیقتاً دیگر نمی توانیم تأمل بنماییم چرا که دفع الوقت ما به مهلکه انداختن رعایای خودمان است و ما نمی خواهیم دولت ایران را که بی شك با مشکلات بسیار مصادف بوده ملامت بنماییم. ولی وضع اتباع ما بقسمی سخت است که ما را مجبور به این اقدام می نماید و شایسته نیست از فراهم نمودن تأمینات ممکنه برای آنها احتراز بنماییم.

## نمره - ۲۳

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۹ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۵ شوال [۱۶ مهر ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف ۸ اکتبر شما:

وزیرمختار ایران به اینجا آمده و اطمینان می‌داد که دولت انگلیس اعزام قشون الحاقی به شیراز را موقوف بدارد و بگذارد دولت ایران اقدام در اعاده نظم بنماید. چونکه تا حال سرگرم مصادمه و جدال با شاه مخلوع و سایر شورشیان بودند.

به او جواب داده شد که دولت انگلیس دچار بودن دولت ایران را با مشکلات تصدیق دارد ولی اقدامات دولت ایران در این باب تا چندی مؤثر نخواهد بود باضافه اگر بواسطه حوادث غیرمنتظره آسیبی به جان و مال اتباع انگلیس وارد بیاید مسئولیت دولت ایران بسیار خواهد بود و عقاید عامه انگلیسان دولت انگلیس را مجبور به مطالبه غرامت و تعدیل خسارات وارده خواهد نمود و از اعتماد به اطمینانهای دولت ایران دولت انگلیس قرین توبیخ و ملامت خواهد شد. لهذا صلاح دولت ایران در این است که دولت انگلیس اقدام در فراهم نمودن وسایل لازمه برای حراست جان و مال اتباع خود بنماید. ما بهیچوجه قصد نگاهداشتن قشون اضافه خودمان را بیش از آن مدتی که حتماً لازم باشد نداریم.

وزیرمختار ایران پس از آن اظهار داشت که زحمات و ابتلاآت ایران بواسطه تحریک و تشجیع نمودن دولت روس از شاه مخلوع است. جواب داده شد که اگر واقعاً دولت روس این عمل را نموده بود زحمات و مشکلات ایران در باب شاه مخلوع خیلی بیش از آنچه حقیقتاً بوده می‌بود. اکنون بموجب دستورالعملی که در تلگراف ۸ اکتبر داده شده اعلان رسمی بنمایید.

## نمره - ۲۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۱۰ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۶ شوال [۱۷ مهر ۱۲۹۰]

قتسول شیراز خبر می‌دهد شهر بکلی آرام است و بعضی از عربهای بدرفتار عزیمت نموده [اند] و خوش سلوکی مابقی را نمی‌توان اغماض نمود.

قوام‌الملک اعلانی منتشر نموده که منتهی درخواست او استقرار نظم و آسایش است و صرف نظر از قصاص مافات از چگونگی [کار] نظام السلطنه و صولت الدوله خبری نیست.



## نمره - ۲۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران بتاريخ ۱۱ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۷ شوال ۱۳۲۹ [۱۸ مه ۱۲۹۰]

شرح ذیل را قنصل شیراز خبر می‌دهد:

اغتشاش طرق در تزايد است. در ۴ میلی شیراز به طرف بوشهر اسب و اسباب غلام تلگراف را به سرقت برده‌اند و غلام دیگری را که سوار حکومت همراه او بوده در ۸ میلی به طرف شمال شیراز قشقاییها احاطه نموده‌اند. پست بوشهر به شیراز را در ۷ اکتبر سرقت نموده‌اند. محتمل است راه بوشهر هم تا یکی دو روز دیگر مثل راه اصفهان که يك ماه است مسدود است بکلی مسدود بشود و بدون تردید امتداد هم خواهد یافت.

## نمره - ۲۶

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه به تاريخ ۱۲ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۸ شوال ۱۳۲۹ [۱۹ مه ۱۲۹۰]

وزیرمختار ایران در اینجا اظهار می‌دارد علاءالدوله با استعداد کافی عازم شیراز خواهد شد و اختلافات مابین صولت‌الدوله و قوام‌الملک مرتفع شده و اطمینان داده‌اند حکومت را در استقرار نظم سریع تقویت نمایند. میل دارم بدانم رأی شما چیست. اگر شرح مذکور صحت داشته باشد احتمال پیشرفت سریعی در بهبودی اوضاع می‌رود یا خیر؟

## نمره - ۲۷

مکتوب سر ادوارد گری به سر ج. بچنن [= بیوکانان؟] (سفیرکبیر)

انگلیس مقیم دربار روسیه)

وزارت خارجه ۱۳ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۸ شوال [۱۳۲۹؛ ۱۹ مه ۱۲۹۰]

آقا

امروز به کنت بنکاندورف اظهار نمودم که از مخالفت طبیعی دولت روس در باب استخدام صاحب‌منصب انگلیسی برای فرماندهی ژاندارمری در شمال ایران بخوبی مسبوقم ولی او را مستحضر نمودم که چون ترتیب ژاندارمری علاج خسارات به تجارت انگلیس در ایران را می‌نماید اقدام ما در تأیید مخالفت دولت روس در باب استخدام ماژور استکس باید جزو نهایت یگانگی در روابط و داد محسوب بشود.

کنت بنکاندورف صحت این معنی را اذعان نمود ولی اظهار داشت از مسموعاتی که شده چنین استنباط می‌نماید که به مسیو کوکوتزوف [= کوکوفتسوف] محسوس شده مجتمعات در شمال ایران همه از انگلیسان است و در تزايد هم هست. مستر شوستر

پیوسته انگلیسان را انتخاب می‌نماید.

شخص انگلیسی را به مستشاری پست و تلگراف تعیین نموده و تمایلات عمومی به ازدیاد نفوذ انگلیس در شمال ایران است.

ادوارد گری

### نمره - ۲۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۱۳ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۹ شوال ۱۳۲۹ [۲۰ مهر ۱۲۹۰]

متأسفانه اطلاع می‌دهم که در حوالی آباده طایفه کپکلوویه [= کپگیلویه] بر خانم رس طبیبه انگلیسی که از اصفهان به شیراز می‌رفته حمله نموده و او را سخت زده‌اند. او به تنهایی فرار کرده و پیاده به آباده رسیده.

خانم رس با قافله مال‌التجاره بسیار زیادی که همه به دست کپگیلویها [= کپگیلویه‌ای‌ها] افتاده مسافرت می‌نموده.

### نمره - ۲۹

مراسله سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۱۴ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ شوال ۱۳۲۹ [۲۱ مهر ۱۲۹۰]

آقا

رجوع به تلگراف ۹ شهر حال شما با کمال افتخار سواد یادداشتی که به تاریخ دهم شهر حال به وزیر امور خارجه نوشته‌ام و اطلاع از رأی قطعی دولت انگلیس در افزودن عده مستحفظین قنصلگری شیراز داده‌ام لفاً ارسال می‌دارم و نیز ترجمه جواب آن جناب را هم لفاً انقاد می‌دارم.

جارج بارکلی

یادداشت سر جارج بارکلی به آقای وثوق‌الدوله

طهران به تاریخ ۱۰ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۶ شوال ۱۳۲۹ [۱۷ مهر ۱۲۹۰]

جناب... وزیر برحسب دستورالعمل وزیر امور خارجه دولت متبوعه خودم با کمال افتخار خاطر مبارك را مستحضر می‌دارم نظر به امکان مخاطره جانی و مالی اتباع انگلیس در شیراز و سایر جاها دولت انگلیس مجبور است که بر عده مستحفظین قنصلگری خود در شیراز و یحتمل در اصفهان و بوشهر بیفزاید.

جارج بارکلی

مراسله و ثوق الدوله به سر جارج بارکلی

طهران ۱۱ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۷ شوال ۱۳۲۹ [۱۸ مهر ۱۲۹۰]

جنابا

از مضمون رقیمه مورخه ۱۰ شهر جاری جنابعالی در باب ازدیاد استعداد قنسولگری شیراز استحضار حاصل آمد و جواباً با کمال احترام اظهار می‌دارم. خاطر محترم مستحضر است که استقرار نظم در جنوب ایران یکی از مقاصد عمده دولت ایران بوده و مورد توجه مخصوص گردیده بود همینکه دولت شروع به اقدامات جدید نمود و قریب‌النتیجه بود واقعه قوام‌الملک و تحصن او در قنسولگری انگلیس رخ نمود و این اقدامات را خنثی نمود. پس از آن رجعت شاه مخلوع و سالارالدوله و متابعین آنها بروز نمود و قوای دولت متوجه به طرف آنها و اصلاح مفاصد وارده بتوسط آنها شد که برای تأمین عامه الزم بود. بنابراین دولت نتوانست قوای خود را چنانچه مایل بود برای استقرار آسایش در جنوب عطف عنان دهد. وجوهاتی که برای اصلاحات اساسی تهیه شده بود و بایستی بمصرف انجام مقاصد مهمه برسد به هدر رفت. باضافه تقویت سیاسی دولت انگلیس هم که بایستی در تأیید اقدامات دولت ایران به مخالفت شاه مخلوع مرعی بشود که بمنصه ظهور و بروز نرسید. اکنون که دولت از اشتغال در شمال و غرب فراغت حاصل نموده و درصدد عطف توجه به جنوب است که هم خود را کاملاً صرف استقرار نظم و تأمین در آنجا بنماید اقداماتی که دولت انگلیس بر آن مصمم است و طبعاً بهانه به دست دیگران می‌دهد بهیچوجه سزاوار و شایسته روابط و داد بین دولتین نیست.

اقداماتی که دولت ایران در باب فارس در نظر دارد از قرار ذیل است که محض استحضار خاطر محترم می‌نگارد:

اولاً به ۳۵۰ نفر قزاق (سواره و پیاده و توپخانه) که به طرف کاشان در حرکت‌اند و دیروز از قم حرکت نمودند امر می‌شود که به محض انجام مأموریت خود در کاشان فوراً عازم شیراز بشوند.

ثانیاً علاءالدوله فرمانفرمای جدید فارس بزودی با استعداد لازم از طهران حرکت خواهد نمود.

ثالثاً صاحب‌منصبان سوئدی که مخصوصاً دولت ایران برای استقرار ژاندارمری و تأمین طرق و شوارع به استخدام پذیرفته با کمال جدیت مشغول کار هستند که نتیجه آن بزودی ظاهر خواهد شد و استعداد کافی برای محافظت طرق جنوب اعزام خواهد شد.

رابعاً دولت اقدام در اصلاح بین قوام‌الملک و صولت‌الدوله و تابعین آنها که مخالفت و عداوت آنها علت عمده اغتشاش فارس است نموده که عنقریب بدلخواه خاتمه خواهد پذیرفت و آنها در کار مرتفع نمودن اختلافات بین خودشان هستند و مطابق قرارنامه‌ای به مهر آقا میرزا ابراهیم مجتهد متعهد شده‌اند که در آتیه بکلی مطیع اوامر دولت بوده و قدمی که باعث انقلاب اوضاع مملکتی باشد برندارند.

نظر به اقداماتی که شده و خواهد شد من مطمئنم که به فاصله وقت کمی نواقصی که هنوز در جنوب دایر است بکلی مرتفع شده و آسایش کامل مستقر خواهد شد. ضمناً نهایت مراقبت در حفظ جان و مال تبعه انگلیس و سایر اتباع خارجه به عمل خواهد آمد. بنابراین منتظر است جنابعالی که نماینده یک دولت متحدی با این دولت هستید و دولت ایران کمال وثوق را به روابط مودتانه آن دولت دارد دولت انگلیس را از اقدامات منظوره خود منصرف بنمایید که برای دولت ایران هم مجال انجام اقداماتی که شروع نموده بماند و یک همچو اقدام غیرمنتظره از طرف دولت انگلیس انجام ترتیبات این دولت را بعهده تأخیر نیندازد.

و ثوق الدوله

### نمره - ۳۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۱۴ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ شوال ۱۳۲۹ [۲۱ مهر ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف ۱۲ اکتبر شما در باب شیراز و طرق جنوب

علاءالدوله به من اظهار نمود که اگر قصد خود را در باب اعزام قشون به شیراز انجام بدهید من به شیراز نخواهم رفت. اگرچه او به من اطمینان داده که در صورت انصراف دولت انگلیس از اراده خود او عزیمت خواهد نمود ولی من تردید دارم که آیا در این صورت هم بهانه دیگری برای امتناع از این مأموریت پیدا خواهد کرد یا خیر. اما قشون معتنا به که وزیر ایران اظهار می دارد عبارت از عده قزاقی است که در تلگراف ۱۳ اطلاع دادم با نایب حسین در کاشان مشغول جدال هستند و گمان نمی کنم کرنل [کلنل] روسی اجازه مسافرت به مسافت بعیدی را به آنها بدهد خصوصاً بدون معیت دو نفر صاحب منصب روسی که حالیه همراه آنها هستند باضافه قزاق گمان می کنم قرار داده اند یک عده از سربازان معمولی ایرانی به اتفاق علاءالدوله بفرستند ولی در سوابق ایام به تحقیق پیوسته است که این قبیل سربازها در شیراز تحلیل می روند.

دولت ایران در مراسله خودشان به من خیلی اهمیت به معاهده بین قوام الملک و صولت الدوله داده اند ولی علاءالدوله یک همچو اصلاحی را استهزاء می نماید و قنسول شیراز در جواب استعلام من در این باب در سیزدهم اکتبر شرح ذیل را مخابره نموده: تقریباً ده روز قبل قوام الملک نوشته ای را که سابقاً صولت الدوله مهر نموده بوده امضاء نمود و پس از آن میرزا ابراهیم امضاء نمود. مواد عمده آن این بود که: تعیین فرمانفرما به انتخاب دولت ایران باشد و طرفین فوراً آنجا را از قشون خود تخلیه نمایند و تأمین عبور و مرور در جاده بوشهر بعهده صولت الدوله باشد و طرفین اموال منهبوبه را مسترد بدارند. قوام الملک هیچ وقعی به این نوشته نداده و بدون ضبط سواد آن و یاد نمودن قسم آن را امضاء نمود. طرفین قصدشان از این امضاء فقط حفظ ظاهری است. لازم به اظهار نیست که تمام شرایط آن ناقص مانده و در اوضاع

عمومی هیچ اثری ننموده. قبل از اینکه ببینیم اهمیتی به آن داده نمی‌شود فرض می‌کردم که این قرارداد نتیجه خواهد داشت.

مستر ناکس نیز به من اطلاع می‌دهد که قوام‌الملک متوالیاً به رئیس‌الوزراء تلگرافات در عزل صولت‌الدوله از ایلخانی‌گری قشقایی مخابره می‌نماید و صولت‌الدوله هم از آن طرف مشغول تحریکات مجددانه به ضد قوام‌الملک است. نظر به این اطلاعات در قرارداد واقعی بین آنها من ناچار به داشتن سوءظن هستم. بهر حال منکر این نمی‌توان شد که از زمان اراده نمودن به اعزام قشون انگلیس اوضاع خیلی رو به بهبودی است. بنابراین اگر مقصود از این حضور قشون بهبودی شهر شیراز بوده تا اندازه‌ای فراهم شده و اگر علاءالدوله هم بروی قدری بهتر هم خواهد شد و یحتمل منجر به دست نگاه‌داشتن ما هم بشود. نظر به این مراتب (اگر چنانچه من از تلگراف ۸ اکتبر شما استنباط نموده‌ام) عمل طرق باید از این موضوع خارج باشد ممکن است به دولت ایران اطلاع بدهیم که اعزام قشون را يك هفته به تأخیر خواهیم انداخت ولی اگر پس از انقضاء آن مدت علاءالدوله حرکت نکرد قشون ما عازم شیراز خواهد شد.

وضع طرق واقعاً خیلی منقلب است و يك ترتیب ژاندارمری مکملی را لازم دارد که اگر تعویقی در آن بشود هیچ احتمال التیامی نمی‌رود. بعلاوه حمله به خانم رس که دیروز به شما اطلاع دادم، سرقت بسیار عظیمی از مال‌التجاره انگلیس در حوالی بندر عباس واقع شده و اخبارات اخیراً قنصل کرمان مبنی بر این است که هیچ راه تردد بین آنجا و بندر عباس مفتوح نیست و اوضاع آنجا خیلی بدتر از آن است که قنصل مزبور می‌داند. من دو فقره تلگرافات واصله از قنصل شیراز و قنصل جنرال بوشهر را هم در ذیل الحاق می‌نمایم.

تلگراف شیراز مورخه ۱۳ اکتبر مطابق ۱۹ شوال ۱۳۲۹ [۲۰ مهر ۱۲۹۰] تمام سیمهای خط بوشهر در عرض چهل ساعت ماضی بکلی منقطع بوده يك غلام دیگری که برای بازدید فرستاده شده بود همه چیزش را سرقت کرده و سخت مضروبش نموده‌اند. فقدان آلات و تلفنی‌ها در این سرقتها خیلی اسباب مزاحمت اداره تلگراف شده. آنچه تا بحال کشف شده خسارات وارده بی‌شمار است در اغلب نقاط سیمها قطع شده و مقدار زیادی از آن به سرقت رفته. عجزاً تحصیل مستحفظ برای عملة کارکن غیرممکن است و بنابراین امید ضعیفی در تعمیر کافی می‌رود.

تلگراف بوشهر مورخه ۱۳ اکتبر [۱۹ شوال ۱۳۲۹؛ ۲۰ مهر ۱۲۹۰] علاءالدوله تلگرافی به حاکم بنادر خلیج مخابره نموده که نظام‌السلطنه و صولت‌الدوله که یاغی دولت هستند و برای تهیه پول به طرف کازرون می‌روند باید با تحمل هر مبلغ خسارتی با آنها مقابله نمایید و خوانین تنگستانی در عرض جاده را به مخالفت آنها برانگیزانید. املاک نظام‌السلطنه هم ضبط دولت است باید تصرف نمایید.

نتیجه اقدام بمراتب فوق این شده که اغتشاش شدید در طرق ممتد گردیده. کاکس در تلگراف خودش يك عده‌ای حملات به مستخدمین تلگراف را ابواب جمع می‌نماید.

### نمره - ۳۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران به تاریخ ۱۴ اکتبر مطابق ۲۰ شوال ۱۳۲۹ [۲۱ مهر ۱۲۹۰]  
دولت ایران به من اطلاع می‌دهد که صولت‌الدوله را منقصل و ضیغم‌الدوله را به ایلخانیگری قشقایی منصوب نموده‌اند.

### نمره - ۳۲

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۱۴ اکتبر ۱۹۱۱ [۲۱ مهر ۱۲۹۰؛ ۲۰ شوال ۱۳۲۹]

ازدیاد استعداد در جنوب ایران

تلگراف واصله از کلکته مبنی بر این است که ترتیب اعزام دو اسکادران [ = اسکادران ] سوار و قاطرهای حمل و نقل آنها را قشون بحری هندوستان می‌دهد. ۲۷ اکتبر این استعداد به بندر می‌رسد. در آن تاریخ معادل نصف اینقدر پیاده هم به بوشهر می‌رسد این عده برای محافظت بینه سوار ممکن است به‌کار برده بشود. استعداد مذکور به محض پیاده شدن به خشکی می‌توانند به شیراز حرکت نمایند در صورتی که بنا بعقیده لفتنانت کرنل [ = کلنل ] کاکس طرق مملکت برای آنها مفتوح باشد. دو اسکادران دیگر باقی می‌ماند که بعد از چند روز اعزام خواهد شد. رأی قطعی در اینکه این قشون باید مجموعاً پیش بروند یا به دو قسمت محول به شما و لفتنانت کرنل کاکس است. در این باب شما باید با قنسول شیراز شور بنمایید.

### نمره - ۳۳

تلگراف سر بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۱۵ اکتبر ۱۹۱۱ [۲۲ مهر ۱۲۹۰؛ ۲۱ شوال ۱۳۲۹]

رجوع به تلگراف نهم اکتبر شما:

وزیرمختار روس امروز به شوستر اطلاع می‌دهد که چون متأسفانه غیرممکن است استخدام استکس منحصر به جنوب شود دولت روس در پرتست خود در باب ترتیب ژاندارمری خزانه باقی خواهد بود.

## نمره - ۳۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۱۵ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۱ شوال ۱۳۲۹ [۲۲ مهر ۱۲۹۰]

(شرح مکتوب ذیل مورخه ۳۱ اکتبر در ۱۵ اکتبر تلگرافاً [= تلگرافی] مغایره

شده.)

آقا

با کمال افتخار ترجمه پیشنهاد ذیل را که در دهم اکتبر از مجلس گذشته و تصویب نموده اند که دولت سه نفر صاحب منصب مدیره و چهارده نفر صاحب منصب رژیمانی و سه نفر صاحب منصب جزء از قشون دولت سوئد کنترات نمایند لفاً ارسال می دارم. سه نفر صاحب منصب مدیره برای اداره کردن تعیین خواهند شد یکی در مرکز قشون یکی در شعبه پیاده نظام و یکی در شعبه سواره نظام و توپخانه. پنج نفر از صاحب منصبان رژیمانی برای اداره نمودن تعیین خواهند شد. سه نفر در مراکز قشون یکی در مدرسه عالی نظامی و یکی در مدرسه ابتدایی نظامی. چنانچه استنباط نموده ام سه نفر صاحب منصب باقی مانده بمحض ورود به فرماندهی و آجودانی پیاده نظام و سواره نظام و توپخانه منصوب خواهند شد. این نقشه مشتمل بر اداره نمودن و فرماندهی است.

سر جارج بارکلی

ترجمه پیشنهاد در باب کنترات بیست نفر صاحب منصب سوئدی است که در دهم اکتبر ۱۹۱۱ [۱۷ مهر ۱۲۹۰؛ ۱۶ شوال ۱۳۲۹] از مجلس گذشته.

مجلس شورای ملی پیشنهاد ذیل را تصویب می نمایند و والا حضرت نایب السلطنه امر به اجرای آن می فرمایند:

ماده (۱) وزارت جنگ دولت علیه ایران مجاز است که بیست نفر صاحب منصب سوئدی مطابق دفت مواد [= ماده] ذیل برای تنظیمات اداره تعلیمات علمی و مشق نظامی استخدام نماید.

ماده (۲) عده صاحب منصبان سوئدی که به مدت سه ساله کنترات می شوند چهارده نفر صاحب منصب رژیمانی و سه نفر صاحب منصب مدیره خواهند بود.

ماده (۳) سه نفر صاحب منصب جزء دیگر سه ساله کنترات می شوند که به صاحب منصبان مذکور در ماده قبل معاونت نمایند و تشکیل قشون کادر بدهند و صاحب منصبان جزء را تعلیم و مشق بدهند.

ماده (۴) چهارده نفر صاحب منصب رژیمانی از قرار ذیل در قشون تقسیم خواهند شد:

۳ نفر صاحب منصب	وزارت جنگ
۶ نفر صاحب منصب	پیاده نظام
۲ نفر صاحب منصب	سواره نظام
۱ نفر صاحب منصب	توپخانه
۲ نفر صاحب منصب	مدرسه عالی نظامی

ماده ۵) سه نفر صاحب منصب مدیره از این قرار تقسیم می شوند:

وزارت جنگ ۱ نفر صاحب منصب

پیاده نظام ۱ نفر صاحب منصب

سواره نظام و توپخانه ۱ نفر صاحب منصب

ماده ۶) سه نفر صاحب منصب خارج از صف از این قرار تقسیم می شوند:

سواره نظام ۱ نفر صاحب منصب

توپخانه ۱ نفر صاحب منصب

مدرسه نظامی برای صاحب منصبان جزء ۱ نفر صاحب منصب

ماده ۷) برای استخدام چهارده نفر صاحب منصب رژیمانی و سه نفر صاحب منصب مدیره و سه نفر صاحب منصب جزء مبلغ پنجاه و هشت هزار و سیصد و هفتاد و سه تومان اعتبار به وزارت جنگ داده می شود.

ماده ۸) تقسیم صاحب منصبان کل و جزء مطابق ذیل خواهد بود:  
وزارت جنگ:

رئیس قشون که به درجه یاوری یا نایب سرهنگی خواهد بود ۱ نفر

سلطان برای پیاده نظام ۱ نفر

سلطان برای توپخانه ۱ نفر

سلطان برای مدیری اداره قشونی ۱ نفر

---

۴

پیاده نظام:

سلطان برای نظام ۳ نفر

نایب اول ۳ نفر

سلطان برای مدیری اداره پیاده نظام ۱ نفر

---

۷

سواره نظام:

سلطان برای سوار ۱ نفر

نایب اول ۱ نفر

صاحب منصب خارج از صف ۱ نفر

---

۳

توپخانه:

نایب اول برای توپخانه ۱ نفر

صاحب منصب خارج از صف ۱ نفر

---

۲



برای اداره سواره نظام و توپخانه نایب اول ۱ نفر

مدرسه نظامی برای صاحب منصبان:

سلطان برای پیاده نظام ۱ نفر

مدرسه نظامی برای صاحب منصبان جزء:

نایب برای پیاده نظام ۱ نفر

صاحب منصب خارج از صف ۱ نفر

۲

مجموع ۲۰ نفر

### نمره - ۳۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۵ اکتبر)

طهران ۱۵ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۱ شوال ۱۳۲۹ [۲۲ مهر ۱۲۹۰]

حمله به مادموازل رس

با کمال افتخار اطلاع می‌دهم بنا به روش معمولی خودم در موضوع سرقت‌های عمده به دولت ایران اظهار داشتم اگر دعوی غرامتی که قنصل ما در شیراز خواهد نمود در همانجا انجام نپذیرد مجبور خواهیم شد که از حکومت مرکزی در اینجا مطالبه بنماییم. از قراری که امروز صبح مسموع نموده‌ام تمام اسباب جراحی خانم رس به سرقت رفته لهذا در صدد پیشنهاد یادداشت دیگری به دولت ایران در باب لزوم استرداد عین اشیاء یا غرامت آنها هستم.

هیچ امید فیصله سریع این مسئله را ندارم مگر اینکه همین‌طور تأدیة يك مبلغی را بعنوان حسن مساعدت قبول کنم و در این صورت می‌ترسم امید گرفتن غرامتی که بیش از قیمت اشیاء مسروقه باشد سلب بشود.

### نمره - ۳۶

مراسله سر سسیل اسپرینگ رایس به سر ادوارد گری (واصله در ۱۶ اکتبر)

استاکهام [ = استکهلم ] ۱۲ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۸ شوال ۱۳۲۹ [ ۱۹ مهر ۱۲۹۰ ]

آقا

با کمال افتخار خاطر عالی را مستحضر می‌دارم باین رامل در دهم شهر جاری به من اطلاع داد که برای تعیین ۷ نفر صاحب منصب دیگر به استخدام دولت ایران بجهت ترتیب ژاندارمری باضافه آنهایی که تا حال به طهران فرستاده شده درخواست دیگری از دولت سوئد شده است. بعلاوه این صاحب منصبها، درخواست دیگری بتوسط

وزیرمختار ایران مقیم پاریس شده که يك نفر صاحب‌منصب از درجه عالی برای فرماندهی کل به رسم عاریت داده بشود. او اظهار داشت هیچ سابقه‌ای از این قصد ایران نداشته که تقاضای يك نفر صاحب‌منصب سوئدی به رسم عاریه برای ترتیب يك عده قلیلی قشون چنانچه در روزنامه مندرج بود بنمایند.

آنچه بز من معلوم شده تا حال قریب ۵۰ نفر صاحب‌منصب داوطلب خدمت شده‌اند که اغلبی از آنها اشخاص کاملی در فن خود هستند. عقیده باری رامل این است که اگرچه اداره قشونی در استخدام يك عده قلیلی صاحب‌منصب در ایران مخالفتی ندارد چون این باعث کثرت تجربه در عملیات آنها خواهد شد ولی دادن يك عده کثیری صاحب‌منصب محتمل است خالی از اشکال نباشد. بالاخره رأی قطعی خود را نتوانست بیان نماید.

چنانچه عرض شد بعقیده من عده صاحب‌منصبی که داوطلب شده‌اند عجالاً کسانی هستند که محتمل است با وضع حاضر خدمت نمایان به دولت ایران بنمایند. کنت اهرنسوارد از سبک دوستانه‌ای که دولتین انگلیس و روس در این مسئله اتخاذ نموده‌اند اظهار رضایت نمود.

امضاء سسیل اسپرینگ ریس

### نمره - ۳۷

مکتوب میرزا مهدی‌خان به سر ادوارد گری (واصله در ۱۶ اکتبر)

وزیرمختار ایران مفتخراً خاطر محترم وزیر امور خارجه را معطوف می‌دارد به مذاکرات خودش که در تاریخ ۴ و ۷ و ۱۲ با سر آرتور نیکلسن در موضوع قصد دولت انگلیس در مزید نمودن عده مستحفظین قنصلگری شیراز و یحتمل جاهای دیگر نمود. در ملاقات ۴ اکتبر وقتی که سر آرتور نیکلسن وزیرمختار ایران را از قصد دولت انگلیس مستحضر نمود، میرزا مهدی‌خان اظهار داشت که بعقیده خودش در این موقع يك همچو عملی نامطبوع و غیرلازم است.

قبل از وقوع حوادث ناگوار جدید (یعنی رجعت شاه مخلوع و وقایع معلومه و مجاهدات سالارالدوله) دولت ایران اقدامات وافی در تأمین فارس و طرق تجارتی نموده بود و چنانچه بر اولیای دولت فخریه انگلیس مشهود است اقدامات دولت ایران هم بی‌نتیجه نمانده نظم و آسایش دایرگردیده بود و دولت انگلیس هم وقوع آن را تصدیق نمود. بروز حوادث و خیمه جدید توجه دولت را بسوی نواحی شمال و غرب معطوف داشت. در حینی که مشغول رفورم و تنظیم امور بودند و از طرفی در کار استقرار و از طرف دیگر مشغول کنترات کارکنان خارجه بودند که به معاضدت آنها ادارات دولتی را در تحت نظم و ترتیب بیاورند حوادث مذکوره روی نمود و دولت ایران ناچار به صرف تمام توجه و جدیت و پول خود در استخلاص مملکت از مخاطره بسیار عظیمی که متهاجم بود شد. حال که آن را از پیش برداشته‌اند تمام توجه خود را به صوبه فارس و نواحی جنوب و

طرق تجارتي معطوف خواهند نمود. صاحب‌منصبان سوئدی را به ایران آورده‌اند که ترتیب ژاندارمری برای همین مقصود بخصوص بدهند. وزیرمختار ایران نیز به سر آرتور نیکلسن اظهار داشت که نظر بمراتب فوق هر اقدامی از طرف دولت انگلیس باعث اثرات سوء خواهد شد و در اذهان جلوه خواهد نمود که دولت انگلیس از مسلك کریمانه‌ای که همیشه پیروی می‌کرده احتراز نموده و نیز میرزا مهدی‌خان بیان نمود که بعقیده خودش وضع شیراز هر قدر هم غیرمرضی باشد بقسمی نیست که از برای اروپاییان خطرناک باشد و تمنا نمود دولت انگلیس اقدامی ننمایند.

پس از تبلیغ این مذاکره به دولت متبوعه خودش تلگرافی از وزیر امور خارجه ایران به میرزا مهدی‌خان رسید که در ۷ اکتبر به سر آرتور نیکلسن ارائه داد. وزیر امور خارجه مذاکرات میرزا مهدی‌خان را که در ۴ اکتبر نموده بود پسندیده و خواستار شده بود که تجدید مذاکره نموده و اظهار بدارد که هرگاه دولت انگلیس تقویت معنوی به ایران نموده بود دولت ایران می‌توانست توجه کامل خود را به جنوب معطوف بدارد. بنابراین دولت ایران خواهش می‌نماید که حالا هم در عوض اضافه نمودن مستحفظین قنصلگری دولت انگلیس ممکن است همین معاضدت معنوی را که حق او هم هست بنماید.

دولت ایران همه‌روزه بواسطه مداخلات دولت روس در فشار و زحمت است و همه وقت جلب توجه دولت انگلیس به آن مداخلات شده است. دولت ایران مساعدت دولت انگلیس را لازم دارد که جلوگیری از این مداخلاتی که باعث تشجیع خائنین و تضعیف نفوذ و قدرت دولت است بنماید.

در ۱۲ اکتبر وزیرمختار ایران تلگراف دیگری را هم که از دولت متبوعه خودش رسیده بود به سر آرتور نیکلسن ارائه داد.

نظر به مذاکراتی که بتوسط میرزا مهدی‌خان با وزارت خارجه شده بود وزیر امور خارجه ایران از وصول یادداشت سر چارج بارکلی در باب ازدیاد مستحفظین قنصلگری شیراز و یحتمل اصفهان و بوشهر متعجب شده بود. دولت ایران در صدد اقدام در استقرار آسایش مستعجل برآمده بود علاءالدوله به فرمانفرمایی فارس منصوب و با استعداد نظامی کافی در شرف عزیمت بود يك دسته قزاقی که به کاشان گسیل شده بود مأمور عزیمت به شیراز شده بودند. صولت‌الدوله و قوام‌الملک اصلاح نموده و معاهده نموده بودند که متفقاً در استقرار نظم با حکومت مرکزی مساعدت بنمایند باضافه تعهد نموده بودند که از هر جهت مطیع اوامر حکومت مرکزی بشوند و تمام قوای مسلحه خود را از شیراز خارج نموده بودند. صولت‌الدوله بعلاوه تأمین راه شیراز به بوشهر را بعهد گرفته بود. گذشته از اینها صاحب‌منصبان سوئدی که دولت ایران برای تأسیس ژاندارمری و حفظ انتظام طرق تجارتي به استخدام گرفته بود چندی قبل وارد ایران شده و بخوبی در امورات مرجوعه پیشرفت نموده‌اند.

نظر به مراتب فوق دولت ایران هیچ اقدامی را از طرف دولت انگلیس لازم نمی‌داند. یگانه سبب اغتشاش شیراز نفاق بین قوامیها و قشقاییها بوده و این هم

بواسطه اصلاح قوام الملك و صولت الدوله مرتفع شده و متفقاً مشغول عملیاتند. رعایای خارجه در معرض خطر نیستند و تأمین آنها منظور نظر و مورد توجه کامله دولت ایران است چنانچه تا حال هم بوده. شیراز در نهایت آرامی و سکونت است و نظر به اقداماتی که از طرف دولت ایران بعمل آمده و فراغتی که عجالتاً در عطف توجه خود به صوبه جنوب دارند به هیچوجه بیم بروز نگرانی در آتیه هم نمی رود. بنابراین وزیرمختار ایران از جانب دولت متبوعه خودش خواهش خود را تکرار می نماید که دولت انگلیس اقدامات منظوره را موقوف بدارند.

لندن سفارت ایران به تاریخ ۱۳ اکتبر ۱۹۱۱ [۲۰ مهر ۱۲۹۰؛ ۱۹ شوال ۱۳۲۹]

### نمره - ۳۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۶ اکتبر) طهران ۱۶ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ شوال ۱۳۲۹ [۲۳ مهر ۱۲۹۰]

راجع به تلگراف ۱۴ اکتبر شما - شرح ذیل را جنرال قنصل انگلیس مقیم بوشهر مخایره نموده:

اعزام سوار: از قراری که مفهوم می شود همه جهت ۳۰۰ سوار رفتنی به شیراز هستند و صد نفر در بوشهر می ماند. اگر این طور است من گمان می کنم باید يك مرتبه حرکت بنمایند.

در حقیقت تردید ناکس در اجرای این نقشه بلحاظ اشکالات آذوقه در منتهاالیه جاده در حوالی شیراز است ولی این ممکن است از بوشهر تهیه بشود. اگر ۴۰۰ نفر باید به آنجا بروند من مانعی در حرکت آنها به دو قسمت نمی بینم مگر اینکه در عرض حالا تا ۲۷ اکتبر حادثه غیرمنتظره ای روی بدهد.

در خاتمه عرض می نمایم که این ۴۰۰ نفر به قصد بالاخره تقسیم شدن مابین بوشهر و شیراز و اصفهان تهیه شده و بنابراین فرض من پیشنهاد می کنم که ۳۰۰ نفر يك مرتبه به شیراز بروند و ۱۰۰ نفر دیگر در بوشهر بمانند.

### نمره - ۳۹

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی وزارت خارجه ۱۶ اکتبر مطابق ۲۲ شوال ۱۳۲۹ [۲۳ مهر ۱۲۹۰]

در باب حمله به مادموازل رس به تلگراف دیروز خودتان مراجعه نمایید.

اگر شما می توانید قیمت اشیاء مسروقه را دریافت بدارید قبول کنید ولی این حق را هم برای خودتان محفوظ بدارید که بعدها به دولت ایران اصرار بنمایید مبلغی هم بعنوان رفع خسارت به مادموازل رس بدهند.

## نمره - ۴۰

مکتوب سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت خارجه ۱۷ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۳ شوال ۱۳۲۹ [۲۴ مهر ۱۲۹۰]  
امروز وزیرمختار ایران به وزارت خارجه آمده و خواهش دولت خودش را در باب  
تعویق اضافه نمودن مستحفظین قنسولگری تجدید نمود. سر آرتور نیکلسن مجدداً  
شروع به همان رویه صحبت سابقه با او نموده اغلب مخابراتی که به ما رسیده برای  
او قرائت نموده و خاطر او را از اوضاع بسیار ناگوار دو هفته قبل شیراز و وضع  
ناهنجار حالیه طرق مسبوق نمود.

اگرچه حالیه در شیراز آسایش مستقر است ولی این بهبودی موقتی از قراری که  
ما استنباط نموده‌ایم بیشتر بواسطه اشتها قشون وارد نمودن ما است و هیچ اطمینان  
نمی‌توان داشت که اگر ما عزم خودمان را به تأخیر بیندازیم همان اوضاع نامناسب  
سابق تجدید نخواهد شد. در حقیقت ما نمی‌توانیم تا يك موقع نامعلومی تأمل نماییم  
که دولت ایران خودش اقدامات وافیه به عمل بیاورد. حضور قشون مضاعف ما در واقع  
يك نوع مساعدتی با مأمورین دولت ایران است و گمان نمی‌کنم چنانچه وزیر ایران  
معتقد است این عمل از نفوذ و قدرت علاءالدوله و یا فرمانفرمای دیگری بهیچوجه  
بکاهد. سر آرتور نیکلسن اظهار داشت گمان می‌کنم وزیرمختار بایستی به دولت  
متبوعه خود اطلاع بدهد که با کمال میلی که ما به بروز مساعدت با ایران داریم  
نمی‌توانیم اقداماتی که برای محافظت جان و مال تبعه انگلیس شده بعهده تعویق  
بیندازیم. قبل از آنکه رأی قطعی به این اقدامات تعلق بگیرد ما مدت طولانی فرصت  
به آن دولت دادیم به امید اینکه پیشرفتی در بهبودی اوضاع حاصل بشود.

ادوارد گری

## نمره - ۴۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۸ اکتبر)  
طهران ۱۸ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۴ شوال ۱۳۲۹ [۲۵ مهر ۱۲۹۰]  
(شرح مکتوب ذیل مورخه ۱۸ اکتبر در طی تلگراف ۱۸ مخاپره شده)  
آقا

رجوع به تلگراف ۱۳ شهر جاری خودم با کمال افتخار سواد شرح مجددی را که  
وزیر امور خارجه ایران در پرتست به ضد اضافه نمودن مستحفظین قنسولگری شیراز  
می‌نگارد لفا ارسال می‌دارم.

جارج بارکلی

سواد مکتوب و ثوق الدوله به سر جارج بارکلی

طهران ۱۸ اکتبر ۱۹۱۱ [۲۵ مهر ۱۲۹۰؛ ۲۴ شوال ۱۳۲۹]

جنابا

رجوع به مراسله ۱۱ اکتبر خودم در جواب جنابعالی در موضوع اضافه شدن مستحفظین قنسولگری شیراز با کمال احترام مجدداً خاطر عالی را مستحضر می‌دارم که به ملاحظه تعیین جناب علاءالدوله به فرمانفرمایی فارس اوضاع آنجا خیلی بهتر شده و عجالتاً شهر در کمال آرامی و سکونت است و هیچ نوع انقلابی در حوالی آن نیست. چنانچه سابقاً هم به جنابعالی اطلاع داده شده عده‌ای قزاق در کاشان مأمور شده‌اند با توپ و سلاح خودشان به شیراز بروند و استعداد دیگر هم که عبارت از سه هزار نفر باشد متدرجاً فرستاده خواهد شد. صاحب‌منصبان سوئدی هم مشغول ترتیب ژاندارمری برای فارس هستند که پس از ترتیبات مقدمات آن، دو نفر از صاحب‌منصبان سوئدی که در اول دسامبر وارد خواهند شد با دسته‌ای از صاحب‌منصبان ایرانی به آنجا فرستاده خواهند شد. برای سرعت انجام این ترتیب دستورالعمل داده خواهد شد که قبل از ورود صاحب‌منصبان سوئدی عده‌ای که برای ژاندارمری لازم است در آنجا تهیه بشود که بمحض ورود صاحب‌منصبان مزبور به شیراز بدون دفع وقت مشغول انجام مأموریت خودشان بشوند و به بعضی دسته‌جات سرباز که از بهبهان وارد شیراز شده‌اند دستورالعمل داده شده که قنسولگریهای خارجه را محافظت بنمایند. اگرچه دولت ایران بکلی از گرفتاریهای در شمال و غرب آسوده نشده ولی بدون تأمل عطف توجه به جنوب نموده که امنیت کامل را در آن حدود مستقر بدارد.

استماع اعزام ۵۰۰ نفر قشون هندی از بمبئی در ۲۴ اکتبر برخلاف انتظارات دولت ایران و مخالفت روابط و داد موجوده بین دولتین است. اعتماد دولت ایران در پیشرفت اقدامات خودش برای نظم جنوب تبدیل به یأس و حرمان خواهد شد. علاءالدوله که بعقیده دولت ایران یگانه شخصی است که می‌تواند نظم و تمشیت را در فارس مستقر بدارد فسخ عزیمت خواهد نمود.

من امیدوار بودم نظر به توضیحاتی که در مراسله ۱۱ شهر حال خودم به آن جناب داده بودم جنابعالی دولت متبوعه خودتان را از اعزام قشون هندی مزبور منصرف خواهید نمود. حالا که خبر قصد اعزام قشون رسیده است واضح است تا چه درجه نقشه دولت ایران اختلال حاصل نموده مثلاً علاءالدوله بمحض استماع این خبر فسخ عزیمت به فارس را نموده اظهار می‌دارد که در حکومت خودش نمی‌تواند متحمل این نوع اقدامات خارجی بشود.

جای شبهه نیست که تعیین علاءالدوله و اعزام استعدادی که ذکر شده و اقداماتی که دولت ایران در نظر دارد و مقدمات آن بعمل آمده برای استقرار نظم در فارس وسیله‌ای است که بهتر از اعزام قشون هندی است که ممکن است منتج نتایجی برخلاف آنچه مقصود بوده بشود و اقدامات دولت ایران را هم بی‌اثر بنماید.

بنابراین امید است که جنابعالی بدون دفع وقت دولت متبوعه خودتان را از اقدامات

دولت ایران مستحضر نموده و آن را از خیال اعزام قشون هندی منصرف خواهید داشت که علاءالدوله هم به اسرع وقت حرکت نموده و اوضاع فارس را منظم نماید منتظر جواب مساعد هستیم.

وثوق الدوله

در امتداد این تلگراف عرض می‌نماید:

از تلگراف ۱۴ اکتبر شما مستفاد می‌شود تصمیم عزم شده است که ۴۰۰ نفر قشون انگلیسی اعزام بشود و بنابراین استنباطی که از تلگراف ۸ اکتبر شما نموده بودم که وضع طرق باید از تحت ملاحظه خارج بشود صحیح نبوده و همچنان معلوم می‌شود که منظور بودن يك قسمتی از قشون برای حفظ طرق هم جزو نقشه ما بوده. باین ملاحظات جسارت می‌نمایم صلاح آن است به دولت ایران اطلاع بدهیم که محتمل است استعداد مزبور قوافل مال‌التجاره انگلیس را هم همراهی و محافظت بنمایند و بمحض اینکه نتایج مؤثره از اقدامات دولت ایران در تأمین طرق و استقرار نظم در شیراز حاصل شد قشون اضافی عودت داده خواهد شد.

#### نمره - ۴۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۸ اکتبر)  
 طهران ۱۸ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۴ شوال ۱۳۲۹ [۲۵ مهر ۱۲۹۰]  
 شاه مخلوع

دولت ایران به من اطلاع می‌دهند که در توقف محمدعلی میرزا در دارالحکومه استرآباد ظن می‌رود و احتمال دارد در تهیه نقشه ورود به مشهد هم باشد. همکار روس من در بودن معظم [له] در محل مزبور شك دارد. از اطلاعات اخیره واصله به او مستفاد می‌شود که محمدعلی میرزا از نواحی استرآباد به طرف بجنورد عازم است و یحتمل از آنجا عازم مشهد باشد.

#### نمره - ۴۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۸ اکتبر)  
 طهران ۱۸ اکتبر ۱۹۱۱ [۲۵ مهر ۱۲۹۰؛ ۲۴ شوال ۱۳۲۹]  
 شاه مخلوع

در امتداد تلگراف مورخه امروز خودم جسارت می‌ورزم  
 ماژور سایکس از مشهد تلگراف نموده که حکومت بجنورد بهمین زودیها منتظر ورود محمدعلی میرزا به آنجا است.



## نمره - ۴۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۸ اکتبر)  
 طهران ۱۸ اکتبر ۱۹۱۱ [۲۵ مهر ۱۲۹۰؛ ۲۴ شوال ۱۳۲۹]  
 وضع شیراز

رجوع به تلگراف ۱۴ اکتبر من  
 در ۱۷ اکتبر مستر ناکس مطابق ذیل تلگراف نموده:  
 عجالتاً هیچ علائمی از آرامی و سکونت قشقایی نیست. صولت‌السلطنه برادر  
 صولت‌الدوله دعوی ایلخانی‌گری دارد و مشهور است که صولت‌الدوله به مجتهد  
 اعظم شیراز نوشته است که بواسطه افواهاات واصله از شهر ناچار است که اغتشاش  
 کلی در جنوب بنماید. تلگرافی هم از ضیغم‌الدوله رسیده مبنی بر اینکه در عزیمت  
 خود تأخیر خواهد نمود تا استعدادی از عربها روانه شوند و در راه با او تلاقی نمایند.  
 رؤسای عمده عرب امروز صبح از شیراز خارج شدند یحتمل بهمین قصد استقبال او.

## نمره - ۴۵

تلگراف مستر ابیرن [= اوپرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۹ اکتبر)  
 من پترزبورغ ۱۹ اکتبر ۱۹۱۱ [۲۶ مهر ۱۲۹۰؛ ۲۵ شوال ۱۳۲۹]  
 (شرح مکتوب ذیل مورخه ۲۰ اکتبر در ۱۹ [اکتبر] مخابره شده)

آقا

با کمال افتخار خاطر محترم را مستحضر می‌دارم که وزیر امور خارجه موقتی  
 اظهار داشته بود در موضوع تلگرافی که مبنی بر بدی اوضاع است و از مسیو  
 پکلوسکی [= پاکلوسکی] رسیده می‌خواهد با من مذاکره نماید و دیروز او را ملاقات نمودم  
 از تلگراف مسیو پکلوسکی مشهود بود افق ایران بسیار تاریک است و اوضاع از  
 بد به بدتر متمایل است. اغتشاش در تزايد است و او (مسیو نراتوف) گمان نمی‌کند  
 که دولت روس بیش از این بتواند در اقدامات مجدانه خودداری بنماید و در واقع  
 اقدام به اشغال خاک ایران ننماید.

در جواب سؤالات مختلف من جناب معظم‌له اظهار نمود که اغتشاش مخصوصاً در  
 نواحی ارومیه خیلی شدید است. شاهسونها در حرکتند و حملات متواتره به دسته‌های  
 حامل مهمات قشون روس نموده‌اند. یکی از عناصر دیگر بی‌نظمی از قرار راپورت  
 طرف‌شدن پیرم (که اقلایک استعداد ظاهری پلیس را نگاهداشته بود) با هیئت دولت  
 و کناره‌جوئی او از کار است.

در موضوع بحران قریب‌الوقوع کابینه مسیو نراتوف اظهار داشت که اگر اختیار  
 در طهران بدست تندروها بیفتد هیچ مرکز قدرتی در ایران باقی نخواهد ماند که ما  
 با آن طرف بشویم.

پس از آن شروع بمذاکره در باب شوستر نموده و شکایت سخت از مجاهدات



مشارالیه در استیلاء یافتن به تمام ادارات ایران نموده و گفت که این بکلی با منافع دولت روس متضاد است مخصوصاً اظهار داشت که مستر شوستر مصمم است برای امتیازات راه آهنها و استقراضها از مجلس اختیار تام حاصل بنماید.

من اظهار داشتم جنابعالی مسبوقید که نظریات دولت انگلیس در باب اشغال ایران چه است. هرگاه دولت روس شمال ایران را تصرف بنماید بعقیده من برای سر ادوارد گری اشکال فوق العاده خواهد داشت که در مقابل افکار عامه انگلیس مدافعه از همچو اقدامی بنماید. لهذا من یقین دارم دولت انگلیس حتی المقدور از به کار بردن مساعی جمیله خود برای مرتفع نمودن علی که بعقیده دولت روس مداخلات روس را دعوت می نماید فروگذار نخواهد کرد.

من مسیو نراتوف را متذکر نمودم که در این اواخر آنچه پیشنهاد شده که دولت ایران بوسیله آن بتواند خود اعاده انتظام در مملکت بنماید دولت روس پذیرفته و آن پیشنهادات از طرف ما فقط به امید پیشرفتی در اوضاع جنوب استقبال شده بود. دولت روس به پیشنهاد مزبور ایراد نموده ولی پیشنهادی هم که قائم مقام آن واقع بشود ننمود. من از آن جناب خواهش نمودم بدون پرده پوشی به من بگویند که دولت روس واقعاً چه اقدامی میل دارد بشود. مسیو نراتوف جواب داد اول چیزی که لازم است بشود این است که مستر شوستر باید بداند تمام اعمال او باید با منافع دولت روس (و البته با منافع انگلیس هم) موافقت داشته باشد. اصلاحات دولت ایران باید بتدریج پیش برود بطریقی که منافع و مصالح دولت روس هم مرعی و منظور باشد. باید به نظر داشت که مقصود فقط خیر دولت ایران نیست بلکه مقام و وضعیت خاص دولت روس را نیز باید محسوب داشت. اگر مستر شوستر در باب امتیازات راه آهنها و استقراضها از مجلس اختیار تام حاصل بنماید لازم است تعهد بنماید (بطوری که اطمینان به ایفای آن حاصل بشود) که در آن باب بکلی بر طبق میل و اراده دولتین رفتار خواهد نمود. مستر شوستر هم مشکل شخصی باشد که بسهولت همچو تعهدی را بنماید.

جناب معزی الیه اظهار اسف نمود از اینکه دولت روس به رویه مخالفت انگیزی در ایران عمل می نماید ولی برخلاف اراده خود به اتخاذ این مسلك مجبور شده است. من از آن جناب به وعده تبلیغ این مذاکرات را به شما مفارقت نمودم.

امروز صبح از بیم اینکه مبادا دولت روس شروع به اقدام فوری بنماید مکتوب خصوصی به مسیو نراتوف نوشتم به این مضمون که از تقریرات روز قبل او همچو استفاده نموده ام که دولت روس هنوز مقطوعاً در صدد اقدامی در موضوع عملیات مذکور در ایران برنیامده و ضمناً خواهش نمودم که در صورت اراده به همچو اقدامی البته به اسرع وقت به من اعلام خواهند داد. آن جناب جواب داده بود که دولت روس فعلاً فقط لزوم اعزام يك اردوی نظامی به ایران را در تحت ملاحظه دارد ولیکن برای اهتمام در اجتناب از مداخله عملی زیاد امیدوار بمساعدت دولت انگلیس خواهد بود.

امضاء      هوك اپرن [هیو اوپرن]

## نمره - ۴۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ اکتبر)  
 طهران ۲۰ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۶ شوال ۱۳۲۹ [۲۷ مهر ۱۲۹۰]

وزیر امور خارجه ایران يك دعوی بی‌اهمیت دولت روس را شخصاً قطع و فصل  
 نموده بود و برای اینکه وزیر مزبور بدون مراجعه به مستر شوستر ختم این عمل را  
 نموده بود مستر شوستر مراسله شکایت‌آمیز با تشددی به وزیر امور خارجه نوشته بود  
 و به این واسطه وزیر مزبور استعفاء داد ولی بملاحظه بحران سختی که ممکن بود  
 از این فعل بمنصه ظهور برسد استعفای خود را مسترد داشت.

## نمره - ۴۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ اکتبر)  
 طهران ۲۰ اکتبر ۱۹۱۱ [۲۷ مهر ۱۲۹۰؛ ۲۶ شوال ۱۳۲۹]

## شاه مخلوع

ماژور سایکس از مشهد تلگرافاً [= تلگرافی] خبر می‌دهد که علی‌الظاهر محمدعلی  
 میرزا خود را به تاشقند [= تاشکند] ماوراء خزر رسانیده ولی صحت این شهرت بر  
 همکار روسی من معلوم نشده.

## نمره - ۴۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۱ اکتبر)  
 طهران ۲۱ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق [۲۷] شوال ۱۳۲۹ [۲۸ مهر ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف دیروز خودم. اگنت استرآباد ما خبر می‌دهد که شاه مخلوع در  
 حوالی کمیش‌تپه [= کومش‌تپه] است.

## نمره - ۴۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۲ اکتبر)  
 طهران ۲۲ اکتبر ۱۹۱۱ [۲۹ مهر ۱۲۹۰؛ ۲۸ شوال ۱۳۲۹]

## روابط روس و ایران

مرحمت فرموده به تلگراف ۱۹ اکتبر مستر اپرن [= اوبرن] مراجعه نمایید:  
 نکته عمده که در اوضاع طهران ملحوظ است همدستی و معاضدتی است که  
 تندرورها و خزانه‌دار کل نسبت به یکدیگر بروز می‌دهند. نقار کلی بین شوستر و  
 کابینه حادث است. بحرانی که وزراء را تهدید کرده بودند بوسیله پیشنهادی که  
 مجلس را متقاعد بنمایند که اختیارات خزانه‌دار کل را محدود بنماید مرتفع شد و از

قرار معلوم بواسطه مخالفت مجلس که خوف استعفاء نمودن شوستر را دارد این خیال عجالتاً متروک گردیده.

صمصام السلطنه که دیروز او را ملاقات نمودم خیلی اظهار کسراحت نسبت به شوستر می نمود. آن جناب اظهار نمود که کابینه بکلی از کنترل سختی که شوستر نسبت به وجوهات دولت اعمال می نماید سخت در مزاحمت است و مخاطره را که وضع متهورانه او نسبت به دولتین متضمن است در محضر آنها کاملاً مشهود است. ۱. برای مقالات جدید خزانهدار کل در روزنامه و شرح مفصلی که از قرار مسموع بعد از این در باب سعایت و تقبیح پلتیک روس و انگلیس در ایران درج خواهد نمود، من دلیلی برای مسئولیت دولت ایران در این موضوع فرض نمی کنم و علاوه بر طبع این مقالات شوستر اقدام مخصوصی ننموده که دولت روس را در تعقیب مقاصد مذکوره در تلگراف ۱۹ اکتبر مستر اپرن [= او برن] محق بنماید. مع هذا دولت روس باید کلیه روش و مسلك او را روی هم رفته مضر بدانند.

### نمره - ۵۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۲ اکتبر)

طهران ۲۲ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۸ شوال ۱۳۲۹ [۲۹ مهر ۱۲۹۰]

وقایع جدید در طرق جنوب

۳۰۰ نفر سرباز از فوج همدان که همراه پست بوده اند در جاده اصفهان به شیراز در یزدخواست با ۲۰۰ نفر کپکلوئی [= کپگیلویه ای] مصادف شده و بعد از مجادله سختی منهزم شده اند.

در ۱۳ اکتبر در جاده شیراز به بوشهر ۴ عدل قماش کمپانی دیگلر سرقت شده. کمپانی دیکسن اظهار می دارند که در همان حمله به خانم رس معادل ۱۴۰۰ لیره مال التجاره آنها بسرقت رفته. معادل ۴۰۰ لیره مال التجاره کمپانی ویر در تاریخ ۳ اکتبر در کمارج واقع در جاده شیراز به بوشهر سرقت شده.

### نمره - ۵۱

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۳ اکتبر)

طهران بتاريخ ۲۳ سپتامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۹ رمضان ۱۳۲۹ [۳۱ شهریور ۱۲۹۰]

آقا

راجع به تلگراف ۱۱ سپتامبر خودم با کمال افتخار سواد مختصری از مکتوب ویس قنسول انگلیس مقیم سلطان آباد را در خصوص وضع آن ناحیه بعد از شکست امیر مفخم لفا ارسال می دارم.

جارج بارکلی

(۱) چنین است در اصل.م.

## ضمیمه نمره ۵۱

مکتوب استروس ویس قنصل به سر جارج بارکلی

سلطان آباد ۱۶ سپتامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ رمضان ۱۳۲۹ [۲۴ شهریور ۱۲۹۰]

آقا

با کمال افتخار تلگراف دیروز خودم را که از قرار ذیل مخابره شده تجدید می نمایم.  
شاه خواهان در ۱۴ سپتامبر سلطان آباد را تصرف نمودند.

به تاریخ ۱۰ سپتامبر امیر مخم و متابعین خودش از اینجا از طریق گلپایگان و خوانسار به طرف بختیاری حرکت کردند و در همان روز سردار ظفر بختیاری هم عازم قم شد. هر دو آنها بر روی هم ۱۵۰۰ نفر سوار مکمل و مسلح داشتند. در اینجا اثر سوئی نموده که آنها بدون خالی کردن یک تیر محل و مامن خودشان را از دست دادند.

پس از آن اهالی سلطان آباد برای حراست خودشان مکتوبی به سالارالدوله نوشته و جوابی که به آنها رسیده این بود که اگر عریضه آنها در همان روز نرسیده بود با سی هزار قشون و ۲۲ عراده توپ به طرف سلطان آباد حرکت می کرد که آنها را بکلی خراب و ویران کند. دو روز بعد از آن ۴۰۰ نفر فرستاد که شهر را تصرف کنند. اغلب از آنها تابعین دزد مشهور عباس خان چناری بودند.

سردار ظفر در مدت قلیل توقف خودش در سلطان آباد ۵۰ هزار تومان مالیات دریافت نمود.

رعایای بیچاره این ناحیه خیلی متضرر شدند. هم همراهان سالارالدوله آنها را غارت نمودند، هم بختیاریها.

مشهور است که سالارالدوله، حاجی سیفالدوله برادر عینالدوله را به حکومت سلطان آباد منصوب نموده از قراری که مردم می گویند در همین دو روز وارد می شود. پارك و قلعه او را امیر مخم خراب و غارت نمود.

امضاء استروس

## نمره - ۵۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۳ اکتبر)

طهران ۲ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۸ شوال ۱۳۲۹ [۹ مهر ۱۲۹۰]

آقا

با کمال افتخار سواد مکتوبی را که از طرف قنصل دولت انگلیس از کرمان رسیده و وضع ناهنجار جاده کرمان به بندر عباس را شرح می دهد لفا ارسال می دارم.  
بعد از تاریخ این مکتوب چنانچه در تلگراف دوم سپتامبر خودم اطلاع دادم سرقت بزرگ دیگر واقع شده که از آن ضرر کلی به کمپانی کاستلی وارد آمده و نیز سرقتهای دیگری هم واقع شده که به تجار هندی خسارت وارد نموده.

در باب طرق تجارتي دیگر ایران با نهایت اسف خاطر محترم را مستحضر می‌دارم که هیچ نوع پیشرفت قابل‌الذکری (چنانچه در تلگراف ۵ سپتامبر خودم شرح داده‌ام) در وضع امور ظاهر نشده و انقلابات پلتيکی جاریه در شیراز چنانچه در تلگراف تازه خودم اطلاع داده‌ام طبیعتاً مانع پیشرفت هر نوع اقدام از طرف مأمورین محلی و اعاده نظم در طرق تجارتي است که به آن شهر می‌رود.

در شمال هم وضعی که بواسطه پیش آمدن سالارالدوله یاغی و اعزام قشون به مقابله او حاصل شده حتی بیش از پیش هم سلب امنیت از مسافرین و قوافل نموده است. بختیاریها ظاهراً در لزوم استقرار نظم در راه خودشان مدغن [= مدغن؟] هستند و در صدد اقداماتی هستند که ممکن است اگر خوانین توجه جامع خود را معطوف بدارند ثمری ببخشد.

امضاء جارج بارکلی

مجدداً ۳ اکتبر پس از تحریر شرح فوق دولت ایران به من اطلاع دادند که حکومت بمبهران تفویض به خوانین بختیاری شده. چنانچه به خاطر دارید تعیین حکومت مخالف منافع بختیاری بود که باعث حدوث اغتشاش در جاده بختیاری شده بود.

### ضمیمه در نمره ۵۲

سواد مکتوب قنصل هیك به سر جارج بارکلی

کرمان ۲۴ اوت ۱۹۱۱ مطابق ۲۹ شعبان ۱۳۲۹ [۱ شهریور ۱۲۹۰] اقا

رجوع به استفساری که در تاریخ ۱۰ ژوئیه در مجلس ملی انگلیس در موضوع طرق تجارتي مابین کرمان و بندر عباس شده بود من با کمال افتخار خاطر محترم را مستحضر می‌دارم که بعد از سرقت قالیه‌های متعلق به کمپانی نیرکو کاستلی و برادران در ماه اپریل ماضی دیگر راپورتی در باب سرقت قالی به من نرسیده ولی بواسطه ناامنی راه قافله بزرگی که حامل قالی هستند چندین هفته است مابین کرمان و بافت معطل مانده و نتوانسته‌اند پیش بروند.

(۲) ۱ مابین کرمان و بندرعباس ۳ راه است که معمولاً کاروانان از آنها عبور می‌نمایند (۱) از طریق جیرفت و رودبار (۲) از طریق بافت و دولت‌آباد (۳) از طریق سیرجان و در عرض سه ماهه ماضی وضع هر سه جاده در کمال انقلاب بوده. متضررین، تجار هند در کرمان و بندر عباس و هندیان اتباع انگلیس بوده‌اند که کاروان آنها در تاریخ دوم ژوئیه در تترك (نزدیک سیرجان) گرفتار سارقین شده بود و معادل ۱۸۹ تومان و ۸ هزار و ۱۰ شاهی اموال آنها به سرقت رفت و در تاریخ نامعلومی در ماه ژوئیه معادل ۱۱۰۰ تومان و ۷ هزار و ۱۵ شاهی مال‌التجاره آنها را باشاگردیها [= بشاگردی‌ها؟] در رودبار به سرقت بردند و در ۲۰ ژوئیه معادل ۹۷۳

تومان و ۵ هزار و ۱۰ شاهی مالالتجاره آنها در گذار سرخ در جاده جیرفت سرقت شد. قیمت کلیه مالالتجاره مسروقه مبلغ ۲۲۶۴ تومان و ۷ هزار و ۱۱ شاهی است یا تقریباً معادل ۴۵۳ لیره و کرایه حمل آن ۲۶۲ لیره است بنابراین خسارتی که در عرض مدت قلیل مستقیماً به تجار هندی وارد آمده تقریباً معادل ۷۱۵ لیره می شود. به این مبلغ فرعی که فروشنده محسوب می دارد و ضرری که از نرسیدن مالالتجاره به موسم خود به بازار وارد شده باید افزوده بشود. در این مواقع ضرر فقط از برای اجناسی که سرقت شده محسوب نمی شود بلکه برای اجناسی هم که بواسطه عدم تأمین معطل شده باید منظور شود.

(۳) نه اینکه فقط امید در بهبودی وضع طرق نباشد بلکه برخلاف همه نوع احتمال بدتر شدن هم می رود. در رودبار حاکم نیست و باشاگردیها [= بشاگردیها؟] که سکنه آن ناحیه هستند اقلاً اسماً هم در تحت سلطه و اقتداری نیستند. در جاده بافت دو دسته از طایفه افشار در صحرا مقابل یکدیگر صف جدال بسته اند و تمام این راه از کرمان تا دولت آباد ناامن است.

الان به من خبر رسیده که سه هزار نفر از طایفه بهارلو با دو عراده توپ برای غارت سیرجان در حرکتند که تلافی مغلوبیت خودشان را در سنه ماضیه بنمایند و ۳۵۰ نفر سارقین بهارلو و اینارلو [= اینانلو؟] در کار چپاول قراء رفسنجان هستند. از طرف دیگر عموماً راپورت می دهند که نایب الحکومه موقتی با رغبت کامل عده سارقین را برای پر کردن کیسه خودش زیاد قلمداد می نماید که به این وسیله از طهران تحصیل اجازه مصارف قشونی نموده و مبلغ معتنابهی خرج تراشی بنماید. عجالتاً من نمی توانم بگویم که استعداد تقریبی سارقین یا شایعات راجع به عدم تدین نایب الحکومه کدام یک مقرون به صحت است ولی هرکدام صحیح باشد انتظارات آتی کاملاً ماتم انگیز است.

تا این اواخر من در رغبت نایب الحکومه موقتی حالیه به تعمد در مبالغه و بزرگ نمودن مصائب و بلیات مملکت خودش مردد بودم ولی بتازگی من به اکراه مجبور به قبول این عقیده شدم که این مأمور مقام خود را فقط وسیله پر کردن جیب خود می داند.

اگر فی الواقع چنانچه راپورت می دهند عده سارقین اینقدر زیاد باشد خیلی کم امید مؤثر واقع شدن اقدامات در دفع آنها باقی خواهد ماند زیرا که نایب الحکومه موقتی که رئیس قشون ایالتی هم هست سردار نصرت است که اخیراً از جلو سعیدخان و بهرام خان از بلوچستان ایران فرار نموده و لیاقت او در اداره نمودن امور جبران عدم رشادت او در میدان جنگ را هم نمی نماید.

بسیاری از قشون محلی در رشادت و جرئت و سایر صفات نظامی از سارقینی که با آنها باید مقابله نمایند پست ترند. مواجب آنها عقب افتاده و عده آنها از میزان مصوبه دولت خیلی کمتر است.

من به اعتبارات آنها اضافه می نمایم که بعقیده من بهمان اندازه که فرمانده آنها

مایل به جنگ است آنها هم هستند.

(۴) از زمان ورود خودم به کرمان در ۳۱ مه ۱۹۱۰ تا حال من نتوانسته‌ام از حکومت محلی غرامت سرقت‌های عمده را دریافت بنمایم و قصور من بواسطه سستی مطالبه نبوده بلکه حکومت محلی بحدی قدرت نداشته که بتواند سارقین را مجبور به استرداد اموال منسوبه بنماید و مالیات عمومی وصول شده هم مبلغی نبوده که جواب‌گویی این دعاوی باشد. مالیات بلوچستان در عرض ۴ سال ماضی پرداخته نشده مگر يك مبلغ نامعلومی که سردار نصرت در قشون‌کشی اخیر خود به یغما برده باشد.

جمع‌آوری مالیات در نقاط دیگر این ایالت خیلی بی‌ترتیب و ناقص بوده که قسمت عمده آن پولها در جیب حکام پرطمع که از آن حکام در سال گذشته ۵ نفر به کرمان آمده‌اند و جیب رؤسای اداراتی که بتوسط دولت مشروطه تأسیس شده داخل شده و در این صوبه نه کسی چیزی از این ادارات می‌فهمد و نه آنها را می‌پسندد مگر کسانی که امیدوارند از به دست آوردن شغلی در ادارات مزبور خود را مستغنی بنمایند.

من ابدأ امید وصول هیچیک از دعاوی که دائماً به مطالبه آن حکومت محلی را در فشار داشته‌ام ندارم و مبلغ این دعاوی بحدی با مبادی وصولیه به دولت بی‌تناسب است که مأمورین محلی را ناامید و کدر نموده که تأدیه و ترضیه این دعاوی را در سلك امور جاریه پلتیکی یا حکومتی محسوب نمی‌دارند.

امضاء هیگک نایب سرهنگ

### نمره - ۵۳

مکتوب سرچارچ بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۳ اکتبر)  
طهران ۴ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۰ شوال ۱۳۲۹ [۱۱ مهر ۱۲۹۰]

آقا

در تعقیب مکتوب ۴ شهر ماضی خودم با کمال افتخار خاطر مبارک را مستحضر می‌دارم که شکست کامل ارشدالدوله و منهزم شدن استعداد سالارالدوله بکلی پشت شورش و انقلاب را در هم شکسته.

شکست هر يك از آنها بطوری قطعی بوده که مخاطراتی که از طرف شرق و غرب پایتخت را تهدید می‌نمود بکلی مرتفع گردید.

در جنگ اولی قشون دولتی مرکب بود از ۱۰۰۰ نفر ارمنی و بختیاری رشید در تحت سرکردگی پیرم و خوانین بختیاری. سردار محتشم و سردار بهادر و امیر مجاهد و ضیغم‌السلطنه به معیت (هرهاز) صاحب‌منصب خارج از صف آلمانی که مدت مدیدی است در استخدام دولت ایران است در ۵ ماه گذشته شورشیان را که عدده آنها ۲۰۰۰ نفر بود در امامزاده جعفر که یکی از دهات ورامین است مغلوب و متواری نموده و ارشدالدوله را دستگیر و بعد تیرباران نمودند و نتیجه این جنگ و فتح مختصر



دیگری که قشون دولتی در تحت فرماندهی سردار محیی در سوادکوه نموده بودند این شد که سه روز بعد ترکمنهایی که قسمت عمده قشون ارشدالدوله از آنها مرکب بود مستقیماً به ولایت خودشان فرار نمودند.

هیجانی که برای شاه مخلوع در مازندران شده بود خاتمه پذیرفت. اعلیحضرت مزبور سوادکوه را ترک نموده در (قره تپه) به لتکا نشسته و فقط با ۷ نفر همراهان خود، خود را به گمیش تپه رسانید. خبر اخیری که از او شنیده شده از قرار راپورت تقریباً با ۴۰۰ نفر مخالفین ترکمان در حوالی استراباد بوده.

قشون سالارالدوله بعد از مغلوب نمودن امیر مفخم در ملایر تقریباً ششم ماه گذشته سلطان آباد را تصرف نمود و بختیاریها که در تحت سرکردگی سردار ظفر و سردار جنگ در آن شهر بودند به قم بازگشت نمودند.

سالارالدوله خودش از حوالی سلطان آباد گذشته با استعدادی مرکب از ۴۰۰۰ نفر با طرف نوبران حرکت نمود به قصد رفتن به طهران از راه ساوه یا زرنند. از تلگرافات او به طهران همچو مستفاد می شد که او حالا برای خودش شخصاً کار می کند. عنوانی که در آن تلگرافات به خودش تعلق داده بود لفظ جمعی است که در ایران مختص به سلاطین است. همینکه معلوم شد او از راه زرنند عازم است قشون دولتی مکمل و مسلح مرکب از ۱۲۰۰ نفر ارمنی و بختیاری در تحت فرماندهی پیرم و سردار محتشم و سردار بهادر به مقابله او حرکت کرد. در ۲۷ ماه گذشته بختیاریها هم در تحت حکم سردار ظفر و سردار جنگ هم ملحق به این قشون شده و در حوالی قریه موسوم به باغ شاه که در ۸ میلی ساوه واقع است با قشون مخالف مصادف شدند قشون دولتی جملتان بالغ بر ۲۰۰۰ می شدند. قشون شورشیان مرکب بود از دسته جات طوایف مختلفه (کلهر و لر و غیره) که ۴۰۰۰ نفر می شدند در تحت سرکردگی داودخان رئیس کلهر و سایر رؤسای ایلات. نتیجه جنگ متواری شدن قشون مخالف با ۵۰۰ نفر مقتول بود. تلفات از طرف دولتیان خیلی جزئی بود.

شورشیان مغلوب به طرف غرب فرار نمودند و سالار الدوله ظاهراً شرکت در جنگ نکرده بود و در نوبران منتظر نتیجه بود. از قرار مذکور حالا در حوالی همدان است و قشون دولتی سخت در تعاقب او هستند.

قشون طرفدار شاه مخلوع که تا حال مغلوب نشده مانده است دسته شجاع الدوله در آذربایجان است. این قوه در اغلب مصادمات مختصره در حوالی تبریز ظفر یافته اند و باسمنج را که قریه ای است واقع در ۳۰ دقیقه مسافت به طرف شرقی تبریز تصرف نموده اند و حتی محله قره ملک را که به ۱۰ دقیقه مسافت طرف شرقی آن شهر واقع است اشغال نموده اند بجز راه (جلفا) که هنوز مفتوح است.

تبریز بکلی در محاصره است ولی در عرض دو هفته ماضی مخاصمه واقع نشده

(۱) بموجب اطلاعی که بعد از تاریخ مزبور به دست آمده عمده قشون سالارالدوله در این مخاصمه بالغ بر ۲۰۰۰۰ نفر بوده.



است. ظاهراً شکست سالارالدوله متابعین شجاعالدوله را تخویف نموده چنانچه از تزلزل قشون او مذاکره است و بنا به اظهار قنصل انگلیس در تبریز اعتقادات بر این است که مقاومت او فقط به امید حصول بعضی شرایط برای خویش است.

جارج بارکلی

### نمره - ۵۴

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۳ اکتبر) طهران ۴ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۰ شوال ۱۳۲۹ [۱۱ مهر ۱۲۹۰] اقا

با کمال افتخار صورت خلاصه وقایع ماهیانه ایران را تا این تاریخ لفا ارسال می‌دارم.

جارج بارکلی

### ضمیمه در نمره ۵۴

صورت وقایع ماهیانه از ۴ سپتامبر الی سوم اکتبر [۱۲ شهریور تا ۱۰ مهر ۱۲۹۰؛ ۱۰ رمضان تا ۹ شوال ۱۳۲۹]

طهران

مجلس - در جلسه ۱۷ و ۲۶ سپتامبر تجدید کنترات ۸ نفر بلژیکی مستخدم گمرک موضوع بحث بود و تصویب شد. مواجبه‌های آنها از قرار ذیل است:

سال سوم	سال دوم	سال اول	
۱۹۰۰۰ فرانک	۱۸۰۰۰ فرانک	۱۷۰۰۰ فرانک	رئیس گمرک انزلی
۱۹۰۰۰ فرانک	۱۸۰۰۰ فرانک	۱۷۰۰۰ فرانک	رئیس گمرک بوشهر
۱۷۰۰۰ فرانک	۱۶۰۰۰ فرانک	۱۵۰۰۰ فرانک	رئیس گمرک جلفا
۱۰۰۰۰ فرانک	۹۵۰۰ فرانک	۹۰۰۰ فرانک	نایب رئیس ارومیه
۱۶۰۰۰ فرانک	۱۵۰۰۰ فرانک	۱۴۰۰۰ فرانک	رئیس گمرک آستارا
۱۵۰۰۰ فرانک	۱۴۰۰۰ فرانک	۱۳۰۰۰ فرانک	رئیس گمرک بندرعباس
۱۵۰۰۰ فرانک	۱۴۰۰۰ فرانک	۱۳۰۰۰ فرانک	رئیس گمرک مشهدسر
۱۰۰۰۰ فرانک	۹۵۰۰ فرانک	۹۰۰۰ فرانک	مفتش گمرک آذربایجان

در جلسه ۱۹ سپتامبر راپورت کمیسیون معارف راجع به تأسیس ۵ مدرسه ابتدائی که پیشنهاد شده بود قرائت و تصویب شد. یک مدرسه برای طهران و سایر مدارس برای ولایات. برای مدرسه طهران دولت باید سالی ۶۰۰ لیره کمک بنماید و برای هر یک از مدارس ولایات سالی ۴۸۰ لیره. نصف از متعلمین باید ماهیانه بدهند و نصف دیگر مجاناً تعلیم می‌شوند.

در همان جلسه وزیر داخله لایحه‌ای را برای استخدام ۷ نفر صاحب‌منصب سوئدی

دیگر تقدیم نمود:

يك سلطان و ۶ نایب‌سلطان برای ترتیب دوائر مهمات ژاندارمری و پلیس و نایبها برای تشکیل مدرسه و ترتیب ژاندارمری و ۲۸ هزار تومان اعتبار برای انجام این مقصد درخواست شده بود که بدون مباحثه تصویب شد.

تجدید کنترات مستر جارج نیو عضو اداره تلگرافی هند و اروپا بتوسط اداره تلگراف ایران (اقدامی که مستر شوستر جداً در آن تقویت دارد) بتازگی پیشنهاد مجلس شده بود. در ابتدایی که این مطلب پیشنهاد شده بود مجلس از قبول آن امتناع داشت ولی کنترات مستر نیو به مدت سه سال از قرار سالی ۸۰۰ لیره در سوم اکتبر تصویب شد.

در ۲۶ سپتامبر مجلس قانون انتخابات را برای تجدیدنظر به کابینه فرستاد.

سالی ۳۶۰۰ تومان وظیفه مادام‌العیات به پیرم اعطاء شد.

روزنامه‌جات - روزنامه‌ای که فقط در انتشار است روزنامه مجلس است که مندرجات آن هم چندان جالب توجه و دقت نیست.

#### تبریز

در اوایل سپتامبر شجاع‌الدوله که برای منافع شاه مخلوع کار می‌کند به چند میلی شهر تبریز پیش نشست و اعلان نمود که اگر او را به سمت فرمانفرمایی از طرف محمدعلی شناسند به شهر حمله خواهد نمود. از آن تاریخ به بعد شجاع‌الدوله شهر را محاصره نموده و فقط راه جلفا مفتوح است.

جنگ حقیقی جزئی بین استعداد مدافع شهر و قشون چریک شجاع‌الدوله واقع شده بملاحظه واقعات در نقاط دیگر ایران شجاع‌الدوله ظاهراً مایل به صلح است.

#### گیلان و مازندران

نواحی گیلان آرام است و مازندران حالیه در تحت سلطه حکومت مرکزی است. بسیاری از سرکردگان مازندرانی که به شاه مخلوع ملحق شده بودند دستگیر و اعزام به طهران شده‌اند.

امیر مکرم به اگنت قنسولگری روس در بارفروش ملتجی شده. هنوز در استراباد نفوذ و سلطه ایرانی حقیقی وجود ندارد و فقط بواسطه اقدامات قنسولگری روس نظم در آنجا مستقر است. تهاجمات و تعدیات عدیده به اتباع روس در آن ولایت وارد شده.

#### مشهد

ایالت خراسان در تحت کفیل حکومت آرام مانده است.

در ۲۷ سپتامبر تفویض ایالت آنجا به علاءالدوله اشتهار یافت ولی حالا اصرار به رفتن او به فارس در عوض آنجا نموده‌اند.

## اصفهان

تمام طرق به اصفهان ناامن است و در اغلب آنها سرقتها واقع شده. چندین پست از طهران به اصفهان و از اصفهان به طهران به سرقت رفته. کاروانسراهای در راه اهواز غارت شده و اموال در طرق دیگر به سرقت رفته.

ناحیه کاشان میدان تاخت و تاز و مجادله بختیاریمها و متابعین نایب حسین شده. در ۲۲ سپتامبر نایب حسین به کاشان حمله نمود و بعد از دو روز مخاصمه با مدافعین بختیاری شهر را تصرف نمود.

قزاقهای روسی که به طهران می آمدند نایب حسین آنها را گرفته و اسب و سلاح و سایر ملزومات آنها را مأخوذ داشته بود ولی ظاهراً صلاح خود را در استرداد اموال مزبور و رهائی آنها دیده. يك دسته قزاق ایرانی در تحت سرکردگی ۲ نفر صاحب منصب روسی از طهران به مقابله نایب حسین فرستاده شد.

## یزد

اوضاع یزد ماتم انگیز است. از قرار معلوم هیچ مرکز قدرتی در آنجا نیست شهر و نواحی در تحت سلطه الواط است.

از طرف دولت به والی جدید کرمان امر شده که در عبور از یزد آنجا را منظم نماید ولی تا حال نتوانسته داخل شهر بشود.

بعضی از مأمورین دولت به تلگرافخانه ملتجی شده اند، هرج و مرج مطلق آن ناحیه را احاطه نموده.

## سیستان

طرق اطراف سیستان به ناامنی باقی است. قاینات هنوز آرام است.

## کرمان

امیر اعظم هنوز به مقر حکومت خود نرسیده. سردار نصرت موقتاً مشغول کار است. وضع طرق خصوصاً جاده بندرعباس بسیار مغشوش است. سرقتها متواتره واقع می شود و از این جهت سکتة بزرگی به تجارت انگلیس وارد شده. شرح آن در تحت مشروحه علیحده در ۲ شهر جاری اطلاع داده شد.

## کرمانشاه

پس از حرکت سالارالدوله شهر تا حدی آرام بوده چونکه تمام اشخاص شریر به اتفاق قشون او حرکت کردند.

بموجب اطلاعات واصله کریمخان در قصر شیرین در حالت وحشت و اضطراب است چونکه در هر دو سرحد طرف خصومت است.

دو فقره وبا در قصر شیرین در ۱۶ سپتامبر بروز نموده.

## همدان

بعد از شکست در ۲۷ سپتامبر سالارالدوله به طرف همدان عقب نشسته و قشون دولتی سخت در تعاقب او هستند. بموجب اخبار واصله او در اوایل اکتبر وارد همدان و مشغول تهیه دفاع شده.

سیمهای تلگراف مقطوع شده و فقط وسیله مخابره با طهران خط تلفن روسها از راه قزوین است. خبر موثق عجالاً به دست نمی آید.

## نمره - ۵۵

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۲۳ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۹ شوال [۱۳۲۹؛ ۳۰ مهر ۱۲۹۰]  
 شما دولت ایران را مطمئن بنمایید که اگر طرح نقشه مؤثری برای استقرار تأمین و حفظ طرق بنمایند قشون دولت انگلیس فقط صرف محافظت قنسولگری و مال و جان اتباع انگلیس در شهر خواهد شد و قراسورانی جاده و مسافرت نخواهند نمود و منتظر اجرای نقشه دولت ایران خواهند شد.  
 وقتی که نقشه دولت ایران به کار افتاد و اثرات خود را بخشید قشون اضافه شده عودت داده خواهد شد.  
 قشون تا حال حرکت نموده و تقسیم آنها بین اصفهان و شیراز و بوشهر منوط به تعدیل شما است.

## نمره - ۵۶

تلگراف سر ادوارد گری به مستر اوپرون [اوبرن]

وزارت خارجه ۲۳ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۹ شوال [۱۳۲۹؛ ۳۰ مهر ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف ۱۹ اکتبر شما:

من کنت بن کاندرف را ملاقات کرده و مبالغه نمودم که من هیچ جهتی در لزوم اشغال شمال ایران فرض نمی توانم بنمایم. کنت بن کاندرف جواب داد که مسیو نراتوف از امکان احاطه یافتن مستر شوستر به تمام امورات ایران خیلی مشوش است. برای دولت روس امکان ناپذیر است که بگذارد دولتی که هیچ جزو حساب نبوده در ایران استیلاء حاصل نماید. کنت مزبور اطلاعی از بابت منظور بودن حرکت قشون نداشت. در جواب این اظهارات من بیان نمودم که البته دولت روس اگر منافع خود را مقرون به تضییع ببیند باید در حفظ آن اقدام بنماید ولی به نظر من دولت مشارالیهها این مخاطره را بیش از اندازه تقریب نموده.

لطف نموده در موضوع فوق با مسیو نراتوف مذاکره بنمایید.

## نمره - ۵۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۴ اکتبر) طهران ۲۴ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق غرة ذیقعدة [۱۳۲۹؛ ۳۱ مهر ۱۲۹۰] در موضوع تلگراف دیروز شما من به دولت ایران اطلاع داده‌ام و به جنرال‌کنسول بوشهر اختیار دادم بهر زودی که ممکن بشود ۲۰۰ نفر از قشون را به شیراز و ۱۰۰ نفر به اصفهان اعزام دارد.

## نمره - ۵۸

تلگراف مستر اپرن [= اوبرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۴ اکتبر) سن پترزبورغ ۲۴ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق سلخ رمضان [۱۳۲۹؛ ۳۰ مهر ۱۲۹۰] (شرح مکتوب ذیل مورخه ۲۵ اکتبر در طی تلگراف ۲۴ مخابره شده).  
آقا

من دیروز وزیر امور خارجه موقتی را ملاقات نموده و در موضوع نظریات شما چنانچه در تلگراف مورخه ۲۳ اکتبر خودتان اظهار شده بود در باب اقدامات احتمالی دولت روس در شمال ایران مذاکره نمودم. مسیو نراتوف اظهار داشت بهمان درجه‌ای که شما استقلال ایران را طالبید دولت روس هم طالب است ولی اعزام يك دسته قشون سیار باعث اضمحلال آن نخواهد شد. اعزام قشون سابق روس به قزوین چنین اثری را ننمود و حضور قشون روس در تبریز برعکس نتیجه بخشید و بی‌شبهه شهر را از افتادن به دست حامیان شاه مخلوع نجات داد.

من خاطر آن جناب را متذکر نمودم که از اشغال با من مذاکره نموده بود و ایشان جواب دادند که لفظ اشغال در اینجا خیلی سخت است. لحن صحبت مسیو نراتوف در این موقع با صحبتی که در ۱۹ اکتبر با من نموده بود خیلی متفاوت بود. معلوم بود که نظریات شما را در باب اینکه مستر شوستر قادر بهیچ فعلی که مخالف میل دولت روس باشد نخواهد بود پسندیده است. و اظهار داشت مادامی که رویه از همین قرار باشد دولت روس هیچ اقدامی از قبیل آنچه در نظر بود نخواهد نمود. من در ترغیب آن جناب سعی نمودم صریح‌تر شرح بدهد ترتیباتی را که او برای اشکالات موجوده مرضی تصور می‌کند. چیست که تمام علل اقدامات جدی از طرف دولت روس را مرتفع بنماید ولی ثمری نبخشید.

او تکرار نمود باید به مستر شوستر فهمانید که او بایستی به مشورت دولتین عمل بنماید.

هوك اپرن [= اوبرن]

## نمره - ۵۹

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت خارجه ۲۴ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق غرة ذيقعدة [۱۳۲۹؛ ۳۱ مهر ۱۲۹۰]  
ازدياد مستحفظين قنسولگری

رجوع به تلگراف ۲۴ اکتبر شما:

دو اسکادران قشون در ۲۰ و ۲۱ اکتبر از بمبئی حرکت نموده. در صلاحیت اعزام  
سریع این دو دسته قشون به شیراز با کرنل [= کلنل] کاکس مذاکره نمایید. من  
با پیشنهاد نایب السلطنه هند در باب عودت لوازم حمل و نقل این دو دسته به بمبئی  
برای حمل دو اسکادران دیگر موافقت نموده‌ام. بنابراین ۲ اسکادران دیگر تا ماه نوامبر  
وارد نخواهند شد.

## نمره - ۶۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۵ اکتبر)  
طهران ۲۵ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ ذيقعدة [۱۳۲۹؛ ۱ آبان ۱۲۹۰]  
ازدياد مستحفظين قنسولگری

من از علاءالدوله تقاضا نموده‌ام که به خوانین مابین بوشهر و شیراز تعلیمات بدهد  
که حتی القوه در فراهم نمودن وسایل تسهیل عبور قشون ما سعی بنمایند. آن جناب هم  
بی مضایقه قبول نمود. علی الظاهر او مصمم شده است که به شیراز حرکت نموده و  
مأموریت خود را عمده نماید.

## نمره - ۶۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۵ اکتبر)  
طهران ۲۵ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ ذيقعدة [۱۳۲۹؛ ۱ آبان ۱۲۹۰]  
مرحمت فرموده به تلگراف ۱۶ شهر حال خودتان مراجعه نمایید.

گمان می‌کنم بتوانم ۲۵۵ لیره برای ختم دعوی مادموازل رس بعنوان حسن مساعدت  
دریافت بدارم. چنانچه محفوظ داشتن حق دریافت مبلغ مضاعفی به رسم خسارت  
مضروب شدن مشارالیه‌ها منظور بشود مطلب خیلی به تأخیر خواهد افتاد. اگر بتوانم  
۲۵۵ لیره را دریافت بدارم اکیداً تصویب می‌نمایم که او هم قبول بکند آیا در صورت  
قبول او شما تصویب می‌نمایید؟

## نمره - ۶۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۵ اکتبر) طهران ۲۵ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ ذیقعه [۱۳۲۹؛ ۱ آبان ۱۲۹۰] طرق جنوب - تجار انگلیسی مقیم شیراز میل مفرط در حمل اجناس به اصفهان و بوشهر دارند و برای این مقصود به قنصل موقتی انگلیس متوسل شده‌اند. راهها خیلی ناامن است و اولی آن است که قوافل منتظر ورود قشون انگلیس بشوند، اگر قشون مزبور بایستی با آنها همراه بشوند.

مذاکره‌ای که من دیروز با دولت ایران نمودم از قرار معلوم مانع از این اقدام است ولی مسلماً در عرض مدت متناسبی که به دولت ایران مهلت داده شده که ترتیب مؤثری برای وضع طرق اتخاذ نموده و بموقع اجراء بگذارند. بمجرد اینکه سوارها به شیراز برسند سپاهیهای مستحفظ سابق از آنجا حرکت کردنی خواهند بود چون مدت خدمت آنها در قنصلگری آنجا در آن وقت منقضی خواهد شد و بترتیب معمولی در موقع خود مسافرت به بوشهر خواهند نمود.

آیا گمان می‌کنید اگر موقع مغتنمی برای حمل مال التجاره به دست بیاید (که حقیقتاً مشکل است) و به اتفاق قشون انگلیس به بوشهر فرستاده بشود با مفاد مذاکره من با دولت ایران خیلی متضاد خواهد بود؟

## نمره - ۶۳

مکتوب سر ادوارد گری به میرزا مهدی‌خان وزیر امور خارجه سر ادوارد گری وصول یادداشت مورخه ۱۳ اکتبر میرزا مهدی‌خان را در باب اوضاع جنوب ایران و تعلق گرفتن اداره دولت انگلیس به ازدیاد مستحفظین قنصلگری انگلیس در آنجا با کمال احترام اعلان می‌دارد.

سر ادوارد گری با کمال احترام در جواب بیان می‌نماید چنانچه سابقاً به میرزا مهدی‌خان شفاهاً اطلاع داده شده برای اعزام قشون مضاعف امر صادر شده است و موقع نسخ آن حکم گذشته است. استعداد مزبور در نقاط معینه در ایران برای حفظ قنصلگریهای انگلیس و جان و مال اتباع انگلیس نصب خواهند شد.

دولت انگلیس هر نوع اقدام دولت ایران را در اعاده تأمین و افتتاح طرق به روابط تجارت با صلح و سلم استقبال می‌نماید و همینکه این نتیجه مطلوبه حاصل شد استعداد اضافه از ایران عودت داده خواهد شد.

سر ادوارد گری میرزا مهدی‌خان را متذکر می‌نماید که سابقاً در مواقع عدیده از طرف دولت ایران در باب استقرار نظم به دولت انگلیس اطمینانها داده شده و آن اطمینانها تا حال منتج به اثرات مطلوبه نگردیده. بنابراین دولت انگلیس در این موقع در قبول آنها نمی‌تواند خود را راضی بنماید چونکه نظر به عدم قدرت حکومت مرکزی يك بلوای واقعی در نواحی فارس و جاهای دیگر محیط است. این بلوا در

شیراز بدرجه‌ای رسیده که جان و مال اتباع انگلیس را به مخاطرات قریبه تخویف نموده و احتمال وقوع آن مخاطرات هر آن می‌رود.

نامزد شدن علاءالدوله به فرمانفرمایی فارس و اصلاح بین صولت‌الدوله و قوام‌الملک که میرزا مهدی‌خان در یادداشت خود ذکر نموده ندرتاً اثراتی را که میرزا مهدی‌خان پیش‌بینی می‌کند خواهد داشت.

دولت انگلیس اطلاعات جدیدی حاصل نموده که یک خانم دکتر انگلیسی در حوالی آباده سخت زده شده و اموالش به سرقت رفته و در همان واقعه معادل ۱۴۰۰ لیره اجناس کمپانی دیکس [دیکسن] هم سرقت شده و در ۴ میلی شیراز غلام تلگراف را لخت نموده و آلات کار او را به سرقت بردند. غلام دیگری که به اتفاق سوارهای دولتی می‌رفته در ۸ میلی مسافت از شیراز طوایف آن نواحی محاصره‌اش نموده‌اند. پست از بوشهر سرقت شده. جاده از طرف جنوب شیراز بحسدی خطرناک است که در واقع تردد ناپذیر است در صورتی که راه شمالی شیراز در عرض یک ماهه ماضی بکلی مسدود بوده. صولت‌الدوله در تقویت حکومت مرکزی برای اعاده نظم چنانچه میرزا مهدی‌خان اظهار می‌دارد که تعهد نموده است ابداً قدمی برنداشته بلکه بنا به اطلاعاتی که دولت انگلیس کسب نموده علی‌الرؤس در صدد تجدید اغتشاش است. بعلاوه به دولت انگلیس اطلاع رسیده که ۳۰۰ نفر سرباز همدانی بتازگی در حوالی یزدخواست با یک دسته کهکلوئیها [کهگیلوئی‌هایها] طرف شده بعد از مجادله سخت مغلوب شده‌اند و در ۱۳ اکتبر ۴ عدل قماش کمپانی ذیگلر در راه شیراز به بوشهر سرقت شده و در اوایل همان ماه در حوالی کمارج معادل ۴۰۰ لیره اجناس کمپانی ویر را به سرقت برده‌اند.

به این جهات دولت انگلیس نمی‌تواند اوضاع جنوب ایران را عموماً و شیراز را خصوصاً نوع دیگری بجز تهدیدکننده جان و مال اتباع انگلیس فرض نماید و بر دولت انگلیس فرض و واجب است اقدامات وافیه‌ای که امروزه از قوه دولت ایران خارج است در حفظ اتباع خود بنمایند. بمحض اینکه تأمین آسایش در نواحی منقلبه مستقر گردید دولت انگلیس استعداد اضافی خود را که حالا مجبوراً از هندوستان حرکت داده‌اند اعاده خواهند داد.

وزارت خارجه ۲۵ اکتبر ۱۹۱۱ [۱ آبان ۱۲۹۰؛ ۲ ذی‌قعدة ۱۳۲۹]

#### نمره - ۶۴

تلگراف سر ادوارد گری به مستر اپرن [اوبرن]

وزارت امور خارجه ۲۶ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۳ ذی‌قعدة [۱۳۲۹؛ ۲ آبان ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف ۷ اکتبر شما:

به دولت روس اطلاع بدهید که ما از قصد خودمان در باب بندرعباس و کرمان و بم عجلتاً صرف نظر نمودیم و فقط ۴۰۰ نفر قشون برای تقسیم در بوشهر و شیراز



و اصفهان بنا به تعدیل سر جارج بارکلی با مشورت قنسولهای محلی می‌فرستیم. قسمت اول این قشون در ۲۶ اکتبر وارد بوشهر می‌شود و نصفه دیگر در ماه نوامبر. و نیز اظهار بدارید که ما به دولت ایران اطلاع داده‌ایم که نظر به احتمال مخاطره جان و مال اتباع انگلیس در شیراز و سایر نقاط ما مجبور به اعزام این استعداد اضافی شدیم و ما هر نوع اقدام دولت ایران را در اعاده نظم و افتتاح طرق برای تجارت به صلح و سلم استقبال می‌نماییم و همین‌که این نتایج حاصل شد قشون الحاقی از ایران عودت داده خواهد شد.

### نمره - ۶۵

تلگراف سر ادوارد گری به مستر اوپرون [اوبرن]  
وزارت امور خارجه ۲۶ اکتبر ۱۹۱۱ [۲ آبان ۱۲۹۰؛ ۳ ذی‌قعدة ۱۳۲۹]  
رجوع به تلگراف ۲۴ اکتبر شما:

من موافقت دارم که نباید گذارد در استقلال ایران علائم مخالف روابط حسنه نسبت به دولت انگلیس یا روس ظاهر بشود و این واضح است که نظر به ترتیب جغرافیائی هر دولتی از حفظ منافع دولت روس امتناع بنماید دولت مزبور آن را در طهران به اختیار خود نخواهد گذارد.

این مسئله را البته به اقتضای وقت به شوستر خاطر نشان خواهیم نمود و لازم به اظهار من نیست که اصرار من در قبول ننمودن استعفای ماژور استکس از استخدام دولت انگلیس و داخل خدمت دولت ایران شدنش، در واقع تصریح همین معنی بود. بجز اینکه پولی برای دولت ایران تهیه بشود به قسم دیگری طرق جنوب تأمین حاصل نخواهد نمود و همین قسم ترددناپذیر خواهد ماند و خسارت کلی به تجارت ما وارد خواهد آمد. لهذا لازم است بزودی مساعدت پولی با دولت ایران بشود. بمحض فرصت یافتن باید در موضوع فوق با وزیر امور خارجه موقتی مذاکره بنمایید.

### نمره - ۶۶

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت امور خارجه ۲۶ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۳ ذیقعدة [۱۳۲۹؛ ۲ آبان ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۲۵ اکتبر شما:  
اگر خانم رس مبلغ غرامت را قبول بنماید من تصویب می‌نمایم.

## نمره - ۶۷

مکتوب مستر اپرن [اوبرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۸ اکتبر)  
من پترزبورغ ۲۵ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ ذیقعده [۱۳۲۹؛ ۱ آبان ۱۲۹۰]  
آقا

رجوع به تلگراف ۷ شهر جاری خودم با کمال افتخار سواد مکتوب خصوصی که  
مسیو نراتوف در باب ازدیاد استعداد قنسولگری روس در رشت و اصفهان به من نوشته  
لفاً ارسال می‌دارم.

امضاء هوك اپرن [هیو اوبرن]

## ضمیمه نمره ۶۷

سواد مکتوب مسیو نراتوف به مستر اپرن

من پترزبورغ ۲۴ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق غره ذیقعده [۱۳۲۹؛ ۳۱ مهر ۱۲۹۰]  
مستر اپرن عزیزم

در یادداشت مورخه ۶ اکتبر خودم به شما اطلاع دادم که ممکن است دولت اعلیحضرت  
امپراطوری نظر به اوضاع ناگوار ایران مجبور به ازدیاد مستحفظین بعضی از  
قنسولگریهای خود در آن مملکت بگردد. پیش‌بینی من تأیید شده و رأی قطعی به  
افزودن ۱۵۰ نفر به مستحفظین قنسولگری اصفهان و ۱۰۰ نفر به قنسولگری رشت  
علاقه گرفته و این عده قشون بهمین زودی گسیل خواهد شد.  
مخلص شما را نراتوف

## نمره - ۶۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۸ اکتبر)  
طهران ۲۸ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۵ ذیقعده [۱۳۲۹؛ ۴ آبان ۱۲۹۰]

با کمال افتخار خاطر مبارك را مستحضر می‌دارم که خزانه‌دار کل مستر هیكاك و  
مستر شیندلر اتباع انگلیس را به نمایندگی خود در اصفهان و شیراز تعیین نموده  
محتمل است تعیین مستر هیكاك تولید مخالفتی از طرف دولت روس بنماید. چون  
جنرال قنسول انگلیس از اصفهان خبر می‌دهد که همکار روسی خودش علناً اظهار  
تعجب از تعیین تبعه انگلیس در منطقه روس نموده.

از قرار مفهوم مستر هیكاك که زن ارمنی نکاح نموده از سنه ۱۸۹۷ در اصفهان  
دارای مشغله بوده است. من دلیلی در اعتقاد به ضد روس بودن او ندارم. مسیو  
پکلوسکی [پاکلوسکی] کاملاً مستحضر است که این تعیین بکلی بدون اطلاع من بوده  
و من نمی‌توانستم يك شخص معینی را از قبول شغلی که بتوسط خزانه‌دار کل به او  
تفویض شده منع بنمایم.

## نمره - ۶۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۸ اکتبر)  
 طهران ۲۸ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۵ ذیقعده [۱۳۲۹؛ ۴ مهر ۱۲۹۰]  
 ازدیاد قشون - من پیشنهاد می‌نمایم به نایب ویلسن اجازه داده بشود که برای معیت  
 با دسته قشونی که عازم جنرال قنصلگری اصفهان هستند در شیراز توقف بنماید.  
 قشون در مسافرت به اصفهان بواسطه بصیرت او از ترتیب ایران خیلی منتفع خواهد  
 شد. توقف او چندان طولانی نخواهد شد چون یکی از دسته‌جات قشون که حالا وارد  
 یوشهر شده‌اند به اصفهان خواهند رفت.

## نمره - ۷۰

تلگراف گرهم قنصل جنرال به سر ادوارد گری (واصله در ۲۸ اکتبر)  
 اصفهان ۲۸ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۵ ذیقعده [۱۳۲۹؛ ۴ آبان ۱۲۹۰]  
 خانم رس در ۲۷ اکتبر به اتفاق مسحفظ حکومت محلی از آباده به شیراز حرکت  
 کرد.

## نمره - ۷۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۹ اکتبر)  
 طهران ۲۹ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۶ ذیقعده [۱۳۲۹؛ ۵ آبان ۱۲۹۰]  
 شاه مخلوع - از اطلاعات واصله به همکار روسی من همچو مستفاد می‌شود که  
 محمدعلی میرزا هنوز این اندازه متابعین دارد که باز اسباب زحمت دولت ایران بشود.  
 دو سه فقره مجادله بین قشون اعلیحضرت مزبور و قشون دولتی بتازگی در بندرچز  
 [= بندرگز] واقع در کنار بحر خزر واقع شده. از قراری که خبر می‌دهند در یکی از  
 جنگهای اخیر قشون دولتی که مرکب از ۱۵۰۰ نفر بوده مغلوب شده.

## نمره - ۷۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳۰ اکتبر)  
 طهران مورخه ۳۰ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۷ ذیقعده [۱۳۲۹؛ ۶ آبان ۱۲۹۰]  
 ازدیاد استعداد قنصلگریهای روس - مرحمت فرموده به تلگراف ۷ شهر جاری از  
 سن پترزبورغ مراجعه نمایید.  
 وزیرمختار روس به من اطلاع می‌دهد ۱۰۰ نفر قشون روسی در انزلی پیاده شده  
 که به مستحفظین قنصلگری روس در رشت ملحق بشوند و گمان می‌کنم انتظار ۲۰۰  
 نفر دیگر را هم برای اضافه شدن به مستحفظین قنصلگری اصفهان دارد.

وزیرمختار روس شرح اعلان ۲۴ من به دولت ایران را قرائت نمود و از دولت متبوعه خود در باب اعلان نمودن خودش به دولت ایران کسب تکلیف نموده.

## نمره - ۷۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳۰ اکتبر) طهران ۳۰ اکتبر ۱۹۱۱ [۶ آبان ۱۲۹۰؛ ۷ ذی قعدة ۱۳۲۹]  
خانم رس تلگراف کرده که مجدداً به تهاجم اشرار دچار شده. مستحفظین او بمحض رؤیت اشرار که ۴۰۰ نفر می شدند فرار نموده لباسی که پوشیده بود با وجه نقدی که داشته سرقت نموده اند و چندین گلوله از نزدیک او عبور نموده. او از آبیاده که ظاهراً مجبور به مراجعت به آنجا شده تلگراف نموده است.

## نمره - ۷۴

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی وزارت امور خارجه ۳۰ اکتبر ۱۹۱۱ [۶ آبان ۱۲۹۰؛ ۷ ذی قعدة ۱۳۲۹]  
رجوع به تلگراف ۲۵ اکتبر شما:  
سوار برای همراهی قوافل نباید بگمارید. البته به قنسولهای خودمان دستورالعمل داده اید که قشون وارد شده برای اشتغال در این امر نیست.

## نمره - ۷۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳۱ اکتبر) طهران ۳۱ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۸ ذیقعدة [۷ آبان ۱۲۹۰]  
پیاده شدن دسته اول سوار از کشتی بدون عیب و نقص انجام پذیرفت.

## نمره - ۷۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲ نوامبر) طهران ۲ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۰ ذیقعدة [۹ آبان ۱۲۹۰]  
در ضبط اموال برادرهای شاه مخلوع بواسطه سهیم شدن آنها در شورش جنرال قنسول دولت روس به قوه جبریه مداخله نموده شرح واقعه به تاریخ ۹ و ۱۰ اکتبر مختصراً از طهران به جریده تایمز اطلاع داده شده از این قرار:  
(۱) طهران ۹ اکتبر مطابق ۱۵ شوال [۱۳۲۹؛ ۱۶ مهر ۱۲۹۰]  
بموجب امر کابینه امروز خزانه دار کل يك نفر صاحب منصب و ۵ نفر ژاندارم

خزانه فرستاد که ثبت اموال در طهران شعاع السلطنه را که ضبط دولت شده است بردارند ۲ نفر از اجزای ژنرال قنسولگری به لباس رسمی با ۱۰ نفر قزاق روسی مأمورین را به زدن گلوله تخویف نموده و امر به رجعت نمودند، آنها هم عودت نمودند.

این واقعه تا حال غیرمکشوف مانده چون شعاع السلطنه دعوی در حمایت عثمانی بودن را دارد نه روس. مسئله حالیه رجوع به وزیرمختار روس شده.

(۲) طهران ۱۰ اکتبر [۱۷ مهر ۱۲۹۰؛ ۱۶ شوال ۱۳۲۹]  
 واقعه دیگری دیروز در باب ضبط اموال مختلفه شعاع السلطنه رخ نمود: قزاقان روسی با يك نفر صاحب منصب جنرال قنسولگری در سر اموال حاضر بودند. آنها ۵ نفر ژاندارم خزانه و يك نفر صاحب منصب را که برای نوشتن صورت اموال فرستاده شده بودند دستگیر نموده و آنها را سوار قاطر نموده به قنسولگری روس فرستادند. امروز يك عده کثیری ژاندارم خزانه به منزل شعاع السلطنه رفتند و در آنجا فقط يك عده قلیلی قزاق ایرانی دیدند آنها را خارج نموده و آنجا را تصرف نمودند. از قرار مذکور حالا قزاق روسی از تمام مایملک برداشته شده. تمام این پیش آمدها بواسطه سبقت جستن مسیو اپختانوف جنرال قنسول روس بوده.

وزیرمختار روس مسئله را اصلاح نموده و ظاهراً واقعه خاتمه پذیرفته بجز اینکه دولت ایران از این اقدام جنرال قنسول پرتست نموده.

از ملاحظه تلگرافات مزبور درك خواهید نمود که اقدام جنرال قنسول روس ضدیت در ضبط اموال شعاع السلطنه که تبعه روس نیست بوده.

امروز وزیرمختار روس برحسب امر از سن پترزبورغ دعوی برداشته شدن ژاندارم شوستر را (که متصرف اموالند) از اموال شعاع السلطنه نموده. این اموال نزد بانک روس گرو بوده و یکی از آنها در اجاره تبعه روس بوده. وزیرمختار روس تمام ترتیبات را در باب حقوق دولت روس با دولت ایران داده بود ولی دولت روس بنای دعوی خود را بر این قرار می دهد که بدون اعلان قبل از وقت به جنرال قنسولگری روس ژاندارم شوستر برای تصرف اموال مزبور فرستاده شده است.

مسیو پکلوسکی [پساکلوسکی] نیز مأمور است که مطالبه ترضیه رسمی برای واقعه ای که در ۱۰ اکتبر در موضوع اموال مذکوره رخ نموده بنماید به این معنی که از قرار مذکور ژاندارمهایی که متصرف اموال بوده اند در موقع عبور دو نفر اجزای جنرال قنسولگری تفنگهای خود را به طرف آنها قراول رفته اند و بهمچنین به مسکن جنرال قنسولگری که مجاور به مایملک مزبور است. طرف بحث این واقعه صاحب منصب فرمانده ژاندارم است.

وزیر امور خارجه ایران به وزیرمختار روس پیشنهاد نموده که بعد از تحقیق طرفین در اظهارات صاحب منصب قنسولگری اگر روایت او مقرون به صحت شد در جبران آن حاضر خواهند بود ولی دولت روس این پیشنهاد را رد نموده و دعوی ترضیه می نماید.

## نمره - ۷۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲ نوامبر)  
 طهران ۲ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۰ ذیقعده [۱۳۲۹؛ ۹ آبان ۱۲۹۰]  
 مستر لکفر که تبعه انگلیس و از هواخواهان جدی حزب ملتی ایران است از طرف  
 شوستر به ریاست مالیه تبریز منصوب گردیده. در عرض دوساله اخیر لکفر در استخدام  
 دولت ایران بوده ولی قبل از آن در استخدام بانک شاهنشاهی بوده است.

## نمره - ۷۸

مکتوب سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
 وزارت خارجه ۳ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۱ ذیقعده [۱۳۲۹؛ ۱۰ آبان ۱۲۹۰]  
 آقا

امروز عصر وزیرمختار ایران به اینجا آمده و از قنصل روس مقیم استرآباد در  
 باب تحریک و تقویت او از شاه مخلوع و بودن عده‌ای از ترکمانهای روس در جزو  
 همراهان شاه مخلوع شکایت نمود او نیز شکایت نمود که شاه مخلوع دستورالعمل حمل  
 اسلحه و آلات ناریه از فرانسه و آلمان داده است و این محمولات از خاک روسیه  
 خواهند گذشت.

در باب شکایت اولی دولت روس انکار نمود که مأمورین آنها بهیچ وجه محرك  
 شاه مخلوع نبوده‌اند. در موضوع دوم تعهد نموده‌اند که به ادارات گمرک خودشان  
 قدغن نمایند که از عبور اسلحه ممانعت نمایند اگرچه آنها نمی‌توانند ضمانت بنمایند  
 که آلات مزبوره از گمرک گریزانده نشود.

سر نیکلسن از وزیرمختار مزبور پرسید که چه از ما می‌خواهد بکنیم ما مداخله در  
 این مسئله نمی‌توانیم بکنیم و نمی‌توانیم هم برویم به دولت روس بگوییم که هرچه آنها  
 می‌گویند ما اعتماد نمی‌نماییم و راپورتی که به دولت ایران رسیده همه را معتبر  
 می‌دانیم. وزیرمختار اظهارداشت که ترکمانهای روسیه با شاه مخلوع هستند.

سر نیکلسن اظهار اسف نمود از اینکه چیزی که اسباب تسلیت مشارالیه باشد  
 نمی‌تواند بگوید و دولت انگلیس هم هیچ مدرکی برای مداخله در موضوع مزبور  
 ندارد.

ای. گری

## نمره - ۷۹

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
 وزارت امور خارجه ۴ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۲ ذیقعده [۱۳۲۹؛ ۱۱ آبان ۱۲۹۰]  
 شاه مخلوع - وزیرمختار ایران شاکی است که کشتی جنگی روس در طرف غربی

استرآباد قشون پیاده نموده و با ترکمانهایی که از جانب شاه مخلوع جنگ می نموده اند معیت کرده اند. در صحت این خبر اطمینان حاصل نمایید.

### نمره - ۸۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۵ نوامبر)  
 طهران ۵ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۳ ذی قعدة ۱۳۲۹ [۱۲ آبان ۱۲۹۰]  
 دعوی تقویت روس به شاه مخلوع

خبری در اینجا اشتهاار یافت که قشون روس به خشکی پیاده شده و در مجادله ای که در تلگراف ۲۹ اکتبر خودم اطلاع دادم شرکت نموده اند. اظهاری که از طرف وزیرمختار ایران به شما شده (بموجب تلگراف دیروز شما) یحتمل روایتی از این اشتهاار است.

تصدیق این خبر به من نرسیده منشاء اخبارات موثقه من در نواحی استرآباد وزیرمختار روس است که اظهار می نماید این روایت بی اصل است.

معدودی سرباز بعد از انقضاء مجادله بجهت اینکه علائم غارت از ترکمنها ظاهر شده بود در بندر جز [= بندرگز] پیاده شده اند. مرکز قشون بحری در «آسورد» مساعدت طبی به مجروحین نموده بعضی از مجروحین قشون دولتی برای معالجه به مریضخانه برده شده و هنوز هم آنجا هستند.

يك عده از قشون دولتی هنوز در نایب قنصلگری روس در بندر جز پناهنده هستند چون بعد از جنگ عده کثیری در آنجا متحصن شدند.

### نمره - ۸۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله ۵ نوامبر)  
 طهران ۵ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۳ ذی قعدة [۱۳۲۹؛ ۱۲ آبان ۱۲۹۰]  
 اموال ضبطی و واقعه روس و ایران

هنوز علائمی از تمکین دولت ایران به تقاضاهای وزیرمختار روس چنانچه در تلگراف دوم نوامبر خودم اطلاع دادم ظاهر نیست.

پیغامی از طرف وزیر امور خارجه امروز صبح به من رسیده و تأکید نموده که وزیرمختار روس را به ملایمت ترغیب بنمایم.

من جواب دادم خوب است دولت ایران با تقاضاهای آنها موافقت بنماید و اظهار داشتم که وزیرمختار روس نمی تواند دستوری [را] که دولت متبوعه او بعد از مذاقه عمیقه به او داده است تغییر بدهد.

## نمره - ۸۲

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت امور خارجه ۶ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۴ ذیقعده ۱۳۲۹ [۱۳ آبان ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۲ نوامبر شما - در باب انتخاب مستر لکفر.  
مسلماً دولت روس از این انتخاب رنجش حاصل خواهد نمود و محل شبهه نیست که  
برای مدافعه از منافع خودش بوسیله اقدامات جدی تعقیب خواهد نمود و حتی ممکن  
است به اشغال شمال ایران هم منجر بشود.  
شما باید به شوستر نصیحت مؤکد بکنید که حتی المقدور با سفارت روس ملاطفت  
بنماید و او را از سوء نتیجه این اقدامات متضاد متواتره که از طرف او بروز می نماید  
مسبق بنمایید. شما باید بالصراحت به مستر شوستر بفهمانید که دولت روس تسلط  
این را دارد و سائیلی به کار ببرد که اثرات وخیمه ای در پیشرفت مقاصد مشارالیه  
بنماید که دفع آن برای او غیرممکن باشد. باید او را ملتفت بنمایید که اگر تمام  
ادارات در منطقه روس را اتباع انگلیس احاطه بنمایند یقیناً دولت روس اقدامات در  
حفظ منافع خود خواهد نمود و دولت انگلیس هم نمی تواند جلوگیری از این نوع  
اقدامات دولت مزبور بنماید چونکه مخالف مفاد معاهده ۱۹۰۷ است.  
دولت انگلیس ملتزم است هر نوع اختلالی را که بتوسط انگلیسان در نفوذ دولت  
روس در شمال ایران واقع بشود مرتفع بدارد و بر خاطر دولت روس تأثیر نموده  
که بواسطه رویه ای که مستر شوستر در اداره نمودن امور تعقیب نموده این اختلال  
به عرصه ظهور خواهد رسید.

## نمره - ۸۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۶ نوامبر)  
طهران ۶ نوامبر ۱۹۱۱ - ۱۴ ذیقعده ۱۳۲۹ [۱۳ آبان ۱۲۹۰]  
واقعه بین روس و ایران در باب مایملک شعاع السلطنه

جواب دولت ایران در مقابل تقاضای دولت روس به لحن محترمانه و سلایمی است  
ولی رسماً تقاضا را رد می نماید. شرح مراسله از این قرار است که این تقاضا با  
مقام دولت ایران و روابط و داد مستقره بین ایران و روس مخالف است.  
دولت ایران به بی تقصیری خود متمسک است و اظهار می دارد که اگر در این قضیه  
محاكمه بشود دولت روس تصدیق خواهد نمود که حق بجانب او نیست. دولت ایران  
برای توضیح تمام واقعه حسن طلب می نمایند و برای تحقیق مسئله حاضرند چون  
دولت روس بعد از تدقیق عمیقانه تقاضای خود را پیشنهاد نموده گمان نمی رود آن  
را مسترد بدارد.



## نمره - ۱۸۵

تلگراف مستر اوپرون [اوبرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۶ نوامبر)  
 سن پترزبورگ ۶ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۴ ذیقعدہ [۱۳۲۹؛ ۱۳ آبان ۱۲۹۰]  
 شرح مکتوب ذیل مورخه ۷ نوامبر در ۶ نوامبر مخابره شده.  
 آقا

وزیر امور خارجه موقتی روس دیروز به من اظهار داشت که اخبار متواتره از  
 ایران در باب اعمال غیرمرضیه به او رسیده که آتیه بسیار وخیمی را اعزاز  
 [احراز؟] می نماید و اگرالتیامی حاصل ننماید حقیقتاً بر دولت روس فرض است که  
 يك فعالیتی بنماید.

آن جناب مخصوصاً به دو فقره مشاجره ای که بین دولت روس و ایران واقع شده  
 رجوع نمود که یکی بعضی انتخاباتی است که شوستر نموده و دیگری واقعه بین  
 قزاقان ایرانی و ژاندارمه شوستر است که جنرال قنسول روس هم دخیل بوده. وقعه  
 ثانی این مسائل در اخبار تلگرافی طهران مندرج است.

مطابق شرح خیلی مختصری که مسیو نراتوف برای من بیان نمود دولت ایران  
 (که برای اعمال او آن جناب تصور می کند مستر شوستر مسئول است) می خواستند  
 اموال بعضی از متعلقان شاه مخلوع را ضبط نمایند که منافع بانک روس هم در آن  
 اموال مدخلیت داشته، دولت روس مخالفتی در ضبط اموال نداشته ولی در حفظ  
 منافع بانک خودش ناگزیر بوده جنرال قنسول روس قزاق برای حفظ اموال گذارده  
 بود و پاره ای مشاجرات بین قزاقان و ژاندارمه های شوستر واقع شده بود.

در این باب دولت ایران بحدی سبقت بسته بود که تقاضای انفصال جنرال قنسول  
 روس و بعضی از اجزاء جزء قنسولگری را که در این موضوع دخیل بودند نموده بود.  
 وزیرمختار روس بدهتاً یادداشت دولت ایران را عودت داده بود و بعضی مذاکرات  
 ناملایم مابین مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] و وزیر امور خارجه ایران رد و بدل شده  
 بود.

عجالتاً همه چیز بسته به اقدامات من بعد دولت ایران است اگر در سبکی که ایجاد  
 مسئله را نموده بودند مصر بشوند مطلب بسیار وخیم خواهد شد و نمی دانم چه اقدامی  
 دولت روس باید بنماید.

روابط بین دولتین از قراری که من استنباط می نمایم اختلال کلی حاصل نموده.  
 در مسئله تعیینات مسیو نراتوف اظهار داشت مستر شوستر سه نماینده خزانه برای  
 شیراز و اصفهان و تبریز نامزد نموده است که همه بکلی انگلیسی هستند. دولت  
 روس در تعیین دو فقره اولی هیچ مخالفتی ندارد (و در اصفهان این دو انتخاب  
 حسن برخوردار یافته) ولی شخصی که برای تبریز نامزد شده يك مستر لکفر نامی است

(۱) چنین است در اصل و نمره ۸۴ ندارد. - م.

(۲) چنین است در اصل. - م.

که نزد دولت روس از جمله معاندین مشهور روس معروف است و این انتخاب را نمی‌توان تحمل نمود.

من اظهار نمودم خاطر آن جناب مطمئن باشد که انتخاب مذکور بدون استحضار سر جارج بارکلی بوده و مسیو نراتوف بی‌تأمل قبول نمود. از بابت خللی که در روابط روس و ایران واقع شده من اظهار نمودم خیلی مورث اسف است که افعال يك نفر آمریکایی دولت روس را ناچار به پاره‌ای اقدامات در شمال ایران بنماید که در صورت دیگر بهیچوجه درصدد تعقیب آن اقدامات بر نمی‌آید.

مقصود آن جناب این بود که از مستر شوستر در اقدام به اعمال منقوره دولت روس جلوگیری بشود.

بعقیده شخص من این‌طور می‌نمود که نماینده‌های دولتین در طهران (اگر به آنها در این موضوع تعلیمات داده بشود) بوسایل ممکنه توضیح بنمایند که یا مستر شوستر باید از این رویه اعمال دست‌بردارد یا اخراج بشود. مسیو نراتوف مدتی در این موضوع مذاکره نمود ولی گمان نمی‌کرد که در این موقع اقدام نمایندگان دولتین اثری در این مسئله بنماید و اظهار نمود راست است که دولت ایران بالشخصه اینقدرها از مستر شوستر راضی نیست ولی او حامیان قدرتمند در مجلس دارد. بعلاوه کنترات او با دولت ایران است که آن جناب تصور می‌نمود ابطال آن قبل از انقضای مدت آن مشکل است.

هوك اپرن [هیو اوپرن]

[www.adabestanekave.com](http://www.adabestanekave.com)

### نمره - ۸۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۷ نوامبر)  
طهران ۷ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۵ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۱۴ آبان ۱۲۹۰]

خانم رس

فرمانفرمای فارس به نایب‌الحکومه شیراز دستورالعمل داده است که ۱۰۰ نفر سوار بفرستد خانم رس را از آباده که او حالا در آنجا معطل است تا شیراز مشایعت بنمایند. من مرددم که آیا نایب‌الحکومه قادر به تهیه این اندازه مستحفظ خواهد بود یا خیر.

عقیده قنسول انگلیس مقیم شیراز این است که توقف اجباری خانم رس در آباده محتمل است باعث علت مزاج او بشود. و نیز اطلاع می‌دهد که خانم مزبور نهایت اشتیاق را به رسیدن به شیراز دارد و قنسول معظم‌الیه [= معظم‌له] درخواست می‌نماید به او اجازه داده شود که يك عده متناسبی سوار هندی (البته با موافقت فرمانده آنها) پس از ورود به شیراز فرستاده بشود که مشارالیه را به اتفاق خود به شیراز بیاورند. مستر ناکس تصور نمی‌کند که حکومت محلی بهیچوجه مخالفتی در این باب بنماید. مخالفت عمده این است که اگر ما در مورد خانم رس از مستحفظین

قنصلگری به کار ببریم یحتمل مجبور خواهیم شد که در موارد دیگر هم به کار ببریم ولی اگر يك عده كافی مستحفظ ایرانی به دست نیاید یگانه طریق به سلامت رساندن آن خانم به شیراز همین است.

مستر ناکس اظهار می‌دارد مسئله خانم رس جالب توجه اشرار شده و تردیدی نیست که اقدامات ما در این باب اشتهار محلی خواهد یافت و باعث عطف نظر آنان خواهد شد.

رجوع به تلگراف ۲۶ اکتبر شما خانم رس مبلغ غرامت را به ترتیب مقطوعه سابق‌الذکر قبول نموده و من هم به رسم ختم عمل کلیه غرامت در مقابل سرقت اولیه قبول نمودم مشروط بر اینکه دولت ایران فوراً بپردازد. اکنون درصدد پیشنهاد نمودن دعوی دیگر برای سرقت ثانوی هستم و در مبلغی که باید مطالبه شود مشغول تدقیق هستم.

### نمره - ۸۷

تلگراف مستر اوپرون [اوبرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۷ نوامبر) سن پترزبورغ ۷ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۵ ذی‌قعدة [۱۳۲۹؛ ۱۴ آبان ۱۲۹۰] امروز مفاد تعلیماتی را که در ۶ نوامبر به سر جارج بارکلی داده‌اید به مسیو نراتوف تبلیغ نمودم. مسیو نراتوف بعد از اظهار تشکر از اقدام شما گفت به مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] دستورالعمل داده است که در پرتست به ضد تعیین مستر لکفر برای مالیه تبریز معیت سر جارج بارکلی را اتخاذ بنماید.

### نمره - ۸۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۸ نوامبر) طهران ۸ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۶ ذی‌قعدة [۱۳۲۹؛ ۱۵ آبان ۱۲۹۰] واقعه بین روس و ایران در موضوع اموال شعاع‌السلطنه مرحمت فرموده به تلگراف مورخه ۶ نوامبر از سن پترزبورغ و تلگراف همان تاریخ من مراجعه بنمایید.

وزیرمختار روس در جواب مراسله دولت ایران برای تقاضای انفصال جنرال قنصل روس آنچه مقتضی بود نوشته است. جوابی که دولت ایران در مقابل آن داده بود فقط اظهار اسف بود از اینکه چرا بایستی آن مراسله عودت داده بشود، اگر اظهارات دولت ایران در مقابل عودت یادداشت همین بوده که نوشته بودند، پس می‌توان مسئله را خاتمه پذیرفته فرض کرد.

اشکال عمده مطالبه ترضیه و برداشته شدن ژاندارم از اموال مزبور است.

## نمره - ۸۹

مخابره سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۸ نوامبر)  
 طهران ۸ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق غره ذیقعه [۱۳۲۹؛ ۳۱ مهر ۱۲۹۰]  
 تعیین خزانهدار انگلیسی در تبریز

بر طبق تعلیمات مندرجه در تلگراف ۶ شهر حال شما من امروز عصر با مستر شوستر مذاکره نمودم. او اظهار داشت که نهایت اشتیاق را به ملاطفت با سفارت روس دارد و همیشه منظورش همین بوده ولی نمی‌تواند بر خود هموار کند که بگذارد تمام پیشرفت در اصلاحات ایران لغو بشود و نیز عقیده او این بود که در محضر دولت انگلیس مشهود است که غرض دولت روس همین است. چنانچه در مکتوب علنی خودش که برای طبع نوشته از این بابت و از بابت موانع موجوده در ایران اشاره نموده است.

مشارالیه اظهار داشت که مالیات آذربایجان به وضع ناهنجاری است چنانچه بجای وارد شدن عایدات از آنجا به مرکز، حکومت مرکزی مجبور است وجوهات به آنجا بفرستد. لکن در عایدات آذربایجان بصیرت کامل دارد و انتخاب او برای آذربایجان ۴ ماه قبل شده و مصمم است که حتماً او را به محل مأموریتش بفرستد و در موقع انتخاب لکنر هیچ استحضاری از ضد روس بودن او نداشته و بالاخره او مجبور است آلات کار خود را از بین عده خیلی خیلی که به او تفویض شده انتخاب بنماید.

من تأکید بلیغ در احتمال وقوع مخاطره برای دولت ایران از ضدیت او با روس نمودم و سؤال نمودم به نظر او دولت ایران در مقابل پرتست روس چه روشی اتخاذ خواهد نمود. مشارالیه جواب داد به نظر من «دولت ایران مثل مقصری که منتظر بشود تا شخص قوی‌تری او را بدار بیاویزد تأمل خواهند نمود» چنانچه در موضوع دعوی مندرجه در تلگراف ۶ شهر حال من همین تأمل را دارند.

## نمره - ۹۰

تلگراف مستر اپرن [اوپرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۸ نوامبر)  
 سن پترزبورغ ۸ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۶ ذیقعه ۱۳۲۹ [۱۵ آبان ۱۲۹۰]  
 وزیر امور خارجه موقتی به من اطلاع می‌دهد که يك فوج مکمل (باتالیان) به تبریز اعزام شده. این فوج بجای آنکه حالا در آنجا است و بواسطه عزیمت افرادی که مدت خدمتشان منقضی شده عده آن فوج خیلی قلیل شده برقرار خواهد شد و این تبدیل هیچ تغییری در ترتیب آنجا نمی‌دهد.

## نمره - ۹۱

مکتوب سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت امور خارجه ۸ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۶ ذیقعده ۱۳۲۹ [۱۵ آبان ۱۲۹۰]  
آقا

وزیرمختار ایران امروز از سر نیکلسن سؤال نمود که آیا در باب اشکالاتی که دولت روس در موضوع شعاع السلطنه پیش آورده تقویتی به دولت متبوعه او خواهیم نمود یا خیر؟ سر نیکلسن جواب داد که ما از این مسئله مسبوقیم و برای دولت انگلیس خیلی مشکل است که در باب اختلافی که مابین دولتین روس و ایران حادث است مداخله بنماید. او گفت سر جارج بارکلی کاملاً از این قضیه مسبوق است و با وزیرمختار روس هم کمال خصوصیت را دارد. بنظر او ختم این نوع مسائل در محل خود بهتر است.

ای. گری

## نمره - ۹۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۰ نوامبر)  
طهران ۱۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۸ ذیقعده ۱۳۲۹ [۱۷ آبان ۱۲۹۰]  
شرح ذیل مورخه ۹ نوامبر از شیراز رسیده:

دیشب سرخه‌ئی‌ها به کاروانسرای چنار راهدار که در هشت میلی طرف غربی شیراز واقع است و آذوقه برای قشون در آنجا ذخیره شده و سه نفر سپاهی انگلیس به محافظت آن گماشته شده حمله برده‌اند و تفنگچیهای محلی بعد از زخمی نمودن يك نفر از آنها و مقتول نمودن يك اسب آنها را عقب نشانده‌اند. سپاهیان که در مجادله شرکت ننموده بودند درخواست ازدیاد استعداد نموده‌اند چون منتظر تجدید حمله هستند. من گمان نمی‌کنم ازدیاد استعداد آنها از قشون انگلیس پسندیده باشد و شرح واقعه را به حکومت محلی اطلاع داده و ترتیب يك عده مستحفظ ایرانی دیگر برای آنجا داده شده. من اقدام قنصل مزبور را تصویب نموده‌ام.

## نمره - ۹۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۰ اکتبر)  
طهران دهم نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۸ ذیقعده ۱۳۲۹ [۱۷ آبان ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۸ شهر حال من:

دولت روس به مسیو پکلوسکی [= پاکلوسکی] تعلیمات داده است که فردا به دولت ایران اخطار بنماید که اگر در ظرف چهل و هشت ساعت با تقاضاهای روس موافقت نمایند تمام روابط با کابینه مقطوع خواهد بود و نیز به آنها اخطار بنماید که در

صورت تمکین ننمودن دولت ایران و قطع روابط دولت روس هر نوع اقدامی را که برای حفظ منافع خودش لازم بداند خواهد نمود.

### نمره - ۹۴

تلگراف مستر اپرن [اوبرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۰ اکتبر)  
سن پترزبورغ ۱۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۸ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۱۷ آبان ۱۲۹۰]  
شرح مکتوب ذیل مورخه ۱۱ در ۱۰ نوامبر مخایره شده:  
آقا

دیروز من به ملاقات وزیر امور خارجه موقتی رفتم که کسب اطلاعی در باب واقعه اخیره بین روس و ایران بنمایم. در ملاقات ۶ شهر حال که در تلگراف همان تاریخ خودم اطلاع داده بودم مسیو نراتوف هیچ ذکری از تقاضای ترضیه نمودن وزیرمختار روس برای توهین اجزای قنسولگری روس ننموده بود و دیروز از مندرجات تلگراف اخیر سر جارج بارکلی در این موضوع هنوز مستحضر نبودم. من فقط در اخبار تلگرافی ملاحظه نموده بودم که اختلاف بین دولتین اهمیت حاصل نموده.

اکنون مسیو نراتوف به من اطلاع می‌دهد که وزیرمختار روس مسیو پکلوسکی [= پاکلوسکی] سه فقره تقاضای ذیل را شفاهاً از دولت ایران نموده:

دولت ایران در اعاده مراسله خودشان که در باب تقاضای انفصال جنرال قنسول روس نوشته بودند رضایت داشته باشند و وزیر امور خارجه ایران باید از توهینی که ژاندارمهای ایرانی به صاحب منصب قنسولگری روس وارد نموده بودند اظهار تأسف بنماید و اخیراً ژاندارمها از منزل شعاع السلطنه (که موضوع بحث بوده) برداشته بشوند و قزاق ایرانی بجای آنها گماشته بشود.

ظاهراً دولت ایران شق اول را که اعاده مراسله خودشان بوده قبول نموده‌اند اگرچه اظهار داشته بودند که از عمل مسیو پکلوسکی [= پاکلوسکی] در اعاده آن متأسفند ولی دو فقره دعوی دیگر را رد نموده اظهار داشته‌بودند که بدایتاً باید طرفین رسیدگی متفقی در این باب بنمایند.

در باب توهین مسیو نراتوف توضیح نمود که دولت روس متشکی است که ژاندارمها تفنگ خودشان را به طرف دو نفر صاحب منصب قنسولگری روس که از جلو منزل شعاع السلطنه عبور می‌کرده‌اند نشانه نموده‌اند. این واقعه را دو نفر از اجزاء و يك نفر صاحب منصب روسی که حاضر بوده روایت کرده‌اند فقط شهود دیگری که بتوان اقامه نمود خود ژاندارمها هستند لهذا بیانات اجزاء قنسولگری در این باب باید پذیرفته شود.

مسیو نراتوف اظهار داشت که مسیو پکلوسکی [= پاکلوسکی] از جوابی که دولت ایران در باب تقاضای او داده بودند دولت اعلیحضرت امپراطوری را مستحضر نموده و بنا براین به او دستورالعمل داده شده که همان تقاضا را مکتوباً به دولت ایران

پیشنهاد بنماید و جواب فوری بخواهد و یحتمل در همین روز که ما گفتگو می‌کنیم این دستور را مسیو پکلوسکی [= پاکلوسکی] به موقع اجراء گذارده باشد و باضافه به او تعلیمات داده شده که اگر در عرض دو روز جواب مطلوب به او نرسد باید به دولت ایران اخطار نماید که روابط خودشان با آنها قطع است و دولت روس اقداماتی را که لازم بداند خواهد نمود. مسیو نراتوف محرمانه به من اطلاع داد که اقداماتی که در صورت لزوم دولت روس مصمم است بنماید اعزام يك عده قشون روسی مقدمتاً به قزوین است که اگر لازم بشود مسیو پکلوسکی [= پاکلوسکی] یکدسته از آن را به طهران احضار بنماید که ژاندارم را جبراً از منزل شعاع السلطنه حرکت داده بجای آنها قزاق ایرانی بگذارند و بعد به قزوین مراجعت نمایند.

من در مقابل بیانات مسیو نراتوف چیزی بجز اینکه من گمان می‌کنم دولت ایران تمکین بنماید اظهار نمی‌نمودم.

امضاء هوك اپرن [هیو اوپرن]

### نمره - ۹۵

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت امور خارجه ۱۰ نوامبر ۱۹۱۱ - ۱۸ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۱۷ آبان ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۸ نوامبر شما:  
محتمل است اگر شوستر بجای مخالفت با سفارت روس معاضدت بنماید موافقت در کار خود نبیند.

در باب مستر لکفر اگر دولت روس از دولت ایران تقاضا بنماید که تعیین او را تجویز نمایند شما به دولت ایران نصیحت کنید که با این درخواست دولت روس موافقت بنمایند. دولت ایران از این عمل انتفاع حاصل خواهند نمود چونکه اگر استنکاف بورزند محتمل است دولت روس اقدامات برای حفظ منافع خودش در ایران بنماید.

### نمره - ۹۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۱ نوامبر)  
طهران ۱۱ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۹ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۱۸ آبان ۱۲۹۰]  
ازدیاد استعداد قنسولگریها  
جنرال قنسول بوشهر اطلاع می‌دهد قسمت ثانی قشون که از هندوستان تجهیز شده مشغول پیاده شدن از کشتی هستند.



## نمره - ۹۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۲ نوامبر)  
 طهران ۱۲ تاریخ ۱۲ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ ذیقعدہ ۱۳۲۹ [۱۹ آبان ۱۲۹۰]  
 استکس استدعا دارد تلگراف ذیل را به وزیر هندوستان برسانید:

«امتناع حکومت هندوستان از قبول استعفای من به من ابلاغ شده. این ابلاغ من را  
 دوچار مشکلات نموده به این معنی که من مخیر شده‌ام از این دو شق یکی را انتخاب  
 بنمایم که یا اوامر دولت انگلیس را محل اعتناء قرار ندهم یا اعتبارات خودم را در  
 باب شرایطی که دولت انگلیس رسماً مقرر داشته زایل بدارم (به تلگراف وزارت خارجه  
 مورخه ۲۱ ژویه مراجعه شود).

من با کمال احترام و نهایت آرزومندی از دولت انگلیس استدعا می‌نمایم که در  
 اراده خود تجدیدنظر فرموده و به من اجازه بدهند که مستعفی شوم. من تا حال با کمال  
 دیانت رفتار نموده‌ام و محذوراتی که [= محذوراتی که] برای من پیش آمده بهیچوجه  
 عمدی نیست.»

در پنجم نوامبر تلگرافی از حکومت هندوستان به من رسید مبنی براینکه نمی‌توانند  
 استعفای استکس را بپذیرند چونکه دولت انگلیس نمی‌تواند تصویب بکند که اعلیحضرت  
 پادشاه استعفای صاحب‌منصبی را قبول بنماید که فقط برای دخول به استخدام دولت  
 خارجی مستعفی می‌شود و استعفای او هم بالطبع برای منافع دولت انگلیس مضر است.  
 من این شرح را به استکس ابلاغ نمودم که به‌اسرع وقت باید به سمیلا رفته و در  
 آنجا به صاحب‌منصبان مدیره ملحق بشود.

از آن وقت تا بحال هم کراراً به او تأکید نموده‌ام که از طهران حرکت نماید ولی  
 کلام من مؤثر واقع نشده.

به ملاحظه اینکه محتمل است برای طرد نمودن ژاندارم شوستر در صورت تمکین  
 نمودن دولت ایران به تقاضای روس قوه قهریه به‌کار برده بشود مسئله جالب  
 اهمیت کلی خواهد شد چونکه اگر استکس در اطاعت اوامر ما قصور بنماید و داخل  
 استخدام دولت ایران بشود ممکن است در هر مخاصمه‌ای که بین قسزاق روسی و  
 ژاندارم شوستر واقع بشود استکس هم دخیل باشد.

## نمره - ۹۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۲ نوامبر)  
 طهران ۱۲ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ ذیقعدہ ۱۳۲۹ [۱۹ آبان ۱۲۹۰]  
 وزیر داخله مستعفی شد. باقی‌مانده کابینه مرکب است از رئیس‌الوزراء و وزیر  
 امور خارجه.



## نمره - ۹۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۲ نوامبر)  
 طهران ۱۲ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۱۹ آبان ۱۲۹۰]  
 نایب‌السلطنه امروز به مجلس اظهار داشته که او در صدد تقاضای دو ماه مرخصی  
 است.

## نمره - ۱۰۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۲ نوامبر)  
 طهران ۱۲ نوامبر ۱۹۱۱ [۱۹ آبان ۱۲۹۰؛ ۲۰ ذیقعدة ۱۳۲۹]  
 دیروز مجلس به شوستر اجازه داده که ده نفر آمریکایی دیگر برای استخدام مالیه  
 کنترات بنماید.

## نمره - ۱۰۱

تلگراف مستر اپرن [اوبرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۳ نوامبر)  
 سن پترزبورغ ۱۳ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۱ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۲۰ آبان ۱۲۹۰]  
 شرح مکتوب ذیل مورخه ۱۴ نوامبر در ۱۳ مخابره شده.  
 آقا

با کمال افتخار ترجمه لایحه رسمی را که در موضوع واقعه جدیده بین ایران و  
 روس در طهران و اقدامات دولت روس در این باب برای درج در روزنامه ترقیم شده  
 لفا ارسال می‌دارم.

هوك اپرن [هيو اوبرن]

## ضمیمه نمره ۱۰۱

ترجمه لایحه رسمی به جریده روس

۱۳ نوامبر ۱۹۱۱ [۲۰ آبان ۱۲۹۰؛ ۲۱ ذیقعدة ۱۳۲۹]

اداره اخبارات رسمی در باب مخاصمه با دولت ایران شرح ذیل را اعلام می‌دارد:  
 این منازعه از اقدامات دولت ایران در ضبط اموال بعضی از متابعین شاه سابق  
 محمدعلی میرزا بالاخص شماع‌السلطنه برادر او حادث شد. دولت ایران از قصد  
 خودش در باب ضبط اموال بعضی از مرتجعین که با شاه مخلوع در مجادله با دولت  
 معیت نموده بودند به سفارت روس اطلاع داد و سفارت روس هم بدون اظهار هیچ‌نوع  
 مخالفتی با این امر دولت ایران را متذکر نمود که منافع اتباع روس که ممکن است  
 در این ضمن‌ها با مالکین اموال ارتباطی داشته باشد باید بوجه صحیحی حفظ بشود.  
 چند روز بعد حسب‌الامر مرگان شوستر مستشار خزانه يك دسته از ژاندارمهایی

که خود او بتازگی تأسیس نموده وارد منزل شعاع السلطنه شدند. محل مزبور بخواهش سفیرکبیر عثمانی سپرده به مستحفظین قزاق ایرانی شده بود از آن مستفاد می‌شود که شعاع السلطنه تبعه عثمانی بوده.

چندین نفر صاحب‌منصب و اجزاء هم با ژاندارم برای برداشتن ثبت شاهزاده مزبور وارد شدند.

دولت ایران لازم نشمرده بود که قبل از وقت جنرال قنسول ما مقیم طهران این مقدمه مسبوق نماید در صورتی که وظیفه مستقیم قنسول مزبور حفظ منافع روس است.

اتفاقاً جنرال قنسول از این رفتار ژاندارم مستحضر شد او مسبوق بود که شاه مزبور به بانک استقراضی روس مدیون است و وثیقه‌ای جز اموال شعاع السلطنه مقابل نیست خود را مجبور دید که از اجزای خودش برای حفظ منافع اتباع روس بانک به منزل و املاک شاهزاده بگمارد و به آنها دستور داده بود که اصرار در نمودن ژاندارم از آنجا بنمایند تا زمانی که تأمینات لازمه برای مطالبات اتباع از دولت ایران تحصیل بشود. بمجرد ورود مأمورین قنسولگری که عده قلیلی روسی هم همراه داشتند ژاندارم شوستر حرکت داده شد و قزاق ایرانی بجای منصوب گردید.

شوستر که ملاحظه نمود در روابط خودش با سفارت روس در این مقدمه کرده معاون خودش را نزد جنرال قنسول فرستاده و حکم ضبط اموال را در آن ارائه داد که بنا بعقیده جنرال قنسول معاون مزبور هم خیلی با مناعت رفتار بود.

مع ذلک قبل از ختم مذاکره پختیانوف با نماینده شوستر، خبر به او رسد متجاوز از صد نفر ژاندارم ایرانی مجدداً داخل خانه شاهزاده مزبور شده قزاق ایرانی را خلع اسلحه نموده و بیرون کرده‌اند. بعد از آن همینکه به طرف دهیله صاحب‌منصبان جنرال قنسولگری رجعت به محل خود (که مقابل منزل شعاع‌الز واقع است) می‌نموده‌اند دیده‌اند مقداری ژاندارم در بالاخانه روی سردر شعاع السلطنه هستند و تفنگهای خودشان را به طرف آنها نشانه نموده‌اند که بدهند ولی اتفاقاً يك صاحب‌منصب قزاق ایرانی رسیده و آنها را ممانعت نمود (صاحب‌منصبان صراحتاً ادای کلمه «حاضر باش» و صدای پر شدن تفنگ را بودند). اینکه اظهار شده ژاندارمها نشناخته‌اند به کی قراول می‌روند قبول است چون هر دو صاحب‌منصب لباس رسمی پوشیده بودند و کاملاً معروفیت هم دارند.

مع هذا برخلاف تمام واقعات دولت ایران از سفارت امپراطوری تقاضای پختیانوف جنرال قنسول و دو نفر صاحب‌منصب مذکور را نموده بود و این مکتوباً بوسیله دو طغرا یادداشت متعاقب یکدیگر هم شده بود. پس از تدقیق در این واقعه دولت روس صحت عمل جنرال قنسول و صاحب

قنسولگری را تصدیق نموده از طرف دیگر این رفتار مخاصمانه که مخالف روابط و داد بین دولتین است نه فقط از طرف ژاندارمهای ایرانی در تحت شوستر بوده بلکه از طرف خود دولت ایران هم بوده. در این موضوع همین قدر بس است بیان کنم فرستادن صد نفر ژاندارم به منزل شعاع السلطنه قبل از خاتمه پذیرفتن مذاکره با جنرال قنسول (مثل اینکه مجادله با مأمورین نظامی قنسول ما را پیش‌بینی نموده باشند) و بقوه قهریه طرد نمودن قزاقان ایرانی را که صاحب‌منصبان قنسولخانه به محافظت آنجا گماشته بودند و بالاخص قراول رفتن ژاندارمه‌ها تفنگهای خود را به طرف صاحب‌منصبان ما و ارسال وزیر امور خارجه ایران دو فقره یادداشت فوق‌الذکر را دولت روس این رفتار مأمورین ایرانی و رفتار خود دولت ایران را نسبت به مقام روس کاملاً تحمل‌ناپذیر می‌داند و به وزیرمختار اعلیحضرت امپراطوری تعلیمات داده شد که مسئله را به طریق دوستانه شفاهاً به وزیر امور خارجه ایران پیشنهاد نموده هر دو یادداشت را عودت داده و مراتب ذیل را خواستار شود:

(۱) نصب نمودن قزاق ایرانی بجای ژاندارم در منزل و سایر علاقه شعاع السلطنه تا زمانی که در باب منافع بانک ما و اتباع روس راجع به اموال شاهزاده تأمینات حاصل شود.

(۲) برای سوء رفتاری که از طرف ایرانیان نسبت به صاحب‌منصبان جنرال قنسولگری شده تقدیم ترضیه شود.

علیهذا دولت ایران توضیحات وزیر مختار را رد نموده و نقشه‌ای پیشنهاد نمودند که در باب رفتار صاحب‌منصبان جنرال قنسولگری تحقیقات مشترك الطرفین به عمل بیاید که خود بالطبع قطعاً پذیرفته نشدنی است چونکه دولت اعلیحضرت امپراطوری بالشخصه می‌تواند تشخیص صحت و خلاف احکام یا اقدامات صاحب‌منصبان خود را بدهد. به این لحاظ به وزیرمختار روس تعلیمات داده شد که همان تقاضاها را کتباً به دولت ایران پیشنهاد نموده و اخطار نماید که چنانچه دولت ایران تمکین به آن ننماید سفیر روابط با کابینه طهران را قطع خواهد نمود و دولت روس داخل در اقداماتی که برای حفظ منافع خودش لازم باشد خواهد شد.

بموجب تلگراف واصله از پکلوسکی [پاکلوسکی] گزیل وزیرمختار یادداشتی در این باب در ۱۱ نوامبر به انضمام اخطار مزبور به وزیر امور خارجه ایران پیشنهاد شده.

### نمره - ۱۰۲

تلگراف مستر اپرن [اوبرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۳ نوامبر)  
سن پترزبورغ ۱۳ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۱ ذی‌قعدة ۱۳۲۹ [۲۰ آبان ۱۲۹۰]  
شرح مکتوب ذیل مورخه ۱۴ نوامبر در ۱۳ مخابره شده.

آقا

در ملاقات دیروز من با وزیر امور خارجه موقتی در ضمن صحبت آن جناب اظهار

داشت که پس از مذاقه در سوءرفتار اخیر مستر شوستر با این وضع مشکلی که در ایران جاری است هیچ پیشرفتی نمی‌توان فرض کرد. اعمال اخیراً مستر شوستر که آن جناب اظهار می‌نمود امتناع نمودن او از قبول سفارشات سر جارج بارکلی در باب نسخ انتخاب مستر لکفر به پیشکاری خزانه تبریز است و روشی که او در بسبب مستأجرین روس در ایران تعقیب نموده.

آنچه من از مسیو نراتوف استدراک نمودم بتازگی خزانه‌دار کل اعلانی خطاب به مستأجرین و رهن‌داران روسی نشر نموده که اعم از اینکه اجاره یا رهن املاک از دولت ایران یا افراد مردم باشد باید بالتمام به او ابراز بشود و الا دولت ایران آنها را از درجه اعتبار ساقط می‌داند. به این ترتیب تجاهل نمودن مستر شوستر جنرال قنصلگری روس را مخالف با تمام تأسیسات مستقره در ایران است.

هوك اپرن [هیو اوپرن]

### نمره - ۱۰۳

مکتوب سر ادوارد گری به مستر اپرن [اوپرن]  
وزارت امور خارجه ۱۳ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۱ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۰ آبان ۱۲۹۰]  
آقا

امروز مسیو دواتر در باب التیماتم [اولتیماتوم] روس به ایران به سر نیکلسن اطلاعاً مذاکره نموده. ما قبلاً از این معنی استحضار داشتیم فقط اظهاری که سر نیکلسن داشت این بود که از لزوم همچو اقدامی متأسف است و امیدوار است که قشون روس در قزوین خواهند ماند و بهیچوجه قشون وارد طهران نخواهد شد. مسیو دواتر جواب داد هیچ قشون به طهران نخواهد رفت مگر اینکه وزیرمختار روس حضور آن را برای حفظ سفارت کاملاً لازم بدانند. مدتی که به دولت ایران مهلت داده شده امشب منقضی خواهد شد.

ای. گری

### نمره - ۱۰۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ نوامبر)  
طهران ۱۴ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۱ آبان ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۱۲ نوامبر من در باب کابینه ایران.

رئیس‌الوزراء و وزیر امور خارجه هم استعفاء داده‌اند ولی مداخله در امور دارند. اوضاع بیشتر از همیشه منقلب است مجاهدت در تجدید کابینه ثمری نبخشیده.

## نمره - ۱۰۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ نوامبر)  
 طهران ۱۴ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۱ آبان ۱۲۹۰]  
 واقعه ایران و روس

به تلگراف ۱۰ شهر حال مراجعه نمایید.

دیشب تا موقع انقضای ۴۸ ساعت مدت التیماتم [اولتیماتوم] جوابی از دولت ایران  
 به سفارت روس نرسید ولی وزیرمختار روس در یادداشت خودش به دولت ایران تعیین  
 موعد ننموده بود.

من مجدداً تمکین به تقاضای روس را تأکید نموده‌ام ولی هر نوع مخالفتی در قبول  
 برداشتن ژاندارم خزانۀ از منزل شعاع السلطنه راجع به نفوذ شوستر است. اما در باب  
 تقاضای دیگر آنچه بر من مشهود است مشکل است و زیری پیدا بشود که قبول تقدیم  
 معذرت بنماید.

## نمره - ۱۰۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ نوامبر)  
 طهران ۱۴ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۱ آبان ۱۲۹۰]  
 دستۀ اولی قشون که مرکب از ۲ اسکادران [اسکادران] سوار هندی است بدون  
 آسیبی وارد شیراز شدند.

## نمره - ۱۰۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ نوامبر)  
 طهران ۱۴ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۱ آبان ۱۲۹۰]  
 در باب دستۀ سپاهی مقیم شیراز که مرخص شده‌اند  
 رجوع به تلگراف مورخه ۲۲ اکتبر من بنمایید.

بلحاظ وضع مفشوش جاده بین کازرون و بوشهر جنرال قنسول انگلیس مقیم  
 بوشهر صلاح نمی‌داند که يك عده قلیلی سپاهی به تنهایی از کازرون به بوشهر  
 مسافرت بنمایند. مشارالیه پیشنهاد نموده که يك دسته قشون فرستاده شود در  
 کازرون با سپاهیان تلاقی شوند و آنها را تا بوشهر مشایعت بنمایند. من او را  
 مختار نمودم هر عده سواری که می‌داند بفرستد.

## نمره - ۱۰۸

تلگراف مستر اپرن [اوپرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ نوامبر)

سن پترزبورغ ۱۴ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۱ آبان ۱۲۹۰] شرح مکتوب ذیل مورخه ۱۵ نوامبر در ۱۴ مخابره شده.

در ذیل تلگراف دهم شهر جاری خودم با کمال افتخار اطلاع می‌دهم: دیروز عصر وزیر امور خارجه موقتی را ملاقات نموده که سؤال بنمایم جوابی از طرف دولت ایران در باب مراسله مورخه ۱۱ شهر حال مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] داده شده است یا خیر؟ مسیو نراتوف اظهار داشت که هنوز خبری از مسیو پکلوسکی نرسیده و اگر خبر مطلوبی تا فردا صبح نرسد دولت روس شروع به عملیات خواهد نمود.

در جریده امروز تلگرافی دیده بودم که حاوی استعفای نایب‌السلطنه و وزرای ایران به مناسبت مراسله دولت روس بود. من رجوع به این خبر نموده و به مسیو نراتوف اظهار داشتم اگرچه من کاملاً تصدیق دارم که این مسئله حاضره راجع به روس است ولی از طریق غیرمستقیم متوجه به دولت انگلیس هم می‌شود (آن جناب صمیمانه قبول نمود) لهذا من ذیحق خواهم بود به آن جناب پیشنهاد بنمایم که هرگاه بواسطه استعفای هیئت دولت تمکین فوری به تقاضای روس اساساً برای ایران غیرممکن باشد برای دولت روس کریمانه‌تر خواهد بود که عوض شروع به اقدامات وقت معینی را تعیین بنمایند - مثلاً يك هفته - که در عرض آن مدت تقاضای مزبور را دولت ایران قبول بنماید.

مسیو نراتوف جواب داد که او بکلی مطمئن است از این تأخیر نتیجه‌ای حاصل نخواهد شد واضح است که استعفای وزرای ایران فقط يك نوع حيله برای طفره از تمکین به تقاضای روس بوده و هر وزرای دیگری که در انقضای يك هفته به‌مسند اینها برقرار باشند بجهت همین طفره از تمکین به تقاضاها عین این عمل را خواهند نمود.

او نیز اظهار داشت اگر دولت روس شروع به اقدامات منظوره بنماید همان تعهداتی که سابقاً در باب ایران با دولت انگلیس نموده بود حال هم برقرار خواهد داشت و به توسط سفیرکبیر دولت روس مقیم لندن همان قسم اطمینان‌هایی که در وحله [= وهله] گذشته در باب اعزام قشون روس به قزوین داده بودند حال هم به شما خواهند داد.

هوك اپرن [هیو اوپرن]

### نمره - ۱۰۹

تلگراف سر ادوارد گری به مستر اپرن [اوپرن]

وزارت امور خارجه ۱۴ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۱ آبان ۱۲۹۰] شکایت روس به ضد اعمال شوستر چنانچه در تلگراف دیروز خودتان راپرت داده‌اید ظاهراً مبنای بهتر از موضوع اموال شعاع‌السلطنه دارد. استدراك از حقایقی که به دست من آمده من را در آن باب متمایل می‌نماید که تصور بکنم يك سوءتفاهمی شده

است.

شما به وزیر امور خارجه بگوئید من كاملا تصدیق دارم كه دولت روس از نقطه نظری كه در این مسئله اتخاذ نموده نمی تواند صرف نظر بنماید ولی اشكال واقعی علی الظاهر روش شوستر به ضد پلتیک [= پلیتیک] روس در شمال ایران است و من گمان می كنم دولت روس به ضد این روش دعوی آشكار بنماید. آیا دولت روس نمی تواند شكایت خود را به ضد شوستر در تحت يك تقاضای رسمی پیشنهاد بنمایند؟

شما باید وزیر امور خارجه را مستحضر بنمایید كه امیدواری صمیمی من این است كه دولت روس در باب مقاصد خودشان از آنچه كنت بن كندرف به من اطمینان داده است تجاوز نخواهند كرد به این معنی كه اعزام قشون را به قزوین محدود نموده و هیچ قشون به طهران نفرستند مگر اینکه وزیر مختار روس برای محافظت سفارت لازم داشته باشد. جای نهایت تألم خواهد بود اگر اختلال بدرجه ای جلب اهمیت بنماید كه منجر به يك تصرف دولت روس و اضمحلال دولت ایران بشود.

## نمره - ۱۱۰

تلگراف سر جارج باركلي به سر ادوارد گری (واصله در ۱۵ نوامبر)  
 طهران ۱۵ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۳ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۲۲ آبان ۱۲۹۰]  
 واقعه روس و ایران

دیشب به سفارت روس دستور العمل رسیده است كه روابط با كابینه را (اگر كابینه برقرار باشد) قطع بنماید و پس از آن يك دسته از قشون روس به قزوین اعزام خواهد شد.

امروز صبح مسیو پكلوسکی [پاكلوسکی] تلگرافی به دولت متبوعه خود نموده مبنی بر اینکه هنوز كابینه ای تشكيل نشده ولی اگر بعد از تشكيل كابینه جدید فوراً به تقاضای روس تمكین ننمایند روابط را قطع خواهد نمود او نیز تلگراف نموده است كه بعقیده او اگر بواسطه اعزام قشون به قزوین اثری در تمكین به تقاضای روس حاصل نشد لازم خواهد بود كه دو هزار نفر به طهران فرستاده شود تا حصول مقصود متحتم بشود و برای اینکه عده دیگری سریع الوصول باشد دو هزار نفر قشون احتیاطی هم در قزوین لازم خواهد بود. ژاندارمه خزانه در موقع لزوم بیش از ۳۵۰ نفر نمی توانند مهیا بشوند ولی من از آن می ترسم كه عده قشونی كه اعزام می شود باینه اینقدر زیاد باشد كه در صورت امتناع دولت ایران از تمكین و وقوع خونریزی امید مجادله نمودن با قشون ما برای دولت ایران باقی نماند و بلکه خیال طرفیت با آنرا هم به خود راه ندهند.



## نمره - ۱۱۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۵ نوامبر)  
 طهران ۱۵ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۳ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۲ آبان ۱۲۹۰]  
 قنصل انگلیس از شیراز خبر می‌دهد که «کرنل دگلاس» مصمم است با ۲۲۰ نفر  
 قشون به آباده برود ۱۲۰ نفر از آنها را از آنجا به اصفهان بفرستد و بقیه بمنزلۀ  
 مستحفظ به اتفاق خانم رس به شیراز مراجعت بنمایند.  
 من این قصد کرنل دگلاس را تصویب نموده‌ام.

## نمره - ۱۱۲

تلگراف مستر اپرن [اوبرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۵ نوامبر)  
 سن پترزبورغ ۱۵ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۳ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۲ آبان ۱۲۹۰]  
 شرح مکتوب ذیل مورخه ۱۵ نوامبر تلگرافاً [= تلگرافی] مخابره شده.  
 امروز ملاقات دیگری با وزیر امور خارجه موقتی نمودم و به من اطلاع داد مسیو  
 پکلوسکی [پاکلوسکی] خبر داده است که رئیس‌الوزرای ایران و وزیر امور خارجه  
 مستعفی شده‌اند و عجالتاً هیچ احتمال تمکین به تقاضای روس نمی‌رود.  
 مسیو نراتوف اظهار داشت بدین لحاظ عقیده شخص او این است که دولت روس  
 باید شروع به عملیات بنماید.  
 من مؤکداً از آن جناب درخواست نمودم که يك مدت قلیل دیگری به دولت ایران  
 مهلت بدهد.  
 من پیشنهاد نمودم دولت روس ممکن است اظهار بنماید که نظر به استعفای وزیرای  
 ایران اقدامات سریع در عملیات منظوره نخواهد نمود ولی مثلاً سه روز مهلت خواهد  
 داد که در عرض آن دولت ایران بتواند استرضای لازمه را به عمل بیاورد. من اصرار  
 نمودم که اگر دولت روس به این طریق عمل بنماید وسیله بهتری برای اقدامات  
 مجدانه من بعد خود در صورت اجبار خواهد داشت والا دولت روس متهم خواهد شد  
 که این فقدان موقتی هیئت دولت ایران را برای مداخله قهری در ایران مغتنم شمرده.  
 در این موضوع مسیو نراتوف پیشنهاد من در باب تأخیر را بکلی رد نمود بدون  
 دادن جواب مقطوعی اظهار نمود امیدوار است که بتواند همین روش را تعقیب بنماید  
 ولی گفت که الحال ۵ روز از زمان پیشنهاد یادداشت دولت روس گذشته است و اگر  
 دولت روس راضی به تأخیر بشود لازم است که به تقاضاهای خود هم بیفزاید.  
 بنظر آن جناب همچو می‌آمد که تقاضای دیگری پیشنهاد بنماید مبنی بر اینکه  
 صاحب‌منصبان مسئول این عمل ژاندارمه به انضمام مستر شوستر که آنها در تحت  
 فرمان او هستند منفصل بشوند.  
 آن جناب گفت این خیالی است که باید در آن تدقیق بنماید.

هوك اپرن [هیو اوبرن]



نمره - ۱۱۳

در ارف مستر اپرن [اوبرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۵ نوامبر) پترزبورغ ۱۵ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۳ ذی‌قعدة ۱۳۲۹ [۲۲ آبان ۱۲۹۰] آنچه در تلگراف ۱۴ نوامبر خودتان دستورالعمل داده بودید با مسیو نراتوف نمودم.

جناب توضیح نمود که دولت روس تخلیه خانه مابه‌النزاع را از ژاندارمه بکلی می‌شمارد. در موقع تصرف اموال ژاندارمه‌ها قزاقها را خلع اسلحه نموده بودند از آن صاحب‌منصبان قنسولگری روس را تهدید نموده بودند. بنابراین طرد آنها با از فرایض قطعی دولت روس است و برای این مسئله مخصوص در صورت يك دسته قشون از قزوین به طهران اعزام خواهد شد. در باب پیشنهاد شما که روس شکایت رسمی به ضد شوستر بنماید مسیو نراتوف اظهار داشت که نظر نکته رسمی برای دولت روس مشکل است که به ضد تعیینات از قبیل تعیین الکفر به تبریز شکایت بنماید چونکه يك همچو تقاضایی دال بر مداخله روس در ت داخلی ایران خواهد بود.

در صورت آن جناب عجالاً در فکر این است که آیا برای انفصال شوستر بمناسبت قرار دادن خزانه‌دار کل را برای اعمال ژاندارمه خودش می‌تواند تقاضایی یا خیر (به تلگراف قبل از این من مورخه امروز مراجعه نمایید).  
 واضح است که در موضوع اموال ضبطی شعاع السلطنه و هن کلی به مقامات دولت وارد آمده است تا يك درجه از بابت مجادله بین ژاندارم و قزاق از طرفی و از دیگر کشمکش بین شوستر و جنرال قنسولگری روس.

نمره - ۱۱۴

اسئلة مستر اپرن [اوبرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۶ نوامبر) پترزبورغ ۱۲ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۰ ذی‌قعدة ۱۳۲۹ [۱۹ آبان ۱۲۹۰] کمال افتخار سواد شرحی را که وزیر امور خارجه موقتی به من نوشته و مبنی به نمودن مستحفظین قنسولگری روس در استرآباد و پیشنهاد مراسله‌ایست که مختار روس در موضوع واقعه جدید در طهران به دولت ایران نموده است لفا می‌دارم.

هوك اپرن [هیو اوبرن]

## ضمیمه نمره ۱۱۴

سواد مکتوب مسیو نراتوف به مستر اپرن [اوپرن]

سن پترزبورغ ۱۲ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۱۹ آبان ۱۲۹۰]

دوست مکرم مستر اپرن [اوپرن]

گمان می‌کنم باید به شما اطلاع بدهم که نظر به دست تطاول و یغمایی که ترکمنها بعد از غلبه محمدعلی‌شاه بر يك دسته از اردوی دولت ایران در حوالی استرآباد گشوده بودند و در واقع جان و مال اتباع روس در آن نواحی و خود شهر بواسطه تخویف آن وحشیان ایلیاتی در خطر است ما ۲۰۰ نفر قزاق به عده مستحفظین قنسولگری استرآباد خودمان به انضمام دو توپ مسلسل افزودیم.

الان تلگرافی از پکلوسکی [پاکلوسکی] رسیده که مراسله رسمی در باب اختتام واقعه مابه‌النزاع دیروز ۱۱ نوامبر [۱۹۱۱] به دولت ایران پیشنهاد شده.

مخلص شما نراتوف

## نمره - ۱۱۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۶ نوامبر)

طهران ۱۶ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۴ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۲۳ آبان ۱۲۹۰]

از قرار مسموع رئیس‌الوزراء قبل از استعفای خودش به شوستر دستورالعمل داده که ژاندارم را از اموال مابه‌النزاع بردارد و شوستر جواب داده است چون حکم تصرف اموال که بر طبق آن عمل شده به امضای تمام وزراء بوده تا حکم دست‌برداشتن هم بهمین طریق به امضای تمام وزراء به او نرسد او از اجرای این حکم امتناع خواهد داشت.

## نمره - ۱۱۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۶ نوامبر)

طهران ۱۶ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۴ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۲۳ آبان ۱۲۹۰]

روابط روس و ایران

به تلگراف امروز صبح من مراجعه شود.

از قرار مسموع رئیس‌الوزراء حکم خودش را به شوستر در باب برداشتن ژاندارم خزانه تکرار نموده. این حکم به ساختگی صادر شده که معلوم بدارد هنوز رئیس‌الوزراء به مسند خود برقرار است و به این مناسبت با فقدان کابینه حکم شخصی او به تنهایی مکفی باشد.

## نمره - ۱۱۷

تلگراف مستر اپرن [اوبرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۶ نوامبر)  
سن پترزبورگ ۱۶ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۴ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۳ آبان ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۱۵ نوامبر من.  
اگر دولت روس تقاضای جدید دیگری برای انفصال شوستر بر سایر تقاضاهای  
خود بیفزاید گمان می‌کنم در امتناع ایران از تمکین زیادتر احتمال برود و متعاقب  
آن اعزام قشون روس خیلی زودتر به وقوع برسد. بنابراین من به مسیو نراتوف  
نوشته‌ام که بعقیده شخص من در این موقع اضافه نمودن همچو تقاضایی اولی است.

## نمره - ۱۱۸

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت خارجه ۱۶ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۴ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۳ آبان ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۱۲ نوامبر شما.  
به استکس بگوئید چونکه تعیین او به استخدام دولت ایران بالصراحه تولیدمخاصمه  
بین روس و ایران خواهد نمود و نظر به معاهده انگلیس و روس ما نمی‌توانیم اشتغال  
اتباع انگلیس را در شمال ایران تأیید بنماییم لهذا برای ما میسر نیست که اسباب  
تسهیل تعیین او را بواسطه قبول استعفای او فراهم بیاوریم. بنابراین تمکین او  
به اوامر حکومت هندوستان بدون تأخیر اولی است.

## نمره - ۱۱۹

تلگراف سر ادوارد گری به مستر اپرن [اوبرن]  
وزارت خارجه ۱۶ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۴ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۳ آبان ۱۲۹۰]  
به دولت روس اظهار کنید که نظر به تلگراف ۱۵ نوامبر از طهران ما امیدواریم  
دولت روس قبل از مصمم شدن به اعزام قشون به طهران نهایت سعی را بنماید که  
حتی‌الامکان متوسل به وسایل دیگری غیر از اعزام قشون بشود.

## نمره - ۱۲۰

تلگراف سر ادوارد گری به مستر اپرن [اوبرن]  
وزارت خارجه ۱۶ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۴ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۳ آبان ۱۲۹۰]  
به تلگراف دیروز خودتان مراجعه نموده و در موضوع ذیل با مسیو نراتوف مذاکره  
بنمایید:  
اگرچه دولت انگلیس کاملاً موافقت دارد که اراده و ترتیب‌دادن تقاضای شخصی

خودش هم باید به معیت دولت روس باشد ولی از نتیجه عاقبت اقدامات روس خیلی متزلزل است. به عقیده من برای دولت روس ممکن بود که صبر بکند تا قشون او به قزوین رسیده باشند و آن وقت تقاضاهای خود را روی کاغذ بیاورد و قبل از اینکه اقدامات دیگری بنماید مدت مهلت را اضافه بنماید.

هرگاه ما خودمان مرتفع نمودن يك همچو رنجش را در پیش داشتیم محتمل بود در وهله اول یکی از گمرکات را تصرف بنماییم. هیچ جهتی نمی‌توانم فرض بکنم که در صورت لزوم چرا دولت روس نباید يك همچو عملی را مجری بدارد و منتظر نتیجه این عمل خود بشود و اگر نتیجه‌ای از آن ظاهر نشد آن وقت شروع به فشارهای سخت‌تر بنماید.

## نمره - ۱۲۱

مکتوب سر ادوارد گری به سر بچنن [= بیوکانان]

وزارت خارجه ۱۶ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۴ ذی‌قعدة ۱۳۲۹ [۲۳ آبان ۱۲۹۰] آقا

در مذاکره امروز مستشار سفارت کبرای روس با من مشارالیه رجوع نمود به بیاناتی که من به کنت بن‌کندر ف در خصوص مکتوب مستر شوستر به روزنامه طیمس [تایمز] راجع به مذاکرات سفیر کبیر روس در وین با شاه مخلوع نموده‌بودم. مستشار مزبور به من اطلاع داد که سفیر روس در وین صراحتاً اظهار می‌دارد که او بهیچ وجه شاه مخلوع را رؤیت ننموده و مذاکره‌ای هم با او به میان نیاورده.

ای. گری

[www.adabestanekave.com](http://www.adabestanekave.com)

## نمره - ۱۲۲

مکتوب سر ادوارد گری به سر بچنن [= بیوکانان]

وزارت خارجه ۱۶ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۴ ذی‌قعدة ۱۳۲۹ [۲۳ آبان ۱۲۹۰] آقا

امروز به مستشار سفارت کبرای روس اظهار داشته‌ام که من کاملاً در باب مسئله ایران دخیل هستم.

اگر دولت روس رنجشی داشته باشد که رفع آن لازم باشد البته باید تقاضای رسمی خود را برای مرتفع شدن آن پیشنهاد بنماید. این به من مدخلیتی ندارد. اگر دولت مزبور تصور می‌کند که بدون انفصال مستر شوستر نتیجه مطلوبه حاصل نشدنی است من هم در انفصال او مخالفت نخواهم داشت. من نمی‌خواهم انفصال مستر شوستر را پیشنهاد بنمایم ولی ذکر آن را برای این می‌نمایم که مبادا در سن پترزبورغ احساساتی در تصور طرفداری من از او بنمایند.

در حقیقت مشارالیه بواسطه انتخاب اتباع انگلیس به استخدام دولت خیلی برای من تولید زحمت نموده در صورتی که من جد وافی در تعیین نشدن اتباع انگلیس نموده‌ام.

بهر صورت نتایج عاقبت اقداماتی که دولت روس خواهد نمود به ما مدخلیت تام خواهد داشت. دولت روس مصمم بود قشون به قزوین بفرستد و در نظر دارد قدری [عده‌ای] هم از آنجا به طهران بفرستد.

از قرار اطلاع واصله از سر جارج بارکلی مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] به او گفته بوده است که اگر قشونی به طهران فرستاده بشود عده آن باید زیاد باشد، مثلاً دوهزار نفر. معنی این، اشغال پایتخت ایران است و این مسلماً سوء اثری به عالم اسلامیت خواهد نمود که خیلی مسئله مهمی است. بنابراین من پیشنهاد می‌کنم همین که دولت روس قشون به قزوین فرستاد باید تأمل نموده و دعاوی خود را به دولت ایران پیشنهاد بنماید. اگر فشار زیادتری لازم بشود چرا دولت روس نباید بعضی از گمرکها را تصرف بنماید یا حتی دست تصرف به مالیات تبریز بگشاید؟ این یک نوع فشاری برای مرتفع نمودن اعمال مستر شوستر می‌بود. اشغال پایتخت مربوط به تهییج احساسات عالم اسلامیت است و ممکن است نتایج نامطبوعی درهند بروز بنماید خصوصاً در صورتی که تصور بکنند ما هم راضی به این امر بوده‌ایم.

ای. گری

### نمره - ۱۲۳

شرح مکتوب مسیو داته

لندن سفارت کبرای روس ۱۷ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۵ ذی‌قعدة ۱۳۲۹ [۲۴ آبان ۱۲۹۰]

دولت انگلیس مستحضرند که دولت ایران بتازگی روش معاندی که مخالف روابط خودشان با دولت روس است اتخاذ نموده است و مسئولیت این روش بعهده مستر مرگان شوستر مستشار مالیه است که از بدو ورود خود به ایران اساساً تجاهل نمودن منافع دولت روس را تعقیب نموده.

دولت ایران در مقابل مستر شوستر که تأییدات کلی از طرف مجلس و ملتیان جلب نموده مسلوب‌القدرة است.

یک واقعه اسفناکی جدیداً در طهران واقع شده بواسطه قصد دولت ایران در ضبط اموال متابعین شاه مخلوع محمدعلی که یکی از آنها شعاع‌السلطنه بوده و مدخلیت به منافع روس داشته.

مستر شوستر که اجرای این امر محول به او شده بود بطریق نامطلوبی نسبت به ما شروع به این عمل نمود. ژاندارمه‌های در تحت فرمان او نه فقط قهراً قبل از اختتام مذاکره نماینده شوستر و جنرال‌قنسول روس اموال شاهزاده مزبور را تصرف

نمودند و قزاقان ایرانی مستحفظ آنجا را بیرون نمودند بلکه تفنگهای خود را به قصد آتش دادن به طرف نماینده‌های جنرال‌قنسولگری قراول رفتند.

دولت ایران برخلاف تمام واقعات خود را محق فرض نمودند و دو طغرا یادداشت به ما نوشته تقاضای انفصال جنرال‌قنسول و صاحب‌منصبان جنرال‌قنسولگری را نمودند.

به لحاظ تحمل نشدنی بودن این اعمال هم از نقطه نظر ابهت هم از باب منافع روس دولت امپراطوری به وزیرمختار طهران خود تعلیمات داد که اولاً یادداشتهای مذکور دولت ایران را عودت بدهد و شفاهاً تصریح بنماید که ژاندارمهای خزانه باید مطرود شده و قزاقان ایرانی جای آنها منصوب بشوند تا زمانی که معلوم بشود تا چه درجه منافع اتباع روس در اموال شعاع‌السلطنه مدخلیت دارد و ثانیاً تقاضایی بنماید که دولت ایران بتوسط وزیر امور خارجه خودش برای سوء رفتار ژاندارم‌های ایرانی ترضیه بخواهد.

برخلاف انتظارات ما این تقاضاهای ملایمانه را دولت ایران رد نمود. بنابراین دولت اعلیحضرت امپراطوری مجبور شد به مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] تعلیمات بدهد که تقاضاهای خود را مکتوباً پیشنهاد بنماید. باضافه تمکین سریع به آن را هم خواستار شود و اظهار بدارد که اگر قصوری در این باب مرئی بشود روابط با دولت ایران را مقطوع خواهد نمود و دولت روس حق توسل به اقدامات لازمه را تعقیب خواهد نمود.

هنوز جوابی از طرف دولت ایران نرسیده لهذا به وزیرمختار ما تعلیمات داده شده که روابط با دولت مزبور را قطع بنماید.

در ضمن چون دولت امپراطوری منافع خود را در تضييع یافت بدین لحاظ لازم شمرد فشاری به دولت ایران بیاورد و مصمم شد معجلاً دسته قشونی با اسلحه مختلف به قزوین اعزام دارند و اختیار احضار يك عده کافی قشون به طهران برای خارج نمودن ژاندارم ایرانی (که عجالتاً خانه و اموال شعاع‌السلطنه را اشغال داشته‌اند) به وزیرمختار مزبور داده شده.

این اقدامات که بواسطه پیش‌آمد وقایع فوق‌الذکر واجب بود در حقیقت يك عمل سطحی است و بمحض اینکه این واقعه خاتمه پذیرد و تأمینات از سبک سلوک آتیه دولت ایران نسبت به ما حاصل بشود قشون ما به روسیه بازگشت خواهد نمود.

خبر تلگرافی در باب جوابی که سر ادوارد گری به سؤال پارلمان در این موضوع داده است باعث شغف قلبی دولت امپراطوری گردید.

ما تصور می‌کنیم اقداماتی که ما نموده‌ایم بهیچوجه با اصول روابط ما با انگلیس در باب اوضاع ایران متباین نیست و مصمم هستیم رشته‌ای هم که در آتیه تعقیب بنماییم اساساً با اصول و داد و وفاق با انگلیس مطابق باشد.

## نمره - ۱۲۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۷ نوامبر) طهران ۱۷ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۵ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۴ آبان ۱۲۹۰] نماینده دولت انگلیس در کرمانشاه از قرار ذیل تلگراف نموده: اوضاع جالب اهمیت، اغتشاش عظیم محتمل، تمام وسایل مخابره یا داخله مقطوع.

## نمره - ۱۲۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۷ نوامبر) طهران ۱۷ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۵ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۴ آبان ۱۲۹۰] امروز به وزیرمختار روس دستورالعمل رسیده که روابط با کابینه را قطع نماید. مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] به من اطلاع داده که دولت متبوعه خودش به اداره نظامی قفقاز دستورالعمل داده‌اند فوراً يك عده قشون به قزوین اعزام دارند. تعداد این قشون بالاخره به ۴۰۰۰ خواهد رسید. هنوز کابینه تشکیل نشده.

## نمره - ۱۲۶

تلگراف مستر اپرن [اوبرن] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۷ نوامبر) سن پترزبورغ ۱۷ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۵ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۴ آبان ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف ۱۵ نوامبر خودم. مکتوبی از وزیر امور خارجه موقتی به من رسیده مبنی بر اینکه بعد از تفکرات عمیقه رأی او بر این تعلق گرفته که دولت روس بیش از این برای جواب از طرف دولت ایران نمی‌تواند تحمل بنماید. بواسطه تأمل این مدت آنها بعد کفایت تمایلات به اصلاح را ظاهر داشته‌اند. آنها باید افکار عامه روس را هم که نسبت به ایران خیلی مهیج است منظور داشته باشند لهذا تعلیمات برای اعزام سریع قشون به قزوین داده شده است. تا ورود قشون به آنجا چند روز دیگر خواهد گذشت که باز مدت مهلتی برای دولت ایران خواهد بود که در باب لزوم تمکین به تقاضاهای روس تعمق بنمایند.

## نمره - ۱۲۷

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانان] وزارت خارجه ۱۷ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۵ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۴ آبان ۱۲۹۰] ما هیچ میل ملاطفت با شوستر را نداریم و اگرچه من این تصور را نمی‌نمایم ولی امکان دارد که دولت روس در فرض میل ما نسبت به او به اشتباه رفته باشد. لهذا

شما کاملاً برای مسیو نراتوف تصریح بنمایید که هر تقاضایی از طرف دولت روس برای انفصال شوستر بشود دولت انگلیس هیچ مخالفتی با آن نخواهد داشت.

### نمره - ۱۲۸

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون] وزارت خارجه ۱۷ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۵ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۴ آبان ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف ۱۴ نوامبر شما: من گمان می‌کنم در این موقع باید تصریح بشود که از طرف دولت روس به ما تأمینات داده می‌شود که قشون تجهیزه به قزوین در تحت همان شرایط سابقه به آنجا می‌روند.

### نمره - ۱۲۹

یادداشت کنت بن‌کندریش

لندن سفارت کبرای روس ۱۸ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۶ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۵ آبان ۱۲۹۰] در ۱۱ نوامبر هذۀ السنه وزیرمختار دولت روس در طهران یادداشتی به دولت ایران پیشنهاد نمود مبنی به تقاضای ترضیه برای سبک رفتار نظامیان ایران نسبت به صاحب‌منصبان جنرال قنسولگری در طهران و عمل شنیع آنها در واقعه ضبط اموال شاهزاده شعاع‌السلطنه در آنجا که شرح مبسوط آن در اخبار رسمی طبع و توزیع شده. یادداشت مزبور از طرف دولت ایران بلاجواب مانده که خود علامت امتناع از تمکین به تقاضاهای ماست. بنابراین دولت امپراطوری به وزیرمختار روس امر نمود که روابط با کابینه طهران را قطع نماید و اقدام در فرستادن یک عده قشونی به ایران نموده که در قزوین به عزم طهران متوقف خواهند شد. اقدامات فوق‌الذکر بکلی اعمال سطحی است و بمحض خاتمه پذیرفتن واقعه مابۀ النزاع و تجدید استقرار روابط با ایران قشون مزبور بدون دفع وقت مراجعت خواهند نمود.

### نمره - ۱۳۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۸ نوامبر) طهران ۱۸ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۶ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۵ آبان ۱۲۹۰] رئیس کابینه وزیر امور خارجه سابق (که هنوز به امورات وزارتتی خود دخالت می‌نماید) من را ملاقات نموده و از اظهارات او همچو استنباط نموده‌ام که جواب



مطبوعی محتمل است به یادداشت دولت روس داده بشود. به قول او کابینه ایران هیچ چاره‌ای بجز تمکین (به فرس‌ماژور) به قوه قهریه ندارد.

رئیس کابینه مزبور از وزیر امور خارجه سابق پیغامی برای من آورده بود مبنی بر اینکه بحران کابینه (که او به من اطمینان داد بهمین زودی مرتفع خواهد شد) بکلی مسئول تعلق دولت ایران در جواب یادداشت روس تا حال است. بمحض اینکه کابینه جدیدی تشکیل بشود معجلاً در صدد جواب یادداشت روس برخوانند آمد.

اگر این جواب باعث استرضای روس نباشد اقداماتی را که در نظر دارد به موقع اجراء خواهد گذاشت ولی اگر جواب مطبوعی داده بشود دیگر علتی برای آن نوع عملیات روس باقی نخواهد ماند.

لهمذا وزیر امور خارجه ممنون خواهد شد که من از دولت انگلیس از جانب دولت ایران درخواست بنمایم که با دولت روس در باب تعویق اقدامات منظوره خودشان (که هیچ شرطی در این موضوع در یادداشت روس نشده) مذاکره بنمایند.

روابط پلتیکی بین مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] و وزیر امور خارجه امروز عصر مقطوع شد.

### نمره - ۱۳۱

تلگراف سر پاچن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۸ نوامبر) من پترزبورغ ۱۸ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۶ ذیقعدہ ۱۳۲۹ [۲۵ آبان ۱۲۹۰] (تلگراف ۱۸ نوامبر حاوی شرح مختصر مکتوب ذیل مورخه ۲۹ نوامبر بوده).

در ۱۸ شهرحال وزیر امور خارجه موقتی را ملاقات نموده و بر طبق تعلیمات مندرجه در تلگراف ۱۶ شهر حال شما خیلی با تشدد از سوء نتیجه اشغال دولت روس طهران را با آن جناب مذاکره نمودم. به جناب معظمله تأکید نمودم که قبل از به کار بردن تمام وسایل فشار به دولت ایران از قبیل تصرف گمرکات و گذشتن مدت کافی از تصرف قزوین تا اثرات خود را ببخشد ایداً اقدام به پیشرفتن قشون از قزوین ننمایند. من نیز خاطر آن جناب را متذکر نمودم که چقدر شما برای ثابت ماندن معاهده انگلیس و روس همیشه سعی در تأیید خواهشات روس نموده‌اید و چگونه کراراً شما تهیجات در پارلمان را نسبت به اعمال آن دولت دفع نموده‌اید و از تهاجم افکار عامه انگلیس (که باید توجه به آن داشته باشد) به ضد اقدامات دولت روس برای آن جناب شرح داده و مصرح نمودم که بواسطه ذهنی شدن به انگلیسان که قزاقان ایرانی جد وافی در ممانعت از تصرف اموال یکی از پیشوایان مرتجعین نموده بودند از برای شما تصرف پایتخت به قوه قهریه سهل نخواهد بود.

در جواب مسیو نراتوف به من اطمینان کامل داد که اساس روابط انگلیس و روس مستقر خواهد بود و دولت روس اقدامی که باعث سکت به دولت ایران باشد نخواهد نمود. او تصور وارد نمودن فشار بواسطه تصرف گمرکات را غیرمکفی

دانسته و رد نمود و از مهلت دادن به دولت ایران بعد از ورود قشون به قزوین هم امتناع نمود. این امتناع خود را مبنی بر این نمود که وزیرمختار روس در طهران روابط پلتیکی با دولت ایران را قطع نموده و دیگر مذاکره دولت روس با آن دولت خالی از وارد شدن سکتۀ کلی به ابهت روس نخواهد بود. او پیشنهاد من را هم که در باب اخطار اخیر او به توسط شارژدافر ایران مقیم اینجا به دولت ایران به او نمودم رد نمود ولی پیشنهاد شخصی دیگر من را که در باب اخطار سر جارج بارکلی به دولت ایران به او نمودم که به این مضمون است قبول نمود که اگر موجبات استرضای خاطر دولت روس به عمل نیاید نه فقط طهران را اشغال خواهد نمود بلکه بر تقاضاهای دولت روس در ضمن پیشرفتن در مملکت ایران افزوده خواهد شد. در رجوع به واقعه ضبط اموال شعاع السلطنه مسیو نراتوف اظهار داشت که دولت روس بهیچوجه مخالفتی در حق تصرف دولت ایران در اموال اشخاصی که در شورش اخیر شرکت نموده بودند نداشته. آنها کلیتاً در این مقدمه اساساً راضی شده بودند ولی در این موضوع بخصوص دولت ایران در مسبوق نمودن جنرال قنسولگری روس از اینکه درصدد ضبط اموال شعاع السلطنه هستند قصور نموده بود به این واسطه هنگام فرستادن ژاندارمه برای تصرف آن اموال پاره‌ای آلات و اشیاء متعلق به زارعین روس که آن ملک را اجاره نموده بودند مفقودالاثراً شده بود.

بالاخصار این واقعه یکی از رشته اقدامات مخالفانه است که مستر شوستر احداث نموده و اثرات مجموعه این اعمال بود که دولت روس را مجبور به اقدام نمود. من به آن جناب اظهار نمودم که اگر بواسطه اشغال قشون روس طهران را، اوضاع حاضره تغییر بنماید آن وقت يك چیز است که دولت انگلیس هرگز با آن موافقت نخواهد نمود و آن رجعت شاه مخلوع است. آن جناب جواب داد که اقدامات دولت روس بکلی سطحی است فقط مقصود آن دولت مرتفع نمودن رنجش خودش است و در جواب سؤال من که دولت ایران چه باید بکند که استرضای آن دولت فراهم شده و قشون خود را بازگشت دهد مسیو نراتوف اظهار داشت که اگر انفصال مستر شوستر به دولت روس اعلان بشود قشون خود را عودت خواهد داد و بواسطه اخراج او حتی از تقاضای منصوب نمودن قزاق ایرانی بجای ژاندارم خزانۀ در منزل شعاع السلطنه هم صرف نظر خواهند نمود.

امضاء جرج پچن [بیوکانون]

### نمره - ۱۳۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۹ نوامبر)

طهران ۱۹ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۲۷ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۲۶ آبان ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف ۷ اکتبر من:

بموجب اخبار واصله قشون دولتی مجدداً سالارالدوله را در حوالی بروجرد مغلوب نموده‌اند.

## [نمره - ۱۳۳] ۱

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر)  
 طهران ۲۷ اکتبر [۱۹۱۱] مطابق ۴ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۳ آبان ۱۲۹۰]  
 آقا

با کمال افتخار خاطر شما را مستحضر می‌دارم که به وصول تلگراف شما که عقیده من را در باب پیشنهاد دولت روس که ماژور استوکس ممکن است برای تأسیس ژاندارمری در اصفهان یا حوالی آن به استخدام پذیرفته شود استفسار نموده بودید من از مستر شوستر استمزاج نمودم که عقیده او چیست. الحال سواد مکتوب جوابیه او را که شرح آن را در ۵ اکتبر به شما مخابره نموده‌ام لفا ارسال می‌دارم.

من همکار روسی خودم را از جواب مستر شوستر مستحضر نمودم و در ۱۵ شهر حال بموجب دستورالعمل دولت متبوعه خودش او به مستر شوستر اطلاع داد که چون متأسفانه استخدام ماژور استکس در جنوب غیرممکن فرض شده دولت روس به ضدیت خودش در باب استخدام او برای تأسیس ژاندارمری خزانه باقی خواهد بود.

سابقاً مستر شوستر تهدید نموده بود که در باب ممانعت او از تعیین ماژور استوکس شرحی بضمیمه دولتین طبع و نشر بنماید لهذا بمحض وصول مراسله مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] در ۱۵ شهر حال بدون دفع وقت شرح مختصری به وقایع نگار روتر [رویتزر] نوشت که از قرار معلوم عیناً در جراید لندن مندرج گردیده.

بعد از آن‌هم چنانچه مسموع شده شرح مفصل تهمت‌آمیز دیگری مکتوباً به توسط پست نوشته که محتمل است در این چند روزه در جراید لندن مرئی گردد. ضمناً ماژور استکس در طهران متوقف است اگرچه من به طریق دوستانه در حرکت او تأکید نموده‌ام ولی امتداد توقف او در اینجا ممکن است تولید ناملايمات بسیار بنماید چون با مستر شوستر هم‌منزل است و در اینکه او مشغول تقویت مشارالیه در تأسیس ژاندارمه خزانه است نمی‌توان تردید داشت چنانچه قبلاً هم راپورت داده‌ام هرآن احتمال این می‌رود که دولت روس از شما تقاضای احضار ماژور مزبور را بنماید.

جارج بارکلی

## [ملفوف نمره ۱۳۳] ۲

سواد مکتوب مستر شوستر به سر جارج بارکلی  
 طهران ۱۵ اکتبر (۱۹۱۱) [۲۲ مهر ۱۲۹۰؛ ۲۱ شوال ۱۳۲۹]  
 دوست مکرم سر جارج

راجع به مکتوب سوم شما که من در صدد تحریر جواب آن بودم الحال عرض می‌نمایم

(۱) در متن اصلی نامه شماره ندارد. - م.

(۲) گروه و نوشته داخل آن از ویراستار است. - م.

که پیشنهاد منصوب نمودن استکس در اصفهان مسلماً خارج از موضوع است هم اساساً و هم عملاً.

من امیدوارم يك وقتى وزارت خارجه انگليس و روس باور بنمایند که وقتى که من گفتم استکس را در طهران لازم دارم با من در تاسیس ژاندارمه خزانه بواسطه معلومات اختصاصی که دارد معیت بنمایند من همان را می‌خواهم و بس بدون خیالات مکنونی بدون اعزام قشون بدون تحریکات بدون هر چیز مگر آنچه من گفته‌ام.

موقع طوری شده که اعتماد نمودن به يك بیان آشکار مودتانه یا يك قصد ساده‌ای غیرممکن می‌نماید ولی این هم هست که نه در مکتوب من و نه در مبنای اظهارات من همچو ذکر محالی شده باشد که او را در اصفهان یا جای دیگر سرگردان بنخواهم بنمایم به قصد اینکه او مرا در اینجا تأیید و تعلیم بنماید.

سر جارج عزیز من وقت آن نیست که دو دولت معظم در همچو مسئله‌ای معطل شده و آن را بازیچه خود قرار بدهند صراحتاً اظهار بدارند که آیا آنها قصد دارند که در مخالفت با استخدام استکس به شرایطی که من ذکر نموده‌ام مداومت بنمایند یا خیر؟ مورگان شوستر خزانه‌دار کل ایران

### نمره - ۱۳۴

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر)  
 طهران ۲۷ اکتبر [۱۹۱۱] مطابق ۴ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۳ آبان ۱۲۹۰]  
 آقا

با کمال افتخار خاطر شما را مستحضر می‌دارم که دولت ایران یتازگی حکمی صادر نموده‌اند که اموال شعاع‌السلطنه و سالارالدوله یاغی ضبط شود.

برای اجرای حکم مزبور در ۹ شهر حال مستر شوستر خزانه‌دار کل بهر يك از شش نقطه ملکی آنها در طول و حوالی بموجب حکم صادره ۵ نفر از ژاندارمه خود فرستاد. به ژاندارمه‌ها تعلیمات داده شده بود که اموال را تصرف بنمایند و مواظبت مخصوص در حفظ کنترات و قراردادهای اتباع خارجه در موضوع املاک مزبوره (در صورت وجود داشتن کنتراتی) چنانچه دولت ایران تعهد نموده، بنمایند.

یکی از مایملک شعاع‌السلطنه در حوالی جنرال‌قنسولگری روس در شهر واقع است که در آنجا ژاندارمه‌ها چند نفر قزاق ایرانی را متصرف محل مزبور یافتند.

ظاهراً اینها را سفارت کبرای عثمانی در آنجا گماشته بوده (اگرچه این کاملاً واضح نیست) چون سفارت کبرای عثمانی دعوی این را دارد که شعاع‌السلطنه تبعه اوست. قزاقان ایرانی ممانعت از دخول ژاندارم نمودند ولی بالاخره آنها داخل شده و مشغول برداشتن ثبت اموال محتویه در آنجا شدند. فوراً دو نفر از صاحب‌منصبان جنرال قنسولگری روس که مسیو پختیانوف [= پاخیتونوف] جنرال قنسول روس آنها را فرستاده بود وارد شده و به ژاندارمه‌ها گفتند شما هیچ حق مداخله در این اموال را ندارید. ژاندارمه‌ها

مأموریت خود را تصریح نمودند ولی صاحب‌منصبان مزبور شروع به تخویف آنها نمودند و چون ژاندارمها اجازه مجادله نداشتند از عمارت بیرون رفتند و قزاقان روسی تا يك اندازه‌ای آنها را تعاقب نمودند.

مستر شوستر فوراً مکتوبی به وزیرمختار روس که در زرگنده بود نوشته و از این عمل جنرال قنسول روس در این موضوع شکایت نمود و بهم‌چنین از سوء رفتار مأمورین دیگری که قنسول برای تصرف سایر املاک شعاع‌السلطنه فرستاده بود اظهار تشکی نمود.

روز بعد که ۱۰ اکتبر بود مستر شوستر مستر کیرن معاون خود را و ۵ نفر صاحب‌منصب و ۵۰ ژاندارم خزانه و ۳ نفر صاحب‌منصب و ۵۰ نفر ژاندارم سواره در تحت فرماندهی مستر مرل فرستاده و تعلیمات اکیده به آنها داده بود که اموال در شهر را در صورت امکان با صلح و مسالمت تصرف نمایند، اگر تشددی درمقابل آنها شد صبر بکنند تا از طرف مخاصمین اول گلوله به آنها شلیک بشود ولی بهر صورت مأمور انجام این خدمت و تصرف باغ و خانه بودند.

همینکه این استعداد به درب عمارت رسید مستر کیرن و مستر مرل به قنسولگری روس رفته و مسیو پختیانوف [= پاختونوف] جنرال قنسول روس آنها را پذیرفت. آنها حکم ضبط اموال را برای او قرائت نموده و تعلیماتی که در این باب به آنها شده بود توضیح نمودند و پس از اطمینان دادن به او که حقوق اتباع خارجه را محفوظ خواهند داشت از او خواهش تخلیه آن مکان را نمودند. از قراری که مستر مرل روایت می‌کند مسیو پختیانوف [= پاختونوف] امتناع نمود ولی آنچه بر من مکشوف شده سفیر کبیر عثمانی برای حضور قزاق ایرانی در آنجا مسئول بوده نه مسیو پختیانوف [= پاختونوف].

مستر مرل به طرف در مکان مزبور حرکت نموده ولی شش نفر قزاق ایرانی مستحفظ آنجا او را از ورود مانع شدند. مستر مرل از در دیگری داخل شده و تابین‌های او قزاقها را خلع سلاح نمودند و ژاندارمها با سکونت آنجا را متصرف شدند.

قزاقان سعی نمودند که از بریگاد خودشان عده‌ای به تقویت بیاورند ولی پرنس وادبولسکی فرمانده روسی آنها امتناع نموده و قبول این معنی را منوط به حکم وزیر جنگ یا وزیرمختار روس نمود.

### نمره - ۱۳۵

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر)  
 طهران ۲۸ اکتبر [۱۹۱۱] مطابق ۵ ذیقعدۀ ۱۳۲۹ [۴ آبان ۱۲۹۰]  
 آقا

بعد از شرح معروضه در چهارم شهر حال راجع به شورش تا حال خبر قطعی صحیحی به دست نیامده.

در باب محل اقامت شاه مخلوع افواه بسیار شنیده می‌شود. يك دفعه دولت ایران

خبر محرمانه داشت که او در عشق آباد خاک روس است و در منزل حاکم آنجا متوقف است. بعد معلوم شد همان طور که راپورت جنرال قنصل مشهد ما در باب رفتن شاه مخلوع به تاشقند [= تاشکند] بی اصل بود این روایت هم صحتی ندارد. من گمان نمی کنم که اصلاً بعد از فرار او به گمیش تپه [کومش تپه] هیچ از استرآباد خارج شده باشد.

بهر حال او حالا در آنجا است و از قرار اطلاعات واصله بعضی از همراهان او بهمین تازگی یکدسته از قشون دولتی را در بندر جز [= بندرگز] مغلوب نموده اند. سالارالدوله بعد از مغلوب و متفرق شدن همراهانش در ۲۷ شهر ماضی به حوالی همدان فرار نمود و از آنجا بعد از نزدیک شدن قشون دولتی به بروجرده فرار نموده ایللیاتیها که قشون او مرکب از آنها بود به اماکن خودشان متفرق شدند.

عضدالسلطان برادر دیگر محمدعلی که سالارالدوله حکومت کرمانشاهان را به او تفویض نموده بود پس از استماع شکست برادرش، به شهبندری عثمانی در آنجا پناهنده شد و از قرار معلوم پس از آن عازم کربلاء شده.

یپرم و دستة آرامنة خودش به طهران مراجعت نموده اند. بختیاریهایی که با او بودند و قسمت عمده قشون فاتح مرکب از آنها بود در حالیه در همدان و حوالی آن هستند، به قصد بازماندگان شورشیان یا چنانچه مخالفین آنها معتقدند برای چپاول محل های غارت نشده.

مذاکره است که یپرم را به مقابله شجاع الدوله به تبریز می خواهند بفرستند. شجاع الدوله هنوز شهر مزبور را تخویف می نماید.

اگرچه دیگر خبر مجادله او نرسیده ولی تبریز تقریباً بکلی محاصره است و به يك وضع بدی است که مقرون به اهمیت کلی است و نرخ ارزاق از قراری که اطلاع رسیده مطابق قیمت ایام قحطی است.

جارج بارکلی

### نمره - ۱۳۶

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر)  
طهران ۳۱ اکتبر [۱۹۱۱] مطابق ۸ ذی قعدة ۱۳۲۹ [۷ آبان ۱۲۹۰]

رجوع به مکتوب دوم اکتبر من در باب وضع ناامنی طرق جنوب.

در تلگرافات اخیرة خودم در خصوص ازدیاد استعداد قنصلگریها و وضع ناهنجاری که سد معابر مابین خلیج فارس و مراکز داخلی ایران را نموده محترماً خاطر عالی را مستحضر داشته ام.

بجز سرقتهای عمده مال التجارة انگلیس که در تلگرافات ۱۴ و ۲۲ اکتبر خودم راپورت داده ام باز هم خبرهای متواتره از قنصلگریهای انگلیس می رسد که یا قوافل را معطل نموده اند یا آنها را مجبور کرده اند که از خطوط منحرفه به کرایه های بسیار

گران و مصارف بی‌شمار برای علوفه و مستحفظ حمل مال‌التجاره بنمایند و از طرف دیگر غلامهای تلگراف را دائماً سرقت نموده و زده‌اند و آلات تلگرافی را سرقت نموده یا معدوم کرده‌اند. قراء در تمام خطوط را اول يك طایفه غارت کردند بعد دسته دیگر غارت کرده تا بالاخره برای سکنه آنجاها هیچ چیز باقی نگذاشته‌اند که وسیله معیشت آنها باشد و بدین لحاظ آنها هم مجبور به غارت مال‌التجاره یا مسافرین شده‌اند که رفع مایحتاج زندگانی خود را بنمایند.

حالا که دولت انگلیس احساسات خودشان را برای شدت اغتشاش بواسطه ازدیاد استعداد قنسولگریها به منصفه ظهور رسانیده‌اند امید ضعیفی می‌توان داشت که يك اثر سیاسی موقتی اقلاً در غارت‌گرانی که کم و بیش در تحت سرکرده‌ای هستند از قبیل قشقایی، کهکلوئی [کهگیلویه‌ای] و بختیاری بنماید و بی‌نظمی طرق رو به انحطاط بگذارد و در ضمن باید منتظر نتیجه نقشه دولت ایران در باب قره‌سورانی طرق که ما بیطرفی قشون خودمان را در آن باب به آنها اعلان نموده‌ایم بود.

قنسول انگلیس از کرمان اظهار می‌نماید خوف آن می‌رود که اقدامات مؤثره در جاده بوشهر و اصفهان سارقین را دلالت بنماید که فعالیت خود را در جاده کرمان و بندرعباس بروز بدهند.

جارج بارکلی

### نمره - ۱۳۷

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر)  
 طهران ۳۱ اکتبر [۱۹۱۱] مطابق ۸ ذیقعد ۱۳۲۹ [۷ آبان ۱۲۹۰]  
 آقا

با کمال افتخار صورت عده قشون دولت روس را که حالیه در ایران هستند لفا ارسال می‌دارم.

این صورت را بواسطه حسن و داد همکار روسی خودم از او تحصیل نموده‌ام.  
 جارج بارکلی

### صورت تعداد قشون روس در ایران

به تاریخ ۳۰ اکتبر ۱۹۱۱ [۷ مهر ۱۲۹۰؛ ۶ شوال ۱۳۲۹]

۲۰۰۰	قشون در اردبیل
۱۰۰۰	قشون در تبریز
۴۰۰	قشون در گنبد قابوس
۲۰۰	قشون در مشهد
۱۵۰	قشون در رشت
۵۲	قشون در قزوین



۳۲	قشون در طهران
۱۷	قشون در اصفهان (عده قشون در اصفهان به ۲۰۰ نفر خواهد رسید)
۱۱	قشون در کرمانشاه
۴	قشون در کرمان
۱۰	قشون در بوشهر
۱۲	قشون در ارومیه
۱۲	قشون در استرآباد
۱۰	قشون در سیستان
۱۲	قشون در تربت حیدری

جمع ۳۹۲۲ نفر

### نمره - ۱۳۸

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر)  
 طهران غره نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۹ ذیقعده ۱۳۲۹ [۸ آبان ۱۲۹۰]  
 آقا

در عرض چند هفته ماضی بحران کابینه بواسطه اختلافات متشدد بین وزراء و خزانه دار کل مرتفع نشده. مستر شوستر مکتوب باخشونتتی به وثوق الدوله وزیر امور خارجه نوشته بود و تشدد و تندی برای دو فقره دعاوی جزئی دولت روس که بدون مراجعه به او قطع نموده بودند کرده بود. وثوق الدوله مکتوب مزبور را بحدی سخت و متضاد فرض نموده بود که فوراً استعفای خود را تقدیم داشته بود و دو نفر از همکاران او هم به او تآسی نمودند ولی چون این عمل او حدوث بحران کلی در ارکان وزارتی می نمود و خود او هم بالشخصه در ید نمایندگان حامی مستر شوستر مستهلک بود، استعفای خود را مسترد داشت و دو نفر همکاران او هم همان عمل را تعقیب نمودند. از آن تاریخ به بعد استعفاهای دیگر هم پیشنهاد شد که یکی از آنها استعفای حکیم الملک وزیر مالیه بود که ظاهراً مجبور به تعقیب این روش شده چون از طرفی بواسطه فشار همکارانش برای پول دچار مشکلات شده بود و از طرف دیگر بواسطه محکم نگاه داشتن مستر شوستر در کیسه را، هنوز دیگری بجای حکیم الملک تعیین نشده و الحق مقام وزارت مالیه را که در تحت سلطه و اقتدار مستر شوستر باشد و نتواند ابدأ دخل و تصرفی در حدود مصارفی که مستر شوستر معین نموده بنماید کمتر کسی پیدا خواهد شد که اختیار نماید.

از قرار مذکور رئیس الوزراء در تجسس شخصی است که بتواند در مقابل شوستر مقاومت بنماید. يك همچو شخصی هم مشکل است بدست بیاید. برای حصول رأی مجلس در محدود نمودن اختیاراتی که بموجب قانون ۱۳ ژوئن به مستر شوستر داده



شده مذاکرات بسیار بمیان آمده. واقعاً مصمم شده بودند که در باب تکسیراً اختیارات او در مجلس مذاکره بنمایند ولی هیچوقت وقوع حاصل ننمود چون در جلسه ۲۳ شهر حال وقتی که وزرا پیشنهاد نمودند که برای مذاکرات لازمه مجلس باید خصوصی بشود فرقه دموکرات ملتفت شدند که چه پیش خواهد آمد همگی از پارلمان خارج شدند که عده لازمه برای اکثریت آراء ناقص شود.

از آن زمان بعد از ملاقاتهای عدیده بین شوستر و کابینه از عزم محدود نمودن اختیارات خزانه‌دار کل منصرف شده‌اند و قرارداد موقتی بین آنها مستقر گردیده اگرچه نمی‌توان امید داشت که اختلال بین مستر شوستر و کابینه حاضره مرتفع بگردد و ایجاد کابینه مقتدری را هم واقعاً نمی‌توان انتظار داشت حتی هر قدر هم شرایط مافوق ملتخواهی در آنها جمع باشد. محلهای خالی در کابینه گمان نمی‌رود به این زودی پر بشود و هیئت وزارتی قدرتمندی بدون معیت مستر شوستر از محالات است و متأسفانه برای تهیه چنین کابینه‌ای که حقیقتاً با او موافقت نموده و معاً مشغول کار بشوند باید متوسل به نمایندگان ملت شد و يك همچو کابینه در اندک زمانی دولت روس را به هیجان آورده عنان صبر و تحمل را از کف او خارج خواهد نمود.

جارج بارکلی

### نمره - ۱۳۹

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر)  
 طهران ۲ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۱۰ ذی‌قعدة ۱۳۲۹ [۹ آبان ۱۲۹۰]  
 آقا

با کمال افتخار صورت وقایع ماهانه ایران را برحسب معمول لفا ارسال می‌دارم.  
 جارج بارکلی

### صورت وقایع ایران در ماه اکتبر طهران

اعمال نظامی - شکست سالارالدوله در ۲۷ سپتامبر در تحت شرح علیحده عرض شده. امیر مفخم و سردار جنگ و معین‌همایون پس از آن رجعت به طهران نمودند و سردار ظفر و سردار محتشم و سردار بهادر در حوالی همدان توقف نمودند. پیرم که تازگی منصب سرداری به او اعطا شده در ۲۲ اکتبر رجعت به طهران نمود.  
 مجلس - قانون انتخابات بالاخره از مجلس گذشت. قانون مزبور مبنی بر انتخاب مستقیم است و ۱۳۶ نفر وکیل بجای ۱۲۰ نفر سابق. در ۵ اکتبر لایحه درخواستی که ۴۱ نفر از وکلاء امضاء نموده بودند قرائت شد مشعر بر اینکه هیئت دولت آنچه اسناد

و نوشتجات راجع به آنتریگک و تحریکات به مخالفت دولت در دست دارند به مجلس ارائه دهند ولی جواب این تقاضا تا حال از هیئت وزراء نرسیده. در ۱۵ اکتبر تلگرافی از ملا کاظم خراسانی مجتهد اعظم نجف خطاب به نایب السلطنه و مجلس مبنی بر شکایت از بی‌اعتنائی در طهران به اوامر و نواهی مذهبی قرائت شد ولی ظاهراً چندان جالب توجه نگردید.

#### تبریز

در اواخر سپتامبر [از طرف] چند نفر از یاغیان به دو نفر از تلگرافچیان انگلیسی مستخدمین کمپانی تلگراف هند و اروپا که برحسب خواهش جنرال قنصل روس در فاصله کمی از شهر تبریز مشغول تعمیر سیم بودند [تیر] شلیک شده به هیچیک از آنها صدمه‌ای نرسیده و عجالتاً این واقعه ختم شده است. شجاع الدوله هنوز در محاصره شهر مداومت دارد و در اواسط اکتبر مجادله سختی واقع شده که ملتیان به محله (قره‌ملک) که در تصرف متمرذین بود حمله برده و ۲۵ نفر از آنها مقتول و ۳۰ نفر مجروح گردیده.

قنصل انگلیس بموجب خبر موثقی راپورت می‌دهد که رحیم‌خان شاه‌پرست یاغی معروف را مخفیانه در محبس تبریز مقتول نموده‌اند. مجلل السلطان پیشخدمت شاه مخلوع را که در زمان ورود ارشدالدوله وارد ایران شده بود بواسطه مخالفتی که در اردو نموده بود شجاع الدوله دستگیر نموده و مغلولاً به مراغه فرستاد.

#### گیلان و مازندران

در ۲۰ اکتبر تلگرافی از وکیل قنصلگری انگلیس از استرآباد رسید مبنی بر اینکه شاه مخلوع در خواجه نفس که در چند میلی و طرف جنوب کمش‌تپه [کومش‌تپه] واقع است متوقف است. در ۳۰ اکتبر خبر شکست قشون دولتی را که مرکب از ۲۰۰ نفر در تحت سرکردگی سردار محیی بوده‌اند از ترکمنهای متابعین شاه مخلوع مخابره نمود.

مذکور است که سردار محیی فرار نموده و خوف آن می‌رود که ترکمنها به استرآباد حمله بنمایند. ظهیرالدوله حکمران جدید گیلان از طهران بعزم مقر حکومت خود حرکت نمود. در سلخ اکتبر متجاوز از صد نفر قزاق روسی برای ملحق شدن به مستحفظین قنصلگری وارد انزلی شدند.

#### مشهد

شاهزاده رکن‌الدوله به [فرمان] فرمائی خراسان منصوب شد و عنقریب از طهران هزیمت خواهد نمود. وضع آن صوبه به سکونت باقی است. شهر مشهد مغشوش نبوده ولی طرق برحسب معمول در تحت حملات سارقین بوده.

نیشابور جزو حکومت خراسان شده ولی شاهزاده نیرالدوله که اول ملاک آنجا است ساعی است که آنجا را مجدداً مجزی نموده و حکومتش را قبول کند.

### اصفهان

بعضی از قوافل مجاهدت نمودند که از اصفهان به شیراز و از شیراز به اصفهان مسافرت بنمایند. یکی از آنها که تقریباً مرکب از ۴۰۰ قاطر بوده از طریق سرحد بدون مصادف شدن با آسیبی در اواسط سپتامبر وارد اصفهان شد. خبرهای متواتره از سرقتهای در جاده بین اصفهان و قمیشه [قمشه] می‌رسد و نسبت آن را به طایفه کپه‌کلوئی [کپه‌گیلویه‌ای] می‌دهند. قافله بزرگی شتر با محمولات قماش در ۲ اکتبر سالمآ از همدان وارد شد. تردد در راه اصفهان به اهواز (راه بختیاری) مدتی است مقطوع شده و در ۷ اکتبر ۲۱۷۳ عدل مال‌التجاره برای حمل به اهواز در اصفهان معطل بوده. قافله مرکب از ۸۰۰ شتر با محمولات تنباکو از اصفهان حرکت نمودند ولی پس از استماع بودن سارقین در راه احوال خود را ریخته و به اصفهان رجعت نمودند. از قرار مذکور سردار اشجع بختیاری حکمران اغلب امورات را محول به زبردستان خود که حریص و بی‌کفایت هستند نموده.

انجمن ولایتی بعد از ورود این حکمران در ماه مه ماضی دیگر منعقد نگردیده. حیدرخان ترور [= تروریست] قفقازی در اواخر سپتامبر از شیراز با یک عده تابعین مسلح بعزم طهران حرکت نموده. او و همراهانش را در اصفهان خلع سلاح نمودند. خانم رس را که از اصفهان به شیراز می‌رفته سارقین لخت نموده و کتک زده‌اند. در ۲۰ اکتبر پست از شیراز به اصفهان که ۳۰۰ نفر سرباز همدانی به اتفاق آن بوده با ۲۰۰ نفر کپه‌کلوئی [کپه‌گیلویه‌ای] مصادف شده و بعد از مجادله بسیار سختی آنها را مغلوب و پست را به غارت برده‌اند. سرقتهای متعدد از مسال‌التجاره انگلیس واقع شده و علی‌الرسم دعوی غرامت آنها از مأمورین محلی شده است.

طایفه بوئر احمدی در اواسط اکتبر به قریه‌ای در حوالی آباده حمله برده و آن را بکلی غارت نمودند. دسته قزاقی که در تحت فرمان دو نفر صاحب‌منصب روسی به کاشان برای مقابله با نایب‌حسین اعزام شده بود در ۱۳ اکتبر به مقصد خود وارد شده و پس از بمباردمان شهر وارد به آنجا شده و ملاحظه نمودند که نایب‌حسین فرار کرده - ۱۰ روز بعد از آن خبر رسید که نایب‌حسین در حوالی قم علی‌الرسم مشغول غارت دهات است. بختیاریهایی که از طهران به وطن خود مراجعت می‌نمایند از قرار مسموع در عرض راه مشغول سرقت پست و لخت نمودن مسافرین هستند.

### یزد

شاهزاده امیر اعظم والی کرمان پس از مقاومت اهالی بالاخره در اوایل اکتبر موفق به دخول شهر گردید. چند قتالی متعاقب آن شد و نایب قنصل انگلیس خبر داد که شهر آرام شده است.

## سلطان آباد

ویس قنسول انگلیس در ۱۱ اکتبر خبر داد که وضع سلطان آباد نامنظم است و در بعضی نقاط هنوز برای سالارالدوله مالیات جمع آوری می نمایند و خود سالارالدوله تقریباً با پنج شش هزار جمعیت از طریق ملایر و نهاوند عازم لرستان است. حاجی سیفالدوله برادر عینالدوله که سالارالدوله او را به حکومت عراق نامزد نموده بود بعد از شکست خوردن سالارالدوله به ویس قنسول انگلیس پناهنده شده ولی عاقبت به طرف طهران حرکت نمود.

## شیراز

در ۵ اکتبر نظام السلطنه و صولتالدوله از شیراز به طرف جنوب حرکت نمودند و روز بعد از آن قوام الملك از قنسولگری انگلیس خارج شد. در اذهان عامه چنین رسوخ نموده که عزیمت نظام السلطنه و صولتالدوله بمناسبت اخطار وزیرمختار انگلیس به آنها بوده. وضع شهر شیراز فوراً التیام حاصل نمود و قوام الملك از جانب علاءالدوله مهمام خطه فارس را در دست خود گرفت و فرمانفرمایی علاءالدوله به فارس و بنادر خلیج در ۱۰ اکتبر علناً در شیراز انتشار داده شد.

صولتالدوله قبل از حرکت از شیراز آشکارا بیان نمود که در راه بوشهر اغتشاش خواهد نمود و بقول خود هم عمل نموده خبر اغتشاش و چپاولهای متابعین او بیش از آنچه بتوان شرح داد می رسد. به خطوط تلگراف هم از طرف شمال شیراز هم از طرف جنوب قشقاییها و سایر طوایف خیلی خرابی وارد نموده اند و به اشخاصی که برای تعمیر فرستاده می شوند صدمه زده و لختشان می کنند. سرقت مال التجاره انگلیس در جاده های جنوب بحدی زیاد شده که نمی توان بشمار آورد. نظام السلطنه و صولتالدوله بعد از خروج از شیراز از یکدیگر جدا شده اند. نظام السلطنه تا دالکی رفته و از آنجا به کنار تخته رجعت نموده و صولتالدوله در حوالی جره مانده است. دولت ایران حکمی در مردود بودن نظام السلطنه و ضبط شدن اموال او صادر نموده اند و قصد دولت مزبور این است که اگر ممکن بشود او را دستگیر بنمایند.

صولتالدوله را از شغل خودش منفصل نموده اند و ایلخانیگری قشقایی را به ضیفمالدوله برادر او تفویض نموده اند و مشارالیه در ۲۶ اکتبر از طهران به عزم شیراز حرکت نموده.

علاءالدوله هنوز از طهران حرکت ننموده و اظهار می دارد پس از آنکه خزانه دار کل يك مبلغی پول در شیراز تهیه بنماید او حرکت خواهد نمود چون برای پرداخت حقوق سوار عرب که در شیراز است پول لازم است. مستر شوستر هم تا حال از پرداخت پول امتناع نموده و می ترسد آن بی رویه خرج بشود.

خزانه دار کل، مستر شیندلر را که سابقاً مستخدم بانک شاهنشاهی بوده برای نمایندگی از جانب خودش در شیراز انتخاب نموده که در خرج وجوهات ارسالی به شیراز نظارت داشته باشد.

دولت ایران خبر می‌دهد که استعداد زیادی به اتفاق علاءالدوله به شیراز اعزام خواهد شد و قزاق‌هایی هم که حالیه در کاشان هستند جزو آن استعداد خواهد بود. ۵۰۰۰ نفر قشونی که در ماه مارس سنه ماضیه در شیراز گماشته شده بود بدون پرداخته شدن حقوقشان تحلیل رفتند بجز ۳۰۰ نفر از آنها که برای حقوق ۹ ماهه خودشان فشار آورده و حالا در خارج قنسولگری متحصن شده‌اند.

### سیستان

ناامنی طرق اطراف سیستان ممتد است و از اغتشاش طرق جنوبی و غربی قاینات هم خبر رسیده. غارتگران بلوچی در نقاط غربی قاینات مشغول شرارت هستند ولی نماینده حکمران جدید کرمان سردار نصرت مشغول اقدامات برای جلوگیری از آنها است.

### کرمان

قنسول انگلیس در ۷ سپتامبر می‌نگارد که وضع کرمان بعدی بد است که از زمان ورود خودش در ماه مه ۱۹۱۰ به آنجا تا حال هیچ‌وقت به این بدی نبوده. حکومت محلی نه در شهر دارای قدرتی است نه در نواحی. نرخ نان و گوشت در ترقی است و اسباب نگرانی اهالی شده و والی کرمان هنوز در یزد است. سه فقره سرقت در ماه سپتامبر در جاده بندرعباس واقع شده و مال‌التجاره بعضی از تجار هندو به سرقت رفته. پست متصل در راه یزد و بندرعباس و سایر طرق سرقت می‌شود.

### کرمانشاه و همدان

در ۸ اکتبر سردار ظفر و سردار جنگ خوانین بختیاری تلگرافی از همدان خطاب به علماء و تجار کرمانشاه مخاپره نموده از ورود خودشان اطلاع داده و دستورالعمل داده بودند که عضدالسلطان حکمران از جانب سالارالدوله را توقیف بنمایند. شاهزاده عضدالسلطان از این خبر مستحضر شده به شهیندرخانه عثمانی پناهنده شد. پس از شهرت یافتن تلگراف مزبور اهالی هر يك از سواران کلهر را در معابر به دست می‌آوردند لغت می‌کردند. عضدالسلطان بالاخره از کرمانشاه خارج شده و به طرف بغداد رفت.

سالارالدوله ۳ اکتبر با عده قلیلی متابمین خود از طریق تویسرکان از همدان حرکت نمودند و قراء در عرض راه خود را غارت کردند. ۴ اکتبر قشون دولتی وارد شورین که در نزدیکی همدان است شدند و منزلهای امیر افخم و پسران او احتشام‌الدوله و حسام‌الملک را یکسره غارت نمودند. سردار ظفر حکومت همدان را قبول نموده. در ۱۵ اکتبر سردار مظفر (داود خان رئیس ایل کلهر) از حوالی کرمانشاه به عزم مسکن ایلیاتی خود حرکت نمود. در ۱۳ اکتبر مراسلات چند از سالارالدوله که از لرستان نوشته بود به کرمانشاه رسید مبنی بر اینکه قشون جمع‌آوری

نموده و بفرستند که به او ملحق شود. در جواب، خود او را به کرمانشاه دعوت نمودند.

### بوشهر

در ۲۷ اکتبر قشون هندی عازم شیراز وارد شدند و در روز ۳۰ اکتبر پیاده شدن آنها به خشکی انجام پذیرفت بدون اینکه صدمه و آسیبی به آنها وارد شود. مجتهدین بوشهر به تخویف قایقچیان و دیگران در صدد تحریم امتعه (بایکات) برآمدند ولی بالاخره برطرف شد. موقرالذوله حکمران بنادر خلیج به علاءالدوله تلگراف نموده است که ضمیمه شدن حکومت بنادر به فارس مخالف مقام و ابهت خودش است. مشارالیه اظهار می‌دارد که اگر این ترتیب تغییر داده نشود استعفاء خواهد داد. اگر واقعاً علاءالدوله به شیراز برود احتمال او مجدداً دریابگی را به حکومت بنادر خلیج منسوب بنماید.

### بندرعباس

راه بندرعباس به کرمان بواسطه کثرت سارقین بکلی مسدود شده و قوافل تردد نمی‌نمایند.

### نمره - ۱۴۰

مراسله سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر)  
 طهران ۳ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق ۱۱ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۱۰ آبان ۱۲۹۰]  
 آقا

با کمال افتخار سواد دو فقره یادداشتی را که پس از وصول تلگراف ۲۱ اکتبر شما به دولت ایران نوشته‌ام بانضمام سواد مکاتباتی که در تعقیب آن یادداشتها راجع به ازدیاد استعداد قنسولگریهای انگلیس در بوشهر و شیراز و اصفهان شده لفاً ارسال می‌دارم.

جارج بارکلی

### ضمیمه (۱) نمره ۱۴۰

سواد یادداشت سر جارج بارکلی به وثوقالدوله

طهران ۲۴ اکتبر [۱۹۱۱] مطابق غرة ذیقعدة ۱۳۲۹ [۳۱ مهر ۱۲۹۰]

جنابوزیر - رجوع به یادداشت مورخه ۱۰ اکتبر من و رقیمهجات مورخه ۱۱ و ۱۸ اکتبر جنابعالی با کمال احترام خاطر محترم را مستحضر می‌دارم که قشون اضافی برای قنسولگریهای انگلیس الحال از هندوستان حرکت نموده و بقاصله قلیل مدتی به بوشهر خواهند رسید. از ترتیب تقسیم این قشون هم بموقع خود خاطر محترم را مستحضر خواهم نمود و ضمناً خاطر مبارک را مطمئن بدارم که اگر دولت ایران

نقشه و ترتیب مؤثری برای اعاده تأمین و محافظت طرق طرح بنمایند قشون انگلیس فقط برای حفظ قنسولگریها و جان و مال اتباع انگلیس در داخله شهرها استعمال خواهد شد و مادامی که نقشه دولت ایران بموقع اجراء گذارده می شود قراسورانی طرق و حرکت نظامی در راهها نخواهند نمود. وقتی که اقدامات دولت ایران بموقع اجرا گذارده و مؤثر واقع شد قشون اضافی مزبور عودت داده خواهد شد.

جارج بارکلی

### ضمیمه (۲) نمره ۱۴۰

یادداشت سر جارج بارکلی به وثوق الدوله

طهران ۲۴ اکتبر ۱۹۱۱ [۳۱ مهر ۱۲۹۰؛ ۱ ذی قعدة ۱۳۲۹]

جناب وزیر - رجوع به یادداشت امروز من دائر به اطلاع دادن از ورود تقریبی قشون اضافی انگلیس به بوشهر، با کمال احترام تمنا می نمایم که احکام لازمه برای تسهیل گذشتن قشون مزبور از گمرک صادر بشود. و نیز خواهشمندم تعلیمات لازمه به حکمران بنادر خلیج فارس داده بشود که در پیاده نمودن قشون و اعزام عده ای که باید به شیراز و اصفهان بروند کمال تقویت و مساعدت را با جنرال قنسول انگلیس مقیم بوشهر بنماید.

جارج بارکلی

### ضمیمه (۳) نمره ۱۴۰

یادداشت سر جارج بارکلی به وثوق الدوله

طهران ۲۶ اکتبر [۱۹۱۱] مطابق ۳ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۲ آبان ۱۲۹۰]

جناب وزیر - رجوع به دو فقره یادداشت مورخه ۲۴ اکتبر من در باب ورود قشون اضافی به بوشهر برای جنرال قنسولگری بوشهر و قنسولگریها در شیراز و اصفهان، با کمال افتخار خاطر محترم را مستحضر می دارم که حکمران بنادر خلیج به جنرال قنسول انگلیس مقیم بوشهر اظهار نموده است که اگرچه شخصاً هم درخواست دستورالعمل از مرکز را نموده ولی هنوز تعلیمات در این باب به او داده نشده و بنابراین نمی تواند در پیاده نمودن قشون با جنرال قنسول همراهی بنماید. بعلاوه به من خبر رسیده که قایقچیان و سایر مردم را تحریک نموده و مجاهدات می نمایند که برای ورود قشون انگلیس بلوا بنمایند. لازم به اظهار من به آنجناب نیست که هر مخالفتی در ورود قشون انگلیس چه عاقبت وخیمی را سبب خواهد شد ولی باید خواهش بنمایم که تعلیمات سریع به حکمران بنادر خلیج داده بشود که کمال معاضدت را با جنرال قنسول انگلیس مقیم بوشهر نموده و نهایت مجاهدت و کوشش را در جلوگیری از هر انقلاب و مخالفتی بر علیه [ = علیه ] ورود قشون انگلیس بنماید.

جارج بارکلی



## ضمیمه (۴) نمره ۱۴۰

مراسله و ثوق الدوله به سر جارج بارکلی

طهران ۳۰ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۷ ذی‌قعدة ۱۳۲۹ \* [۶ آبان ۱۲۹۰]

جنابا - مرقومه محترمه مورخه ۲۴ اکتبر در باب ورود قشون اضافی برای محافظت قنسولگریها واصل و از مضمون آن آگاهی حاصل آمد و محترماً اظهار می‌دارم که دولت ایران در پرتست خودش به ضد این اقدام که در مراسلات مورخه ۱۱ و ۱۸ اکتبر خودم به آن جناب اطلاع داده‌ام باقی است. دولت ایران هنوز به این خیال باقی است که حضور این قشون بزرگترین مانع پیشرفت اقدامات خودش در باب استقرار نظم در فارس خواهد بود.

لہذا باید محترماً خاطر نشان آن جناب بنمایم که دولت ایران برای اغتشاشی که از مخاصمه بین اهالی حادث شده و علت دوام آن فقط سرگرم شدن دولت ایران در حوادث غیرمنتظره شمال و غرب بوده دولت انگلیس را در احضار قشون برای حفظ قنسولگریهای خود محق نمی‌داند.

چنانچه قبل از این کراراً خاطر آن جناب را متذکر نموده‌ام دولت ایران تصور می‌کند نقشه اقداماتی که برای اعاده نظم و حفظ جان و مال اتباع انگلیس در آن نقاط طرح نموده است مکفی است و بنابراین، در ابقاء پرتست سابق خود مداومت دارد.

و ثوق الدوله

## ضمیمه (۵) نمره ۱۴۰

مراسله و ثوق الدوله به سر جارج بارکلی

طهران ۳۰ اکتبر ۱۹۱۱ [۶ آبان ۱۲۹۰؛ ۷ ذی‌قعدة ۱۳۲۹]

جنابا - رقیمه شریفه جنابعالی مورخه ۲۶ شهر جاری در باب ورود قشون اضافی برای قنسولگریها به بوشهر واصل گردید و محترماً خاطر آن جناب را مستحضر می‌دارم که تلگرافات لازمه در این موضوع به حکومت بوشهر مخابره شد.

در خصوص هیجان اهالی که آن جناب جلوگیری آن را خواستار شده‌اند خاطر نشان جنابعالی می‌نمایم که هیچ دولتی نمی‌تواند سد احساسات عامه را بنماید و در این خصوص جلوگیری نمودن برای دولت ایران غیرممکن است. اینکه در مراسلات ۱۱ و ۱۸ شهر حال خودم ذکر نموده بودم که ورود قشون باعث اخلاف اجرای اقدامات منظوره خواهد شد نه فقط نظر به این بود که فتوری در نقشه منظوره دولت وارد خواهد شد بلکه هیجان عامه هم پیش‌بینی شده بود که محتمل است تولید اشکالات جدید هم بنماید.

حالا که بروز هیجان عامه مشهود گردید دولت ایران نهایت سعی را در دفع مخالفت



عمومی خواهد نمود ولی مسلماً جنابعالی اذعان خواهید نمود که از اینگونه احساسات و هیجان عامه نمی‌توان جلوگیری نمود چون آن بروز شور و حس پشوری است.  
و ثوق الدوله

### نمره - ۱۴۱

مراسله میرزاهمدی‌خان به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر)  
وزیر مختار ایران پس از تقدیم مراسم ارادت به سر ادوارد گری راجع به ملاقاتهای خودش در وزارت خارجه در باب وضع سلوک جدید دولت روس با ایران با کمال احترام ترجمه تلگرافی که الساعه از دولت متبوعه خودش به او رسیده و مبنی به قصد دولت روس در اعزام قشون به ایران است لفاً ارسال می‌دارد. وزیرمختار ایران با نهایت آرزومندی عطف توجه سریع سر ادوارد گری را به این مسئله استدعا می‌نماید. فردای دوشنبه صبح هم خودش در وزارت خارجه شرفیاب خواهد شد.  
برای اینکه دفع وقت نشده باشد وزیرمختار ایران فوراً تلگراف دولت متبوعه خودش را ارسال خدمت سر ادوارد گری می‌نماید.  
(لندن سفارت ایران ۱۹ نوامبر ۱۹۱۱) [۲۶ آبان ۱۲۹۰؛ ۲۷ ذی‌قعدة ۱۳۲۹]

### ترجمه تلگراف دولت ایران به میرزاهمدی‌خان

۱۹ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۷ ذی‌قعدة ۱۳۲۹ [۲۶ آبان ۱۲۹۰]

دیروز ساعت ۵ بعد از ظهر مترجم سفارت روس به وزارت خارجه آمده و اظهار داشت که روابط دیپلوماسی بین سفارت و وزارت امور خارجه قطع است و قشون به ایران اعزام خواهد شد.

من به سر جارج بارکلی اطلاع داده‌ام که جواب وزیرمختار روس به طفره نگذشته است بلکه تأخیر در جواب بواسطه بحران کابینه بوده است. کابینه جدید امشب یا فردا صبح تشکیل خواهد شد و پس از آن جواب یادداشت سفارت روس فرستاده خواهد شد.

بنابراین دولت روس قبل از فرستاده شدن جواب یادداشت آنها باید از شروع بهر اقدامی احتراز نماید. وقتی که کابینه تشکیل یافت و تقاضای روس بواسطه فرس ماژور (قوة قهریه) پذیرفته شد دیگر علتی برای قطع روابط دیپلوماسی (پلتیکی) و اعزام قشون باقی نخواهد ماند. در این ساعت ما کاملاً امیدوار به دولت انگلیس هستیم که در این موقع روابط و داد قویم قدیم خودشان را به منصفه ظهور و بروز برسانند.

## نمره - ۱۴۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر)  
 طهران ۱۹ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۷ ذی‌قعدة [۱۳۲۹؛ ۲۶ آبان ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۱۵ نوامبر خودم در باب مستحفظ برای خانم رس، قشون دیروز  
 از شیراز حرکت کرد.

## نمره - ۱۴۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر)  
 طهران ۱۹ نوامبر ۱۹۱۱ [۲۶ آبان ۱۲۹۰؛ ۲۷ ذی‌قعدة ۱۳۲۹]  
 رجوع به تلگراف ۱۸ نوامبر من:  
 امید وزیر امور خارجه در برطرف‌شدن تزلزل کابینه انجام‌پذیر نشد. انعقاد  
 مجلس به طول انجامید و بالاخره مجلس به تشکیل کابینه جدیدی که پیشنهاد شده  
 بود رأی نداد.  
 مجلس عجالتاً تشکیل کابینه را که به تقاضاهای روس تمکین بنماید تصویب نمی‌کند.

## نمره - ۱۴۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر)  
 طهران ۲۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۸ ذی‌قعدة [۱۳۲۹؛ ۲۷ آبان ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۳۰ اکتبر شما:  
 سپاهیان مستحفظ در ۱۸ نوامبر از شیراز حرکت نمودند. قنسول شیراز خبر  
 می‌دهد دو نفر تبعه ژاپون را که به آنها اخطار شده بود سپاهیان ما مسئول تأمین  
 آنها نیستند و جلوتر از سپاهیان مسافرت می‌کردند دیروز در حوالی دشت ارژن يك دسته  
 یوئراحمدی بکلی عریان نمودند.  
 قنسول به سپاهیان امر نموده است که از آنجا جلوتر نروند تا يك عده استعداد  
 ایرانی که حکومت محلی درصدد اعزام آن هست از عقب پرسد و کوهپای آن حوالی را  
 سنگر بنمایند که اطمینانی در تأمین مسافرت سپاهیان حاصل بشود و اگر در سلامت  
 عبور نمودن از آنجا سوءظنی دارند به زینیان [= خان‌زینیان] مراجعت بنمایند.  
 من اقدام فوق را تصویب نموده‌ام.

## نمره - ۱۴۵

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
 وزارت خارجه ۲۰ نوامبر ۱۹۱۱ [۲۷ آبان ۱۲۹۰؛ ۲۸ ذی‌قعدة ۱۳۲۹]  
 ما دلایل بین داریم و معتقدیم که اگر دولت ایران به دعاوی روس تمکین بنماید

قشون روس عودت داده خواهد شد. به دولت ایران این را اطلاع بدهید و خاطر نشان آنها بنمایید که در تمکین به تقاضاهای روس دفع وقت را جایز ندانند.

### نمره - ۱۴۶

تلگراف سر پچن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ نوامبر) سن پترزبورغ ۲۰ نوامبر ۱۹۱۱ [۲۷ آبان ۱۲۹۰؛ ۲۸ ذی قعدة ۱۳۲۹] در ملاقات امروز عصر خودم با مسیو نراتوف چنانچه در تلگراف ۱۷ نوامبر خودتان دستورالعمل داده بودید در باب مستر شوستر مذاکره نمودم. مسیو نراتوف از این مذاکره اظهار کمال رضایت را نمود. در مذاکره راجع به قشون روس سؤال نمودم چه وقت واقعاً قشون روس عودت داده خواهد شد. مسیو نراتوف جواب داد که اگر بمحض رسیدن قشون روس به خاک ایران دولت ایران به تقاضاهای پیشنهادشده دولت روس تمکین بنماید دولت روس بدون پیشنهاد نمودن تقاضای دیگری قشون خود را معاودت خواهد داد. از طرف دیگر اگر قشون مجبور به پیش رفتن از سرحد بشود آن وقت برای دولت روس لازم خواهد بود که به تقاضاهای خود بیفزاید و در این صورت یحتمل دولت روس اصرار به انفصال شوستر بنماید.

### نمره - ۱۴۷

تلگراف سر ادوارد گری به سر پچن [بیوکانان] وزارت خارجه ۲۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۸ ذی قعدة ۱۳۲۹ [۲۷ آبان ۱۲۹۰] وزیرمختار ایران امروز به ملاقات من آمده و در باب حرکت قشون روس مذاکره نمود. من به او گفتم در اساس تقاضا من نمی توانم مذاکره ای بنمایم چون در اموال ما به النزاع منافع دولت روس منظور است نه منافع دولت انگلیس. سبک رفتار مستر شوستر هم نسبت به دولت روس کلیتاً بحدی بی اعتناء بلکه مهیج بوده که نمی توان متوقع بود که دولت روس در این مسئله ملایمت بنماید. پس از آن وزیرمختار ایران از من مصلحت خواست. من اظهار داشتم دولت ایران هیچ چاره ای نخواهد داشت مگر اینکه به دو فقره از تقاضاهای روس تمکین بنماید یکی ترضیه رسمی خواستن و دیگری نصب نمودن قزاق بجای ژاندارم خزانه. و نیز اظهار نمودم که این تمکین فوراً باید بشود چون بواسطه شرایط نمودن وقت گذشته است. او جواب داد دولت ایران به این دو تقاضا فوراً تمکین خواهد نمود و او می تواند قول بدهد که این تمکین به وقوع خواهد رسید در صورتی که به دولت ایران اطمینان داده بشود که قشون روس دیگر جلوتر نخواهند رفت و اگر ما هم مداخله در این امر بنماییم. وزیر مختار مزبور به این مطلب هم اشاره نمود که اگر دولت متبوعه او تمکین به تقاضای فوق

بنماید و قشون عودت داده نشود حال دولت ایران تحمل ناپذیر خواهد بود.  
 من اظهار نمودم که من از جانب دولت روس نمی توانم در باب قشون روس اطمینان  
 بدهم و گمان هم نمی کنم دولت روس در مسئله ای که باعث اخلاص شرف (هنر) ۱ خود  
 فرض نموده مداخله رسمی از طرف دیگران را قبول بنماید. منتهی اقدامی که من  
 بتوانم بکنم این است که بیانات وزیرمختار ایران را در سن پترزبورغ مفهوم بدارم.  
 شما به وزیر امور خارجه اطلاع بدهید بر من همچو مشهود شده که مسئله  
 اصلاح پذیر خواهد شد و اگر دولت روس میل داشته باشند من حاضریم که اراده آنها را  
 رسماً در تحت مذاکره بیاورم.

شما ممکن است رأی خودتان را هم منضم نموده و از قول خودتان به وزیر امور  
 خارجه پیشنهاد بنمایید که چون به توسط من شنیده اید که دولت ایران برای تمکین  
 به تقاضاهای دولت روس حاضر است خوب است به مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی]  
 اجازه بدهد که مسئله را یا بطور غیررسمی در طهران ختم نماید یا بطریق رسمی  
 به وسیله تجدید روابط دیپلوماسی (پلتیکی).

#### نمره - ۱۴۸

مراسله سر اسپرینگ رایس به سر ادوارد گری (واصله در ۲۱ نوامبر)  
 استکهلم ۱۸ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۶ ذیقعد ۱۳۲۹ [۲۵ آبان ۱۲۹۰]  
 آقا

با کمال احترام خاطر عالی را مستحضر می دارم که در روزنامه امروز اسامی ۷  
 نفر صاحب منصبانی را که وزارت جنگ برای رفتن به ایران و تأسیس ژاندارمری  
 نامزد نموده درج نموده بودند و نیز در روزنامه مزبوره مسطور است که دیگر انتخابی  
 نخواهد شد و همچو معلوم است که نظر به احتمال وقوع اختلال بهمین زودیمها در  
 اوضاع ایران، خیال ندارند دیگر صاحب منصبی برای اصلاح قشون ایران بفرستند.  
 بنابراین چنین استنباط می شود که از خیال اصلاحات قشونی منصرف شده اند.  
 اسامی صاحب منصبان از قرار ذیل است:

کاپیتان کلمستدت: گارد حافظ گتا. در سنه ۱۸۷۱ متولد شده و در سنه ۱۸۹۳  
 داخل خدمت نظامی شده و در سنه ۱۸۹۴ مأمور به خدمت در «کانگو فری استیت» شده  
 و در سنه ۱۸۹۸ از آنجا مراجعت نموده و در سنه ۱۹۰۸ به منصب کاپیتانی مفتخر  
 شده.

کاپیتان فلک: اجزای فوج وارملاند. در سنه ۱۸۷۹ متولد شده و در هذه السنه به  
 درجه کاپیتانی نایل گردیده.

ریت میستر سیفورت: اجزاء فوج سواره اسکانیا. در سنه ۱۸۷۵ متولد شده.

نایب کنت لونهاپت: اجزاء فوج سواره مجرد اسکانیا. در سنه ۱۸۷۷ متولد شده و در سنه ۱۹۰۳ به منصب نایبی نایل گردیده. مشارالیه پسر وزیرمختار سابق دولت سوئد در لندن است که بعد هم وزیر امور خارجه شد.

نایب برل: اجزاء فوج پیاده نظام گتلند. در سنه ۱۸۸۲ متولد شده و در سنه ۱۹۰۷ به رتبه نایبی نایل گردیده.

اینتدنت نیکلین: اجزاء دسته خدمتگذار [= خدمتگزار] قشونی. در سنه ۱۸۷۸ متولد شده.

نایب نرل برندل: اجزاء فوج جنگپینگ. در سنه ۱۸۸۰ متولد شده و در سنه ۱۹۰۶ به منصب نایبی نایل گردیده.

اسپرینگ راپس

### نمره - ۱۴۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۱ نوامبر) طهران ۲۱ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۹ ذیقعده ۱۳۲۹ [۲۸ آبان ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف ۲۰ نوامبر من - سپاهیان بدون آسیبی مسافرت خود را ممتد نمودند.

### نمره - ۱۵۰

تلگراف سر بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۱ نوامبر) طهران ۲۱ نوامبر ۱۹۱۱ [۲۸ آبان ۱۲۹۰؛ ۲۹ ذیقعده ۱۳۲۹] چنانچه در تلگراف ۱۶ شهر حال خودتان دستورالعمل داده بودید فرمایشات شما را به استکس ابلاغ نمودم. می ترسم بالاخره من نتوانم او را به حرکت مجبور بنمایم. استکس اظهار می دارد قبل از آنکه ما به مستر شوستر اخطار نمودیم که استکس باید قبل از منصوب شدن به شغلی از خدمت سابقه خودش استعفاء بدهد او به شوستر قول داده بوده است که استخدام دولت ایران را قبول بنماید. بنابراین استکس استدعاء دارد به مطلبی که به توسط من از شما خواش نموده بود به وزیر هندوستان برسانید، جواب صریح داده بشود که اقلا او بداند فقط بقوة قهریه (فرس ماژور) بوده است که مجبور به نقض قول خود که به شوستر داده بوده است شده.

## نمره - ۱۵۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۱ نوامبر)  
 طهران ۲۱ نوامبر ۱۹۱۱ [۲۸ آبان ۱۲۹۰؛ ۲۹ ذی قعدة ۱۳۲۹]  
 رجوع به تلگراف ۲۰ نوامبر شما:

صمصام السلطنه کابینه‌ای تشکیل داده است و فقط کسالت مزاج او مانع از معرفی شدن امروز آنها به مجلس شده. من یقین دارم که فردا آنها را معرفی خواهد نمود. حکمی به امضای تمام وزراء خطاب به مستر شوستر صادر شد که ژاندارم خود را برداشته و اموال را به مأمورین دولت ایران تحویل بنماید و به قزاقخانه هم امر شده است که مستحفظ به منزل شعاع السلطنه بفرستد. استفسار شد که آیا ترضیه خواستن شارژدافر ایران در سن پترزبورغ استرضای دولت روس را فراهم خواهد نمود؟ من جواب دادم یقین ندارم که استرضای آن دولت را فراهم بنماید و استفسار در این باب از آنجا هم باعث اتلاف وقت گران بها است. حالا من مطمئنم که بمحض معرفی شدن کابینه به مجلس، وزیر امور خارجه ترضیه خواهد خواست. وزیر امور خارجه از من تمنا نموده که تشکرات او را برای زحمت شما در این باب تبلیغ بنمایم.

## نمره - ۱۵۲

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۱ نوامبر)  
 سن پترزبورغ ۲۱ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۹ ذی قعدة ۱۳۲۹ [۲۸ آبان ۱۲۹۰]  
 تلگراف ۲۱ نوامبر حاوی شرح مختصر مکتوب ذیل مورخه ۲۹ نوامبر است.  
 ... به وصول تلگراف ۲۰ شهر حال شما - من مسیو نراتوف را ملاقات نموده و در موضوع مذاکره وزیرمختار ایران با شما با آنجناب مذاکره نموده و از امکان اصلاح پذیر بودن واقعه او را مستحضر نموده و گفتم که اگر دولت اعلیحضرت امپراطوری مایل باشند وزیر امور خارجه انگلیس حاضر است که مقاصد آنها را رسماً با دولت ایران مذاکره بنماید. مسیو نراتوف اظهار داشت که مذاکره وزیرمختار ایران خیلی جالب اهمیت است چون از آن بی قراری دولت ایران مشهود می شود. آنجناب از من خواهش نموده که از حاضر بودن شما برای واسطه واقع شدن تشکر بنمایم. اگر قبل از پیاده شدن قشون روس به خاک ایران این علائم اصلاح و تمکین به تقاضاهای روس ظاهر شده بود ممکن بود اطمینانی که دولت ایران خواسته است داده بشود ولی حالا این مسئله را باید با رئیس الوزراء مشورت بنماید.  
 مع هذا اگر واقعه حاضره را بتوان وسیله استقرار اوضاع صحیحی در طهران قرار داد برای هر دو دولت نافع خواهد بود.

فعلا مشروطه نقطه واحد قرار داده شده و مجلس قدرت کاملی را به خود انتساب داده که بهیچوجه حق آن را ندارد. بنا بعقیده آنجناب لازم است ترتیب مجلس مزبور محدود به مجمع قانونی ساده بشود که اقدام در تأسیس مجلس سنا بنمایند و اقتدارات

نایب‌السلطنه را زیادتر بنمایند. باضافه حاصل نمودن انفصال مستر شوستر هم لازم است چونکه مادامی که او در طهران متوقف باشد اینطور واقعات از قبیل تعیین مستر لکفر هرگز خاتمه نخواهد پذیرفت بجهت اینکه بر فرض این کنترات مسیولکفر هم فسخ بشود هیچ اطمینانی نداریم که در آتیه از این قبیل انتخابات متعدد نخواهد شد.

من جواب دادم اگر بنا باشد قشون روس در ایران متوقف باشند تا این پروگرام بموقع اجراء گذارده شود چندین ماه توقف آنها در ایران طول خواهد کشید. من به آن جناب پیشنهاد نمودم بهتر آن است همینکه وزیر امور خارجه ایران از مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] ملاقات نموده و ترضیه خواست مسیو پکلوسکی ممکن است اظهار بدارد که قشون به این امید عودت داده می‌شود که دولت ایران ترتیباتی با دولت روس در اصلاح تمام مسائل معوقه بدهد و روابط دولتین را بر مبنای مودتانه مستدامی مستقر بدارد. من نیز به آنجناب اظهار نمودم که در صورت پیروی باین پیشنهاد از طرف سر ادوارد گری هم کمال تقویت و همراهی با آنها خواهد شد.

مسیو نراتوف جواب داد که همینطور که شما طالب رجعت قشون هستید او هم هست ولی اگر این اقدام بشود دیگر هیچ نوع اطمینانی نخواهد بود که وقایع مشابه به واقعات سابقه اتفاق نخواهد افتاد که مجدداً اعزام قشون لازم بشود.

جارج بچنن [بیوکانان]

### نمره - ۱۵۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۲ نوامبر)

طهران ۲۲ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق سلخ ذیقعدہ ۱۳۲۹ [۲۹ آبان ۱۲۹۰]

تلگراف ۲۰ نوامبر شما دیروز به من رسید و فوراً بموجب تعلیمات مندرجه در آن عمل نموده و امروز صبح یادداشتی به وزرات امور خارجه پیشنهاد نمودم. اطلاعی که دیشب دولت ایران به من دادند به تلگراف ۲۱ نوامبر من مراجعه بنمایید بی‌شبهه بمناسبت پیغام من بوده چون می‌دانم آن پیغام موضوع بحث اعضای کابینه جدید و بعضی از متقدمین وکلای مجلس واقع شده بود.

### نمره - ۱۵۴

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۲ نوامبر)

من پترزبورغ ۲۲ نوامبر ۱۹۱۱ [۲۹ آبان ۱۲۹۰؛ ۳۰ ذی‌قعدہ ۱۳۲۹]

شرح مکتوب ذیل مورخه ۲۲ نوامبر در ۲۲ مختصراً تلگراف شده.

در ۲۲ شهر جاری مسیو نراتوف به من اطلاع داد در مطالبی که به او اظهار نموده بودم با رئیس‌الوزراء مذاکره نموده ولی چون يك قسمتی از قشون قبل از این وارد



انزلی شده است در هیئت مشاوره کابینه که شب قبل منعقد بوده رأی داده شده است که تا اطمینانی از بابت آتیه حاصل نشود قشون مزبور نباید رجعت داده بشود. مسیو نراتوف توضیح نمود که هرگز چنین قصدی در نظر نبوده که دولت ایران را برای خاتمه دادن تمام مسائل معوقه دولت روس ملزم بدارد. آن جناب نیز اظهار داشت که اعزام قشون نه فقط باعث حدوث ناملايمات برای دولت روس شده بلکه مصارف بسیاری هم به آن تعلق گرفته و دولت روس باید مطالبه مصارف مزبور را هم پیشنهاد بنماید.

بالاخره من به مسیو نراتوف تأکید نمودم که بهرحال از تجاوز نمودن قشون از رشت ممانعت بنماید. اگرچه او يك اطمینان محتمل و مشروطی در این باب به من داد ولی از وضع تکلم بعد از آن معلوم بود که دولت روس مصمم است قشون خود را از ایران عودت ندهد تا وقتی که از دست مستر شوستر آسوده بشود حتی اگر لازم بشود قشون خود را به طهران هم بفرستد که او را اخراج بنمایند.

جارج بچن [بیوکانان]

### نمره - ۱۵۵

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچن [بیوکانان]

وزارت خارجه ۲۲ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق سلخ ذیقعدہ ۱۳۲۹ [۲۹ آبان ۱۲۹۰] شما باید بدون تأخیر مفاد تلگرافات دیروز و امروز سر جارج بارکلی را به وزیر امور خارجه اطلاع بدهید و سعی بکنید غیرلازم بودن ورود قشون را خاطر نشان او بنمایید چونکه دولت ایران ظاهراً بیکی از تقاضاهای روس تمکین نموده.

نهایت لزوم را دارد که اگر به تقاضای روس تمکین بشود دیگر قشون به خشکی پیاده نشود و اگر هم پیاده شده باشد باید معجلاً از خشکی رجعت به کشتی بنمایند. من کاملاً حاضریم هر نوع پیشنهادی را که دولت روس بخواهد در باب استقرار اوضاع ایران به مبنای بهتری بنماید موضوع بحث قرار بدهم. بهمچنین برای مرتفع نمودن هر قسم اختلاف مهم دیگری که روی بدهد حاضریم.

ترتیبی را که در تلگراف ۲۱ نوامبر خودتان به وزیر امور خارجه پیشنهاد نموده‌اید تصویب می‌نمایم.

[www.adabestanekave.com](http://www.adabestanekave.com)

### نمره - ۱۵۶

مراسله سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۲۲ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق سلخ ذیقعدہ ۱۳۲۹ [۲۹ آبان ۱۲۹۰]

آقا

در ۱۸ شهر حال وزیرمختار ایران به وزارت خارجه آمده و اظهار داشت پیش رفتن



قشون روس را به قزوین استماع نموده و تصدیق صحت آن را از ما خواست. مستر ملت او را از بیان واقعه مسبوق نموده و به او گفت که یگانه امید برگردانیدن آنها از اشغال طهران و بازداشتن از اضافه نمودن تقاضاهای خودشان تمکین فوری به شرایط دولت روس است و نیز به وزیرمختار مزبور اظهار داشت که علی‌الظاهر یکی از علت‌های عمدهٔ جلو رفتن قشون میل به انفصال مستر شوستر است.

ادوارد گری

### نمره - ۱۵۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری [واصله در ۲۳ نوامبر] طهران ۲۲ نوامبر ۱۹۱۱ [۲۹ آبان ۱۲۹۰؛ ۳۰ ذی‌قعدة ۱۳۲۹] قنصل انگلیس مقیم رشت خبر می‌دهد که ۵۰۰ نفر سرباز روسی در ۲۱ نوامبر وارد آنجا شده‌اند.

### نمره - ۱۵۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری [واصله در ۲۳ نوامبر] طهران ۲۳ نوامبر [۱۹۱۱] مطابق غرة ذیحجة [۱۳۲۹؛ ۳۰ آبان ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف ۲۱ نوامبر من: در جلسهٔ دیروز مجلس مکتوب رئیس‌الوزراء که مبنی بر معرفی کابینهٔ ناقصی بود قرائت شد وزیر امور خارجهٔ سابق شغل خود را مجدداً قبول نموده. از ظاهر او همچو مستفاد می‌شد که از حضور در آن جلسه نگران است. بهرحال من یقین دارم به محض اینکه در مسند خود کاملاً مستقر گردید (که او امید دارد امروز خواهد بود) تقدیم ترضیه به سفارت روس خواهد نمود. دولت ایران به من اطلاع می‌دهند که اقدامات برای ممانعت از ثبت اموال ضبطی ۴ روز یا شاید زیادتر طول خواهد کشید بنابراین نمی‌توان ژاندارم را از اموال مزبور فوراً برداشت. من مکرر به دولت ایران تأکید نموده‌ام که هر دقیقه تأخیر در انجام مرام دولت روس احتمال بازگشت قشون روس را ضعیف‌تر می‌نماید.

### نمره - ۱۵۹

تلگراف سر بچنن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۳ نوامبر) سن پترزبورغ ۲۳ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق غرة ذیحجة ۱۳۲۹ [۳۰ آبان ۱۲۹۰] تلگراف ۲۳ نوامبر حاوی شرح مختصر مکتوب ذیل مورخهٔ ۲۹ نوامبر است.

غروب ۲۳ شهر جاری مسیو نراتوف من را احضار نموده و به من گفت که بموجب تلگراف واصله از مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] هیئت جدید دولت ایران که فقط مرکب از سه نفر وزیر است به او اطلاع داده‌اند که تا ۴ یا ۵ روز دیگر قزاق ایرانی بجای ژاندارم خزانہ منصوب نخواهد شد و تا این تبدیل مجری نشود وزیر امور خارجه مسیو پکلوسکی را برای تقدیم معذرت ملاقات نخواهد نمود.

بالاخره آن جناب اظهار داشت که مستر شوستر باعث توزیع بعضی اوراق ایرانی راجع به واقعه مابه‌النزاع شده بقصد اینکه هیجانی بر علیه روس برانگیخته شود. این روشی است که دولت روس نمی‌تواند تحمل آن را بنماید و پس از مشاوره هیئت وزراء که فردا شب منعقد خواهد شد به مسیو پکلوسکی تعلیمات داده خواهد شد که انفصال مستر شوستر را خواستار شود. پس از آنکه يك همچو تقاضایی بشود برای فشار در اجرای آن تحمل هر مبلغ ضروری را باید کرد. باضافه به مسیو پکلوسکی دستورالعمل داده خواهد شد که فسخ کنترات مستر لکفر را هم خواستار شود و بهمچنین اظهار بدارد که در آتیه اتباع هیچیک از دول معظمه برای خدمات مهمی در ایران نباید انتخاب بشوند و از اتباع هیچیک از دول خارجه بدون مشاوره قبل از وقت با سفارتهای دولتین با این نوع اختیارات نباید به استخدام دولت ایران پذیرفته بشوند. من سعی نمودم که آن جناب را در تأخیر مخایره این تعلیمات متقاعد بنمایم تا عقیده شما را هم در این باب حاصل بنمایم ولی فایده نبخشید.

جارج بچن [بیوکانون]

### نمره - ۱۶۰

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچن [بیوکانون]

وزارت خارجه ۲۳ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق غره ذیحجه ۱۳۲۹ [۳۰ آبان ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف دیروز شما:

باید به دولت روس تأکید بنمایید که در صورتی که دولت ایران به تقاضای روس تمکین نموده نباید بهیچوجه بگذارند قشونی که تا حال وارد به ایران شده جلوتر برود و روابط دیپلماسی (پلتیکی) در طهران باید تجدید بشود و دیگر هیچ قشون به ایران اعزام نشود.

اگر دولت روس با خواهشات فوق موافقت بنماید ما داخل مذاکره با او خواهیم شد که چه تغییراتی در طهران لازم است که تأمینات بهتری برای منافع دولت روس حاصل بشود.

## نمره - ۱۶۱

مراسله سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۴ نوامبر)  
 طهران ۱۲ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۱۹ آبان ۱۲۹۰]  
 آقا

چنانچه در تلگراف ۲ نوامبر خودم اطلاع دادم وزیرمختار روس بموجب تعلیمات از دولت متبوعه خودش در همان روز از دولت ایران تقاضا نمود که ژاندارمخزانه از منزل شعاع السلطنه برداشته شود و قزاق ایرانی بجای آنها گماشته شود و وزیر امور خارجه برای اتفاقی که پس از تصرف ژاندارمها افتاده بود ترضیه رسمی بخواهد. وزیرمختار روس نیز مراسله دولت ایران را که در باب تقاضای انفصال مسیو پختیانوف [= پاختونوف] نوشته بودند عودت داد و بهمچنین شرحی را که در مقابل جواب مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] به مراسله مزبور نگاشته بودند.

در ۵ شهر حال هیئت وزراء جلسه ای تشکیل دادند که در باب جواب تقاضاهای دولت روس شور بنمایند و از قرار معلوم متفقاً به رد نمودن آن رأی قطعی دادند. تقاضاهای مزبور از طرف وزیرمختار شفاهاً شده بود و جوابی هم که در ۶ شهر حال از طرف هیئت دولت داده شد شفاهی بود. سواد جواب شفاهی مزبور را که در سفارت روس روی کاغذ آورده اند لفاً ارسال می‌دارم.

در سواد مزبور ملاحظه خواهید نمود که دولت ایران متمسک به این است که در باب تصرف اموال شعاع السلطنه قبل از وقت به سفارت روس اعلان شده و اطمینان هم داده شده بود که حقوق دولت روس محفوظ خواهد شد. من اذعان دارم که تا این اندازه قول دولت ایران مقرون به صحت است و غیررسمی به سفارت روس اطلاع داده بودند که اموال بعضی از مرتجعین را ضبط خواهند نمود و اطمینان هم داده بودند که هر مطالبه مشروع دولت روس را قبول خواهند نمود ولی بالاختصاص اسم شعاع السلطنه را دولت ایران ذکر ننموده بود و بی شک اگر دولت روس دولت ایران را مسبوق نموده بود که حقوق دولت روس در آن اموال دخیل است بقاعده تر بود و دولت ایران هم بعد از داشتن سابقه البته موعده و ساعت تصرف اموال مزبور را اعلان می‌نمود و در انجام آن با اطلاع و معیت جنرال قنسولگری روس عمل می‌نمود.

دیروز وزیرمختار روس بموجب دستورالعمل از سن پترزبورغ تقاضاهای روس را مکتوباً پیشنهاد نمود و شفاهاً به دولت ایران اخطار نمود که اگر بدون تأخیر این تقاضاها پذیرفته نشود روابط با کابینه حاضر را قطع خواهد نمود و دولت روس اقداماتی را که برای حفظ منافع خود لازم بداند خواهد نمود.

جارج بارکلی

سواد جواب شفاهی دولت ایران به دعاوی دولت روس

در تاریخ ۲ نوامبر

دولت علیه ایران که نهایت اشتیاق را به استقرار روابط و داد کامله با دولت

اعلیحضرت امپراطوری دارد پس از تدقیق و تعمق کامل در تقاضاهای جناب وزیرمختار که مبنی به برداشتن مأمورین از اموال شعاعالسلطنه تبعه یاغی دولت ایران است و تازگی به ضبط آن اقدام شده و نصب نمودن قزاق ایرانی سابقه بجای آنها است و حاضر شدن شخص وزیر امور خارجه در سفارت روس و تقدیم ترضیه برای سوء عملی که میگویند نسبت به صاحبمنصبان جنرال قنسولگری روس شده است جواباً بیانات ذیل را اظهار می‌دارد:

با وجود اینکه کارگذاران [= کارگزاران] دولت ایران احتیاط نموده و قبل از وقت به سفارت دولت روس اعلان نمودند که منافع اتباع روس را حفظ خواهند نمود و باضافه روز بعد از این واقعه حکم دولت ایران را مکرر برای جنرال قنسول روس قرائت نموده و مثل اینکه قنسول مزبور حق دخالتی داشته خواهش نمودند که از طرف اجزای قنسولگری ممانعت یا دخالتی نشود گذشته از اینها نظر به روابط و داد دولت ایران با دولت روس که همیشه نهایت سعی در حسن توجه عامه به این مسئله شده و از طرف دیگر تقاضای جناب وزیرمختار برای تمکین دولت ایران به پیشنهادات شفاهی ایشان با وجود عدم تقصیر مأمورین دولت ایران نه فقط ابهت و مقام دولت را زایل خواهد نمود بلکه مخالف روابط حسنه و یگانگی دولتین هم خواهد بود لهذا برای دولت ایران موافقت با تقاضاهای سابق الذکر غیرممکن است.

چنانچه برای دولت اعلیحضرت امپراطوری سوء تفاهمی حاصل شده باشد و هنوز در حقیقت مسئله تردیدی دارند دولت ایران برای تکمیل روابط حسنه خودش هیئت مفتشهای معین می‌نماید که تحقیقات لازمه به عمل آورده و حقیقت مسئله را کشف بنمایند و رفع هر نوع سوءظنی بشود.

در خاتمه باید اظهار بدارم که دولت ایران نمی‌تواند در اظهار اسف از این حرکت دولت متبوعه جناب وزیرمختار که مراسله دولت ایران را که مبنی به پرتست بضد این واقعه بوده اعاده داده‌اند صرف نظر بنماید.

### نمره - ۱۶۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۴ نوامبر)

طهران ۲۴ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱ آذر ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف ۲۲ و ۲۳ شهر حال من:

رئیس کابینه وزارت خارجه دیروز عصر مکتوب خصوصی به من نوشته بجنی بر اینکه بنا به نصیحت دولت انگلیس در باب تمکین به تقاضاهای روس دولت ایران در عمل نمودن بر طبق آن هیچ دفع وقت ننموده به اطمینان اینکه پس از آن قشون روس عودت داده خواهد شد. وزیر امور خارجه هم حاضر شده که تقدیم ترضیه رسمی به سفارت روس بنماید و امروز غروب قزاق ایرانی بجای ژاندارم خزانه در منزل شعاع - السلطنه گماشته خواهد شد. من فوراً خاطر نشان او نمودم که اطمینان بتی داده نشده

است و از مضمون تلگراف ۲۰ شهر حال شما خاطر او را متذکر نمودم و نیز بیان نمودم در صبح ۲۲ نوامبر که عبارت تلگراف شما را به او تبلیغ نموده بودم آن عبارت بالصراحة بیان واقعه در آن روز بوده و بس.

### نمره - ۱۶۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۴ نوامبر)

طهران ۲۴ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱ آذر ۱۲۹۰]

امروز عصر وزیر امور خارجه به سفارت روس رفته و چنانچه از طرف دولت روس تقاضا شده بود به وزیرمختار تقدیم ترضیه رسمی نمود. قزاق ایرانی بجای ژاندارم خزانه در منزل شعاع السلطنه منصوب شد و در سایر املاک او هم امروز عصر منصوب خواهد شد.

بمحض اینکه وزیر امور خارجه تقدیم ترضیه نمود مسیو پکلوسکی [= پاکلوسکی] به آنجناب اطلاع داد که دولت متبوعه او، او را مجاز نموده است که روابط دیپلوماسی را تجدید بنماید ولی او نیز اظهار داشت که بعقیده شخص او دولت روس در تمکین دو فقره تقاضای اساسی کاملاً راضی نخواهد شد.

وزیرمختار مزبور خاطر آن جناب را از تأخیر دولت ایران در حصول استرضای خاطر دولت روس متذکر نمود که نتیجه آن تأخیر این شد که تا حال قشون روس پیاده شده و نیز اظهار نمود که از زمان پیشنهاد تقاضاهای اصلی ما مستر شوستر ترجمه مکتوب جدید خود را که به روزنامه نوشته طبع و بین تمام مردم منتشر نموده و گفت او گمان می کند که دولت روس تقاضاهای دیگری به دولت ایران پیشنهاد خواهد نمود.

### نمره - ۱۶۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۴ نوامبر)

طهران ۲۴ نوامبر ۱۹۱۱ [۱ آذر ۱۲۹۰؛ ۲ ذیحجه ۱۳۲۹]

رجوع به جمله آخر تلگراف ۲۳ شما به سر بچنن [بیوکانون]

مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] به من اطلاع می دهد که دولت متبوعه او نظریات او را در باب وسایل حصول انفصال خزانه دار کل استفسار نموده است.

او در ۲۱ نوامبر جواب داده است که گمان نمی کند فشار دیپلوماسی اثری در این موضوع بنماید.

وزیرمختار روس نیز اظهار داشت که اگر دولت روس رأی قطعیش به پیشنهاد تقاضاهای جدیده قرار بگیرد و قشون خود را برای اجرای آن دعاوی نگاه بدارد بعقیده او روابط بین روس و ایران براساس بهتری مستقر خواهد گردید.

رأی قطعی دولت روس در باب مستر شوستر بهرچه قرار بگیرد اولی آن است که

حضور قشون را مفتنم شمرده دولت ایران را مجبور بنمایند که معاهده بین انگلیس و روس را که سابقاً بسته شده رسماً بشناسد.

من گمان می‌کنم در صورتی که قشون برای حصول تمکین به تقاضاهای عدیده معینی به کار برده بشود البته این پیشنهاد منظوره همکار روسی من مرجح است.

### نمره - ۱۶۵

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۴ نوامبر)  
 سن پترزبورغ ۲۴ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۲۳ نوامبر من:

امروز شرح خصوصی به مسیو نراتوف نوشتم که در باب پیشنهاد دولت روس در خصوص اینکه دولت ایران برای استخدام گرفتن اتباع خارجه باید تعهدی بنماید ممکن است امعان نظر دولت انگلیس هم دخیل باشد. بنابراین از او خواهش نموده‌ام که عنوان نمودن این تقاضا را به تأخیر بیندازد تا من نظریات شما را در این باب کسب نموده و به او تبلیغ بنمایم.

### نمره - ۱۶۶

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۴ نوامبر)  
 سن پترزبورغ ۲۴ نوامبر ۱۹۱۱ [۱ آذر ۱۲۹۰؛ ۲ ذیحجه ۱۳۲۹]  
 شرح مختصر مکتوب ذیل مورخه ۲۹ نوامبر در ۲۴ مخابره شده.

بمحض وصول تلگراف ۲۳ شهر حال شما مجدداً به مسیو نراتوف پیش‌تر نرفتن قشون را تأکید نمودم و به آنجناب خاطر نشان نمودم که شما از عودت فوری ننمودن قشون پس از تمکین ایران به تقاضاهای دولت روس خیلی نگران هستید. به اضافه اظهار نمودم که امیدوارم دولت امپراطوری اقدام دیگری نخواهند نمود که در انعقاد مجلس ملی روز دوشنبه آینده زحمت شما را در استیضاحات پارلمان راجع به امورات خارجه زیاد بنمایند.

مسیو نراتوف اظهار داشت که در هیئت وزراء اصرار خواهد نمود که عجالاً قشون در رشت بماند ولی نمی‌تواند به من اطمینان بدهد که از آنجا جلوتر نخواهند رفت چون اگر این اطمینان را بدهد دولت ایران هرگز تمکین نخواهد نمود.

در باب تجدید روابط دیپلوماسی به مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] تعلیمات داده خواهد شد که وقتی که وزیر امور خارجه ایران از عزم ملاقات خودش برای تقدیم ترضیه اطلاع داد، به او اخطار بنماید که تقاضاهای دیگر هم هست که عنقریب پیشنهاد خواهد شد و اگر با وجود این اخطار تقدیم ترضیه به عمل آمد آن وقت روابط دیپلوماسی تجدید خواهد شد.

مسیو نراتوف گفت چون جلسه هیئت وزراء ۲۴ ساعت عقب افتاده از بابت دعاوی جدیدی که دیروز در موضوع آن مذاکره نموده نمی‌تواند تصریح قاطعی بنماید. بهر صورت تقاضاهای مزبور بعقیده او راجع خواهد بود به انفصال مستر شوستر و اشتغال اتباع خارجه به خدمات عمده در ادارات دولت ایران و بطریق مصلحانه، قطع و فصل شدن تمام مسائلی که موضوع بحث شده و ناقص مانده. مسئله تعیین مستر لکفر درجه دوم است ولی خوب است این موقع مغتنم شمرده شود و شناختن معاهده روس و انگلیس هم حاصل بشود و يك مسئله دیگری هم که بیشتر جزو مرام است و مطالبه‌ای نیست پیشنهاد تشکیل مجلس سنا است.

من به آن جناب تأکید بلیغ نمودم که تعداد این تقاضاها را به اقل درجه محدود بنمایند و تشریح نمودم که من نمی‌دانم تا چه حد وزیر امور خارجه انگلیس در باب اظهار سفارت انگلیس راجع به استخدام اتباع خارجه موافقت خواهد نمود چونکه این تقاضاها در واقع بطریق التیماتم مطالبه خواهد شد و ممکن است که به قوه جبریه بموقع اجراء گذارده شود.

باضافه اظهار نمودم که بعقیده من در باب همین مطالبه شناختن معاهده روس و انگلیس که صلاحیت را در آن می‌بینید ممکن است مخالفتی باشد.

آن جناب اذعان نمود که این فقره ممکن است برای دولت انگلیس خوش آیند نباشد و اظهار داشت که او سعی خواهد نمود ترتیبی برای عنوان این مسئله اتخاذ بشود که مشهود بدارد دولت روس بالنفسه این تقاضا را می‌نماید.

در جواب بعضی ایرادات من آن جناب به من اطمینان داد که او در باب تصفیة فوری تمام مسائل معوقه اصرار نخواهد نمود و قشون در ایران متوقف نخواهد شد تا اینطور مسائل بکلی فیصل پذیر شود و دولت روس در موضوع این نوع دعاوی بهمین درجه اقتناع خواهد شد که در باب تصفیة آنها بنحو مصلحانه‌ای قول صریح داده بشود.

جارج بچن [بیوکانان]

### نمره - ۱۶۷

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچن [بیوکانان]

وزارت خارجه ۲۴ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱ آذر ۱۲۹۰]

راجع به تلگراف دیروز شما:

دولت انگلیس مخالفت با ترتیب تقاضاهای منظوره دولت روس را برای خود غیرممکن می‌داند.

با وجود این از جمله واجبات است که بمحض موافقت دولت ایران با دو فقره تقاضاهای اصلی روس قشون روس از جلورفتن بازداشته بشود و از باب دعاوی جدیدی روس باید اینقدر مهلت داده بشود که بواسطه فشار دیپلوماسی در طهران از قبول آنها اطمینان حاصل بشود. البته پیشنهاد تقاضاهای اضافه روس در طهران باید



قبل از آنکه دولت انگلیس بتواند کاری در آنجا بکند واقع بشود.

من این را تعهد شده می‌دانم که به مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] تعلیمات داده خواهد شد که بمحض موافقت دولت ایران با دو فقره تقاضاهای اساسی دولت روس روابط دیپلوماسی را تجدید بنماید و پس از آنکه این عمل مجری شد معیت نماینده دولت انگلیس در طهران با مسیو پکلوسکی برای عملیات امکان‌پذیر خواهد بود.

### نمره - ۱۶۸

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچن [بیوکانون]

وزارت خارجه ۲۴ نوامبر ۱۹۱۱ [۱ آذر ۱۲۹۰؛ ۲ ذی‌حجه ۱۳۲۹]

استخدام اتباع خارجه در ایران

من مغایرتی در تقویت نمودن خودمان با این تقاضای دولت روس تصور نمی‌کنم (به تلگراف امروز خودتان مراجعه نمایید) چون ظاهراً آن با ترتیبی که تا حال هم متداول بوده چندان متباین نیست.

من بدایتاً تصور می‌کنم که بهر جهت دولت روس در پیشنهاد تقاضاها بالشخصه اقدام بنماید و مسئولیت آن را بالنفسه بعهده بگیرد.

### نمره - ۱۶۹

تلگراف سر بچن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۶ نوامبر)

سن پترزبورغ ۲۶ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۴ ذیحجه ۱۳۲۹ [۳ آذر ۱۲۹۰]

دیروز شارژدافر ایران به ملاقات من آمده و از من سؤال نمود که تقاضاهای دیگر دولت روس که در صدد پیشنهاد نمودن است از چه قرار است. او اظهار نمود بعد از مذاکره سر جارج بارکلی با دولت متبوعه خودش دولت انگلیس اظهار امیدواری نموده بودند که پس از تمکین به دو فقره تقاضاهای اساسی روس قشون عودت داده خواهد شد.

در این فقره من جواب دادم که اگر دولت ایران فوراً با تقاضاها موافقت نموده بود و صبر نکرده بود تا قشون وارد به خاک ایران بشود حکم به رجعت آنها می‌شد. من به معزی‌الیه اطلاع دادم که معهود است جلسه هیئت وزراء امشب تشکیل بشود و بعد از آن تقاضاهای اضافی پیشنهاد بشود و من نیز اظهار داشتم که لایحه طبع نمودن مستر شوستر و توزیع نمودن آن خیلی دولت روس را متغیر نموده.

مشارالیه سؤال نمود آیا دولت روس انفصال مستر شوستر را تقاضا خواهد نمود؟ من جواب دادم احتمال يك همچو تقاضایی می‌رود و نیز اظهار داشتم که بعقیده من برای دولت ایران تجدید استقرار روابط حسنه با روس خیلی اولی‌تر از آن است که شوستر را در استخدام خود نگاه بدارند و مسئولیت عمده اخلال مابین دولتین بعهده



مستر شوستر وارد است.

### نمره - ۱۷۰

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۶ نوامبر)

سن پترزبورغ ۲ نوامبر ۱۹۱۱ [۳ آذر ۱۲۹۰؛ ۴ ذی‌حجه ۱۳۲۹]

تلگراف مزبور حاوی شرح مختصر مکتوب ذیل مورخه ۲۹ نوامبر است.

بمحض وصول هر دو تلگراف مورخه ۲۴ شهر حال شما من مجدداً لزوم ساکن شدن قشون در رشت را تأکید نمودم خصوصاً حالا که به دو فقره تقاضای اساسی تمکین شده و روابط دیپلوماسی مجدداً مستقر گردیده و نماینده‌های دولتین را قادر می‌نماید که متفقاً کار بکنند. من نگرانی را که شما از قصد دولت روس در ابقاء قشون حاصل نموده‌اید مخفی ننمودم و تأکید نمودم که آن جناب مطالبه ۱۵۰۰۰۰۰ منات خسارت قشون‌کشی را که همان حین به من اظهار داشته بود موقوف بدارد. من نیز به آن جناب گفتم که هر نوع تقاضایی دولت روس در باب مستخدمین خارجه بخواهد پیشنهاد بنماید باید در وهله اول به مسئولیت خودش باشد.

مسیو نراتوف اظهار داشت خود او هم قصد دارد که پنج شش روز مهلت به دولت ایران بدهد، ولی در موضوع خسارت قشون‌کشی گفت که تأدیه آن اثر معتنابیهی خواهد داشت و باعث این می‌شود که دولت ایران من بعد جسارت به مداخلات با سلاح در واقعات ننماید.

مسیو نراتوف تکرار در تأمین‌دادن خود نمود که اشغال هیچ نقطه دیگر از خاک ایران در نظر نیست و یادداشت جوف را به من داده گفت که ترتیب وضع روس کاملاً در آن مصرح است.

جارج بچنن [بیوکانان]

ترجمه یادداشت مسیو نراتوف به سر بچنن [بیوکانان]

به تاریخ ۲۵ نوامبر ۱۹۱۱ [۲ آذر ۱۲۹۰؛ ۳ ذی‌حجه ۱۳۲۹]

مناقشه حاضر بین روس و ایران که علت اصلی آن بروز واقعه در موقع ضبط اموال شاهزاده شعاع‌السلطنه بوده متضمن امتداد يك رشته حوادث است که باعث بروز نگرانی دولت روس شده و سبب عمده این رنجش سبک رفتار معاندت‌آمیز دسته تندروهای ایران و روش مخالفت‌آمیز مستر مرگان شوستر است. مستر شوستر حتی از بدو ورود خودش به ایران با این همه منافی که دولت روس در ایران دارد از منظور داشتن یکی از دعاوی مشروع آن امتناع نموده.

مجاهدات مستر شوستر در مداخله به اموراتی که در دست مدیران بلجیکی گمرک ایران است برای فسخ قرارداد مابین بانک روس و دولت ایران و لجاجت او در امتناع از تعیین نمودن استکس برای ژاندارمری خزانه و انتخاب مستر لکفر و غیره برای

روش معاند این شخص خارجه نسبت به روس دلایل کافی است ولی واقعه اخیر که مستر شوستر به ژاندارم خودش حکم نموده بود و يك عمل مهیج بینی نسبت به جنرال قنسولگری روس بود رشته صبر را از کف دولت روس ساقط نموده و دولت روس خود را محق دانست که در مقابل این روشها متغیر بشود و مجبور شد که بدو متارکه آن عمل را مطالبه نموده و همینکه به آن تمکین نمودند متوسل به اقدامات مجدانه بشود.

مجدداً در همین تازگیها مستر شوستر عملی نموده که از يك نفر مستخدم رسمی يك دولتی مستبعد است و آن طبع نمودن مکتوب بر علیه روس و انگلیس در جریده تایمز است و بالاتر از همه به ایرانی ترجمه نمودن آن مکتوب و الحاق نمودن شرح مبسوطی به آن و منتشر نمودن در ایران به قصد برانگیختن ایرانیان به مخالفت روس است.

مقصودی که دولت روس در نظر دارد استقرار روابط معنوی و مستدامی با دولت ایران است و بر طرف نمودن بانیان مخالفت که برای تشدید و دوام روابط و داد بین دولتین مضر هستند. برای این قصد است که دولت روس در صدد پیشنهاد نمودن تقاضاهای جدید است.

با روش اعمالی که عجالتاً در ایران تعقیب می شود دولت روس فقط دفاع از منافع مشروع خودش را در آن مملکت در منطقه ای که بموجب معاهده ۱۹۰۷ به او تفویض شده می نماید. عملیات روس بهیچوجه مخالف مواد معاهده مزبور نیست چون در صدد تعقیب مقاصدی که باعث اضمحلال استقلال ایران باشد نیست. با اضافه دولت روس بالصراحة اظهار می دارد که اقدامات قشونی خودش در خاک ایران بکلی عمل سطحی است و بهیچوجه قصد ندارد که اصول قرارداد جاریه بین انگلیس و روس را در باب ایران نقض بنماید.

### خلاصه عللی که باعث بروز تقاضاهای

#### اولی دولت روس شده

مسئله ضبط اموال شعاع السلطنه را که نمایندگان روس در طهران بهیچوجه بضر اساس آن پروتست نمودند کنار گذارده. اولاً سبک روشی که ژاندارمهای خزانه بموجب حکم مستر شوستر خزانه دار کل رئیس خودشان در اقدام به این امر اتخاذ نمودند باید مطمح نظر بشود که باعث رنجش و نگرانی دولت امپراطوری گردید و ثانیاً این حرکت دولت ایران که رفتار مستخدمین خودشان را پسندیده و مسئولیت را بعهده صاحب منصبان روسی وارد نمودند.

واضح است که دولت امپراطوری بالنفسه می تواند تشخیص اعمال نمایندگان خود را در آن موقع بدهد و پس از تحقیقات عمیقه دولت امپراطوری چنین نتیجه گرفته که عملیات مزبور بر طبق حقوق دولت روس و ترتیبات محلی بوده. از طرف دیگر کابینه سن پترزبورغ ملتفت شدند که سبک رفتار خزانه دار کل و کارکنان او در این مسئله

بالصراحة به معاندد و مخالفت صاحب منصبان روس بوده.

در این موضوع اهمیت مخصوص باید تعلق داده بشود بموجب شرح ذیل:

- (۱) تصرف مجدد منزل شعاع السلطنه بقوة جبریه قبل از ختم شدن مذاکره بین جنرال قنسول روس و نماینده مستر شوستر.
- (۲) اعزام يك استعداد متجاوز از ۱۰۰ نفر ژاندارم بقصد فوق مثل اینکه احتمال وقوع نزاع مابین این استعداد و استعداد قنسولگری را مستر شوستر پیش بینی نموده باشد.
- (۳) نکته عمده این واقعه جسارت ژاندارمهای ایرانی است که تفنگهای خود را به طرف صاحب منصبان جنرال قنسولگری به قصد شلیک نمودن قراول رفته بودند.
- (۴) برخلاف تمام قواعد دو طرفه مراسله دولت ایران راجع به تقاضای انفصال جنرال قنسول روس و یکی از صاحب منصبان مادون او است با وجود اینکه مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] در جواب یادداشت اولی شفاهاً اظهار داشته بود این تقاضا را بی معنی فرض می کند.
- (۵) این حرکت مشابه عمل اولی مستر شوستر باید محسوب بشود که بیش از پیش باعث رنجش دولت روس شد.
- (۶) اثر نامطبوعی که از سوء رفتار مأمورین دولت ایران به ابهت دولت روس حتی در طهران وارد شده و اثری است که بر عموم روسیان مقیم طهران محسوس گردیده.

عللی که باعث لزوم پیشنهاد تقاضاهای جدید

دولت روس به دولت ایران شده

- (۱) قصور دولت ایران در دادن جواب یادداشتی که حاوی تقاضاهای اولیه بوده بفاصله مدت قلیلی که در واقع دولت روس را مجبور به اعزام قشون به ایران نمود.
- (۲) توضیحاتی که برای ندادن جواب داده بودند و علت را وجود نداشتن کابینه قرار داده بودند نمی توان پذیرفت نظر به اینکه وزرای سابق چند روز بعد از ارسال یادداشت استعفاء داده بودند و به ما مشهور شده که استعفاء آنها به قصد دفع الوقت از تمکین به تقاضاهای روس بوده.
- (۳) نکته عمده - مکتوب مستر شوستر به جریده **تایمز** که مبنی به روایات کاذبه و تهمت های جعلی نسبت به دولت روس بوده و بالاتر از همه توزیع ترجمه آن به زبان ایرانی با الحاقات جدیده بین اهالی ایران که غرض بین این عمل به هیجان آوردن ایرانیان به ضد روس بوده.
- (۴) دولت روس مایل است روابط معنوی دائمی با دولت ایران مستقر بدارد لهذا لازم می داند تأمینات واقعی از دولت ایران برای برطرف نمودن عناصر متضاد که برای استقرار روابط و داد مابین دولتین مضرند حاصل بنماید.

## نمره - ۱۷۱

تلگراف سر بچنن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۶ نوامبر)  
سن پترزبورگ ۲۶ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۴ ذیحجه ۱۳۲۹ [۳ آذر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف سابق امروز خودم:

الان مکتوب خصوصی از مسیو نراتوف به من رسیده مبنی بر اینکه دیروز در جلسه  
هیئت وزراء رأی قطعی داده شد که تقاضاهای ذیل در طهران پیشنهاد بشود:

(۱) هم مستر شوستر هم مستر لکفر باید منفصل بشوند و دولت ایران نوشته‌ای  
به موجب دعوی نمره ۲ بسپارد که شامل تمام مستخدمین خارجه که مستر شوستر  
سابقاً معین نموده باشد. (به این معنی که هر چند نفری را که مستر شوستر کنترات  
نموده اگر دولتین تصویب نمایند کنتراتشان باطل بشود).

(۲) دولت ایران باید نوشته‌ای بسپارد که قبل از پذیرفتن اتباع خارجه هر دولتی  
به استخدام خود، رضایت سفارت دولتین روس و انگلیس را حاصل بنماید.

(۳) مصارف اعزام قشون حاضره را دولت ایران باید بپردازد.  
دعاوی فوق روز ۲۸ شهر حال بطرز التیماتوم در طهران پیشنهاد خواهد شد و  
مدت مهلت برای قبول آن فقط ۵۸ ساعت خواهد بود. در عرض مدت مهلت قشون  
روس از رشت حرکت داده نخواهد شد.

در زمان سابق وقتی که قشون روس در سنه ۱۹۰۹ به قزوین اعزام شده بود  
مسیو ایسولسکی به این عقیده بود که برای دولت روس غیرممکن است که متصل  
قشون خود را در ایران پیش و پس بفرستد و به این واسطه خود را آلت استمراء قرار  
بدهد در این موقع هم بکلی همان عقیده تعقیب می‌شود.

## نمره - ۱۷۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۷ نوامبر)

طهران ۲۷ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۵ ذیحجه ۱۳۲۹ [۴ آذر ۱۲۹۰]

تلگراف ذیل را به تاریخ ۲۶ نوامبر ویس قنسول انگلیس از رشت مخابره نموده:  
تعداد معین قشون روس در رشت

قزاق ۲۰۰ نفر - سرباز ۷۸۰ نفر و ۷ عراده توپ.

۲۵ نوامبر ۲۴۰ توپخانه و قورخانه و ملزومات وارد شدند.

با کشتی پستی دیروز تعدادی ۱ سرباز و با کشتی مخصوص تعدادی ۲ سوار وارد  
انزلی شدند. تعداد آنها معین نیست؛ افواه است ۱۱۰۰ نفر ولی محتمل است این اغراق  
باشد.

## نمره - ۱۷۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۸ نوامبر)  
 طهران ۲۷ نوامبر ۱۹۱۱ [۴ آذر ۱۲۹۰؛ ۵ ذیحجه ۱۳۲۹]  
 رجوع به تلگراف ۱۴ نوامبر من در باب سوار هندی:  
 قسمت دوم سوار امروز بدون آسیب وارد شیراز شدند.

## نمره - ۱۷۴

تلگرام سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۷ نوامبر)  
 طهران ۲۷ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۵ ذیحجه ۱۳۲۹ [۴ آذر ۱۲۹۰]  
 قشون روس در ایران  
 ویس قنسول انگلیس از رشت اطلاع می‌دهد که ۷۰۰ نفر سرباز و توپچی و ۱۰۰  
 نفر قزاق روز جمعه و شنبه وارد انزلی شدند نه ۱۱۰۰ نفر که سابقاً اطلاع داده بود  
 (بموجب تلگراف امروز صبح من).

## نمره - ۱۷۵

تلگراف سر بچن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۷ نوامبر)  
 سن پترزبورگ ۲۷ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۵ ذیحجه ۱۳۲۹ [۴ آذر ۱۲۹۰]  
 (تلگراف ۲۷ نوامبر حاوی شرح مختصر مکتوب ذیل مورخه ۲۹ نوامبر است.)  
 در ضمن مذاکراتی که در ۲۷ شهر حال با کفیل وزارت امور خارجه نمودم به  
 آنجناب اظهار داشتم از مدت مهلت خیلی که به دولت ایران برای جواب التیماتوم داده  
 شده خیلی نگرانم و اصرار نمودم همینکه قشون به قزوین رسید يك مدت دیگری به آن  
 مهلت اضافه بشود.  
 جناب معظم له جواب داد که برای اقناع افکار عامه در روسیه هیئت وزراء رأی  
 داده‌اند که این التیماتم ثانوی سخت‌تر از التیماتم اولی باشد. بعلاوه التیماتم تا ۲۸  
 پیشنهاد نخواهد شد و چون بواسطه اطلاعی که مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] در ۲۴  
 شهر حال در باب تقاضای انفصال مستر شوستر به وزیر امور خارجه داده دولت ایران  
 مقدماتاً از مفاد التیماتم مسبوق شده لهذا از آن تاریخ تا حال مدت کافی وقت برای  
 تعمق در این مسئله داشته‌اند. آن جناب نیز بیان نمود که تقاضاهای جدید خیلی ملایم  
 است و مخصوصاً مسائلی است که با واقعه سابق که باعث پیشنهاد التیماتم اولی شده  
 بود اتصال دارد.

در جواب استعلامی که من از آن جناب در باب قسمت اخیر تقاضای اول نمودم  
 اظهار داشت که آن راجع به ده نفر مستخدم آمریکایی است که کنترات آنها را مجلس  
 تصویب نموده ولی سایر مستخدمین خارجه که مشغول به خدمت دولت ایران هستند

بسته به رأی مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] است که اقدامی در باب آنها هم لازم باشد یا خیر. و نیز تصریح نمود که اگر دولت ایران تقاضاهای دولت روس را قبل از وارد شدن قشون به قزوین قبول نکند بعقیده من قشون باید چند روزی در قزوین مکث نموده بعد عازم طهران بشوند.

من گفتم امیدوارم که اگر کار به اشغال پایتخت هم منجر بشود دیگر به تقاضاهای روس افزوده نشود و آن جناب من باب اطمینان جواب داد که در صورت واقع شدن همچو امری منتهی تقاضای دیگری که بشود مطالبه وجه خسارت زیادتری خواهد بود. جارج بچنن [بینوکانان]

### نمره - ۱۷۶

مکتوب سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت خارجه ۲۷ نوامبر ۱۹۱۱ [۴ آذر ۱۲۹۰؛ ۵ ذی حجه ۱۳۲۹]  
آقا

روز ۲۲ شهر حال وزیرمختار ایران به وزارت خارجه آمده و اطلاع داد که حکم برای تخلیه نمودن ژاندارم خزانه شعاع السلطنه صادر شده و پس از معرفی کابینه به مجلس در ۲۲ تقدیم ترضیه مطلوبه به وزیرمختار روس خواهد شد. معزیه الیه اظهار کمال امیدواری نمود که دولت انگلیس البته مراتب را به دولت روس اطلاع داده و بازگشت قشون روس را که ۲۵۰ نفر از آنها در ۲۱ وارد انزلی شده اند خواستار خواهند شد.

مشارالیه اظهار داشت که چون بعد از ملاقات خودش با وزیر امور خارجه به دولت ایران اطمینان داده است که پس از تقدیم ترضیه هر چیز بنحو دلخواه ختم خواهد شد گمان می کند حالا مقام شخصی او در ترضیه باشد. مستر ملت مشارالیه را متذکر نمود که وزیر امور خارجه هیچ تعهدی در این موضوع ننموده (و حقیقتاً نمی توانسته هم بنماید) او هم اذعان نمود ولی اظهار داشت که به وزیر امور خارجه گفته بودم که اگر به تقاضاها تمکین بشود و با وجود آن قشون پیش برود دولت متبوعه من به وضع بسیار مهمی دچار خواهد شد.

بنابراین او اظهار امیدواری نموده بود که وزیر امور خارجه بمنزله واسطه عمل بنماید. من هم گفته بودم که نمی توانم این کار را بکنم ولی نصیحتاً گفته بودم به تقاضاها فوراً تمکین بنمایند چون باعث تسهیل امر خواهد شد. وزیرمختار ایران سؤال نمود آیا دولت روس جواب تلگراف ۲۰ نوامبر وزیر امور خارجه را داده است؟ مستر ملت جواب داد که هنوز جواب قطعی داده نشده.

وزیرمختار مزبور اصرار نمود که ما مذاکره و مبالغه دیگری هم با دولت روس بنماییم.

## نمره - ۱۷۷

مکتوب سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۲۷ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۵ ذیحجه ۱۳۲۹ [۴ آذر ۱۲۹۰] آقا

در ۲۳ شهر جاری وزیرمختار ایران به وزارت خارجه آمده و از مستر ملت سؤال نمود که آیا دولت انگلیس از بابت بازگشت قشون روس چیزی شنیده‌اند یا خیر؟ مستر ملت جواب داد خیر و دولت انگلیس هنوز خبر قطعی ندارد که دولت روس چه خواهد کرد. باضافه دولت انگلیس هنوز هم مسموع ننموده که دولت ایران به تقاضاهای روس تمکین نموده باشد.

ادوارد گری

## نمره - ۱۷۸

مراسله سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۲۸ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۶ ذیحجه ۱۳۲۹ [۵ آذر ۱۲۹۰] آقا

وزیرمختار ایران امروز به وزارت خارجه آمده و از سر نیکلسن استفسار نمود که آیا دولت انگلیس اطلاعی از این بابت دارند که با وجود تمکین دولت ایران به دو فقره تقاضای اساسی دولت روس باز قصد پیشنهاد تقاضای دیگری داشته باشند؟ چون سر نیکلسن پیشگویی تقاضاهای منظوره روس را خوش‌آیند ندید فقط گفت که گمان می‌کند این مسئله موضوع بحث هیئت وزرای روس است و بی‌شک بهمین زودیمپا از روشی که آنها اتخاذ خواهند نمود مستحضر خواهیم شد. میرزا مهدی‌خان اظهارداشت دولت ایران مایل است که با نصیحت دولت انگلیس دلالت بشود. سر نیکلسن به مشارالیه خاطر نشان نمود که چنانچه وزیر امور خارجه به مشارالیه گفته است برای دولت انگلیس مشکل است که مداخله بین روس و ایران بنماید. میرزامهدی‌خان جواب داد که یحتمل وزیر امور خارجه راضی بشود که به وزیرمختار انگلیس در طهران دستورالعمل بدهد که با وزیر امور خارجه ایران مشورت بنماید. سر نیکلسن وعده نمود که در این موضوع با وزیر امور خارجه مذاکره بنماید.

ادوارد گری



## نمره - ۱۷۹

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون]  
وزارت خارجه ۲۸ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۶ ذیحجه ۱۳۲۹ [۵ آذر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۲۷ نوامبر شما:

وزیرمختار ایران مقیم اینجا درخواست نصیحت ما را نموده و خواهش نموده به وزیرمختار انگلیس در طهران تعلیمات داده بشود که با وزیر امور خارجه ایران مشورت بنماید. من حاضر من نفوذ خودم را در ترغیب دولت ایران برای تمکین به تقاضاهای روس بکار ببرم در صورتی که بموجب تلگراف ۲۶ نوامبر شما دولت روس هم حاضر باشد ولی لازم است که بیشتر مهلت داده بشود. در اینجا در جواب بحرانهای راجع به اعمال سخیف و نامطبوع روس نسبت به ایران من توضیحات از وضع روس داده ام ولی طبیعتاً احساسات سخت در تزاید است و قصور دولت روس در ممانعت از عودت شاه مخلوع و مداومت او در تضعیف دولت ایران اثرات سوء در اذهان نموده که منجر به پاره‌ای تصورات و توضیحات خواهد شد. دولت انگلیس امیدوار بود که پس از تمکین دولت ایران به دو فقره تقاضاهای اساسی روس قشون دولت روس عودت خواهند نمود و اگر حالا قشون مزبور از رشت تجاوز بکند یا واقعاً به طهران برود باعث نگرانی کلی دولت انگلیس خواهد شد. باضافه دولت انگلیس ترتیب را به این اندازه مشکل نمی‌بیند که پیشنهاد يك همچو التیماتی در عرض يك همچو مدت کمی قطعاً لازم باشد.

شما باید اصرار بلیغ بنمایید که تقاضاهای روس بدون تعیین مدت پیشنهاد بشود و فقط مشروط به بازگشت قشون باشد که اگر تأخیری در تمکین به تقاضاهای مزبور مرئی بشود آن وقت دولت روس موافقت ما را بخواهد که متفقاً تدقیق بنماییم که چه تغییراتی در طهران برای حفظ منافع روس لازم است. بیانات علنی من در اینجا بالصراحة مشهود داشته که تا چه اندازه ما تزییع نشدن منافع روس را منظور داریم. شما باید شرح فوق را به اشد طریق هم به رئیس‌الوزراء هم به کفیل وزارت امور خارجه اظهار بنمایید.

## نمره - ۱۸۰

مراسله سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون]  
وزارت خارجه ۲۸ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۶ ذیحجه ۱۳۲۹ [۵ آذر ۱۲۹۰]  
آقا

من امروز با سفیرکبیر روس با کمال تشدد در باب احتمالات آتیه در ایران مذاکره نمودم. من تصریح نمودم که اگرچه مناقشه بین روس و ایران بطریق مستقیم به ما هیچ‌مدخلیتی ندارد ولی نتایج اعمال روس ممکن است خیلی اهمیت حاصل بنماید. من گفتم خواه مندرجات در مکتوب منتشره مستر شوستر صدق باشد خواه کذب کلیتاً



وقتی این روش را مأمور رسمی يك دولتی نسبت به دولت دیگری بطریق متضاد تعقیب بنماید البته غلط است ولی تعقیب همچو عملی به ندرت باعث لزوم اشغال طهران خواهد شد. پس از آن تمام عبارات مندرجه در تلگراف امروز به شما را مذاکره نمودم. سفیرکبیر روس اظهار نمود که افکار روسیان بسیار مهیج شده و او همچو احساس می نماید که باید يك قرار صحیحی با دولت ایران داده شود. ولی سفیر مزبور هیچیک از عنوانات من را نفی ننمود.

ادوارد گری

### نمره - ۱۸۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۷ نوامبر)  
 طهران ۲۹ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۷ ذیحجه ۱۳۲۹ [۶ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگرافات ۲۲ و ۲۴ نوامبر من:

در جواب یادداشت من مراسله ای از دولت ایران به من رسیده که اظهار امتنان از حسن مساعدت دولت انگلیس نموده اند. در مراسله مذکور مسطور است که بموجب نصیحت مشفقانه دولت انگلیس و به اطمینان اینکه قشون روس عودت داده خواهد شد دولت ایران بدون دفع وقت به تقاضاهای دولت روس کاملاً تمکین نمود. قشونی که قبل از یادداشت مزبور من وارد شده بود عودت داده نشده و همه روزه هم قشون در انزلی پیاده می شود و عده استعداد در رشت حالا تقریباً به ۲۰۰۰ نفر رسیده. دولت ایران در خاتمه مراسله خود اظهار می نمایند امیدواریم که دولت انگلیس در بذل مساعدت خود در انجام مندرجات یادداشت من مداومت خواهند نمود (غرض آنها عبارت مسطور در یادداشت من است که تعیین اقدام عمده ای که دولت ایران در موضوع مرام دولت روس باید بنماید شده بود).

### نمره - ۱۸۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۹ نوامبر)  
 (تلگراف ۲۹ نوامبر حاوی شرح مختصر مکتوب  
 ذیل مورخه غره دسامبر است)

طهران ۲۹ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۷ ذیحجه ۱۳۲۹ [۶ آذر ۱۲۹۰]  
 آقا

با کمال احترام ترجمه التیماتم روس را که ظهر ۲۹ شهر حال وزیرمختار روس به دولت ایران پیشنهاد نموده لفا ارسال می دارم.

جارج بارکلی

## ضمیمه نمره ۱۸۲

سواد مراسله مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] به وثوق الدوله

طهران ۲۹ نوامبر ۱۹۱۱ [۶ آذر ۱۲۹۰؛ ۷ ذی حجه ۱۳۲۹]

جنابا

در ملاقات ما روز جمعه ۲۴ شهر حال افتخار داشتم که خاطر محترم را متوجه به علی بنمایم که باعث پیشنهاد بعضی دعاوی دیگر از طرف دولت اعلیحضرت امپراطوری خواهد شد و در این موضوع منتظر تعلیمات ثانوی از دولت متبوعه خودم بودم که الحال به من رسیده است. اکنون با کمال احترام از طرف دولت اعلیحضرت امپراطوری تقاضاهای ذیل را پیشنهاد می‌نمایم:

اول - انفصال مستر شوستر و مستر لکفر و ترتیب اشخاص دیگری که مستر شوستر برای استخدام دولت ایران دعوت نموده در تحت شرایط ماده دوم این دعویات خواهد بود.

دوم - دولت ایران باید تعهد بنماید که بدون حصول رضایت قبل از وقت سفارتین روس و انگلیس هیچیک از اتباع خارجه را به استخدام خود نباید بپذیرد.

سوم - دولت ایران باید مصارف این قشون‌کشی حالیه دولت روس به ایران را بپردازد. تعیین مبلغ این مصارف و ترتیب تأدیه آن به دولت روس بعد از وصول جواب دولت ایران مقرر خواهد شد.

من وظیفه خود می‌دانم توضیح بنمایم که سبب اصلی این اقدامات اولاً لزوم حتمی دریافت خسارت قشون‌کشی است که دولت اعلیحضرت امپراطوری مجبور به وارد نمودن آن به ایران شده و اعمال مفرضانه جدید مستر شوستر نسبت به دولت روس است و بعلاوه اشتیاق صمیمانه دولت روس در برطرف نمودن مبدأ عمده اختلافات حادثه است که برای آتیه تاسیس بنیادی بنماید که دولتین روابط و داد را مستحکم بر آن بنا بنمایند و تمام مسائل و دعاوی معوقه دولت روس بنحو مرضی و با جد وافی قطع و فصل بشود. باضافه بر من لازم است به جنابعالی اخطار بنمایم که دولت اعلیحضرت امپراطوری برای انجام این تقاضاها بیش از ۴۸ ساعت نمی‌تواند صبر بنماید و در عرض این مدت قشون روس در رشت توقف خواهد نمود ولی اگر قبل از انقضای مدت مزبور جواب داده نشود یا جواب غیرمرضی داده شود قشون پیش خواهد آمد و مسلماً پیش‌آمدن قشون باعث اضافه‌شدن مبلغ خسارتی که دولت ایران باید به دولت روس بپردازد خواهد شد.

پکلوسکی گزیل

## نمره - ۱۸۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری واصله در ۲۹ نوامبر  
 طهران ۲۹ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۷ ذیحجه ۱۳۲۹ [۶ آذر ۱۲۹۰]  
 راجع به تلگراف سابق امروز من:

در التیماتم هیچ ذکری از وعده بازگشت قشون پس از تمکین به تقاضاها نشده.  
 وزیر امور خارجه رئیس کابینه خود را فرستاده و مجدداً درخواست مساعدت ما  
 را نموده که یا قدری تسهیل تقاضاها را حاصل نمایم یا بهرحال تطویل مدت مهلت  
 را بدست بیاوریم. تقاضاهای مزبور بکلی غفلتاً به دولت ایران پیشنهاد شده و مدت  
 مهلتی که معین شده آنقدر فرصت به آنها نمی‌دهد که تعمقی در آن بنمایند. او  
 درخواست نصیحت از من نمود. من جواب دادم که من تعلیماتی در این باب ندارم ولی  
 بعقیده شخصی خودم تمکین بدون تأخیر دولت ایران را اولی می‌دانم.

## نمره - ۱۸۴

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون]

وزارت خارجه ۲۹ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۷ ذیحجه ۱۳۲۹ [۶ آذر ۱۲۹۰]

وزیرمختار ایران مجدداً درخواست نصیحت من را نموده و من به او گفتم که تا  
 مستحضر نشوم که تقاضاهای روس عیناً چطور پیشنهاد شده نمی‌توانم قطعاً چیزی  
 بگویم فقط می‌توانم بطور حتم و یقین بگویم که تمکین باعث بازگشت قشون روس  
 خواهد شد.

مختصراً من به او اظهار قطعی نمودم که مستر شوستر مسائل را غیرممکن می‌کند.  
 واضح است که دولت ایران نمی‌تواند تأدیة خسارتی بنماید و من معتقدم که اگر سایر  
 مطالب فیصل بشود قشون روس توقف نخواهد کرد تا مبلغ خسارت بالتمام پرداخته  
 شود. اگر بنا بشود دولت ایران قبل از يك استقراضی این خسارت را بپردازد اسباب  
 یأس هر نوع پیشرفتی در طرق جنوب خواهد بود و باین واسطه ضرر تجارتی دولت  
 انگلیس خیلی زیادتر خواهد شد.

لازم است من شرح تقاضاهای روس را بدانم که آیا می‌توان قطعاً گفت که تمکین  
 به آن اسباب بازگشت قشون خواهد شد یا نه؟

وزیرمختار ایران اظهار می‌دارد که او شایق نصیحت است که بداند کابینه جدید  
 ایران کلیتاً چه نوع باید رفتار بنماید که باعث حصول روابط و داد با دولت روس  
 بشود و وزیر امور خارجه روس البته می‌تواند در این موضوع هم يك چیزی بگوید.  
 آنچه من از وزیرمختار ایران استدراک نمودم این است که دولت ایران اذعان دارد که  
 موقع چقدر باریک است.

## نمره - ۱۸۵

تلگراف سر بچنن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۹ نوامبر)  
 سن پترزبورغ ۲۹ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۷ ذیحجه ۱۳۲۹ [۶ آذر ۱۲۹۰]  
 (تلگراف ۲۹ حاوی شرح مختصر مکتوب ذیل مورخه ۳۰ نوامبر است)  
 آقا

با کمال افتخار خاطر محترم را مستحضر می‌دارم که دیروز عصر کفیل وزارت امور  
 خارجه را ملاقات نمودم. آن جناب اظهار کمال رضایت را از نطق شما در پارلمان  
 نموده و گفت که به کنت بن‌کندر ف تعلیمات داده است تشکرات و حق‌شناسی او را  
 به شما عرضه بدارد. من جواب دادم به من دستورالعمل داده شده که تبلیغ عنوان  
 برخلاف آن را بنمایم بلحاظ اینکه وزیر خارجه انگلیس مسموع نموده است که  
 متأسفانه التیماتوم ثانویئی به دولت ایران پیشنهاد شده که در عرض ۴۸ ساعت  
 جواب آن باید داده بشود.

من عنوانی را که سابقاً در باب کم بودن مدت مهلت به او نموده بودم تکرار نمودم  
 و اصرار نمودم لازم است که مدت کافی وقت به وزیر خارجه انگلیس داده بشود  
 که در عرض آن بتواند نفوذ کلام خودش را به دولت ایران بکار ببرد و به نحو  
 خوش‌آیندی اسباب خاتمه‌پذیرفتن این واقعه را فراهم بیاورد. اشغال طهران بتوسط  
 قشون روس منجر به انحراف افکار عامه انگلیسان خواهد شد.

بعلاوه برای اینکه او ملتفت بشود که چقدر این مسئله بر شما سخت اثر نموده  
 تلگرافات ۲۸ و ۲۹ شهر حال شما را به ترجمه فرانسه برای آن جناب قرائت نمودم.  
 در ضمن صحبت طولانی مسیو نراتوف یک دفعه دیگر علت‌هایی را که دولت روس را  
 مجبور به تشدد این التیماتوم ثانوی نموده توضیح نمود. عقیده او این بود که التیماتوم  
 در صبح ۲۹ بایستی پیشنهاد شده باشد ولی چون تصدیق وقوع این پیشنهاد هنوز از  
 مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] به او نرسیده او نمی‌تواند عیناً شرح آن را برای من  
 تصریح بنماید.

مختصراً آن سه فقره موادی که در تلگراف ۲۶ شهر حال من مصرح شده بود عیناً  
 به طهران تبلیغ شده اگرچه چند کلمه‌ای اضافه شده است مبنی بر اینکه تعیین مبلغ  
 خسارت و ترتیب تأدیة آن پس از تمکین دولت ایران به سه فقره تقاضاها قرار داده  
 خواهد شد و عین مبلغ مصارف قشون‌کشی در آن وقت معین خواهد شد.

دولت روس برای تأدیة فوری اصرار نخواهد نمود و تقاضای خود را هم زیادتر  
 نخواهد نمود. او خواهش من را در باب بکلی تعیین ننمودن وقت یا حتی تطویل مدت  
 مهلت رد نمود و اظهار داشت که در باب یک هفته یا ده روز توقف قشون در قزوین  
 هم نمی‌تواند به من اطمینان بدهد. من اصرار نمودم که اگر دولت ایران به مسیو  
 پکلوسکی [پاکلوسکی] اطلاع داد که چنانچه دولت روس مدت زیادتری به آنها برای  
 تعمق در این موضوع مهلت بدهد حاضر هستند که تقاضاهای مزبور را موجه بدانند  
 البته یک همچو مهلتی به آنها باید داده بشود. مسیو نراتوف جواب داد که این محال

است. او اظهار داشت اگر حیثاً دولت ایران اطمینان نامه کتبی بسپارد که به سه فقره تقاضاها تمکین خواهد نمود او ۱۵ روز دیگر به آنها مهلت خواهد داد که ترتیبات راجعه به انفصال مستر شوستر از قبیل مسئله تأدیة خسارت او و غیره را بدهند. او نیز وعده داد که برای تعلیمات تلگرافی دادن در باب پیشرفت قشون از رشت به قزوین تا روز شنبه تأمل خواهد کرد. پس از آن بنا به خواهش من آن جناب به رئیس الوزراء تلفن کرد و برای ملاقات من با او وقت خواست و جناب معظم له جواب داد که او فوراً من را خواهد پذیرفت.

من آنچه را که به مسیو نراتوف گفته بودم با همان مبالغه به مسیو کوکفتسف [کوکوفتسوف] تکرار نمودم و به آن جناب اصرار نمودم که نظر به منافع معاهده انگلیس و روس در قبول خواهشات شما بیشتر موافقت بنماید چون من تصور کردم اطمینانی که مسیو نراتوف به من داده بود تا آن حدی که من میل داشتم مکفی نبود. آن جناب اظهار داشت البته دولت انگلیس در این واقعات جدید در ایران نسبتاً سهل انگاری می نمایند چون وقایع مزبور مستقیماً به آنها ضرری نرسانده ولی دولت روس که مقاماتش در این موقع ترضیع شده نمی تواند آن سهل انگاری را بنماید. یگانه طریقی که بتوان به دولت ایران خاطر نشان نمود که با دولت روس این نوع ها نمی توان سلوک نمود همین پیشنهاد التیماتوم است و خواستن جواب فوری آن و مایوسی آنها از امکان اصلاحی. دولت روس از طریقه پیشنهاد دو فقره تقاضاهای اساسی که ملایم تر بود انتفاعی حاصل نموده و آنقدر برای جواب معطل شد تا قشون به رشت رسید.

من اظهار داشتم نظر به استرضای خاطری که در باب واقعه اولی برای دولت روس فراهم گردیده بایستی که این التیماتوم ثانوی را به نحو لین تری ابراز بنمایند. مسیو کوکف سف [کوکوفتسوف] جواب داد در جلسه هیئت وزراء که التیماتوم ثانوی مسوده شد تقاضاهایی که باید پیشنهاد بشود به منتها درجه کاسته شده است و او می تواند به من اطمینان بدهد که دولت روس بهیچوجه قصد اشغال طهران را ندارد و اگر وزیر امور خارجه انگلیس بتواند دولت ایران را متقاعد به تمکین بنماید و به این واسطه زحمت حکم جلو رفتن قشون را از دولت روس ساقط بنماید موجب نهایت تشکر او خواهد شد.

از عنوانات من آن جناب ملتفت شد که غرض شما اختصاصاً اصل تقاضاها نیست بلکه طریقه پیشنهاد آن و وضع تحمیل به دولت ایران است. جناب معظم له اظهار نمود که اگر او شخصاً بخواهد در باب مواد مختلف مسطوره در تلگرافات شما تأمینات قطعی بدهد محتمل است باعث سوء تفاهم همکاران او بشود و بنابراین سواد تلگرافات مزبور را از من خواست که با همکاران خودش در آن مواضع مشورت بنماید. آن جناب اظهار نمود که در جلسه فردا عصر هیئت وزراء آن را موضوع بحث قرار داده و رأی قطعی آنها را بتوسط مسیو نراتوف به من اطلاع خواهد داد.

در ضمن صحبت ما مسیو ککوتسف [کوکوفتسوف] اظهار داشت در موضوع خسارت قشون کشی عقاید عامه روسها بر این است که اگر دولت ایران عمداً باعث مداخله

قشونی بشود باید از عهده مخارج قشون کشی برآید. همین قدر که از طرف دولت ایران اطمینان صحیحی داده بشود که مصارف اعزام قشون را خواهند پرداخت جناب معظم‌الیه [= معظم‌له] راضی شده و در باب ترتیب تأدیة آن اینقدرها تشدد نخواهد نمود. با اینکه جناب معظم‌له تشریحات من را در باب تطویل مدت مهلت و توقف يك هفته یا ده روز قشون در قزوین به نحو مسالمت و آرامی اصفاء نمود مع ذلك بهیچوجه خود را تفویضاً ننمود.

امروز صبح سواد به فرانسه تلگرافات شما را برای مسیو ککوتسف [کوکوفتسوف] فرستاده و مکتوب خصوصی هم به آن جناب نوشتم مبنی بر اینکه امیدوارم آن جناب نفوذ مقتدره خود را در متقاعد نمودن هیئت وزراء بکار خواهد برد که در موافقت بنوع مناسبی با خواهشات شما رأی بدهند.

جارج بچن [بیوکانون]

### نمره - ۱۸۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳۰ نوامبر) طهران ۳۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۸ ذیحجه ۱۳۲۹ [۷ آذر ۱۲۹۰] ویس قنصل انگلیس از رشت خبر می‌دهد که الحال ۱۹۰۰ نفر قشون روس در رشت هستند. از قراری که به او مشهود شده ۷۰۰ نفر دیگر هم دیروز از انزلی حرکت نموده و دو دسته قورخانه دیگر هم تا حال وارد شده.

### نمره - ۱۸۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳۰ نوامبر) طهران ۳۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۸ ذیحجه ۱۳۲۹ [۷ آذر ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف دیروز من:

پیغامی الان از طرف دولت ایران به من رسیده مبنی بر اینکه دولت ایران آنقدر که به عبارت اخیره مندرجه در مراسله مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] اهمیت می‌دهد به اصل التیماتوم اهمیت قرار نمی‌دهد چونکه می‌ترسد عنوانات اخیره باب پیشنهاد هر نوع تقاضای دیگری را که دولت روس میل داشته باشد مفتوح بدارد و حتی ممکن است پیشنهاد يك تقاضایی بنماید که هر نوع حکومتی که مناسب حال دولت روس باشد در ایران تأسیس بشود.

## نمره - ۱۸۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳۰ نوامبر)

طهران ۳۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۸ ذیحجه ۱۳۲۹ [۷ آذر ۱۲۹۰]

دولت روس الحال به وزیرمختار خودش امر نموده به دولت ایران اعلام بدارد که بمحض اینکه: (۱) قسمت ابتدایی ماده اول التیماتوم بموقع اجراء گذارده شود و (۲) دولت ایران تعهد بنماید که قسمت ثانی ماده اول و ماده دوم را مجرا بنماید و وعده پرداخت خسارت را بنماید، قشون روس بازگشت خواهد نمود. تعیین مبلغ خسارت و ترتیب تأدیة آن را محول به مذاکرات بعدها خواهند نمود.

## نمره - ۱۸۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳۰ نوامبر)

طهران ۳۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۸ ذیحجه ۱۳۲۹ [۷ آذر ۱۲۹۰]

وزیرمختار روس الان به وزیرامور خارجه اطلاع داد همین قدر که سه فقره شرایط را (بنحوی که در تلگراف قبل از این خودم تصریح شده) دولت ایران قبول بنمایند قشون روس عودت داده خواهد شد. بعد از اطلاع مزبور وزیر امور خارجه من را ملاقات نموده و در باب شروط و تشریحات مندرجه در مراسله وزیرمختار روس صحبت نموده و از تشویش خاطر می که بواسطه آن برای دولت ایران حادث شده من را مستحضر داشت. آن جناب اظهار داشت که چون از وزیرمختار روس اطمینان حاصل نموده شخصاً در این موضوع دیگر تشویشی ندارم. آن جناب به مدت مهلت خیلی اهمیت قرار داده و گفت محال است که در عرض مدت مزبور بتوان تمکین به تقاضاها نمود. رأی مجلس بکلی با قبول تقاضاهای مزبور متضاد است و طبیعتاً از برای من غیرممکن است بتوانم تصور این را هم بکنم که تا فردا به رأی اکثریت مجلس غلبه حاصل نمایم. جناب معظم‌الیه [= معظم‌له] نیز اظهار داشت که من همیشه با نهایت صمیمیت مشتاق بوده‌ام که روابط با دولت روس را مستقر بدارم. باضافه اظهار نمود امیدوارم که دولت روس این تأخیر را هم بهانه‌ای از برای پیشنهاد يك مقدار تقاضاهای دیگری قرار ندهد.

## نمره - ۱۹۰

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۳۰ نوامبر)

من پترزبورغ ۳۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۸ ذیحجه ۱۳۲۹ [۷ آذر ۱۲۹۰]

مسیو نراتوف تا الان که ساعت ۷ بعد از ظهر است هنوز در جلسه هیئت وزراء است ولی مسیو کلم شرح ذیل را به من نگاشته است.



به وزیرمختار روس مقیم طهران اطلاع داده شده است که اگر دولت ایران در عرض ۴۸ ساعت مهلت خود همین قدر بنویسد که سه فقره تقاضاها را رسماً قبول نموده و انفصال مستر شوستر و مستر لکفر حتمی الوقوع است دولت روس آن را جواب مطلوب محسوب خواهد داشت. چون ترتیبات انفصال مستر شوستر مدتی وقت لازم خواهد داشت. به وزیرمختار روس اجازه داده شده که هر اندازه وقتی که او برای انجام ترتیبات اختتام عمل شوستر لازم می‌داند به دولت ایران مهلت بدهد. در موضوع خرج قشون کشی هم همین قدر کافی خواهد بود که دولت ایران تعهد بنماید که پس از تعیین نمودن ما مبلغ آن را، قرار تأدیة آن را بدهد. اگر جواب مرضی داده بشود قشون از رشت تجاوز نخواهد نمود ولی عودت آن به روسیه فقط وقتی واقع خواهد شد که عمل مستر شوستر بکلی خاتمه پذیرفته باشد.

### نمره - ۱۹۱

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۳۰ نوامبر) سن پترزبورغ ۳۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۸ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۷ آذر ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف سابق امروز من:

چون کفیل وزارت امور خارجه نمی‌توانست من را بپذیرد من مکتوب خصوصی به او نوشتم مبنی بر اینکه در مراسله‌ای که به من نوشته شده هیچ ذکری از توقف زیادتر قشون در قزوین نشده و در باب رجعت قشون آن طوری که من خواسته بودم اظهار نشده. شرح ذیل جواب از طرف او است:

در باب توقف قشون در قزوین رأی داده شده که لازم است به قشون امر بشود چند روزی در قزوین توقف بنمایند ولی تعیین مدت توقف آن نخواهد شد. گمان می‌کنم ما آنقدر وقت بعدها داشته باشیم که اگر لازم بشود در این خصوص مذاکره بنماییم.

در باب بازگشت قشون ما برای من مشکل است که جواب صریحی به شما بدهم چون حرکت آن به طرف داخلی خاک ایران بسته به پیش‌آمد ترتیبات خواهد بود. عجبالتاً ما قصد نداریم که تقاضاهای دیگری سوای تقاضای سابقه پیشنهاد بنماییم ولی اگر ما مجبور بشویم که مرام خود را به قوه جبریه بموقع اجراء بگذاریم محتمل است تقاضاهای ما زیادتر بشود.

### نمره - ۱۹۲

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۳۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۸ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۷ آذر ۱۲۹۰]

من به وزیرمختار ایران گفتم که ما در این موضوعات با دولت روس مشغول مذاکره



هستیم ولی هیچ اسمی از مسترد داشتن روس سه فقره تقاضای خود را، نمی‌توان  
بمیان آورد و اگر باین تقاضاها فوراً تمکین بشود در باب شرح و بسط آن ممکن است  
بعدها بطریق مودتانه ترتیبی داد ولی تأخیر در تمکین بدون گفتگو باعث پیشرفت  
قشون روس خواهد بود.

شما به همکار روسی خودتان و وزیر امور خارجه ایران اطلاع بدهید.

### نمره - ۱۹۳

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون]  
وزارت خارجه ۳۰ نوامبر ۱۹۱۱ [۷ آذر ۱۲۹۰؛ ۸ ذیحجه ۱۳۲۹]  
شرح تلگراف امروز من به سر جارج بارکلی را به کفیل وزارت امور خارجه اطلاع  
بدهید.

من امروز در پارلمان بیاناتی نموده و باریک بودن موقع را تصدیق نموده و اظهار  
داشتم که یا دولت روس در این باب باید مذاکره نمود. بعد از تمکین دولت ایران  
به سه فقره تقاضاهای روس لازم خواهد بود که دولت روس در باب تسهیل استخدام  
اتباع خارجه که لازم بشود، با ما معیت بنماید و بهمچنین در تسهیل وسائل يك  
استقراضی برای دولت ایران.

### نمره - ۱۹۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در غره دسامبر)  
طهران غره دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۹ ذیحجه ۱۳۲۹ [۸ آذر ۱۲۹۰]  
امروز صبح علاءالدوله مقتول شد. به این واسطه و بواسطه التیماتم دولت روس  
ظاهراً يك هیجانی در شهر بروز نموده.

### نمره - ۱۹۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در غره دسامبر)  
طهران غره دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۹ ذیحجه ۱۳۲۹ [۸ آذر ۱۲۹۰]  
امروز صبح در مجلس متفقاً رأی دادند که کلیه تقاضاهای روس رد بشود.

### نمره - ۱۹۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در غره دسامبر)  
طهران غره دسامبر ۱۹۱۱ [۸ آذر ۱۲۹۰؛ ۹ ذیحجه ۱۳۲۹]  
امروز در تمام روز هیجان کلی در شهر جاری بود، با نمایشات بسیار بر علیه

روس. محل تردید نیست که علاءالدوله هم بواسطه متحدبودن با روس مقتول شده.

### نمره - ۱۹۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در غره دسامبر)

طهران غره دسامبر ۱۹۱۱ [۸ آذر ۱۲۹۰؛ ۹ ذی حجه ۱۳۲۹]

بعد از آنکه مجلس تقاضاهای روس را رد نمود وزیر امور خارجه استعفاء داد.

### نمره - ۱۹۸

تلگراف سر بچنن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در غره دسامبر)

سن پترزبورغ غره دسامبر ۱۹۱۱ [۸ آذر ۱۲۹۰؛ ۹ ذی حجه ۱۳۲۹]

(شرح مختصر مکتوب ذیل مورخه ۴ دسامبر در غره دسامبر تلگرافاً [= تلگرافی]

مخابره شده)

من در غره شهر حال مسیو نراتوف را ملاقات نموده و از او اطمینان حاصل نمودم که چنانچه شما در تلگراف ۳۰ نوامبر خودتان خواستار شده بودید دولت روس حتی القوه سعی بنماید که موجبات تسهیل را برای انتخاب مستخدمین جدید خارجه در ایران فراهم نماید. آنجناب پس از آن به من اطلاع داد که مجلس از تمکین به تقاضای روس بکلی امتناع نموده و نیز اظهار داشت که خود آن جناب هم هیچ انتظاری نداشته که تقاضای مزبور دفعتاً قبول بشود ولی امید این را داشته که ایرانیان بعوض مسدود نمودن ابواب تمام مذاکرات دیگر فقط به جواب ندادن به یادداشت روس قناعت خواهند نمود. نظر به وعده‌ای که آن جناب به من داده بود حکم پیش رفتن قشون از رشت تا فردا بعد از ظهر مخابره نخواهد شد و چند روزی هم قشون در قزوین توقف خواهند نمود.

حالیه هیچ نوع امید تمکین نمودن دولت ایران به تقاضاها نیست مگر اینکه بتوان مجلس را از میان برداشت. آنجناب مطمئن نبود که آیا مشروطه به نایب‌السلطنه این قدرت را داده است که بتواند مجلس را منقصل کند یا خیر.

در ضمن صحبت که امتدادی حاصل نمود من يك مرتبه دیگر به آن جناب مبالغه نمودم که اشغال طهران حتماً باعث وقوع اختلالهای مهم خواهد شد و نتیجه آن بروز واقعات جدید خواهد بود که هر يك بجای خود اسباب پیشنهاد تقاضاهای جدید دیگر خواهد شد. قشون روس در بدو ورود خودشان به طهران هیئت دولت منظمی در مقابل خود نخواهند دید که با آن طرف بشوند و از آن طرف محتمل است شاه مخلوع هم این موقع را غنیمت شمرده و بخواهد از این انقلاب انتفاعی حاصل نموده و خود را مجدداً بر تخت سلطنت برقرار نماید. به این شق اخیر یعنی جلوس محمدعلی میرزا مجدداً بر تخت، چنانچه سابقاً هم يك دفعه به جنابعالی اظهار داشته‌ام بهیچ نحوی دولت

انگلیس راضی نخواهد شد. آن جناب به من اطمینان داد که دولت امپراطوری روس بهیچوجه منالوجوه به شاه مخلوع تقویت نخواهد کرد.

پس از آن من خاطر آن جناب را متذکر نمودم که اگر دولت روس در باب مسائلی که با دولت ایران در میان است بی‌اندازه فشار وارد بیاورند دولت انگلیس را باین واسطه دوچار مشکلات بسیار خواهند نمود و از آن جناب خواهش نمودم که این مسئله را منظور داشته باشد.

مسیو نراتوف جواب داد که مقام دولت روس باید بدرجۀ عالی نگاهداشته بشود. روزنامجات دائماً به دولت روس می‌تازند که چرا در تسویۀ این مطالب قدرت کافی بروز داده نمی‌شود ولی دولت اقدامات خود را محدود بحدی که قطعاً لازم است نموده آنهم برای انجام مقصودی که الان ذکر شد یعنی حفظ مقام روس.

جارج بچنن [بیوکانان]

### نمره - ۱۹۹

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانان]

وزارت خارجه ۱ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۹ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۸ آذر ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف ۳۰ نوامبر شما:

نهایت اسف را دارم که دولت روس مدت طولانی‌تری به دولت ایران مهلت نداده. سوای این فقره سایر تعلیماتی که به مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] داده‌اند بنظر من مرضی است. شاید وزیرمختار مزبور بموجب این تعلیمات با دولت ایران مذاکره نموده باشد. چون لازم است در باب عملیات دولت روس و شرایطی که دولت مزبور برای عودت‌دادن قشون خود مقرر نموده من در پارلمان بیانات صریح بنمایم شما باید از وزیر امور خارجه استعلام بنمایید که آیا ممکن است من در پارلمان تصریح بنمایم که کلیتاً این تعلیمات از چه قرار است یا خیر؟ باضافه شما باید اطمینان قطعی صریح بنخواهید که کتباً بیان بنمایند اصل مقصود دولت روس از این اقدامات چیست و حدود اقدامات خود را هم معین بنمایند چون برای تسکین اضطرابی که در باب معاهده روس و انگلیس حادث است يك همچۀ اطمینانی لازم است.

### نمره - ۲۰۰

مکتوب سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانان]

وزارت خارجه ۱ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۹ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۸ آذر ۱۲۹۰]

آقا

تلگراف جناب‌عالی مورخه بیست و ششم شهر جاری راجع به مذاکره شما با وزیر امور خارجه روس در باب تقاضای دولت روس از دولت ایران و اعزام قشون برای

اجرای آن واصل گردید. من عنوانات جناب‌عالی را به مسیو نراتوف در این موقع پسندیدم و از اطمینانی که آن جناب به شما داده است که دولت روس در خیال اشغال هیچ نقطه از خاک ایران نیست رضایت حاصل نموده و بخاطر خود سپردم. ادوارد گری

### نمره - ۲۰۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲ دسامبر) طهران ۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۰ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۹ آذر ۱۲۹۰] دیروز در قتل دو نفر از مرتجعین مجاهده شد و گلوله به یکی از آنها کارگر نشده و منجر به قتل در شگه‌چی او گردید ولی يك نفر دیگر مقتول شد. رئیس خبازان را هم که مظنون به احتکار و تضییق گندم بود دیروز مقتول نمودند. نرخ نان در ترقی است و احتمال بروز بلوا برای نان می‌رود. شوستر هم که در جمع‌آوری مالیات جنسی برای رفع احتیاجات پایتخت مشغول اقدامات مجدانه بود از دیروز در این عمل سستی بروز داده.

### نمره - ۲۰۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲ دسامبر) طهران ۲ دسامبر ۱۹۱۱ [۹ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۰ ذی‌حجه ۱۳۲۹] قنصل انگلیس از رشت خبر می‌دهد که کلیه عده قشون روس در رشت حالا به ۳۵۰۰ نفر رسیده و در رشت و انزلی برای صاحب‌منصب و قشون، خانه‌ها را بمدت یکسال و متجاوز از یکسال اجاره می‌نمایند.

### نمره - ۲۰۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲ دسامبر) طهران دوم دسامبر ۱۹۱۱ [۹ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۰ ذی‌حجه ۱۳۲۹] دیروز وزیر امور خارجه ایران شفاهاً به وزیرمختار روس اطلاع داد که مجلس تقاضای روس را رد نموده ولی از قرار معلوم دولت ایران درصدد تدارك مراسله‌ای هم هست.

## نمره - ۲۰۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲ دسامبر)  
 طهران ۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۰ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۹ آذر ۱۲۹۰]

## التیماتم روس

مرحمت فرموده رجوع به تلگراف ۳۰ شهر ماضی من بنمایید:

وزیرمختار روس امکان پیشنهاد تقاضاهای دیگر را استثناء نمی‌نماید. مشارالیه  
 به من اطلاع می‌دهد که اطمینان او به وزیر امور خارجه ایران فقط مبنی بر این بوده  
 که اگر دولت ایران در عرض چهل و هشت ساعت تمکین به تقاضاهای روس بنماید  
 تقاضای دیگری نخواهد شد.

## نمره - ۲۰۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲ دسامبر)

طهران ۲ دسامبر ۱۹۱۱ [۹ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۰ ذی‌حجه ۱۳۲۹]

شرح ذیل را امروز قنصل انگلیس از رشت مخابره نموده:

قریب صد نفر قشون دیشب از انزلی وارد رشت شدند و هشتصد نفر دیشب به  
 طرف قزوین حرکت نمودند.

## نمره - ۲۰۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری واصله در دوم دسامبر

طهران ۲ دسامبر ۱۹۱۱ [۹ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۰ ذی‌حجه ۱۳۲۹]

سردار اسعد دیشب از اروپا وارد انزلی شد.

## نمره - ۲۰۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری واصله ۲ دسامبر

طهران ۲ دسامبر ۱۹۱۱ [۹ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۰ ذی‌حجه ۱۳۲۹]

در يك مکتوبی که مستر شوستر به وزیر امور خارجه نوشته و من امروز ملاحظه  
 نمودم مستر شوستر اشعار داشته مجله [ای‌را] که لایحه او به جریده **تایمز** در آن مندرج  
 است نه او به طبع رسانیده و نه در طهران توزیع نموده سواد انگلیسی مکتوب مزبور  
 را به بعضی از دوستان خود ارائه داده و تقریباً دوازده نسخه یا بلکه زیاده‌تر از آن را  
 در ایران برای بعضی از دوستان ایرانی خودش فرستاده (من شخصاً از او خواهش  
 نمودم يك نسخه از آن را برای من بفرستد) بعضی از دوستان ایرانی او از او سؤال

نموده بودند که آیا او مخالفتی در به طبع رسیدن آن مکتوب در ایران خواهد داشت یا خیر و او جواب داده بوده است در فهمیدن عموم مردم [از] مندرجات مکتوب علنی که او به روزنامه تأیمر نوشته او البته مخالفتی نخواهد داشت.

### نمره - ۲۰۸

تلگراف سر بچنن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۲ دسامبر) شرح مختصر مکتوب ذیل مورخه ۴ دسامبر در ۲ دسامبر تلگرافاً [= تلگرافی] مخایره شده:

سن پترزبورغ ۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۰ ذی حجه ۱۳۲۹ [۹ آذر ۱۲۹۰] من مسیو نراتوف را در دوم شهر حال ملاقات نموده و در موضوع تلگراف غره شهر حال شما با او مذاکره نمودم. من از آن جناب سؤال نمودم آیا وزیر امور خارجه انگلیس می تواند در پارلمان در باب دو فقره مراسله که یکی از مسیو کلمن در ۳۰ نوامبر و یکی از خود آن جناب به من رسیده توضیحات بدهد (شرح مکتوب مسیو کلمن را در ۳۰ نوامبر تلگرافاً [= تلگرافی] خبر داده ام و سواد مراسله مسیو نراتوف را در طی مکتوب ۲۹ نوامبر خودم ارسال نموده ام) من توجه مخصوص آن جناب را به عبارت سوم و چهارم مراسله خودش معطوف نمودم که در تلو آن اطمینان قطعی بتی داده شده که دولت امپراطوری روس قصد ندارد اخلاقی در مقام و استقلال دولت ایران وارد بنماید و اقدامات قشونی هم که مشغول هستند فقط بطریق سطحی است و هیچ قصدی در باب نقض مواد معاهده روس و انگلیس راجع به ایران در نظر ندارند.

پس از قرائت مکتوبات متعدده مزبوره مسیو نراتوف اظهار داشت که شما در متمسك شدن به مراتب مندرجه در این مراسلات آزاد هستید. آن جناب اظهار داشت که تعلیمات به مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] که در مراسله مسیو کلمن مسطور بوده بعد از رد شدن تقاضاهای روس دیگر ثمری ندارد و در باب مکث قشون در قزوین که در مراسله خود آن جناب مسطور بوده او می تواند به من بگوید که به فرمانده قشون امر شده که از قزوین تجاوز نکند تا دستورالعمل ثانوی یا از سن پترزبورغ یا از طهران از سفارت روس به او داده شود. آن جناب اظهار داشت بهر صورت نمی تواند تعهد بکند که قشون در قزوین توقف خواهد نمود چونکه اگر در طهران بی نظمی یا بلوایی بروز بنماید ممکن است لازم بگردد که به قشون حکم بشود برای حفظ سفارت فوراً به طهران بروند. پس از آن سؤال نمودم آیا آن جناب می تواند يك اطمینان مقطوع تری به من بدهد که اگر احیاناً بنا بشود دولت روس تقاضاهای دیگری پیشنهاد بنماید آن تقاضاهایی که بالاخره باید پیشنهاد بشود از چه قرار خواهد بود و بعد از مقداری مذاکره دیگر شرح ذیل را که من نوشتم و به آن جناب ارائه دادم پسندید:

«چنانچه بواسطه پیش آمدهای غیرمنتظره لازم بشود که تقاضاهای دیگری پیشنهاد

بشود آن تقاضاها از مسائلی که انتفاع مخصوصی برای دولت داشته باشد تجاوز نخواهد نمود مثلاً از قبیل قطع و فصل شدن مطالب معوقه دولت روس که در سوابق ایام موضوع بحث واقع شده یا از قبیل مسائل دیگری که در منطقه روس منافع اختصاصی دولت روس را حاوی باشد خواهد بود که خدشهای در مسائلی که منافع پلتیکی عمومی را داراست وارد ننماید.»

جارج بچنن [بیوکانون]

### نمره - ۲۰۹

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۹ آذر ۱۲۹۰]

تعیین ماژور استکس به استخدام دولت ایران

در تاریخ ۲۲ شهر ماضی تلگراف ذیل به حکومت هندوستان مخابره شده:

استکس عرضحالی به دولت انگلیس نموده و استدعای تجدید نظر شدن در رأی مقطوعه دولت را کرده. بنابراین دولت انگلیس نهایت شعف را حاصل خواهد نمود اگر شما به استکس اطلاع بدهید که دولت انگلیس تصور می‌کند اولین وظیفه یک صاحب‌منصب رسمی دولت انگلیس اطاعت اوامری است که از طرف دولت به او شده و بدین‌جهت از قبول استخدام دولت ایران باید امتناع نماید. دولت انگلیس کناره‌جستن او را از استخدام دولت ایران لازم می‌دانند و هر مسئولیتی از این کناره نمودن او ظاهر بشود بعهده خود می‌گیرند. علت مصمم شدن دولت انگلیس به رد استعفای او سابق بر این مفصلاً برای او توضیح شده. این تلگراف راجع به تلگراف ۲۱ نوامبر شما است.

### نمره - ۲۱۰

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۲ دسامبر ۱۹۱۱ [۹ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۰ ذیحجه ۱۳۲۹]

نظر به سبک رفتار شاه مخلوع در زمان ماضی دولت انگلیس بهیچوجه منالوجوه نمی‌تواند او را مجدداً به سمت سابق بشناسد.

### نمره - ۲۱۱

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون]

وزارت خارجه ۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۹ آذر ۱۲۹۰]

عنوانی را که در باب شاه مخلوع نموده‌اید (چنانچه در تلگراف غره دسامبر شما

مسطور شده است) پسندیدم. من از این مشعوفم که کفیل وزارت امور خارجه هم با این عنوان با شما موافقت نموده.

با کمال جدیت بر من معلوم است که قشون روس طهران را اشغال نخواهند نمود مگر در صورت منحصربودن چاره، و تقاضاهای جدید مبسوط‌تر دیگری به توسط آنها پیشنهاد نخواهد شد. این خیلی مهم است و امیدوارم چنانچه پیشنهاد تقاضاهای جدیدی را لازم بدانند بدو با دولت انگلیس شور خواهند نمود. خطری که من پیش‌بینی می‌نمایم این است که دولت مزبور تقاضاهای جدیدی پیشنهاد بنمایند که نه قبول‌شدنی باشد و نه با معاهده انگلیس و روس موافقت داشته باشد و مدافعه از آن در محضر پارلمان برای من میسر نباشد.

### نمره - ۲۱۲

مراسله سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون]  
وزارت خارجه ۲ دسامبر ۱۹۱۱ [۹ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۰ ذی‌حجه ۱۳۲۹]  
آقا

امروز در باب تشویش خودم راجع به ایران خیلی سخت با کنت بن‌کندرف صحبت نمودم.

من اظهار نمودم ابتدا به ساکن بدبختانه دولت روس مبنای التیماتوم خود را مسئله اموال شعاع السلطنه قرار داده که نسبتاً چندان جالب اهمیت نبوده و دعوی دولت روس در این موضوع چندان شدید نمی‌نمود. من نیز اظهار تأسف نمودم که پس از تمکین دولت ایران به دو فقره تقاضاهای اولی راجع به اموال مزبور قشون روس عودت داده نشده. راست است که در تمکین نمودن دولت ایران چند روزی تأخیر شد ولی مقدماتی هم که دولت روس در عملیات خود قرار داد چندان پسندیده نبود.

اکنون سه فقره تقاضا پیشنهاد شده. در باب دو فقره اولی که راجع به مستر شوستر و تعیین مستخدمین خارجه در آتیه است من نمی‌توانم مخالفتی بنمایم، چون مستر شوستر نصایحی را که ما به توسط وزیرمختار طهران خودمان به او نمودیم رد نموده و ما را به وضع غیرمطلوبی مبتلا نموده بود و ترتیب‌دادن يك قرارى با دولت ایران در باب مستخدمین خارجه لازم بود حتی از نقطه نظر دولت انگلیس هم، برای اینکه دیگر ما مبتلا به يك همچو وضعی که شوستر ما را دچار نموده بود نشویم.

ولی بنظر من بهتر این بود که از دولت ایران درخواست بشود که وعده بنماید من بعد بدون مشورت با سفارتین دولتین روس و انگلیس اتباع خارجه را به استخدام خود نپذیرد نه اینکه دولت ایران ملتزم بشود که رضایت دولتین را اتخاذ بنماید ولی باز این مسئله هم نسبتاً صورت صحیحی دارد.

اما من از مطالبه خسارت قشون‌کشی نمودن دولت روس متأسفم. خسارت تجارتي دولت انگلیس خیلی بیشتر از خسارت تجارت دولت روس بوده در حقیقت بواسطه



سد ابواب تجارت انگلیس در جنوب تجارت روس در شمال منتفع شده. برای استقرار نظم در جنوب وجود پول بسیار لازم است و مطالبه خسارت قشون کشی نمودن دولت روس در این موقع برای امید استقرار نظمی که در جنوب برای تجارت انگلیس لازم است بی نهایت مضر است.

چون این تقاضا پیشنهاد شده است دولت ایران ناچار باید در جواب آن بگوید «بله» ولی من گمان می‌کنم یا برای تأدیه آن نباید فشار وارد بیاید یا بعدها بیک نوعی با یک مسئله نافع دیگری معاوضه بشود.

پس از آن من به سفیر کبیر روس اصرار بلیغ نمودم که قشون روس نباید به طهران بیاید مگر اینکه بکلی چاره منحصر بشود و دولت روس دیگر هیچ نوع تقاضاهای باین سختی بدون مشورت با ما نباید پیشنهاد بنماید. اگر دولت روس آمال خود را بهمین تقاضاهای حاضره محدود بنماید و بدون منحصر شدن چاره قشون خود را وارد طهران ننماید گمان می‌کنم بتوان این مشکلات موجوده را بیک نحوی مرتفع نمود. آن وقت ما ممکن است یک دولت ایرانی در برابر داشته باشیم که ملتفت شده است باید بطریق خوش و بسبک صحیحی حکومت بنماید که منافع دولت روس همیشه منظور باشد نه اینکه با دولت مشارالیها مخالفت بنماید. ما هم می‌توانیم همچو دولتی را بوسیله مستشارهای خارجه تقویت نموده و اسباب تسهیل استقراضی هم با شرایط مطبوعی برای او فراهم بنماییم. امورات ایران آن وقت بهتر از آنچه تا حال بوده خواهد شد ولی حالیه ما موقع بسیار باریک و مهمی را طی می‌نماییم و بیم آن است که دولت در سن پترزبورغ ملتفت نباشد که چه روش مهمی در پیش است و چه اندازه احتیاط لازم است که جلوگیری از انفصال بین دولتین بشود.

ادوارد گری

### نمره - ۲۱۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳ دسامبر) طهران ۳ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۱ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۰ آذر ۱۲۹۰] نمایشات به ضد روس دیروز امتداد داشت. مجاهدات بعمل آمده که امتعه و معاملات روس تحریم بشود.

### نمره - ۲۱۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳ دسامبر) طهران ۳ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۱ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۰ آذر ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف غره دسامبر من: وزیر امور خارجه استعفای خود را مسترد داشته چون به او اطمینان داده شده که

رد نمودن تقاضاهای روس را، دلالت به سلب اعتماد مجلس از شخص او ندارد.

### نمره - ۲۱۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳ دسامبر)  
 طهران ۳ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۱ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۰ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۲ دسامبر شما:

دیروز تلگرافی بهمان مضمون که شما خواسته بودید از حکومت هندوستان به من رسید و من هم به استکس ابلاغ نمودم.

### نمره - ۲۱۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳ دسامبر)  
 طهران ۳ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۰ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۱ ذیحجه ۱۳۲۹]

(شرح مکتوب ذیل مورخه ۳ دسامبر در همان تاریخ تلگرافاً [= تلگرافی] مخابره شده)  
 آقا

در ذیل تلگراف غره شهر حال خودم با کمال افتخار ترجمه جواب دولت ایران به التیماتوم روس را لفا ارسال می‌دارم، و نیز راپورت مختصری از جلسهای که صبح غره شهر حال برای مذاکره در باب التیماتوم تشکیل یافت ارسال می‌دارم. با وجود اینکه روز مزبور روز جمعه بود ولی تعطیل عمومی در همه شهر دایر است بهرحال نتیجه جلسه مزبوره رأی متفق در رد تقاضاهای روس بود. پیغام مندرجه در تلگراف ۳۰ شهر ماضی شما را دو ساعت قبل از ظهر همان روز جلسه به وزیر امور خارجه تبلیغ نمودم و در موقعی که آن جناب در جلسه مجلس برای التیماتوم حضور داشته به او رسانیده شد. ملاحظه خواهید نمود که از مفاد آن ابلاغ مجلس را مستحضر نموده.

جارج بارکلی

سواد مراسله وثوق الدوله به مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی]

طهران ۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۹ آذر ۱۲۹۰]  
 جنابا

در جواب مراسله نمره ۱۵۸ جنابعالی مورخه ۲۹ نوامبر با کمال احترام زحمت افزا می‌شود:

پس از آنکه دولت اعلیحضرت امپراطوری بتوسط جنابعالی در تحت مراسله نمره ۱۵۶ بعضی تقاضاها در موضوع ضبط اموال شعاع السلطنه به دولت ایران پیشنهاد

نمود با وجود اینکه دولت ایران مقدماتاً بوسیله پیغام شفاهی حقیقت امر و منظور خود را از اقدام در ضبط اموال به جناب عالی اطلاع داده بود و در صورتی که قبل از وصول مراسله جناب عالی کابینه در بحران بود معذک دولت ایران اقدامات جدی سریع بر وفق روابط و داد بعمل آورده و محض استحکام مبانی اتحاد و حسن روابط از طرف این دولت لازمه مجاهدت برای موافقت با تقاضاهای دولت روس بروز داده شد.

ما تصور می نمودیم که این نیات حسنه و مقاصد مصلحانه از طرف ما باعث مرتفع شدن هر نوع رنجش و تکدر خاطر دولت روس خواهد شد و بهمین جهت اقدام به آن نمودیم. ولی برخلاف این انتظارات ما در صورتی که در مراسله نمره ۱۵۶ جناب عالی هیچ تعیین وقتی برای تمکین به تقاضاها نشده بود و دولت اعلیحضرت امپراطوری هم از بحران کابینه مستحضر بود و با وجود اینکه نه در مراسله مزبوره و نه بوسیله پیغام شفاهی هیچ اخطاری نشده بود که اگر دعویات مزبور رد بشود دولت روس قشون وارد خواهند نمود غفلتاً خبر دادند که روابط قطع است و قشون هم اعزام شده و با وصف اینکه بر جناب عالی مشهود شده بود که اعزام قشون برای تمکین ننمودن به تقاضاها است پس از تمکین هم امر به عودت آن نشده.

بدبختانه دولت روس حتی باین هم اقناع نشده و روابط و داد قدیمه را هم که همیشه آن سفارت محترم در مراسلات خود متکی به آن می شد منظور و برقرار نداشته و حالا در مراسله نمره ۱۵۸ خودشان تقاضاهای دیگری به دولت ایران پیشنهاد می نمایند. فوق العاده بودن این تقاضاها واضح است. بعضی از آنها که بالصراحة مخالف استقلال این مملکت است و با اینحال مدتی که برای انجام آن معین شده بقدری قلیل است که طبیعتاً غیرممکن است بتوان در عرض این مدت آن را در تحت مذاقه و امعان نظر قرار داد و به این جهت ابواب بحث و شور هم در موضوع آن مسدود است.

آنچه بیشتر از همه باعث تعجب است این است که در مراسله مزبور این تقاضاها مصرح شده: اولاً لزوم قطعی تأدیة خسارت و بعد اعمال جسورانه مستر شوستر و اخیراً اراده صمیمانه دولت روس در برطرف نمودن مبانی اختلال و استقرار روابط حسنه براساس و بنای مستحکمی و حال آنکه دولت ایران بهیچوجه در مسئله اعزام قشون روس اختلاطی نداشته.

تا جهت واقعی لزوم خسارت مشهود نشود و مادامی که دولت ایران از فراهم نمودن موجبات استرضای خاطر دولت روس در موضوع جسارت مزبور امتناع ننموده هیچ جهتی برای شکایت دولت روس نمی توان فرض نمود در صورتی که جسارت مزبور بهیچوجه موضوع بحث دولتین واقع نشده و تحقیقات مقدماتی بعمل نیامده که معلوم بشود اصلاً واقعیت دارد یا خیر و در چه واقعاتی بروز جسارت نسبت به آن دولت بهیچوجه شده.

اراده برطرف نمودن اختلافات و تأسیس روابط اتحاد بر مبنای مستحکمی نسبتاً بیشتر مقرون به طریقه مصالحت و موافقت است.

پس از مقدمات فوق عطف توجه جناب عالی و دولت امپراطوری روس را به بیان واقع این مسئله درخواست می‌نماید و نظر به روابط مستحسنة بین دولتین و لزوم استقرار آن خواهشمندم که دولت ایران را از تمکین به این تقاضاها معذور بدارید و با کمال احترام خاطر آن جناب را مستحضر می‌دارم که دولت ایران حاضر است برای تغییر و تبدیل پیشنهادات سابق‌الذکر داخل گفتگو بشود و هر نوع پیشنهادی که مقرون بصحت و صواب باشد قبول بنماید.

وثوق‌الدوله

مذاکرات روز غرة دسامبر ۱۹۱۱ [ ۸ آذر ۱۲۹۰؛ ۹ ذی‌حجة ۱۳۲۹ ]

در مجلس

اعضاء کابینه که در آن جلسه حضور داشتند از قرار ذیل است:

مشیرالدوله وزیر معارف

معاضدالسلطنه وزیر پست و تلگراف

محتشم‌السلطنه وزیر عدلیه

وثوق‌الدوله وزیر امور خارجه

وزیر امور خارجه از قرار ذیل نطق نمود:

ظهر روز چهارشنبه ماضی یادداشتی از سفارت روس به وزارت خارجه رسیده و اگرچه آقایان وکلاء از شرح آن مستحضرند ولی محض آگاهی عموم الحال هم آن را قرائت می‌نمایم.

پس از قرائت یادداشت دولت روس که حاوی سه فقره تقاضاها و ۴۸ ساعت سهلت دادن برای قبول آن بود وثوق‌الدوله بیانات ذیل را نمود:

بواسطه بعضی علتها وزارت خارجه انتظار داشت که يك همچو تقاضایی پیشنهاد بشود و هم قبل از وصول یادداشت هم بعد از وصول آن مشغول اقدامات مجدانه شد ولی متأسفانه منتج به هیچ نتیجه‌ای نگردید.

چون يك قسمت یادداشت قدری مبهم است ما تصور نمودیم یحتمل تقاضاهای دیگری هم متعاقب این سه فقره تقاضای مندرجه در این یادداشت پیشنهاد خواهد شد. لہذا استیضاح نمودیم و اکنون به ما اطمینان داده شده که تقاضای دیگری پیشنهاد نخواهد شد بنابراین کابینه قبول این سه فقره تقاضاها را تصویب می‌نماید.

بعلاوه لازم است اظهار بنمایم که ما شرحی هم به سفارت انگلیس نوشته و وساطت دولت انگلیس را خواستار شدیم ولی سفارت مزبور هم در جواب تصویب نموده که بدون تأخیر تقاضاها پذیرفته بشود. حالا البته بر طبق رأی مجلس رفتار خواهیم نمود. خطابه‌های متعدد بعد از آن شد و اگرچه عبارت آنها ملایم بود لیکن با قبول شدن تقاضاها بکلی مخالف بود و تقاضاها را با استقلال مملکت متباین می‌دانستند.

متین‌السلطنه در تأیید رأی کابینه (که ظاهراً قبل از وقت با یکدیگر تعهدی نموده بودند) اظهار داشت او پیشنهاد می‌نماید به هیئت دولت اختیار داده بشود که با

تقاضای اول و ثالث موافقت بنمایند ولی تقاضای دوم را رد بنمایند چون آن با استقلال مملکت منافی است.

با این پیشنهاد فقط ۶ نفر توافق آراء نمودند.

حاجی عزالممالک پس از مخالفت نمودن با قبول تقاضاها شرح ذیل را که معلوم است قبل از وقت حاضر نموده بوده پیشنهاد نمود.

پس از استماع بیانات هیئت دولت، مجلس شورای ملی تقاضاهای دولت روس را با

استقلال مملکت منافی می‌داند و بنابراین ما نمی‌توانیم آن تقاضا را قبول بنماییم.

از هیئت دولت تقاضا می‌شود که برای تصفیة این امر داخل مذاکرات بشوند ولی

مذاکره در این موضوع در مجلس خاتمه پذیرفت.

پیشنهاد او متفقانه تصویب شد فقط ۶ رأی به ضد آن داده شد.

### نمره - ۲۱۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳ دسامبر)

طهران ۳ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۱ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۱۰ آذر ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف مورخه امروز من:

از قراری که از ماژور استکس مسموع شده مشارالیه به خزانه‌دار کل اطلاع داده

است که رأی قطعی دولت انگلیس به قبول نمودن استعفای او تعلق گرفته. مستر

شومتر اظهار نهایت اسف نموده است از اینکه رأی دولت انگلیس بر نسخ اجازه‌ای

که بدو خودشان به ماژور استکس داده بودند قرار گرفته و اگرچه تعیین نمودن او

ماژور استکس را به فرماندهی ژاندارم خزانه، به اطمینان همین اجازه بوده ولی گمان

می‌کند حالا مجبوراً کنتراتی را که ماژور استکس بنا به اجازه دولت انگلیس با

خزانه‌داری بسته بوده فسخ بنماید.

ماژور استکس به من اظهار نموده که او مصمم است بمحض فیصل‌دادن امورات

شخصی خود به طرف هندوستان حرکت نماید.

### نمره - ۲۱۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳ دسامبر)

طهران ۳ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۰ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۱ ذی‌حجه ۱۳۲۹]

دسته سوار هندی که برای ملحق شدن به مستحفظین قنصلگری به اصفهان می‌رفتند

در ۳۰ نوامبر در حوالی یزدخواست با يك عده ایلیاتیان مسلح مصادف شده‌اند. یکی

از صاحب‌منصبان هندی موسوم به ماژور غلام محمد، به رانش گلوله خورده ولی

حالتش خوب است و زخمش خطرناک نیست.

## نمره - ۲۱۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۳ دسامبر)  
 طهران ۳ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۱ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۱۰ آذر ۱۲۹۰]  
 وزیرمختار روس به من اطلاع می‌دهد که ۲۵ نفر قزاق از قزوین احضار نموده که  
 به مستحفظین سفارت ملحق بشوند.  
 عجلتاً سفارت و قنصلگری روس به همه جهت ۵۰ نفر قزاق دارند. نظر به اوضاع  
 حاضره این مقدار استعداد چندان زیاد نیست.

## نمره - ۲۲۰

مراسله سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۴ دسامبر)  
 طهران ۲۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۸ ذی‌قعدة ۱۳۲۹ [۲۷ آبان ۱۲۹۰]  
 آقا  
 با کمال افتخار صورت مذاکرات مجلس در جلسه ۱۳ شهر حال را که مستر چرچیل  
 نوشته لفا ارسال می‌دارم و از آن ملاحظه خواهند نمود که در آن جلسه به اکثریت  
 ۴۶ رأی در مقابل ۶ رأی امتداد مدت وکالت نمایندگان حالیه تصویب شده.  
 جارج بارکلی

رپورت مستر چرچیل راجع به مذاکرات مجلس  
 در جلسه ۱۳ نوامبر مطابق ۲۱ ذی‌قعدة [۲۰ آبان]  
 من در اول جلسه مجلس حاضر شده و مذاکراتی که بعمل آمد اصفاء نمودم و  
 مذاکره در باب امتداد مدت وکالت نمایندگان حاضره تا وقتی که پیش از نصف عده  
 نمایندگان جدید به طهران برسند بود.  
 از وضع برداشت مذاکرات بکلی واضح بود که احساسات عمومی مجلس متمایل  
 به امتداد مدت انعقاد مجلس است ولی باوجود این اغلب‌اعضاء (از قبیل حاج‌امام‌جمعه  
 خوئی) در صورتی که به لزوم امتداد مدت اذعان داشتند مخالف یا قانون بودن این  
 ترتیب را اظهار داشتند.  
 در مخالفت این پیشنهاد اصرار شد که مجلس نمی‌تواند قانوناً بدون مراجعه به  
 آراء ملت ایجاد قانونی بنماید که ناقض قانون اساسی باشد و در تأیید این مسئله  
 مراجعه به سابقه کمیسیون قانون انتخابات ماه ژوئیه ۱۹۰۹ شده معلوم شد که در آن  
 موقع لازم دیده‌اند که ۴ ماده از قانون موضوعه مشروطه در ماه دسامبر ۱۹۰۶ جرح  
 و تعدیل بشود (یعنی مواد ۴ و ۵ و ۶ و ۴۹) برای انجام این عزم به انجمن‌های ایالتی  
 مراجعه شده و آنها هم به مجلس اختیار داده بودند که در جرح و تعدیل مواد قانون  
 انتخابات مشروطه مختار باشد.  
 تلگرافات از بعضی ولایات رسیده بود که اصرار در امتداد مدت انعقاد مجلس

نموده بودند و این تلگرافات را برای انجام مسئله منظوره مستمسک قرار دادند. آنهایی که مخالف بودند اظهار داشتند که ما اقدامی در کسب آراء عمومی ملت در این موضوع ننموده‌ایم و همچو وانمود می‌کردند که در حقیقت انتخاب‌کنندگان مایل به امتداد مجلس نیستند.

باضافه مذکور شد که تا حال در هیچیک از ممالک اروپا سبقت به امثال این روش منظوره نشده و متین‌السلطنه رجوع بسابقه پارلمان طولانی انگلیس و بالاخره منفصل شدن آن بتوسط کرمول نموده و متکی به کلمات یکی از مشاهیر انگلیس شد مبنی بر اینکه هیچ عملی فزیح‌تر از این نخواهد بود که یک پارلمانی دوره انعقاد خودش را ممتد بنماید.

مختصراً این مذاکرات چندان اثری ننموده و عده‌ای که مؤید این امتداد بودند متمسک به این شدند که با مخاطراتی که امروزه مملکت به آن مصادم است لازم است نمایندگان ملت در این اوضاع منقلبه ناظر اعمال هیئت دولت باشند و دولت مافوقی در برابر خود داشته باشد، و اظهار شد که اگر تمام ولایات اشتیاق خود را در این باب ابراز نموده‌اند بواسطه این است که قوای مرتجع از بعضی از آنها جلوگیری نموده‌اند و اگر مجلس منفصل بشود و منتظر انتخابات جدید بشویم وسیله به دست دشمنان مشروطه خواهد افتاد و از انتخابات جدید ممانعت خواهند نمود و به این واسطه انعقاد مجلس مجمل خواهد ماند.

بالاخره به راپورت کمیسیون رأی گرفته شد و به اکثریت ۴۶ رأی در مقابل ۶ رأی تصویب شد.

قانون تصویب شده از این قرار است:

انعقاد مجلس تا وقتی که نصف عده وکلای جدید باضافه یک نفر وارد طهران بشوند دوام خواهد داشت و دولت باید در انتخابات جدید هرچه زودتر اقدامات بنمایند.

### نمره - ۲۲۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۴ دسامبر)

طهران ۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۱ آذر ۱۲۹۰]

دیروز اینجا در تمام روز نمایش ملی ممتد بود. اگرچه تا حال اجتماعات منظم بوده ولی استعفای پیرم رئیس پلیس محتمل است باعث سوء اثر در این انتظام بگردد چون علائم واقع شدن مخاصمه‌ای بین متابعین پیرم و بختیاریمها آشکار است.

احساسات عامه بحدی متهیج است که از امکان مخاطره اتباع خارجه نمی‌توان قطع نظر کرد ولی آنچه بر من مشهود است این احتمال خطر سریع‌الوقوع نیست.

## نمره - ۲۲۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۴ دسامبر)  
 طهران ۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۱ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۲ دسامبر من:

تلگراف ذیل به تاریخ ۳ دسامبر از قنصل انگلیس مقیم رشت رسیده:  
 ۸۰۰ نفر قشونی که در شب ۲ دسامبر حرکت نمودند سه ساعت بعد حکم شد  
 به رشت مراجعت نمایند. ۱۰۰۰ نفر سرباز و ۶۰۰ نفر قزاق امروز صبح به عزم  
 طهران حرکت نمودند.

## نمره - ۲۲۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۴ دسامبر)  
 طهران ۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۱ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۲ شهر حال شما به سر بچنن [بیوکانان] و تلگراف امروز من:  
 اگر بتوان به دولت ایران اظهار داشت که مادامی که دولت ایران انتظامات لازمه  
 را در طهران مستقر بدارد قشون روس برای فشار وارد آوردن بجهت تقاضاهای  
 دیگری بکار برده نخواهد شد و بمحض اینکه به تقاضاهای حاضره تمکین بشود قشون  
 مزبور عودت داده خواهد شد، محتمل است بلوای عامه در اینجا قدری التیام حاصل  
 بنماید.

## نمره - ۲۲۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۴ دسامبر)  
 طهران ۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۱ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۳ دسامبر من در باب حمله به سواران هندی:

ظاهراً بروز مجادله بین سواران هندی و ایلیاتیان بواسطه این بوده که قافله‌ای  
 مرکب از ۶۰۰ شتر و قاطر بقاصله جزئی در جلو قشون ما مسافرت می‌نموده و ۳۰ یا  
 ۴۰ نفر سارقین ایلیاتی بر آنها حمله نموده‌اند و ممکن نبوده قافله مزبور را از توسل  
 به قشون انگلیس معانت نمود.

پس از آنکه اکفرد صاحب‌منصب فرمانده قشون را از این مهاجمه مستحضر  
 نموده‌اند به جلو رفتن قشون فرمان داده که در طرد نمودن سارقین مجاهدت بنماید.



## نمره - ۲۲۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۴ دسامبر) طهران ۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۱ آذر ۱۲۹۰] رجوع به تلگرافات مورخه ۲۸ اکتبر و ۲ نوامبر من: مستر شوستر، لکفر و هیکاک و شنیدلر [شیندلر؟] را معزول نموده.

## نمره - ۲۲۶

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی وزارت خارجه ۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۱ آذر ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف ۲ دسامبر شما: آیا فرض می‌کنید مخاطره‌ای برای سفارت موجود باشد؟

## نمره - ۲۲۷

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی وزارت خارجه ۴ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۱ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۲ ذیحجه ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف ۳ دسامبر ۱۹۱۱: آیا اضافه نمودن عده مستحفظین سفارت انگلیس را لازم می‌دانید؟ اگر لازم بدانید ممکن است يك عده از قشون اعزام شده به جنوب به طهران فرستاده شود.

## نمره - ۲۲۸

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون] وزارت خارجه ۴ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۱ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۲ ذیحجه ۱۳۲۹] پس از اظهارات کفیل وزارت امور خارجه روس اگر من در اینجا بیانی بنمایم مبنی بر اینکه هرگاه در تعقیب وقایع حاضره هر نوع تغییراتی هم در طهران حاصل بشود بهر صورت دولت انگلیس نمی‌تواند مجدداً شاه مخلوع را بسمت سابق بشناسد گمان نمی‌کنم دولت روس از این بابت نگرانی حاصل بنماید. من چنین استنباط می‌نمایم که يك همچو اظهاری نهایت لزوم را داشته باشد لهذا شما این عنوان را به کفیل وزارت امور خارجه بکنید و ضمناً خاطر نشان بنمائید که اگر من در اینجا بعلاوه بیان بنمایم که در این خصوص دولت روس با ما موافقت و معاهدت دارد باعث حدوث اثرات مطبوعی در انگلیس خواهد شد.

## نمره - ۲۲۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۵ دسامبر)  
 طهران ۵ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۳ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۲ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۳ دسامبر من:

دیشب وزیر امور خارجه ایران را ملاقات نمودم. آنجناب بمن اطلاع داد که نهایت جد و جهد را برای متقاعد نمودن مجلس در قبول تقاضاهای روس بعمل آورده است و نیز اظهار نمود که بعد از رأی دادن مجلس به رد تقاضاها کابینه استعفا دادند ولی بواسطه اظهارات نایب السلطنه و خواهش مجلس استعفای خود را مسترد نموده و مجدداً مشغول کار شدند.

حالا آن جناب شایق است با دولت روس داخل مذاکرات در این باب بشود و ترتیبی بدهند که تقاضاهای دولت روس مستقیماً مغل استقلال ایران نباشد. حتی اگر مجلس هم به قبول تقاضاهای حاضره متقاعد بشود آن تقاضاها اثرات سوء در شدت تهییج احساسات مملکت خواهد نمود و منجر به نتایجی خواهد شد که یکلی مخالف با اظهاری است که دولت روس در التیماتوم خود ذکر نموده است که میل دارد روابط و داد بین دولتین را براساس مستدامی برقرار بدارد.

آن جناب سؤال نمود آیا به نظر من احتمال آن می‌رود که وزیرمختار روس از دولت متبوعه خودش تقاضا بنماید که بیک نحوی تقاضاهای خود را التیامی بدهند؟ من به وزیر امور خارجه جواب دادم که من همچو امیدی را از وزیرمختار مزبور ندارم ولی چون در غروب همانروز قرار ملاقاتی با مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] داشتم به آن جناب وعده نمودم که این اظهار را به مسیو پکلوسکی ابلاغ بنمایم. بعد از ملاقات همکار روس خودم و مذاکره با او به وزیر امور خارجه اطلاع دادم که گمان می‌کنم مجاهدات آنجناب برای متقاعد نمودن مسیو پکلوسکی که از دولت متبوعه خودش درخواست جرح و تعدیل تقاضاها را بنماید ثمری نخواهد بخشید.

## نمره - ۲۳۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۵ دسامبر)  
 طهران ۵ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۳ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۲ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۴ دسامبر من:

قنصل انگلیس از رشت خبر می‌دهد باز هم قشون روس دیروز به عزم طهران از رشت حرکت نمود.

تا حال ۲۰۰۰ نفر سرباز و ۳۰۰ نفر قزاق از اینجا حرکت کرده‌اند.

## نمره - ۲۳۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۵ دسامبر)

طهران ۵ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۲ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۳ ذی‌حجه ۱۳۲۹]

رجوع به تلگراف ۴ دسامبر شما:

من احتمال خطری برای سفارت فرض نمی‌کنم و اضافه‌شدن مستحفظین سفارت هم لازم نیست.

## نمره - ۲۳۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۵ دسامبر)

طهران ۵ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۲ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۳ ذی‌حجه ۱۳۲۹]

رجوع به تلگراف ۴ دسامبر من:

دیروز بلوا و هیجان کمتر بود. برای مرتفع‌شدن مخاصمه بین بختیاریه‌ها و متابعین پیرو مشارالیه متابعین خود را به خارج شهر فرستاده است.

## نمره - ۲۳۳

تلگراف سر بچنن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۵ دسامبر)

سن پترزبورگ ۵ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۳ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۱۲ آذر ۱۲۹۰]

(تلگراف ۵ دسامبر حاوی شرح مختصر مکتوب ذیل مورخه ۹ دسامبر است)

بمحض وصول تلگراف ۲ شهر حال شما مکتوب خصوصی به کفیل وزارت امور خارجه روس نوشته و اظهار نمودم امیدوارم که دیگر از این نوع تقاضاهای صعب‌الاجراء بدون مشورت با دولت انگلیس به دولت ایران پیشنهاد نخواهند نمود و در ملاقاتی که به تاریخ ۵ شهر حال با آن جناب نمودم در ضمن صحبت مراجعه به این مطلب نمودم.

مسیو تراتف اظهار داشت علت اینکه جواب مراسله شما را ننوشتم این است که می‌خواستم از شما سؤال کنم آیا اتفاقی روی داده که باعث سوء تفاهمی شده باشد؟ والا با وجود آن‌همه اطمینان‌هایی که به شما داده‌ام جهتی ندارد سر ادوارد گری همچو نظریات متشددی در این مسئله اتخاذ بنمایند.

من جواب دادم که ما تمام اقوال آن جناب را معتبر دانسته و آنچه را در باب مقاصد دولت روس به من گفته است مورد اعتماد کامل قرار داده‌ایم ولی ممکن است چنان وقایع غیرمنتظره‌ای یک مرتبه حادث بشود که ایفای به مواعید و ابقاء به تأمینات سابقه برای دولت روس غیرممکن بشود. باین جهت است که سر ادوارد گری اصرار دارند که قشون روس نباید طهران را اشغال بنمایند مگر در صورت منحصر شدن چاره. ورود قشون روس به پایتخت بطور حتم تولید حوادث اسفانگیز خواهد نمود و از

احتمال گذشته بلکه یقین است که يك مقدار قتال در خود طهران واقع خواهد شد آنوقت محتمل است به ما گفته بشود که نظر به بعضی تکدرات جدیده دولت روس لازم می‌داند دعوی تمکین شدن به پاره‌ای تقاضاهای دیگر را بنماید که البته آن تقاضاها مشکل‌تر از امثال سابق آن خواهد بود و متعاقب آن خطر دیگری خواهد بود که اگر قشون روس حالیه طهران را فقط موقتاً اشغال بنماید ولی آن وقت به واسطه پیش‌آمد حوادث اسفناک مجبوراً توقف موقتی قشون در طهران مبدل به يك مدت نامحدودی خواهد شد.

آن جناب جواب داد که فقط در دو صورت امر به پیش‌رفتن قشون به طهران خواهد شد یکی اینکه تا وقتی که بنا بشود قشون از قزوین حرکت بنماید تقاضاهای دولت روس پذیرفته نشده باشد و دیگر اینکه مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] حضور قشون را برای حفظ جان اتباع خارجه لازم بداند. دسته عمده قشون تا ۸ روز دیگر به قزوین خواهد رسید و چون باید وسایل دسترسی به انزلی فراهم بشود محتمل است که لازم بگردد دو سه روز هم در قزوین مکث بنمایند.

از این‌قرار دو هفته طول می‌کشد تا قشون به طهران برسد ولی این را هم باید در نظر داشت که شاید هر آن وضع طهران طوری بشود که مسیو پکلوسکی يك دسته قزاق با نهایت عجله برای محافظت خودش بخواهد. ظاهراً بموجب راپورتی که به آن‌جناب رسیده يك عده قلیلی استعداد و یکی دو عراده توپ در طهران ترتیب داده شده که در صورت ورود قشون روس با آنها مقابله بنمایند و این اسباب کمال اسف است چون اگرچه مجادله يك همچو دسته‌ای قابل اهمیت نیست ولی خوب بود که مجادله مستقیم و منظم کلیتاً واقع نمی‌شد بجهت اینکه يك همچو مجادله‌ای عاقبت تولید اختلافات و مشکلاتی خواهد نمود که منجر به نتایج سوء خواهد شد. و نیز آن‌جناب اظهار نمود که اعمال و مجادلات نظامی طبیعتاً بسته به دست فرمانده قشون است و آنچه موکول به رأی خود او خواهد بود این است که اگر بنای مجادله‌ای بشود صلاح در اشغال کدام قسمت شهر است.

من مجدداً رشته کلام را معطوف نمودم به مسئله امکان پیشنهاد تقاضاهای مجددی و مسیو نراتوف جواب داد که هیچ تقاضای دیگر پیشنهاد نخواهد نمود که مغل پلتیک آتیة ایران باشد مگر اینکه قبل از وقت با ما مشورت نموده و رضایت ما را اتخاذ بنماید.

پس از آن من شروع به مذاکره مفاد تلگراف ۴ شهر حال شما در موضوع شاه مخلوع نمودم. من اظهار نمودم اگر آن جناب شما را مختار بنماید که در پارلمان اظهار بنمایید که دولتین تعهد نموده‌اند بهیچوجه و بهیچ‌نهج شاه مخلوع را دیگر شناسند يك همچو اظهار بحدی مؤثر واقع خواهد شد که ضدیتی که در انگلیس نسبت به اعمال جدید روس حاصل شده است مرتفع خواهد شد و در ضمن ما را ملتزم می‌نماید که من بعد در ایران با اعمال دولت روس معیت داشته باشیم.

مسیو نراتوف جواب داد که در همین چند روز قبل خود او باعث شده که به

محمدعلی میرزا از طرف دولت روس اخطار شده است تصور این را نکند که دولت روس به او تقویت خواهد نمود. آن جناب اظهار داشت نمی‌داند غرض سر ادوارد گری از عنوان مسئله شاه مخلوع در این موقع چیست.

من اظهار نمودم مصلحت در این است دولتین معاهده بنمایند که حتی اگر تا چند سال دیگر هم اهل ایران شاه مخلوع را دعوت به ایران بنمایند دولتین بهیچ وجه او را به سمت سلطنت نشناسند.

من گفتم قصد سر ادوارد گری در این موضوع تغییرناپذیر است و لازم است در این موقع رأی سر ادوارد گری در باب دیگر شناختن شاه مخلوع به سمت سابقه، علنی بشود چون در ایران عقیده عموم بر این است که نمایندگان دولت روس در تهیه دفع موانع و تسطیح طرق برای رجعت محمدعلی میرزا هستند. حتی در بعضی از نقاط انگلستان هم این مسئله در اذهان رسوخ نموده. باضافه مشهور است که قشون روس در صدد این هستند که محمدعلی را مجدداً به تخت سلطنت بنشانند. بنابراین لازم است این سوءظن از اذهان عامه خارج بشود و مشهود بگردد که این روایات مقرون به صحت نیست.

من خاطر مسیو نراتوف را متذکر نمودم که در تابستان گذشته وقتی که شاه مخلوع وارد به خاک ایران شد ما به او خاطر نشان نمودیم که ما دیگر او را نخواهیم شناخت چونکه اگر برخلاف این روش عمل بنمائیم مخالف با رویه‌ای است که ما همیشه در باب مداخله ننمودن در این طور مخاصمات داخلی ایران سرمشق خود قرار داده‌ایم ولی اعلیحضرت معظم از موافقت با این مذاکره ما امتناع نمود. حالا وضع این مسئله بکلی تغییر نموده محمد علی مجاهدات خود را نموده و نتوانسته کاری از پیش ببرد و شکست‌های پی در پی از قشون دولتی خورده تا منجر به یأس کلی شده. اگر حالا او در به‌چنگ آوردن سریر سلطنت موفق بشود مسلماً بواسطه عزیمت قشون روس به طهران است که باعث ضعف دولت ایران شده و موقع مغتنمی به دست شاه مخلوع افتاده لهذا چنانچه ما در این موقع ساکت بمانیم هر اتفاقی بیفتد توبیخ و ملامت آن را به عهده دولت روس وارد خواهند نمود.

آن جناب صحت بیانات من را تصدیق نموده و فرمودند ولی اگر در عرض چند ساله آتیه توجهات عموم به طرف شاه مخلوع معطوف بگردد و برای رجعت او حسن طلب بشود ما مجبور خواهیم بود که مجدداً او را بشناسیم. من اظهار نمودم وقتی که در چند ماه قبل مذاکره مجدداً پناهنده شدن شاه مخلوع به روسیه بود، آن جناب بالشخصه به من گفته بود که ما در آتیه بکلی از این بابت آسوده خواهیم بود چون اعلیحضرت معظم از این پذیرایی سردی که در ایران از او شده بحدی مکدر است که دیگر هرگز روی خود را هم در ایران نشان نخواهد داد.

پس از آن مسیو نراتوف چندین شق پیشنهاد نمود که بنظر او برای تأمینات لازمه در این موضوع مکفی می‌نمود و از آن جمله یکی این است که دولت روس اطمینان بدهد مادامی که قشون او در اشغال ایران باقی باشد شاه مخلوع شناخته نشود و یک

شق دیگر این است که دولت روس بدون رضایت دولت انگلیس شاه مخلوع را نشناسد. من اظهار نمودم عنوانی که تعیین وقت در آن بشود معنی آن این است که شاه مخلوع دعوت بشود که پس از انقضاء مدت معینه رجعت بنماید و بالاخره من از آن جناب تمنا نمودم که نظر به مشکلاتی که سر ادوارد گری را در این باب دچار نموده همان قسمی که او پیشنهاد نموده بدون اسم بردن از مدت یا چیز دیگری عنوان این مسئله را بنماید چون باین قسم برای منافع معاهده انگلیس و روس هم مرجح است. من نیز اظهار نمودم که هیچ نوع صفات حمیده و خصایص پسندیده تا حال از شاه مخلوع بروز ننموده که او را لایق سلطنت بدارد و اگر آن جناب در این مسئله به نحوی که سر ادوارد گری تقاضا نموده موافقت بنماید من یقین دارم سر ادوارد گری با او معیت خواهد نمود که ترتیب حکومتی در طهران داده بشود که روابط و داد را با دولت روس کاملاً مفتوح بدارد و مقصودی که هر دو دولت در نظر دارند همین است. هر دو دولت اشتیاق دارند رویه مستدامی در ایران تأسیس بشود؛ فقط اختلاف دولتین در باب وسایلی است که برای انجام این مقصود باید به کار برده بشود. من با کمال اطمینان اظهار داشتم که اقدامات متفقانه نماینده‌های دولتین خیلی مؤثرتر از پیشنهاد تقاضاها با سرنیزه تفنگ خواهد بود.

مسیو نراتوف جواب داد آمال صمیمانه او همین است که استقرار معیت دولتین را ببیند و در باب مسئله شاه مخلوع هم قول داد که سعی بنماید يك عنوانی ترتیب بدهد که موجب استرضای خاطر جنابعالی باشد.

جارج بچنن [بیوکانون]

### نمره - ۲۳۴

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون]

وزارت خارجه ۵ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۳ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۱۲ آذر ۱۲۹۰]  
رجعت شاه مخلوع بعقیده من فقط محلل مسئله استقرار حکومتی در ایران که طرفدار منافع روس باشد واقع نخواهد شد لهذا نمی‌توان موافقت نمودن دولت روس را در این مسئله با ما، منحصر به لازم بودن آن برای حوائج روس نمود چونکه آن باعث فراهم شدن مشکلات برای ما هم خواهد بود. بنظر من برای دولت انگلیس محال است که بعد از نقض عهد نمودن شاه مخلوع و مراجعت نمودن او به ایران دیگر دولت انگلیس بتواند او را بشناسد.

### نمره - ۲۳۵

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون]

وزارت خارجه ۵ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۲ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۳ ذی‌حجه ۱۳۲۹]  
خزانه‌دار کل انتخاب مستر لکفر را به ریاست مالیه تبریز نسخ نموده از وزیر امور

خارجة موقتی روس سؤال کنید که فرض دولت روس از تقاضای انفصال لکفر همین بوده یا بکلی منفصل شدن او را از استخدام دولت ایران خواستارند. حالا دو سال است که او مستخدم دولت ایران است و من به این عقیده هستم که دولت روس فقط تعیین نشدن او به پیشکاری خزانه تبریز را می‌خواستند.

### نمره - ۲۳۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۶ دسامبر)  
 طهران ۶ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۳ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۵ دسامبر من:

پیرو مجدداً به ریاست نظمیه منصوب شد و ظاهراً هم او و هم متابعین او با  
 بختیاریها صلح نمودند.

### نمره - ۲۳۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۶ دسامبر)  
 طهران ۶ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۳ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۹]  
 رجوع به تلگراف ۴ دسامبر من:

دسته قشون انگلیس بدون آسیب دیگری به اصفهان رسیدند. حالت صاحب‌منصب  
 مجروح هم رو به بهبودی است. کرنل دوگلاس تلگرافاً [تلگرافی] اطلاع می‌دهد که  
 فرمانده قشون بهیچوجه با قافله معیت نداشته همینکه شنیده است قافله جلو را  
 سارقین احاطه نموده‌اند او تاخت نموده تا به سارقین رسیده و آنها را متواری نموده.  
 کرنل دوگلاس گمان می‌کند هیچ نسبت دیگری به صاحب‌منصب مزبور نمی‌توان داد  
 و او را مقصر فرض کرد.

### نمره - ۲۳۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۶ دسامبر)  
 طهران ۶ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۳ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۵ دسامبر من:

قنصل انگلیس از رشت خبر می‌دهد که يك دسته دیگر از قشون روس مرکب از  
 ۹۰۰ نفر سرباز ۴ دسامبر به عزم قزوین از رشت حرکت نمودند.

## نمره - ۲۳۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۶ دسامبر)  
 طهران ۶ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۳ آذر ۱۲۹۰]  
 سردار اسعد دیروز وارد طهران شد.

## نمره - ۲۴۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۶ دسامبر)  
 طهران ۶ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۳ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۹].

وزیر امور خارجه ایران مشتاقانه امیدوار است که به ملاحظه اقدامات مجدانه‌ای  
 که او در متقاعد نمودن مجلس برای ترتیب قراری با روس دارد قشون روس از قزوین  
 حرکت ننمایند و قدری در آنجا مکث کنند چون اگر حرکت بنمایند ترتیبی که او  
 در نظر دارد بکلی بر هم می‌خورد و اوضاع صورت دیگر پیدا نموده و منقلب خواهد  
 شد.

## نمره - ۲۴۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۶ دسامبر)  
 طهران ۶ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۳ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۱۷ نوامبر من:

هم پستخانه و هم تلگرافخانه مکاتبات و مخابرات برای کرمانشاه را قبول نمی‌کنند.  
 تلگراف اخیر قنصل انگلیس که با قاصد به همدان فرستاده شده و از آنجا مخایره  
 شده بود دیروز به من رسید و مبنی بر این بود که وسایل مخایره با بغداد هم مقطوع  
 است. باضافه قنصل مزبور غارت شدن کرمانشاه را هم پیش‌بینی نموده بود.

## نمره - ۲۴۲

تلگراف سر بچنن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۶ دسامبر)  
 سن پترزبورغ ۶ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۳ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۹]  
 رجوع به تلگراف ۵ دسامبر شما:

کفیل وزارت امور خارجه روس در باب رجوع خدمت نمودن دولت ایران با مسیو  
 لکفر در محلهائی که خارج از منطقه روس باشد مخالفتی ندارد.



## نمره - ۲۴۳

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۶ دسامبر) سن پترزبورگ ۶ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۳ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۹] من در ۶ شهر حال مسیو نراتوف را ملاقات نمودم. آنجناب اظهار داشت امیدوار است ما يك ترتيبی برای حل این معما بدهیم که برای دولتین مناسب باشد ولی هنوز بر مخالفت خود باقی بود و از هر نوع عنوانی در باب رجعت شاه مخلوع که دولتین را ملتزم بدارد و در آتیه هم تغییر نکردنی باشد امتناع داشت.

آنجناب در تأیید این عقیده خودش اظهار نمود که از قرار مسموع بعضی از بختیاریه‌ها در باب رجعت محمد علی موافقت دارند و بعد از آنکه ما معاهده‌ای در باب نشناختن شاه مخلوع بنماییم اگر فرضاً بختیاریه‌های مزبور او را مجدداً به تخت سلطنت جای دادند آن وقت ما چه خواهیم کرد؟

من جواب دادم که سر ادوارد گری همه اینها را بلکه احتمال هر نوع اتفاقیهای دیگر را هم تصور کرده و هیچ چیز رأی قطعی او را در این باب تغییر نخواهد داد. بختیاریه‌ها اینقدر خواهان شاه مخلوع نیستند که اصرار در تجدید سلطنت او داشته باشند، خصوصاً در صورتی که ما قبل از وقت به آنها اطلاع بدهیم که ما او را به این سمت نخواهیم شناخت.

من از بیاناتی که وزیر امور خارجه ایران به سر جارج بارکلی نموده بود مسیو نراتوف را مستحضر نمودم (بموجب تلگراف سر بارکلی مورخه ۵ دسامبر) آن جناب اذعان نمود نکته‌ای که در تقاضاهای روس ممکن است احساسات دولت ایران را متلاطم بدارد تقاضایی است که در ماده دوم در باب مستشارهای خارجه شده ولی هر تغییر و تبدیلی در این نکته بشود باز اسباب ابتلای ما خواهد شد چون ممکن است دولت ایران يك نفر خارجه‌ای دیگر را انتخاب بنماید که اعمال او عیناً مثل اعمال شوستر باشد به این جهت نمی‌داند چطور می‌توان تغییری در آن تقاضا داد. بعلاوه تقاضای دولت روس فقط بیان مطلبی است که همیشه دولتین معاهدتین در آن موضوع اصرار داشته‌اند و عملاً هم ملاحظه نموده‌اند.

در موضوع دعوی خسارت هم اگر دولت ایران فقط قبول معاهدات لازمه را بنماید دولت روس با کمال میل مساعدت در تسهیل آن خواهد نمود.

## نمره - ۲۴۴

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت خارجه ۶ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۴ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۳ آذر ۱۲۹۰]  
خزانه دار کل

شما باید با مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] مذاکره بنمایید که نهایت لزوم را دارد همان آن که به تقاضاهای روس تمکین بشود بدون هیچ نوع دفع وقت شخص دیگری

بجای شوستر منصوب بشود و نیز مذاکره بنمایید کی برای این شغل مناسب‌تر و مقبول‌تر است.

### نمره - ۲۴۵

تلگراف سر چارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۷ دسامبر) طهران ۷ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۵ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۴ آذر ۱۲۹۰] وزیرمختار روس به من اظهار داشته که ۴۰۰ نفر از قشون روس وارد قزوین شدند.

### نمره - ۲۴۵ ایضاً

تلگراف سر چارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۷ دسامبر) طهران ۷ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۴ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۵ ذیحجه ۱۳۲۹] قایم‌مقام شوستر

راجع به تلگراف دیروز شما:

همکار روس من مرنارد را برای منصوب شدن بجای مستر شوستر تصویب می‌نماید. پس از انفصال مسیو نوز، مرنارد رئیس کل گمرکات ایران بوده. رفتار او همیشه مرضی من بوده و گمان می‌کنم نظر به تجربیات طولانی او در ایران و سبک سلوک مساعدی که تا حال نسبت به سفارتین تعقیب نموده انتخاب او برای این مقام در این موقع بسیار مناسب باشد.

### نمره - ۲۴۶

تلگراف سر چارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۷ دسامبر) طهران ۷ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۵ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۴ آذر ۱۲۹۰] سردار اسعد مشغول بکار بردن نفوذ خودش است که التیامی در ترتیبات حاضره بدهد و ظاهراً رجعت او به ایران اسباب تسهیل و ترفیه اوضاع شده. احساسات عمومی ظاهراً مناسب‌تر می‌نماید تمام فرق در مجلس حتی فرقه دمکرات هم متمایل به موافقت شده‌اند و امید آن هست که کابینه در متقاعد نمودن مجلس به تمکین تقاضاهای روس موفق بشود.

## نمره - ۲۴۷

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون]

وزارت خارجه ۷ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۴ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۵ ذی‌حجه ۱۳۲۹]

گمان می‌کنم حالا موقع مقتضی است که من نظریات دولت انگلیس را در باب بعضی مسائل لازمه صراحتاً روی کاغذ بیاورم که خوف امکان وقوع اختلاف بین دولتین مرتفع بگردد و شرایط اتفاق دولتین در آتیه فراهم بشود.

شما باید یادداشتی مبنی به مواد ذیل به وزیر امورخارجه دولت روس پیشنهاد نموده و اظهار امیدواری در پذیرفته شدن آن مواد بنمایید و در ضمن دولت مزبور نظریات خودش را هم بیان بنمایید. شما باید بهر حال توضیح بنمایید که من نمی‌خواهم با گرفتاریهای حاضره بواسطه شرح و بسط دادن در این موضوعات زحمات مسیو نراتوف را زیاد بنمایم و اذعان دارم که فقط مسئله قایم مقام مستر شوستر باید سریعاً موضوع بحث قرار داده بشود و بس:

(۱) تسویه اختلافات موجوده باید بنحوی بشود که ترتیب حکومتی در ایران داده بشود که با مواد معاهده انگلیس و روس موافقت داشته باشند و در باب منافع مخصوصه‌ای که دولتین در ایران دارند بی‌اعتنایی ننمایند.

(۲) من امیدوارم دولت روس هیچ نوع قراردادی را که مربوط به رجعت شاه مخلوع باشد تجویز نخواهند نمود. رجعت او فقط باعث تزلزل اوضاعی که تا حال منقلب بوده خواهد شد که خود منافی با مقصود فوق‌الذکر است. پس از آنکه شاه مخلوع در همین اواخر نسبت به اخطاری که دولتین به او نمودند که رجعت به ایران ننماید بی‌اعتنایی نموده شناختن او به سلطنت یا مقامات ما بکلی متباین است. باضافه عودت او باعث اقدامات منتقمانه او نسبت به اشخاصی که اسباب اخراج او شده‌اند خواهد شد.

(۳) بمحض حرکت مستر شوستر نهایت لزوم را دارد يك نفر خارجه‌ای دیگر که مقبول دولتین باشد انتخاب بشود که بجای او برقرار بگردد. در این موضوع وزیرمختارهای دولتین باید با هم مذاکره نموده و شخص مناسبی را نامزد و معرفی بنمایند.

(۴) پس از آنکه دولت ایران با تقاضاهای روس موافقت نمود باید به آنها معیت بشود که مملکت را منظم بدارند و برای انجام این مقصود پول لازم خواهند داشت. لهذا دولتین باید با دولت مزبور مساعدت بنمایند که تحصیل استقراضی بنمایند.

(۵) اگر دولت روس در باب تأدیة خسارات اصرار بنماید دولت ایران در این باب خیلی متزلزل خواهد شد. بنابراین امیدوارم پس از مرتفع شدن اختلافات موجوده يك طریقی هم برای دفع این مشکل اتخاذ بشود.

(۶) معلوم است که اشغال نمودن روس خاک ایران را و اقدامات قشونی حالیه او، دائمی نیست و عمل سطحی است و البته بمحض اینکه دولت ایران تقاضاهای روس

را بپذیرد و اعاده نظم در شمال ایران مسلم بگردد این اقدام موقوف شده و قشون روس عودت خواهند نمود.

### نمره - ۲۴۸

تلگراف سر ادوارد گری به سر برتی وزارت خارجه ۷ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۴ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۵ ذی حجه ۱۳۲۹] محض استحضار مسیو سازانوف شما باید یا مستقیماً یا بتوسط کنت بنکندرف یادداشتی به او پیشنهاد بنمایید که حاوی همان نظریات دولت انگلیس باشد که در تلگراف امروز من به سر بچنن [بیوکانون] مصرح شده.

### نمره - ۲۴۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۸ دسامبر) طهران ۸ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۶ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۵ آذر ۱۲۹۰] به تلگراف ۶ دسامبر که از سن پترزبورغ مخابره شده مراجعه نمایید: دو سال است که مستر لکفر در طهران در وزارت مالیه ایران در طبقات نازل اشتغال داشته و خدمات مفیده نموده است و در مدت مزبور دولت روس هیچ مخالفتی در باب اشتغال او در اینجا نداشته‌اند. آیا واقعاً اصرار دارند که حالا مستر لکفر از شغل در وزارت مالیه خودش هم دست بردارد؟

### نمره - ۲۵۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۸ دسامبر) طهران ۸ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۵ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۶ ذی حجه ۱۳۲۹] وزیر امور خارجه ایران دیروز بعد از ظهر به سفارت روس رفته و در موضوع تقاضاهای روس با وزیرمختار مذاکره نموده بود. آن جناب اظهار داشته بود که ماده دوم التیماتوم عمده مسئله‌ای است که مشکلات پیش آورده چون آن مغل استقلال مملکت ایران است. فرضاً اگر دولت ایران تعهد بنماید که در تعیین مستشارهای خارجه ملاحظات لازمه را مرعی بدارد که به منافع دولتین ضرری وارد نیاید يك نوع عنوانی است که شامل همان نتیجه مطلوبه دولت روس خواهد بود و این طور هم بالصراحه مغل استقلال ایران نخواهد بود. ممکن است بواسطه این تغییر عبارت مجلس هم آن را قبول بنماید و بهمین وسیله نیز ممکن است مجلس را متقاعد نمود که آن دوفقره تقاضاهای دیگر را هم قبول بنمایند.

وزیر امور خارجه اظهار نموده بود امیدوار است پس از انجام مسائل فوق‌الذکر

دولت روس قشون خود را عودت بدهند و نیز بیان نموده بود که چون عموماً به این عقیده هستند که ورود قشون روس به ایران برای این است که مجدداً شاه مخلوع را برقرار بنمایند لهذا بجهت اینکه اعاده روابط و داد بین دولتین روس و ایران مشهود بگردد هیچ بهتر از این نخواهد بود که اعلیحضرت معظم را هم طرد بنمایند. آن جناب نیز اظهار داشت که دولت ایران خیلی احتیاج به يك استقرای دارد یا اقلاً يك مبلغ مساعده‌ای و برای تحصیل یکی از این دو فقره تقویت و همراهی دولت روس لازم است.

### نمره - ۲۵۱

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۸ دسامبر)  
 سن پترزبورغ ۸ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۶ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۵ آذر ۱۲۹۰]

(تلگراف ۸ دسامبر حاوی شرح مختصر مکتوب ذیل

مورخه ۹ دسامبر است)

من مجدداً دیروز مسیو نراتوف را ملاقات نموده و یادداشتی را که حاوی ۶ فقره مسائل مندرجه در تلگراف روز قبل شما بود به آن جناب تقدیم نمودم. من توضیح نمودم که برای دفع هر نوع سوء تفاهمی که محتمل است واقع بشود سر ادوارد گری صلاح بر این دیده که بعضی نکات لازمه پلتيکی را روی کاغذ بیاورد و به این واسطه اسباب متفقانه عمل نمودن دولتین فراهم شود باضافه اظهار نمودم امید است دولت روس نظریات دولت انگلیس را با نظریات خود موافق ببیند.

مسیو نراتوف پس از وعده دادن که توجه مخصوصی در موضوع این ۶ نکته بنماید اظهار داشت در باب قایم مقام مستر شوستر عقیده او بر این است که مستشارهای خارجه بهیچوجه نباید دیگر از اتباع یا اعیان دول معظمه انتخاب بشوند و در آتیه باید با نهایت دقت اختیارات مستشار مالیه محدود بشود که بهیچوجه نتواند با قدرت مطلق العنان عمل بنماید. پس از آن در موضوع استیضاح در پارلمان راجع به شاه مخلوع با مسیو نراتوف صحبت نمودم و بالاخره آن جناب عبارت ذیل را قبول نمود چون راه مخالفتی بر آن مفتوح نیست اگرچه باز اظهار نمود که باید بدو آن را به مسیو سازانوف پیشنهاد بنماید و مسیو سازانوف هم حالا در پاریس است:

«دولت انگلیس به دولت روس اطلاع داده است که اگر شاه مخلوع بنخواهد خود را به سلطنت برقرار نماید دولت انگلیس نمی تواند او را به این سمت بشناسد. علیهذا دولت روس هم از طرف خودش به دولت انگلیس اطمینان داده است که هرگاه شاه مخلوع حالا در مجدداً جلوس نمودن به تخت سلطنت مجاهدت بنماید دولت روس نیز متساویاً او را به این سمت نخواهد شناخت و مادامی که قشون روس در ایران توقف دارند بهیچ وجه اقدام در تشجیع یا تسهیل عملیات شاه مخلوع برای به دست آوردن سلطنت نخواهند نمود.»

جارج بچنن [بیوکانان]

## نمره - ۲۵۲

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانان]  
وزارت خارجه ۸ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۶ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۱۵ آذر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف دیروز من:

شما باید یادداشت مضاعفی به کفیل وزارت امور خارجه روس پیشنهاد بنمایید و در آن توضیح بنمایید که مقصود از عبارت ششم در یادداشت قبل این است که بمحض اعاده نظم تمام قشون روس به انضمام عده‌ای که در تبریز و اردبیل هستند باید از شمال ایران عودت داده بشود.

## نمره - ۲۵۳

مکتوب سر برتی به سر ادوارد گری (واصله در ۹ دسامبر)  
پاریس ۸ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۵ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۶ ذی‌حجه ۱۳۲۹]  
آقا

وزیر امور خارجه روس که حالا در پاریس است امروز عصر به ملاقات من آمد برای اینکه در باب اوضاع ایران با من مذاکره بنماید و محض استحضار شما نظریات خودش را در خصوص اوضاع کنونی ایران توضیح بنماید.  
من در شروع به مذاکره از تشویش شما در باب وضعی که در ایران حادث شده صحبت نموده و از نگرانی شما در موضوع پیشنهاد تقاضاهای روس به دولت ایران و حضور قشون روس در آن مملکت آن جناب را متذکر نمودم. بملاحظه اینکه شاید سفیرکبیر روس مقیم لندن غفلت نموده باشد که بیانات شما را در موضوع نکات مهمه راجع به ایران که در دوم شهر حال به سفیر مزبور عنوان نموده بودید به وزیر معظم‌الیه [= معظم‌له] اطلاع بدهد من تلگراف شما را به سر بچنن [بیوکانان] در باب عنواناتی که باید کتباً به مسیو نراتوف بنماید به مسیو سازانوف ارائه دادم. بعد از آن یادداشتی مبنی به نظریات شما که در تلگراف دیروز شما به سر بچنن مسطور است به آن جناب تقدیم داشتم و سواد آن یادداشت را بسا کمال افتخار لفا ارسال می‌دارم.

مسیو سازانوف اظهار داشت تا درجه‌ای که عقیده شخصی او مدخلیت دارد او با نظریات شما موافقت نموده و آنها را قبول دارد ولی در موافقت وزیر مالیه روس در باب نظریات شما راجع به وجه خسارت نمی‌تواند جوابی بدهد. بمحض اینکه در ۱۳ شهر حال به سن پترزبورغ وارد بشود نهایت سعی را خواهد نمود که یا دعوی تأدیة وجه خسارت نسخ بشود یا يك نوع تعویضی بجای آن معین بشود که نتیجه آن تسهیل این تحمیل باشد و پس از اعماق نظر در باب اوضاع ایران در سن پترزبورغ بسا سفیرکبیر انگلیس در موضوع کلیه امورات راجع به ایران مذاکره خواهد نمود. بعد از آن مسیو سازانوف به تکرراتی که دولت روس از دولت ایران حاصل نموده مراجعه

نموده گفت رنجش‌های روس بسیار است و بملاحظه ضعیف بودن ایران و توجه دولت روس به این مسئله متدرجاً ماده غلیظ شده ولی دولت ایران این ملاحظه روس را به ضعف دولت روس تعبیر نموده یعنی بازگشت قشون روس در وهله سابق که به طرف طهران می‌رفت دولت ایران را دلالت به این تصورات نموده. دولت ایران از صبوری دولت روس منتفع شده.

مسیو سازانوف نیز اظهار داشت که او کاملاً تصدیق دارد که نباید گذارد مسئله ایران بحدی غامض بشود که تولید اثرات سوء در روابط بین دولتین روس و انگلیس بنماید و سر ادوارد گری باید مترصد اقدامات من باشد و حتی القوه سعی خواهم نمود قراری در این باب بگذارم که از وقوع همچو نتیجه‌ای جلوگیری بشود. آن‌جناب گمان می‌کرد تشددهای جاریه در انگلستان راجع به سبک رفتار روس در ایران غیرلازم است. دولت روس بهیچ وجه مایل نیست که طهران را اشغال بنماید مگر در صورتی که برای اجرای مقاصد خودش بکلی مجبور بشود و میلی هم به عودت شاه مخلوع ندارد. اعلیحضرت مزبور بکلی در ایران بی‌اعتبار شده و به این واسطه وجود او برای اجرای مقاصد روس نسبت به مقام دولت ایران هیچ فایده‌ای ندارد در صورتی که دولت روس هم واقعاً مقصودی در نظر ندارد.

مسیو سازانوف شب ۱۱ شهر جاری از پاریس حرکت خواهد نمود.

امضاء فرانسویس برتی

#### سواد یادداشت سر برتی به مسیو سازانوف

مبدأ کلیه تشویش سر ادوارد گری مسئله ایران است. سر ادوارد گری در این موضوع مذاکرات متشدد با کنت بنکندر ف در ملاقات دویم شهر حال نموده و بی‌تردید سفیر کبیر مزبور در باب آن مذاکرات خاطر محترم مسیو سازانوف را مستحضر خواهد نمود. سر ادوارد گری میل دارد نظریات خودش را در بعضی نکات لازمه روی کاغذ بیاورد برای اینکه احتمال وقوع اختلاف بین دولتین روس و انگلیس را مرتفع بدارد و شرایطی مقرر بشود که باعث امتداد موافقت دولتین بگردد و برای فراهم نمودن وسایل این اتفاق تشریح مواد ذیل را لازم می‌داند یعنی:

۱- تسویه اختلافات موجوده باید بنحوی بشود که ترتیب حکومتی در ایران داده بشود که با مواد معاهده انگلیس و روس موافقت داشته باشند و در باب منافع مخصوصه‌ای که دولتین در ایران دارند بی‌اعتنایی ننمایند.

۲- مجدداً شناخته شدن شاه مخلوع به سمت سلطنت، با مقامات دولت انگلیس منافعی است چون پس از آنکه از طرف دولتین روس و انگلیس به او اخطار شد که به ایران رجعت ننماید او به این اخطار واقعی نگذارده و برخلاف آن رفتار نمود. هودت او به مقام سابقه با مقاصدی که بموجب ماده اول در نظر است بکلی متضاد است. بعلاوه رجعت او به ایران باعث اقدامات منتقمانه از طرف او خواهد شد که نسبت به اشخاصی که مؤسس اخراج او از ایران شده‌اند تلافی ماسبق را بنماید.



بنابراین سر ادوارد گری امیدوار است که دولت روس راضی نخواهد شد که بواسطه اجازه رجعت دادن به شاه مخلوع اوضاع ناگوار کنونی منقلب تر بشود.

۳- وزیرمختار روس و انگلیس در طهران باید دفعتاً در باب انتخاب يك مستشار مالیه خارجه با هم شور نموده و هرکس را تصویب نمودند برای قایم مقامی مستر شوستر معرفی بنمایند چونکه خیلی لازم است شخصی انتخاب بشود که مقبول دولتین روس و انگلیس باشد.

۴- پس از آنکه دولت ایران تقاضاهای دولت روس را قبول نمود دولتین روس و انگلیس باید اقدامات در تسمهیل حصول استقراضی برای دولت ایران بنمایند که در باب اعاده نظم در ایران با آن دولت مساعدت شده باشد.

- دعوی خسارت که دولت روس به ایران پیشنهاد نموده اگر اصلاح نشود با مقصود مذکوره در ماده ۴ متباین است.

سر ادوارد گری امیدوار است که پس از مرتفع شدن اختلافات موجوده، دولت روس سعی بنماید وسایلی فراهم بیاورد که اشکالاتی که از مطالبه تأدیة خسارت برای دولت ایران حادث شده برطرف بشود.

۶- به سر ادوارد گری همچومفهوم است که بمحض تمکین دولت ایران به تقاضاهای دولت روس و استقرارنظم در شمال ایران دولت روس از اشغال خاک ایران دست برداشته و اقدامات قشونی خود را که حالیه در جریان است و می گویند اقدامات مزبور سطحی است و دائسی نخواهد بود موقوف خواهد داشت.

سر ادوارد گری به سر برتی امر نموده است که در موقع تبلیغ مواد فوق به مسیو سازانوف اظهار بدارد مسئله ای که می شود اقدام فوری در باب آن نمود عمل تعیین قایم مقام مستر شوستر است که باید نماینده های دولتین روس و انگلیس در طهران در این موضوع عطف توجه بنمایند. سر ادوارد گری امیدوار است مسیو سازانوف با او هم عقیده شده و اقرار خواهد نمود که مواد مذکوره با نظریات دولت روس موافقت دارد.

پاریس ۸ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۶ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۵ آذر ۱۲۹۰]

### نمره - ۲۵۴

تلگراف سر بچنن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۹ دسامبر)

سن پترزبورغ ۹ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۷ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۶ آذر ۱۲۹۰]

من در موضوع تلگراف ۸ دسامبر سر جارج بارکلی امروز با مسیو نراتوف مذاکره نمودم. مسیو نراتوف جواب داد که اشتغال مستر لکفر در طهران در وزارت مالیه مخالف میل دولت روس است هم بواسطه حرکات ضد روس او که کاملاً مشهود گشته هم بواسطه ارتباطی که او در این اواخر با مستر شوستر و استکس داشته.

آنجناب اظهار داشت که مشغله پیدا نمودن مستر لکفر در جای دیگر نباید برایش



اشکالی داشته باشد.

## نمره - ۲۵۵

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۹ دسامبر)  
 سن پترزبورغ ۹ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۷ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۱۶ آذر ۱۲۹۰]  
 (تلگراف ۹ دسامبر حاوی شرح مکتوب ذیل  
 مورخه ۱۳ دسامبر است)

آقا

با کمال احترام خاطر مبارك را مستحضر می‌دارم که بموجب تعلیمات مندرجه در  
 تلگراف ۸ شهر حال شما به تاریخ ۱۰ شهر حال من یادداشت اضافی به کفیل وزارت  
 امور خارجه روس نوشته و توضیح نمودم که مقصود از عبارت ماده ششم یادداشت  
 مورخه ۸ دسامبر من این بوده که پس از اعاده نظم در شمال ایران کلیه قشون روس  
 به انضمام آنهایی که در تبریز و اردبیل هستند باید از ایران خارج بشوند.  
 الحال با کمال افتخار سواد شرحی که کفیل وزارت امور خارجه به تاریخ ۹  
 دسامبر نگاشته لفا ارسال می‌شود. مراسله مزبور مبنی بر این است که آن جناب در  
 موضوع ماده سوم یادداشت من مخالفتی ندارد و تصدیق دارد که به نماینده‌های  
 دولتین در طهران باید تعلیمات داده بشود که بدون تأخیر برای انتخاب يك نفر  
 خارجه‌ای بجای مستر شوستر مشورت بنمایند. مسیو نراتوف نیز اشعار داشته است  
 که اختیارات این مستشاری که نامزد خواهد شد باید بکلی به وظایف حوزه اداره  
 مالیة ایران محدود بشود.

جارج بچنن [بیوکانان]

سواد یادداشت جوابیه مسیو نراتوف به سر بچنن [بیوکانان]  
 سن پترزبورغ ۹ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۶ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۷ ذی‌حجه ۱۳۲۹]  
 سفیرکبیر عزیزم

راجع به ماده سوم مسطوره در یادداشت دیروز شما من در مستحضر داشتن شما  
 عجله می‌نمایم که هیچ جهتی ندارد من مخالفتی در این داشته‌باشم که به وزیرمختارهای  
 دولتین روس و انگلیس در طهران تعلیمات داده بشود بدون تأخیر در باب انتخاب  
 يك نفر خارجه‌ای بجای مستر شوستر مشورت بنمایند. البته بر طبق قراری که داده  
 شده این مستشار باید از بین اتباع یکی از دول صغیره انتخاب بشود. من در صدم  
 که در این موضوع تلگرافی به مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] بنمایم و از او تقاضا  
 خواهم نمود که بدون تأخیر از نتیجه مشاوره با سر جارج بارکلی در این باب من را  
 مطلع بدارد.

نکته مهمی که باید جلب توجه شما را به آن بنمایم این است که لازم است مقدماً

حدود اختیارات این مستشار مالیه تعیین بشود به این معنی که اختیارات او باید بکلی منحصر بشود به آنچه وظیفهٔ يك نفر مستشار ادارهٔ مالیه است. این عمل باعث کاسته شدن از اختیاراتی است که مجلس به مستر شوستر اعطاء نموده بود. و مشارالیه بواسطهٔ همین اختیارات قدرت مطلق العنانی پیدا کرده بود. مسلماً اگر قائم مقام مستر شوستر هم ترتیبش طوری بشود که بتواند همان نفوذ مستر شوستر را پیدا بنماید چندان تفاوتی در مجاری امور حاصل نخواهد شد.

من از مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] استفسار خواهم نمود که بعقیدهٔ او بهترین طریقی که بوسیلهٔ آن بتوان این نتیجهٔ مطلوبه را در باب اختیارات مستشار جدید حاصل نمود چیست.

امضاء نراتوف

### نمره - ۲۵۶

تلگراف سر بچنن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۹ دسامبر)  
سن پترزبورغ ۹ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۷ ذیحجهٔ ۱۳۲۹ [۱۶ آذر ۱۲۹۰]

(شرح مختصر مکتوب ذیل مورخهٔ ۱۳ دسامبر به تاریخ

۹ دسامبر تلگرافاً [= تلگرافی] مخابره شده)

با کمال افتخار خاطر مبارك را مستحضر می دارم که در ملاقات ۹ شهر حال خودم با مسیو نراتوف يك نوبت دیگر اهمیت اوضاع حاضره را مطرح مذاکره قرار دادم. من اظهار نمودم اقدامات اخیرهٔ دولت روس در ایران تولید مناقشات بسیار در مجلس ملی انگلستان نموده و حتی از هیئت دولت انگلیس استیضاح شده که چرا باید دولت انگلیس بگذارد همچو اقداماتی به فعل برسد. بموجب تلگرافاتی که بتازگی از سر جارج بارکلی رسیده ظاهراً دولت ایران حالا برای قبول تقاضاهای روس بیشتر تمایل حاصل نموده.

اگر نظر به امیدی که ظاهر شده دولت ایران بهمین زودیها به تقاضاهای روس تمکین خواهد نمود لازم حتمی است که دولت روس دفعتهً اطمینان قطعی بدهد که بمحض اینکه دولت ایران سه فقره تقاضاهای روس را قبول بنماید قشون روس عودت داده خواهد شد.

مسیو نراتوف در جواب اظهار داشت دولت ایران دولت روس را مجبور به این اقدامات نموده و تقاضاهای روس هم خیلی معتدل است و چون مسیو سزانوف تا چهارشنبه آتی وارد خواهد شد آن جناب نمی تواند عجلتاً این مسئولیت را بعهدۀ خود بگیرد که يك همچو اطمینانی که من تقاضا می نمایم بدهد ولی در این موضوع با رئیس الوزراء مذاکره خواهد نمود و او شخصاً گمان می کند محتمل است دولت روس اطمینان بدهد که قبل از ۲۱ این ماه قشون از قزوین جلوتر نروند و اگر تا ۲۱ سه فقره تقاضاهای روس قبول بشود قشون سیار خود را عودت بدهد. در صورتی که در

این ضمن واقعه جدیدی از قبیل حمله به قنسولگری روس و غیره روی ندهد. در باب رجعت قشون روس که در تبریز است و بموجب تعلیمات مندرجه در تلگراف ۸ دسامبر شما من سابقاً توجه آنجناب را بدان معطوف داشته بودم مسیو نراتوف اظهار نمود این مسئله باید موضوع معاهده مخصوصی با دولت ایران قرار داده بشود که بجای قشون روس يك عده استعدادی از طرف دولت ایران معین بشود که نظم و تأمین را در شمال ایران مستقر بدارند. پس از آن مسیو نراتوف سؤال نمود که اگر دولت روس بخواهد شخص معینی را برای رئیس‌الوزرای ایران نامزد بنماید آیا دولت انگلیس با او در این قصد موافقت خواهد نمود؟

من اظهار نمودم این مسئله‌ای است که من نمی‌توانم جواب بدهم ولی من همینقدر می‌دانم که سر ادوارد گری در ضمن مذاکره‌ای که تازگی با کنت بنکندر فون بود اظهار داشته بود دولتین بایستی تشکیل هیئت دولتی در ایران بنمایند که روابط حسنه‌ای نسبت به دولت روس اتخاذ بنمایند.

من به آنجناب پیشنهاد نمودم بهتر آن است که هر قصدی دولت روس برای استقرار روابط خودش با دولت ایران به مبنای مستحکم‌تری در نظر دارد بتوسط مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] در طهران به سر جارج بارکلی عنوان بنماید و این پیشنهاد من را جناب معظم‌الیه [= معظم‌له] پسندیده و پس از آنکه مسیو پکلوسکی با سر جارج بارکلی در آن موضوع مشاوره نمود آن وقت سر جارج بارکلی نظریات خودش را در آن باب به سر ادوارد گری اطلاع خواهد داد.

امضاء جارج بچنن [بیوکانون]

### نمره - ۲۵۷

تلگراف سر بچنن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۰ دسامبر) سن پترزبورغ ۱۰ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۸ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۷ آذر ۱۲۹۰] (تلگراف ۱۰ دسامبر حاوی شرح مکتوب ذیل مورخه ۱۳ دسامبر است)

آقا

با کمال افتخار سواد مکتوب خصوصی که مسیو نراتوف به من نوشته لفا ارسال می‌دارم. مسیو نراتوف در تلو مراسله مزبور بیان‌نامه‌ای از نظریات دولت روس در موضوع شاه مخلوع ارسال داشته است.

امضاء جارج بچنن [بیوکانون]

سواد مراسله خصوصی مسیو نراتوف به سر بچنن (بیوکانان)  
 من پترزبورغ ۱۰ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۷ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۸ ذی‌حجه ۱۳۲۹]  
 سفیرکبیر عزیزم

لغاً بیان‌نامه‌ای از نظریات دولت متبوعه خودم در باب شاه مخلوع ارسال می‌دارم که باضافه این موضوع با سایر مواد مشروحه شما هم که روز جمعه به من دادید موافقت دارد. من مصلحت در این دیدم که شرح نظریات خودمان را در باب اعمال آتی قشون روس که حالیه در قزوین هستند به آن اضافه بنمایم.

من امیدوارم چنانچه از طرف سر ادواردگری تقاضا شده بود این بیان‌نامه بر وفق دلخواه او را از کماکیف مسلک روس در ایران مسبوق خواهد نمود که بتواند در پارلمان در این باب توضیحات لازمه را بدهد.

امضاء نراتوف

سواد بیان‌نامه مسیو نراتوف ملفوفه در یادداشت فوق

اگرچه دولت امپراطوری روس کراراً اظهار داشته است که اقدامات قشونی که مجبوراً در ایران نموده بهیچ وجه مداخلیتی به مجاهدات محمدعلی‌شاه برای بدست آوردن سلطنت ایران ندارد اکنون هم میل دارد يك نوبت دیگر تکرار بنماید و بطریق صریح قطعی اظهار بدارد که عملیات قشونی دولت روس در ایران بهیچ وجه من‌الوجه مداخلیت به اقدامات محمدعلی‌شاه ندارد. دولت روس بهیچ وجه میل ندارد که همچو نسبتی به او داده بشود که پس از اشتهاراتی که خودش در بدو امر داده است و مداخله نمودن خودش را در باب مجادلات بین شاه مخلوع و دولت حاضره ایران رسماً اعلام داشته الحال قصد اقدامات برخلاف آن را داشته باشد و بخواهد سلطانی برای ایران تعیین بنماید. بنابراین دولت اعلیحضرت امپراطوری اظهار می‌نماید که اگر شاه مخلوع بخواهد حضور قشون سیار روس را در ایران مغتنم شمرده و از آن انتفاعی حاصل نموده مقصود خود را انجام بدهد دولت روس بدون اینکه مقدمتاً ترتیباتی در این باب با دولت انگلیس بدهد معظم‌الیه [= معظم‌له] را به سمت سلطنت در آن مملکت نخواهد شناخت.

دولت امپراطوری روس از مذاکره سر بچنن [بیوکانان] در باب اینکه کابینه لندن مصمم هستند مساعدت مجدانه در استقرار روابط صحیحه بین دولتین روس و ایران بنمایند نهایت مسرت را حاصل نموده بهمچنین دولت روس از موافقت دولت انگلیس در باب تشکیل يك کابینه‌ای در ایران که نسبت به دولت روس روابط مستحسن‌تری اتخاذ بنمایند مشعوف است.

وزارت خارجه دولت اعلیحضرت امپراطوری بیان می‌نماید که دسته قشون روس مجموعه در قزوین قبل از ۲۱ دسامبر به طرف طهران حرکت نخواهند نمود مگر اینکه در صورت خطرناک شدن اوضاع وزیرمختار روس مجبور بشود که قبل از تاریخ مزبور قشون را به طهران احضار بنماید.

دولت اعلیٰحضرت امپراطوری نهایت اشتیاق را دارد که زودتر قشون مزبور را از قزوین عودت بدهد و بمحض تمکین نمودن دولت ایران بتقاضاهای روس این عمل بموقع اجراء گذارده خواهد شد.

دولت روس امیدوار است که حادثه جدیدی از قبیل اعمال تهدیدآمیز نسبت به افراد مأمورین دولت روس و مهاجمه به اماکن دولت روس یا قشون روس و افعال تفریآمیز نسبت به دولت روس و خلاف نظم از هر قبیل و غیره در ایران رخ ننماید چون اقدام به هر یک از این نوع اعمال برعکس رجعت قشون را غیرممکن می نماید.

بتاریخ ۱۰ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۷ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۸ ذی حجه ۱۳۲۹]

### نمره - ۲۵۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۱ دسامبر)  
 طهران ۱۱ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۸ آذر ۱۲۹۰]  
 وزیرمختار روس بمن اطلاع داده که قشون روس تا فردا یا پس فردا در قزوین جمع خواهند شد.

### نمره - ۲۵۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۱ دسامبر)  
 طهران ۱۱ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۸ آذر ۱۲۹۰].  
 رجوع به تلگراف ۸ دسامبر من:

دیروز مراسله خصوصی به وزیر امور خارجه ایران نوشته و نظریات مندرجه در تلگراف ۳۰ نوامبر شما را تکرار نموده و اظهار امیدواری نمودم که ان شاءالله کابینه در متقاعد نمودن مجلس به قبول تقاضاهای روس موفق شده.

در ضمن مذاکره ای که امروز صبح با وزیر امور خارجه به میان آمد جناب معظم الیه [معظم له] به من اطلاع داد که بعضی تغییرات در هیئت کابینه داده شده و امروز هیئت جدید کابینه به مجلس معرفی خواهند شد. آن جناب به من اطمینان داد که هیئت جدیدی که برای کابینه ترتیب داده شده اشخاصی هستند که محل وثوق مجلس هستند و مجلس مصمم است به این کابینه جدید اختیار تام بدهد که در مواد التیماتوم پنحوی که به استقلال ایران برنخورد با دولت روس قراری بدهند.

وزیر امور خارجه نیز اظهار داشت رأی کابینه بر این تعلق گرفته که انفصال خزانه دار کل را با خسران فوق العاده ای که دارد قبول بنمایند و ماده دوم التیماتوم روس را هم قبول بنمایند در صورتی که به ترتیب ذیل اصلاح بشود:

«دولت ایران سعی خواهد نمود که در کنترات نمودن مستخدمین خارجه هر نوع اشکالاتی را که باعث تضییع منافع دولتین باشد مرتفع بدارد.»

من در جواب اظهار نمودم که این عنوان با عبارتی که آن جناب به وزیرمختار روس پیشنهاد نموده بود متباین است ولی وزیر مزبور عبارت فوق را مرجح و اصلح می‌دانست.

وزیر امور خارجه ایضاً اظهار نمود که تقاضای سوم هم قبول خواهد شد در صورتی که به دولت ایران اطمینان داده بشود که دولت روس يك مبلغ گزافی به رسم خسارت مطالبه نخواهد نمود بلکه تقاضای يك مبلغ خسارتی خواهد نمود که با وجود عسرت فوق‌العاده‌ای که امروزه دولت ایران دارد بتواند از عهده تأدیة آن مبلغ برآید. در خاتمة صحبت آن جناب درخواست نمود که دولت انگلیس حسن مساعدت خود را مبذول بدارند که مادامی که دولت ایران مشغول ترتیب قراری در این باب هست قشون روس در قزوین توقف بنمایند.

### نمره - ۲۶۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۱ دسامبر)

طهران ۱۱ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۸ آذر ۱۲۹۰]

وزیر امور خارجه ایران امروز صبح به من اطلاع داد که مسموع نموده است دولتین روس و انگلیس مصمم هستند در باب اصلاح روابط خودشان با دولت ایران ترتیب پروگرامی بدهند لهذا او در صدد است به وزیرمختار ایران مقیم لندن تعلیمات بدهد که از طرف دولت ایران از شما خواهش بنماید که در مذاکرات در این موضوع وزیرمختار مزبور را هم مشترك بنمایید. دولت ایران نیز میل دارد در هر قراردادی که از این مذاکرات استخراج بشود تثلیثاً شرکت داشته باشد.

آن جناب اظهار داشت دولت ایران نهایت اشتیاق را دارد که از این نوع گرفتاریهای خارجی که تا حال دولت ایران را از رسیدگی به امورات داخلی خودش بازداشته آسوده بشود باین جهت نهایت میل را دارد که تأسیس روابط حسنه مستدامی با دولت روس بنماید و برای نیل به این مقصود اگر دولت ایران در مذاکراتی که در پیش است شرکت حاصل بنماید اصوب است چون بواسطه این اشتراک دولت ایران از نظریاتی که هست مسبوق شده و درصدد تدارک ترتیبات لازمه در ایران برمی‌آید که هر قراری بالاخره بعد از مذاکرات داده بشود قبول بنماید والا ممکن است يك قراری بین دولتین روس و انگلیس داده بشود که وقتی که به دولت ایران پیشنهاد بشود قبول آن برای دولت ایران غیرممکن باشد.

## نمره - ۲۶۱

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون]  
وزارت خارجه ۱۱ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۸ آذر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۸ دسامبر شما:

شرحی را که در باب شاه مخلوع به مسیو نراتوف پیشنهاد نموده‌اید پسندیدم.  
عبارت تصحیح شده در این موضوع را اگر مسیو سازانوف تصدیق بنماید ما قبول  
خواهیم نمود.

## نمره - ۲۶۲

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون]  
وزارت خارجه ۱۱ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۸ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۹]  
وزیرمختار ایران بمن اطلاع می‌دهد که انفصال مستر شوستر را دولت ایران قبول  
نموده. مشارالیه اظهارات مشتاقانه نموده که يك عبارت دیگری در باب مستشارهای  
خارجه ترتیب داده بشود و مداخله من را در این موضوع درخواست نموده. من جواب  
دادم هیچ نوع قولی در این باب نمی‌توانم بدهم چون دولت روس تقاضاهایی پیشنهاد  
نموده و نسخ آن با مقامات آن دولت متباین است. بهر صورت اگر يك نوع عبارت  
دیگری ترتیب داده بشود که مبنی به تأمینات کافی در باب مستشارهای آتیه باشد من  
خیلی خوشوقت خواهم شد ولی وضع طرح نمودن آن قسمی باشد که قبول آن برای  
دولت ایران سهل‌تر باشد.

من گمان می‌کنم اولی آنست که در این موضوع دولت ایران مستقیماً با وزیرمختار  
روس مقیم طهران مذاکره بنماید.

شما به کفیل وزارت امور خارجه روس اظهار بدارید که اگر دولت روس بتواند  
بدون تحریف اساس این مسئله عبارت آن را تغییر بدهد آن وقت من به سر جارج  
بارکلی تعلیمات خواهم داد که در طهران برای متقاعد نمودن دولت ایران در قبول  
آن مساعدت بنماید.

وزیرمختار ایران امروز از من خواهش نموده که هرگاه سوای سه فقره تقاضاهای  
اساسی دولت روس مایل باشد تغییرات دیگری هم در اوضاع داده بشود محرمانه بسا  
دولت ایران مذاکره بنماید که قرار آن داده بشود؛ لازم نیست دیگر تقاضاهای آشکار  
پیشنهاد بنمایند.

من جواب دادم همینکه به سه فقره تقاضاهای روس تمکین شد من حاضریم در این  
موضوع نفوذ خودم را به کار ببرم ولی مشروط بر اینکه به من اطمینان داده بشود که  
واقعاً دولت ایران میل به موافقت با دولتین دارد.

امضاء      ادوارد گری



## نمره - ۲۶۳

مراسله سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت خارجه ۱۱ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۸ آذر ۱۲۹۰]  
آقا

در ۵ شهر حال وزیرمختار ایران به وزارت خارجه آمده و بطور غیررسمی سؤال نمود آیا دولت انگلیس حاضر خواهد بود که اقدامات در خواش نمودن از دولت روس بنماید که قشون خود را از قزوین جلوتر نبرد که مجالی برای دولت ایران حاصل بشود که بتوانند مشورت بنمایند به چه نوعی بهتر می‌توانند تقاضاهای دولت روس را قبول بنمایند؟

سر نیکلسن به میرزا مهدیخان جواب داد به عقیده او بهترین و مستقیم‌ترین طریق برای دولت ایران این است که در طهران با وزیرمختار روس مذاکره بنمایند چون با ترتیب حاضره برای دولت انگلیس مشکل است بتواند این اقدام را بنماید.  
امضاء ادوارد گری

## نمره - ۲۶۴

مکتوب سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت خارجه ۱۱ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۸ آذر ۱۲۹۰؛ ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۹]  
آقا

وزیرمختار ایران در ۸ شهر حال به وزارت خارجه آمده و با کمال اشتیاق تقاضا نمود که دولت انگلیس سعی بنماید دولت روس را متقاعد بنماید که ماده دوم تقاضاهای خود را اصلاح بنمایند.

سر نیکلسن به میرزا مهدیخان جواب داد که چندی قبل پیش از آنکه این اختلافات موجوده ظاهر بشود سفارتین دولتین در دو وهله يك همچو خواهشی در باب مستخدمین خارجه از دولت ایران نمودند. آن خواهش دولتین برای اخلال نمودن در استقلال ایران عنوان نشده بود بلکه به قصد این بود که از پیش‌آمد يك همچو مناقشه و اختلافی جلوگیری بشود.

میرزا مهدیخان اظهار داشت شارژدافر ایران از سن پترزبورغ به او تلگراف نموده است که ممکن است دولت روس راضی به تسویه این مسئله بشود.  
سر نیکلسن جواب داد اگر دولت روس حاضر باشد که تغییری در عبارت ماده دوم التیماتوم بدهد و رفع نگرانی دولت ایران بشود از طرف دولت انگلیس هیچ نوع مخالفتی نخواهد شد.

امضاء ادوارد گری



## نمره - ۲۶۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۲ دسامبر)  
 طهران ۱۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۹ آذر ۱۲۹۰]  
 سفارت روس از اظهار امیدواری دولت ایران در باب احتمال راضی شدن دولت  
 روس به تغییر عبارت ماده دوم التیماتوم مستحضر شده و همکار روس من دیشب به  
 دولت ایران اطلاع داد که دولت متبوعه او بهیچوجه به او اجازه نداده است که در  
 باب مواد التیماتوم مذاکره بنماید و کابینه باید در مذاکره با مجلس برای متقاعد شدن  
 به قبول تقاضاهای روس در باب عین عبارت سه فقره مواد التیماتوم گفتگو بنمایند  
 که بدون تغییر و تبدیل پذیرفته بشود.

## نمره - ۲۶۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۲ دسامبر)  
 طهران ۱۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۹ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف دیروز من:  
 دیروز بعد از ظهر مجلس سرأ منعقد شد و کابینه هم که گویا از طرف وزیر امور  
 خارجه به آنها تهدیدات شده بود حضور داشتند.  
 از قرار مسموع در جلسه مزبور تشددات بسیار بوده. در آن روز هیچ انعقاد  
 مجلس علنی نشد و اعضاء کابینه هم رسماً معرفی نشدند.

## نمره - ۲۶۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۲ دسامبر)  
 طهران ۱۲ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۹ آذر ۱۲۹۰؛ ۲۰ ذیحجه ۱۳۲۹]  
 رجوع به تلگراف ۶ دسامبر من:  
 بموجب اطلاعی که از وزیر امور خارجه کسب شده قشونی که از طرف دولت برای  
 کرمانشاه فرستاده شده الحال وارد کرمانشاه شده‌اند.

## نمره - ۲۶۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۲ دسامبر)  
 طهران ۱۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۹ آذر ۱۲۹۰]  
 اطمینانی که وزیر امور خارجه ایران به من داده بود که مجلس کابینه جدید را  
 محل وثوق و اعتماد خود قرار خواهد داد صورت نگرفت.  
 الحال بر من معلوم شده که علت رسماً معرفی نشدن کابینه به مجلس این بوده که

مجلس راضی نشده است اختیار تام به کابینه بدهد که در باب اختلافات موجوده با دولت روس قرار قطعی بدهند.

راوی این خبر از ملاحظه وضع مجلس بکلی مایوس است که بشود امید به موافقت مجلس در موضوع فوق‌الذکر داشت. راوی مزبور اظهار داشت که کابینه مصمم است مناقشه با دولت روس را ختم نماید و وسیله دیگری بجز رضایت مجلس به دست بیاورد.

### نمره - ۲۶۹

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۲ دسامبر) سن پترزبورغ ۱۲ دسامبر ۱۹۱۱ [۱۹ آذر ۱۲۹۰؛ ۲۰ ذی‌حجه ۱۳۲۹] (شرح مختصر مکتوب ذیل مورخه ۱۳ دسامبر)

در ۱۲ دسامبر تلگرافاً [= تلگرافی] مخابره شده)

در طی مذاکراتی که در تاریخ ۱۲ شهر حال با مسیو نراتوف به میان آمد به آن جناب اظهار داشتم که عبارت یادداشت او قدری من را نگران نموده چون آنطوری که به من وعده شده بود و من منتظر بودم آن مطالب به عبارت صریح نوشته نشده است. جناب معظم‌الیه [= معظم‌له] این اظهار من را قبول ننموده و عقیده‌اش بر این بود که اطمینانی که بموجب آن یادداشت داده شده چه در باب شاه مخلوع و چه در باب عودت قشون روس کاملاً واضح و صریح بوده است.

پس از آن من اصرار نمودم آن جناب عبارت دیگری برای ماده دوم التیماتم طرح بنمایند که اسباب سهولت قبول آن برای دولت ایران فراهم شود و پیشنهاد نمودم که اگر کلمه «مشورت» بجای لفظ «رضایت» در ماده مزبور نصب بشود این مقصود حاصل خواهد شد.

مسیو نراتوف جواب داد این تغییر محال است و بهمچنین چندین قسم پیشنهاد دیگری را هم که من در باب تغییر عبارت ماده مزبور نمودم رد نمود. آن جناب اظهار داشت که در اصل مبنای التیماتوم نمی‌تواند هیچ تغییری بدهد ولی او بی‌میل نیست که در عبارت این ماده جرح و تعدیلی بشود و او به مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] اختیار داده است که سعی بکند عبارت دیگری پیدا بنماید که رفع این تردید دولت ایران را بنماید و تصریح نموده است اگر الفاظ دیگری بتوان طرح نمود که همان معنی را داشته باشد معظم‌الیه [= معظم‌له] چندان اصراری نخواهد داشت که حتماً کلمه «رضایت» و «تعهد» در ماده مزبور ذکر بشود. مثلاً اگر دولت ایران اظهار بدارد که در آتیه هیچ مستشار خارجه‌ای را بدون «موافقت» یا «میل» سفارتین به استخدام نخواهد پذیرفت آن جناب بدان اقناع خواهد شد.

من مفاد اظهارات شما را به وزیرمختار ایران که در تلگراف ۱۱ دسامبر شما مندرج بود به آن جناب اطلاع دادم و مسیو نراتوف اظهار مسرت از این عنوان شما

به وزیرمختار مزبور نموده بموجب اختیاری که از جنابعالی داشتم به جناب معظم‌الیه [= معظم‌له] اطمینان دادم که سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی دستورالعمل خواهند داد در باب هر عنوانی که مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] برای تأسیس روابط مستحسنة بین روس و ایران بنماید یا او مشورت و موافقت بنماید و خود سر ادوارد گری هم صمیمانه مایل و حاضر هستند که هر پیشنهادی در این خصوص از طرف دولت روس بشود در اجرای آن مساعدت بنمایند و آن جناب اظهار امتنان از این معیت شما نمود.

مسیو نراتوف اظهار نمود البته مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] در مذاکره با سر جارج بارکلی در باب هر پیشنهادی که دولت روس برای ترتیبات پلتیکی در ایران صلاح بداند قصور نخواهد نمود ولی آنچه من استنباط نمودم مسیو نراتوف لازم نمی‌داند در باب مطالبی که اختصاصاً مدخلیت به منافع دولت روس دارد مشاوره‌ای بین سر جارج بارکلی و مسیو پکلوسکی [= پاکلوسکی] واقع بشود.

امضاء جارج بچنن [بیوکانان]

### نمره - ۲۷۰

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانان]

وزارت خارجه ۱۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۹ آذر ۱۲۹۰]

اگرچه ما نمی‌توانیم با مسلك دولت روس در این باب مخالفت بنماییم ولی با وجود این ما باید قراری بگذاریم که يك مأموریت دیگری در خارج از منطقه روس برای مستر لکفر تحصیل بنماییم. ما امیدواریم دولت روس تا این درجه موافقت خواهد نمود که بگذارد مستر لکفر این قدر تأمل بکند که تعیین مشغله جدیدی برای او بشود و آن وقت منفصل بشود.

این تلگراف راجع به تلگراف ۹ دسامبر شما است.

### نمره - ۲۷۱

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانان]

وزارت خارجه ۱۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۹ آذر ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف ۱۱ دسامبر من در باب عبارت ماده دوم التیماتوم:

سفیرکبیر روس به من اطلاع می‌دهد که ممکن است يك همچو تغییری در ماده دوم التیماتوم داده بشود ولی فقط در صورتی که وزیرمختار روس مقیم طهران طرح عبارت آن را بنماید.

من جواب داده‌ام که اگر وزیرمختار روس تغییری در عبارت ماده دوم التیماتوم بدهد و پس از آن دولت ایران از ما درخواست صلاحیت بنماید ما به دولت مزبور نصیحت

خواهیم نمود که آن عبارت اصلاح شده را قبول بنمایند.

### نمره - ۲۷۲

تلگراف سر ادوارد گری به سر بچنن [بیوکانون]

وزارت خارجه ۱۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۹ آذر ۱۲۹۰]  
آقا

کنت بنکندر فامروز به من اظهار داشت که مسیو سازانوف در پاریس به او گفته است که او نه فقط مصمم است معاهده روس و انگلیس را محفوظ بدارد بلکه عزم راسخ دارد که روابط بین روس و انگلیس را پیوسته منظور داشته باشد چون معاهده مزبور بسته به روابط این دو دولت است. مسیو سازانوف پس از آنکه مواد مرقومه من راجع به نکات پلتیکی ایران را قرائت نموده اظهار داشته است که هیچ عبارتی که محل ایراد او باشد در مواد مزبور ملاحظه نمی‌نماید ولی قشون ساخلو روس در تبریز و اردبیل را فقط وقتی می‌توان عودت داد که استقرار نظم در آن نواحی مسلم بشود.

من برای کنت بنکندر فامروز توضیح نمودم که من مجبور بودم قشون ساخلو در تبریز و اردبیل را در این مورد اسم ببرم چونکه اگر اسمی از آن نمی‌بردم از یادداشت من همچو معلوم می‌شد که علت اصلی اعزام قشون به آنجاها مفقود است و توقف آن قشون در آنجاها دائمی خواهد بود.

من اظهار نمودم پس از آنکه مواد ثلاثة التیماتوم دولت روس پذیرفته شد ما باید با هم معیت نموده و دولت ایران را به صراط مستقیم بگماریم.

چندی قبل ما پیشنهاد نموده بودیم که دولت ایران باید برای تشکیل قشون منظمی به جهت تأمین طرق جنوب صاحب‌منصبان انگلیسی بگمارد. بهمین طریق بایستی دولت ایران بالاخره يك عده قشونی در تحت فرماندهی صاحب‌منصبان روسی ترتیب بدهد که مراقب حفظ انتظام در شمال ایران باشند. اگر آن پیشنهاد ما بموقع اجراء گذارده شده بود طولی نکشیده بود که استقرار نظم در شمال ایران بیش از آن اندازه می‌شد که در عرض چند ساله اخیر تا حال دیده شده و آن وقت تمام قشون روس ممکن بود عودت داده بشود. نتیجه اشکالات موجوده هم ممکن است بهمین قسم بعدی مطبوع بشود که تا حال مشابه آن دیده نشده باشد.

امضاء      ادوارد گری

## نمره - ۲۷۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۳ دسامبر)  
 طهران ۱۳ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۱ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۰ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگرام ۱۲ دسامبر من:

دیشب وزیر امور خارجه ایران با وزیرمختار روس ملاقات نموده و عبارت دیگری از برای ماده دوم تقاضاهای روس طرح و عنوان کرده که از قرار ذیل است:  
 «در باب کنترات مستشارها و صاحب‌منصبان خارجه که دولت ایران برای اصلاح کلیه امورات لازم داشته باشد چون دولت ایران مایل است در هر موردی روابط مستحسنة با دولتین انگلیس و روس را منظور بدارد مراقبت خواهد نمود که انتخاب این نوع مستخدمین، به قسمی بشود که برای منافع مشروع دولتین در ایران مضر نباشد.

بنابراین دولت ایران حاضر خواهد بود که در باب این قسم مستشارها و صاحب‌منصبان با سفارتین تبادل نظریات بنماید».

وزیر امور خارجه به وزیرمختار روس اطمینان داده که اگر دولت روس این عبارت را قبول بنماید دو ماده دیگر التیماتوم را هم دولت ایران قبول خواهد نمود. اگر مجلس هم از قبول آن امتناع بنماید مجلس را منفصل خواهند نمود.  
 وزیرمختار روس عبارت مذکور را به دولت متبوعه خود پیشنهاد نمود.

## نمره - ۲۷۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۳ دسامبر)  
 طهران ۱۳ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۱ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۰ آذر ۱۲۹۰]  
 قنسول انگلیس به تاریخ ۸ دسامبر شرح ذیل را از مشهد تلگراف نموده و دیروز  
 واصل شده:

اوضاع اهمیت حاصل نموده چون اهالی مسلح شده‌اند. همکار روسی من پس از مشاوره با من استعداد خواسته است. قنسول روس مقیم مشهد درخواست استعداد زیاد برای مشهد و قوچان نموده ولی وزیرمختار روس عجالتاً اعزام ۱۰۰ نفر قزاق را تجویز نموده.

## نمره - ۲۷۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۳ دسامبر)  
 طهران ۱۳ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۱ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۰ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف امروز صبح من:

پس از مشاوره هیئت وزراء دیشب وزیر امور خارجه ایران به وزیرمختار روس

اطلاع داده است اطمینانی که در باب قبول شدن التیماتوم روس داده است مشروط بر این است که از طرف دولت روس هم اطمینان داده بشود که به محض قبول شدن التیماتوم قشون روس فوراً از قزوین عودت داده خواهد شد.

وزیر امور خارجه منتظر است که بواسطه پذیرفتن التیماتوم روس خشم و غضب عمومی نسبت به وزراء بروز بنماید. وزیر مزبور به من اطلاع می دهد که با وجود این طور هیجان افکار عمومی برای کابینه غیرممکن است بتواند اقدامات مجدانه در منفصل نمودن مجلس بنماید در صورتی که انفصال مجلس مقدماً برای قبول تقاضاهای روس لازم است. لهذا تا کابینه از رجعت قشون روس مطمئن نشود نمی تواند این اقدام را بنماید چون عودت قشون روس را می توان وسیله اسکات هیجان و قهر و غضب مردم قرار داد.

برای توضیح مسئله ای که بالصراحة معلوم بشود در باب تعیین هر يك از اتباع خارجه به استخدام دولت ایران، باید دولت ایران با سفارتین مشورت بنماید. وزیر امور خارجه ایران عبارتی را که برای ماده دوم التیماتوم طرح نموده بود به این نحو اصلاح نموده در جمله آخری مابین کلمه «در باب» و «این مستشارها» لفظ «اشتغال» را اضافه نموده.

### نمره - ۲۷۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ دسامبر) طهران ۱۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۱ آذر ۱۲۹۰] ماژور استکس امروز صبح حرکت نمود.

### نمره - ۲۷۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ دسامبر) طهران ۱۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۱ آذر ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف ۱۳ شهر حال من:

کابینه يك نقشه دیگری برای انفصال مجلس طرح نموده است. چون استعفای قریب ۲۵ نفر از نمایندگان باعث فقدان عده کافی برای اکثریت می شود کابینه در صدد است که وکلای اعتدالی را ترغیب بنماید از مقام خود استعفاء بدهند. به این ترتیب اسباب تسهیل قبول التیماتوم روس فراهم خواهد شد. به من اطلاع داده شده که استعفای عده لازمه نمایندگان متحتم است.

## نمره - ۲۷۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ دسامبر)  
 طهران ۱۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۱ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۱۳ دسامبر من:

دیروز وزیرمختار روس در موضوع دو فقره عبارات آخری بیاننامه کفیل وزارت  
 امور خارجه روس شرحی به دولت ایران نوشته.  
 عبارات مذکور راجع به بیاننامه‌ای است که در تلگراف ۱۰ دسامبر سر بچنین  
 [بیوکانون] مسطور است.

## نمره - ۲۷۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ دسامبر)  
 طهران ۱۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۱ آذر ۱۲۹۰]  
 قنصل انگلیس از شیراز خبر می‌دهد که مجتهد اعظم شیراز حکمی صادر و منتشر  
 نموده که مسلمانان از معامله و معاشرت با قشون انگلیسی ممنوعند و مجتهدین  
 مجدانه کسبه را از فروش به قشون انگلیس ممانعت نموده و بناها و سایر کارگران  
 ایرانی را از اشتغال به کارهای مرجوعه از طرف قشون جلوگیری نموده‌اند.  
 مسئله آذوقه کم‌کم جالب اهمیت شده.  
 من مراتب را به دولت ایران اطلاع داده و در مرتفع داشتن این تحریم (بایکات)  
 تاکید نموده‌ام.

## نمره - ۲۸۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ دسامبر)  
 طهران ۱۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۱ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۲۹ اکتبر من:  
 بموجب اطلاعات واصله: در دامغان، واقعه در راه مشهد، ترکمانهای تابع شاه  
 مخلوع اردوی دولتی را مغلوب نموده‌اند.

## نمره - ۲۸۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ دسامبر)  
 طهران ۱۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۱ آذر ۱۲۹۰]  
 بواسطه انقلابی که ملاها در شیراز جاری نموده‌اند در عرض چند روزه گذشته  
 کار بر بانک شاهنشاهی شیراز سخت شده و قنصل انگلیس خبر می‌دهد که همه‌روزه

نوت‌های بانک را برای مبادله به پول ابراز می‌دارند و بانک روزی ۱۵۰۰۰ تومان پول در مقابل نوت‌های ابراز شده می‌پردازد و این بیشتر اهمیت دارد که بواسطه نبودن مستحفظ يك قافله حامل پول نقد برای بانک شیراز در کازرون معطل است.

### نمره - ۲۸۲

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ دسامبر)  
سن پترزبورگ ۱۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۱ آذر ۱۲۹۰]  
(شرح مکتوب ذیل مورخه ۱۹ دسامبر  
در ۱۴ دسامبر تلگرافاً [= تلگرافی] مخایره شده)

آقا

با کمال افتخار خاطر مبارک را مستحضر می‌دارم که مسیو سازانوف در ۱۳ شهر حال وارد سن پترزبورگ شده و مقام وزارت خارجه خود را مجدداً اختیار نمود. غروب روز بعد از ورود او من بدیدن آن جناب رفتم و پس از تبریک ورود و اظهار امیدواری در اعاده صحت مزاج او شروع به مذاکره در باب اوضاع حاضره ایران نمودم و از گرفتاری که شما در این خصوص حاصل نموده‌اید خاطر جناب معظم‌الیه [= معظم‌له] را مستحضر نموده و مخصوصاً تکیه کلام را به سوء نتیجه‌ای که از ورود قشون روس به طهران ظاهر خواهد شد قرار دادم.

مسیو سازانوف اظهار داشت هنگامی که در پاریس بوده کنت بنکندر ف هم در این موضوع خیلی با او مذاکره نمود ولی امیدوار است سوءظن و انحراف عقایدی که به واسطه اقدامات جدید دولت روس در ایران در بعضی نقاط انگلستان اشاعه یافته بود تا حال برطرف شده باشد.

بهر حال آن جناب از من خواهش نمود به شما اطمینان بدهم که او هیچ میل ندارد امر به پیش رفتن قشون به طرف طهران بنماید و امیدوار است بمحض تمکین سریع دولت ایران به التیماتوم روس لازمه اقدام در دفع این امر به عمل بیاید. پس از آن شروع به مذاکره در باب يك بيك مواد التیماتوم نمودیم.

در باب ماده اول مسیو سازانوف توضیح نمود که فقط تعهد نمودن در باب اخراج مستر شوستر کافی نیست. تا کنترات استخدام شوستر با دولت ایران رسماً فسخ نشود قشون روس عودت داده نخواهد شد.

من سؤال نمودم که آیا مقصود معظم‌الیه [= معظم‌له] از این بیان این است که مستر شوستر بکلی از طهران خارج شده باشد و آن جناب جواب داد اگر هم حتماً لازم باشد که او يك مدت خیلی در آنجا توقف بنماید باید صراحتاً تعهد بشود که در عرض آن مدت او بهیچ وجه مداخله مستقیم یا غیرمستقیم در امورات دولت ایران نخواهد نمود.

ماده دوم در موضوع به استخدام پذیرفتن مستشارهای خارجه مسیو سازانوف اظهار



داشت علی‌الظاهر دولت ایران برای قبول این ماده با مشکلات بسیار مصادف است. حالا دولت مزبور حاضر شده است که این تقاضا را در تحت عبارت ذیل قبول بنماید: «در باب کنترات مستشارها و صاحب‌منصبان خارجه که دولت ایران برای اصلاح کلیه امورات لازم داشته باشد چون دولت ایران مایل است در هر موردی روابط مستحسنة با دولتین انگلیس و روس را منظور بدارد مراقبت خواهد نمود که انتخاب این نوع مستخدمین به قسمی بشود که برای منافع مشروعۀ دولتین در ایران مضر نباشد. بنابراین دولت ایران حاضر خواهد بود که در باب این قسم مستشارها و صاحب‌منصبان با سفارتین تبادل نظریات بنماید...»

آن جناب بالشخصه حاضر است با این مرام دولت ایران موافقت بنماید در صورتی که بجای کلمات «تبادل نظریات بنماید» این کلمات نصب بشود «ترتیب قراردادی بشود» چونکه کلمات مذکورۀ دولت ایران خیلی مبهم است و هیچ شرط و تعهدی از آن مشهود نیست.

من اظهار نمودم اصلاح عبارتی را که آن جناب در نظر دارد به عقیده من اصل نقطه نظری را که دولت ایران در عنوان آن عبارت دارد معدوم می‌نماید چون عبارت «تبادل نظریات» باب مذاکره را برای دولت ایران باز می‌گذارد و آنها را ملتزم به تعهدی نمی‌دارد ولی «ترتیب قراری بدهند» صورت معاهده را پیدا می‌نماید.

پس از قدری مذاکرۀ دیگر من عبارت ذیل را پیشنهاد نمودم که دولت ایران در قبول آن یا در قبول عبارت مسیو سزانوف مخیر باشد «داخل در تبادل نظریات بشوند بقصد اینکه ترتیب قراردادی با سفارتین بدهند» خوشبختانه مسیو سزانوف این پیشنهاد را پسندید ولی گفت بدون اینکه این عبارتها را برای تجویز به امپراطور عرضه بدارد نمی‌تواند رأی قطعی در قبول آنها بدهد.

در باب مسئلۀ خسارت مسیو سزانوف به من اطمینان داد که بهیچوجه قصد ندارد به دولت ایران سخت‌گیری بنماید. یا بخواهد يك مبلغ گزافی به آنها تحمیل بنماید.  
امضاء      جارج بچنن [بیوکانان]

### نمره - ۲۸۳

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۴ دسامبر)  
من پترزبورغ ۱۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۲ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۱ آذر ۱۲۹۰]  
تعیین استخدام مستر لکفر

امروز در موضوع تلگراف ۱۲ دسامبر با مسیو سزانوف مذاکره نمودم. جناب معظم‌الیه [= معظم‌له] هیچ میل ندارد که مستر لکفر در وزارت مالیه طهران باقی بماند هر قدر هم که مدت دوام او قلیل باشد.

منتهی مدتی که او راضی بشود مستر لکفر در آنجا متوقف باشد دو هفته الی سه هفته است. آن جناب اظهار داشت که تحصیل يك مشغله برای مستر لکفر در منطقه

انگلیس نباید مشکل باشد.

### نمره - ۲۸۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۵ دسامبر)  
 طهران ۱۵ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۳ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۲ آذر ۱۲۹۰]

الان رئیس بانک شاهنشاهی نزد من آمده و اظهار داشت که بواسطه کمی پول شعبه بانک شیراز دیگر نمی‌تواند پول به قشون انگلیس بپردازد. يك قافله حامل پول نقد بواسطه فقدان مستحفظ در برازجان معطل است ولی من امیدی به تهیه شدن مستحفظ ایرانی ندارم و تا قافله مزبور به شیراز نرسد هیچ امیدی به رهایی بانک از مشکلات نمی‌توان داشت. این عقیده در نظر من جلوه‌گر شده که اجازه بدهم قافله حامل پول به مستحفظین همراه مستر اسمارت ملحق بشود.

مستر اسمارت بهمین زودی از بوشهر حرکت خواهد نمود ولی تا شما ملحق شدن قافله حامل پول را به مستحفظین تصویب ننمایید من شخصاً نمی‌توانم همچو اجازه‌ای بدهم.

### نمره - ۲۸۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۵ دسامبر)  
 طهران ۱۵ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۳ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۲ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۱۵ دسامبر من:

مستحفظ برای قافله پول از حکومت ملی تحصیل شده و الحال قافله مزبور حرکت نموده.

### نمره - ۲۸۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۵ دسامبر)  
 طهران ۱۵ دسامبر ۱۹۱۱ [۲۲ آذر ۱۲۹۰؛ ۲۳ ذیحجه ۱۳۲۹]  
 رجوع به تلگراف ۱۴ دسامبر من در باب تحریم (بایکات) در شیراز:

امروز قنصل انگلیس شرح ذیل را از شیراز تلگراف نموده:  
 مسئله ارزاق خیلی اهمیت حاصل نموده. خرید آذوقه بکلی غیرممکن است و اغلب چیزهای لازمه را فقط بقدر کفایت يك روز دیگر موجود داریم.  
 اگر حکومت مرکزی متقاعد نشود که اقدامات مجدانه سریع در جلوگیری از این وضع ناهنجار بنماید ما مجبور به بعضی اقدامات محلی خواهیم شد.  
 سبک اعمال و حرکات مأمورین محلی بکلی مخرب اوضاع است. کارگزار

صراحتاً پسندیدن این اقدام ملاحا را مشهود می‌دارد چون رسماً به من نوشته است که حکومت محلی نمی‌تواند با ملاحا طرف بشود.

امروز عصر کارگذار [= کارگزار] را ملاقات نموده و به او اخطار خواهم نمود که مأمورین محلی بواسطه اقدام ننمودن در جلوگیری از این هیجان معاند تولید مسئولیت بسیار مهمی برای خود خواهند نمود. هنوز بر من مشهود نگردیده که چنانچه وزیر امور خارجه اظهار داشته تعلیماتی از طرف او به اینجا رسیده باشد.

امروز عصر سعی خواهم نمود از کارگذار [= کارگزار] کشف بنمایم که همچو دستوری رسیده است یا خیر.

### نمره - ۲۸۷

تلگراف سر ادوارد گری به سر بارکلی  
وزارت خارجه ۱۵ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۳ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۲۲ آذر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۱۴ دسامبر سر بچنن [بیوکانان]:  
لازم است شغلی در خارج از منطقه روس برای مستر لکفر تحصیل بشود. ممکن است همچو شغلی پیدا بشود یا خیر؟ اگر ممکن نیست آیا او می‌تواند برای يك مدت قلیلی مرخصی گرفته برود تا يك شغلی برای او پیدا بشود؟

### نمره - ۲۸۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۶ دسامبر)  
طهران ۱۶ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۴ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۲۳ آذر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۱۴ دسامبر من:  
وزیرمختار روس دیروز مجدداً به وزیر امور خارجه ایران اطلاع داد که بمحض تمکین دولت ایران به سه فقره مواد التیماتم دولت روس شروع به عودت دادن قشون از قزوین خواهد نمود. این اطمینان البته تابع شرایطی است که در آخر یادداشت مسیو نراتوف به سر بچنن [بیوکانان] سفیرکبیر انگلیس مقیم سن پترزبورغ ذکر شده و محتمل است دولت روس این هیجانی را که حالیه مجتهدین ایران به دستگیری علماء نجف به ضد روس در ایران اشاعه داده‌اند، به اعمال تغییرآمیز تعبیر بنماید.

وزیرمختار روس نیز به وزیر امور خارجه اطلاع داده عبارتی را که جناب معظم‌الیه [= معظم‌له] برای ماده دوم التیماتم توجیه نموده با جزئی اصلاحی قبول خواهند نمود (به تلگراف سیزدهم دسامبر من مراجعه شود). از این قرار اسباب تسهیل تمکین دولت ایران فراهم شده ولی با اینکه از قرار معلوم عده کافی از وکلاء از مقام خود استعفاء نموده‌اند که اکثریت آراء در مجلس غیرممکن بشود مع‌هذا بهیچوجه نمی‌توان یقین داشت با خوفی که کابینه از خشم و غضب عمومی دارند به قبول تقاضاهای روس

مبادرت بنمایند.

بی‌شبهه کابینه پیش‌بینی می‌نمایند که اگر در عودت قشون روس تأخیری بشود خشم عمومی زیادتر خواهد شد.

### نمره - ۲۸۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۶ دسامبر) طهران ۱۶ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۴ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۲۳ آذر ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف ۲ دسامبر من:  
 قنصل انگلیس به تاریخ پانزدهم شهر حال از قرار ذیل تلگراف نموده:  
 دو یست نفر سرباز و چهارصد نفر قزاق وارد انزلی شدند.

### نمره - ۲۹۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۶ دسامبر) طهران ۱۶ دسامبر ۱۹۱۱ [۲۳ آذر ۱۲۹۰؛ ۲۴ ذی‌حجه ۱۳۲۹] رجوع به تلگراف دیشب من در باب تحریم (بایکات) شیراز:  
 دیشب وزیر امور خارجه حکم سختی به کارگذار [= کارگزار] مخابره نمود.  
 من به قنصل انگلیس مقیم شیراز تعلیمات داده‌ام که هیچ اقدامی بدون مشورت با من ننماید. باضافه به او دستورالعمل داده‌ام به کارگذار [= کارگزار] بگوید که اگر او جدیت در جلوگیری از تحریم (بایکات) ننماید من عزل او را خواستار خواهم شد.

### نمره - ۲۹۱

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی وزارت خارجه ۱۶ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۴ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۲۳ آذر ۱۲۹۰] رجوع به تلگراف دیروز شما در باب آذوقه برای قشون انگلیس مقیم شیراز:  
 شما مجازید به قشون مقیم شیراز اختیار بدهید که هر اقدامی را حتماً برای تهیه آذوقه به جهت خودشان لازم می‌دانند معمول بدارند. قنصل انگلیس باید با فرمانده قشون مشورت بنماید که به قوه قشونی که حاضر دارند چه نوع اقدامی را برای تحصیل آذوقه ممکن است تعقیب بنمایند. در صورتی که تمام وسایل آنها برای تحصیل آذوقه بی‌ثمر بشود می‌توانند متوسل به قوه قهریه بشوند. هرچه بگیرند قبض رسیدی در مقابل آن باید بدهند که در پرداختن قیمت آن بالاخره اشکالی پیش نیاید.  
 آیا تصور می‌کنید که بواسطه فرستادن کشتیمهای جنگی به بندر بهبودی در وضع شیراز حاصل بشود؟

## نمره - ۲۹۲

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی

وزارت خارجه ۱۶ دسامبر ۱۹۱۱ [۲۳ آذر ۱۲۹۰؛ ۲۴ ذی حجه ۱۳۲۹]

وزیر مختار ایران مجدداً از من خواهش نموده که اطمینانهای در باب ماده دوم التیماتوم روس مخفی بماند. من به او خاطر نشان نمودم که موادی را که دولت روس آشکاراً پیشنهاد نموده نمی‌توان انتظار داشت که به اطمینانهای مخفیانه اقناع بشود و همچو در انظار عامه جلوه‌گر شود که ماده مزبور نسخ شده. من اظهار نمودم از قراری که بر من مفهوم شده دولت ایران عبارتی برای ماده دوم التیماتوم طرح نموده بودند که دولت روس هم مساعدانه آن را موجه قرار داده بود در صورتی که آن عبارت تشیید لازم دارد.

پس از آنکه معظم‌الیه [= معظم‌له] در باب اطمینان برای بازگشت قشون و سایر مطالب اصرار نمود من اظهار داشتم که من نمی‌توانم به اطمینانهایی که وزیر مختار روس در باب قشون مستقیماً به دولت ایران داده هیچ چیزی اضافه بنمایم و کلیتاً من نمی‌توانم در این موضوع مقام وساطت را اختیار بنمایم. پس از آنچه تا حال واقع شده دولت روس طبیعتاً در باب سه فقره مواد التیماتوم توسط قبول نخواهد نمود. تا با این مواد موجوده موافقت نشود من هیچ کاری نمی‌توانم بکنم. پس از خاتمه پذیرفتن این مواد چنانچه در نطق پنجشنبه من در پارلمان مذکور است من نفوذ خودم را در باب اقدامات آتی که برای دولت ایران هم مساعد خواهد بود به کار خواهم برد. وزیر مختار ایران اظهار داشت احساسات عمومی بحدی متشدد است که مافوق قوه دولت ایران است. بجز اینکه عبارت مواد التیماتوم تسهیل بشود و در باب بازگشت فوری قشون تازه‌وارد روس اطمینانی داده بشود بنحو دیگری از قوه دولت ایران خارج است که بتواند کاری بکند. مراتب فوق را به وزیر امور خارجه اطلاع بدهید.

www.adabestanekave.com

## نمره - ۲۹۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۷ دسامبر)

طهران ۱۷ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۵ ذی حجه ۱۳۲۹ [۲۴ آذر ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف ۱۲ شهر حال من در باب اوضاع کرمانشاه:

الساعة تلگرافی از قنصل انگلیس مقیم کرمانشاه به من رسیده که به تاریخ ۹ دسامبر مخایره شده. تلگراف مزبور توسط قاصد به همدان ارسال و دیروز از آنجا مخایره شده. در نهم دسامبر جنگ مابین متابعین سالارالدوله و قشون دولتی شروع شده. تلگراف مزبور مشعر بر این است که مشاغل عمومی تعطیل است و کوچه‌ها ناامن است. بانک شاهنشاهی و قنصلخانه در خط شلیک واقع است و خطر جانی و مالی مسلم است.

## نمره - ۲۹۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۷ دسامبر)  
 طهران ۱۷ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۵ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۲۴ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۱۵ دسامبر من:

رئیس بانک شاهنشاهی به من اطلاع می‌دهد که استخلاص از مشکلات موجوده در شیراز از يك بابت فقط منحصر به ورود قافله حامل پول است که حالا در راه بوشهر به طرف شیراز در حرکت است. رئیس بانک جداً از من خواهش می‌نماید قافله دیگری که حامل پول است و عجلتاً در بوشهر منتظر موقع حرکت است در تحت حراست مستحفظینی که با اسمارت عازمند حرکت بنماید.

من به رئیس بانک اظهار نموده‌ام که قبل از اجازه دادن به همچو حرکتی من باید اجازه مخصوص از سر ادوارد گری تحصیل بنمایم ولی در ضمن من در صدد هستم که مستر اسمارت را در بوشهر معطل بنمایم چون باید حالا او تازه از بوشهر حرکت کرده باشد یا در صدد حرکت به طرف شیراز باشد.

## نمره - ۲۹۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۷ دسامبر)  
 طهران ۱۷ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۵ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۲۴ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف دیروز شما در باب شیراز:

چندین تلگراف دیگر از قنسول انگلیس رسیده که از آنها مستفاد می‌شود کارگذار [= کارگزار] پاره‌ای اقدامات در مرتفع داشتن تحریم معاملات با انگلیسان نموده. قنسول انگلیس مجبوراً مساعدت نایب‌الحکومه را برای تهیه آذوقه يك هفته قبول نموده ولی مسلماً این ترتیب مرضی خاطر نیست.

من گمان می‌کنم اعزام کشتیه‌های جنگی به بندر بیشتر باعث هیجان در باب تحریم بشود لهذا من این نوع اقدامات را تصویب نمی‌نمایم.

## نمره - ۲۹۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۷ دسامبر)  
 طهران ۱۷ دسامبر ۱۹۱۱ [۲۴ آذر ۱۲۹۰؛ ۲۵ ذی‌حجه ۱۳۲۹]  
 رجوع به تلگراف دیروز من:

سردار اسعد به وزیرمختار روس اطلاع می‌دهد که يك نوبت دیگر در باب گذراندن مواد التیماتم از مجلس مجاهدت خواهد شد. تا نتیجه جد و جهد در این نوبت مشهود نگردد استعفای وکلای اعتدالی صورت وقوع حاصل نخواهد نمود.

مجلس روز سه‌شنبه منعقد خواهد شد و اگر مجدداً در قبول التیماتم روس امتناع

بنمایند استعفای مذکور صورت فعلیت حاصل خواهد نمود و آن وقت اعلان خواهد شد که مجلس حاضره را نمی‌توان باقی گذارد و باید منفصل بشود. بعقیده من عین واقع این است که هیجان عمومی بساعت تخویف نمایندگان که به استعفاء تشویق شده بودند شده و از استعفاء دادن احتراز نموده‌اند. اگرچه آن‌طور نمایشهای وطن‌پرستانه‌ای که در اوایل ابراز التیماتم بظهور می‌رسید تخفیف یافته ولی بواسطه نفوذ دیرینه‌ای که کلام مجتهدین در اذهان عامه دارد احساسات برخلاف قبول التیماتم در تزايد است. مقدمه تحریم امتعه روس که مدتی بود بظهور رسیده بود علی‌الظاهر بعوض تقلیل نسبتاً در تزايد است.

### نمره - ۲۹۷

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۸ دسامبر) طهران ۲۲ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۳۰ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۲۹ آذر ۱۲۹۰] آقا

قانون انتخابات که در ۲۲ اکتبر (۲۸ شوال) [۲۹ مهر ۱۲۹۰] از مجلس گذشته بود در ۴ شهر حال به امضای نایب‌السلطنه موشح گردید. از عبارت دستخط نایب‌السلطنه همچو مستفاد می‌شود که او می‌خواهد کاملاً تصریح بنماید که در مبنای قانون مزبور بهیچ‌وجه دخالتی نداشته چون می‌نویسد حتی بدون فرصت قرائت فوراً این قانون را به وزارت داخله فرستادم. قانون انتخابات ۱۹۰۹، ۱۲۰ نفر وکیل برای پارلمان مشخص نموده و انتخابات بتوسط حوزه‌های انتخابیه صورت می‌گرفته ولی قانون انتخابات حالیه که ترجمه آن را لفاً ارسال می‌دارم، ۱۳۶ نفر نماینده تعیین می‌نماید و انتخابات هم باید مستقیم باشد. تعداد نمایندگان در صفحات علیحده مشخص و به قانون مزبور ملحق شده. تعداد نمایندگان ولایات عمده از قرار ذیل معین شده:

آذربایجان	۱۹ نفر
عربستان	۴ نفر
کرمان و بلوچستان	۷ نفر
اصفهان	۵ نفر
فارس	۱۳ نفر
گیلان	۶ نفر
خراسان	۱۵ نفر
کرمانشاه	۴ نفر
مازندران	۵ نفر
طهران	۱۵ نفر
یزد	۴ نفر

تعداد وکلای آذربایجان و طهران تغییر ننموده و همان عده است که در قانون انتخابات سابق تعیین شده ولی برای فارس بجای ۸ نفر سابق ۱۳ نفر مشخص شده و در تعداد باقی ولایات هم تغییری داده نشده.

خالی از تعجب نیست که در صورتی که قانون انتخابات سابق انتخاب ۱۲۰ نفر نماینده را تجویز نموده بود ولی هیچوقت بیش از ۸۰ نفر در طهران حاضر نبوده و بموجب شماره‌ای که شده معمولاً ۶۰ الی ۷۰ نفر نماینده در جلسات مجلس حضور بهم رسانیده‌اند.

قانون انتخابات کنونی رأی عمومی را تجویز نموده فقط یکی از اختصاصات مهم، ۶ ماه سکونت در محل انتخاب است. مقصرین پلتیکی که در مخالفت با دولت سهیم شده‌اند در جزو اشخاصی که از انتخاب نمودن و انتخاب شدن محرومند محسوب شده‌اند.

مسئلاً تغییر عمده‌ای که در قانون انتخابات داده شده تبدیل انتخاب غیرمستقیم به انتخاب مستقیم است ولی باید دید در مملکتی که تا حال احصائیه‌ای در کار نبوده چگونه بترتیب انتخاب مستقیم می‌توانند عمل نمایند.

امضاء جارج بارکلی

### ملفوق در نمره ۲۹۷

ترجمه قانون انتخابات مورخه ۴ نوامبر ۱۹۱۱

مطابق ۱۲ ذیقعدہ ۱۳۲۹ [۱۱ آبان ۱۲۹۰]

فصل اول

#### تعداد نمایندگان ملت و تقسیم آنها به ایالات و ولایات

ماده اول) عده نمایندگان ملت برای مجلس شورای ملی در مملکت ایران ۱۳۶ نفر است.

ماده دوم) تقسیم نمایندگان ملت به جمعیت تخمینی هر ولایت است بموجب صورت تشخیصی که ضمیمه این قانون است.

فصل دوم

#### اوصاف انتخاب‌کنندگان

ماده ۳) انتخاب‌کنندگان باید متصف به اوصاف ذیل باشند:

- ۱) انتخاب‌کنندگان باید تبعه ایران باشند.
- ۲) باید اقل ۲۰ سال داشته باشند.
- ۳) باید اهل همان محلی باشند که در آنجا انتخاب می‌کنند یا اقل ۶ ماه قبل از انتخاب در آن محل متوطن باشند.
- ماده ۴) اشخاصی که از حق انتخاب کردن محرومند:



- (۱) انائیه.
  - (۲) اشخاصی که به سن بلوغ نرسیده‌اند و کسانی که محتاج به قیم شرعی هستند.
  - (۳) اتباع خارجه.
  - (۴) اشخاصی که خروج آنها از مذهب ثابتۀ اسلام در حضور یکی از پیشوایان دین مبین مسلم و مسجل شده باشد.
  - (۵) اشخاصی که سن آنها کمتر از ۲۰ سال باشد.
  - (۶) ورشکستگان به تقصیر.
  - (۷) سائلین و اشخاصی که بوسایل بی‌شرفانه تحصیل معیشت می‌نمایند.
  - (۸) متهمین به قتل و سرقت و سایر تقصیرات که بموجب قانون شریعت اسلام مستوجب مجازات باشند.
  - (۹) مقصرین پلتيکی که به مخالفت دولت مشروطه و استقلال مملکت قیام نموده‌اند.
- ماده پنجم - اشخاصی که بواسطه شغل و مقام خود از حق انتخاب کردن محرومند:
- (۱) اشخاصی که در خدمات نظامی بری و بحری هستند بجز آنهایی که دارای مشاغل افتخاری هستند.
  - (۲) صاحب‌منصبان و مستخدمین نظمی و ژاندارمری در حوزه مأموریت خودشان.

### فصل سوم

#### اوصاف منتخبین

ماده ششم - منتخبین باید متصف به اوصاف ذیل باشند:

- (۱) باید قائل به دین حضرت محمد بن عبدالله (ص) باشند سوای آنهایی که نمایندۀ ملل عیسویه و زردشتیه و یهود باشند.
  - (۲) باید تبعۀ ایران باشند.
  - (۳) خط و سواد ایرانی بحد وافی داشته باشند.
  - (۴) معروفیت محلی داشته باشند.
  - (۵) سن آنها کمتر از ۳۰ و متجاوز از ۷۰ نباشد.
  - (۶) دارای اعتبار صحت عمل باشند.
- ماده هفتم - اشخاصی که از انتخاب شدن محرومند:
- (۱) شاهزادگان طبقه اول (پسرها و برادران و عموهای سلطان)
  - (۲) انائیه.
  - (۳) اتباع خارجه.
  - (۴) مستخدمین در اعداد [= اعداد] ژاندارم و پلیس و اعضای نظامی بری و بحری بجز صاحب‌منصبانی که دارای مشاغل افتخاری هستند.
  - (۵) حکام و قایم‌مقام و معاونین حکام در حوزه مأموریت خودشان .
- ملاحظه: سایر مستخدمین دولت قابل انتخاب هستند در صورتی که برای مدت وکالت از خدمت خود مستعفی شوند.

- (۶) ورشکستگان به تقصیر.
- (۷) متهمین به قتل و سرقت و سایر جنایات که بموجب قوانین اسلام مستوجب مجازات باشند.
- (۸) معروفین به شرك یا اشخاصی که خروج آنها از مذهب ثابتاً اسلام در محضر یکی از پیشوایان دین مبین به ثبوت رسیده باشد.
- (۹) مقصرین پلتيکی که به مخالفت دولت مشروطه و استقلال مملکت قیام نموده‌اند.

### فصل چهارم

#### تشکیل انجمن نظارت

ماده ۸ الی ۱۲) مبنی به تشکیل هیئت موقتی برای نظارت در انتخابات است در تحت حکومت محلی و چند نفر از اعضای انجمن محلی.

### فصل پنجم

#### وضع انتخاب

ماده ۱۳) انتخاب نمایندگان مجلس شورای ملی در تمام ایران مستقیم و به يك درجه باید باشد.

ماده ۱۴) در محل‌هایی که بموجب قانون انتخابات حق انتخاب يك نفر نماینده را دارند انتخاب باید واحد باشد و در محل‌هایی که بیش از يك نماینده باید انتخاب بنمایند انتخاب باید متعدد باشد.

توضیح: غرض از انتخاب متعدد این است که هر يك نفر انتخاب‌کننده‌ای در ورقه رأی خود اسم چندین نفر از اشخاصی را که باید در آن محل انتخاب بشوند می‌نویسد. غرض از انتخاب فردی این است که هر يك نفر انتخاب‌کننده‌ای در ورقه رأی اسم يك نفر منتخب را می‌نویسد.

ماده ۱۵) انتخاب نمایندگان باید به اکثریت نسبی باشد.

ماده ۱۶) در موارد تساوی آراء مابین دو نفر یا بیشتر اگر انتخاب يك نفر از آنها لازم باشد آن يك نفر از بین آنها به حکم قرعه معین خواهد شد.

ماده ۱۷) ایلات عمده باید بر طبق تشخیص قانون انتخابات هر ایلی يك نفر نماینده مستقیماً به مجلس شورای ملی بفرستند. سایر ایلاتی که ذکر نشده باید در حوزه خودشان رأی بدهند.

ماده ۱۸) در حوزه انتخابی که چندین محل دیگر هم باید در انتخاب شرکت داشته باشند هرگاه بعضی از آن محل‌ها در انتخاب نمودن در عرض مدتی که هیئت ناظره مرکزی معین نموده (بموجب این قانون) قصور نمودند حق انتخاب از آنها سلب است و انتخاباتی که در سایر نقاط آن حوزه صورت گرفته صحیح و پذیرفته خواهد بود.

ماده ۱۹) هیچیک از انتخاب‌کنندگان حق بیش از يك مرتبه رأی‌دادن را ندارد مگر در مواقعی که تجدید انتخابی لازم بشود.

ماده ۲۰) انتخاب‌کنندگان حتماً مجبور نیستند که از بین متوطنین در شهر خودشان انتخاب کنند.

### فصل ششم

در باب اوراق رأی برای انتخاب کردن از ماده ۲۱ الی ۲۴

### فصل هفتم

در باب اخذ اوراق رأی و حساب عده منتخبه است از ماده ۲۵ الی ۴۳

### فصل هشتم

در باب شکایات راجعه به انتخابات است از ماده ۴۴ الی ۴۸

### فصل نهم

#### متفرقه

ماده ۴۹) همینکه نصف عده نمایندگان به اضافه يك نفر وارد طهران بشوند مجلس شورای ملی مفتوح خواهد شد و رأی آنها به اکثریت نسبی مکفی و موجه خواهد بود.

ماده ۵۰) مدت انعقاد مجلس دو سال شمسی است که از روز افتتاح مجلس شورای ملی شروع می‌شود.

ماده ۵۱) مخارج ایاب و ذهاب نمایندگان از محل انتخاب الی طهران را باید دولت از قرار هر فرسنگی ۵ قران پردازد. مخارج لازمه راجع به انتخابات را باید دولت با اطلاع حکومت محلی پردازد.

ماده ۵۲) هرگاه یکی از اعضاء مجلس شورای ملی استعفاء بنماید یا فوت شود و بیش از سه ماه به مدت انعقاد مجلس باقی مانده باشد اهل آن محلی که او را انتخاب نموده بودند باید يك نفر نماینده دیگر بجای او انتخاب نمایند و لی اگر انتخاب‌کنندگان او تا انقضاء سه ماه از تاریخ اعلان همچو انتخابی يك نفر نماینده دیگر بجای او انتخاب ننمایند مجلس شورای ملی يك نفر نماینده بجای آن منتخب مستعفی یا متوفی انتخاب خواهد نمود.

ماده ۵۳) سه ماه قبل از انقضاء مدت انعقاد مجلس دولت باید اعلان انتخاب‌عمومی بنماید و انتخاب‌کنندگان اگر مایل باشند می‌توانند هر يك از نمایندگان سابق خود را که بخواهند انتخاب نمایند.

قانون انتخابات که مشتمل به ۵۳ ماده است به اکثریت ۵۲ رأی از مجلس گذشت

بتاریخ ۲۸ شوال ۱۳۲۹ [۲۹ مهر ۱۲۹۰؛ ۲۲ اکتبر ۱۹۱۱ میلادی]

حسین مؤتمن‌الملک رئیس مجلس شورای ملی

این قانون انتخابات مجلس شورای ملی موافق مواد ۱۷ و ۳۳ قانون اساسی به اینجانب پیشنهاد شده. در تاریخ ۱۲ ذیقعدة غروب، این قانون بتوسط وزارت داخله نزد اینجانب فرستاده شده و چون وقت برای قرائت آن نبود فوراً به وزارت داخله فرستاده شد که تأخیری در آن واقع نشده باشد.

به تاریخ ۱۲ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۱۱ آبان ۱۲۹۰؛ ۴ نوامبر ۱۹۱۱ میلادی].

ناصرالملك نایب السلطنه

برحسب امر والاحضرت اقدس آقای نایب السلطنه بموقع اجراء گذارده شد.

بتاریخ ۱۲ ذیقعدة ۱۳۲۹ [۱۱ آبان ۱۲۹۰؛ ۴ نوامبر ۱۹۱۱ میلادی]

قوام السلطنه وزیر داخله

### صورت ولایات انتخابیه

مرکز حوزه انتخاب	عدده نمایندگان	ایالات و ولایات توابع و مضافات	ایالات و ولایات
تبریز	۹	تبریز و مضافات	آذربایجان ۱۹ نفر
اردبیل	۲	اردبیل و مضافات	
ایبهر	۱	قرجه داغ و مضافات	
سراب	۱	سراب و مضافات	
مراغه	۲	مراغه و مضافات	
ساوجبلاغ	۱	ساوجبلاغ و مضافات	
ارومیه	۱	ارومیه و مضافات	
خوی	۲	خوی و مضافات	
استرآباد	۱	استرآباد و مضافات	استرآباد ۱ نفر
اصفهان	۳	اصفهان و مضافات	اصفهان ۵ نفر
قمشه	۱	قمشه و مضافات	
نجف آباد	۱	فریدن و مضافات	
بروجرد	۲	بروجرد و مضافات	لرستان ۴ نفر
خرم آباد	۲	خرم آباد و مضافات	
مشهد	۴	مشهد و مضافات	خراسان ۱۵ نفر
دره جز [ = درگز ]	۱	کلات و مضافات	
سلطان آباد	۱	ترشیز و مضافات	
سبزوار	۲	سبزوار و مضافات	
تربت	۲	تربت و مضافات	
نیشابور	۱	نیشابور و مضافات	
قوچان	۱	قوچان و مضافات	

ایالات و ولایات	ایالات و ولایات توابع و مضافات	عدده نمایندگان	مرکز حوزه انتخاب
	بجنورد و مضافات	۱	بجنورد
	طبرس و مضافات	۱	طون
	قاینات و مضافات	۱	بیرجند
	سیستان و مضافات	۱	سیستان
خمسه	زنجان و مضافات	۳	زنجان
سمنان و دامغان	سمنان و مضافات	۱	سمنان
ساوه و زرنند	ساوه و مضافات	۱	ساوه
شاهرود	شاهرود و مضافات	۱	شاهرود
طهران	طهران و مضافات	۱۲	طهران
	غار و مضافات	۱	شاه عبدالعظیم
	خار و مضافات	۱	ایوانکیف [= ایوان کی]
	شهریار و مضافات	۱	کردان
دماوند	دماوند و مضافات	۱	دماوند
عراق	سلطان آباد و مضافات	۲	سلطان آباد
عربستان	دزفول و مضافات	۱	دزفول
	شوشتر و مضافات	۱	شوشتر
	محمیره و مضافات	۱	محمیره
	بنی طرف و مضافات	۱	بنی طرف <sup>۱</sup>
فارس	شیراز و مضافات	۵	شیراز
	فسا و مضافات	۱	فسا
	آباده و مضافات	۱	آباده
	بهبهان و مضافات	۱	بهبهان
	بوشهر و مضافات	۲	بوشهر
	لار و مضافات	۱	لار
	عباسی و مضافات	۱	عباسی
	چهرم و مضافات	۱	چهرم
قزوین	قزوین و مضافات	۲	قزوین
کاشان	کاشان و مضافات	۲	کاشان
کردستان	سنه و مضافات	۳	سنه <sup>۲</sup>
	سقز و مضافات	۱	سقز

(۱) در اصل: مبنی طرف. - م.

(۲) مقصود سنندج است که در اصطلاح محلی به آن سنه گفته می شود. - م.

مرکز حوزه انتخاب	عدده نمایندگان	ایالات و ولایات توابع و مضافات	نفر	ایالات و ولایات
کرمانشاه	۴	کرمانشاه و مضافات	۴	کرمانشاه
بیجار	۱	بیجار و مضافات	۱	گروس
کرمان	۲	کرمان و مضافات	۸	کرمان و بلوچستان
رفسنجان	۱	رفسنجان و مضافات		
سیرجان	۱	سیرجان و مضافات		
بم	۱	رائین و مضافات		
جیرفت	۱	جیرفت و مضافات		
فهرج	۱	بلوچستان و مضافات		
گلپایگان	۱	گلپایگان و مضافات	۲	گلپایگان
محلات	۱	کمره و مضافات		
رشت	۲	رشت و مضافات	۶	گیلان
انزلی	۱	انزلی و مضافات		
گرگان رود	۱	خمسه و مضافات		
فومن	۱	فومن و مضافات		
لاهیجان	۱	لاهیجان و مضافات		
ساری	۲	ساری و مضافات	۵	مازندران
بارفروش	۳	بارفروش و مضافات		
دولت آباد	۲	ملایر و مضافات	۲	ملایر
همدان	۲	همدان و مضافات	۲	همدان
یزد	۳	یزد و مضافات	۴	یزد
نائین	۱	نائین و مضافات		
	۱	بختیاری و مضافات	۵	ایلات
	۱	شاهسون و مضافات		
	۱	ترکمان و مضافات		
	۱	قشقائی و مضافات		
	۱	خمسه و مضافات		
		ارمنی‌های آذربایجان	۴	ملل متنوعه
	۱	و کلدانیان		
	۱	ارمنیان جنوب		
	۱	زردشتیان		
	۱	یهود		

بتعمین  
وزارت داخله

بتعمین  
وزارت داخله

## نمره - ۲۹۸

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۸ دسامبر)  
 طهران به تاریخ ۲۴ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۲۹ آذر ۱۲۹۰]  
 آقا

در تعقیب شرح معروضه در ۱۲ شهر حال با کمال افتخار خاطر مبارک را مستحضر می‌دارم که قبل از انقضای مدتی که دولت روس برای تمکین دولت ایران به تقاضاهای خودشان در باب ضبط اموال شعاع‌السلطنه قرار گذارده بود (یعنی ۴۸ ساعت اگرچه این مدت صراحتاً به دولت ایران نوشته نشده بود) بقیهٔ اعضاء کابینه‌ای که مرکب از رئیس‌الوزراء و وزیر امور خارجه بود استعفاء نمودند.

لهمذا مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] مشکوک بود که در باب تعلیماتی که دولت متبوعه او در ۱۴ شهر حال به او داده بودند که روابط با کابینه را قطع بنماید چه نوع باید عمل بنماید. مشارالیه به دولت متبوعه خودش تلگراف نمود که هرگاه کابینه جدید پس از تشکیل یافتن به دو فقره تقاضاهای روس تمکین ننمودند (یعنی تقدیم ترضیه رسمی و نصب نمودن قزاق ایرانی بجای ژاندارم‌خزانه به حفاظت اموال شعاع‌السلطنه) او روابط با آن کابینه را قطع خواهد نمود. در جواب آن تلگراف به وزیرمختار مزبور دستور داده شد که روابط را فوراً قطع بنماید.

دولت روس به وزیرمختار مزبور اطلاع داده بودند که در صورت امتناع دولت ایران از قبول دو فقره تقاضاها چه اقداماتی در نظر دارند. اقدامات منظوره اعزام قشون روس به قزوین بود که يك دسته از آن را وزیرمختار مزبور به طهران احضار بنماید که ژاندارم خزانه را از منزل شعاع‌السلطنه خارج بنماید و مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] تصویب نموده بود که برای حصول این مقصود ۴۰۰۰ نفر قشون فرستاده میشود.

در این موقع به مسیو پکلوسکی اطلاع داده بودند که به حکومت قفقاز امر شده این عده قشون را اعزام بدارد. در ۱۸ نوامبر وزیرمختار روس تعلیمات دولت متبوعه خود را بموقع اجراء گذارده و مترجم اول خود را به وزارت امور خارجه فرستاد که اظهار بدارد روابط او با دولت ایران مقطوع است و برای مذاکرات در باب امور جاریه با اجزاء او مکاتبه بنمایند. باضافه اظهار بدارد که قشون روس هم اعزام شده.

وثوق‌الدوله که با وجود مستعفی بودن هنوز امور وزارتخانه خود را اداره می‌نمود فوراً رئیس کابینه خود معین‌الوزاره را نزد من فرستاده و از من خواهش نمود که درخواست دولت ایران را به جنابعالی تبلیغ بنمایم که در سن پترزبورغ وساطت بنمایید که اعزام قشون روس معوق بشود.

معین‌الوزاره اظهار داشت که کابینه در شرف تشکیل یافتن است و بسه من اطمینان داد که هیئت وزرای جدید استرضای دولت روس را در خصوص دو فقره تقاضا بعمل خواهند آورد.

در ۲۰ مجدداً معین‌الوزاره من را ملاقات نموده و اظهار داشت اگر به دولت ایران اطمینان داده بشود که پس از قبول دو فقره تقاضاها قشون روس عودت داده خواهد شد و قشون مزبور اسباب پیشنهاد مواد دیگری نخواهد شد بمحض تشکیل کابینه وزیر امور خارجه تقدیم ترضیه رسمی به سفارت روس خواهد نمود و ژاندارم خزانه هم از اموال شعاع‌السلطنه برداشته و قزاق ایرانی بجای آنها منصوب خواهد شد.

چنانچه ملاحظه می‌شود در همان روز يك همچو مذاکره‌ای هم بتوسط وزیرمختار ایران مقیم لندن با شما شده بوده که از جانب دولت ایران درخواست نصیحت دولت انگلیس را نموده.

به وصول تعلیمات مندرجه در تلگراف ۲۰ نوامبر شما من، هم شفاهاً و هم بوسیله یادداشت به دولت ایران اطلاع دادم که عقیده دولت انگلیس بر این است که اگر دولت ایران دو فقره تقاضاهای روس را قبول بنمایند قشون روس عودت داده خواهد شد و نیز اظهار داشتیم صلاح دولت ایران بر این است که بدون دفع وقت به تقاضاهای روس تمکین بنمایند. این اطلاع را من در صبح ۲۱ دادم و غروب همان روز وثوق‌الدوله به من خبر داد که بالاخره صمصام‌السلطنه کابینه خود را تشکیل داده و فردا معرفی خواهند شد. به معین‌الوزاره که راوی این پیغام بود دستورالعمل داده شده بود که از من خواهش بنماید تشکرات وزیر امور خارجه را در ایضای [ازاء؟] حسن مساعدت و نصیحت شما تبلیغ بنمایم. و نیز به او امر شده بود به من اطلاع بدهد که اعضای کابینه جدید و بعضی از وکلای نامی در موضوع یادداشت من مشاوره نموده و نتیجه این شده که رأی قطعی داده‌اند فردا پس از معرفی شدن کابینه به مجلس به دو فقره تقاضاهای روس تمکین بشود.

در ۲۲ نوامبر کابینه به يك نحو ناقصی به مجلس معرفی شد و در همان روز غروب معین‌الوزاره نزد من آمده اظهار داشت وثوق‌الدوله که مقام خود را مجدداً قبول نموده بواسطه کسالت مزاج نتوانسته در مجلس حاضر بشود ولی امیدوار است تا روز بعد بحدی اعاده صحت مزاج او بشود که بتواند تقدیم ترضیه رسمی بنماید و به هر زودی که ممکن بشود ژاندارم خزانه برداشته شده و قزاق ایرانی به جای آنها منصوب خواهد شد.

در ۲۴ معین‌الوزاره شرحی به من نوشته و استفسار نموده بود چه وقت وزیرمختار روس حاضر خواهد بود که وثوق‌الدوله او را ملاقات نموده و تقدیم ترضیه بنماید و اشعار داشته بود که قزاق ایرانی به محافظت اموال شعاع‌السلطنه بجای ژاندارم خزانه برقرار شده.

بعد از ظهر وقت برای وثوق‌الدوله معین شد و در ساعت دو و نیم او با لباس رسمی نزد وزیرمختار روس رفته و تقدیم ترضیه مطلوبه را نمود. در همین ساعت قزاق ایرانی در منزل شهری شعاع‌السلطنه بجای ژاندارم خزانه نصب شده بود و عده قزاقی هم معین و اعزام شده بود که املاک خارج شهر را تصرف بنمایند.



وزیرمختار روس پس از استماع ترضیه از وزیر امور خارجه اظهار داشته بود که به او اجازه داده شده که روابط با کابینه را مجدداً برقرار بنماید ولی نظر به تأخیری که در تمکین نمودن دولت ایران به دو فقره تقاضاهای دولت متبوعه او ظاهر شده و بلحاظ ورود مقداری از قشون روس به خاک ایران او گمان نمی‌کند که دولت متبوعه او کاملاً از این موافقت دولت ایران اقناع بشود.

محتمل است دولت روس تقاضاهای دیگری پیشنهاد بنماید و نظر به اینکه از زمان پیشنهاد تقاضاهای اصلی از مستر شوستر اعمال مفرضانه بیشتر ناشی شده که از آن جمله در ایران منتشر نمودن ترجمه شرحی است که او در این اواخر به روزنامه نوشته است در پیشنهاد تقاضاهای مضاعف احتمال کلی می‌رود.

سواد مراسله‌ای را که در ۲۳ شهر حال من به وزیر امور خارجه نوشته‌ام و سواد جوابی را که آنجناب نگاشته لفاً ارسال می‌دارم بانضمام سواد شرح الحاقی که نوشته‌ام.

امضاء جارج بارکلی

### ملفوفه در نمره ۲۹۸

سواد مراسله سر جارج بارکلی به معین‌الوزاره

طهران ۲۳ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق غره ذیحجه ۱۳۲۹ [۳۰ آبان ۱۲۹۰]

دوست عزیزم معین‌الوزاره

هر يك دقيقه تأخير باعث کمتر شدن احتمال عودت قشون روس است. بنا براین من کمال تعجب را دارم که تا حال قزاق ایرانی بجای ژاندارم منصوب نشده. نقاهت و ثوق‌الدوله باعث تأسف بسیار است. من میل داشتم او توانسته باشد دیروز تقدیم ترضیه نموده باشد.

جارج بارکلی

### ملفوفه در نمره ۲۹۸

مراسله معین‌الوزاره به سر جارج بارکلی

طهران ۲۳ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق غره ذیحجه ۱۳۲۹ [۳۰ آبان ۱۲۹۰]

وزیرمختار عزیزم

من در جواب مرقومه امروز صبح جنابعالی عجله نموده و خاطر محترم را مستحضر می‌دارم که از طرف ما هیچ نوع دفع‌وقتی در قبول نمودن تقاضاهای روس بر طبق نصایح دولت انگلیس نشده و این تمکین مشروط به اطمینان کلی در باب عودت قشون روس است. اصل اموال و مسکن شخصی شعاع‌السلطنه امروز غروب از تصرف ژاندارم خارج و تحویل قزاق ایرانی خواهد شد.

و ثوق‌الدوله هنوز منتظر خبر از طرف جنابعالی است که چه وقت او باید برای اجرای ماده دوم تقاضا حاضر بشود. با کمال شغف اطلاع می‌دهم که امروز حالت

جناب معظم‌الیه [= معظم‌له] بهتر است.

حسین‌خان

### ملفوفی در نمره ۲۹۸

مراسله سر جارج بارکلی به معین‌الوزاره

طهران ۲۳ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق غره ذیحجه ۱۳۲۹ [۳۰ آبان ۱۲۹۰]

دوست عزیزم معین‌الوزاره

در جواب مراسله شما که الان رسیده باید خاطر شما را مستحضر بدارم که هیچ وعده صریحی در باب عودت قشون روس پس از قبول تقاضاها نشده.

البته بخاطر دارید عبارتی که من در این باب نوشته بودم این بود: «عقیده دولت انگلیس بر این است» که در واقع ظهر روز سه‌شنبه وضع همین‌طور هم بود و این عبارت من بیان واقع آن روز بود.

همین قدر که کرنل وادبلسکی [= کلنل وادبولسکی] به وزیرمختار روس خبر بدهد قزاق‌ایرانی بجای ژاندارم نصب شده وزیرمختار معظم در پذیرفتن وزیر امور خارجه برای تقدیم ترضیه حاضر خواهد بود.

جارج بارکلی

### نمره - ۲۹۹

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۸ دسامبر)

طهران ۲۵ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۳ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲ آذر ۱۲۹۰]

آقا

در تعقیب مشروحه مورخه ۲۸ شهر ماضی خودم با کمال افتخار خاطر محترم را مستحضر می‌دارم جنگی که در حوالی بندرجز [گز] واقع شده و در همان مکتوب ۲۸ اطلاع داده بودم ظاهراً بیش از آنچه بدایتاً معروف بود اهمیت داشته و قشون دولتی را که مرکب از ۶۰۰ نفر بوده‌اند شعاع‌السلطنه برادر شاه مخلوع با ۷۰۰ نفر ترکمانی که داشته بکلی شکست داده‌اند. من خبر جدید دیگری که محل وثوق باشد ندارم ولی ظاهراً تمام ناحیه استرآباد مجدداً به تصرف شاه مخلوع درآمده.

وضع تبریز تقریباً رو به بهبودی است. از قرار معلوم شجاع‌الدوله برای اینکه رعایا بتوانند محصول خود را بفروشند و به این وسیله بر ممر عایدات او افزوده بشود اغلب طرق ورود آذوقه به شهر را مفتوح داشته یک عده از اهل شهر در یکی دو هفته قبل به سمت نمایندگی در باسمنج او را ملاقات نموده و عنوان صلح نمودند ولی نتیجه‌ای از این عمل حاصل نشده و او هنوز با یک استعدادی که قریب ۱۵۰۰ نفر می‌شوند شهر را تهدید می‌نماید. یک دفعه مذاکره این شد که از طهران قشونی برای دفع او اعزام بشود ولی این نقشه تا حال صورت وقوع حاصل ننموده.

سالارالدوله را بختیاریها در تحت فرماندهی سردار بهادر تا لرستان تعاقب نمودند و بموجب اطلاعاتی که از دولت کسب شده تقریباً در ۱۶ نوامبر يك نوبت دیگر قشون بختیاری در تحت فرماندهی سردار بهادر در حوالی بروجرد سالارالدوله را مغلوب نموده‌اند. در این جنگ سالارالدوله تقریباً دو هزار سوار داشته و از قرار مذکور ۵۰۰ نفر از آنها مقتول و مجروح شده‌اند. حالیه معلوم نیست سالارالدوله در کجا هست.

امضاء جارج بارکلی

### نمره - ۳۰۰

مراسله سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۸ دسامبر)  
طهران ۲۷ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۵ ذیحجه ۱۳۲۹ [۴ آذر ۱۲۹۰]  
آقا

در مشروحه مورخه ۳۱ اکتبر خودم اظهار داشته بودم که محتمل است اضافه شدن عده مستحفظین قنسولگریهای ما اثر معنوی بنماید و تخفیفی در اغتشاش طرق جنوب حاصل بشود.

تا حال در جاده شیراز به بوشهر ظاهراً همین اثر را نموده چون بجز يك فقره سرقتی که به تاریخ ۴ نوامبر در حوالی کسارون بتوسط قشقاییها از يك قافله مختصری که حامل محصولات محلی و آلات تلگرافی بوده شده و يك فقره تهاجم به قافله حامل دو نفر ژاپونی دیگر از زمان حرکت دو دسته قشون انگلیس در دوم شهر جاری از بوشهر، هیچ راپرت سرقتی به من نرسیده و تلگرافی که امروز از قنسول انگلیس مقیم شیراز رسیده مبنی بر این است که قوافل معمولی آزادانه در حرکتند اگرچه در صورتی که بانک شاهنشاهی شیراز نهایت احتیاج را به پول نقد دارد حکومت محلی اذعان دارد که نمی‌تواند مستحفظ برای همراهی قوافل حامل پول تهیه بنماید.

نظر به راپورت ویس قنسول چیک که قشون انگلیس را تا کازرون مشایعت نموده بود لازم دانسته شده که سپاهیان مأمور سابق اصفهان در مراجعت از اصفهان به هندوستان از کازرون به بوشهر به تنهایی مسافرت ننمایند. قنسول چیک در مراجعت از کازرون به بوشهر در باب اثراتی که عبور قشون انگلیس در اذهان رؤسای ایلات آن نواحی نموده نظریات عمیق کرده است. قنسول مزبور اظهار می‌دارد که رؤسای ایلات خیلی اظهار کراهت می‌کردند که راهداری یا باج راه نامشروعی در جاده دایر شده چون یکی از مستحفظین بی‌احتیاط در عرض راه برای تهدید يك مکاری که متعلق به قشون انگلیس بوده يك تیر خالی نموده بود و برای این عمل تفنگ او و اسلحه سایر تفنگچیان را گرفته و ضبط نموده‌اند.

این واقعه و اخبارات بی‌اساسی که در جراید محلی طبع می‌شود مشعر بر اینکه

دولت انگلیس خیال دارد در آتیه قشون خود را برای همراهی با قوافل به کار ببرد  
 ظاهراً رؤسای ایلات مزبور را خیلی متغیر و نگران نموده.  
 در باب راه شیراز به اصفهان هیچ آثار بهبودی ظاهر نبوده که بتوان راپورت  
 آن را داد. جنرال قنسول انگلیس مقیم اصفهان در ۱۱ نوامبر خبر می دهد که در راه  
 اصفهان به شیراز بهیچ وجه قوافل تردد ننموده اند و در ۱۸ نوامبر هم همین قسم خبر  
 می دهد. يك قافله ای که عازم قمشه بوده در حوالی گردنه ارچینی با حملات سارقین  
 کمپلوتی [= کمپیلویه ای] مصادف شده. در ۸ نوامبر تجار اصفهان تلگرافی به  
 وزیر داخله مبنی بر شکایت از ناامنی کلیه راهها مخابره نموده اند. راه بختیاری  
 هنوز به ترتیب غیرمرضی سابق باقی است ولی برودت فوق العاده هوا و تکسیر سارقین  
 ظاهر گردیده. مقدار کثیر مال التجاره که سابقاً اطلاع داده شده بود در راه مانده حالا  
 وارد شده. قافله ای مرکب از ۱۵۰ شتر که متعلق به کمپانی لینچ بوده در مالامیر  
 در عرض این ماه با حملات سارقین مصادف شده و در ۸ شهر جاری در حوالی گردنه  
 (گاوپیشه) دو لنگه لوازمات شخصی دو نفر سوار هندی که به عزم قنسولگری اصفهان  
 می آمدند بسرقت رفته که قیمت آن را به محض وصول صورت جزئیات آن از دولت  
 ایران مطالبه خواهم نمود.

جارج بارکلی

### نمره - ۳۰۱

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۱۸ دسامبر)  
 طهران ۲۸ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۶ ذیحجه ۱۳۲۹ [۵ آذر ۱۲۹۰]  
 آقا

در چند هفته ماضی بحران کابینه ممتد بوده و صمصام السلطنه هنوز از نیل به  
 مرام خود در موضوع مسئله ای که همیشه نایب السلطنه مبالغه کثیره در آن داشته  
 محروم است - به این معنی که نایب السلطنه جدیدی داشته که کابینه مقتدر باید  
 متکی به اکثریت مستدام مجلس باشد و هنوز همچو مقصودی را صمصام السلطنه  
 نتوانسته حاصل بنماید.

چنانچه در تلگراف ۱۴ شهر جاری خودم اطلاع داده ام باقی مانده اعضای کابینه  
 که فقط مرکب بود از رئیس الوزراء و وزیر امور خارجه، در ۱۳ شهر جاری مستعفی  
 شدند. در عرض هفته های ماضی صمصام السلطنه برای پر نمودن مقامهای خالی در  
 کابینه مجاهدات بیموده نمود ولی نتوانست مجلس را متقاعد بنماید که داوطلبان  
 او را به وزارت قبول بنمایند. مقامی که بیشتر از همه حاوی مشکلات بوده وزارت  
 داخله است که مجلس اصرار داشت مقام مزبور باید مجدداً به قوام السلطنه تفویض  
 شود در صورتی که معزیه الیه بواسطه مناقشه با رئیس الوزراء مستعفی شده بود.  
 قوام السلطنه یکی از پیشقدمان دموکرات است و بدین جهت در این موقع که انتخابات

جدید در نظر است صمصام السلطنه در تفویض نمودن وزارت داخله به او بیشتر از هر وقت مخالفت دارد.

بعقیده من اشکالات تشکیل دادن کابینه پیش از التیماتوم روس صمصام السلطنه را دلالت به استعفاء نموده.

تقریباً ۱۰ روز ابدأ کابینه‌ای وجود نداشت تا بالاخره هیئت وزرایی را که صمصام السلطنه در ۲۲ شهر حال به مجلس معرفی نمود مرکب از ۴ وزیر بود. به این ترتیب ناقص برای این معرفی شدند که در قبول دو فقره مواد التیماتوم روس در موضوع اموال شعاع السلطنه پیش از این تأخیر نشود.

تا حال مقامهای خالی کابینه پر نشده و مجلس هنوز به خودرایی در رد نمودن نامزدگان صمصام السلطنه باقی است.

اکثریت حزب اعتدالیون مصنوعی مجلس معدوم شده و حزب دمکرات بنا فرقه بی طرفه که تا حال مابین دو حزب معوق الحال بوده متفق شده‌اند و ظاهراً اکثریت مجلس را حالا دارا هستند.

### نمره - ۳۰۲

مراسله سر چارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۳۰ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۸ ذی‌حجه ۱۳۲۹ [۷ آذر ۱۲۹۰]

آقا

با کمال افتخار لفاً صورت وقایع ماهیانه معمولی را که راجع به حوادث ۴ ماهه ماضی ایران است ارسال می‌دارم.

امضاء چارج بارکلی

### ملفوفه در نمره ۳۰۲

صورت وقایع ایران در عرض ماه نوامبر

طهران

کابینه - پس از بحرانهای متواتره و مخالفت‌های کثیره از طرف يك حزب مجلس برای داخل شدن محتشم السلطنه در جزو کابینه، عاقبت در ۲۹ نوامبر کابینه از قرار ذیل تکمیل گردید:

رئیس‌الوزراء و وزیر داخله	صمصام السلطنه
وزیر امور خارجه	وثوق الدوله
وزیر جنگ	سردار محتشم
وزیر مالیه	ذکاء الملك
وزیر معارف	مشیرالدوله
وزیر پست و تلگراف	معاضد السلطنه

## محتشم السلطنه وزیر عدلیه

مجلس - در ۳۱ اکتبر حکم قطع وظایف و مستمری اشخاصی که بعد از عفو عمومی منته ۱۹۰۹ به مخالفت دولت قیام نموده‌اند از مجلس گذشت و در ۹ نوامبر حکم دیگری برای قطع مستمری مرتجعین معروف که معادل مبلغ ۱۸۷۸۵ تومان بود و تکسیر مبلغ بعضی از مستمریات دیگر از مجلس گذشت. در ۲ نوامبر اجازه کنترات ده نفر مستخدمین امریکی دیگر برای وزارت مالیه و اعتبار ۲۴۹۰۰ دلار به جهت مواجب آنها تصویب شد.

در يك جلسه مکتوب مهمی که نایب‌السلطنه به مجلس نوشته بود قرائت شد و در آن مکتوب والا حضرت اقدس مجلس را تخویف نموده بود که اگر بعضی شرایط منظوره را بموقع اجراء نگذارند استعفاء خواهد داد. لفاً ترجمه این دستخط را ارسال می‌دارم. در همان جلسه تلگرافات از تبریز و رشت و مشهد و بعضی ولایات دیگر مبنی به امتداد دوره مجلس قرائت شد و پس از مذاکرات بسیار در ۱۲ و ۱۳ نوامبر در جلسه ۱۳ به اکثریت ۴۶ رأی در مقابل ۶۹ رأی تصویب شد که دوره انعقاد مجلس ممتد بشود تا پیش از نصف نمایندگان جدید در طهران حاضر بشوند. دوره انعقاد دوساله مجلس در ۱۴ نوامبر منقضی شد.

هیئتی از مجلس انتخاب شد که با نایب‌السلطنه در باب خیال استعفای ایشان مذاکره بنمایند و پس از مذاکرات راپورتی به مجلس پیشنهاد نمودند که علناً قرائت نشد. هیئت مزبور اظهار داشتند که بواسطه کسالت مزاج نایب‌السلطنه بعد از تشکیل کابینه باید در تحت مرخصی برای مدت قلیلی به اروپا بروند.

در ۲۲ نوامبر صمصام‌السلطنه بوسیله مراسله‌ای سه نفر وزیر دیگر برای کابینه که یکی از آنها وثوق‌الدوله به وزارت امور خارجه بوده معرفی نمود و در ۲۹ نوامبر پس از مشاجره و مذاکره متشددی عده کابینه مطابق تفصیل سابق‌الذکر تکمیل شد که ۴۱ نفر از وکلاء در قبول آن رأی دادند و ۱۸ نفر در رد آن رأی دادند.

التیماتوم روس - التیماتوم روس در باب اموال شعاع‌السلطنه بدایتاً در ۱۱ نوامبر به دولت ایران پیشنهاد شد. در ۲۳ نوامبر ژاندارم خزانه از مایملک مزبور مطرود شد و روز بعد وزیر امور خارجه تقدیم ترضیه رسمی به وزیرمختار روس نمود. در ۲۹ نوامبر وزیرمختار روس التیماتوم ثانوی در باب انفصال مستر شوستر در عرض ۴۸ ساعت را پیشنهاد نمود.

متفرقه - در ۲۸ اکتبر سردار جنگ از همدان و امیر مفخم از سلطان‌آباد وارد طهران شدند.

در ۳ نوامبر مستر شوستر ژاندارم خزانه به منزل علاءالدوله فرستاد که مالیات دریافت نمایند و علاءالدوله فوراً به رئیس‌الوزراء شکایت شود. امیر مجاهد و سردار جنگ به اتفاق علاءالدوله به منزل او آمده و ژاندارم خزانه را خلع‌سلاح نمودند. عاقبت رئیس‌الوزراء از مستر شوستر ترضیه خواست و مسئله خاتمه پذیرفت.

در ۴ نوامبر فرمانفرما به سمت حکمرانی تبریز از طهران حرکت نمود. چند روز

بعد از توزیع لایحه مستر شوستر به جریده قایمز در لندن به تاریخ ۱۲ نوامبر ترجمه همان لایحه بعد وفور در طهران منتشر شد.  
نرخ ارزاق در ترقی است و نان خیلی گران است.

دستخط والاحضرت اقدس نایب السلطنه به رئیس مجلس

۱۱ نوامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۹ ذیقعدہ ۱۳۲۹ [۱۸ آبان ۱۲۹۰]

یادداشتی در جوف ارسال داشته و خواهشمندم آن را به مجلس پیشنهاد نموده که با توجه کامل نمایندگان قرائت شود.

چون شما بخوبی از اوضاع حاضره مستحضرید یقین دارم به حقانیت من در پیشنهاد همچو یادداشتی تصدیق خواهید نمود و خواهش من را در باب تصریح این مسئله به آقایان نمایندگان قبول خواهید نمود. من امیدوارم که این یادداشت منتج به اثرات مطلوبه بگردد.

مقام مقدس مجلس شورای ملی

چون نمایندگان کاملاً از ترتیب اوضاع حاضره مستحضرتند تصریحات در این موضوع زیادی است. چیزی را که لازم است فقط اظهار بنمایم و همه آقایان کاملاً مسبوق هستند در عرض يك مدتی کابینه ناقص بلکه مشرف به منحل شدن بوده. اگرچه خدماتی را که حضرت اشرف آقای صمصام السلطنه رئیس الوزراء بمنصه ظهور و بروز رسانیده اند بر دولت و ملت بخوبی مشهود است که از بحرانهای متواتره کابینه و لزوم مساعدت بعدی دچار زحمات شدند که بالاخره رأی ایشان به مستعفی شدن تعلق گرفت و من جناب معظم‌الیه [=معظم‌له] را از این عمل ممانعت نمودم، ولی واضح است که بدون تکمیل و تشکیل کابینه و بدون وجود مساعدت لازمه جناب معظم‌الیه [=معظم‌له] هم نمی‌تواند مقاصد عالیه خود را بموقع اجراء بگذارد.

چون انتخابات جدید در کار است و در سنه آتیه زحماتی در پیش است مسلم است که اگر فوراً يك کابینه‌ای که متکی به تقویت لازمه مجلس باشد تشکیل نشود و پروگرام صحیحی برای نظم مملکت بموقع اجراء گذارده نشود و جلوگیری از سختیهای محتمله در این بهار نشود (که خود مدخلیت تامه در پیشرفت انتخابات دارد) و اگر مجلس اقداماتی را که برای استقرار نظم در نظر است تصویب ننماید با این بحران حاضره بکلی مشکل است بتوان تصور نمود که هیچ‌نوع اقدامی برای جلوگیری از انقلابات آتیه بشود نمود.

نظر به این مراتب من باید فقط اهمیت موقع را خاطر نشان نموده و امیدوار باشم که مجلس تقویت کامل با رئیس‌الوزراء خواهند نمود که کابینه خود را تشکیل داده و پروگرام خودشان را ترتیب بدهند.



بعلاوه لازم است اظهار بدارم که چنانچه در تلگراف خودم از اروپ شرح داده‌ام تقویت همه به يك نایب‌السلطنه مملکت مشروطه لازم است و اختلافات فرق باعث تخریب و بحران خواهد شد و با اینکه ملاحظه می‌شود با وضع حاضره نظم و سکون نهایت لزوم را دارد اینطور مناقشات یکلی با منافع مملکت متضاد است.

زمانی که من در مجلس در باب بعضی تشکیلات قانونی مذاکره نمودم اظهار داشتم که اگر بدبختانه اختلافات باعث شدت انقلاب اوضاع بشود مناظره و تحمل این طور اوضاع نامساعد بر من ناگوار است.

ولی چون از سه ماه قبل به این طرف علائم اختلاف و حتی سوء نسبت به مقام نیابت سلطنت که مقام مقدسی است بمنصه ظهور رسید (چنانچه بر همه نمایندگان معلوم است) من در همان اوقات خیال استعفاء از نیابت سلطنت را داشتم. لیکن چون زحمات خیلی مهم پیش آمد من تأمل نموده و در اجرای مقصود خود اقدام ننمودم که مبادا همچو تصور شود که من در مسئولیت خودم بی‌قیدم. ولی برای اینکه این امر واقع نشود بدون اینکه تهیه مقدماتی شده باشد در عرض چندروزه ماضی من اقدام به این امر نمودم و از نمایندگان خواهش نمودم با هیئت دولت مشاوره نموده و هر اقدامی را لازم می‌دانند بنمایند.

لہذا خاطر نمایندگان محترم را مستحضر می‌دارم که اگر در این مسئله اقدامات مجددانه بعمل نیاید من مجبور خواهم بود خیال خود را بدون هیچ نوع اخطار دیگری بموقع اجراء بگذارم و مطلب را علنی بکنم. زمانی که در مجلس در بساب تشکیلات قانونی مذاکره نمودم اظهار داشتم که هیچ شخص باوجدانی نمی‌تواند من را برای این مسئله مسئول قرار بدهد و برای برطرف کردن این اختلاف من بیش از آنچه در قوه بشر است مجاهده نمودم ولی متأسفانه تمام مجاهدات من بی‌نتیجه شد. به عقیده من نمایندگان مسئول ملت هستند و بر عهده آنها فرض است که هموم عالیہ خود را مصروف اجرای این امور مهمه بدارند و تا برای مرتفع داشتن این اشکالات نتیجه مطلوبه حاصل نشود نباید مسئولیت را از عهده خود ساقط بدانند.

در خاتمه مجدداً در باریکی موقع تأکید می‌نمایم و لزوم بموقع اجراء گذاردن مقاصد فوق را و سوء نتیجه‌ای را که از قصور در این باب حاصل خواهد شد تکرار می‌نمایم و از ساقط بودن مسئولیت از عهده خودم خاطر آقایان را مستحضر می‌دارم و چون من به تکلیف خود عمل نموده و جلب توجه شما را بمراتب فوق نموده‌ام به وظایف وجدانی خود رفتار نموده و من بعد بری‌الذمه هستم.

#### تبریز

در اوضاع تبریز بهبودی حاصل نشده. شجاع‌الدوله با دو هزار جمعیت هنوز به محاصره شهر مداومت دارد. مجاری امور در شهر خیلی سخت است و بسیاری از سکنه قراء حوالی در مسکن ییلاقی قنسول‌جنرال روس متحصن شده و از تعدیات و صدماتی که به آنها وارد می‌شود شکایت دارند. اهل شهر هم با شجاع‌الدوله اصلاح



نمودند و بدون مداخله و مساعدت دولت ایران قدرت استخلاص از این زحمت را هم که دچار هستند ندارند. ظاهراً یگانه وسیله اطمینان داشتن به استقرار نظم، حضور قشون روس است. در تعداد قزاق روس بواسطه منقضی شدن مدت خدمت اغلبي از افراد آنها نقصان حاصل شده و فوج جدیدی بجای این دسته که حالیه در آنجا هستند اعزام خواهد شد.

### گیلان و مازندران

وکیل قنسولگری انگلیس (آژانس) از استرآباد خبر می‌دهد که محمدعلی هنوز در خواجه نفس است؛ و نیز اطلاع می‌دهد که ترکمانها در ۱۱ نوامبر به شهر هجوم آورده ۴۷ نفر را مقتول و ۳۵ نفر را اسیر نمودند و بواسطه حضور آنها در حوالی استرآباد عده کثیری از اهالی در قنسولگری روس تحصن اختیار می‌نمایند. ۲۰۰ نفر قزاق و دو عراده توپ مسلسل به استعداد قنسولگری روس در استرآباد اضافه خواهد شد که حفظ جان و مال اتباع روس را بنمایند. عده قشون روس که تا ۲۷ نوامبر وارد رشت شده‌اند از قرار ذیل است: ۳۰۰ نفر قزاق، ۱۷۲۰ نفر سرباز و توپچی جملتان ۲۰۲۰ نفر بانضمام ۸ عراده توپ و ۶ دستگاه توپ مسلسل.

### مشهد

رکن‌الدوله فرمانفرمای جدید خراسان هنوز وارد نشده. نیرالدوله هنوز مشغول جد و جهد است که هیئت دولت را متقاعد بنماید که مجدداً نیشابور را از ایالت خراسان مجزی بنمایند. وضع خود مشهد مغشوش نیست ولی طرق حوالی آن پر از سارقین است.

### اصفهان

نگرانی اهل شهر بواسطه گرانی ارزاق در تزايد است. اطراف اصفهان بواسطه حضور غارتگران بختیاری و کمه‌کلوثی [= کمه‌گیلویه‌ای] به اعلی درجه ناامنی باقی است. این وضع ناهنجار بشدت مناسب نبودن سردار اشجع برای حکومت اصفهان می‌افزاید. تجار عمده‌ای که برای ناامنی طرق به طهران شکایت نموده‌اند شاید مداخله قشون خارجه را برای قراسورانی طرق استقبال بنمایند. تعیین مستر هیكاك تبعه انگلیس به پیشکاری خزانه‌داری کل در اصفهان باعث استرضای اعیان آنجا شده. مجاهدات حکومت و پیشکار مالی سابق و علماء در برانگیختن مخالفین بر علیه مستر هیكاك ثمری نبخشیده. در آنجا شروع به تشکیل ژاندارم خزانه شده و تا ۱۱ نوامبر ۲۹ نفر ژاندارم گرفته شده بوده. يك دسته سوار هندی در ۲۷ نوامبر از آپاده به طرف اصفهان حرکت کردند.

## یزد

امیر اعظم والی کرمان برای اعاده نظم و سیاست کافیه مشترکین در اغتشاش جدید آن ولایت قاصر است.

اهالی تفت و سایر غارتگران در آنجا اغتشاش نموده و سلب امنیت از طرق می نمایند. چندین دفعه سیم تلگراف را مقطوع و مخروب نموده اند. زردشتیان که با خسارات و مشکلات بسیار دچار هستند ظاهراً آرزومند مداخلات خارجه هستند.

## شیراز

علاءالدوله فرمانفرمای فارس هنوز از طهران حرکت ننموده.

در ۲۹ اکتبر قافله‌ای که از اصفهان به شیراز می رفت در حوالی خانه خره [= خان خوره] با حملات سارقین مصادف شده و تمام اسباب خانم رس که به اتفاق آن قافله مسافرت می نمود سرقت شده و به خود او هم صدمه وارد آمده. خانم مزبور خود را به آبادی رسانیده پس از مسافرت اختیار نمودن از آباده مجدداً يك نوبت دیگر با سارقین مصادف شده و مجبور به رجعت به آباده گردیده.

در ۲۳ نوامبر دو دسته از سواران به آباده رسیدند. يك دسته از آنجا عازم اصفهان خواهند شد و يك دسته به اتفاق خانم رس معاودت به شیراز خواهند نمود و در ۲۸ شهر حال حرکت می نمایند.

در شب ۲۴ و ۲۵ نوامبر يك دسته سارق به باغی که مجاور قنسولگری است حمله نمودند و مدتی رد و بدل گلوله شد.

دو دسته سوار هندی در ۱۲ و ۱۳ نوامبر وار د شیراز شدند. در جاده‌ای که آنها عبور نموده بودند هیچ واقعه قابل الذکری روی نداده.

سرقت‌های بسیار راپورت داده شده ولی بر روی هم وضع اغتشاش شیراز و حوالی آن در تنزل است.

## سیستان

وضع طرق سیستان و قاتینات [= قاینات] آرام است ولی قوافل نمی توانند بدون مستحفظ کافی تردد بنمایند.

## کرمان

وضع ایالت کرمان بهمان قسمی که در صورت واقعات ماه قبل راپورت داده ام باقی است. عده راهزنان بلوچی در تزاید است خصوصاً در حوالی بم. يك رفعت نظام نامی است که نفوذ کامل در بلوچها دارد و مشغول افساد مابین کارگران و اداره تلگراف انگلیس است.

## کرمانشاه

قنصل انگلیس از کرمانشاه خبر می‌دهد که وضع آنجا بدتر از سابق است و سرفتها بعدی کثرت دارد که مشارالیه روی انبارهای مالالتجاره انگلیسی بیدق انگلیس را نصب نموده.

## لرستان

اخبارات رسمی دولت ایران مشعر بر این است که در ۱۵ نوامبر قشون بختیاری در تحت فرماندهی سردار بهادر سالارالدوله را در حوالی بروجرد مغلوب نموده‌اند. بموجب راپرت واصله از طرف سالارالدوله ۵۰۰ نفر مقتول و مجروح شده و از طرف بختیاریها تقریباً ۵۰ نفر.

## بوشهر

تنگستان مرکز عمده اغتشاش است و مجادلات متواتره بین سرکردگان محلی واقع می‌شود.

## اهواز

خطوط تلگرافی در عرض ماه گذشته خیلی مفشوش بوده و اسباب زحمت و خسارت فوق‌العاده تجارتخانه‌های انگلیس در اهواز و محمره شده. خطوط مزبور تعمیر کلی لازم دارد.

در هفته اول ماه اکتبر يك قافله از اهواز به اصفهان حرکت نموده و از آن تاریخ به بعد جاده بکلی مسدود شده چون مستحفظین بختیاری از ترس وبا فرار کرده‌اند. هیچ احتمال تکسیر مقدار اجناسی که در اهواز موجود است ظاهر نیست و کمپانی لینچ و اخوان درصدد ترتیبات برای انبار کردن اجناس در عرض زمستان هستند.

## بندرعباس

در عرض هفته اول اکتبر ۵ قافله بزرگ برای کرمان و لار حرکت کردند. سایر طرق تجارتي از سارقین مملو است و هیچ‌نوع اقدام مجدانه‌ای، از طرف حکومت محلی در دفع آنها به عمل نیامده.

## نمره - ۳۰۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۱۸ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۶ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۵ آذر ۱۲۹۰]

رئیس بانک روس در همدان که قنصل روس هم هست اطلاع می‌دهد که جان و مال

اتباع روس در خطر است. علی‌هذا وزیرمختار روس ۱۰۰ نفر قزاق از قزوین به همدان فرستاده.

### نمره - ۳۰۴

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری  
سن پترزبورغ ۱۸ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۶\* ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۵ آذر ۱۲۹۰]  
(تلگراف ۱۸ حاوی شرح مختصر مکتوب ذیل  
مورخه ۱۹ دسامبر است)

آقا

در ۱۷ شهر حال با کمال افتخار تلگراف مورخه روز قبل از تاریخ مزبور شما را زیارت نمودم و از اینکه وزیرمختار ایران يك نوبت دیگر در باب التیماتوم روس به شما مراجعه نموده و جوابی که شما به مشارالیه داده‌اید مستحضر شدم. مفاد تلگراف مزبور را بوسیله مراسله مخصوصی به وزیر امور خارجه روس تبلیغ نمودم.

چون دیروز من بواسطه کسالت مزاج نمی‌توانستم از منزل خارج بشوم در موقعی که برای ملاقات معین شده بود مستر ابیرن [= اوپرن] بجای من نزد مسیو سازانوف رفت و سؤال نموده بود که بالاخره دولت روس در موضوع ماده دوم التیماتوم رأی خود را به چه قرار داده‌اند؟

مسیو سازانوف جواب داده بود که رأی دولت روس بر این تعلق گرفته که عبارتی را که دولت ایران پیشنهاد نموده‌اند با جرح و تعدیلی که من در ضمن مذاکره خودم با جناب معظم‌الیه [= معظم‌له] در ۱۴ شهر حال طرح نموده‌ام قبول بنمایند به این معنی که قسمت اخیر عبارت مزبور را دولت ایران به این قسم قرار بدهند (داخل تبادل نظریات خواهند شد بقصد اینکه ترتیب قراری بدهند یا در این موضوع قرارداد خواهند نمود).

جناب معظم‌الیه [= معظم‌له] اظهار داشته بود که پس از آن مذاکره من با او، بفاصله مدت قلیلی تعلیمات لازمه در این خصوص به مسیو پکلوسکی [پاکلوسکی] داده شده است. امضاء جارج بچنن [بیوکانان]

### نمره - ۳۰۵

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت خارجه ۱۹ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۷ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۶ آذر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۱۷ دسامبر شما در باب بانك شاهنشاهی شیراز.  
شما مختارید که اجازه بدهید استثنائاً قافله حامل پول به اتفاق قنصل موقتی روانه به شیراز بشود.

(۱) در اصل: ملاقات. - م.

(\* در اصل: ۱۶ ذی‌حجه. - م.

## نمره - ۳۰۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۱۹ دسامبر ۱۹۱۱ [۲۶ آذر ۱۲۹۰؛ ۲۷ ذی‌حجه ۱۳۲۹]

رجوع به تلگراف ۱۷ دسامبر من:

کابینه دو فقره مواد ذیل را دیروز به مجلس پیشنهاد نموده‌اند:

(۱) مجلس باید به کابینه اختیار تام بدهد که مناقشه بین روس و ایران را قطع بنمایند.

(۲) يك کمیسیون از مجلس برای تقویت با کابینه باید منتخب بشود که دیگر کابینه هیچ مراجعه‌ای به مجلس ننماید.

فقط ۵ نفر از وکلاء در پذیرفتن این مواد رأی دادند و ۲۶ نفر در رد آن رأی دادند. چون ۳۴ نفر از نمایندگان از رأی دادن در این موضوع امتناع نمودند عده رأی‌دهندگان برای اکثریت کافی نبود بنابراین رأی آن عده هم بی‌نتیجه ماند.

پس از آن وزیر امور خارجه پیشنهاد نمود يك کابینه جدیدی تشکیل بشود که بتوانند با این ترتیب مشکلی که پیش آمده عمل بنمایند.

از قرار مسموع رئیس مجلس در اواخر جلسه، نمایندگان دمکرات را احضار نموده و نطق متشددی برای آنها نمود.

از قرار معلوم مجلس امروز مجدداً منعقد خواهد شد.

## نمره - ۳۰۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری

طهران ۱۹ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۷ ذیحجه ۱۳۳۰ [۲۶ آذر ۱۲۹۰]

رجوع به تلگراف ۱۷ دسامبر من در باب تحریم معاملات با انگلیسان در شیراز.

دیروز صبح يك مقدار آذوقه خیلی طرف احتیاج شده بود. صاحب‌منصب ناظر قشون شخصاً برای تحصیل آن به بازار رفته بود ولی دکاندارها از فروختن به او امتناع نموده بودند.

قنسول و دوگلاس مشورت نموده بودند که چه روشی را باید اتخاذ بنمایند و نتیجه این شده بود که يك نفر صاحب‌منصب دیگر با ۲۰ نفر به اتفاق ناظر به بازار فرستاده بودند. به آنها حکم شده بود که اگر مجدداً کسبه از فروش امتناع نمودند اشیاء لازم به آرامی برداشته بشود و يك قبض رسید در عوض آن تسلیم بشود.

اکنون قنسول مزبور خبر می‌دهد که این روش کاملاً مفید واقع شده آذوقه لازم تحصیل شده و هیچ واقعه‌ای روی نداده و هیچکس هم شکایتی ننموده.

## نمره - ۳۰۸

تلگراف سر بچنن [بیوکانون] به سر ادوارد گری (واصله در ۱۹ دسامبر) سن پترزبورغ ۱۹ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۷ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۶ آذر ۱۲۹۰] مسیو سازانوف مراسله خصوصی به مستر ابیرن [اوپرن] نوشته مبنی بر اینکه اگر لازم بشود قشون از قزوین جلوتر برود. قبل از صدور حکم برای حرکت قشون اخطار دیگری به دولت ایران خواهد شد.

## نمره - ۳۰۹

تلگراف سر لوتر به سر ادوارد گری (واصله در ۱۹ دسامبر) قسطنطنیه ۱۹ دسامبر ۱۹۱۱ [۲۶ آذر ۱۲۹۰؛ ۲۷ ذیحجه ۱۳۲۹] جنرال قنسول موقتی انگلیس مقیم بغداد از قرار ذیل تلگراف نموده: «خسارت فوق العاده و ایثالات بسیار برای تجار انگلیسی و تجارت انگلیس در اینجا فراهم شده چون طرق تجارتي از بغداد به ایران در عرض دو ماهه ماضی بکلی مسدود بوده. الان معادل يك ربع مليون لیره اجناس انگلیسی در اینجا جمع شده (تجارت انگلیس بالغ بر سالی يك مليون لیره می شود.) آیا جنابعالی تصور می کنید که به این زودیها احتمال افتتاح طرق تجارتي برود؟»

## نمره - ۳۱۰

مراسله سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی وزارت خارجه مورخه ۱۹ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۷ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۶ آذر ۱۲۹۰] آقا وزیرمختار ایران در ۱۴ شهر حال به این وزارتخانه آمده و مندرجات تلگرافی را که از دولت متبوعه او مخاپره شده بود به مستر ملت اظهار داشته بود مبنی بر اینکه دولت ایران به دولت روس اطلاع داد که مواد التیماتوم را دولت ایران قبول خواهد کرد در صورتی که شرایط ذیل مجری بشود:

- (۱) در عبارت ماده دوم التیماتوم در باب استخدام مستشارهای خارجه بنحوی که از طرف دولت ایران طرح عبارت آن شده جرح و تعدیل بشود (ظاهراً همان عبارت اصلاح شده ای است که در تلگراف ۱۳ دسامبر شما مسطور است).
- (۲) مبلغ خسارت قشون کشی و وضع پرداخت آن معین بشود.
- (۳) پس از قبول التیماتوم فوراً قشون روس از قزوین عودت داده بشود.
- (۴) التیماتوم دیگری پیشنهاد نشود.
- (۵) بانک روس و انگلیس در پرداخت پول به دولت ایران معجلاً تسهیلات لازمه را فراهم نمایند.

(۶) اسباب تسهیل خرید اسلحه فوراً آماده بشود.  
وزیرمختار مزبور توضیح نمود که دو فقره مواد اخیر برای وضعی که پس از قبول التیماتوم روس پیش خواهد آمد لازم است.  
میرزا مهدی‌خان اصراری داشت که نظریات من را در باب جواب استعمال بنماید که آیا من به دولت روس در قبول نمودن این شرایط دولت ایران که آخرین کلام است اصرار خواهم نمود؟ در جواب به او اطلاع داده شد که من حاضر نیستم دیگر در این مسئله به دولت روس فشاری وارد بیاورم.

امضاء ادوارد گری

### نمره - ۳۱۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ دسامبر)  
طهران ۲۰ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۸ ذیحجه ۱۳۳۰ [۲۷ آذر ۱۲۹۰]  
اوضاع یزد

بسیاری از اعضای حوزه انگلیسان در یزد که اغلب آنها زنها و اطفال هستند به ویس‌قنسول انگلیس اظهار داشته‌اند که اگر انقلابی در آنجا واقع بشود حکومت محلی همچو استعدادی ندارد که بتواند اتباع خارجه را محافظت بنماید. طایفه زردشتیان هم از ویس‌قنسول مزبور درخواست تقویت نموده‌اند.  
عقیده ویس‌قنسول معظم این است که عجالتاً برای حوزه اتباع خارجه خطری متصور نیست.

من پیشنهاد می‌نمایم که در صورت مسلم شدن مخاطره برای اتباع خارجه يك قسمت از مستحفظین قنسولگری اصفهان به یزد اعزام شود.  
مسافت مابین اصفهان و یزد را ممکن است در ۴ روز طی نمود.

### نمره - ۳۱۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۰ دسامبر)  
طهران ۲۰ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۸ ذیحجه ۱۳۳۰ [۲۷ آذر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۱۹ شهر جاری من:

اظهار وزیر امور خارجه به مجلس محل شبیه شده بود که آیا کابینه استعفای خود را تقدیم داشته یا خیر؟ اکنون وزیر امور خارجه به من اطلاع می‌دهد که کابینه استعفاء ننموده چون مجلس نتوانسته هیئت وزرای جدیدی تشکیل بنماید.

## نمره - ۳۱۳

تلگراف سر ادوارد گری به سر لوتر  
وزارت خارجه ۲۰ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۸ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۷ آذر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۱۹ دسامبر شما در باب طرق تجارتي از بغداد به ايران:  
شما ممکن است به تجار اطلاع بدهید که عجالاً هیچ همچو امیدی نیست که تأمینی  
در طرق مزبور حاصل بشود.

## نمره - ۳۱۴

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۱ دسامبر)  
طهران ۲۱ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۹ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۸ آذر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۱۹ شهر جاری من:  
دیشب مجلس علنی منعقد شده و خیلی طولانی شد و در جلسه مزبور در موضوع  
ماده دوم پیشنهاد وزراء که در تلگراف مورخه ۱۹ شهر جاری اطلاع داده ام مذاکرات  
به عمل آمده و تصویب شد. ۵ نفر از نمایندگان انتخاب خواهند شد که بمنزله هیئت  
مشاوره با کابینه اشتغال ورزند.

## نمره - ۳۱۵

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۱ دسامبر)  
طهران ۲۱ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۹ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۸ آذر ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۱۵ شهر جاری شما:  
از قرار معلوم مستر لکفر نمی تواند ادعایی از دولت ایران بنماید چونکه قبل از  
تعیین به پیشکاری مالیه تبریز برای استخدام در وزارت مالیه کنتراتی ننموده حتی  
مستر شوستر برای پیشکاری مالیه تبریز هم به او کنتراتی نداده.  
از قرار مسموع مستر شوستر از جانب او مشغول اقدامات است.  
پس از ورود مستر لکفر به طهران در باب آتیۀ او من با او مذاکره خواهم نمود.  
چنانچه به من اطلاع داده شده مشارالیه بهمین زودیهها مراجعت به طهران خواهد  
نمود.

## نمره - ۳۱۶

مکتوب کمپانی ذیگلر به سر ادوارد گری (واصله در ۲۲ دسامبر)  
منچستر ۲۱ دسامبر ۱۹۱۱ [۲۸ آذر ۱۲۹۰؛ ۲۹ ذیحجه ۱۳۲۹]  
آقا

محل شبهه نیست که خاطر محترم از تحریم امتعۀ انگلیس در شیراز که در دو



هفته قبل انتشار یافت مسبوق است و در همان اوقات اداره ما از شیراز تلگرافاً [= تلگرافی] بما اطلاع دادند که کلیه معاملات بعهده تعطیل است.

ما امیدوار بودیم که این غدقن تجارت انگلیس چندان طولانی نخواهد شد ولی بموجب تلگرافی که الساعه از شیراز رسیده تحریم امتعه مزبور هنوز ممتد است و این مسئله باعث بسی نگرانی است. تجارتخانه ما نیز اطلاع می‌دهد که مشتریان ما از این مقدمه خیلی مکدر هستند چون تجار ایرانی مشغول فروش مالالتجاره موجوده خود و مالالتجاره در عرض راه هستند و به این واسطه اصرار نموده‌اند که ما فوراً این مسئله را به عرض عالی رسانیده باضافه اظهار بداریم که برای این اخلاف در تجارت انگلیس باید دولت ایران را مسئول قرار داد.

ما با کمال صمیمیت امیدواریم که جنابعالی صلاح خواهید دانست که برای مرتفع داشتن این قطع معاملات اقدامات مجدانه بمنصه ظهور برسد و منتظریم این عرضحال ما به جنابعالی باعث برطرف شدن سستی جریان تجارت انگلیس در جنوب ایران بگردد.

کمپانی زیگلر

### نمره - ۳۱۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۲ دسامبر) طهران ۲۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۳۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۹ آذر ۱۲۹۰] وزیرمختار روس به من اطلاع می‌دهد دیروز دولت ایران شفاهاً به او اطلاع داده‌اند که تقاضاهای ثلاثه را قبول خواهند نمود.

### نمره - ۳۱۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۲ دسامبر) طهران ۲۲ دسامبر ۱۹۱۱ [۲۹ آذر ۱۲۹۰؛ ۳۰ ذیحجه ۱۳۲۹] رجوع به تلگراف ۱۷ دسامبر من: قنصل انگلیس از کرمانشاه خبر می‌دهد که اعظم‌الدوله کفیل حکومت کرمانشاه در قنصلگری ما متحصن شده. تلگراف اخیر دیگری از قنصل معظم‌الیه [= معظم‌له] ورود سالارالدوله را به آنجا خبر می‌دهد.

## نمره - ۳۱۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۲ دسامبر)  
 طهران ۲۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۳۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۹ آذر ۱۲۹۰]  
 قنصل انگلیس مقیم تبریز در ۲۱ دسامبر تلگراف ذیل را به من مخابره نموده:  
 «قنصل روس به من اطلاع داده که يك عده سرباز روسی دیشب مشغول تعمیر  
 سیم تلفن بودند و غفلتاً یکی از پلیسهای گشتی به يك نفر از سربازان مزبور حمله  
 نموده. سربازان روسی شلیک نموده و دو نفر از پلیسهای مذکور را مقتول نمودند.  
 مجدداً امروز صبح فدائیان به يك دسته قشون سیار روس شلیک نموده و یکی از  
 آنها را مجروح نمودند. پس از آن شلیک امتداد حاصل نموده. الحال روسها مشغول  
 بمبارده نمودن ارك هستند که تقریباً ۲۰۰ نفر فدائی در آنجا محصورند. پس از  
 آنکه محل مزبور تصرف بشود من گمان می‌کنم کلیتاً مجادله حاضره خاتمه بپذیرد.  
 ضمناً اطمینان می‌دهم که هیچ مخاطره‌ای برای اتباع انگلیس موجود نیست مگر  
 اینکه يك گلوله‌ای بخطا و منحرفانه با کسی مصادف بشود.  
 بهر صورت قنصل روس از فرمانده قشون روس خواهش نموده که در حراست  
 اتباع خارجه احتیاط لازمه را منظور بدارد.  
 من گمان می‌کنم قشون روس بتوانند کاملاً از عهده مقابله در این موقع برآیند  
 چون در چند روز قبل تقریباً ۵۵۰ نفر هم از اردبیل به آنها مدد رسیده».

## نمره - ۳۲۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۲ دسامبر)  
 طهران ۲۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۳۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۹ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف امروز صبح من در باب واقعه تبریز:  
 قنصل انگلیس تلگراف دیگری به شرح ذیل امروز مخابره نموده:  
 «قشون روس در تمام مدت دیروز بعد از ظهر بدفعات از اردوی خود مشغول  
 بمبارده ارك بودند و مدافعین با کمال تشدد جواب شلیکهای آنها را می‌دادند. روسها  
 بهیچ وجه در صدد یورش مستقیم بردن به ارك و تصرف آن برنیامدند. در کوچه‌های  
 حوالی قنصلگری روس بدفعات عدیده مجادلات واقع شده و تا ساعت ۴ بعد از ظهر  
 امتداد داشت و در این کوچه‌ها دسته‌های قلیلی از سربازان روسی بودند.  
 تا حال هیچ انقلاب عمومی ظاهر نشده. در واقع ایرانیان اهالی شهر بکلی ساکت  
 مانده‌اند و آنچه تاکنون من تحقیق نموده‌ام به هیچیک از اروپائیان صدمه‌ای وارد  
 نشده. علی‌الظاهر روسها بیش از آن اندازه‌ای که انتظار بود در این مسئله دچار  
 مشکلات شده‌اند. رابطات با افراد حوزه انگلیسان دوردست غیرممکن شده.  
 بهر صورت تا امروز غروب هم هیچ اثری از این ظاهر نبود که به سربازان روسی  
 دستور داده باشد که در صدد حراست اساکن مسکونی اتباع انگلیس و آلمان

باشند در صورتی که تا امروز ظهر وسایل رابطه جنرال قنصل روس با اردوی روس هم منقطع شده بود.  
 بالاخره قبل از غروب امروز من توانسته‌ام اطمینان حاصل بنمایم که تا حال به اماکن انگلیسها و آلمانها آسیبی وارد نیامده.  
 بمبارده ارك امروز صبح زود تجدید شد و تا الان ممتد است. محصورین آن طوری که دیروز مجدانه جواب شلیک را می‌دادند امروز چندان حرارتی بروز نمی‌دادند.»

### نمره - ۳۲۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۲ دسامبر)  
 طهران ۲۲ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۳۰ ذیحجه ۱۳۲۹ [۲۹ آذر ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف امروز من:

الان رئیس کابینه وزارت امور خارجه نزد من فرستاده شده که به من اطلاع بدهد که بالاخره مشکلاتی را که برای قبول تقاضاهای روس در پیش بوده مرتفع نموده‌اند و دولت ایران به سفارت روس اطلاع داده است که تقاضای روس را به این اطمینان می‌پذیرند که هیچ تقاضاهای جدید دیگری پیشنهاد نشود و قشون اعزام شده روس هم معجلاً از ایران خارج بشود.

وزیر امور خارجه ایران امیدوار است حالا که دولت ایران تقاضاهای روس را قبول نموده مواعیدی که دولت انگلیس به وزیرمختار ایران مقیم لندن نموده بموقع اجراء گذارده بشود به این معنی که مساعدت لازمه از طرف دولت انگلیس در باب اصلاح بین روس و ایران و استقرار روابط مستحسنة مبذول یگردد.

وزیر امور خارجه اظهار می‌دارد که او و همکاران او مصمم شده‌اند که از سبک مصلحانه‌ای که در این موضوع اتخاذ نموده‌اند احتراز ننمایند. باضافه او اظهار می‌نماید که نهایت جدیت در اطفای حرارت و هیجان عامه به عمل آمده اگرچه از قراری که مشهود است اعمال مخاصمانه روسها در تبریز و رشت عنقریب زحمات سابقه کابینه را بهدر خواهد داد و نتایج وخیمه از اثرات اعمال سوء آنها به ظهور خواهد رسید.

### نمره - ۳۲۲

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۳ دسامبر)  
 طهران ۲۳ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق غره محرم ۱۳۳۰ [۱ دی ۱۲۹۰]

شرح ذیل را ویس قنصل انگلیس مقیم رشت در موضوع واقعه‌ای که در رشت روی داده مخابره نموده:

«در ۲۱ دسامبر بعضی از سواران طالش با بعضی از قزاقهای روسی در حین عبور

در کوچه یکدیگر را تهدید نمودند. در اواسط روز قزاقان روسی به دارالحکومه وارد شده و اظهار نمودند که از آنجا تیر خالی شده و اصطلبل دارالحکومه را تفتیش نمودند. غفلتاً شروع به شلیک شد و دفعتاً عمومیت پیدا کرد. مستحفظین قنصلگری روس در سبزه میدان بنای شلیک را گذاردند. علت این غوغای آنی عجلتاً مجهول است. سه نفر قزاق روسی و اقل ۸ نفر ایرانی مقتول شدند. بواسطه درپیش بودن ماه محرم احتمالات انقلاب اوضاع بسیار است.»

ویس قنصل مزبور نیز خبر می دهد که در ۲۱ دسامبر زد و خورد و آشوبی هم در انزلی برپا شده و یک نفر صاحب منصب روسی مجروح و ده نفر ایرانی مقتول شده اند.

### نمره - ۳۲۳

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۳ دسامبر)  
طهران ۲۳ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق غره محرم ۱۳۳۰ [۱ دی ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف دیروز من:

همکار روسی من به من اطلاع می دهد که در باب پیشنهاد نمودن تقاضای جدید دیگری قول نداده است و فقط اطمینانی که برای عودت قشون اعزام شده روس داده بهمان ترتیبی است که در تلگراف ۱۶ شهر حال من مصرح شده است.

### نمره - ۳۲۴

تلگراف سر بچنن [بیوکانان] به سر ادوارد گری (واصله در ۲۳ دسامبر)  
سن پترزبورگ ۲۳ دسامبر ۱۹۱۱ [۱ دی ۱۲۹۰؛ ۱ محرم ۱۳۳۰]

امروز عصر من در باب مجادله در تبریز و رشت از مسیو سازانوف استعلام نمودم. جناب معظم الیه [= معظم له] اظهار داشت که مهاجمه فدائیان بر قشون روس به طریق خائنانه و غفلتی بوده و بعلاوه بکلی بی مقدمه بوده. یک دسته قشون روس که مرکب از ۵۰۰ الی ۶۰۰ نفر باشد از جلفا به کمک قشون مقیم تبریز اعزام خواهد شد.

مسیو سازانوف به من اطمینان داد که رأی قطعی دولت روس بواسطه این حوادث جدید به هیچ وجه اختلال حاصل نخواهد نمود و قشون اعزام شده روس به قزوین بمحض مسلم شدن انفصال مستر شوستر و اعتراف کتبی نمودن دولت ایران به قبول تقاضاهای ثلاثه روس عودت داده خواهد شد.

جناب معظم الیه [= معظم له] اذعان نمود که سبب رفتار دولت ایران در موضوع وقایع جدید رشت و تبریز از روی صحت بوده و نیز اظهار داشت که این حوادث را باید بکلی مسئله علیحده ای دانست و به هیچ وجه مداخلیتی به واقعات سابقه که باعث اعزام قشون به قزوین شده ندارد.

## نمره - ۳۲۵

تلگراف سر ادوارد گری به سر جارج بارکلی  
وزارت خارجه ۲۳ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق غره محرم ۱۳۳۰ [۱ دی ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۲۰ دسامبر شما در باب اوضاع یزد:  
در صورت نهایت لزوم بعد از مشاوره با کرنل [=کلنل] شما مجازید که بر طبق  
پیشنهادی که نموده‌اید عمل بنمایید ولی ما عقیده نداریم که قشون خودمان را بیشتر  
از این تجزیه بنماییم.

## نمره - ۳۲۶

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۴ دسامبر)  
طهران ۲۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ محرم ۱۳۳۰ [۲ دی ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف ۲۲ دسامبر من در باب واقعه تبریز:  
تلگراف دیگری از قنسول انگلیس مقیم تبریز از قرار شرح ذیل خبر می‌دهد:  
«دیروز هیچ بمبارده قطع نشد و شلیک سختی تا چند ساعت از پشت‌بام قنسولگری  
روس و از يك دسته مجاهدین که بفاصله کمی از قنسولگری متوقف بودند امتداد  
داشت. اگرچه شلیک از طرفین مقطوع شده بود ولی امروز صبح بعضی از روسیان  
در حوالی قنسولگری انگلیس مشغول تیراندازی بودند و در عرض این شلیک يك نفر  
ایرانی از طبقه فقراء را که جزو جنگ نبوده مقتول نمودند.  
من این رفتار سوء را به همکار روسی خودم گوشزد نمودم که جلوگیری از تکرار  
وقوع این نوع اعمال بنماید».

## نمره - ۳۲۷

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۵ دسامبر)  
طهران ۲۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ محرم ۱۳۳۰ [۲ دی ۱۲۹۰]  
رجوع به تلگراف امروز صبح من:  
سیم تلگراف تبریز مغشوش شده ولی دیشب در اواخر شب تلگرافی به وزیرمختار  
روس رسیده مشعر بر اینکه مجادله شدیدی تسلسل یافته، به قنسولگری روس شلیک  
شده دو نفر از قزاقان مستحفظ قنسولگری مجروح شده‌اند و يك صاحب‌منصب مقتول.  
بصوجب انتشارات در جراید ایرانی در اینجا تلفات قشون روس در کلیه منازعه  
بسیار است ولی چون قنسول روس مقیم تبریز نمی‌تواند با اردوی روس مذاکره و  
مخابره بنماید همکار روسی من اطلاعات جدیدی در این موضوع ندارد.

## نمره - ۳۲۸

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۵ دسامبر)  
 طهران ۲۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ محرم ۱۳۳۰ [۲ دی ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۲۲ دسامبر من:

امروز یادداشتی از دولت ایران به وزیرمختار روس رسیده مبنی بر اینکه تقاضاهای  
 ثلاثة روس را قبول نموده‌اند.

در باب ماده اول التیماتوم در یادداشت مزبور مذکور است که دولت ایران مستر  
 شوستر و مستر لکفر را از استخدام خود خارج نموده‌اند.

یادداشت درخواست می‌نماید که ماده دوم التیماتوم به نحوی که در تلگراف ۱۳  
 شهر حال من و در تلگراف ۱۸ دسامبر سفیرکبیر انگلیس مقیم سن پترزبورغ مصرح  
 شده است جرح و تعدیل بشود.

در یادداشت اشعار شده حالا که دولت ایران با تقاضاهای دولت روس موافقت  
 نموده و روابط بین دولتین تشدید شده دولت ایران امیدواری کامل دارد که دولت  
 روس فوراً تمام اقداماتی را که برای اجرای التیماتوم خود لازم دانسته و به فعل  
 رسانیده مرتفع خواهد نمود که دولت ایران هم در آتیه متکی به حمایت و تقویت  
 دولت روس باشد.

همکار روس من در جواب اظهار رضایت نموده و عبارت اصلاح شده ماده دوم  
 التیماتوم را قبول نموده.

## نمره - ۳۲۹

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۵ دسامبر)  
 طهران ۲۴ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۲ محرم ۱۳۳۰\* [۲ دی ۱۲۹۰]

امروز عصر مجلس مفصلی از تمام طبقات در دربار منعقد شد. نایب‌السلطنه در  
 اجلاس مزبور حضور داشت ولی چون کسالت مزاج داشت وزیر امور خارجه از طرف  
 او به حضار خطاب نموده گفت: هیئت دولت تصور می‌کنند که مجلس اسباب تخریب  
 روابط خارجه دولت و ادارات داخلی است و به این جهت او پیشنهاد می‌نماید که  
 مجلس باید منفصل بشود. هیچکس با پیشنهاد مزبور مخالفت ننموده و دستخطی از  
 طرف دولت صادر شد که دوره انعقاد مجلس ختم است.

امروز عصر جمعیت حول و حوش مجلس را با کمال سکونت متفرق نموده و درهای  
 آن را مسدود نمودند. تا اندازه‌ای که من می‌توانم درك بنمایم پیرم و بختیاریها تمام  
 ترتیبات را در تحت سلطه و تصرف خود دارند. پس از چندین روز بسته بودن بازار  
 امروز عصر دکاکین باز شد.

## نمره - ۳۳۰

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۶ دسامبر)  
 طهران ۲۵ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۳ محرم ۱۳۳۰ \* [۳ دی ۱۲۹۰]  
 اوضاع تهران

يك شخصى كه به چشم خود دیده است به من اطلاع می‌دهد كه اجلاس دربار به نحوی  
 كه در تلگراف دیروز من مسطور بود و به من خبر داده بودند چندان مفصل نبوده.  
 امروز عصر مجمع اعتراضیه‌ای بر علیه [=علیه] اقدامات دولت در بازار منعقد  
 شده بود ولی پلیس به سهولت آنها را متفرق نمود.

## نمره - ۳۳۱

تلگراف سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۶ دسامبر)  
 طهران ۲۶ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۴ محرم ۱۳۳۰ [۴ دی ۱۲۹۰]  
 رجوع به تلگراف ۲۳ دسامبر من:

ویس قنصل انگلیس مقیم رشت به تاریخ ۲۵ دسامبر از قرار ذیل تلگراف نموده:  
 «بلوای انزلی خاتمه پذیرفت و دیروز بازارها باز شد. بازار رشت هنوز بسته  
 است. روسها خانه‌ها و مساجد را تفتیش نموده اسلحه و آلات ناریه از مخزن به اردوی  
 روس که در خارج شهر است برده شده. شهر بکلی آرام است و من هیچ اغتشاش  
 دیگری را پیش‌بینی نمی‌نمایم».

## نمره - ۳۳۲

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۵ ژانویه)  
 طهران ۱۰ ژانویه ۱۹۱۱ مطابق ۱۹ محرم ۱۳۳۰ [۱۹ دی ۱۲۹۰]  
 آقا

با کمال افتخار شرح واقعات فارس در عرض دو ماهه ژویه و اوت را که قنصل  
 انگلیس از شیراز ارسال داشته لفاً تقدیم می‌دارم. این مشروح که حاوی بیانات  
 سودمند از اوضاع شیراز در عرض ماههای مزبور است نظر به اغتشاش وضع پستی  
 اکنون به من رسیده.

امضاء جارج بارکلی

## ملفوفه در نمره - ۳۳۲

مراسله قنسول ناکس به سر جارج بارکلی  
شیراز ۷ سپتامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۳ رمضان ۱۳۲۹ [۱۴ مهر ۱۲۹۰]  
آقا

با کمال افتخار شرح واقعات فارس را در عرض دو ماهه ماضی لفاً تقدیم می‌دارم:  
متأسفم که به این امید باطل که شاید در این ایام صورت اصلاحی در اوضاع حاصل  
بشود که در ضمن این وقایع مورد توجه بگردد و از مفسد پرده‌پوشی بنماید، ارسال  
این راپورت را تا این اندازه به تأخیر انداختم ولی باضافه از حاصل نشدن مقصود،  
خوف آن است که این راپورت بکلی مبنی بر شرح اغتشاش مشابه به سابق باشد.  
در شب ۲۶ ژوئن اوضاع بواسطه حرکت انتظام‌الممالک بیشتر مختل شد (انتظام-  
الممالک یگانه وارث ذکور طایفه قوامیها است).

بمحض وصول این خبر قوام‌الملک به توسط من با تلفن پیغامی به کدخدای سیوند  
فرستاد که پسر او را در آنجا نگاه دارد. دو روز بعد پیغام به خود انتظام‌الممالک  
رسیده بود و در شب سیم ژوئن به شیراز مراجعت نمود. غرض و نتیجه این حرکت  
مذبوح هنوز مستور است.

متعاقب این اتفاق واقعه دیگری رخ نمود که آتش‌غیرمنتظره‌ای در فارس برافروخت.  
در عرض پاییز سال گذشته یک نفر از بین یک دسته از دهاتیان بلواردی (که  
انتساب دوردورانه‌ای با ایل قشقایی دارند) در ضمن یک منازعه طایفه‌ای با علی‌اکبر  
ده‌بزرگی مقتول شده بود. بفاصله مدت قلیلی بعد از وقوع این قتل قوام‌الملک که  
در آن ایام حکمران موقتی بود در صدد دستگیری علی‌اکبر برآمد ولی او به طرف  
اصفهان حرکت نمود و بعد از مدت‌زمانی غیبت پس از آنکه به استخدام نظام‌السلطنه  
داخل شده بود به اتفاق جناب معظم وارد شیراز شد. بلواردیان پس از مجاهدات مکرر  
برای قصاص خونریزی مزبور، در اوایل ژویه یک عده اناثیه را از قریه خودشان  
اعزام نمودند که مسئله را به عدلیه پیشنهاد نموده و انجام آن را بخواهند و عدلیه از  
طرف حکومت به آنها اطمینان داد که در عرض ۴ روز قصاص لازمه بموقع اجراء  
گذارده خواهد شد.

حضرات به این وعده متقاعد نشده و روز ۴ به طرف شهر آمده و تقریباً ۸۰ نفر  
جوانان کاری از آنها در منازل همشهریان خود در نزدیکی سعدی (یا دروازه شمال  
شرقی) سکنی گرفتند. در عرض شب ایالت یک عده استعداد و پلیس و غیره فرستاد  
که برادر شخص مقتول را دستگیر نمایند چون منشأ این فتنه و عداوت او بود.  
بلواردیان از تسلیم او امتناع نموده و پس از مقداری منازعه بالاخره با پلیس رد و  
بدل گلوله نمودند.

(۱) بوالورد (بولورد) از روستاهای پیرامون شیراز بود که اکنون یکی از برزن‌های آن شهر  
است. - م.



روز بعد بلواردیان دروازه شهر را تصرف و سنگر نموده و از آنجا اخطار نمودند که تا علی اکبر به آنها تسلیم نشود از آن محل حرکت نخواهند کرد.

در عرض روز هیچ اقدامی در متفرق نمودن آنها نشد ولی در شب شلیک تفنگ در تمام شهر برپا شد. قصد مأمورین حکومت و بلواردیان از این شلیک بیداری و خبرداری یکدیگر بود که فقط به طرف هوا شلیک می کردند ولی بسیاری از اهالی شهر به آنها تاسی نموده و از پشت بام منازل خود تیراندازی می نمودند چنانچه در ایام مخالفت با حکومت مرسوم بوده که برای بروز کراهت خود از حکومت و برای اینکه شهرت بدهند که شهر بی نظم است این عمل را می نموده اند.

روز بعد نظام السلطنه برای مشهود داشتن اقتدار خودش يك سارقی را که چندین ماه محبوس بوده دم توپ گذارد و پس از آن دو نفر از طباطبائی قوام الملک را که به جرم خبر ندادن انتظام الممالک به حکومت محبوس بودند برای بدار زدن حاضر نمودند ولی بالاخره مجازات آنها را به عهده تعویق گذاردند.

بفاصله مدت قلیلی بعد از این واقعه اغلب از علمای متنفذ در امامزاده سید علاءالدین حسین<sup>۱</sup> که در جنوب شرقی شهر واقع است متحصن شدند. يك عده کثیری از این علماء در بلوای به ضد قوام هم که در ماه آپریل و مه بروز نموده بود شرکت داشتند.

این عمل تحصن اختیار نمودن حضرات محتمل است ناشی از اثرات افعال مقتدرانه ایالت باشد که در این اواخر بواسطه دستگیر نمودن ضرغام الشریعه نوه امام جمعه مشهود گردیده بنابراین حضرات می خواهند به این وسایل از سلطه ایالت کاسته و به قدرت خود بیفزایند.

از تحقیقاتی که من در تحصیل منبع این اغتشاشات نموده ام نتیجه این طور گرفتارم که مبادی تمام این فتنه و غوغا مناقشات شخصی بلواردیان بوده که از منسوبان طایفه قشقایی هستند و بهیچ وجه مدخلیتی به طایفه قوام ندارد.

شکایت های متواتره ای که در باب دعوت قوامیها ایلات را به تقویت خودشان، شده بکلی بی اصل است در صورتی که حضور افراد ایلات در منزل قوامیها<sup>۲</sup> آنچه تا حال دیده شده فقط آمدن دو نفر از رؤسای طایفه بهارلو محض ملاقات بوده که در ضمن تلگرافی هم به امضای يك عده از هم مسلکان خود به نایب السلطنه مخاברה نمودند مبنی بر اینکه در باب تسویه اوضاع شیراز بزودی اطمینانی به آنها داده بشود و اگر در این باب قصوری برود خود آنها با استعداد کامل برای اعاده نظم و تمشیت به شهر خواهند آمد.

بعد از تقریباً ۱۰ روز اغتشاش عمومی که متضمن شلیک دائمی در شبها بود در ۱۷ ژوئیه نظام السلطنه بعضی از اعاضل تجار را برای اصلاح امر نزد علماء فرستاد و

(۱) اصل: سید علی الدین حسین. - م.

(۲) چنین است در اصل. - م.

آنها را ضی به تمکین شدند مشروط بر اینکه عفو عمومی داده بشود و عطاء الدوله و نصیرالملک و بهاءالسلطنه و مغیثالدوله هم تبعید بشوند. چند ساعت بعد استعداد ایالت که یک عده دهاتیان قشقایی هم بتازگی به آنها ملحق شده بودند به سه نقطه از سنگرهای طرف شرقی شهر اجماعاً حمله بردند ولی پس از تلف شدن تقریباً ۳۰ نفر حمله آنها رد شد.

متعاقب این نظامالسلطنه دو دسته قلیل سوار به سروستان که در آنجا قوام املاک زیاد دارد فرستاد. در ضمن دهاتیان سرخه و قشقایی از یک طرف در حول و حوش شیراز با کمال جدیت مشغول چپاول بودند و از طرف دیگر بدفعات به سنگرهای طرف شرقی حمله می نمودند و در ۲۳ ژوئیه یک عده ایلیاتی از طرف صولتالدوله وارد شدند. یک دسته از این عده که تقریباً ۶۰ نفر بودند لدیالورود داخل باغی شدند که رئیس کمپانی دیگر در آنجا سکنا دارد و با وجود تعرضی که مستحفظین ایرانی مقیم آنجا به آنها نموده بودند معذک مسموع نیفتاده بود تا بالاخره با کمال زحمت آنها را از آنجا خارج نموده بودند. بعد از شکایات به ایالت در این باب محض استرضای من برای این ورود متهاجمانه به منزل یک تبعه انگلیس و تهدید گماشته تبعه انگلیس، پنج شش نفر را در حضور منشی قنصلگری تنبیه نمودند ولی من ظن قوی دارم که این اشخاصی که تنبیه شده اند اصلاً در جزو آنهاهی که مرتکب آن عمل شده اند نبوده اند.

در همین اوقات بود که بی اعتدالی قشقاییها در تزايد بود و من به تجویز جنابعالی به صولتالدوله تلگراف نمودم و از رفتار ناهنجار قشقاییان در حوالی شیراز او را مستحضر نموده و از او خواهش نمودم معجلاً بوسیله تلگراف جلوگیری از این اعمال آنها بنماید.

چند روز بعد به من خبر رسید که صولتالدوله حکم مشددی به اتباع خود مخابره نموده که غارت و چپاول را متروک بدارند (که این حکم بکلی مورد اعتناء واقع نشد) و تقریباً ده روز بعد از مخابره تلگراف من مکتوبی از او به من رسید مشعر بر اینکه بر طبق خواهش من عمل نموده است.

حمله به سنگرهای شرقی شهر هنوز گاه گاهی ممتد می شود ولی بدون هیچ نوع پیشرفتی تلفات از طرف قشقاییان و همکاران آنها بوده و بنا به اعتراف خودشان تا حال عده تلفات به ۲۰۰ نفر رسیده. دسته مخالف هنوز کاملاً به دفاع خود باقی هستند و خیلی کمتر تلفات دارند و تا حال ابداً راهی به متهاجمین نداده اند.

از زمان بروز بلوا در شیراز هرج و مرج کامل در اغلبی از نواحی و قراء بوده خصوصاً در داراب و فسا که در آنجاها عربهای بهارلو و مزیدی یک عراده توپ از دست فرستادگان ایالت که برای جمع آوری مالیات و منهدم نمودن شهر فسا رفته بودند گرفته اند و در ضمن اظهار داشته اند که آنها در تهیه این بوده اند که با استعداد کامل به شهر بیایند و عیال بیوه نصرالدوله را که از منسوبان اقرب رؤسای آنها است حفظ بنمایند.

آمدن دو نفر رؤسای سابق‌الذکر به شهر و مخاברה نمودن تلگراف به نایب‌السلطنه ظاهراً بر تفرعن و نخوت آنها افزوده است.

در ضمن این اغتشاشات مکرر بتوسط دسته‌های مختلف به من اصرار شده که مصلح واقع بشوم ولی من مجبور بوده‌ام که برای شرکت ننمودن به نام قنسولگری دولت انگلیس در این مسائل و داخل نشدن در این جنبش عمومی فارس، از قبول آن امتناع بنمایم. مع ذلك حتی الامکان من نفوذ خودم را در مورد نظام‌السلطنه و قوام‌الملک هر دو به کار برده‌ام که به نحو خوشی بین آنها را اصلاح بنمایم و در ملایمت نظام‌السلطنه اصرار نموده و محرمانه خاطر نشان او نموده‌ام که اصرار او در مداومت به اقدامات قهریه فقط باعث تشدید مجادله خواهد بود در صورتی که تا حال مشاهده شده که بدون تحمل مشکلات بسیار و پیش آمدن مخاطرات بی‌شمار برای طبقه آرام و سالم اهالی و منافع اروپاییان نمی‌توان به دسته مخالف ظفر یافت و حال آنکه هر خسارتی به منافع اروپاییان وارد بیاید جز اینکه با کمال تشدد از شخص او مطالبه جبران آن بشود شق دیگری نخواهد داشت. به قوام هم کراراً اخطار نموده‌ام که هر عمل نامشروعی که از طایفه او سر بزند نتیجه آن پاپیج خود او خواهد شد ولی در هر موقع که من در این موضوعها از او خواهش نموده‌ام بر حسب تقاضای من به فامیل خودش نوشته است. بهمچنین در هر موقعی که مذاکرات صلح به میان آمده بدون هیچ نوع مخالفتی به متعلقات خود اصرار نموده که به هر قرارداد مصلحانه‌ای که پیشنهاد بشود موافقت و تمکین بنمایند.

از وقتی که به نظر من آمده که قبول نمودن هر اندازه مسئولیتی در موضوع منازعه این دو دسته برای ما نامناسب است در مقابل تمام پیشنهاداتی که در این باب به من شده جواب داده‌ام که من اجازه ندارم به هیچ وجه در خصوص شرایط صلح مداخله بنمایم.

در موضوع خروج قوام‌الملک از قنسولخانه با کمال اسف اطلاع می‌دهم که تا حال هیچ علائم بهبودی ظاهر نشده. اظهارات دولت ایران در باب تصویب نمودن تأمیناتی که به او داده شده در نهم ژوئیه به او ابلاغ شد. قوام‌الملک جواب داد تهدید نظام‌السلطنه در آن وقت برای مهاجمه به طایفه من دال بر بی‌اعتباری تأمینات او است والا من داوطلبانه حاضرم فقط به یکی از شرایط ذیل از قنسولخانه خارج بشوم:

یکی اینکه دولت ایران نوشته‌ای بسپارد که در ایام غیبت من از ایران سرپرستی املاک من را بنمایند و قروض من را بپردازند و از حاصل املاک مقرری هم به من برسانند مشروط بر اینکه پس از مراجعت من مجدداً املاک را به تصرف خودم بدهند. یکی اینکه دولت ایران به جنابعالی اطمینان رسمی بدهند که متضمن تأمین جان و آزادی طایفه من و استقلال املاک من باشد (و تأمینات مزبور بتوسط قنسولگری کتباً به من تبلیغ شده و تشریح بگردد که جنابعالی در صحت آن تصدیق دارید).

دیگر اینکه اگر يك فرمانفرمایی برای فارس تعیین بشود که عداوت شخصی با من نداشته باشد من حاضرم بتوسط قنسولگری تعهدنامه کتبی بسپارم که از ایران خارج

بشوم و تا هر مدتی که دولت امر بنمایند مراجعت ننمایم بدون تقاضای هیچ نوع تأمینات یا شروطی. پس از آنکه نظام السلطنه اصرار نمود که از شرح تأمیناتی که حکومت مرکزی به شما داده‌اند او را مستحضر بنمایم من مفاد دو فقره شرایط اولی فوق‌الذکر را برای او بیان نموده و اظهار داشتم که من وزیرمختار را کاملاً از این شرایط مسبوق نموده‌ام.

بعد از این نظام السلطنه شخصاً با قوام‌الملک مذاکره نموده و وعده داده بود که هر نوع اطمینانی برای تأمین او بدهد.

قوام‌الملک در جواب اظهار داشته بود که هر نوع اطمینانی از این بابت باید بتوسط سفارت دولت انگلیس به او برسد.

تا ۱۱ اوت هیچ مذاکره دیگری نشده و آن وقت صمصام السلطنه به قوام‌الملک تلگراف نمود که تعهد لازمه در باب تأمین او بتوسط نایب السلطنه و قنصلگری انگلیس خواهد شد و پس از حرکت او از فارس خودش به فرمانفرمایی کرمان و پسرش به ریاست ایلات خمسه منصوب خواهند شد و ترتیبات مقتضیه برای تأمین املاک او داده خواهد شد.

در جواب این پیشنهاد قوام‌الملک اظهار داشت که او باید اقلاً ۴۰ روز در منزل خودش متوقف بشود که قبل از حرکت امورات شخصی خود و امور وراثت نصرالدوله را تصفیه بنماید.

تا اندازه قلیلی که من از وضع صولت‌الدوله مشاهده نموده‌ام محققاً او هنوز حاضر است که حتی‌القوه به نظام السلطنه تقویت بنماید ولی قوای او که در عرض ۱۸ ماهه ماضی رو به ضعف نهاده بود ظاهراً در این تابستان بیشتر از پیش تحلیل رفته و در همین تازگیها يك عده کثیری از رؤسای ایلات مختلف به سرکردگی محمدعلی‌خان کشکولی و ایازخان دره‌شوری و احمدخان شش‌بلوکی رسماً به صولت‌الدوله نوشتند که من بعد از تأدیة مالیات امتناع خواهند نمود چونکه آنچه در عرض سه ساله ماضی پرداخته‌اند فقط صرف پر نمودن کیسه او شده و نیز اشعار داشته بودند که معیت او با نظام السلطنه در قتل نصرالدوله ایل قشقایی را نوعاً ننگین نموده.

هرگاه عطف نظری به فدویت تاریخی این ایلیاتیان نسبت به ایلخانی خودشان بشود مشهود خواهد شد که این عنوانی را که آنها نموده‌اند تا چه درجه جالب اهمیت است.

پس‌براین عجالتاً هیچ امید بهبودی در وضع دهات و اطراف نمی‌رود. ایالت در قاصر بودن از ساکت نمودن نواحی منقلبه امتحانات کامل داده. در ایام استقرار او به مسند حکومت کراراً مشهود گردیده که اقوال او در هیچ مسئله‌ای محل اعتماد نیست و منتها مسئله‌ای که در خیال او نفوذ کامل دارد پیش‌بینی منافع نقدی است. بدین لحاظ باید منتظر بود که دشمنان او با سکونت به مدافعه خود باقی خواهند بود تا زمانی که به عزل او موفق بگردند.

گمان نمی‌کنم در لزوم عزل يك همچو ایالتی که آنتریگت شخصی او باعث يك

همچو اغتشاش مهمی شده و مقاصد انقلابخواهی خود را بهیچوجه مستور نمی‌دارد هیچکس منکر باشد ولی دولت ایران که خود با این زحمات مصادم هستند و بی‌شبهه دچار ترتیب مشکلی شده‌اند متأسفانه مسئله در نظر آنها کهنه شده و معلوم نیست چه وقت در صدد اقدام جدی در این باب خواهند بود اگرچه بالاخره مجبور به تعقیب این روش خواهند شد و به نظر من یگانه وسیله امیدبخش همین است.

در اوایل ماه اوت دولت تا حدی در باب انفصال ایالت مجد شده بود که در صدد تعیین کارگذار [= کارگزار] به نیابت حکومت برآمده بودند و از قراری که خود نظام‌السلطنه و پیشکار او به من اطلاع دادند او را رسماً منفصل نموده‌اند و رئیس - الوزراء در این باب تلگرافی به مجتهد اعظم و رئیس قشون مخابره نموده بود ولی در این موقع يك شخص بی‌حالی مثل یدالله میرزا را مکفل [کفیل!] حکومت فارس نمودن باعث دوچندان شدن خرابیهای قبل و تکمیل شدن نواقص معایب ایالت سابق است.

نتیجه تلگراف مزبور این شده که عجالتاً قریب دو هزار نفر قشقایی و دشتستانی و دهاتی مسلح با نظام‌السلطنه نصفه غربی شهر را متصرفند.

در طرف شرقی شهر تقریباً ۱۰۰۰ نفر شهری و دهاتی از سکنه قراء حوالی تحت‌السلطه هستند و احتمال مجادله بین این دو دسته که باعث خونریزی بسیار است هر آن می‌رود و تا بحال بعدی تولید خصومت بین آنها شده که تمام این ایالت در بحران و هیجان است. بعلاوه حرکت ایل قشقایی به طرف جنوب برای قشلاق نزدیک است و این باعث ورود صولت‌الدوله و احتمال تجدید نمون روش ماه مه ماضی خودش خواهد شد. باضافه احتمال کلی می‌رود که ایلات خسته و وحشتی‌تر از اینها هم در این هرج و مرج عمومی شرکت بنمایند و در این صورت با يك فرمانفرمایی که خود قدم به عرصه یاغیگری آشکاری گذارده معلوم است چه ترتیب و خیمی در پیش است.

از تمام این تصورات معلوم می‌شود مادامی که يك استعداد دولتی برای دفع این اغتشاشات وجود نداشته باشد ما باید خود را آماده بنماییم که در صورت وقوع زد و خوردی اتباع انگلیس را که در معرض خطر واقع شده‌اند در شیراز حفظ بنماییم چونکه در هر حال یا از دوام این اوضاع خشم و غضب عمومی به هیجان آمده و باعث مجادله خواهد شد یا يك دسته‌ای برای حفظ جان خودشان مداخله در این امر خواهند کرد که آن هم جزو مجادله محسوب خواهد شد.

بنابراین وضع حالیه به نظر من نه فقط آتیه ناگواری را متضمن است بلکه عاقبت بسیار وخیمی را نشان می‌دهد.

در فارس هیچکس نمی‌تواند از نتایج سوئی که از تجزیه شدن قوای حکومت مرکزی ایران بعد از شروع به هیجان برای مشروطه حاصل شده صرف نظر بنماید.

امضاء ج. ج. ناکس

## نمره - ۳۳۳

مکتوب سر جارج بارکلی به سر ادوارد گری (واصله در ۲۷ دسامبر)  
 طهران ۱۱ دسامبر ۱۹۱۱ مطابق ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۹ [۱۸ آذر ۱۲۹۰]  
 آقا

با کمال افتخار سواد مکتوبی را که قنصل انگلیس از شیراز نگاشته لفا ارسال می‌دارم. این مراسله يك تاريخ جامعی از اغتشاشات تايستان گذشته شیراز است: قنصل ناکس در خاتمه مراسله خودش تصدیق از حسن خدمت مستحفظین سواره و پیاده قنصلگری شیراز نموده و بهمچنین از حسن مساعدت مستر اسمیت نایب رئیس تلگرافخانه هند و اروپا و منشی قنصلگری اظهار رضایت نموده. امیدوارم تصدیق مشارالیه از حسن خدمت مستحفظین سواره و پیاده و از مساعدت مستر اسمیت را مقرر خواهند داشت که به مقامات لازمه خاطر نشان بشود. من نیز در این موقع که مدت خدمت مستر ناکس قریب به منقضی شدن است مغتنماً اظهار کمال رضایت از کمکی که مستر ناکس در مدت کفالت قنصلگری انگلیس به من نموده می‌نمایم خصوصاً از اینکه بیشتر آن مدت اوضاع منقلب و مغشوش بوده.

اعمال او در تمام مدت مزبور با نهایت قابلیت بوده و کاملاً مطبوع واقع شده و تلگرافات و مراسلات او هم حاوی روایات و اخبارات سودمند از اوضاع منقلبه در عرض چندماهه ماضی است.

امضاء جارج بارکلی

## ملفوف در نمره ۳۳۳

مکتوب مستر ناکس قنصل موقتی به سر جارج بارکلی  
 شیراز ۲۰ اکتبر ۱۹۱۱ مطابق ۲۶ شوال ۱۳۲۹ [۲۷ مهر ۱۲۹۰]  
 آقا

با کمال افتخار خاطر محترم را مستحضر می‌دارم که پس از شرح معروضه در ۷ سپتامبر در باب کلیه اوضاع فارس وقایع سرعت جریان حاصل نموده و بالاخره منجر به عزل نظام السلطنه و منقضی شدن تحصن ۵ ماهه قوام‌الملک در قنصلگری انگلیس شد.

مستحفظین قشقایی که در اطراف قنصلگری گماشته شده بودند چنانچه در مکتوب ۷ سپتامبر ذکر شده تقریباً در ۷ سپتامبر عده آنها زیادتراً شده و جری‌تر هم شده بودند. دائماً مزاحم مستخدمین قنصلگری می‌شدند (یکی از آن مستخدمین را که نشان هم به کلاهش بود و بخوبی شناخته می‌شد سخت زده و لخت کرده بودند و سایرین را چندین ساعت توقیف نموده بودند). مستخدمین تلگرافخانه و سایر اروپاییان را هم همین‌طور اذیتها می‌نمودند.

در این موقع من در باب مزاحمت نوکرهای اتباع خارجه شکایت سخت به نظام السلطنه نمودم و دو روز بعد دسته‌های قشقایی را از آنجا حرکت دادند شاید بنا به تعلیماتی



که از طهران داده شده بود.

مطالبه غرامت مهاجمه‌ای که در این موقع نموده بودم بهیچ وجه مورد اعتنا نگردید.

ضمناً عصر ۷ سپتامبر يك عده کثیری از ایلات عرب و بهارلو در تحت سرکردگی ۹ نفر از رؤسای متنفذ خودشان در حوالی شیراز وارد شده و بعد از مجادله شدیدی با قشقاییان ایالت وارد شهر شده و شرحی به استعداد قنسولگری نوشته اخطار نمودند که برای تقاص قتل نصرالدوله آمده‌اند و از دولت مطالبه تسلیم نمودن نظام‌السلطنه و سایر محرکین را نموده‌اند و نیز اشعار داشته بودند که اگر برای اجرای این مقصود مجبور به اقدامات قهریه بشوند حفظ جان و مال اروپاییان را بعهدہ خواهند گرفت مشروط بر اینکه اجزاء و اتباع تمام قنسولگریها در يك نقطه جمع بشوند.

من بر طبق دستورالعمل شما جواب دادم که رؤساء باید از چپاول اماکن اتباع انگلیس جلوگیری بنمایند ولی این پیشنهاد آنها که اتباع انگلیس باید در يك نقطه جمع بشوند خارج از موضوع و قبول نشدنی است.

منازعات مختصره در حوالی شیراز اغلب واقع می‌شد تا در ۱۳ سپتامبر نظام‌السلطنه تمام توپهای دولتی را که عبارت از ۴ عراده توپ اطریشی ۷۵ هیلیمتری کوهستانی و دو عراده توپ قدیمی دهن‌پر بود به نقاط مختلفه بیرون شهر به سمت شمالی فرستاد و تا سه روز قسمت شرقی شهر را بمبارده کردند ولی بدون هیچ نتیجه قابل‌الذکری. در این موقع به تعقیب پیشنهاد کرنل کاکس که اگر قوام‌الملک را به دست رؤسای خمسه‌ای بدهیم محتمل است التیامی در اوضاع حاصل بشود (لیکن بعد از آنکه بدو تلگرافی از قوام به دولت ایران بگیریم مبنی بر اینکه تعهد بنماید با این ایلیاتیان در فاصله بعیدی از شیراز که تیررس نباشد توقف بنماید تا وقتی که خود آنها قراری در باب اوضاع فارس بگذارند). بنا به دستورالعمل شما من با ایالت در این موضوع مذاکره نموده و نظریات او را سؤال نمودم. نظام‌السلطنه بدون تأمل اظهار عقیده نمود که مادامی که قوام‌الملک در قنسولگری انگلیس محترمانه محصور است خیلی مأمون‌تر از این است که آزاد باشد و يك عده کثیری ایلیاتیان همراه او باشند و اگر آن‌طور نوشته‌ای هم که در نظر است بسپارد هیچ انتظاری نمی‌توان داشت که يك روز هم بتواند بر طبق آن عمل بنماید.

بفاصله مدت خیلی بعد از بمباردگان رئیس‌الوزراء تلگراف خیلی سختی به رئیس قشون مخابره نمود که از مداخله استعداد دولتی در این مخاصمه بکلی ممانعت بنماید. حکم او بی‌اثر ماند و صاحب‌منصبان و تابین نظامی در به کار بردن توپها مداومت نمودند. در عرض این مدت شب و روز شلیک تفنگ از طرفین ممتد بود و در ۱۶ سپتامبر بعد از آنکه بمباردگان قطع شد هر دو دسته به نقاط نزدیکتر آمده و قشقاییان در حمله بردن به نقاط مختلف شهر مجاهدت نمودند ولی از هر طرف که هجوم بردند بعد از تلفات کثیره عقب نشانده شدند.

روز بعد آرامی مختصری ظاهر شده و مجادله قدری تخفیف یافت و تلگرافی از

طرف دولت ایران به اعیان شهر رسید که مبنی بر عزل نظام السلطنه و تعیین رکن الدوله به جای او بود که تا زمان ورود او نیابت حکومت با میرزا حبیب‌الله‌خان پیشکار مالیه باشد.

در این موقع رئیس‌الوزراء تلگرافی به قوام‌الملک مخایره نموده او را از این ترتیب مخبر نموده بود و دستورالعمل داده بود که نهایت مساعدت را با میرزا حبیب‌الله‌خان بنماید.

در بدو وصول این خبر نظام السلطنه واضح نمود که برای این انفصال هم مجدداً مدافعه خواهد نمود و بواسطه فرستادن يك عراده توپ کوهستانی و يك عده کثیری سوار نزد صولت‌الدوله که در آن وقت در ۲۵ میلی به طرف شمال شیراز در قریه «بزآ» بود در این عزم خود راه شبه‌ای باقی نگذارد. در همان روز من معاون پیشکار مالیه را ملاقات نمودم و او به من اطلاع داد که میرزا حبیب‌الله‌خان برای به دست گرفتن عنان نیابت حکومت حاضر است ولی از عداوت صولت‌الدوله خیلی خائف است و حقیقتاً قبل از انقضای ۱۲ ساعت يك دسته قشقایی در تحت حکم یکی از نوکرهای شخصی صولت‌الدوله وارد خانه میرزا حبیب‌الله‌خان شده او را کتک زده با خود بردند و هر قدر از اموال شخصی و اسناد رسمی او که به دست آنها افتاد غارت کردند. او را به بزآ و بعد از آنجا به فیروزآباد برده و در آنجا قبل از آنکه بگذارند به شیراز مراجعت بنماید يك مبلغ گزافی از او اخذ نمودند و در ۱۹ اکتبر با حالت تکسر از صدماتی که در این سفر به او وارد شده بود مراجعت به شیراز نمود.

در این زمان اوضاع بیشتر از هر وقت منقلب شده بود. بازارها بسته بود و همین قسم باقی ماند تا انتهای نزاع تمام طبقات مردم در بیم و هراس چپاول و غارت شهر بودند و ورود صولت‌الدوله فقط درجه خوف مردم را دو برابر نمود که نسبت به وضع جاریه حق هم داشتند چون با حضور تقریباً ۱۲۰۰ نفر قشقایی مسلح در سنگرهای قسمت تجارتهای شهر یا در اردو در قرب و جوار شهر که با تقریباً ۲۲۰۰ نفر از ایل خمسیه و اهل شهر و دهاتیان که در سایر نقاط شهر در سنگر بودند و هر ساعت در مجادله بودند بجز عاقبت غارت شدن شهر انتظار دیگری نمی‌توانستند داشته باشند.

يك اقدامی که بعقیده من در این موقع تا يك درجه محتمل بود اسباب التیام اوضاع بشود این بود که اگر ممکن می‌شد قشقاییان به آرامی از شیراز خارج بشوند در صورتی که با ضعف قوایی که از صولت‌الدوله مشهود گردیده بدلیل کمی عده‌ای که توانسته فراهم بنماید با کمال مسرت می‌توان پیش‌بینی نمود که عربها فایق خواهند شد و هر جدیتی که آنها در خارج نمودن قشقاییان از نقاط باثروت شهر بنمایند بی‌تردید اول ضروری که وارد بیاورد به تجار انگلیس است.

بعلاوه همین عمل دستگیر و جلب نمودن نایب‌الحکومه برای اثبات یاغیگری آشکار صولت‌الدوله نسبت به دولت ایران کافی است و کلیه سبک رفتار او برای جسارت و مخالفت او دلایل واضح است.



لہذا من مصلحت چنان دیدم کہ پیشنهاد بنمایم بہ من اجازہ دادہ بشود کہ بہ او  
 اخطار بنمایم اگر او و متابعینش از حول و حوش شہر دور نشوند و حکومت مرکزی  
 را بہ حال خود نگذارند کہ بتوانند بہر نحوی مقتضی می‌دانند اعادہ نظم را در فارس  
 مستقر بدارند دولت انگلیس فوراً برای حفظ منافع خود اقدامات خواهد نمود.

در همان روز شرحی بہ صولت الدولہ نوشتہم مبنی بر اینکه از طرف وزیرمختار  
 دولت متبوعہ من بہ من تعلیمات دادہ شدہ کہ بہ شما اطلاع بدہم کہ حضور شما و  
 طایفہ شما در شیراز فقط تولید اغتشاش می‌نماید و ہرگاہ بواسطہ وارد شدن صدمہ  
 جانی و مالی بہ اتباع انگلیس مداخلہ ما لازم بشود تمام تحمیلات بہ گردن شما وارد  
 خواهد آمد.

بعد از مدتی تأخیر جواب داد کہ من برای استقرار نظم بہ شیراز آمدہ‌ام و محافظت  
 اتباع انگلیس را منظور خواہم داشت و ضمناً خواہش نمودہ بود کہ در آتیہ مکاتبات  
 رسمی را بہ توسط کارگذار [= کارگزار] با او بنمایم.

در این ضمن در ۱۹ سپتامبر رئیس‌الوزراء تلگرافی بہ قوام‌الملک مخابرہ نمودہ و  
 بہ او دستورالعمل دادہ بود حتی القوہ سعی بکند کہ از تحریکات نظام السلطنہ جلوگیری  
 بنماید و اعلانی ہم در این موضوع در شہر منتشر بنماید. بعد از آنکہ در باب عمل  
 نمودن قوام‌الملک بر طبق تلگراف مزبور، مادامی کہ در قنسولخانہ است، من از شما  
 تحصیل اجازہ نمودم مشارالیه شرح تلگراف را نزد پسر خود فرستادہ کہ طبع و نشر  
 بنماید. متعاقب این تلگراف یک تلگراف دیگری رسید کہ صمصام السلطنہ سؤال نمودہ  
 بود آیا قوام‌الملک برای کفالت امور فارس حاضر است یا خیر و اگر ضیغم الدولہ بہ  
 ایلخانی‌گری قشقایی منصوب بشود امید ہمراہی و معیت ایلات را با او می‌توان  
 داشت یا خیر؟ و نیز اشعار داشتہ بود کہ اگر قوام‌الملک این ترتیب را اجراء شدنی  
 تصور ننماید فرمانفرما بہ ایالت منصوب خواهد شد. قوام‌الملک جواب داد کہ بہ معیت  
 ایلات خمسہ اعتماد کامل می‌توان داشت و قشقایی‌ها ہم برقرارشدن ضیغم الدولہ را  
 استقبال خواہند نمود. باضافہ معزئی‌الیہ پیشنهاد نمود کہ دولت ایران اخطار خیلی  
 متشددی برای خروج صولت الدولہ بنماید.

بفاصلہ مدت خیلی بعد از این، تعیین فرمانفرما بہ ایالت را خبر دادند. از این  
 اقدام ظاہراً دولت ایران امیدوار بودند کہ از دوستی مابین صولت الدولہ و فرمانفرما  
 انتفاعی حاصل نمودہ و مابین صولت الدولہ و نظام السلطنہ را تفریق بنمایند.

در ۲۲ سپتامبر صولت الدولہ اعلانی منتشر نمود مبنی بر اینکه او در صدد خارج  
 نمودن اعراب از شیراز است و چون در داخل شہر بہ آنها حملہ خواہد نمود ہر  
 صاحبخانہ‌ای کہ از راہ دادن قشقاییان بہ خانہ خودش امتناع بنماید برای ہر نوع  
 خسارتی کہ از دخول قہری آنها بہ منزل او وارد بشود کاملاً مسئول خواہد بود.

فقط اقدامی کہ در این موضوع نمودند این بود کہ قشقاییان بہ یک محلہ‌ای کہ  
 بکلی بی طرف بودند حملہ نمودہ و در آنجا یک عدہ خانہ را غارت بلکہ منہدم نمودند.  
 بفاصلہ چند ساعتی اعراب در آنجا بہ قشقاییان هجوم نمودہ و بعد از یک روز تمام

جنگ سخت قشقاییان را با تلفات کثیره عقب نشانده.

پس از این منازعه ایلخانی وضع خود را در حالت ضعف و فتور دیده به تجار ایرانی اخطار نمود که او از محافظت راه بوشهر استعفاء داده بلکه ظاهراً از این معنی مقصودش این بود که چنانچه سابقاً مرسوم بوده تجار را مجبور بکند مجدداً از او استغاثه بنمایند که در حفظ منافع آنها قیام بنماید. در این موقع هم تدبیر او مودمند نگردیده بالاخره در صدد این برآمد که جبراً از تجار تلگرافات در تمجید و توصیف از خدمات غیرنافعه خودش به حکومت مرکزی صادر بنماید. ولی سایرین با مخابره از سیم انگلیس این تلگرافات را تکذیب نمودند. بهرحال بر همه واضح است که در آن زمان وضع صولت‌الدوله به قسمی نبود که بتواند تأمین طرقتی و عبور و مرور را عهده بنماید. مجملاً صولت‌الدوله از تصورات سابقه خود در همراه نمودن دسته تجار با خویش، بکلی صرف‌نظر نمود و جداً مشغول اخاذی از آنها شد حتی در بعضی موارد بقوه قهریه بعنوان اینکه آنها باید مصارف سوارهایی که او برای استقرار نظم در شیراز همراه خود آورده متحمل بشوند در صورتی که در همان حین آن سوارها با کمال بی‌پروایی در خارج شهر مشغول غارت اموال مردم بودند.

در همان اوقات لفتننت ویلسن را که بتازگی مأمور قنسولگری انگلیس در محمره شده بود و به شیراز می‌آمد يك دسته قشقایی در ۱۲ میلی شیراز لخت نمودند. خبر آمدن مشارالیه به شیراز خیلی دیر به من رسید و بنا بر اغتشاش عمومی من نهایت سعی را نمودم که تهیه يك عده مستحفظی برای او بنمایم یا اقلاً به او اطلاع بدهم که حرکت ننماید تا مستحفظ به او برسد ولی از مساعی من ثمری حاصل نشد و در پل فسا او با يك عده اشخاص مسلح مصادف شده که تمام ملزومات شخصی او را غارت نموده خود او را هم از اسب پایین کشیده ملبوس او را پاره نموده و بالجمله نهایت بدسلوکی را با او نموده بودند.

پس از آن ایلیاتیان در يك دهی در آن نزدیکی يك شبانه‌روز او را نگاه‌داشته و خودشان مشغول اعمال فضیحه و چپاول شده هر چیزی که به دست آنها افتاده بود به غارت برده و دهاتیان را با نهایت وحشیگری صدمه زده بودند. در این هنگام به صولت‌الدوله مراجعه شد و بالاخره امر نمود اموال او را مسترد نموده و خودش را هم تا قنسولگری بدرقه نمودند و عاقبت به سلامت وارد شد.

در ضمن اوضاع شیراز یوماً فیوماً متزلزل‌تر می‌شد. سبک رفتار صولت‌الدوله و اتباع او تخویف‌کننده بود. به اغلبی از اعیان شهر تهدیدات آشکار در مهاجمه و چپاول منازل آنها می‌شد. مجادله دائمی بدون انقطاع جاری بود و اخطارات متواتره از محلهای مختلف به من می‌رسید که عنقریب حمله‌ای به قنسولخانه هم خواهد شد. قشقاییان که آزادانه از این احتمال مذاکره می‌نمودند.

در این وقت تقاضاهای مکرره از منچستر و بمبئی برای حراست اتباع انگلیس و تجارتخانه‌های انگلیس از من می‌شد بهمچنین از طرف نماینده‌های محلی آنها و از طرف اتباع ایران از هر طبقه حتی حاکم بوشهر با نهایت نگرانی درخواست

محافظة فامیل خودش را که در شیراز بودند نمود.

کارگذار [= کارگزار] در جواب مراسله من که استفسار نموده بودم که دولت ایران چه اقدامی برای محافظت جان و مال اتباع انگلیس در نظر دارند نوشته بود که ایالت منفصل بکلی از مداخله در امور ایالتی امتناع دارد و نایب‌الایاله جدید هم از شیراز خارج شده و خود او هم از طرفیت مستقیم با رؤسای ایلات در این‌طور مسائل احتراز می‌نماید.

دو روز بعد از آنکه شرح این مراسله را به سمع شما رسانیده بودم کارگذار [= کارگزار] يك عدة قلیلی از سربازان ایرانی مندرس را جمع نموده و آنها را به اسم مستحفظ در اماکن مختلفه اتباع انگلیس متفرق نمود.

این سربازها هم بعد از اندک مدتی سعی نمودند که از صاحبخانه‌هایی که خود را مستحفظ آنها می‌دانستند فوق‌العاده بگیرند و اظهار نمودند چند ماه است حقوق نگرفته‌اند و از شیراز رفتند.

در این موقع من به اتباع انگلیس و به نماینده‌های واقعی تجارتخانه‌های انگلیس که توانستند من را اقناع بنمایند که حقیقتاً مال‌التجاره انگلیسان در اماکن آنها هست بیرق تقسیم نمودم.

این اقدام با مقتضیات کنونی و وضع جاریه البته مکفی نخواهد بود چونکه پر واضح است که يك گله ایلیاتی که بسیاری از آنها شاید هرگز يك نفر اروپایی را هم ندیده‌اند همینکه دست به غارت عمومی بکشایند ملاحظه ترتیبات بین‌المللی یا خوف جبران عاقبتی، آنها را ممانعت از عمل خودشان نخواهد نمود و نظر به فقدان قدرت مأمورین محلی که حتی نمی‌توانند يك جدیت اساسی هم در محافظت جان و مال اتباع خارجه بنمایند من هیچ شق دیگری جز این نمی‌توانم فرض بنمایم که از طرف دولت انگلیس به صولت‌الدوله اخطار بشود که فوراً از اینجا خارج بشود ولی يك اقدام کافی برای حفظ منافع انگلیس باید بشود.

در عرض این چند روزه جنگ بدون هیچ سکنه امتداد داشت و نتیجه آن شکست متواتره قشقاییان بود و در ۲۹ سپتامبر قریب ۱۵۰۰ نفر عرب به امداد همسران خود از معابر گذشته به مقامات دسته مخالف در طرف شمالی شهر حمله بردند و آن محل‌ها را بدون تصادف با تلفات قابل‌الذکری از دشمن تخلیه و تصاحب نموده و از قشقاییان منهزم عدة کثیری مقتول نمودند و بالاخره وارد شیراز شده و در محله‌های شرقی شهر به رفقای خود ملحق شدند که عدة ایلیاتیان در آن قسمت شهر بالغ بر ۳۰۰۰ نفر شد.

در این موقع که فتح عاقبتی خمسه‌ای‌ها متحتم گردیده بود (و حقیقتاً کار صولت‌الدوله بجایی رسیده بود که یکی از منسوبان خود و رسولهای دیگر را برای طرح آشتی نزد قوام بفرستد) من به رؤسای ایلات خمسه شرحی نوشته و صورت خانه‌هایی را که اتباع انگلیس در آنها سکنا دارند و اماکنی را که مخصوص تجارت و مشاغل آنها است فرستاده و توضیح نمودم که در صورت لزوم باید نهایت احتیاط به عمل

بباید که محل‌های مزبور مأمون و محفوظ بماند.

در سوم اکتبر وقتی که جدال عمومی هنوز در کار بود من به صولت‌الدوله نوشتم که به من تعلیمات داده شده که به او اخطار بنمایم اگر سریعاً جمعیت خود را بر ندارد و از حوالی شهر نرود وزیرمختار دولت متبوعه من از دولت خود درخواست خواهد نمود که اقدامات عاجل در حفظ منافع انگلیس بنمایند. در ضمن به رؤسای ایل خمسه هم اخطار نمودم که هرگاه خسارتی به جان و مال اتباع انگلیس وارد بباید وزیرمختار دولت متبوعه من از دولت خود درخواست خواهد نمود که اقدامات لازمه را برای دریافت غرامت آن از آنها به عمل بیاورند. رؤسای مزبور در جواب مراسله من نوشته بودند که حتی القوه سعی خواهند نمود که اروپاییان را محفوظ بدارند و سواد تلگرافی را هم که رئیس‌الوزراء به آنها مخایره نموده بود که آنها باید در شیراز توقف بنمایند و به خدمتگزاری ایالت قیام بنمایند لفاً ارسال داشته بودند. از صولت‌الدوله جوابی به من نرسید و دو روز بعد از آن بنه او و نظام‌السلطنه در تحت حفاظت يك عده کثیری سوار از شهر خارج شد.

مقارن همین ایام بود که قوام‌الملک يك نوشته‌ای را که صولت‌الدوله قبلاً امضاء نموده بود مهر نمود و آن نوشته مبنی بر این بود که کلیه اموال منسوبه به توسط طرفین باید مسترد بگردد و طرفین باید فوراً استعداد خود را از شهر خارج نمایند و هر حاکمی را که دولت ایران تعیین بنماید طرفین قبول بنمایند و صولت‌الدوله باید در محافظت راه بوشهر مداومت بنماید. لازم به اظهار نیست که به این قرارداد هیچ وقتی نگذاردند و شرایط آن را تکمیل ننمودند و قوام‌الملک بحدی آن را معتنا [معتنابه] فرض نمی‌نمود که حتی سواد آن را هم بر نداشت.

قصد صولت‌الدوله از این بازیچه (به قسمی که رسوله‌های خودش علناً تصریح نمودند) این بوده که به این واسطه از وقوع اختلال بین قامیل و منسوبان خود بجهت این مغلوبیت جلوگیری نموده باشد و در ماده قوام‌الملک اگر فرض بشود که مقصود او از تزدادن به این قرارداد اثبات صمیمیت خودش در آسایش نوع بوده چندان بی‌مبنی نیست چون کلیتاً برای شخص او انتفاعی نداشته و برای اهالی شیراز نافع بوده.

همان روز غروب صمصام‌السلطنه تلگرافی به قوام‌الملک مخایره نمود که مشعر بر تعیین احتمالی علاءالدوله به ایالت و تفویض ایلخانی‌گری قشقایی به ضیغم‌الدوله بود و ضمناً اظهار نموده بود که علاءالدوله بدون حاصل نمودن اطمینان از معیت قوام قبول ایالت را نمی‌نماید.

همینکه قوام‌الملک این مسئله را موضوع بحث قرار داد به من اظهار نمود که تا عموم رؤسای خمسه هم قسم نشوند که به این اتحاد منظوره تقویت کامل بنمایند و تا از طرف من به او قول داده نشود که در صورت تفویض نیابت حکومت به او، دولت انگلیس با او همراهی خواهد نمود نمی‌تواند جواب کافی به این تلگراف بدهد.

من بموجب دستوری که داشتم به او جواب دادم که اگر او رسماً به نیابت حکومت منصوب بشود می‌تواند دولت انگلیس را با خود همراه و مساعد بداند.

روز بعد نظام السلطنه و صولت الدوله از شیراز حرکت نموده و شب را در ۶ میلی شیراز اردو زدند و صولت الدوله علناً اظهار داشته بود که در راه بوشهر اغتشاشی برپا خواهد نمود که تا حال مشابه آن دیده نشده باشد. بی شک می توان از يك بابت اخطار ما را باعث حرکت او فرض کرد ولی از يك بابت که بیشتر احتمال می رود این است که چون همراهان او متدرجاً از دور او متفرق می شدند و با اینکه موقع کوچ به قشلاق در پیش بود این عمل بیشتر تعقیب می شد و نگاهداری از آنها برای او خالی از اشکال نمی بود، معزیه سبقت نموده و بواسطه حرکت خودش از وقوع تزلزل بین آنها جلوگیری نمود.

در همان شب رئیس الوزراء و وزیر داخله تلگرافی به قوام الملك مخبره نموده او را به سمت نیابت حکومت اختیار تامه دادند و به او اطلاع دادند که ۵۰ هزار تومان اعتبار در بانک شاهنشاهی ایران به او داده اند که يك عده سوار خمسه ای تا زمان ورود ایالت نگاه دارد. قوام الملك از قبول این امر خیلی منزعج بود و کراراً برای من تصریح نموده بود که بدون توسل به اقدامات مجدانه نمی شود تمشیت کامل مستقر داشت و از مبادی تحریکات جلوگیری نمود و اگر بخواهد این عمل را مجری بدارد عموماً بر این عقیده خواهند شد که این اقدامات علائم انتقام شخصی است. بنابراین قبل از وصول این تلگرافات او به دولت ایران تلگراف نموده و اصرار کرده بود که اگرچه مدیر السلطنه شخصاً شیرازی است ولی در عرض این چند ماهه بکلی خود را بیطرف قرار داده و شخص پلتیک دانی است و برای اداره نمودن امور ایالتی که به خودش تفویض شده او خیلی مناسب تر است.

روز بعد قوام الملك رأی خود را به خروج از قنسولگری قرار داد و يك ازدحام کثیری از همان اهل شهر که در ۵ ماه قبل برای ریختن خون او اجماع نموده و فریاد و فغان می کردند در خارج قنسولگری برای استقبال او جمع شده بودند.

به فاصله وقت کمی قریب دو هزار نفر از ایللیاتیان خمسه ای هم با تمام رؤسای خودشان به آنها ملحق شدند. انتظام الممالک (که حالا نصرالدوله است) و اسعد السلطنه ایلخانی سابق قشقایی هم حاضر شدند. پس از آن رؤسای مزبور يك آمدند که اظهار انقیاد به قوام الملك بنمایند و در برابر او به زانو درآمده دست و زانوی او را می بوسیدند. بعد از اتمام این عمل معزیه ای به آنها را مخاطب ساخته شرح مفصلی عنوان نمود مبنی بر اینکه تاکنون در هیچ تاریخی ثبت نشده که يك همچو عده ای برای حفظ قانون و نظم در اینجا جمع شده باشند و امیدوار است که پس از حصول این تجربه بیشتر از پیش در خدمتگزاری و جانفشانی برای نظم و اتحاد با یکدیگر خواهند کوشید.

در جواب بیانات او اظهار کمال فدویت نموده و در خدمتگزاری به دولت و خود معزیه ای به اطمینان دادند.

پس از آن قوام الملك امر نمود که ایللیاتیان به دو قسمت منقسم بشوند و خودش و پسرش از طرق مختلف حرکت نمودند.

این احتیاط صحیحی بود که او نمود چون چند دقیقه بعد از خروج او از قنسولخانه صدای شلیک شدیدی بلند شد که از سنگرهای ده بزرگ که یکی از محال واقع به طرف شمال شیراز است و یکی از دشمنان قدیم قوام علی اکبر خوردل با ۸۰ نفر در آنجا در کمین او بودند دفعتاً به طرف قوام شلیک نموده بودند.

در این شلیک ۵ نفر از سوارهای عرب مقتول و قریب ۱۲ نفر مجروح شدند که یکی از آنها بفاصله يك ذرع از قوام الملك تیر خورده بود. او سر خود را عقب کشیده بود و گلوله با او مصادف نشده بود و با نهایت جدیت مشایعین خود را که قریب ۱۵۰۰ نفر بودند از هجوم به ده بزرگ ممانعت نموده بود والا نتیجه آن، غارت تمام بازار که مستقیماً با محل مزبور اتصال دارد می شد.

ایلیاتیان مزبور بالاخره به متواری نمودن سیصد چهارصد نفر شتر که در آن حوالی به چرا مشغول بودند خود را متسلی نمودند ولی این عده شتر برای حمل مقدار کثیری مال التجاره که در يك کاروانسرای در آن نزدیکی دسته شده بود تهیه شده بود. این مال التجاره تقریباً بالتمام متعلق به اتباع انگلیس بود و علی اکبر یقین داشت که بواسطه بودن آن متاع در آنجا خودش از مهاجمه مناصمین محروس خواهد ماند. بهر حال با تحمل زحمات بسیار مال التجاره مزبور از يك همچو محل خطرناکی حرکت داده شد و يك عده از شترها را قوام الملك پیدا کرده و مسترد داشت ولی قریب ۱۵۰ نفر از آن هنوز مفقودالثر است و یحتمل همین قسم بماند.

خود علی اکبر سالماً عزیمت نموده که در فیروزآباد به صولت الدوله ملحق بشود. علی الظاهر مقدمات این حادثه کاملاً ترتیب داده شده بود چون از قرار اطلاعاتی که من تحصیل نمودم دو دسته تفنگچی دیگر هم از طرف مخالفین در راههایی که تصور می نمودند قوام هنگام عزیمت از قنسولخانه به طرف منزلش از آنجاها عبور خواهد نمود گماشته شده بودند.

در همان روز شروع به آنتریگه های مشابه به تحریکات پاییز ماضی شد که منجر به غارت محله یهودیان گردید و بعضی از رؤسای یهودیان با نهایت هراس و تزلزل نزد من آمده اطلاع دادند که يك زن مسلمانی که دستگیر شده يك جلد قرآن برده در محله یهودیان در چاه فاضل آب انداخته و اظهار نمودند که این عمل به تحریک نصیر الملك واقع شده. من فوراً به قوام الملك نوشتم که این مسئله به من رجوع شده و تأکید نمودم نهایت توجه و مراقبت را در وارد نشدن صدمه و زحمت به اهالی غیرمسلمان به عمل بیاورد.

او در جواب نوشته بود که ضعیفه مرتکبه را دستگیر نموده و اطمینان داده بود که خوشبختانه مسئله خیلی زود کشف شده و اسباب بروز نتایج غیرمرضیه نخواهد شد. از قراری که به من خبر رسیده مبالغه گزافی پول به نصیر الملك و عطاء الدوله رسیده و از قرائن همچو مستفاد می شود که این آنتریگه های مخفی که متدرجاً به ظهور می رسد منتهی به يك آشوبی قبل از ورود ایالت جدید بشود.

در این موقع تعیین علاء الدوله به فرمانفرمایی رسماً اعلان شد و متعاقب آن منصوب



شدن ضیغم الدوله (که ملقب به سردار احتشام شده) به ایلخانی‌گری قشقایی و صولت السلطنه به ایل بیگی‌گری اشاعه یافت. نظام السلطنه هم از حوالی شیراز به طرف املاک خودش عزیمت نموده و در خشت اقامت نموده و صولت الدوله بعد از يك هفته توقف در حوالی جره که کاملاً از گزارش اوضاع و وقوع تعلیمات خودش مستحضر بشود به طرف فیروزآباد حرکت نموده و الحال وارد آنجا شده.

در ضمن ایلیاتیان که به طرف قشلاق در حرکتند بیش از هر وقت مشغول اعمال خودسرانه هستند و در ۱۱ اکتبر تمام سیمهای تلگراف به بوشهر را مقطوع نمودند. این خسارت وارده به سیمها بکلی خودسرانه و بی‌باکانه بوده سیمهای طولانی از تیرها پایین کشیده و قطعه‌قطعه شده.

۴ نفر غلام تلگراف که بدفعات مختلف برای امتحان خرابی سیم فرستاده شده مادامی که هنوز در نزدیکی شهر بوده‌اند بکلی لختشان کرده و تمام آلات کار آنها و تلفن نقاله آنها را به سرقت برده‌اند. صولت السلطنه که اسماً به سرپرستی ایلات مهاجر منصوب است یا بی‌میل بود یا نمی‌توانست تهیه مستحفظ برای عملجات و کارگران زیر سیم بنماید فقط در ۱۹ اکتبر بعد از ۱۰ روز خرابی کلی سیم، يك تعمیر مختصری شده که از سه رشته سیم يك رشته به‌کار افتاده. وضع جاده هم [که] روز بروز مغشوش‌تر می‌شد تا حالا بکلی تردد در آن قطع شده.

در عرض سه ماهه ماضی سرقتهای متعدد از يك بار دو بار مال التجاره انگلیس در جاده بوشهر واقع شده (در يك وهله معادل ۴۰۰ لیره تریاک به سرقت رفته) و در اواخر سپتامبر نظر به اهمیت اوضاع شیراز و احاطه کامل پلتيك ظلمانی ایلیاتی من هم روش تجار ایرانی اینجا را تعقیب نموده و سفارش نمودم به تجارتخانه‌های خودمان در بوشهر دستورالعمل داده شود که حمل مال التجاره را موقوف بدارند.

در جاده شمالی تقریباً در عرض ۱۰ هفته يك قافله بسیار زیادی تهیه شده و در غره سپتامبر از طریق سرحد برای اصفهان حرکت نموده و بعد از پرداخت مبلغ گزاف به مستحفظین قشقایی سالمأ به اصفهان رسیدند. از آن تاریخ بواسطه کوچ نمودن ایلات از ییلاق جاده شمالی هم بکلی مسدودالعبور شده و جاده خط تلگراف بحدی مغشوش بوده که قوافل جرئت حرکت از شیراز را ننموده‌اند.

این رویه اوضاع بالاخره منجر به يك سرقت عمده در حدود شمالی فارس شد که در ۱۲ اکتبر يك قافله‌ای که مرکب از ۷۰۰ قاطر حامل شمع و تریاک متعلق به اتباع انگلیس از اصفهان به شیراز بوده چنانچه تا حال مکشوف گردیده با سارقین کهکلوئی [کهگیلویه‌ای] مصادف شده و اموال مزبور را بکلی سرقت نموده‌اند.

در همان ایام میس رس يك خانم دکتر انگلیسی را که بستگی به هیچ هیئت مذهبی یا غیره ندارد و بالشخصه کار می‌کند لخت نموده تمام دارایی او را سرقت نموده کتک بسیار به او زده سر و پای برهنه، او را رها نمودند که مجبوراً پیاده خود را به آباده رسانیده. هنوز خانم مزبور در آنجا منتظر موقعی است که امنیت در جاده حاصل بشود و به شیراز بیاید و چون تمام آلات و ادویه او را سرقت نموده‌اند متأسفانه نمی‌تواند

در همانجا هم مشغول طبابت بشود.

چند روز بعد نزدیک همان نقطه يك دسته سرباز ایرانی که ۳۰۰ نفر بودند از بقیه قشون سیار فارس که بی‌موجب و نیمه برهنه از شیراز حرکت نموده بودند با حملات سارقین مصادف شده و بنا به خبری که به من رسیده ۱۰ نفر مقتول و ۲۰ نفر از آنها مجروح شده‌اند. بعقیده من در این دو فقره حملات مشهود می‌گردد که درجه سببیت و بی‌پروایی این ایللیاتیان حالا به چه پایه رسیده است.

در موضوع خانم رس شغل او يك نوع پیشه‌ای است که تا حال همیشه در تمام نقاط این مملکت يك تذکره عبور بقاعده‌ای بوده؛ قشون دولتی هم که در عرض سنوات ماضیه همیشه بحدی مفلوک بوده‌اند که واجب‌الرعیه بودند خصوصاً در مقابل سارقین مسلح و مکمل، این بیچاره‌های بی‌اسلحه و ملبوس نوعاً باید حقیر شمرده بشوند و صرف نظر از آنها بشود.

وضع شیراز به نحوی است که بهیچ وجه اطمینان بخش نیست. وضع طرق و شوارع هم که بیش از هر وقت منقلب و مغشوش است کلیتاً هرج و مرج عمومی در تمام این خطه به درجه‌ای رسیده که نمی‌توان در طهران آن را مطرح نمود. بی‌اعتنائی کلیه دوائر مرکزی و نماینده‌های آنها که من در راپورت سابق خودم شرح کشافی نقل نموده‌ام پیوسته در تزايد است خصوصاً بعد از حوادث جدید.

تلفات در شیراز در عرض منازعه تابستان ماضی بنا به روایات موثقه به ۴۶۰ نفر رسیده. در عرض ماه ژوئیه و او [اوت] و سپتامبر متجاوز از ۲۰۰ زخم گلوله و ۳۰۰ جراحی از غیر گلوله را دکتر وولت و معاونش عمل نموده‌اند که در اغلب اوقات فرصت معالجه آنها را نداشتند.

يك همچو تلفاتی را که اگر حافظه من به اشتباه نرفته باشد دو برابر تلفات در تمام جدال سنه ۱۹۰۹ در طهران و اطراف آن است و نتایج سوئی که از آن حادث شده و اوضاع فارس را دگرگون نموده اقدامات خیلی مجدانه و کافی باید علاج بنماید.

يك مسئله دیگر که عقاید محلی متوجه به آن است و خیلی اهمیت به آن قرار می‌دهند این است که این بمباردمان بی‌اثری که در شیراز شد ابهت حکومت مرکزی و عقاید کمپنه‌پرستی را که ایللیاتیان به قوای دولت و توپخانه او داشتند و يك نوع تهدیدی در اذهان آنها بود بکلی معدوم نمود. از طرف دیگر بواسطه مقدار کثیری غله که در مزارع و قراء غارت و تلف شده و کشت و زرع نشدن در محال بیلاقی بواسطه شدت پرودت هوا در زمستان ماضی، احتمال کلی می‌رود که عنقریب بروز قحطی بشود.

باضافه مسئله پولی جانب اهمیت شده ۸۰ هزار تومانی که از فوریه گذشته دائماً اظهار می‌شد که حکومت مرکزی برای مخارج یکساله اول ژاندارمه ژنرال‌مالتا فرستاده است هنوز به شیراز نرسیده و ۵۰ هزار تومانی که قبل از خروج قوام‌الملک از قنسولخانه وعده دادند برای نگاهداری يك عده سواری که خیلی لازم بود پردازند



هنوز صحت حاصل ننموده و يك عده قلیلی قشون منظم که هنوز عزیمت ننموده‌اند نه ماه جیره و مواجب طلبکار هستند.

پس از سه ماه اغتشاش کامل که دولت ایران هیچ اقدامی در جلوگیری از آن ننموده‌اند ظاهراً بالاخره رأیشان بر این قرار گرفته که علاءالدوله و ضیغم‌الدوله را به فارس بفرستند آن هم نه قبل از تجربیات دیگر.

در اوایل ماه ژوئن ماضی من اظهار عقیده نمودم که يك همچو اقدامی احتمال کلی دارد اسباب امیدواری به بهبودی اوضاع بشود. در آن وقت همه نوع امیدی بود که يك همچو تغییری را بدون اشکالات بتوان مجری داشت. کلیه اهالی باستانی صولت‌الدوله و اقوامش از قدیم‌الایام علاءالدوله را بعد از ظل‌السلطان اول شخص شناخته‌اند که بتواند از عهده حکومت فارس برآید. آن وقت ضیغم‌الدوله در اصفهان بود و طوایف قشقایی هم خیلی نزدیک و اگر به خاطر بیاوریم به چه نوع وجد و اشتیاقی در زمان تعیین ظفرالسلطنه يك سال قبل به حکومت آنها دور (ضیغم‌الدوله) جمع شده بودند هیچ جای شبهه‌ای باقی نمی‌ماند که با يك تقویت اسمی دولت ایران، او می‌توانست به تمام ایل احاطه و استیلا حاصل نموده و اشخاصی را که مقتضی می‌دانست به کلانتری آنها بگمارد.

حالا بکلی مسئله برخلاف است و برای او خیلی مشکل است که بتواند نزدیک ایل هم برسد شاید تا دو ماه بعد از انفصال صولت‌الدوله هم نتواند مقامات جزء را که حالا اشخاص برای آن مقامات تعیین شده در تحت سلطه خود بیاورد. بعلاوه ممکن است اغلب از کلانتران مخالف میل او باشند و مدعی او، آنها را گماشته باشد که هزار نوع تحریکات به ضد او نموده و طبقات ایل را به ضیغم بشورانند.

با وجود این اگرچه نمی‌توان انتظار داشت که این عمل حالا آن اثری را داشته باشد که قبل از بروز اغتشاش عمومی می‌داشت مع ذلك اسباب امیدواری هست که اقلاً بواسطه خروج موقتی صولت‌الدوله از میدان پلتیک فارس، يك نتیجه‌ای حاصل بشود که من آن را يك نوع عطیه آسمانی غیر محدودی می‌دانم.

در عرض ۱۸ ماهه ماضی، هم من و هم قایم‌مقام سابق من، برای این تصور دلایل کافی داریم که منشأ عمده اغتشاش و شورش در فارس صولت‌الدوله بوده و شدت طمع و خودپسندی او باعث تهدیدات بسیار شده و اطمینانها و خودستاییهای مکرر او به دولت انگلیس برای تجارت ما بکلی بی‌مفرد و لغو بوده. در عرض واقعات تابستان ماضی این مفهومات کاملاً درك شده که متدرجاً در صدد یاغیگری علنی به ضد دولت برآمد و دهات را بکلی غارت نمود و سواران او خودسرانه سیمهای تلگراف را مقطوع نمودند. از طرف دیگر اصراری دارند که صولت‌الدوله برای تجارت انگلیس مساعدت دارد و انفصال او باعث افتتاح طرق اتساع نفوذ بختیاری در خط فارس و عربستان خواهد شد که چندان مطلوب نیست. اولاً عقیده شخصی من بر این است که هر رئیسی که کمترین تسلط را به قشقایی داشته باشد می‌تواند به طریق اکمل امنیت را در راه بوشهر مستقر بدارد (بجز در مقابل حملات شدید)

بویراحمدها که غالباً در اوایل زمستان واقع می‌شود و با بودن صولت‌الدوله هم چندان تفاوتی با سابق نداشته) - بدون لزوم هیچ نوع تحریفی در حمل و نقل یا امورات پلتیکی که ایلخانی سابقاً در مراقبت آن خود را مستغنی می‌دانست. و نیز لازم است ذکر بنماییم که در بابت اموال مسروقه در ایام مسئولیت او هیچ مبلغ معتناهی متناسباً از بابت غرامت آنها به توسط او وصول نشده.

يك نکته قابل‌الذکر دیگری هم هست که يك فقره سرقتی که امسال تابستان در راه سرحد اتفاق افتاده که بکلی در خاک قشقای بود سرقت يك جعبه ۱۵۰۰ تومانی پول بانک شاهنشاهی بود که در چند صد ذرع فاصله از چادر خود صولت‌الدوله سرقت نمودند.

منشأ اعتبارات او بمنزله يك حافظ تجارت بودن ظاهراً از این رو است که رئیس قشقای و مستحفظ طرق در عوض حفظ تجارت بیشتر در صدد اغتشاش تجارت بود که بعنوان سد نمودن طرق حمل و نقل تجار را تهدید نموده و پلتیکا<sup>۲</sup> و نقداً از آنها انتفاع حاصل می‌نمود.

در خصوص این مسئله که انفصال صولت‌الدوله باعث تولید عداوتی بین علاءالدوله و ضیغم‌الدوله و قوام‌الملک با قشقای و تشدید منافع بختیاری خواهد شد از آنچه من از امورات ایلپاتی فارس درک نموده‌ام این مبنا که يك عداوت طایفه‌ای بین بختیاری (که نماینده آنها در فارس قوامیها هستند) و قشقای موجود است بکلی بی‌اساس است. تا اندازه‌ای که بر من معلوم شده يك عده معین از خوانین بختیاری بی‌شک عداوت مغلظه شخصی با صولت‌الدوله دارند.

این عداوت که بهیچوجه مستور نیست ظاهراً جدیدالبنی است و مورث تعجب نیست که بختیاریان با اعتباراتی که در مؤسین نیکوی مشروطه‌بودن دارا هستند باید با يك همسایه خودشان که مؤسس يك حکومت دیکتاتوری در فارس شده مخالف باشند. فقدان عداوت واقعی بین طوایف بعقیده من مسلم است و محتاج بحث نیست چونکه در عرض چند ماهه ماضی که قشقایان در حدود بیلاقی خود متوقف بودند بهیچوجه در صدد این برنامه برنیامدند که به خاک بختیاری دست‌برد بزنند در صورتی که هرکس می‌داند بواسطه اعزام مردان جنگی بختیاری به طرف شمال چندین ماه خاک آنها بی‌مستحفظ مانده بود.

اختلافات بین قوامیها و قشقایها هم بیشتر عداوت شخصی است که فقط از زمان صولت‌الدوله ظاهر شده. بعلاوه قوام‌الملک شخصاً با هر سه برادر صولت‌الدوله که ضیغم‌الدوله و صولت‌السلطنه و علی‌خان حشمت‌السلطان هستند کمال دوستی را دارد. بهمچنین با اغلبی از خوانین پیشقدم آنها از قبیل محمدعلی‌خان کشکولی و احمدخان شش‌بلوکی و قشقایان کلیتاً هیچ‌چیز بجز دوستی و روابط حسنه با طوایف خمسه نداشتند.

(۱) اصل: سابتی. - م.

(۲) چنین است در اصل. - م.

بنابراین معلوم می‌شود با وجود يك ایلخانی که هرگز همسایه‌های خود را به طریق صلح آمیز و مسالمت دعوت ننموده باید همچو انتظاری هم باشد. بدبختانه با به هم خوردگی و انقلاب جدید همه طبقات در فارس کسی نباید همچو امیدی را داشته باشد که این طور نتیجه حاصل بشود.

خسارتهای فوق‌العاده‌ای که در شیراز در عرض این جدال وارد شده احتمال کلی دارد بحدی تولید عداوت منتقمانه نموده باشد که اثرات آن سالها در میان طوایف باقی بماند. ضمناً در آتیه نفوذ حکومت مرکزی همچو اثری را نخواهد داشت که يك رئیس بتواند ایلات را بحد کافی در تحت اطاعت خود بیاورد خصوصاً مادامی که خوانین جزء مشاهده نموده‌اند که سلطه شخصی تا چه پایه و مایه خواهد رسید، بسهولت زیر بار انقیاد و اطاعت رئیس دیگری نخواهند رفت.

از قرار اطلاعاتی که من در ضمن حوادث واقعه در اینجا در عرض ۶ ماهه ماضی حاصل نموده‌ام محل شبهه‌ای باقی نمی‌ماند که ایران بدون تقویت نمی‌تواند موفقانه این طور اوضاعی را که در فارس به اهمیت حالیه است بطریق اکملی اصلاح بنماید. کسی نمی‌تواند بسهولت از خاطر محو بنماید که در يك سال قبل دولت ایران در جواب دولت انگلیس در باب ناامنی طرق جنوب ایران با چه صدایی در شیپورها نواخت که نظام السلطنه و ژنرال مالتا و اردوی سیار فارس بفوریت به شیراز فرستاده شد. حکمران آنها بعد از آنکه این خطه را دچار قتل و غارت و هرج و مرج عمومی نمود که چند ماه است شغل من روایت وقایع آن است حالا مقام خود را رها نموده و سرگردان است. از ژاندارم جنرال مالتا که بواسطه اغتشاش و خرابی وضع مأمورین محلی تا حال يك نفر بوجود نیامده و ظاهراً همه چیز را فراموش نموده ۵ هزار نفر قشونی که در فیروئری [فوریه] گذشته در اینجا برقرار شد بکلی معدوم شدند و کلیتاً منحصر به ۳۰۰ نفر اشخاص مندرس شدند که هنوز به مطالبه حقوق ۹ ماهه خود باقی هستند و از توپهای مرسوله با قشون سیار يك عراده را که سارقین بهارلو گرفته و مابقی اثرات آتشبار خود را در شیراز بروز دادند، همچو معلوم می‌شود که تمام این تدارکات برای این بود که يك قسمت منظم این خطه را منقلب و باقی را ویران بنمایند.

تقریباً در تمام قراء واقعه در دشتهای خرم اطراف شیراز یا حاصل را غارت نموده یا پایمال نموده‌اند و تنها منشأ عملیات مشهوره دولت ایران بیشتر از هر وقت باعث بدبختی و فلاکت شده با بی‌قاعدگی و رنجش زیادتر. از این رو آنچه در اوضاع فارس دقت بشود هیچ علامتی دیده نمی‌شود که بتوان تصور نمود دولت ایران حالا از سال قبل بیدارتر شده و ملتفت مسئولیتهای خود گردیده و دلیلی هم در ضمن نیست که اگر درصدد اصلاحات برآیند مجدداً همان نتیجه سابق را نخواهد بخشید و کماکان منجر به يك عاقبت وخیمی نخواهد شد.

در خاتمه این مشروحه بی‌ترتیب جسارتاً خاطر محترم را به این نکته معطوف می‌دارم که مستحفظین سواره و پیاده (از سواره ۲۵ و پیاده نظام ۷۹) مأمور اینجا در عرض ۵ ماهه تحصن قوام‌الملک در قنسولخانه در محاسن خدمتگزاری خود فروگذار

نموده‌اند. در عرض این مدت احتیاط فوق‌العاده لازم بوده و مستحفظین مزبور با کمال شوق و لیاقت به کشیک دائمی قیام نموده‌اند که خیلی بیش از اندازه قانونی آنها بوده. من نیز مغتنماً اظهار کمال تشکر را از مستر اسمیت معاون ریاست تلگرافخانه هند و اروپا می‌نمایم هم از بابت مساعدت‌های پرقیمت او به من در مسئله ایلات که از تجربیات ۲۰ ساله او در بین آنها من استفاده کامل نمودم و هم از بابت مساعدت او بر ارسال بسیاری از مکاتبات محرمانه من در مواقعی که من سخت گرفتار کثرت مشغله بوده‌ام. من نیز جسارت نموده و خاطر عالی را از وضع خدمتگزاری قابل تحسین میرزا فضل‌الله‌خان منشی قنصلگری مستحضر می‌دارم که اگرچه مستخدم دائمی دولت نیست و اسماً روزی ۴ ساعت به استخدام قنصلگری پذیرفته شده ولی تقریباً تمام وقت خودش را آزادانه و صمیمانه مصروف داشته که در عرض مدتی که قوام‌الملک در اینجا بود و کارهای ایرانی فوری پیدا می‌شد و من او را لازم داشتم همیشه حاضر باشد و در مواقع مختلف به دولت انگلیس خدمات نمایان نموده و امتحانات کامل از فدویت خودش داده که من نمی‌توانم از تمجید آن صرف‌نظر بنمایم.

امضاء ج. ج. ناکس

## فهرستها\*

(۱) در این فهرستها اعلام مربوط به مجلدات اول تا ششم یکجا تنظیم شده است و برای سهولت مراجعه شماره هر جلد را قبل از ذکر شماره صفحات مربوط در [ ] قرار داده‌ایم.

(۲) در این فهرستها از ذکر نام نویسندگان و مخاطبان و شهرهای مبدأ و مقصد نامه‌ها و تلگرافها خودداری کرده‌ایم.

## نامهای کسان

### یاد آوری

چنانکه خوانندگان توجه خواهند فرمود در این فهرست برخی نامهای مشابه دیده می‌شود که بنظر می‌رسد باید مربوط به يك شخص باشد و جا داشت که ما هم آن اسامی را در يك ردیف فهرست‌بندی کنیم. ولی چون قرینه و نشانه آشکاری در دست نبود که بی‌گمان شویم اسامی یادشده واقعاً مربوط به يك نفر است یا اشخاص جداگانه و مجالی هم برای بررسی بیشتر نداشتیم ازین رو آنها را به همان‌گونه که در متن کتاب آمده بود در فهرست گنجانیدیم تا هم خود ما به راه خطا نرفته باشیم و هم دست خوانندگان برای تحقیق بیشتر باز باشد.

آقازاده (مجتهد) [ج ۴] ۷۹۵، ۷۹۶	آجودانباشی [ج ۴] ۷۰۰
آقازاده نراقی [ج ۶] ۱۲۵۱	آصف‌الدوله [ج ۱] ۹۱، ۱۰۹، ۱۱۰
آقا سید جمال‌الدین واعظ [ج ۱] ۴۰	۱۲۴، ۱۳۶، ۱۶۵، ۱۶۸، ۱۶۹
۴۱، ۲۱۶	۲۴۹، ۲۶۸، ۲۸۶، ۳۰۵، ۳۲۲
آقا سید عبدالله [ج ۴] ۸۹۵، ۸۹۷	[ج ۲] ۴۳۱، ۵۲۳، [ج ۳] ۵۹۶
۹۳۰	۶۰۳، ۶۱۴، ۶۲۹، ۶۳۰، ۷۱۳
آقا سید عبدالله مجتهد [ج ۱] ۸، ۹	۷۱۴، [ج ۴] ۸۳۳
۱۱، ۲۲، ۷۷، ۷۸، ۱۲۵، ۱۳۰	آقا احمد یزدی [ج ۳] ۷۱۲
۱۵۴، ۱۶۵، ۱۷۹، ۱۹۵، ۲۰۰	آقا باقر [ج ۳] ۷۳۱
۲۳۷، ۲۳۸، [ج ۴] ۹۰۶، ۹۲۸	آقاخان (سلطان محمدشاه) [ج ۴] ۷۹۳-
آقا سید محمد (طباطبائی) [ج ۱] ۱۵۴	۷۹۵

- آقا سید محمد مجتهد [ج ۱] ۱۱، ۲۴، احمدخان میرشکار [ج ۴] ۸۶۴  
 ۲۷، ۴۰، ۴۲، ۱۲۰، ۱۵۶  
 آقا شیخ نورالله [ج ۱] ۲۴، ۲۵، ۸۲، ۸۲  
 آقا صدر [ج ۴] ۷۹۸  
 آقا محمد مهدی [ج ۱] ۴۶  
 آقا میرزا ابراهیم مجتهد [ج ۶] ۱۲۶۶، ۱۲۶۷  
 آقانجفی [ج ۱] ۲۴، ۲۷، ۲۸، ۳۵، ۵۴، ۷۳، ۱۲۳، ۱۳۸، ۱۵۷، ۲۶۷  
 [ج ۲] ۳۶۹، ۵۲۳، ۸۲۲ [ج ۴]  
 آقا نورالله [ج ۱] ۱۲۷، ۱۳۳، ۱۳۸  
 ۱۵۷، ۲۶۷ [ج ۲]، ۴۷۱ [ج ۳]، ۷۱۰ [ج ۴]، ۸۹۲، ۹۵۶  
 آکانر نک: اوکانر  
 ابراهیم (دکتر) [ج ۳] ۷۰۴  
 اپختانوف (پاخیتونوف؟) [ج ۶] ۱۳۰۰  
 اتابک [ج ۱] ۴۲، ۴۷، ۴۸، ۵۰، ۵۶، ۶۰، ۷۶، ۸۴، ۸۹، ۹۴، ۹۹، ۱۱۰، ۱۱۷، ۱۳۰، ۱۴۱ [ج ۴] ۹۰۶  
 اتابک اعظم [ج ۱] ۴۱، ۴۳، ۴۸، ۵۲، ۸۰، ۸۱، ۹۴  
 اجلال الملک [ج ۲] ۳۸۷ [ج ۳] ۵۴۶، ۵۶۶، ۵۹۴، ۶۴۶، ۷۰۱  
 احتشام الدوله [ج ۶] ۱۳۴۰  
 احتشام السلطنه [ج ۱] ۶، ۸۰، ۸۸، ۱۵۴، ۱۶۵، ۱۶۹، ۱۷۶ - ۱۷۸، ۲۶۴ [ج ۳] ۷۲۷  
 احمد (سلطان احمد) [ج ۳] ۶۸۵ [ج ۵] ۱۲۰۱  
 احمدخان [ج ۳] ۷۱۶  
 احمدخان شش بلوکی [ج ۶] ۱۴۶۷، ۱۴۸۱  
 ۱۱۹۵، ۱۱۹۵، ۱۲۱۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳  
 [ج ۶] ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۳۳۷  
 اسپرینگ ریس (سر) [ج ۵] ۹۷۶، ۹۸۷  
 [ج ۶] ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸  
 استد [ج ۱] ۱۸۸  
 استراگراوسکی - استروگراتسکی [ج ۱] ۳۰۰ [ج ۲] ۴۰۶، ۴۱۹  
 استروس [ج ۳] ۷۶۲ [ج ۶] ۱۲۸۳  
 استوارت (استووارت) [ج ۱] ۷۰  
 استوپولو (سر - مسیو) [ج ۵] ۱۱۶۳  
 استوکس (ماژوز) [ج ۱] ۹۵، ۱۵۹، ۱۶۷  
 ۱۸۰، ۱۹۵، ۱۹۸، ۲۰۵، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۴، ۲۶۸، ۲۸۹، ۳۰۶، ۳۲۳  
 [ج ۲] ۴۷۲ [ج ۳] ۵۸۹، ۶۰۵، ۶۰۸، ۶۱۱، ۶۲۹، ۶۴۳، ۶۴۵، ۶۵۱، ۶۸۱، ۶۸۵، ۶۸۸، ۶۹۰، ۷۰۵، ۷۱۷، ۷۱۹، ۷۲۱، ۷۳۴، ۷۴۷، ۷۶۵ [ج ۴] ۹۱۷، ۹۱۹

- ۹۴۲ [ج ۵]، ۹۷۷، ۱۱۰۳، ۱۱۰۵، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۶، ۱۱۴۲ - ۱۱۴۶، ۱۱۴۹، ۱۱۵۵، ۱۱۵۹، ۱۱۶۴ - ۱۱۶۶، ۱۱۶۸، ۱۱۷۱ - ۱۱۷۳، ۱۱۹۰، ۱۱۹۲، ۱۱۹۵، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۲۵ - ۱۲۲۸، ۱۲۴۴، [ج ۶] ۱۲۵۷، ۱۲۶۲، ۱۲۶۴، ۱۲۶۹، ۱۲۹۶، ۱۳۱۱، ۱۳۲۲، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۴۸، ۱۳۶۰، ۱۳۸۲، ۱۳۸۵، ۱۳۸۸، ۱۴۰۷، ۱۴۲۱
- استیونس - امتهون - امتونز - استونس [ج ۱] ۵۳، ۱۱۰، ۲۳۵، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۴، ۲۸۵، ۲۹۱، ۳۰۴، ۳۱۸، [ج ۴] ۹۰۷، [ج ۵] ۱۰۹۹، اسدالله [ج ۳] ۶۰۰، ۷۰۴، ۷۲۹، ۷۴۵، اسدالله میرزا - شاهزاده اسدالله میرزا [ج ۳] ۶۷۴، ۷۲۸، [ج ۴] ۷۷۳، ۷۷۸، ۸۶۸، ۹۰۶، ۹۲۹، ۹۵۶، [ج ۵] ۱۰۳۶
- اسدالله (یاور) [ج ۲] ۵۳۱، اسعدالسلطنه [ج ۶] ۱۴۷۶، اسکات (دکتر) [ج ۳] ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۸، ۷۱۹، [ج ۵] ۱۰۱۱، اسکلی (دکتر) [ج ۱] ۱۴۱، اسکندر خان (پسر سردار ظفر) [ج ۴] ۹۳۰، اسمارت [ج ۱] ۲۵۱، ۲۶۱، ۲۶۲، [ج ۳] ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۴۱، [ج ۴] ۷۷۹، ۷۸۵، ۸۳۶، ۸۶۵، ۹۴۶، ۹۶۰، [ج ۵] ۹۹۵، ۱۰۲۹، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، [ج ۶] ۱۴۲۵، ۱۴۲۹، اسماعیل خان (دکتر) [ج ۴] ۷۷۸، [ج ۵] ۱۰۷۴، ۱۱۹۷
- اسمیت (سی. امس) [ج ۴] ۸۰۶، [ج ۵] ۱۰۸۵، [ج ۶] ۱۴۶۹، ۱۴۸۳، اسمیرنوف [ج ۳] ۶۹۰، [ج ۴] ۸۹۹، اسنارسکی (ژنرال) [ج ۳] ۵۶۵، ۵۷۱، ۵۷۸، ۷۶۱، اسپکک (مسیو) [ج ۵] ۱۰۳۰، اصفرخان [ج ۱] ۲۴۹، اعتمادالذاکرین [ج ۲] ۵۲۹، اعدل الدوله [ج ۲] ۵۳۱، اعزازالممالک [ج ۲] ۴۲۶، اعظم الدوله [ج ۶] ۱۴۵۶، افتخارالتجار [ج ۱] ۱۴۰، اقبال الدوله [ج ۱] ۲۴۹، ۲۶۷، [ج ۲] ۳۶۳، ۴۰۶، ۴۰۸، اقبال السلطنه [ج ۲] ۴۸۹، اقتدارنظام [ج ۱] ۲۸۲، اکبرمیرزا [ج ۱] ۲۴۹، اکبرخان [ج ۵] ۱۰۹۹، ۱۱۵۴، اکرم السلطان [ج ۱] ۵۲، اکتور (دکتر) [ج ۱] ۲۸۲، اکزامپلاروف [ج ۳] ۶۰۶، اکفرد [ج ۶] ۱۳۹۱، الکسیس (گراندوک) [ج ۲] ۳۳۸، ۳۶۱، ام الخاقان [ج ۳] ۷۸۶، امام جمعه [ج ۲] ۲۴۶، [ج ۳] ۶۹۰، ۱۴۴، امام جمعه خوی [ج ۱] ۹۹، امام جمعه شیراز [ج ۶] ۱۴۶۴، امامزاده [ج ۳] ۶۹۰، امامقلی خان [ج ۳] ۷۳۰، امامقلی میرزا [ج ۱] ۲۲، ۲۳، [ج ۲] ۴۸۲، امان الله خان [ج ۵] ۱۰۹۹، ۱۱۵۵، امان الله میرزا [ج ۵] ۱۰۹۶؛ شاهزاده امان الله میرزا [ج ۵] ۱۲۰۶، امیراسعد (پسر سپهدار) [ج ۵] ۱۰۳۷



- امیر اعظم [ج ۱] ۹۰، ۹۲، ۱۲۶، [ج ۵] ۱۴۴۵
- امیر مکرّم [ج ۲] ۴۶۹، [ج ۴] ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۵۵، [ج ۵] ۱۰۱۲، ۱۰۷۴، ۱۰۹۷، ۱۲۱۴، ۱۲۳۲، [ج ۶] ۱۲۸۹
- امیر نظام [ج ۳] ۵۶۱، ۷۰۷
- امین الدوله [ج ۵] ۱۱۳۱، ۱۲۰۵
- امین السلطان [ج ۱] ۲۲، ۲۶
- امین الممالک [ج ۴] ۷۶۸
- امین دربار [ج ۳] ۶۷۴
- انتظام الملک [ج ۱] ۱۸۷، ۲۶۷، [ج ۲] ۴۷۱، [ج ۴] ۹۳۱، ۹۳۹، ۹۵۷
- انتظام الممالک [ج ۶] ۱۴۶۲، ۱۴۶۴، ۱۴۷۶ (نیز نک نصر الدوله)
- اوبرن (اوبرون - ابیرن - اپرون) [ج ۳] ۵۸۴ - ۵۸۹، ۶۱۹، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۵، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۳۴، ۶۵۱ - ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۵، ۶۶۴ - ۶۶۶، [ج ۴] ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۶۰ - ۸۶۳، ۸۹۶، ۸۹۸ - ۹۰۱، ۹۲۰، ۹۲۱، [ج ۵] ۱۲۲۲، ۱۲۴۳، [ج ۶] ۱۲۵۵، ۱۲۵۷، ۱۲۶۰، ۱۲۷۹ - ۱۲۸۲، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۵ - ۱۲۹۷، ۱۳۰۴ - ۱۳۰۷، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۲، ۱۳۱۴ - ۱۳۱۷، ۱۳۱۹ - ۱۳۲۲، ۱۳۲۶، ۱۴۵۱، ۱۴۵۳، ۱۲۲۲، ۱۲۴۳
- اورنو [ج ۳] ۶۸۱، ۶۸۲
- اوکانتر - اوکونر - اوکونار (ماژور) [ج ۳] ۶۸۵، ۶۸۸، ۷۱۹، ۷۲۱، [ج ۵] ۱۰۳۸، ۱۰۹۷، ۱۲۰۷
- اھرنسوارڈ (کنت) [ج ۶] ۱۲۷۳
- ایازخان دره شورى (شولى) [ج ۶] ۱۴۶۷
- ایزولسکی - ایسولسکی - ایزوالسکی - ایسولسکی [ج ۱] ۱۴، ۱۸، ۱۱۵
- امیر افخم [ج ۴] ۹۱۲، ۹۳۲، [ج ۶] ۱۳۴۰
- امیر الممالک [ج ۵] ۱۱۲۹، ۱۱۳۹
- امیر بہادر - امیر بہادر جنگ [ج ۱] ۴، ۶، ۷، ۱۱۶، ۱۲۵، ۱۳۱، ۱۳۶، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۳، ۱۷۰، ۱۸۴، ۲۲۷، ۲۲۷، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۴۶، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۸۷، ۲۸۹، ۲۹۰، ۳۲۱، ۳۲۸، [ج ۲] ۳۴۶، ۳۸۰، ۴۰۱، ۴۱۲، ۴۶۹، ۴۷۵، ۵۰۲، ۵۲۸، [ج ۳] ۵۵۱ - ۵۵۳، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۹۵، ۵۹۸، ۶۲۲، ۶۲۹، ۶۳۷، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۳ - ۶۴۵، ۶۸۳، ۶۸۷، ۷۰۶، ۷۰۸، ۷۵۶، [ج ۵] ۱۱۰۶، ۱۱۹۶
- امیرتومان - امیرتومان سوادکوهی (اسماعیل خان) [ج ۵] ۱۰۱۲
- امیر جنگ [ج ۲] ۵۰۶، ۵۲۱
- امیر حشمت [ج ۵] ۱۰۱۱
- امیر خان سردار [ج ۵] ۱۰۵۶
- امیر سیف الدین میرزا [ج ۴] ۸۱۲
- امیر عشایر [ج ۴] ۸۹۱
- امیر مجاہد بختیاری [ج ۵] ۱۲۲۸، ۱۲۳۳، [ج ۶] ۱۲۸۶، ۱۴۴۵
- امیر مفخم - امیر مفخم بختیاری [ج ۳] ۵۸۰، ۶۱۴، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۴، ۶۸۶، ۷۰۵، [ج ۴] ۷۷۹، ۷۸۱، ۹۰۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۵۷، ۹۵۸، [ج ۵] ۱۰۵۷، ۱۱۹۳، ۱۲۰۳، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۳، ۱۲۳۲ - ۱۲۳۴، [ج ۶] ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۷، ۱۳۳۶

۱۲۲۷، [ج ۶] ۱۲۵۳، ۱۲۵۴،  
 ۱۲۵۶، ۱۲۹۶، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶،  
 ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۵، ۱۳۲۴،  
 ۱۳۲۹، ۱۳۴۴، ۱۳۵۱، ۱۳۵۹،  
 ۱۳۷۶، ۱۴۰۰، ۱۴۰۷، ۱۴۰۹،  
 ۱۴۱۰، ۱۴۱۴، ۱۴۱۸، ۱۴۴۱

بارانوسکی - بارناوسکی - بارناوسکی -

بارانوفسکی [ج ۱] ۲۳۸، ۲۴۱،  
 ۲۸۳، [ج ۲] ۳۵۴، ۳۵۶، ۳۷۲،  
 ۳۷۷، ۳۷۸، ۵۲۶، ۵۲۹، [ج ۳]  
 ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۸۹، ۶۱۸، ۶۲۱،  
 ۶۳۹، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۸۲-۶۸۴،  
 ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۲۲، [ج ۴] ۹۲۳

بارون استواک (مصباح السلطان) [ج ۳]  
 ۷۵۶

باسکرویل [ج ۳] ۵۹۳

باقر (درودی) [ج ۴] ۷۹۴

باقرخان [ج ۲] ۳۸۷، ۴۶۴، ۴۸۹، ۴۹۳، [ج ۳]  
 ۵۵۶-۵۵۸، ۵۸۵، ۵۹۱، ۵۹۲،  
 ۵۹۹، ۶۱۸، ۶۲۸، ۶۴۶، ۶۵۲،  
 ۷۰۱، ۷۴۹، ۷۶۰، [ج ۴] ۷۷۹،  
 ۸۱۴، ۸۱۶-۸۱۹، ۸۲۱، ۸۲۴-  
 ۸۲۷، ۸۳۳، ۸۹۷، ۹۰۶، ۹۱۶-  
 ۹۱۹، ۹۲۸، [ج ۵] ۱۱۵۲

باکالی [ج ۳] ۶۸۸

باکر [ج ۳] ۶۸۷، ۷۱۹

بانوی عظمی [ج ۱] ۲۳۷

بخشو (حسن) [ج ۳] ۷۱۶

بسرایس (جیمز) [ج ۵] ۹۸۶، ۱۰۰۲،  
 ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۱۷

برتی (سر فرانسیس) [ج ۵] ۹۸۵، [ج ۶]  
 ۱۴۰۳، ۱۴۰۵-۱۴۰۷

برل (نایب) [ج ۶] ۱۳۴۸

برتی (سر فرانسیس) [ج ۵] ۹۸۵

برنهم - بارنهام [ج ۱] ۲۴، ۳۵، ۶۹،  
 ۷۰

۱۱۸، ۱۲۱، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۹۱،  
 ۱۹۴، ۱۹۹، ۲۰۲، ۲۰۹، ۲۱۰،  
 ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۵۷، ۲۵۸، ۳۱۰،  
 ۳۱۲، ۳۱۴، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۲۴،  
 ۳۲۵، ۳۲۷، ۳۲۹، ۳۳۱، [ج ۲]  
 ۳۳۶، ۳۳۸، ۳۵۶، ۳۵۸، ۳۶۱،  
 ۳۶۷، ۳۷۹، ۳۹۱، ۳۹۳، ۳۹۵،  
 ۳۹۹، ۴۰۱، ۴۱۱، ۴۲۰، ۴۲۳،  
 ۴۳۶، ۴۳۹، ۴۴۸، ۴۵۰، ۴۷۴،  
 ۴۸۴، ۴۸۷، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۴،  
 ۴۹۵، ۴۹۷، ۵۰۵، ۵۰۸، ۵۰۹،  
 ۵۱۱، ۵۱۳، [ج ۳] ۵۷۹، ۵۸۷،  
 ۶۰۹، ۶۲۰، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۵،  
 ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۳۴، ۶۵۱، ۶۵۲،  
 ۶۵۴، ۶۹۲، ۷۵۰، ۷۵۲، ۷۵۶،  
 ۷۵۷، ۷۶۶، [ج ۴] ۸۰۲، ۸۱۴،  
 ۸۱۵، ۸۱۷، ۸۲۴، ۸۲۷، ۸۲۹،  
 ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۶۰، ۸۶۳، ۸۸۲،  
 ۸۹۶، [ج ۵] ۱۱۸۳، [ج ۶]

۱۳۶۳

ایل بیگی [ج ۳] ۶۳۱

بارکر [ج ۱] ۱۴۲

بارکلی (سر جرج) [ج ۲] ۳۳۶، ۳۵۰،

۳۹۱، ۴۱۶، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۶۲،

۴۷۳، ۴۹۸، ۵۱۲، [ج ۳] ۵۵۴،

۶۵۲، ۶۶۴، ۶۹۴، ۶۹۷، ۷۱۷ -

۷۱۹، ۷۲۶، ۷۳۵، [ج ۴] ۸۲۹،

۸۳۷، ۸۵۹، ۹۰۱، [ج ۵] ۹۷۵،

۹۸۷، ۱۰۰۴، ۱۰۱۴، ۱۰۴۱،

۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳،

۱۱۲۵، ۱۱۴۴، ۱۱۵۷، ۱۱۶۱،

۱۱۷۳، ۱۱۷۸، ۱۱۸۰، ۱۱۸۳،

۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۲۲۲، ۱۲۲۶،

برون [ج ۱] ۷۰  
 بریوت (مسیو) [ج ۵] ۱۲۲۸  
 بشیر خاقان [ج ۳] ۶۴۹  
 بلارانوف [ج ۱] ۶۴  
 بلك (لفتنت) [ج ۱] ۱۲۷  
 بلك من [ج ۱] ۱۸۷، ۱۹۰، ۲۲۱، [ج ۲]  
 ۳۸۴، [ج ۴] ۸۷۱  
 بنکن دورف (کنت) [ج ۱] ۲۹۷، ۳۰۸،  
 [ج ۲] ۴۹۳، ۵۰۹، [ج ۳] ۵۸۶،  
 ۵۸۷، ۶۰۷، ۶۰۹، ۶۲۸، ۷۳۴،  
 ۷۳۵، [ج ۴] ۸۴۰، [ج ۵] ۱۱۲۶،  
 ۱۱۴۳ - ۱۱۴۵، ۱۱۸۹، ۱۲۴۲،  
 ۱۲۴۳، [ج ۶] ۱۲۶۴، ۱۲۹۱،  
 ۱۳۱۸، ۱۳۲۳، ۱۳۲۷، ۱۳۸۳،  
 ۱۴۰۳، ۱۴۰۶، ۱۴۱۰، ۱۴۱۹،  
 ۱۴۲۳  
 بومن [ج ۱] ۸۲  
 بهاء السلطنه [ج ۴] ۹۶۰، ۹۶۱، [ج ۶]  
 ۱۴۶۵  
 بهاء السلطنه [ج ۴] ۹۶۰، ۹۶۱  
 بهاء الواعظین [ج ۱] ۲۶۲  
 بهادر السلطنه [ج ۲] ۳۸۸  
 بهادر الملك [ج ۵] ۱۲۰۷  
 بهبهانی [ج ۳] ۶۹۰  
 بهرام خان [ج ۴] ۸۱۲، [ج ۵] ۱۰۱۴،  
 ۱۰۷۶، ۱۰۹۸، ۱۱۵۴، [ج ۶]  
 ۱۲۸۵، برادر بهرام خان [ج ۵]  
 ۱۰۷۶، ۱۰۹۹  
 بهرام میرزا [ج ۱] ۱۴۴، ۲۱۸، [ج ۳]  
 ۷۱۳  
 بیزو - بیزوت [ج ۱] ۹۴، ۱۰۹، ۱۳۰،  
 ۱۸۱ - ۱۸۳، ۱۸۸، ۲۵۹ - ۲۶۱،  
 ۲۶۶، ۲۶۸ - ۲۷۰، ۲۷۵، ۲۸۷،  
 ۲۸۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۲، [ج ۲]  
 ۳۵۸، ۳۷۶، ۳۹۴، ۳۹۹، ۴۰۵،

۴۱۹، ۴۵۷، ۴۵۸، [ج ۴] ۷۷۵،  
 ۸۲۵، ۸۴۹، [ج ۵] ۱۱۲۰  
 بیگلربیگی (نصرالدوله) [ج ۲] ۳۸۳،  
 ۳۸۵، ۴۶۸، [ج ۳] ۶۰۰، ۶۴۷  
 بیل [ج ۱] ۳۲۳، [ج ۲] ۳۸۵، ۴۱۰،  
 ۴۳۱، ۴۷۱، ۴۷۲، ۵۲۴، ۵۳۵،  
 [ج ۳] ۵۶۹، ۶۰۲ - ۶۰۴، ۶۱۰،  
 ۶۱۳، ۶۲۶، ۶۳۱، ۶۳۴، ۶۵۰،  
 ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۳۳، ۷۶۴، ۷۶۵،  
 ۷۶۷، [ج ۴] ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۹۰،  
 ۸۰۳، ۸۰۷، ۸۲۶، ۸۳۷، ۸۴۶،  
 ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۶۶، ۹۵۷  
 بیوکانان (سر) [ج ۶] ۱۳۹۱، ۱۴۰۳،  
 ۱۴۰۵، ۱۴۱۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۶  
 بیوک خان (پسر رحیم خان) [ج ۱] ۵۱،  
 ۵۲

پاری [ج ۱] ۲۸  
 پاسک [ج ۳] ۷۶۵، ۷۶۶، [ج ۴] ۷۸۷،  
 ۷۹۰، [ج ۵] ۹۹۷  
 پاسکوویل (پاسکرویل؟) [ج ۳] ۵۹۳  
 پاکلوسکی - پاکلاوسکی [ج ۳] ۶۹۲،  
 ۷۳۶، ۷۳۹، ۷۴۳، ۷۵۲، ۷۵۶،  
 ۷۵۷، ۷۶۶، ۷۶۷، [ج ۴] ۷۸۵،  
 ۸۱۷، ۸۳۹، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۲،  
 ۸۶۱، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۸۱ - ۸۸۳،  
 ۸۸۶، ۸۹۹، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۲۲،  
 ۹۲۷، ۹۳۵، [ج ۵] ۹۸۰، ۹۸۸،  
 ۹۹۰، ۹۹۳، ۱۰۰۶، ۱۱۰۲،  
 ۱۱۱۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۳۰،  
 ۱۱۳۸، ۱۱۸۴، ۱۱۸۹، ۱۲۱۰،  
 [ج ۶] ۱۲۷۹، ۱۲۹۷، ۱۳۰۰،  
 ۱۳۰۴، ۱۳۰۶، ۱۳۰۸ - ۱۳۱۰،

٢٣٩، ٢٤٥، ٢٤٢، ٢٤٣ [ج ٣]،  
 ٥٥٠، ٥٧١، ٦٦٤، ٦٦٥، ٦٩٩،  
 ٧٠٨، ٧٠٩، ٧٢٧ [ج ٤]، ٧٧٨،  
 ٨٤٥، ٨٩٠، ٨٩٥، ٨٩٧، ٩٠٥،  
 ٩٠٦، ٩١٤، ٩٣٠ [ج ٥]، ١٠٢٦  
 تمدن الملك [ج ٥]، ٩٧٣، ١٢٤٧  
 تومانیانس [ج ٥]، ١٢١٩  
 تیمورخان [ج ١]، ١٥٧

١٣١٤، ١٣١٧ - ١٣١٩، ١٣٢١،  
 ١٣٢٤-١٣٢٦، ١٣٢٨، ١٣٣٠،  
 ١٣٤٧، ١٣٥٠، ١٣٥٣، ١٣٥٤،  
 ١٣٥٦، ١٣٥٧، ١٣٥٩، ١٣٦٢،  
 ١٣٦٤، ١٣٦٥، ١٣٦٩، ١٣٧١،  
 ١٣٧٣، ١٣٧٨، ١٣٨١، ١٣٨٥،  
 ١٣٩٣، ١٣٩٥، ١٤٠٠، ١٤٠٨ -  
 ١٤١٠، ١٤١٧، ١٤١٨، ١٤٣٨،  
 ١٤٥١

پتروف [ج ٤]، ٩٧٠

پرئی (مسیو) [ج ٥]، ١٢٢٨، ١٢٣٧

پرویز [ج ١] (نک: شاه جهان)

پری بینی زوف (کاپیتان) [ج ٣]، ٦٤٢،  
 ٦٨٧، ٧٠٦

پریم [ج ١]، ٢٥، ٤٢

پسر داودخان کلهر [ج ٣]، ٧١١

پسر رحیمخان [ج ٤]، ٧٩٢، ٧٩٧، ٨١٠،  
 ٩٣٨، ٩٤٣، ٩٥٥، ٩٥٦ (نک:

بیوکخان)

پسر سردار اسعد [ج ٤]، ٧٩٢، ٧٩٧

پسر ظل السلطان [ج ٣]، ٦٦٤، ٦٦٥

پسر نایب حسین [ج ٤]، ٩٥٧، ٩٥٨

پتروف [ج ٥]، ٩٨١، ٩٩٥، ٩٩٩

پوتک (ادوارد) [ج ٥]، ١١٧٢

پیترز (سیرجنت) [ج ٥]، ١٠٩٨

پیترسن (لفتنان) [ج ٥]، ١٠٨٥، ١٢٢٨

جلال الدوله [ج ١]، ٩٠، ٢١٤، ٢١٥،

٢٢٨ [ج ٢]، ٣٨٠ [ج ٤]، ٦٩،

٩٦٦، ٩٧٠ [ج ٥]، ٩٩٤، ٩٩٥،

٩٩٩، ١٠٥٧

جنتلمن [ج ٤]، ٨٠٦

جواد خان [ج ٤]، ٨٢٦

جوجو (ججو) [ج ٥]، ١٠٣٨

جولد (گولد) براند (لفتنان) [ج ٥]

١٠٨٥، ١٢٢٨

جهانگیرخان (صویرامرافیل) [ج ١]، ٢٣٩،

٢٤٦

جیمز - جیمس [ج ٣]، ٧٣١ [ج ٤]،

٨٠٦

جیمند - جیمند [ج ٤]، ٨١٢، ٩٦٠

چرچیل [ج ٢]، ٣٤١، ٣٤٦، ٣٥٤،

٣٧٢، ٣٧٧، ٣٧٨، ٤٥٩، ٥٢٦،

[ج ٣]، ٥٥١-٥٥٤، ٥٩٩، ٦٠٨،

٦١٥، ٦١٦، ٦١٨، ٦٢١، ٦٣٩،

٦٤١، ٦٤٤، ٦٤٥، ٦٨١، ٦٨٢،

تاجرباشی - تاجرباشی روس [ج ٣]

٥٩٣ [ج ٤]، ٩٣٨ [ج ٥]، ١١٦٣

ترور (کاپیتان - میجر - مسیجر؟) [ج

٢]، ٤٦٦ [ج ٤]، ٨٢٠

تزار [ج ٣]، ٦٢١، ٦٢٧

تقی زاده [ج ١]، ٩٩، ١٢٠، ١٣١، ١٤٨،

١٥٤، ١٦٥، ١٩٦، ٢١٦، ٢٢٨،

- ۶۸۶، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۸، ۷۲۲، ۷۲۸، ۷۶۰، [ج ۴] ۸۲۶، ۹۲۳، [ج ۵] ۱۰۲۰، ۱۰۳۳، ۱۰۹۱، [ج ۶] ۱۳۸۹
- حاجی محمد (دررودی) [ج ۴] ۷۹۵، حاجی محمدباقر (دررودی) [ج ۴] ۷۹۵، ۸۳۰، ۷۹۶
- حاجی محمدحسین کازرونی [ج ۱] ۳۵، حاجی محمدکریم خان (قشقائی) [ج ۵] ۱۰۵۸
- حاجی میرزا آقاسی [ج ۱] ۹، حاجی میرزارضاخان [ج ۵] ۱۰۵۵، حاجی میرزا علی صراف اصفهانی [ج ۵] ۱۲۴۷
- حاجی نایب [ج ۱] ۱۲۸، ۱۵۸، [ج ۲] ۵۳۱
- حبیب‌الله خان [ج ۲] ۵۳۳، [ج ۴] ۹۶۰، حسام الدوله [ج ۳] ۶۰۱، ۶۴۸، ۷۲۹، حسام‌الملک [ج ۶] ۱۲۴۰
- حسن بنخشو (نک: بنخشو) حسن (وثوق الدوله) نک: وثوق الدوله حسین (پسر نایب‌الصدر) [ج ۱] ۲۸۶، حسین خان (معین‌الوزاره) [ج ۶] ۱۳۴۱ (نیز نک معین‌الوزاره)
- حسین خان کسمانی [ج ۳] ۷۴۴، حسینقلی [ج ۳] ۷۰۴، حسینقلی خان [ج ۳] ۷۴۱، [ج ۴] ۸۴۵، ۹۰۶، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۴، ۹۵۰، ۹۵۳، ۹۵۶، ۹۷۲، [ج ۵] ۹۷۹، ۹۹۷، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶
- حسینقلی خان نواب [ج ۱] ۹۲، ۲۴۶، [ج ۳] ۵۹۷، ۶۷۴، ۷۰۷، ۷۲۷، [ج ۴] ۷۷۸، ۸۸۰
- حسینقلی شاهسون [ج ۵] ۱۰۳۷، حشمت الدوله [ج ۳] ۵۵۹، ۵۶۳، حشمت‌السلطان (علی خان) [ج ۶] ۱۴۸۱، حشمت‌الملک [ج ۱] ۳۵، [ج ۵] ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۷۵، ۱۰۹۷، ۱۱۵۳
- حاج امام‌جمعه خوئی [ج ۶] ۱۳۸۹، حاج سید نصراله [ج ۳] ۶۷۴، ۷۲۷، [ج ۴] ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۳
- حاج شیخ‌الرئیس [ج ۴] ۹۲۹، حاج میرزا رضاخان [ج ۴] ۷۷۸، حاجی آخوند (مجتهد) [ج ۴] ۷۹۵، حاجی آقا [ج ۴] ۹۳۷، حاجی آقا محسن (اراکلی) [ج ۱] ۵۵
- حاجی ابراهیم [ج ۳] ۶۰۲، حاجی ایلخانی [ج ۵] ۱۰۲۳، حاجی خسروخان [ج ۳] ۷۶۲، حاجی رستم بیگ [ج ۵] ۱۰۳۹، حاجی رحیم خان [ج ۲] ۵۳۰
- حاجی سیف‌الدوله [ج ۳] ۷۶۵، [ج ۶] ۱۲۸۳، ۱۳۳۹
- حاجی شیخ محمد واعظ [ج ۱] ۹، ۱۱، حاجی عز‌الممالک [ج ۶] ۱۳۸۸، حاجی علی آقا [ج ۱] ۲۸۶، [ج ۳] ۵۶۹، ۶۰۳
- حاجی علی لاری [ج ۳] ۶۵۱، حاجی قوام [ج ۵] ۱۲۰۷، حاجی مجدالدوله [ج ۳] ۷۰۷، [ج ۵]

۱۳۹۸، ۱۴۵۲

دالتون [ج ۵]، ۱۰۱۲، ۱۰۳۰

داودخان [ج ۲]، ۳۸۴، ۳۸۵، ۴۱۰،

۵۳۳، [ج ۴]، ۷۸۷، ۸۲۳، ۸۳۵،

۸۶۳، ۸۷۲، ۸۷۶، ۸۸۵، ۸۸۶،

۸۸۹، ۹۱۱، ۹۳۱، ۹۶۰، [ج ۶]

۱۲۸۷

۸۸۹، ۹۱۱، ۹۳۱، ۹۶۰

داودخان کلهر (نک: داودخان) [ج ۳]

۷۱۱، ۸۱۲، ۷۶۳، [ج ۴]، ۷۸۶،

۹۱۰، [ج ۵]، ۱۰۱۳، ۱۰۹۹،

۱۱۳۹، ۱۱۴۴، ۱۱۵۴، ۱۲۳۱

داودساسون وکمپانی [ج ۳]، ۶۵۶

دبیرالملک [ج ۴]، ۸۵۵، ۹۰۶، [ج ۵]

۱۲۰۵

دریابیگی [ج ۱]، ۹۵، ۱۱۲، [ج ۲]

۴۷۲، [ج ۳]، ۵۴۸، ۵۷۲، ۵۷۳،

۵۹۶، ۶۰۵، ۶۱۲، ۷۱۶، ۷۳۳،

۷۴۷، [ج ۴]، ۷۹۹، ۸۷۳، ۸۹۴،

۹۴۱، ۹۷۱، [ج ۵]، ۱۰۰۰، [ج ۶]

۱۳۴۱

دمرنی (مسیو) [ج ۵]، ۱۲۲۸

دزاتر (مسیو) [ج ۶]، ۱۳۲۴

دوداین [ج ۳]، ۶۹۸

دوگارت (ماژور) [ج ۱]، ۱۳۸

دوگلاس (کنل) [ج ۱]، ۱۰، ۶۲، ۶۴،

دولتآبادی (محمدخان) [ج ۳]، ۶۰۰

دهبزرگی (علی اکبر) [ج ۵]، ۱۱۱۸، [ج ۶]

۱۴۶۳، ۱۴۶۴

دیکی (بروس) [ج ۵]، ۱۰۰۵، ۱۰۷۳،

۱۱۴۶

ذکاءالملک [ج ۱]، ۱۷۸، [ج ۴]، ۷۷۸،

۸۹۱، [ج ۵]، ۱۰۱۱، [ج ۶]

۱۲۰۷، ۱۲۳۱

حشمت‌الممالک [ج ۴]، ۸۳۴

حکیم‌الملک (دکتر) [ج ۳]، ۷۰۴، ۷۲۷،

[ج ۴]، ۷۷۸، ۸۸۰، ۹۰۶، [ج ۵]

۱۲۰۵، [ج ۶]، ۱۳۳۵

حمیدی [ج ۱]، ۱۶۷

حیدرخان [ج ۶]، ۱۳۳۸

حیدرخان کمارجی [ج ۳]، ۷۶۴

خازن‌الملک [ج ۴]، ۷۹۵

خاص‌آقا [ج ۲]، ۲۲۶

خان انگالی [ج ۳]، ۶۵۷، [ج ۵]، ۱۰۴۰

خا بنادر سرحد (روس) [ج ۵]، ۱۱۹۱

خان بندر (بوشهر) [ج ۴]، ۸۷۳

خان بندر ریگ [ج ۳]، ۷۱۶

خان کمارج [ج ۵]، ۱۰۵۴، ۱۰۷۲،

۱۰۸۰

خان ماکو [ج ۳]، ۶۶۳

خبیرالدوله [ج ۱]، ۱۲۷، ۱۳۹

خسروخان [ج ۱]، ۸۳، [ج ۲]، ۴۷۱،

[ج ۳]، ۶۴۹

خوانین شهرابی [ج ۵]، ۱۰۷۷

خوبیوف (کاپیتان) [ج ۳]، ۷۵۵

خوردل (علی اکبر) [ج ۶]، ۱۴۷۷

دابیژا - دابیجا - دابیجی - داپسی‌چا

(پرنس) [ج ۱]، ۹۳، [ج ۳]

۶۴۷، ۶۴۸، ۷۴۴، [ج ۴]، ۹۰۷

داته (مسیو) [ج ۶]، ۱۳۲۴

داراب‌میرزا [ج ۴]، ۸۵۲، ۸۶۳، [ج ۵]

۱۱۶۹، ۱۱۷۸

دارسی [ج ۴]، ۸۱۵، ۸۳۱

داگلاس - دوگلاس (کنل) [ج ۶]، ۱۳۱۹

رس (خانم - مادموازل) [ج ۶] ۱۲۶۵،  
۱۲۶۸، ۱۲۷۲، ۱۲۷۵، ۱۲۸۲،  
۱۲۹۳، ۱۲۹۶، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹

رستم بیگ [ج ۵] ۱۰۹۹

رشیدالسلطان [ج ۴] ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸،  
۹۵۵، [ج ۵] ۱۰۱۲، ۱۱۵۲،  
۱۱۷۳، ۱۱۷۶، ۱۱۹۷، ۱۲۰۲،  
۱۲۰۶، ۱۲۲۸، ۱۲۳۲

رشیدالملک [ج ۱] ۱۷۸، [ج ۳] ۷۰۱،  
۴۷۹، ۷۶۰، [ج ۴] ۷۷۹، ۷۸۵،  
[ج ۵] ۱۱۶۱، ۱۱۶۲

رفت الدوله [ج ۳] ۶۴۹، ۷۲۹

رفت نظام [ج ۳] ۷۶۳، [ج ۶] ۱۴۴۹

رکن الدوله [ج ۱] ۱۲۴، [ج ۲] ۴۶۷،  
[ج ۳] ۵۶۷، ۵۷۸، ۵۸۰، ۶۰۰،  
۶۴۷، ۷۲۹، ۷۴۴، [ج ۴] ۸۱۱،  
۸۳۳، ۹۰۷، ۹۳۰، ۹۷۰، [ج ۵] ۹۸۲،  
۱۰۱۳، ۱۰۷۷، ۱۰۹۹، [ج ۶] ۱۳۳۷، ۱۴۴۸، ۱۴۷۱

رنکینگ (لفتنت) [ج ۱] ۱۳۹، [ج ۴] ۸۱۱

روت [ج ۴] ۹۴۲

رومانوسکی [ج ۳] ۶۳۹، ۶۴۱، ۶۴۴، ۷۰۵

ری (کاپیتان) [ج ۳] ۷۶۴، [ج ۴] ۸۰۶،  
ریت میستر سیفورت [ج ۶] ۱۳۴۷

زاپولسکی - زپولسکی (کاپیتان) [ج ۳] ۶۸۶، ۶۸۷، ۷۰۵، ۷۰۶

زایر خزر - زایر خدر (زایر خضر) [ج ۴] ۸۹۴، ۹۴۱

زایر قادر (زایر خدر؟) [ج ۳] ۷۱۶

زلیونیکستن (مستر) [ج ۵] ۱۱۵۰

زمان خان [ج ۵] ۱۰۹۸

۱۴۴۴

رئیس روحانی کربلاء [ج ۳] ۷۱۲

رئیس علی [ج ۳] ۷۱۶، ۷۳۳

رئیس علی تنگستانی [ج ۴] ۹۴۱ (نک: رئیس علی)

رابینو [ج ۱] ۵۲، ۵۹، ۶۲، ۸۴، ۱۴۱،  
۱۶۱، ۱۷۰، ۲۱۳، [ج ۲] ۳۵۲،  
۴۲۵، [ج ۵] ۱۲۰۰

راتیسیلا - راتیسلو - رتیسلو [ج ۱] ۲۳، ۲۸، ۴۳، ۵۳، ۲۶۶، ۲۹۲، ۳۱۰، ۳۱۱، [ج ۲] ۳۵۱، ۳۶۸، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۸۶، ۳۸۸ - ۳۹۰، ۴۰۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۷، ۴۱۹، ۴۲۲-۴۲۴، ۴۲۳، ۴۳۵، ۴۴۲، ۴۴۶، ۴۵۳، ۴۵۵، ۴۶۲، ۴۸۱، ۴۸۸، ۵۰۴، ۵۲۵، ۵۲۶، [ج ۳] ۵۶۵، ۵۷۱، ۵۸۳، ۵۹۰، ۵۹۴

۵۹۹

رامل (بارون) [ج ۶] ۱۲۷۲، ۱۲۷۳

رانژل (کنت) [ج ۵] ۹۷۶، ۹۸۷

رتیسیلا [ج ۴] ۸۱۱

رجب افندی [ج ۱] ۵۲

رحیم خان [ج ۱] ۵۱، ۵۳، ۲۳۶، ۲۷۱، ۲۷۲، [ج ۲] ۳۷۱، ۴۳۴، ۴۴۰، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۶۲، ۴۸۲، ۴۹۹، [ج ۳] ۵۶۵، ۶۴۶، ۶۹۴، ۷۰۱، ۷۳۶، ۷۴۸-۷۵۲، ۷۵۴، ۷۵۶، ۷۵۸، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۷، [ج ۴] ۷۷۹-۷۸۱، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۹۰، ۷۹۲، ۷۹۷، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۳، ۸۱۵، ۸۱۹، ۸۲۱، [ج ۵] ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۲۰۲، [ج ۶] ۱۳۳۷

۵۹۹

رامل (بارون) [ج ۶] ۱۲۷۲، ۱۲۷۳

رانژل (کنت) [ج ۵] ۹۷۶، ۹۸۷

رتیسیلا [ج ۴] ۸۱۱

رجب افندی [ج ۱] ۵۲

رحیم خان [ج ۱] ۵۱، ۵۳، ۲۳۶، ۲۷۱، ۲۷۲، [ج ۲] ۳۷۱، ۴۳۴، ۴۴۰، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۶۲، ۴۸۲، ۴۹۹، [ج ۳] ۵۶۵، ۶۴۶، ۶۹۴، ۷۰۱، ۷۳۶، ۷۴۸-۷۵۲، ۷۵۴، ۷۵۶، ۷۵۸، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۷، [ج ۴] ۷۷۹-۷۸۱، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۹۰، ۷۹۲، ۷۹۷، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۳، ۸۱۵، ۸۱۹، ۸۲۱، [ج ۵] ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۲۰۲، [ج ۶] ۱۳۳۷

۵۹۹

رامل (بارون) [ج ۶] ۱۲۷۲، ۱۲۷۳

رانژل (کنت) [ج ۵] ۹۷۶، ۹۸۷

رتیسیلا [ج ۴] ۸۱۱

رجب افندی [ج ۱] ۵۲

رحیم خان [ج ۱] ۵۱، ۵۳، ۲۳۶، ۲۷۱، ۲۷۲، [ج ۲] ۳۷۱، ۴۳۴، ۴۴۰، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۶۲، ۴۸۲، ۴۹۹، [ج ۳] ۵۶۵، ۶۴۶، ۶۹۴، ۷۰۱، ۷۳۶، ۷۴۸-۷۵۲، ۷۵۴، ۷۵۶، ۷۵۸، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۷، [ج ۴] ۷۷۹-۷۸۱، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۹۰، ۷۹۲، ۷۹۷، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۳، ۸۱۵، ۸۱۹، ۸۲۱، [ج ۵] ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۲۰۲، [ج ۶] ۱۳۳۷

۵۹۹

رامل (بارون) [ج ۶] ۱۲۷۲، ۱۲۷۳

رانژل (کنت) [ج ۵] ۹۷۶، ۹۸۷

رتیسیلا [ج ۴] ۸۱۱

رجب افندی [ج ۱] ۵۲

رحیم خان [ج ۱] ۵۱، ۵۳، ۲۳۶، ۲۷۱، ۲۷۲، [ج ۲] ۳۷۱، ۴۳۴، ۴۴۰، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۶۲، ۴۸۲، ۴۹۹، [ج ۳] ۵۶۵، ۶۴۶، ۶۹۴، ۷۰۱، ۷۳۶، ۷۴۸-۷۵۲، ۷۵۴، ۷۵۶، ۷۵۸، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۷، [ج ۴] ۷۷۹-۷۸۱، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۹۰، ۷۹۲، ۷۹۷، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۳، ۸۱۵، ۸۱۹، ۸۲۱، [ج ۵] ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۲۰۲، [ج ۶] ۱۳۳۷



۱۱۳۰، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۹،  
 ۱۱۴۴، ۱۱۵۶، ۱۱۵۹، ۱۱۷۳،  
 ۱۱۸۵، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۷،  
 ۱۱۹۸، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۵،  
 ۱۲۰۸ - ۱۲۱۰، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳،  
 ۱۲۱۸، ۱۲۲۱، ۱۲۲۵، ۱۲۳۱ -  
 ۱۲۳۴: [ج ۶] ۱۲۵۸، ۱۲۶۶،  
 ۱۲۷۳، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۶ -  
 ۱۲۸۸، ۱۲۹۰، ۱۳۲۹، ۱۳۳۱،  
 ۱۳۳۳، ۱۳۳۶، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰،  
 ۱۴۲۸، ۱۴۴۲، ۱۴۵۰، ۱۴۵۶،  
 سالارالدوله قاجار [ج ۵] ۱۲۳۶،  
 سالارالسلطان [ج ۱] ۲۸، ۱۷۵، ۱۷۶،  
 [ج ۲] ۲۸۵،  
 سالارخان [ج ۲] ۵۳۱، [ج ۳] ۵۶۷،  
 ۶۰۰، ۷۴۵، [ج ۴] ۸۲۲،  
 سالار مسعود [ج ۴] ۸۲۳،  
 سالار معزز [ج ۳] ۵۶۷، ۷۲۹،  
 سالار مکرم [ج ۱] ۱۲۴، [ج ۳] ۷۲۹،  
 سالار مؤید [ج ۴] ۹۳۹، [ج ۵] ۹۸۱،  
 سامانی (جواد) [ج ۲] ۵۴۰،  
 ساکس-سایکس (ماژور) [ج ۱] ۳۴، [ج  
 ۲] ۴۲۴، ۴۳۰، ۴۶۷، ۴۶۸،  
 [ج ۳] ۶۴۷، ۶۴۸، ۷۴۴، [ج ۴]  
 ۷۹۶، ۸۳۰، [ج ۵] ۹۸۰، ۱۰۳۸،  
 ۱۲۲۹، [ج ۶] ۱۲۷۸، ۱۲۸۱،  
 سپهدار - سپهدار اعظم [ج ۱] ۲۴،  
 ۱۲۳، ۱۳۲، ۱۷۴، ۲۸۸، [ج ۲]  
 ۴۱۳، ۴۱۶، ۴۲۱، ۴۲۵، ۴۵۹،  
 ۴۶۰، ۴۶۱، ۵۲۱، ۵۲۹، [ج ۳]  
 ۵۴۱-۵۴۷، ۵۶۶، ۵۶۸، ۵۷۳،  
 ۵۷۵، ۵۷۷، ۵۸۲، ۵۸۸، ۵۸۹،  
 ۵۹۵، ۵۹۹، ۶۰۷-۶۰۹، ۶۱۱ -  
 ۶۱۴، ۶۲۲، ۶۲۴، ۶۳۷، ۶۳۹،

زیقلا - زیگلر [ج ۱] ۱۳۹، ۱۵۷،  
 ۲۷۲

ژرژ (پادشاه انگلیس) [ج ۴] ۸۵۴

سابلین - سبلین [ج ۱] ۳۱۹، ۳۲۰،  
 ۳۲۲، ۳۲۸، [ج ۲] ۳۳۶، ۳۴۴،  
 ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۴، ۳۷۶، ۴۰۳،  
 ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۲۱، ۴۲۳، ۴۳۵،  
 ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۵۲، ۴۷۳،  
 ۴۸۷، ۴۹۱، ۴۹۸، ۵۲۷، ۵۲۹،  
 [ج ۳] ۵۴۲، ۵۴۴، ۵۴۷، ۵۴۸،  
 ۵۵۴، ۵۵۷، ۵۶۰، ۵۸۲، ۵۸۴،  
 ۵۸۵، ۵۸۹، ۶۰۶، ۶۰۸، ۶۱۰،  
 ۶۱۲، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۷، ۶۲۱،  
 ۶۲۴، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۳۰، ۶۳۲،  
 ۶۳۳، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۵۲،  
 ۶۶۳، ۶۶۵، ۶۸۱، ۶۸۳-۶۸۵،  
 ۶۹۳، ۶۹۶، ۶۹۷، ۷۲۱، ۷۲۶،  
 ۷۲۵

سازانوف [ج ۳] ۵۸۴، ۵۸۵، ۶۵۲،  
 ۶۵۵، ۶۹۷، ۷۳۸، ۷۴۸، [ج ۴]  
 ۸۳۹، ۹۲۰، ۹۲۱، [ج ۵] ۱۰۰۰،  
 ۱۰۱۴، ۱۱۰۵، [ج ۶] ۱۴۰۳ -  
 ۱۴۰۷، ۱۴۱۴، ۱۴۱۹، ۱۴۲۳،  
 ۱۴۲۴، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۹،  
 ۱۱۰۵، ۱۰۱۴

ساعداالدوله [ج ۱] ۴۳،  
 سالار ارفع [ج ۲] ۳۸۳ (نک: سردارظفر)،  
 سالار اشرف [ج ۲] ۲۳۰،  
 سالارالدوله [ج ۱] ۴۶، ۶۷، ۹۸، ۱۵۶،  
 ۱۷۵، [ج ۴] ۹۳۲، [ج ۵]  
 ۱۰۷۴، ۱۰۹۶، ۱۱۲۱، ۱۱۲۹،



- سردار ارفع [ج ۱] ۲۸۲، [ج ۳] ۵۶۸، ۷۶۵
- سردار اسعد [ج ۱] ۲، [ج ۲] ۴۳۳، ۴۵۱، ۵۱۸، ۵۲۳، ۵۴۰، [ج ۳] ۵۷۲، ۵۷۹-۵۸۴، ۵۸۸، ۵۸۹، ۶۰۱، ۶۰۷، ۶۰۹، ۶۱۱، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۶، ۶۱۸، ۶۲۱، ۶۲۴، ۶۲۷، ۶۳۶-۶۴۵، ۶۸۴-۶۸۱، ۶۸۶، ۶۸۷، ۷۰۷-۷۰۴، ۷۰۱، ۷۱۴، ۷۱۲، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۶، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۱-۷۳۳، ۷۴۱، ۷۴۳، ۷۴۵، ۷۵۸، [ج ۴] ۷۷۸، ۷۸۲، ۷۸۴، ۸۰۲، ۸۰۹، ۸۹۵، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۸۹، ۸۹۱، ۹۰۷، ۹۱۳، ۹۳۰، [ج ۵] ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۱۱، ۱۰۲۸، ۱۰۳۰، ۱۰۳۳، ۱۰۳۵-۱۰۳۷، ۱۰۴۱، ۱۰۶۷، ۱۰۷۳، ۱۰۷۷، ۱۰۸۴، ۱۰۹۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۸، ۱۱۲۱، ۱۱۲۵، ۱۱۳۹، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۶، ۱۱۶۳، ۱۱۹۷، ۱۲۰۲، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۳۷
- سپهسالار [ج ۱] ۱۴۱، ۱۴۴، ۱۴۵، ۲۸۴، [ج ۲] ۴۲۸، ۴۶۹، ۵۰۹، ستارخان [ج ۱] ۲۹۵، ۲۹۷، ۳۲۶، ۳۲۸، [ج ۲] ۳۶۱، ۳۸۷، ۳۹۱، ۴۰۹، ۴۴۶، ۴۶۲، ۴۶۴، ۴۸۹، ۴۹۳، ۴۹۶، ۴۹۸، ۵۱۵، ۵۱۶، [ج ۳] ۵۵۸-۵۵۶، ۵۷۱، ۵۷۶، ۵۸۵، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۹، ۶۰۸، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۴۶، ۶۵۱، ۶۵۲، ۷۰۱، ۷۱۹، ۷۳۶، ۷۳۹، ۷۴۳، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۲، ۷۵۴، ۷۵۸، ۷۶۰، [ج ۴] ۷۷۹، ۷۸۴، ۸۱۴، ۸۱۶-۸۱۹، ۸۲۴-۸۲۷، ۸۳۳، ۸۹۷، ۹۰۶، ۹۱۶-۹۱۹، ۹۲۸
- سردار احتشام (ضیغم الدوله) [ج ۶] ۱۴۷۸ (نیز نک ضیغم الدوله)
- سردار ارشد [ج ۵] ۱۱۰۶، ۱۱۳۵، ۱۱۷۰، ۱۱۷۳، ۱۱۹۶، ۱۲۰۲، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹
- سردار اشجع - سردار اشجع بختیاری [ج ۴] ۸۱۱، ۸۲۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۹۰۸، ۹۳۰، ۹۵۶، ۹۶۸، [ج ۵] ۱۰۷۶، ۱۰۹۷، ۱۲۳۰، [ج ۶] ۱۳۳۸، ۱۴۴۸
- سردار افخم [ج ۲] ۴۲۵، ۴۲۶، [ج ۵] ۱۱۵۲
- سردار اکرم [ج ۴] ۸۸۵، ۹۴۰، [ج ۵] ۱۲۱۰، ۱۲۳۴
- سردار امجد [ج ۲] ۳۵۲، ۴۱۳
- سردار بیهادر (پسر سردار اسعد) [ج ۴] ۷۸۵، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۲۱، ۸۳۳

۴۱۳، ۴۲۹ [ج ۵]، ۱۰۹۹  
 سردار معتمد [ج ۲]، ۴۲۶، ۴۵۹، ۴۶۰  
 [ج ۳]، ۷۲۸ [ج ۵]، ۱۰۳۷  
 ۱۲۲۹  
 سردار منصور [ج ۱]، ۱۸۵، ۲۱۴، ۲۱۵  
 ۲۲۸ [ج ۲]، ۳۸۰، ۴۲۶، ۴۶۰  
 [ج ۳]، ۷۰۷، ۷۲۶ [ج ۴]، ۷۸۴  
 ۸۶۵، ۸۶۷  
 سردار ناصر [ج ۴]، ۸۲۳، ۹۱۲  
 سردار نصرت [ج ۲]، ۵۲۸ [ج ۴]  
 ۹۷۰، ۹۷۱ [ج ۵]، ۹۹۵، ۱۰۳۹  
 ۱۰۷۶، ۱۰۹۸ [ج ۶]، ۱۲۸۵  
 ۱۲۸۶، ۱۲۹۰، ۱۳۴۰  
 سردار حمایون [ج ۱]، ۱۷۴ [ج ۲]  
 ۴۲۶، ۴۵۹، ۴۶۰ [ج ۵]، ۱۲۲۹  
 سعدالدوله [ج ۱]، ۱۶، ۲۵، ۷۸، ۸۱  
 ۸۶-۸۸، ۹۲، ۱۱۶، ۱۳۱، ۱۳۶  
 ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۶۵  
 [ج ۲]، ۳۴۴، ۳۶۵، ۳۷۶، ۳۷۷  
 ۳۹۱، ۳۹۷، ۳۹۹، ۴۱۲، ۴۲۸  
 ۴۳۵، ۴۴۱، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۷۳  
 ۴۸۲، ۵۱۷، ۵۱۹، ۵۲۱، ۵۲۳  
 ۵۴۰ [ج ۳]، ۵۴۲، ۵۴۷، ۵۵۰-  
 ۵۵۳، ۵۶۴-۵۵۹، ۵۷۳، ۵۷۴  
 ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۸، ۵۹۵، ۶۰۱  
 ۶۰۲، ۶۰۵، ۶۱۰، ۶۱۳، ۶۲۲  
 ۶۳۷-۶۴۰، ۶۴۲، ۶۴۴، ۶۸۰  
 ۶۸۲، ۷۰۴، ۷۱۷، ۷۴۴ [ج ۵]  
 ۱۱۹۶

سعدالسلطنه [ج ۱]، ۳۲۲

سعدالملک [ج ۳]، ۷۴۳

سعیدالسلطنه [ج ۱]، ۹۵

سعیدالممالک [ج ۲]، ۵۹۹

سعیدخان [ج ۵]، ۱۱۵۴ [ج ۶]، ۱۲۸۵

سلطانعلیخان وزیر دربار [ج ۲]، ۴۱۲

۸۴۵، ۸۵۵، ۸۸۹، ۸۹۱، ۹۰۶  
 ۹۱۸ [ج ۵]، ۹۷۹، ۹۹۹، ۱۲۰۲  
 ۱۲۰۶، ۱۲۲۸، ۱۲۳۰ [ج ۶]  
 ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۳۳۶، ۱۴۴۲  
 ۱۴۵۰

سردار جنگ - سردار جنگ بختیاری [ج

[۳]، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۴۱، ۷۴۶

۷۶۲ [ج ۴]، ۷۷۹، ۷۸۱، ۸۴۶

۸۵۶، ۸۹۳، ۹۰۹، ۹۳۱، ۹۳۹

۹۷۰ [ج ۵]، ۱۱۹۸ [ج ۶]، ۱۲۸۷

۱۳۳۶، ۱۳۵۰، ۱۴۴۵

سردار سعیدخان [ج ۴]، ۸۱۲، ۸۲۴

سردار سعیدخان (کپی) [ج ۱]، ۱۵۹

سردار ظفر [ج ۲]، ۳۶۵، ۴۱۳ [ج ۴]

۸۳۴، ۹۱۳، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۵۷

(نک: سالار ارفع)

سردار ظفر بختیاری [ج ۴]، ۸۷۲، ۹۲۹

[ج ۵]، ۱۰۹۸، ۱۱۹۸، ۱۲۱۳

۱۲۳۲، ۱۲۳۴ [ج ۶]، ۱۲۸۳

۱۲۸۷، ۱۳۳۶، ۱۳۴۰

سردار فیروز [ج ۱]، ۲۶۸، ۲۸۶، ۳۰۶

۳۲۳ [ج ۲]، ۳۸۶، ۴۳۱

سردار محتشم [ج ۳]، ۵۸۳، ۶۰۱ [ج ۴]

۹۳۱ [ج ۵]، ۹۷۹، ۹۹۹، ۱۲۰۶

۱۲۲۸، ۱۲۳۰ [ج ۶]، ۱۲۸۶

۱۲۸۷، ۱۳۳۶، ۱۴۴۴

سردار محیی (معزالسلطان) [ج ۴]

۹۰۷، ۹۱۶-۹۱۸ [ج ۵]، ۱۱۵۴

۱۲۰۲، ۱۲۰۷، ۱۲۲۸، ۱۲۳۳

۱۲۳۵ [ج ۶]، ۱۲۸۷

سردار مسعود [ج ۳]، ۶۱۵

سردار مظفر [ج ۳]، ۵۶۶ [ج ۵]، ۱۲۳۱

سردار مظفر (داودخان) [ج ۶]، ۱۳۴۰

سردار معتضد (بیهجتالملک) [ج ۱]

۱۷۳، ۱۷۴، ۱۸۷، ۱۹۰ [ج ۲]

۴۲۸

سلیمان میرزا [ج ۱] ۲۱۷

سلیم خان بهادر السلطنه [ج ۲] ۳۸۸

سهام الدوله [ج ۳] ۶۶۵، ۷۳۲، ۷۴۱

۷۴۶-۷۴۸، ۷۶۳، [ج ۴] ۷۷۴

۷۷۶، ۷۸۲، ۸۱۰، ۸۱۳، ۸۶۷

۸۶۸

سهام السلطنه [ج ۲] ۵۲۳

سید [ج ۲] ۴۲۵، ۴۴۶، ۴۶۷، ۴۷۸

[ج ۳] ۶۰۳، ۶۰۵، ۶۲۹

سید ابوالحسن [ج ۳] ۵۶۹

سید احمد (دستکی) [ج ۱] ۱۷۵

سید اسدالله [ج ۳] ۷۱۴، ۷۳۳، ۷۴۷

سید اسدالله نجفی [ج ۳] ۶۱۲

سید اکبر [ج ۱] ۱۷۴

سید اکبر شاه [ج ۵] ۱۱۵۴

سیدالمحققین [ج ۵] ۱۰۱۱

سیدجعفر [ج ۳] ۵۶۹

سیدجمال السدین (راعظ؟) [ج ۱] ۴۱

۲۱۶

سیدحسن [ج ۱] ۲۶۲

سید حسین لاری [ج ۲] ۴۱۰

سید شبر [ج ۳] ۷۳۳ (نک: شیخ شبر)

سید شهاب [ج ۱] ۱۳۸

سید عبدالله - سید عبدالله مجتهد [ج ۳]

[ج ۳] ۶۹۰، [ج ۴] ۷۷۸، ۷۸۳

۸۷۴، ۸۷۹، ۸۹۷، ۹۰۵، ۹۱۲

۹۱۴، ۹۲۵ (نک: آقا سید عبدالله

مجتهد)

سید عبدالحسین [ج ۲] ۵۲۴، [ج ۳]

۶۰۳، ۷۱۴

سید عبدالحسین لاری [ج ۱] ۱۱۱، ۱۲۷

۱۳۹، ۱۷۵، [ج ۲] ۳۵۳، ۴۳۱

[ج ۳] ۶۰۵، ۶۱۵، ۶۲۶، ۶۲۷

۶۲۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۷۱۳، ۷۱۴

۷۱۷، ۷۳۳، ۷۴۱، ۷۶۷، ۷۵۸

۷۶۳، [ج ۴] ۷۸۹

سید عبدالصاحب [ج ۳] ۷۱۶

سیدعلی یزدی [ج ۱] ۱۴۵

سید کمال الدین [ج ۳] ۷۱۱

سید لاری [ج ۲] ۳۸۵، ۴۳۱، ۴۶۵

[ج ۳] ۶۱۲، ۶۱۴، ۶۱۶

۶۱۹، ۷۱۳، ۷۳۳، ۷۴۱

سید محمد [ج ۱] ۲۰۰، ۲۸۳، [ج ۳]

۷۱۳

سیدمرتضی [ج ۲] ۴۴۴، ۴۵۱، ۴۵۲

[ج ۳] ۶۰۵، ۷۱۶، ۴۷۷، ۴۷۸

[ج ۴] ۹۶۴

سیدمرتضی اهرمی [ج ۳] ۷۴۷ (نک:

سید مرتضی)

شاپشال [ج ۱] ۱۳۱، ۱۷۰، ۱۷۱، ۲۱۴

شاهجهان (شاه جهانیان) - پرویز [ج ۱]

۲۷، ۳۵، ۱۶۲

شاهزاده فرمانفرما [ج ۲] ۳۶۹، ۳۷۰

۴۳۲، ۴۵۳ (نک: فرمانفرما)

شاهزاده نایب السلطنه [ج ۲] ۳۴۶ (نک:

نایب السلطنه)

شاه مخلوع [ج ۵] ۱۰۰۰، ۱۰۷۴، ۱۰۸۵

۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۱۰، ۱۱۱۲

۱۱۲۲، ۱۱۲۴-۱۱۲۷، ۱۱۳۴

۱۱۴۳، ۱۱۵۲، ۱۱۵۶-۱۱۵۸

۱۱۶۰-۱۱۶۴، ۱۱۶۷، ۱۱۷۰

۱۱۷۱، ۱۱۷۶-۱۱۷۹، ۱۱۸۷

۱۱۹۱، ۱۱۹۳، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷

۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۲، ۱۲۰۵-

۱۲۰۸، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۴-

۱۲۲۰، ۱۲۲۲، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵

۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۳، [ج ۶]

- ۱۰۰۵، ۱۰۱۷، ۱۰۷۳، ۱۰۸۷، ۱۲۶۱، ۱۲۶۳، ۱۲۶۶، ۱۲۷۳،  
 ۱۰۹۱، ۱۰۹۴، ۱۱۰۲، ۱۱۰۴، ۱۲۷۸، ۱۲۸۱، ۱۲۸۷، ۱۲۸۹،  
 ۱۱۰۹ - ۱۱۱۱، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۲۹۲، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۱،  
 ۱۱۲۹، ۱۱۳۶، ۱۱۴۶ - ۱۱۴۹، ۱۳۰۲، ۱۳۰۴، ۱۳۱۲، ۱۳۲۱،  
 ۱۱۵۱، ۱۱۵۵، ۱۱۶۴، ۱۱۷۴، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۹، ۱۳۳۲،  
 ۱۱۷۵، ۱۱۷۷، ۱۱۹۰، ۱۱۹۹، ۱۳۳۳، ۱۳۳۷، ۱۳۶۷، ۱۳۷۷،  
 ۱۲۲۵، ۱۲۲۸، [ج ۶] ۱۲۵۷، ۱۳۷۸، ۱۳۸۲، ۱۳۹۲، ۱۳۹۵ -  
 ۱۲۶۴، ۱۲۷۹ - ۱۲۸۲، ۱۲۸۹، ۱۳۹۷، ۱۴۰۰، ۱۴۰۲، ۱۴۰۴،  
 ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۶، ۱۳۰۰، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱،  
 ۱۳۰۱، ۱۳۰۳ - ۱۳۰۵، ۱۳۰۷، ۱۴۱۴، ۱۴۱۷، ۱۴۲۲، ۱۴۴۱،  
 ۱۳۱۰ - ۱۳۲۳، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۴۴۸، (نیز، نك: محمدعلی شاه،  
 ۱۳۲۹ - ۱۳۳۲، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، محمدعلی شاه قاجار، محمدعلی  
 ۱۳۳۹، ۱۳۴۶، ۱۳۴۸ - ۱۳۵۲، میرزا)  
 ۱۳۵۶، ۱۳۵۸ - ۱۳۶۴، ۱۳۶۷، شجاع التولیه [ج ۳] ۶۴۷  
 ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۲، ۱۳۷۵، شجاع الدوله نك: صمدخان  
 ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۳، ۱۳۸۶، شجاع السلطنه [ج ۵] ۱۲۳۵  
 ۱۳۸۸، ۱۳۹۲، ۱۴۰۰ - ۱۴۰۲، شجاع الملك [ج ۱] ۱۲۳، ۱۲۴، [ج ۳]  
 ۱۴۰۴، ۱۴۰۷ - ۱۴۰۹، ۱۴۱۴، ۷۲۹، ۷۴۵  
 ۱۴۲۳، ۱۴۴۰، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، شجاع نظام [ج ۱] ۳۰۹، ۳۲۴، [ج ۲]  
 ۱۴۵۵، ۱۴۵۹، ۱۴۶۱، ۳۸۹  
 شوکت الملك [ج ۵] ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، شجاع الملك [ج ۳] ۷۲۹  
 ۱۰۷۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، شجاع السلطنه [ج ۱] ۱۴، ۱۵، ۱۵۲،  
 شهاب الدوله (اسدالله میرزا) [ج ۴] ۷۷۳، (نك: اسدالله میرزا) ۱۵۶،  
 شهاب السلطنه [ج ۴] ۹۶۹، [ج ۵] ۱۲۳۰، [ج ۲] ۴۱۷، ۴۲۱، ۴۶۰،  
 شوکت الدوله [ج ۱] ۱۲۴، [ج ۵] ۱۱۸۷، ۱۱۹۶، ۱۲۰۲،  
 شوکت الملك [ج ۳] ۷۲۹، [ج ۶] ۱۳۰۰، ۱۲۰۵، ۱۲۲۹،  
 شیپلی [ج ۴] ۸۲۷، ۸۳۳، ۱۳۰۲ - ۱۳۰۸، ۱۳۰۶، ۱۳۱۰،  
 شیخ آقا (مجتهد) [ج ۴] ۷۹۵، ۱۳۱۲ - ۱۳۱۴، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷،  
 شیخ اسماعیل هشترودی [ج ۴] ۸۹۰، ۱۳۲۰، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۷،  
 شیخ رئیس [ج ۱] ۹، ۲۲، ۱۹۵، ۲۳۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۴۹،  
 شیخ حسین چاه کوتائی [ج ۳] ۷۱۶، ۱۳۵۴ - ۱۳۵۶، ۱۳۶۰ - ۱۳۶۲،  
 شیخ خزعل [ج ۴] ۷۹۹، ۹۳۳، ۹۴۲، ۱۳۶۵، ۱۳۸۳، ۱۳۸۵، ۱۴۲۸،  
 شیخ زکریا [ج ۲] ۵۳۴، ۵۳۵، [ج ۳] ۱۴۳۹، ۱۴۴۱، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵،  
 [ج ۳] ۹۴۱، ۷۱۳، شکرالله [ج ۳] ۸۰۸  
 شکسپیر (کاپیتان) [ج ۲] ۴۶۵  
 شوستر، مورگان [ج ۵] ۱۰۰۲، ۱۰۰۴

۱۰۹۶، ۱۱۹۰، ۱۲۱۲ - ۱۲۱۴،  
 ۱۲۱۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۳، [ج ۶]  
 ۱۲۸۷ - ۱۲۸۹، ۱۳۳۳، ۱۳۳۷،  
 ۱۴۴۱، ۱۴۴۷  
 صمصام [ج ۲] ۴۳۲  
 صمصام خان [ج ۲] ۲۵۱  
 صمصام السلطنه [ج ۱] ۵۴، ۸۱، [ج ۲]  
 ۳۶۰، ۳۶۳، ۳۶۶ - ۳۷۰، ۳۸۳،  
 ۳۹۳، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۱۱، ۴۱۳،  
 ۴۳۲، ۴۵۳، ۴۷۱، ۴۷۲، ۵۱۵،  
 ۵۱۸، ۵۲۱، ۵۲۴، ۵۳۱، [ج ۳]  
 ۵۷۲، ۵۸۳، ۵۹۵، ۶۰۱، ۶۳۱،  
 ۶۳۸، ۷۰۷، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۳۰،  
 [ج ۴] ۷۶۲، ۷۸۵، ۷۹۷، ۷۹۸،  
 [ج ۵] ۱۰۷۷، ۱۱۲۲، ۱۱۴۰،  
 ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۷، ۱۲۲۹،  
 ۱۲۳۲، [ج ۶] ۱۲۸۲، ۱۳۴۹،  
 ۱۴۳۹، ۱۴۴۳ - ۱۴۴۶، ۱۴۶۷،  
 ۱۴۷۲، ۱۴۷۵  
 صمصام الملك [ج ۲] ۳۸۴  
 صمصام الممالک [ج ۲] ۳۵۳، [ج ۴]  
 ۹۰۲، ۹۶۰  
 صمصام الممالک سنجابی [ج ۵] ۱۰۱۳،  
 ۱۰۹۹، ۱۱۵۴  
 صمصام نظام [ج ۵] ۹۸۲  
 صنیع الدوله [ج ۱] ۲۵، ۸۰، ۸۶، ۸۹،  
 ۱۱۰، ۱۳۶، ۱۶۵، ۱۶۹، ۱۷۳،  
 ۱۸۰، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۸ - ۱۹۰،  
 ۲۲۰، ۲۸۹، ۳۱۸، [ج ۲] ۳۸۰،  
 ۵۲۹، [ج ۳] ۵۹۷، ۶۷۴، ۷۰۷،  
 ۷۲۷، [ج ۴] ۷۷۸، ۷۸۴، ۸۵۴،  
 ۸۶۷، ۹۴۴، ۹۵۶، [ج ۵] ۹۷۹،  
 ۹۸۷ - ۹۸۹، ۹۹۳، ۹۹۸، ۱۰۰۳،  
 ۱۰۰۸، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۸،  
 ۱۰۳۶، ۱۰۶۷، ۱۰۷۰

شیخ شبر [ج ۳] ۵۶۸ (نک: سید شبر)  
 شیخ عبدالله زنجانی (ج ۳) ۷۳۲  
 شیخ علی [ج ۳] ۷۳۴  
 شیخ علی دشتی [ج ۲] ۷۳۳  
 شیخ فضل الله [ج ۱] ۵۱، ۵۸، ۷۳،  
 ۱۴۵ [ج ۲] ۲۴۶، ۴۱۲، ۴۲۹،  
 [ج ۳] ۶۳۹، ۶۴۳، ۶۹۹، ۷۰۰،  
 ۷۰۷  
 شیخ محمد حسین یزدی [ج ۳] ۷۲۸  
 شیخ محمود [ج ۱] ۲۹  
 شیخ نزقور [ج ۴] ۹۶۲  
 شیرخان [ج ۲] ۵۳۳  
 شیندلر - شنیدلر [ج ۶] ۱۲۹۷، ۱۳۳۹،  
 ۱۳۹۲  
 صاحب اختیار [ج ۱] ۱۳۹، ۱۶۹ - ۱۷۱،  
 ۱۷۵، ۱۷۷، ۳۰۵، ۳۲۲، [ج ۲]  
 ۴۷۰، [ج ۳] ۶۰۲، [ج ۵] ۹۹۸،  
 ۱۱۵۲، ۱۲۰۶  
 صارم الدوله [ج ۳] ۷۳۰  
 صارم الملك [پسر ارشد سردار ظفر]  
 [ج ۴] ۹۴۰، ۹۷۰  
 صارم الممالک [ج ۴] ۹۰۹  
 صدراعظم [ج ۳] ۵۵۱  
 صدرالدین بیگ [ج ۲] ۳۷۸، ۴۴۲  
 صدر العلماء [ج ۲] ۳۸۴  
 صدیق الحرم [ج ۱] ۲۶۲  
 صدیق حضرت [ج ۳] ۷۲۷، [ج ۴] ۷۷۸  
 صدیق السلطنه [ج ۳] ۷۲۸  
 صمدخان [ج ۲] ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۶۲،  
 ۴۶۳، ۴۸۲، ۴۹۳، ۴۹۹، ۵۰۰،  
 ۵۱۴، [ج ۳] ۵۴۷، ۵۹۱، ۵۹۳،  
 ۵۹۴، ۷۰۸، ۷۳۹، ۷۴۹، ۷۶۰،  
 [ج ۴] ۷۷۹، ۸۲۱، [ج ۵] ۱۰۱۰

- صنیع حضرت [ج ۳] ۶۴۳، ۶۳۶، ۷۰۰، ۷۰۷
- صولت الدوله [ج ۲] ۴۱۴، ۴۱۰، ۳۸۵، ۴۳۲، ۴۳۲، ۴۷۲، ۵۳۴، ۵۳۵، [ج ۳] ۶۰۲-۶۰۴، ۶۳۴، ۶۵۰، ۶۵۳، ۷۱۳-۷۱۵، ۷۲۶، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۴۶، [ج ۴] ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۸۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۴، ۸۰۸-۸۱۰، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۲۰، ۸۲۴، ۸۳۲، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۷۲، ۸۷۴، ۸۸۸، ۸۹۲-۸۹۴، ۹۰۸-۹۱۰، ۹۱۳، ۹۲۲، ۹۲۵، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۳، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۴۱، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۷، ۹۷۲، [ج ۵] ۹۷۵، ۹۷۷-۹۷۹، ۹۸۳، ۹۸۸، ۹۹۶، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۱۴، ۱۰۴۰، ۱۰۴۷، ۱۰۴۹، ۱۰۵۲، ۱۰۵۹، ۱۰۶۲، ۱۰۶۵، ۱۰۷۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۵، ۱۱۱۸، ۱۱۳۷، ۱۱۶۷، ۱۱۸۶، ۱۱۹۷، ۱۲۰۳، ۱۲۱۵، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۱، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۳۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۲-۱۲۴۴، ۱۲۶۳، [ج ۶] ۱۲۵۴-۱۲۶۰، ۱۲۶۴، ۱۲۶۶-۱۲۶۹، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۹، ۱۲۹۵، ۱۳۳۹-۱۴۶۵، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۷۱، ۱۴۷۸، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱
- صولت السلطنه [ج ۵] ۹۹۹، ۱۰۱۴
- [ج ۶] ۱۲۷۹، ۱۴۷۸، ۱۴۸۱
- صولت الملك [ج ۴] ۷۸۹
- ضرمغام الدوله [ج ۵] ۱۰۹۸
- ضرمغام السلطنه [ج ۲] ۳۶۳، ۴۰۶، ۴۰۷
- ضرمغام السلطنه بختیاری [ج ۴] ۹۱۶
- ضرمغام الشریعه [ج ۶] ۱۴۶۴
- ضرمغام بختیاری (حسین خان) [ج ۳] ۷۶۲
- ضرمغام نظام [ج ۵] ۱۱۰۰
- ضیاء السلطان [ج ۵] ۱۲۳۰
- ضیغم الدوله [ج ۴] ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۶۷، ۸۷۲، ۸۸۸، ۸۹۴، ۹۰۸، ۹۱۳، ۹۳۳، ۹۷۰، [ج ۵] ۹۸۱، ۹۹۹، ۱۰۵۷، ۱۰۹۰، ۱۰۹۸، ۱۱۱۹، [ج ۶] ۱۲۶۹، ۱۲۷۹، ۱۳۳۹، ۱۴۷۲، ۱۴۷۵، ۱۴۷۸، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱ (نیز نك سردار احتشام)
- ضیغم السلطنه [ج ۵] ۱۲۲۸، ۱۲۳۳، [ج ۶] ۱۲۸۶
- ظفر السلطنه [ج ۱] ۱۲۵، ۱۳۶، ۱۵۴، ۱۷۳، ۱۸۶، ۱۸۸، ۱۹۰، ۲۲۱، [ج ۴] ۸۲۴، ۸۳۲، ۸۳۵، ۸۴۶، ۸۵۶، ۸۶۷، ۸۷۲، ۸۷۶، ۹۰۰، ۹۰۴، ۹۱۳، ۹۳۲، ۹۳۳، [ج ۵] ۱۰۵۶، ۱۰۷۴، ۱۱۵۲، [ج ۶] ۱۴۸۰
- ظل السلطان [ج ۱] ۳۱، ۶۹، ۸۱، ۸۲، ۹۰، ۹۱، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۳۰، ۱۳۴، ۱۴۰، ۱۴۴، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۵۰، ۱۵۷، ۱۶۸، ۱۷۱، ۱۷۳، ۱۷۶-۱۷۹، ۱۷۹، ۱۸۸، ۱۹۰-۱۹۵، ۱۹۷، ۲۰۰، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۸، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۸، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۴۹، ۲۶۸، ۲۸۲، [ج ۲] ۳۸۰، [ج ۳] ۵۴۸، ۵۵۴، ۵۷۹، ۵۸۱، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۸، ۶۱۹
- ضرمغام [ج ۳] ۷۳۶

- عضدالملک [ج ۱] ۱۰، ۱۵۳، ۱۵۴، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۹، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۵، ۶۵۰، ۶۵۵، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۹۰، ۶۹۶، ۷۰۸، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۴، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۴ [ج ۴] ۸۶۹، ۸۹۱، ۹۳۱، ۹۶۶ [ج ۵] ۹۸۵، ۱۰۱۱ [ج ۶] ۱۴۸۰، ظهیرالاسلام [ج ۵] ۱۲۰۵، ظهیرالدوله [ج ۱] ۴۸، ۶۷، ۱۲۸، ۱۷۳، ۲۳۹ [ج ۳] ۶۵۰، ۷۳۱ [ج ۴] ۷۹۸ [ج ۵] ۱۰۱۲، ۱۰۵۶ [ج ۶] ۱۳۳۷، ظهیرالسلطان [ج ۴] ۹۵۶، ۹۶۸ [ج ۵] ۹۸۰، ظهیرالملک [ج ۲] ۵۳۳ [ج ۳] ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۳۱، ۷۴۶، عباس آقا (قاتل اتابک) [ج ۱] ۹۴، عباس خان افشار [ج ۱] ۱۵۸، عباس خان چناری [ج ۴] ۹۴۰ [ج ۵] ۱۰۷۷ [ج ۶] ۱۲۸۳، عباسقلی [ج ۴] ۸۸۹، عباسقلی خان [ج ۱] ۵۶، ۱۶۸، ۲۵۲ [ج ۲] ۳۴۶ [ج ۴] ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۸۷، عباسقلی خان نواب [ج ۱] ۲۶۴ [ج ۴] ۸۸۶، عبدالرحیم (حاجی) [ج ۱] ۳۸ [ج ۲] ۳۸۳، عدل الدوله [ج ۲] ۴۳۰ [ج ۳] ۷۱۰، عدیل الملک [ج ۱] ۱۷۴، عسکر سلیم [ج ۵] ۱۰۷۷، ۱۱۵۴، عضدالسلطان [ج ۵] ۱۲۳۱، ۱۲۳۳ [ج ۶] ۱۳۳۳، ۱۳۴۰
- عضدالملک [ج ۱] ۱۰، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۶، ۱۸۵، ۲۱۲-۲۱۵ [ج ۲] ۶۲۴، ۶۲۶، ۶۸۴، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۷، ۶۹۸، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۶۶ [ج ۴] ۷۸۳، ۹۳۷، عطاءالدوله [ج ۱] ۳۲۳ [ج ۲] ۳۸۵، ۵۲۳، ۵۲۵ [ج ۳] ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۵۰، ۷۱۲، ۷۱۴ [ج ۵] ۱۲۰۷، ۱۴۶۵، ۱۴۷۷ [ج ۶] ۱۱۱۵، عطاءالسلطنه [ج ۵] ۱۱۱۵، عطاءنظام [ج ۵] ۱۱۱۵، علاءالدوله [ج ۱] ۳۲، ۸۸، ۹۰، ۹۳، ۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۲، ۱۲۹، ۱۳۲، ۱۴۰، ۱۴۳، ۱۸۵، ۲۰۱، ۲۱۴-۲۱۷، ۲۲۸ [ج ۲] ۳۸۰ [ج ۳] ۵۴۸، ۵۵۵، ۵۹۵، ۵۹۹، ۶۲۶، ۶۲۹، ۶۳۱، ۶۴۶، ۶۵۳، ۶۹۰، ۶۹۹، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۱۴، ۷۱۵ [ج ۵] ۱۱۵۲، ۱۲۰۱ [ج ۶] ۱۲۵۹، ۱۲۶۱، ۱۲۶۴، ۱۲۶۶-۱۲۶۸، ۱۲۷۴، ۱۲۷۶-۱۲۷۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۳، ۱۲۹۵، ۱۳۳۹-۱۳۴۱، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۴۴۵، ۱۴۴۹، ۱۴۷۵، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، علاءالسلطنه (محمدعلی) [ج ۱] ۳۲، ۶۷، ۶۸، ۷۶، ۸۱، ۸۷، ۹۶، ۱۹۸، ۲۰۴، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۲۰، ۲۴۰، ۲۵۴، ۲۵۶، ۲۶۳، ۲۶۵، ۲۶۸، ۲۸۳، ۲۸۹، ۲۹۰، ۳۰۱-۳۰۳، ۳۳۰ [ج ۲] ۳۳۸، ۳۴۳، ۳۴۶، ۳۴۸، ۳۵۰، ۳۷۲، ۴۱۲ [ج ۳] ۷۴۱، ۷۴۳ [ج ۴] ۷۸۴، ۸۲۱ [ج ۵] ۱۰۳۵، ۱۲۰۵، علاءالملک (محمودخان) [ج ۱] ۸۱، ۱۷۳، ۲۴۹، ۲۶۷ [ج ۲] ۳۶۱



- فتح‌الملک [ج ۴] ۸۰۸  
 فخر‌الملک [ج ۳] ۷۶۵ [ج ۵] ۱۰۹۸،  
 ۱۲۰۷، ۱۱۵۳
- فرانکلین (کاپیتان) [ج ۲] ۳۸۱، ۳۸۲  
 فرخ (قاتل پرویز شاه جهانیان) [ج ۱] ۳۵  
 فردوسی [ج ۳] ۶۴۱  
 فرمانفرما [ج ۱] ۳۱، ۳۲، ۷۲، ۹۱،  
 ۱۱۰، ۱۳۳، ۱۶۷، ۱۸۷، ۲۳۶،  
 ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۹۰، ۳۰۳، ۳۰۴،  
 ۳۲۴ [ج ۲] ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۸،  
 ۳۶۹، ۴۰۷، ۴۱۰، ۴۱۳، ۴۲۹،  
 [ج ۳] ۵۶۱، ۵۶۴، ۵۹۵، ۵۹۷،  
 ۶۳۱، ۶۷۴، ۷۰۴، ۷۰۷، ۷۲۶،  
 [ج ۴] ۸۱۰، ۸۱۳، ۸۲۴، ۸۸۰،  
 ۸۸۱، ۹۰۶، ۹۲۹، ۹۳۶، ۹۳۷،  
 ۹۴۴، ۹۵۶ [ج ۵] ۹۹۸، ۱۰۳۶،  
 [ج ۶] ۱۲۵۹، ۱۴۴۵، ۱۴۷۲  
 (نک: شاهزاده فرمانفرما)
- فرید‌الملک [ج ۵] ۱۲۳۱  
 فریدون (زرتشتی کشته شده) [ج ۱]  
 ۱۵۲، ۱۵۴، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۸۵
- فریزر [ج ۳] ۶۸۸  
 فضل‌علی [ج ۴] ۸۲۳  
 فکس (ماژور) [ج ۱] ۸۳  
 فلک (کاپیتان) [ج ۶] ۱۳۴۷  
 فن (مستر) [ج ۵] ۱۲۳۰  
 فهیم‌الملک [ج ۴] ۷۷۸ [ج ۵] ۱۰۵۵
- قائم‌مقام [ج ۱] ۱۳۶، ۱۶۹  
 قاسم‌آقا (سرتیپ) [ج ۳] ۵۶۶  
 قلی‌خان [ج ۳] ۷۰۱  
 قوام [ج ۱] ۳۸، ۱۱۱، ۱۲۷، ۱۳۹،  
 ۲۸۶ [ج ۲] ۴۳۱، ۴۷۱ [ج ۳]  
 ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۱۳، ۶۵۰، ۷۱۴
- ۳۶۲ [ج ۳] ۵۵۹، ۶۹۰ [ج ۵]  
 ۱۰۷۴  
 علم‌المهدی [ج ۲] ۵۳۳  
 علی‌جان (چلبیانلو) [ج ۱] ۲۲، ۲۸  
 علی‌خان [ج ۴] ۷۹۸  
 علی‌خان (سرتیپ) [ج ۴] ۸۶۴  
 علیقلی [ج ۳] ۶۸۹ [ج ۵] ۱۱۵۴  
 (نک: سردار اسعد)  
 علیقلی‌خان (حاج) [ج ۲] ۵۴۰ [ج ۳]  
 ۵۶۹ (نک: سردار اسعد)  
 عمید‌الحکماء [ج ۴] ۷۷۸  
 عمید‌السلطان [ج ۲] ۴۶۰ [ج ۴] ۷۸۵  
 عین‌الدوله [ج ۱] ۴، ۱۲، ۲۹، ۴۵، ۹۰،  
 ۱۷۸، ۲۳۶، ۲۸۸، ۲۹۰، ۲۹۲،  
 ۳۲۳، ۳۲۴ [ج ۳] ۵۴۲، ۵۴۳،  
 ۵۴۷، ۵۶۶، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۹،  
 ۶۵۵، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۹۹، ۷۴۳،  
 ۷۴۴ [ج ۴] ۹۰۰، ۹۲۰، ۹۲۲،  
 ۹۲۵، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۶، ۹۴۱،  
 ۹۴۴، ۹۵۶ [ج ۵] ۹۹۷، ۱۰۳۶،  
 ۱۲۰۶، ۱۲۲۹ [ج ۶] ۱۲۸۳،  
 ۱۳۳۹
- غریب‌خان [ج ۱] ۸۱ [ج ۳] ۷۰۹  
 [ج ۴] ۸۲۸، ۸۲۲، ۸۲۴، ۸۴۵  
 غفارخان [ج ۴] ۷۷۹  
 غفاری (محمد ابراهیم) [ج ۴] ۸۲۲  
 غلام‌حسین‌خان وراوی [ج ۴] ۷۸۹، ۹۶۲  
 غلام‌علی [ج ۳] ۶۰۰  
 غلام‌محمد (ماژور) [ج ۶] ۱۳۸۸
- فاتح‌السلطنه [ج ۱] ۱۷۵ [ج ۳] ۷۰۹  
 فاضل [ج ۳] ۷۴۴



- کاظفر [ج ۴] ۸۰۸  
 کاکس (ماژور) [ج ۱] ۲۸۶، [ج ۲] ۳۶، ۴۵۱، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۷۸  
 [ج ۳] ۶۱۶، ۶۲۱، ۶۲۷، ۱۴  
 کلنل ۶۳۵، ۶۵۰، ۶۵۵، ۶۵۶  
 کاکس [ج ۴] ۹۶۱، ۹۶۲ لیوتنان  
 کلنل کاکس [ج ۵] ۹۷۵، ۱۰۳۰  
 ۱۰۷۲، ۱۱۹۵، ۱۲۱۶، [ج ۶] ۱۴۷۰، ۱۲۵۹، ۱۲۶۹، ۱۲۹۳  
 کاکس (ماژور) [ج ۳] ۷۴۰ (کاکس؟)  
 کامران میرزا [ج ۱] ۱۴۰  
 کاولوبوسکی [ج ۳] ۷۶۵  
 کراسل (کاپیتان) [ج ۳] ۷۱۱، ۷۱۲  
 کراسویت (لیوتنان) ۷۳۲  
 کرمول [ج ۶] ۱۳۹۰  
 کرنٹدوف (کرنٹدوف) [ج ۱] ۹، ۱۱  
 کرنز، فرانک [ج ۵] ۱۰۰۴، ۱۰۰۵  
 ۱۰۱۷، ۱۰۷۳، ۱۰۹۴  
 کرسٹمس [ج ۳] ۷۱۵  
 کری پول (و کمپانی) [ج ۳] ۶۵۶  
 کریم خان (برادرزاده رحیم خان) [ج ۲] ۴۲۶، ۴۶۰، [ج ۴] ۷۹۸، ۸۰۸  
 ۸۲۱، [ج ۶] ۱۲۹۰  
 کسوبا ایف (کاپیتان) [ج ۱] ۶۴  
 کلبی [ج ۵] ۱۰۷۷  
 کلم (مسیو) [ج ۶] ۱۳۷۴  
 کلمستدت (کاپیتان) [ج ۶] ۱۳۴۷  
 کلبن (مسیو) [ج ۶] ۱۳۸۱  
 کلی [ج ۴] ۸۹۴  
 کوان، پاتریک [ج ۵] ۱۰۷۰  
 کورتین [ج ۵] ۹۹۳  
 کوکوفتسوف [ج ۶] ۱۳۷۲، ۱۳۷۳  
 کولن گامبل [ج ۳] ۷۱۹  
 کون [ج ۳] ۷۵۵، ۷۵۶  
 کی (مستر) [ج ۵] ۱۰۳۰، ۱۰۳۹
- ۷۱۵، [ج ۵] ۹۹۹، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴  
 ۱۱۰۳ - ۱۱۰۵، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵  
 ۱۱۱۷، ۱۱۱۹، ۱۱۲۵، ۱۲۱۴  
 ۱۲۳۰، ۱۲۱۵  
 قوام الدوله [ج ۱] ۸۱، ۲۶۹، ۲۷۰  
 [ج ۲] ۴۲۸، [ج ۴] ۸۶۹  
 قوام السلطنه [ج ۴] ۸۵۵، ۹۰۶، [ج ۵] ۱۲۰۵  
 [ج ۶] ۱۴۳۵، ۱۴۴۳  
 قوام الملك [ج ۱] ۴۴، ۴۵، ۴۹، ۵۵  
 ۱۱۵، ۱۲۲، ۱۳۳، ۱۶۵، ۱۶۸  
 ۱۶۹، ۱۷۱، ۱۷۵، ۱۷۷، ۱۸۸  
 [ج ۲] ۴۳۱، ۵۳۴، [ج ۳] ۷۱۳  
 ۷۳۰-۷۳۲، ۷۴۱، ۷۴۵، ۷۴۶  
 [ج ۴] ۸۱۲، ۸۳۵، ۸۷۲، ۸۹۳  
 ۹۳۲، ۹۴۱، ۹۶۰، [ج ۵] ۱۰۳۲  
 ۱۰۴۰، ۱۰۴۳، ۱۰۴۵، ۱۰۴۸  
 ۱۰۴۹، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۷ -  
 ۱۰۶۲، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۹۹  
 ۱۱۱۳ - ۱۱۱۵، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸  
 ۱۱۸۶، ۱۲۰۷، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶  
 ۱۲۴۲، [ج ۶] ۱۲۵۴، ۱۲۵۹  
 ۱۲۶۳ - ۱۲۶۸، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵  
 ۱۲۹۵، ۱۳۳۹، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴  
 ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۹ - ۱۴۷۲  
 ۱۴۷۴ - ۱۴۷۷، ۱۴۷۹، ۱۴۸۱ -  
 ۱۴۸۳
- کادلویبکی (?) [ج ۴] ۷۸۷  
 کارترایت (سر) [ج ۳] ۶۱۹، ۶۲۳  
 ۶۳۳، ۶۳۵، ۷۳۱، [ج ۵] ۱۱۱۲  
 کاره [ج ۱] ۱۵  
 کاستلی (مستر) [ج ۵] ۱۰۹۹، ۱۲۱۰  
 ۱۲۱۱  
 کاشف السلطنه [ج ۳] ۶۷۴

گندلخان [ج ۴] ۹۱۲	کینغا حاصل [ج ۴] ۸۰۸
	کینغا محمدعلی [ج ۴] ۸۰۸
	کیرن (مستر) [ج ۶] ۱۳۳۲
لابینسکی [ج ۳] ۷۵۳	کیلرناک - کیلمارناک (لرد) [ج ۵]
لانگ-لنگ (لیوتنان) [ج ۵] ۱۰۴۰	۱۰۴۴، ۱۰۸۵
لتیلتن [ج ۴] ۸۰۶	کینگاستون-کینگستون [ج ۵] ۱۰۶۲،
لشکر نویس باشی [ج ۱] ۱۲۴	۱۰۶۴، ۱۰۷۲، ۱۰۷۶، ۱۰۸۱،
لکفر (مستر) [ج ۶] ۱۳۰۱، ۱۳۰۳،	۱۰۸۵، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸
۱۳۰۴، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۱۰،	
۱۳۱۵، ۱۳۲۰، ۱۳۵۰، ۱۳۵۳،	
۱۳۵۸، ۱۳۶۰، ۱۳۶۳، ۱۳۶۹،	گاردنر [ج ۲] ۴۲۵، ۴۲۶
۱۳۷۵، ۱۳۹۲، ۱۳۹۷، ۱۳۹۹ -	گامبل [ج ۳] ۷۲۱ (نک: کولن گامبل)
۱۴۰۳، ۱۴۰۷، ۱۴۱۸، ۱۴۲۴،	گای (ارنست) [ج ۱] ۲۱۹، ۲۵۲
۱۴۲۶، ۱۴۵۵، ۱۴۶۱	گراهام - گراهم، گریهم، گرهم [ج ۱]
لمسن [ج ۲] ۳۸۴	۳۸، ۱۲۲، ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۳۳،
لوتار (لوتر - سر) [ج ۳] ۵۵۵، ۵۵۶،	۱۳۹، ۱۵۸، ۱۶۲، ۱۷۰، ۱۷۵،
[ج ۶] ۱۴۵۳	۱۷۷، [ج ۲] ۳۶۱، ۳۶۳، ۳۶۶،
لوریم (کاپیتان) [ج ۱] ۷۹	۳۶۹، ۳۹۲، ۴۰۶-۴۰۸، ۴۳۲،
لونهایت (نایب کنت) [ج ۶] ۱۳۴۸	۵۲۴ [ج ۳] ۵۸۱، ۵۸۴، ۶۳۷،
لیاخف (کلنل) [ج ۱] ۶۳، ۶۴، ۱۱۶،	۶۴۱، ۷۱۰، [ج ۴] ۸۱۱، ۷۲۷،
۱۲۵، ۱۴۰، ۲۰۰، ۲۰۳، ۲۱۰،	۸۳۴، ۸۴۶، ۸۵۶، ۸۷۴، ۸۸۶،
۲۱۴، ۲۳۷، ۲۴۰، ۲۴۲، ۲۴۳،	۸۸۷، ۸۹۲، ۹۰۸، [ج ۵] ۱۲۰۳،
۳۲۱، [ج ۳] ۵۹۵، ۵۹۸، ۶۱۸،	۱۲۴۰، ۱۲۴۱، [ج ۶] ۱۲۹۸
۶۱۹، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۸۳، ۶۸۴،	گری (سر ادوارد) [ج ۳] ۷۲۱، ۷۳۵،
۶۸۷، ۷۰۶، ۷۰۸، [ج ۴] ۷۸۳،	[ج ۴] ۸۴۱، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۶۰ -
[ج ۵] ۱۱۸۵، ۱۱۸۹	۸۶۲، [ج ۵] ۹۷۵، ۱۰۰۷،
لیس آوسکی - لیسوسکی [ج ۱] ۸۲، [ج	۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۳، ۱۱۷۱،
[ج ۴] ۹۰۱-۹۰۳	۱۱۷۲، ۱۱۹۴، ۱۲۱۸، ۱۲۴۵،
لی گس [ج ۱] ۱۲۸	[ج ۶] ۱۲۵۳، ۱۲۸۰، ۱۳۲۵،
لمیتین [ج ۴] ۸۰۶	۱۳۴۴، ۱۳۵۰، ۱۳۹۴، ۱۳۹۶،
لینتن [ج ۲] ۵۳۵	۱۳۹۷، ۱۴۰۰، ۱۴۰۴، ۱۴۰۶،
لینچ - لنچ [ج ۱] ۸۱، ۸۲، ۲۸۳	۱۴۰۷، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۸،
لیندلی (دکتر) [ج ۱] ۱۶۸	۱۴۲۹
لیوینگستون زیتون (و کمپانی) [ج ۳]	گریگوریف [ج ۵] ۹۸۰
۶۵۶	گنجعلی [ج ۴] ۸۲۳

- ۱۰۰۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۵، ۱۱۳۱ -  
 ۱۱۳۳، ۱۱۵۸، ۱۲۰۴، [ج ۶]  
 ۱۳۸۷، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵  
 محتشم‌الملک [ج ۱] ۱۷۴۰  
 محمدآقا [ج ۱] ۱۵۷  
 محمدباقر [ج ۳] ۷۱۶  
 محمدبن‌عبدالله [ج ۳] ۶۶۸، [ج ۶] ۱۴۳۲  
 محمدحسن‌خان (حاکم دررود) [ج ۴]  
 ۷۹۵  
 محمدحسن‌میرزا [ج ۳] ۶۹۶، ۷۲۵،  
 ۷۲۸، [ج ۵] ۱۰۷۴  
 محمدخان [ج ۱] ۱۴۳  
 محمدخان (منشی قنصلگری انگلیس) [ج]  
 ۷۹۴ [۴]  
 محمدخان دولت‌آبادی [ج ۳] ۶۰۰  
 محمدرضاخان [ج ۱] ۳۵، [ج ۴] ۹۶۰  
 محمدعلی (معاون نایب‌حسین کاشی) [ج]  
 ۱۰۷۵ [۵]  
 محمدعلی‌خان کَشکولی [ج ۵] ۹۹۹، ۱۰۰۰،  
 ۱۰۸۴، [ج ۶] ۱۴۶۷، ۱۴۸۱  
 محمدعلی [ج ۲] ۴۱۰، ۴۱۱، ۵۳۰،  
 [ج ۳] ۶۲۲، ۶۲۵، ۶۳۲، ۶۳۴،  
 ۶۵۵، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۹۰، ۶۹۶،  
 ۶۹۸، ۷۰۲، ۷۰۷، ۷۴۱ (نک:  
 محمدعلی‌شاه، محمدعلی‌میرزا)  
 محمدعلی‌بیگ [ج ۳] ۷۰۱  
 محمدعلی‌شاه [ج ۲] ۳۴۸، ۳۷۵، ۳۷۹،  
 ۴۷۶، [ج ۳] ۶۲۲، ۶۲۴، ۷۰۰،  
 ۷۲۹، ۷۳۷، ۷۵۴، [ج ۴] ۸۵۲،  
 [ج ۵] ۹۸۵، ۱۱۱۰، ۱۱۱۲،  
 ۱۱۲۱، ۱۱۲۷، ۱۱۳۴، ۱۱۳۷ -  
 ۱۱۴۰، ۱۱۴۲، ۱۱۵۶، ۱۱۶۳،  
 ۱۱۶۴، ۱۱۶۹، ۱۱۷۳، ۱۱۷۵،  
 ۱۱۷۷، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۲۰۰،  
 ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۶، ۱۲۱۷
- مؤتمن‌الملک [ج ۱] ۳۱، ۱۱۰، ۱۷۳،  
 ۲۲۰، [ج ۲] ۴۱۲، [ج ۳] ۵۵۹،  
 ۵۶۱، ۵۶۵، ۵۹۷، ۶۷۴، ۷۲۸،  
 [ج ۴] ۷۷۸، ۷۸۳، ۹۵۶، [ج ۵]  
 ۱۰۳۶، ۱۰۵۵، [ج ۶] ۱۴۳۴  
 مؤیدالدوله [ج ۱] ۳۵، ۲۲۳، ۲۴۰،  
 ۲۴۵، ۳۲۱  
 مؤیدالسلطنه [ج ۱] ۱۷۳، [ج ۲] ۶۰۱  
 مارابل (خانم) [ج ۴] ۸۵۶  
 مارکس اف‌کرو [ج ۵] ۱۲۱۳، ۱۲۴۵  
 مارلینگک [ج ۲] ۳۹۶، [ج ۴] ۸۳۷،  
 ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۵۲، ۸۵۵، ۸۵۹،  
 ۸۶۱، ۸۶۳، ۸۸۸، ۹۲۱، ۹۲۶،  
 ۹۳۵  
 مالت، دیویس [ج ۵] ۱۱۹۴  
 مالتا (جنرال) [ج ۵] ۹۹۶، ۱۰۱۰،  
 ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲،  
 ۱۰۴۵، ۱۰۵۳، ۱۱۹۸، [ج ۶]  
 ۱۴۷۹، ۱۴۸۲  
 متین‌السلطنه [ج ۵] ۱۰۵۵، [ج ۶]  
 ۱۳۸۷، ۱۳۹۰  
 مجتهد اعظم شیراز [ج ۶] ۱۴۲۲،  
 ۱۴۶۸  
 متین‌السلطنه [ج ۵] ۱۰۵۵  
 مجدالملک [ج ۱] ۸۱  
 مجل‌السلطان [ج ۱] ۱۵۴، [ج ۵] ۱۱۰۶،  
 ۱۱۱۰، ۱۱۳۵، ۱۱۵۲، ۱۱۵۶،  
 ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، [ج ۶] ۱۳۳۷  
 مجل‌السلطنه [ج ۳] ۶۸۳، ۷۵۶  
 محتشم‌الدوله [ج ۵] ۱۰۹۹، ۱۲۳۱  
 محتشم‌السلطنه [ج ۱] ۱۳، ۱۳۲، ۱۹۰،  
 [ج ۲] ۳۹۰، [ج ۳] ۵۷۷، [ج ۴]  
 ۹۴۴، ۹۵۶، [ج ۵] ۹۸۸، ۹۹۷

- مختار السلطنه [ج ۳] ۷۳۲  
 مدیرالدوله [ج ۴] ۹۳۱، ۹۴۰  
 مدیر السلطنه [ج ۶] ۱۴۷۶  
 مدیرالملک (میرزا علی خان) [ج ۲] ۳۳۴  
 مرتضی قلی خان [ج ۱] ۲۴۶، [ج ۵]  
 ۱۰۱۱، ۱۰۳۶، ۱۰۵۵، ۱۰۹۵،  
 ۱۲۳۲  
 مرل (مستر) [ج ۶] ۱۳۳۲  
 مرنارد [ج ۱] ۳۰، ۵۹، ۶۱، ۱۶۰،  
 ۱۶۱، [ج ۴] ۸۹۰، [ج ۵] ۱۱۰۲،  
 ۱۱۱۱، ۱۱۲۰، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸،  
 ۱۱۱۷، [ج ۶] ۱۴۰۱  
 مزیل (مسیو) [ج ۵] ۱۲۲۸  
 مساوات [ج ۱] ۲۳۹، ۲۴۵  
 مستشارالدوله [ج ۱] ۲۱۹، ۲۱۶، ۱۵۴  
 ۲۳۸، ۳۸۱، [ج ۳] ۵۵۹، ۵۹۷،  
 ۶۷۴، ۷۲۷، ۷۶۰، [ج ۴] ۷۷۸،  
 ۷۸۳، ۸۴۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۹۱،  
 ۹۵۶، [ج ۵] ۱۰۳۵، ۱۰۷۳  
 مستشارالسلطان [ج ۳] ۶۷۴  
 مستشارالسلطنه [ج ۳] ۵۵۹، ۷۰۴،  
 ۷۲۶، ۷۰۷  
 مستشاردفتر [ج ۲] ۴۲۶  
 مستوفی الممالک [ج ۱] ۸۱، ۱۱۰، ۱۸۶،  
 ۲۲۰، [ج ۳] ۵۶۱، ۵۶۴، ۶۳۱،  
 ۶۴۰، ۶۷۴، ۷۰۷، ۷۲۶، [ج ۴]  
 ۸۸۰، ۸۸۹، ۸۹۱، ۹۳۷، ۹۵۶،  
 [ج ۵] ۹۹۷، ۹۹۸، ۱۰۱۱،  
 ۱۰۳۳، ۱۰۳۶، ۱۰۶۷  
 مسعودخان [ج ۵] ۹۹۸، ۱۰۱۲  
 مشیرالدوله [ج ۱] ۳۰، ۳۱، ۲۵، ۱۳،  
 ۷۹، ۸۱، ۸۶، ۸۹، ۹۳، ۱۱۰،  
 ۱۱۴، ۱۳۰، ۱۳۶، ۱۴۶، ۱۵۲،  
 ۱۶۰-۱۶۴، ۱۷۰، ۱۷۲، ۱۸۲،  
 ۱۸۵، ۱۸۹، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۲۰،  
 ۱۲۲۲، ۱۲۲۴، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹،  
 ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵ (نک: محمد  
 علی میرزا، محمد علی شاه قاجار، شاه  
 مخلوع)  
 محمد علی شاه قاجار [ج ۳] ۵۶۲، ۵۹۰،  
 ۶۸۰  
 محمد علی میرزا [ج ۱] ۴، ۲۰، ۲۴۳،  
 ۳۰۷، [ج ۳] ۶۲۳، ۶۲۶، ۶۲۷،  
 ۶۳۲-۶۳۴، ۶۶۳، ۶۸۵،  
 ۶۸۹، ۶۹۳، ۶۹۷، ۷۰۰-۷۰۳،  
 ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۲۳،  
 ۷۲۷، ۷۳۷، ۷۴۱، ۷۴۳، ۷۵۵،  
 ۷۵۶، ۷۵۸، [ج ۴] ۸۶۴، [ج ۵]  
 ۱۰۰۰، ۱۱۲۳، ۱۱۳۶، ۱۱۳۹،  
 ۱۱۴۲، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۶۰،  
 ۱۱۶۲-۱۱۶۴، ۱۱۶۸، ۱۱۷۱،  
 ۱۱۷۶، ۱۱۸۷، ۱۱۹۰، ۱۱۹۳،  
 ۱۱۹۴، ۱۱۹۶، ۱۲۰۰-۱۲۰۳،  
 ۱۲۰۵، ۱۲۱۴، ۱۲۲۰ (نک:  
 محمد علی شاه، محمد علی شاه قاجار،  
 محمد علی، شاه مخلوع)  
 محمد علی نیشابوری [ج ۴] ۹۳۸، ۹۶۸،  
 [ج ۵] ۹۸۰، ۹۹۸، ۱۰۹۷، ۱۱۵۲  
 محمد قلی خان [ج ۳] ۷۰۱  
 محمد کریم خان قشقایی [ج ۵] ۱۱۱۴  
 مخبرالدوله [ج ۲] ۴۱۲، ۴۲۸، ۵۶۱،  
 ۵۶۵، ۶۲۲، ۶۲۷-۶۴۰، ۶۴۳،  
 ۷۰۷  
 مخبرالسلطنه [ج ۱] ۳۲، ۸۱، ۸۶، ۱۱۰،  
 ۱۳۶، ۱۷۳، ۱۷۸، ۲۳۶، [ج ۲]  
 ۴۸۲، [ج ۳] ۵۵۵، ۶۳۰، ۶۳۱،  
 ۶۵۲، ۶۹۴، ۶۹۹، ۷۰۱، ۷۰۷،  
 ۷۰۸، ۷۲۸، ۷۳۹، ۸۳۷، ۷۴۱،  
 ۷۵۸، [ج ۵] ۱۰۶۶، ۱۰۹۶  
 مخبرالملک [ج ۳] ۶۷۴

- ۲۶۵، [ج ۲] ۴۱۲، [ج ۳] ۵۶۱، ۵۶۵، ۵۹۷، ۶۷۴، [ج ۴] ۷۷۸، ۷۸۴، ۸۵۴، ۸۶۵، ۸۶۷، ۹۵۶، [ج ۵] ۱۰۳۵، ۱۲۰۵، ۱۲۲۶، [ج ۶] ۱۳۸۷، ۱۴۴۴
- مشیرالسلطنه [ج ۱] ۸۱، ۲۲۰، ۲۴۰، ۲۶۸، ۳۰۰، [ج ۲] ۴۱۲، ۴۲۸، ۵۲۸، [ج ۲] ۵۵۲، ۵۶۳، [ج ۴] ۷۸۳
- مشیرالملک [ج ۱] ۳۱، [ج ۳] ۷۱۳، [ج ۵] ۱۰۹۸
- مشیرالممالک [ج ۱] ۳۵، [ج ۲] ۳۸۴، مصباح السلطان [ج ۳] ۷۵۶، مصطفى میرزا [ج ۳] ۷۴۵، مظفرالدوله [ج ۲] ۳۸۹، مظفرالدینشاه [ج ۳] ۶۹۰، [ج ۵] ۱۲۳۴
- مظفر نظام [ج ۱] ۱۲۳، ۱۲۴، معاضدالسلطنه [ج ۱] ۲۶۲، ۳۲۲، [ج ۴] ۷۷۸، [ج ۵] ۱۲۰۵، [ج ۶] ۱۴۴۴، ۱۳۸۷
- معاضدالملک [ج ۵] ۱۰۵۵، معاون الدوله [ج ۱] ۳۲، [ج ۴] ۸۲۷، ۸۴۴، ۸۵۴، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۷، [ج ۵] ۱۰۳۵، ۱۰۹۵، ۱۲۰۵
- معاون الممالک [ج ۴] ۹۰۸، معتمدخاقان [ج ۳] ۷۲۸، [ج ۴] ۸۵۵، ۸۶۵، ۸۶۷، ۹۵۶، [ج ۵] ۱۰۱۳، ۱۰۱۸، ۱۱۰۰
- معتمد دیوان [ج ۱] ۱۱۱، ۱۲۲، ۱۳۳، ۱۷۵، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۸۶، معتمد همایون [ج ۲] ۵۴۰، معدل الممالک [ج ۲] ۴۰۶، معزالسلطان [ج ۲] ۴۲۶، ۴۶۰، معززالملک [ج ۴] ۹۵۶
- معیرالممالک [ج ۴] ۸۲۳، [ج ۵] ۱۰۳۷، معین الاسلام [ج ۲] ۵۳۴، معین الدوله [ج ۱] ۱۴۰، [ج ۳] ۶۷۴، ۷۴۴
- معین الرعايا [ج ۳] ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۴۶، [ج ۵] ۱۰۳۹، ۱۰۷۷، ۱۰۹۹، ۱۱۵۴
- معین السلطان [ج ۳] ۷۴۳، معین الغرباء [ج ۴] ۷۹۴-۷۹۶، ۸۳۰، معین الوزاره [ج ۱] ۲۳۹، [ج ۵] ۱۱۹۶، [ج ۶] ۱۴۳۸-۱۴۴۱
- معین همایون-معین همایون بختیاری [ج ۵] ۱۲۲۸، ۱۲۳۳، [ج ۶] ۱۳۳۶
- مفیث الدوله [ج ۵] ۱۱۱۸، [ج ۶] ۱۴۶۵، مفاخرالملک [ج ۲] ۴۲۸، ۴۷۳، [ج ۳] ۵۷۳، ۶۳۶، ۶۳۹، ۶۴۲، ۶۸۳، ۷۰۰، ۷۰۷
- مفتاح السلطنه [ج ۱] ۲۲۷، ۲۴۶، ۲۶۲، ۲۶۳
- مقتدر نظام [ج ۱] ۱۵۴، [ج ۳] ۶۴۳، مک دول [ج ۵] ۱۰۱۸، ۱۰۵۹، ۱۰۷۷، مک کاسکی [ج ۵] ۱۰۰۵، ۱۰۷۳، ۱۱۴۶، مک موری [ج ۴] ۹۱۱، ملاحسینعلی [ج ۴] ۷۹۵، ملا خورشید [ج ۴] ۸۰۸، [ج ۵] ۱۰۸۹، ۱۱۵۰
- ملا سلیمان [ج ۴] ۷۹۵، ملا عبدالکریم [ج ۴] ۷۹۵، ملا علی پناه [ج ۴] ۸۰۸، ملا قباد [ج ۴] ۸۰۸، ملا قربانعلی [ج ۳] ۷۴۴، ۷۶۱، [ج ۴] ۷۸۵
- ملا کاظم خراسانی [ج ۶] ۱۳۳۷، ملا محمد آملی [ج ۳] ۶۴۳، ملا محمد کاظم خراسانی [ج ۳] ۷۳۲

- ملا مهدی [ج ۱] ۴۶، ۴۷، [ج ۲] ۵۶۷  
 ملت (مستر) [ج ۲] ۴۸۰، [ج ۵] ۱۰۰۰۵،  
 [ج ۶] ۱۲۵۲، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶،  
 ۱۴۵۳  
 ملك المتكلمين [ج ۱] ۱۴۰، ۲۱۶، ۲۳۹،  
 ۲۴۶  
 سلینکان (دکتر) [ج ۱] ۲۳۸  
 ممتازالدوله [ج ۱] ۱۷۸، ۲۱۲، ۲۴۶،  
 [ج ۴] ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۳، ۹۵۶،  
 [ج ۵] ۱۰۱۱، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶،  
 ۱۰۶۷، ۱۰۷۰، ۱۰۹۵  
 منتصرالدوله [ج ۴] ۹۵۹  
 منتظم الدوله [ج ۲] ۴۰۷، [ج ۴] ۷۹۸،  
 ۷۶۹  
 منصورالسلطنه [ج ۳] ۶۰۲  
 منصورالسلطنه عرب [ج ۴] ۷۸۷  
 منصورالملک [ج ۱] ۱۷۵  
 موار (مستر) [ج ۳] ۵۹۳  
 موثق الدوله [ج ۳] ۶۹۰، ۷۰۴، ۷۰۷  
 مورلی (لردویکنت) [ج ۳] ۷۱۹، ۷۲۱  
 مورلی بلك برون (ویکنت) [ج ۳] ۶۹۵  
 (نک: مورلی)  
 موسوی شوشتری (ابوالحسن) [ج ۵]  
 ۱۰۰۵  
 موقرالذوله [ج ۵] ۱۲۳۲، [ج ۶] ۱۳۴۱  
 موقرالذوله [ج ۵] ۱۲۳۲  
 موقرالسلطنه [ج ۳] ۷۵۶  
 مهدی خان [ج ۱] ۹۶  
 مهدی خان قفقازی [ج ۴] ۷۹۸  
 مهندس الممالک [ج ۱] ۲۲، ۸۱، [ج ۲]  
 ۴۱۲، ۴۲۸، [ج ۳] ۵۶۱، ۵۶۵،  
 ۶۷۴  
 میدلتن [ج ۳] ۷۳۲  
 میربرکت - میربرکت خان [ج ۳] ۶۰۵،  
 [ج ۴] ۹۴۵
- میربیابان [ج ۴] ۹۴۵  
 میرپنج [ج ۲] ۴۶۶، ۴۶۷  
 میرپنجه [ج ۳] ۷۱۶  
 میرزا ابراهیم [ج ۲] ۵۳۴  
 میرزا ابراهیم خان [ج ۴] ۷۷۸، [ج ۵]  
 ۱۰۵۵  
 میرزایابا [ج ۳] ۷۴۴  
 میرزا حبیب الله خان [ج ۶] ۱۴۷۱  
 میرزا احسن خان (اصفهان) [ج ۱] ۲، [ج ۵]  
 ۱۲۴۷  
 میرزا سید ابوالقاسم خان [ج ۱] ۲  
 میرزا عباس خان [ج ۵] ۱۰۱۲، ۱۱۰۰  
 میرزا عبدالرحیم خان [ج ۵] ۱۰۱۳  
 میرزا علی اکبر خان [ج ۱] ۲۶۲  
 میرزا علی محمد خان [ج ۴] ۹۰۶، ۹۱۴  
 میرزا فضل الله خان [ج ۶] ۱۴۸۳  
 میرزا کاریز خان [ج ۱] ۲۶۸  
 میرزا کاظم خان [ج ۱] ۲۸۶  
 میرزا محمود خان [ج ۱] ۲  
 میرزا مهدی خان [ج ۴] ۸۴۱، ۸۴۷،  
 [ج ۵] ۱۲۴۵، [ج ۶] ۱۲۶۲،  
 ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵،  
 ۱۳۴۴، ۱۳۶۶، ۱۴۱۵، ۱۴۵۴  
 میرهاشم [ج ۳] ۷۰۰، ۷۲۸  
 میلر [ج ۲] ۵۲۷  
 ناتان [ج ۴] ۸۳۵  
 ناصرالدین شاه [ج ۱] ۶۵، ۸۹، [ج ۳]  
 ۶۹۸، [ج ۵] ۱۰۶۸  
 ناصرالسلطنه [ج ۱] ۲۸۷  
 ناصرالملک [ج ۱] ۲۵، ۳۲، ۸۱، ۸۴،  
 ۸۶، ۱۰۹، ۱۱۷، ۱۱۹، ۱۲۲،  
 ۱۳۳، ۱۳۶، ۱۳۹-۱۴۳، ۱۸۱،  
 ۱۸۶، ۲۱۴، [ج ۲] ۳۹۷، ۴۳۹

- ۱۳۷۷، ۱۳۹۳، ۱۴۳۰، ۱۴۴۳، ۵۱۷، ۵۱۹، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۴۰،  
 ۱۴۴۵ - ۱۴۶۱، ۱۴۶۴، ۱۴۶۶، [ج ۳] ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۵۶، ۵۵۷،  
 (نیز نك: ناصر الملك) ۵۵۹ - ۵۶۱، ۵۶۴، ۵۹۵، ۶۳۱،  
 نایب السلطنه (عموی شاه) [ج ۳] ۷۰۸، ۷۰۷، ۷۴۱، [ج ۴] ۷۸۱، ۹۰۷،  
 ۷۱۲ (نایب السلطنه) ۹۲۴، ۹۳۴، ۹۳۷،  
 نایب السلطنه هند [ج ۶] ۱۲۹۳، [ج ۵] ۹۹۰، ۹۹۶، ۹۹۷، ۱۰۰۸،  
 نایب الصدر [ج ۱] ۲۸۶، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۲۰، ۱۰۳۵،  
 نایب حسین [ج ۱] ۱۶۶، [ج ۳] ۵۷۶، [ج ۶] ۱۱۰۱، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲،  
 ۷۴۵، ۷۶۲ [ج ۴] ۸۷۰، ۸۷۶، (نیز نك: نایب السلطنه)  
 ۸۸۲، ۸۹۳، ۹۰۸، ۹۱۰، ۹۳۱، ناظم [ج ۱] ۱۳۸، ۱۵۸، [ج ۲] ۴۷۰،  
 ۹۳۵، ۹۴۴، ۹۴۷، ۹۵۵، ۹۵۷، ناظم التجار [ج ۱] ۱۱۲، ۳۲۲،  
 ۹۵۹، ۹۶۷، ۹۶۹، [ج ۵] ۱۰۱۳، ناکس (مستر) [ج ۴] ۸۸۱، ۹۰۱،  
 ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۷۵، ۱۱۹۴، ۹۰۴ [ج ۵] ۹۸۶، ۱۰۲۹،  
 ۱۲۰۴، ۱۲۰۷، ۱۲۲۵، ۱۲۳۰، ۱۰۴۲ - ۱۰۴۶، ۱۰۴۸، ۱۰۵۱،  
 ۱۲۴۱، ۱۲۴۳ (نیز نك: نایب ۱۰۵۲، ۱۰۵۸، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱،  
 حسین کاشی)، [ج ۶] ۱۲۶۷، ۱۱۱۳، ۱۰۷۲، ۱۰۷۸، ۱۰۶۳،  
 ۱۲۹۰، ۱۳۳۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۹، ۱۱۸۶، ۱۱۹۱،  
 نایب حسین کاشی [ج ۴] ۸۹۳، ۹۰۹، ۱۲۴۶،  
 ۹۳۹، [ج ۵] ۹۹۸ (نیز نك: نایب نایب [ج ۴] ۸۷۱، ۹۱۰، ۹۵۸، ۹۶۹،  
 حسین) نایب یوسف [ج ۳] ۵۷۶، نایب السلطنه [ج ۲] ۵۱۵، ۵۱۷، ۵۲۱،  
 نراتوف [ج ۳] ۷۴۷، [ج ۵] ۱۱۲۳، [ج ۳] ۵۵۱ - ۵۵۳، ۵۶۳، ۵۶۴،  
 ۱۱۲۴، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۳۷، ۶۲۲، ۶۳۵، ۶۸۳، ۶۹۷، ۶۹۸،  
 ۱۱۳۸، ۱۱۴۵، ۱۱۷۳، ۱۱۷۷ - ۸۲۳، ۸۰۲، ۷۷۷ [ج ۴] ۷۴۳،  
 ۱۱۸۱، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۸، ۸۲۹، ۸۴۰، ۸۶۹، ۸۸۹، ۸۹۱،  
 ۱۲۱۷، ۱۲۲۲، ۱۲۲۴، ۱۲۴۳، ۹۲۲، ۹۲۴، ۹۲۹، ۹۳۶، ۹۳۷،  
 [ج ۶] ۱۲۶۰، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۹۶۳ [ج ۵] ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۶ -  
 ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۷، ۱۳۰۴ - ۹۹۸، ۱۰۰۱، ۱۰۰۴، ۱۰۰۶،  
 ۱۳۰۶، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۵، ۱۰۰۸، ۱۰۱۱، ۱۰۱۹، ۱۰۲۶ -  
 ۱۳۱۷، ۱۳۱۹ - ۱۳۲۲، ۱۳۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۳۴، ۱۰۳۶، ۱۰۵۴،  
 ۱۳۲۹، ۱۳۴۶، ۱۳۴۹ - ۱۳۵۱، ۱۰۵۵، ۱۰۷۴، ۱۰۷۷، ۱۰۸۶،  
 ۱۳۵۲، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۶۰، ۱۰۹۵، ۱۱۱۸، ۱۱۲۰، ۱۱۳۲،  
 ۱۳۶۳، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۴، ۱۱۳۴، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۵۶،  
 ۱۳۷۷ - ۱۳۷۹، ۱۳۸۱، ۱۳۹۴ - ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۲۰۵، ۱۲۲۹،  
 ۱۳۹۷، ۱۴۰۰، ۱۴۰۲، ۱۴۰۴، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، [ج ۶] ۱۲۷۰،  
 ۱۳۱۲، ۱۳۱۷، ۱۳۳۷، ۱۳۵۰



- ۱۴۰۵، ۱۴۰۷ - ۱۴۱۱، ۱۴۱۴، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۲۶
- نرول برتدل (نایب) [ج ۶] ۱۲۴۸
- ۱۲۱۷، ۱۲۲۲، ۱۲۲۴، ۱۲۴۳
- نصرالدوله [ج ۱] ۱۷۵، [ج ۲] ۴۶۸، ۴۷۱، ۵۳۳، ۵۳۵، [ج ۳] ۵۶۸، ۵۶۹، ۶۰۳-۶۰۵، ۶۵۰، ۶۵۱، ۷۴۶، ۷۶۳، [ج ۴] ۸۶۶، ۹۶۱
- [ج ۶] ۱۴۶۵، ۱۴۶۷، ۱۴۷۰ (نیز نك: انتظام الممالك)
- نصرت السلطان [ج ۴] ۹۱۲
- نصرت الممالك [ج ۳] ۷۳۱
- نصیرالملک [ج ۲] ۵۳۴، [ج ۴] ۸۳۵، ۹۶۰، ۹۶۱، [ج ۶] ۱۴۶۵، ۱۴۷۷
- نظام السلطنه [ج ۱] ۳۱، ۴۵، ۵۴، ۹۵، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۲۷، ۱۳۶، ۱۵۲-۱۵۴، ۱۵۴، ۱۶۱، ۱۶۵، ۱۶۹، ۱۷۳، ۱۷۵، ۱۸۶، ۱۸۸، ۱۹۰، [ج ۳] ۶۰۲، ۶۴۹، ۷۱۰، ۷۳۱، ۷۴۴، [ج ۴] ۷۹۸، ۸۱۲، ۸۲۳، ۸۳۴، ۸۸۱، ۸۸۵، ۸۸۶، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۶۶، ۹۷۰، ۹۷۱، [ج ۵] ۹۷۵، ۹۷۷، ۹۸۱، ۹۹۶، ۱۰۰۷، ۱۰۱۹، ۱۰۳۰، ۱۰۴۰، ۱۰۴۲-۱۰۴۹، ۱۰۵۱، ۱۰۵۴-۱۰۵۷، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۲، ۱۰۶۵، ۱۰۷۲، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۹۰، ۱۱۰۴، ۱۱۱۳، ۱۱۱۵-۱۱۱۹، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۹، ۱۱۷۱، ۱۱۸۶، ۱۱۹۰، ۱۱۹۷، ۱۲۰۷، ۱۲۱۶، ۱۲۲۰، ۱۲۲۳، ۱۲۴۲، [ج ۶] ۱۲۵۵-۱۲۶۰، ۱۲۶۳، ۱۲۶۸، ۱۳۳۹، ۱۴۶۳-۱۴۷۲، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۸، ۱۴۸۲
- ۱۲۲۳، ۱۲۴۲
- نظام الملك [ج ۱] ۲۲، ۴۲، ۷۲، ۸۱، [ج ۲] ۴۱۲، ۴۲۸، [ج ۳] ۶۹۰
- نظربیکت اوف [ج ۳] ۵۹۳
- نظرعلی خان [ج ۳] ۷۱۱
- نظرعمرائی [ج ۴] ۹۳۲
- نظم الدوله [ج ۳] ۶۷۴
- نعمت الله (فاتل قوام الملك) [ج ۱] ۱۷۵
- نقیب السادات [ج ۱] ۵۱
- نلسون [ج ۳] ۶۴۱
- نوئل (کلنل) [ج ۵] ۱۲۴۶
- نواب (حسینقلی خان) [ج ۳] ۵۹۶، [ج ۴] ۹۱۵
- نورمحمدخان [ج ۵] ۱۱۱۳
- نوز [ج ۱] ۷، ۲۴، ۲۵، ۳۰، ۳۱، ۴۲، ۵۲، ۱۸۳، [ج ۲] ۳۹۶، [ج ۶] ۱۴۰۱
- نیرالدوله [ج ۱] ۵۴، ۱۳۲، [ج ۲] ۴۶۷، [ج ۳] ۵۶۷، [ج ۴] ۷۹۶، [ج ۵] ۱۱۵۲، [ج ۶] ۱۳۳۸، ۱۴۴۸
- نیکراسو [ج ۳] ۷۵۵
- نیکلسون [ج ۲] ۳۹۵، ۴۰۱، ۴۴۸، ۴۹۵، ۴۹۸، [ج ۳] ۵۴۲، ۵۴۴-۵۴۶، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۴، ۵۵۸، ۵۷۰، ۵۷۵، ۵۷۹، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۴۷، ۷۵۰-۷۵۳، ۷۵۵-۷۵۷، ۷۶۶، [ج ۴] ۷۹۰، ۷۹۱، ۸۱۳-۸۱۷، ۸۲۴، ۸۲۷، ۸۲۹، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۹۸، [ج ۵] ۹۷۶، ۹۸۷، ۱۱۳۴، ۱۱۴۵، ۱۱۶۰، ۱۱۸۳، ۱۲۱۹، [ج ۶] ۱۲۶۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۶، ۱۳۰۱، ۱۳۰۸، ۱۳۱۵، ۱۳۶۶، ۱۴۱۵
- نیکلین (اینٹنڈنٹ) [ج ۶] ۱۲۴۸
- نیلکان (دکتر) [ج ۳] ۶۸۵



نیو، جارج [ج ۶] ۱۲۸۹

وولات (دکتر) [ج ۵] ۱۱۱۴ - ۱۱۱۶،  
[ج ۶] ۱۴۷۹ویکتوریا (ملکہ انگلیس) [ج ۳] ۶۹۸  
ویلسن (لیوتنان) [ج ۱] ۱۳۹، [ج ۵]  
۱۰۴۷، ۱۰۴۹، ۱۲۴۴، [ج ۶]  
۱۲۵۵، ۱۲۹۸، ۱۴۷۳

ویکسون (و کمپانی) [ج ۳] ۶۵۶

ہارت ویگ (ہارت ویک) [ج ۱] ۴۷، ۷۷،  
۸۶، ۱۲۸، ۱۴۴، ۱۴۶، ۱۵۲،  
۱۷۲، ۱۸۹، ۱۹۱-۱۹۳، ۱۹۵،  
۱۹۹، ۲۰۶، ۲۱۰، ۲۱۲-۲۱۴،  
۲۲۲، ۲۲۵، ۲۳۷، ۲۳۹، ۲۶۰،  
۲۷۵، ۲۸۰، ۲۸۳، ۲۸۹، ۲۹۲،  
۲۹۵، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۱، ۳۰۸،  
۳۱۴ - ۳۱۷، ۳۲۵ - ۳۲۸، [ج ۲]  
۳۴۰، ۳۴۱، ۳۵۶ہاردیک (سر چارلز) [ج ۴] ۸۴۷  
ہاردینگ (سر - ہاردیک؟) [ج ۲]  
۳۹۳، ۵۱۹، ۵۲۲ہاکنز [ج ۱] ۲۵۲  
ہاورت، ہاوارت، ہاورس (کاپیتان) [ج ۱]  
۴۷، ۴۸، ۹۷، ۱۲۸، ۱۹۰،  
[ج ۲] ۴۳۱، ۴۴۶، ۴۷۰، ۵۳۲،  
۵۳۳ہاینیک (کاپیتان) [ج ۱] ۱۲۷، ۱۲۸  
ہرمز میرزا [ج ۱] ۲۱۴  
ہرہاز [ج ۶] ۱۲۸۶  
ہموسن (مسیو) [ج ۵] ۱۰۳۸  
ہوسن (مستر) [ج ۵] ۹۸۱، ۱۰۷۵  
ہونر (کاپیتان) [ج ۳] ۵۶۷  
ہیکاک (مستر) [ج ۵] ۱۰۳۹، [ج ۶]  
۱۲۹۷، ۱۳۹۲، ۱۴۴۸وادیولسکی - واوپولسکی (پرنس -  
کلنل-پالکونیک) [ج ۴] ۸۷۳،  
۸۹۵، ۹۱۵، [ج ۵] ۱۱۹۳، [ج ۶]  
۱۳۳۲، ۱۴۴۱وارد (لیوتننت) [ج ۵] ۱۰۴۰  
والی پشتکوه [ج ۵] ۱۰۹۹، ۱۱۱۶،  
۱۱۵۵، ۱۱۹۷  
وثوق الدولہ [ج ۳] ۷۰۴، ۷۲۷، ۷۵۹،  
[ج ۴] ۷۷۸، ۷۸۴، ۸۵۴، ۸۶۷،  
۹۳۶، [ج ۵] ۱۱۴۸، ۱۲۰۴،  
۱۲۰۵، ۱۲۲۷، ۱۲۳۷، [ج ۶]  
۱۲۶۵ - ۱۲۶۷، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸،  
۱۳۳۵، ۱۳۴۲ - ۱۳۴۴، ۱۳۶۹،  
۱۳۸۵، ۱۳۸۷، ۱۴۳۸ - ۱۴۴۰،  
۱۴۴۴، ۱۴۴۵وحناندخان [ج ۵] ۱۱۰۰  
وحیدالملک [ج ۳] ۷۲۸، [ج ۴] ۷۷۸،  
۸۴۵، [ج ۵] ۱۰۶۷  
وزیر افخم (سلطانعلی خان) [ج ۱] ۱۹،  
۳۲، ۲۵۴  
وزیر اکرم [ج ۱] ۲۴، ۴۴، ۱۱۰،  
[ج ۳] ۷۲۸وزیرزادہ [ج ۵] ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۸  
وزیر مخصوص [ج ۱] ۸۱  
وزیر ہمایون [ج ۱] ۳۲، ۸۱  
وکیل الرعایا [ج ۴] ۸۶۸، ۸۹۰، ۸۹۱،  
۹۲۸ولات (دکتر) [ج ۳] ۷۶۵، [ج ۴]  
۷۸۸  
ولیعہد [ج ۳] ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۹، ۶۹۰،  
۶۹۶، ۷۰۷، ۷۲۵، ۷۲۸  
وود (ا. او.) [ج ۵] ۱۰۷۰، ۱۱۲۰

[۴] ۷۸۵، ۷۹۷، ۸۰۹، ۸۱۰،  
 ۸۱۶، ۸۲۱، ۸۲۷، ۸۳۳، ۸۳۸،  
 ۸۴۵، ۸۵۵، ۸۷۸، ۸۸۹، ۸۹۱،  
 ۹۱۶ - ۹۱۸، [ج ۶] ۱۲۷۹،  
 ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۳۳۳، ۱۳۳۶،  
 ۱۳۹۰، ۱۳۹۴، ۱۳۹۸، ۱۴۶۱

یعیی میرزا [ج ۳] ۷۲۸

یدالله میرزا [ج ۶] ۱۴۶۸

یعقوبعلی بربری [ج ۵] ۱۰۹۷

یفرم [ج ۵] ۱۱۳۱، ۱۱۹۸، ۱۲۰۲،  
 ۱۲۲۹، ۱۲۳۳ (نیز، نك: یپرم)

یوزباشی قربان [ج ۵] ۱۰۱۲

یوسف [ج ۳] ۵۵۸، ۵۷۶

یوسفخان [ج ۳] ۶۸۴

هیگ (کلنل) [ج ۵] ۹۹۴، ۹۹۵، ۱۰۹۹،  
 [ج ۶] ۱۲۸۶

هیگاک (مستر) [ج ۵] ۱۰۳۹

هیگ (کلنل) [ج ۵] ۹۹۴، ۹۹۵، ۱۰۹۹،  
 هیلز (آر. دبلیو) [ج ۵] ۱۰۰۵، ۱۰۷۳،  
 ۱۰۹۴، ۱۱۴۶

یارمحمدخان - یارمحمد [ج ۵] ۱۰۵۵،  
 ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۹۹

یالمارسن (کاپیتان) [ج ۵] ۱۰۸۵،  
 ۱۲۲۸

یاور اسدالله ۵۶۷ (نك: اسدالله)

یپرم - یپرمخان - یفرم - یفرمخان [ج  
 ۳] ۷۰۷، ۷۴۳، ۷۵۸، ۷۶۰، [ج

## نام جایها

،۳۶۰ ،۳۵۱ ،۳۴۸ ،۳۴۷ [ج ۲]	،۶۳۴ [ج ۳] ،۴۷۲ ،۴۷۱ [ج ۲]
،۳۷۱ ،۳۷۰ ،۳۶۸ ،۳۶۴ ،۳۶۱	،۷۴۶ ،۷۳۲ ،۷۳۰ ،۷۲۱ ،۶۷۶
،۴۰۱ ،۳۹۵ ،۳۹۰ ،۳۸۹ ،۳۸۶	،۹۴۱ ،۹۳۳ ،۹۳۱ ،۸۳۶ [ج ۴]
،۴۲۲ ،۴۱۵ ،۴۱۰ ،۴۰۴ ،۴۰۳	،۹۵۷ ،۹۶۹ ،۹۷۱ ،۹۸۱ [ج ۵]
،۴۴۹ ،۴۳۵ ،۴۳۱ ،۴۲۷ ،۴۲۴	،۱۲۹۸ ،۱۲۹۵ ،۱۲۶۵ [ج ۶]
،۵۶۶ ،۵۵۰ ،۵۴۳ [ج ۳] ،۴۸۶	،۱۲۹۹ ،۱۳۰۵ ،۱۳۱۹ ،۱۳۳۸
،۶۳۰ ،۶۲۶ ،۵۹۷ ،۵۹۶ ،۵۹۲	،۱۴۳۶ ،۱۴۴۸ ،۱۴۷۸
،۶۷۵ ،۶۷۰ ،۶۶۶ ،۶۵۱ ،۶۳۲	آب گنده (آب گندو) [ج ۳۰] ۶۶۱
،۷۲۵ ،۷۰۸ ،۷۰۷ ،۶۹۶ ،۶۹۵	آجی (رودخانه) [ج ۳] ۶۴۶
،۷۵۶ ،۷۵۴ ،۷۴۹ ،۷۴۳ ،۷۴۱	آذربایجان [ج ۱] ،۴۱ ،۴۳ ،۴۹ ،۵۳
[ج ۴] ،۷۵۸ ،۷۶۰ ،۷۶۱ ،۷۶۵ ،۷۶۷	،۶۶ ،۷۲ ،۸۱ ،۹۴ ،۱۴۸ ،۱۶۲
،۸۱۹ ،۸۱۷ ،۸۱۰ ،۷۸۰-۷۷۸	،۲۶۶ ،۲۶۹ ،۲۷۳ ،۲۸۱ ،۲۸۴
،۸۸۹ ،۸۷۸ ،۸۶۹ ،۸۵۵ ،۸۵۲	،۲۸۵ ،۲۹۱ ،۳۰۳ ،۳۰۹ ،۳۱۵
،۹۰۷ [ج ۵] ،۱۰۱۱ ،۱۰۳۷	،۳۱۸ ،۳۲۰ ،۳۲۶-۳۲۹ ،۳۳۱

ارجین [ج ۴] ۸۰۴، [ج ۶] ۱۴۴۳  
 اردبیل [ج ۱] ۶۶، ۷۲، ۱۷۸، [ج ۳] ۵۷۹، ۵۹۶، ۶۲۸، ۶۳۲، ۶۵۲، ۶۵۳، ۷۰۸، ۷۰۱، ۶۷۵، ۷۱۹، ۷۳۶-۷۳۹، ۷۴۲، ۷۴۷، ۷۴۹-۷۵۲، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶-۷۵۸، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۵، ۷۶۷، [ج ۴] ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۹-۷۸۲، ۷۸۴، ۸۱۴، ۸۱۹، ۸۲۸، ۸۴۵، ۸۵۵، ۸۹۱، ۹۲۴، ۹۳۴، ۹۳۸، ۹۵۰، [ج ۵] ۱۰۰۱، ۱۰۰۳، ۱۰۶۶، ۱۰۷۰، ۱۰۹۶، ۱۱۰۴، ۱۱۲۶، ۱۱۵۲، ۱۱۶۱، ۱۱۶۳، ۱۱۹۵، [ج ۶] ۱۳۳۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۸، ۱۴۱۹، ۱۴۳۵، ۱۴۵۷

اردستان [ج ۱] ۳۰۵، [ج ۳] ۶۷۷، [ج ۴] ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۳۹، ۹۶۹، [ج ۵] ۱۱۵۴، ۱۱۹۴، ۱۲۰۷، ۱۲۳۰  
 اردکان [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۴] ۸۰۸، ۸۷۱، ۹۶۹، [ج ۵] ۱۰۳۹، ۱۲۳۰  
 ارزروم (ارض روم) [ج ۱] ۳۲۴  
 ارس [ج ۲] ۴۲۲

ارک (تبریز) [ج ۲] ۳۸۷، [ج ۳] ۵۹۱، ۷۵۵، ۷۵۷، [ج ۶] ۱۴۵۷، ۱۴۵۸  
 ارک (مشهد) [ج ۲] ۳۸۲، ۵۳۰، [ج ۳] ۶۴۷  
 اروپا [ج ۲] ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۷۰، ۳۸۵، ۳۸۸، ۳۹۸، ۴۰۵، ۴۱۷، ۴۳۱، ۴۳۳، ۴۴۲، ۴۵۹، ۵۳۱، [ج ۳] ۶۴۶، ۶۵۰، ۷۰۷، ۷۱۷، ۷۲۸، ۷۴۴، [ج ۴] ۸۶۴، ۸۶۹، ۸۷۶، ۸۹۰، ۹۰۷، ۹۵۸، ۹۶۶، [ج ۵] ۱۰۲۶، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۴۳، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۲، ۱۰۵۵

۱۰۶۶، ۱۰۹۶، ۱۱۴۰، ۱۱۵۲، ۱۱۶۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۲۹، ۱۲۳۳، ۱۲۳۵، [ج ۶] ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۳۰۷، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۵، ۱۴۳۷

آرادان نك: ارادان

آستارا [ج ۱] ۵۴، ۱۳۷، ۲۶۹، [ج ۲] ۴۸۷، [ج ۳] ۶۷۵، ۷۵۲، ۷۵۴، ۷۵۶، ۷۶۵، [ج ۴] ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۹، ۷۸۵، [ج ۵] ۱۰۰۱، ۱۰۰۳، ۱۰۳۷، ۱۱۵۲، [ج ۶] ۱۲۸۸

آسورد (آشوراده؟) [ج ۶] ۱۳۰۲

آسیا [ج ۵] ۱۲۳۴

آشتیان [ج ۳] ۶۷۸

آشوراده [ج ۴] ۸۷۵، [ج ۵] ۱۲۴۵

آق چشمه [ج ۵] ۹۷۷

آلمان [ج ۳] ۶۹۷، [ج ۵] ۱۱۷۷، ۱۱۸۶، [ج ۶] ۱۲۸۶، ۱۳۰۱، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸

آمریک-آمریکا (نك: امریکا)

آمل [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۵] ۱۲۳۳

ابرقو [ج ۲] ۴۷۱

ابهر [ج ۳] ۶۷۸، [ج ۶] ۱۴۳۵

اترک [ج ۱] ۱۲۶، [ج ۵] ۱۲۰۱

اتریش [ج ۲] ۳۵۸، ۳۵۹، [ج ۴] ۷۷۹، [ج ۶] ۱۴۷۰

احمدآباد [ج ۳] ۶۸۶

احمدی [ج ۳] ۶۶۱، [ج ۴] ۸۰۷، [ج ۵] ۱۰۴۰

ادسا [ج ۵] ۱۰۸۵، ۱۱۴۱، ۱۲۲۴

ارادان [ج ۵] ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۲۱۱، ۱۲۲۸، ۱۲۳۳

ارجین [ج ۴] ۷۸۶ (نك ارجین)

- ۵۵۶، ۶۲۱، [ج ۴] ۹۶۵  
 اشرف [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۵] ۱۱۶۷، ۱۲۱۵  
 اصفہان [ج ۱] ۳۴، ۳۵، ۳۸، ۵۴، ۶۶،  
 ۶۹، ۷۰، ۷۲، ۷۵، ۷۹، ۸۱، ۸۲،  
 ۹۳، ۹۴، ۱۰۸، ۱۱۳، ۱۲۶، ۱۲۷،  
 ۱۳۲، ۱۳۸، ۱۴۴، ۱۵۷، ۱۵۸،  
 ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۷۲، ۱۷۴،  
 ۱۷۷-۱۸۰، ۱۹۰، ۲۰۰، ۲۱۸،  
 ۲۲۰، ۲۲۷، ۲۳۰، ۲۴۹، ۲۶۶،  
 ۲۶۸، ۲۷۴، ۲۸۱، ۲۸۹، ۳۲۲،  
 ۳۲۳، [ج ۲] ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۶۰،  
 ۳۶۳-۳۷۰، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۹۱-  
 ۳۹۳، ۳۹۵، ۴۰۱، ۴۰۴، ۴۰۶-  
 ۴۰۸، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۳، ۴۱۵،  
 ۴۲۷، ۴۳۰، ۴۳۲، ۴۳۸، ۴۵۱،  
 ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۹، ۴۸۰، ۵۱۴،  
 ۵۱۵، ۵۱۸، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۴،  
 ۵۳۵، [ج ۳] ۵۴۶-۵۴۹، ۵۵۹،  
 ۵۶۶، ۵۷۲، ۵۷۹-۵۸۱، ۵۸۲،  
 ۶۰۱، ۶۳۱، ۶۳۳، ۶۳۶-۶۳۸،  
 ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۸، ۶۵۶، ۶۷۷،  
 ۷۰۴، ۷۰۷، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۵،  
 ۷۲۱، ۷۳۰-۷۳۳، ۷۴۱، ۷۴۵-  
 ۷۴۸، ۷۵۸، ۷۶۲، ۷۶۷، [ج ۴]  
 ۷۷۶، ۷۷۸، ۷۸۱، ۷۸۵، ۷۸۶،  
 ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۲، ۷۹۷، ۷۹۸،  
 ۸۰۴، ۸۱۱، ۸۲۲، ۸۲۴، ۸۲۷،  
 ۸۳۲، ۸۳۴-۸۳۷، ۸۴۵، ۸۴۶،  
 ۸۵۶-۸۵۸، ۸۶۵-۸۶۷، ۸۷۰،  
 ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۶، ۸۸۲، ۸۸۶-  
 ۸۸۸، ۸۹۲-۸۹۴، ۹۰۴، ۹۰۸،  
 ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۳، ۹۲۲، ۹۲۵،  
 ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۳-۹۳۶، ۹۳۹،  
 ۹۴۱، ۹۴۶-۹۴۸، ۹۵۵-۹۵۸،  
 ۹۶۱، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۸، ۹۷۰-  
 ۱۰۷۸، ۱۰۸۴، ۱۰۹۶، ۱۱۲۴،  
 ۱۲۰۵، ۱۲۳۴، [ج ۶] ۱۲۵۳-  
 ۱۲۵۵، ۱۲۵۷، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵،  
 ۱۳۱۰، ۱۳۹۰، ۱۴۴۵، ۱۴۴۷،  
 ۱۴۵۷، ۱۴۶۶، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰،  
 ۱۴۷۴، ۱۴۷۵  
 ارومیه (اورمیہ) [ج ۱] ۱۳۲، ۱۳۷،  
 ۲۶۶، [ج ۲] ۳۵۱، ۳۸۹، ۳۹۰،  
 ۴۳۳، ۴۴۸، ۵۲۸، [ج ۳] ۵۷۵،  
 ۵۷۷، ۵۹۹، ۶۷۵، ۷۲۱، ۷۶۱،  
 [ج ۴] ۸۱۹ (دریاچہ) - ارومی  
 [ج ۳] ۷۲۱، [ج ۶] ۱۲۷۹، ۱۲۸۸،  
 ۱۳۳۵، ۱۴۳۵  
 استرآباد [ج ۱] ۱۰۸، ۱۱۳، ۱۲۳،  
 ۱۲۶، ۱۳۲، ۱۶۵، ۱۷۴، ۱۷۹،  
 [ج ۲] ۳۴۲، ۳۵۲، ۳۸۳، ۴۱۰،  
 ۴۱۳، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۶۹، ۴۸۴،  
 ۴۸۶، ۴۸۷، ۵۲۹، ۵۳۰، [ج ۳]  
 ۵۶۷، ۶۰۰، ۶۷۷، ۷۰۹، ۷۲۹،  
 [ج ۴] ۷۷۸، ۸۷۵، [ج ۵] ۱۰۱۵،  
 ۱۰۷۰، ۱۰۷۴، ۱۱۲۲، ۱۱۲۴،  
 ۱۱۴۱، ۱۱۵۲، ۱۱۷۰، ۱۱۹۶،  
 ۱۲۰۰-۱۲۰۲، ۱۲۱۴، ۱۲۱۹،  
 ۱۲۲۲، ۱۲۴۵، [ج ۶] ۱۲۷۸،  
 ۱۲۸۱، ۱۲۸۷، ۱۲۸۹، ۱۳۰۱،  
 ۱۳۰۲، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۳۳،  
 ۱۳۳۵، ۱۳۳۷، ۱۴۳۵، ۱۴۴۱،  
 ۱۴۴۸  
 استکملیم [ج ۵] ۹۶۷، ۱۰۴۴، ۱۰۸۵،  
 [ج ۶] ۱۲۷۲، ۱۳۴۷  
 اسدآباد [ج ۳] ۶۸۰  
 اسرائیل [ج ۲] ۵۳۲  
 اسفندقہ [ج ۴] ۹۱۲  
 اسکانو [ج ۴] ۹۶۲  
 اسلامبول [ج ۲] ۴۸۷، [ج ۳] ۵۵۵

۹۸۶، ۱۰۱۷، ۱۰۲۰، ۱۰۷۳،  
۱۰۸۷، ۱۰۹۲، ۱۰۹۴، ۱۱۱۲،  
۱۱۲۰، ۱۱۴۶، ۱۱۷۴، ۱۲۲۸،  
۱۲۳۴ (نيز نك: ممالك متحده)

املموند؟ (رودخانه) [ج ۵] ۱۰۷۵  
اميرآباد [ج ۴] ۴۷۱، ۹۶۹  
اميران [ج ۵] ۱۰۷۵  
امينآباد [ج ۴] ۹۷۱  
انار [ج ۱] ۱۸۷، [ج ۲] ۷۴۱، [ج ۳] ۸۲۳،  
[ج ۴] ۹۳۱، ۹۳۹، ۹۷۱، [ج ۵] ۹۹۹، ۹۸۱

انارك [ج ۳] ۷۴۱، [ج ۴] ۹۱۰، ۹۳۱،  
۹۶۹، ۹۳۹

انبارك [ج ۳] ۷۱۶  
انزلى [ج ۱] ۲۷، ۴۴، ۵۲، ۵۴، ۷۰،

۷۲، ۲۶۳، [ج ۲] ۲۵۲، ۴۱۳،  
۴۲۲، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۴۹، ۴۶۱،  
۴۸۰، [ج ۳] ۵۸۷، ۵۸۸، ۶۰۷،  
۶۱۲، ۶۱۳، ۶۲۵، ۶۷۹، ۷۰۹،  
۷۱۸، ۷۲۴، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۵۳،

۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۹، [ج ۴] ۸۱۴،

۸۶۹، [ج ۵] ۹۹۷، ۱۰۹۶، [ج ۶] ۱۲۸۸،

۱۲۸۸، ۱۲۹۸، ۱۳۳۷، ۱۳۵۱،

۱۳۶۳ - ۱۳۶۵، ۱۳۶۸، ۱۳۷۳،

۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۹۵، ۱۴۲۷،

۱۴۳۷، ۱۴۵۹، ۱۴۶۲

انگالى [ج ۳] ۶۵۷، [ج ۵] ۱۰۰۰،  
۱۰۴۰

انگليس - انگلستان [ج ۱] ۴۴، ۴۵، ۱۱۲،  
۱۴۱، ۱۸۸، ۱۹۶، ۲۸۹، ۲۹۲، ۲۹۸،

۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۱۱،

۳۲۲، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۸، [ج ۲] ۳۲۶،

۳۳۶، ۳۳۹، ۳۴۸، ۳۵۲ - ۳۵۶،

۳۵۸، ۳۶۰ - ۳۶۲، ۳۶۶، ۳۶۷،

۹۷۲، [ج ۵] ۹۷۷، ۹۷۹، ۹۸۱،

۹۸۳، ۹۸۶، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۵،

۹۹۶، ۹۹۸ - ۱۰۰۰، ۱۰۰۷ -

۱۰۱۰، ۱۰۱۲، ۱۰۱۴، ۱۰۱۸،

۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۵، ۱۰۸۹،

۱۰۹۰، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۱۰۰،

۱۱۲۳، ۱۱۲۵، ۱۱۲۸، ۱۱۵۰،

۱۱۵۱، ۱۱۵۳، ۱۱۶۶، ۱۱۸۴،

۱۱۹۱، ۱۱۹۶، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴،

۱۲۰۶، ۱۲۱۶، ۱۲۲۴، ۱۲۳۰،

۱۲۳۱، ۱۲۴۰ - ۱۲۴۴، [ج ۶]

۱۲۵۵ - ۱۲۵۷، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱،

۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵،

۱۲۸۲، ۱۲۹۰ - ۱۲۹۲، ۱۲۹۴،

۱۲۹۶ - ۱۲۹۸، ۱۳۰۴، ۱۳۱۹،

۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵،

۱۳۳۸، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۸۸،

۱۳۹۸، ۱۴۲۰، ۱۴۳۵، ۱۴۴۲،

۱۴۴۳، ۱۴۴۸ - ۱۴۵۰، ۱۴۵۴،

۱۴۶۳، ۱۴۷۸، ۱۴۸۰

افريقا [ج ۵] ۱۲۳۴

افشا [ج ۳] ۶۷۷

افغان [ج ۱] ۷۵، [ج ۳] ۷۴۶، [ج ۴] ۸۸۱،  
۸۹۲، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۸،

۹۶۸

افغانستان [ج ۴] ۹۳۸

اقطاع [ج ۳] ۶۷۷

اكونورى نودر [ج ۴] ۸۱۳

البلوك [ج ۳] ۶۷۹

الوار [ج ۲] ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۲۳،

اليغ [ج ۴] ۸۲۲

امامزاده جعفر [ج ۶] ۱۲۸۶

امامزاده سيدعلاءالدين حسين [ج ۶]

۱۴۶۴

امريكا [ج ۴] ۷۷۹، ۹۲۹، [ج ۵]

۹۴۲ ، ۹۴۰ ، ۹۳۸ ، ۹۳۵ ، ۹۳۲  
 ۹۵۴-۹۵۱ ، ۹۴۸ - ۹۴۵ ، ۹۴۳  
 - ۹۶۴ ، ۹۶۲ ، ۹۶۱ ، ۹۵۹-۹۵۷  
 ، ۹۸۲-۹۷۵ [ج ۵] ، ۹۷۲ ، ۹۶۷  
 ، ۹۹۵ ، ۹۸۹-۹۸۷ ، ۹۸۵ ، ۹۸۴  
 ، ۱۰۱۱ ، ۱۰۰۹ ، ۱۰۰۴ ، ۱۰۰۱  
 ، ۱۰۴۸ ، ۱۰۱۸ ، ۱۰۱۶ ، ۱۰۱۲  
 ، ۱۰۵۶ ، ۱۰۵۴ ، ۱۰۵۱ ، ۱۰۴۹  
 ، ۱۰۷۰ ، ۱۰۶۶ - ۱۰۶۳ ، ۱۰۵۹  
 ، ۱۰۹۰ ، ۱۰۸۱ ، ۱۰۷۹ ، ۱۰۷۸  
 ، ۱۱۰۵ ، ۱۱۰۴ ، ۱۰۹۷ ، ۱۰۹۵  
 ، ۱۱۲۴ - ۱۱۲۲ ، ۱۱۱۸ ، ۱۱۱۷  
 ، ۱۱۳۴ - ۱۱۳۰ ، ۱۱۲۸ ، ۱۱۲۷  
 ، ۱۱۴۳ ، ۱۱۴۱ ، ۱۱۳۸ ، ۱۱۳۷  
 - ۱۱۶۰ ، ۱۱۵۸ ، ۱۱۵۷ ، ۱۱۴۴  
 ، ۱۱۷۲ ، ۱۱۷۱ ، ۱۱۶۹ ، ۱۱۶۶  
 ، ۱۱۷۹ - ۱۱۷۷ ، ۱۱۷۶ ، ۱۱۷۴  
 ، ۱۱۸۶ ، ۱۱۸۴ - ۱۱۸۲ ، ۱۱۸۰  
 ، ۱۲۰۴ ، ۱۱۹۶ - ۱۱۹۴ ، ۱۱۹۱  
 ، ۱۲۱۷ ، ۱۲۱۰ ، ۱۲۰۸ ، ۱۲۰۶ ، ۱۲۰۵  
 ، ۱۲۲۳ ، ۱۲۲۱ ، ۱۲۲۰ ، ۱۲۱۸  
 ، ۱۲۳۷ ، ۱۲۳۲ ، ۱۲۲۷ ، ۱۲۲۶  
 - ۱۲۵۳ ، ۱۲۵۰ ، ۱۲۴۳ ، ۱۲۴۲  
 ، ۱۲۷۸ ، ۱۲۷۶ ، ۱۲۷۴ ، ۱۲۷۳ ، ۱۲۶۸  
 ، ۱۲۹۰ ، ۱۲۸۸ ، ۱۲۸۴ - ۱۲۸۲  
 ، ۱۳۰۱ ، ۱۲۹۷ - ۱۲۹۴ ، ۱۲۹۱  
 ، ۱۳۰۸ ، ۱۳۰۷ ، ۱۳۰۵ ، ۱۳۰۳  
 ، ۱۳۲۲ ، ۱۳۱۹ ، ۱۳۱۷ ، ۱۳۱۱  
 ، ۱۳۳۳ ، ۱۳۳۱ ، ۱۳۲۹ - ۱۳۲۴  
 ، ۱۳۴۶ ، ۱۳۴۳ - ۱۳۳۷ ، ۱۳۳۴  
 ، ۱۳۵۹ - ۱۳۵۷ ، ۱۳۵۲ ، ۱۳۴۹  
 ، ۱۳۷۷ ، ۱۳۷۲ - ۱۳۶۳ ، ۱۳۶۱  
 ، ۱۳۸۸ ، ۱۳۸۷ ، ۱۳۸۴ - ۱۳۷۹  
 ، ۱۴۱۱-۱۴۰۲ ، ۱۳۹۹ - ۱۳۹۰  
 ، ۱۴۲۰ ، ۱۴۱۹ ، ۱۴۱۵ ، ۱۴۱۳

، ۳۸۴ - ۳۸۱ ، ۳۷۵ ، ۳۷۱ ، ۳۷۰  
 ، ۴۰۳ - ۳۹۵ ، ۳۹۳-۳۹۱ ، ۳۸۶  
 ، ۴۱۴ ، ۴۱۳ ، ۴۱۰ ، ۴۰۸ - ۴۰۵  
 - ۴۲۹ ، ۴۲۳ - ۴۲۰ ، ۴۱۸ ، ۴۱۷  
 ، ۴۶۵ ، ۴۶۰ ، ۴۵۷ - ۴۳۵ ، ۴۳۲  
 ، ۴۷۳ - ۴۷۱ ، ۴۷۰ ، ۴۶۸ ، ۴۶۷  
 ، ۴۸۳ ، ۴۸۱ - ۴۷۸ ، ۴۷۶ ، ۴۷۵  
 ، ۴۹۳ ، ۴۹۲ ، ۴۹۰ - ۴۸۷ ، ۴۸۵  
 ، ۵۱۰ ، ۵۰۷ - ۵۰۳ ، ۵۰۰-۴۹۵  
 ، ۵۱۸ ، ۵۱۶ ، ۵۱۴ ، ۵۱۳ ، ۵۱۱  
 ، ۵۲۸ ، ۵۲۵ ، ۵۲۴ ، ۵۲۲ ، ۵۱۹  
 ، ۵۳۷ - ۵۳۴ ، ۵۳۲ ، ۵۳۱ ، ۵۲۹  
 ، ۵۵۰ ، ۵۴۹ ، ۵۴۴ [ج ۳] ، ۵۳۹  
 ، ۵۶۵ - ۵۶۳ ، ۵۶۰ ، ۵۵۵ ، ۵۵۲  
 ، ۵۸۱ ، ۵۷۵ ، ۵۷۰ ، ۵۶۸ ، ۵۶۷  
 ، ۶۰۷ - ۶۰۴ ، ۶۰۱ ، ۵۹۲ ، ۵۸۸  
 ، ۶۲۲ ، ۶۱۹ ، ۶۱۴ ، ۶۱۱ ، ۶۱۰  
 ، ۶۴۴ ، ۶۴۱ ، ۶۳۹ ، ۶۳۵ ، ۶۲۳  
 ، ۶۵۸ - ۶۵۵ ، ۶۵۰ ، ۶۴۸ ، ۶۴۷  
 ، ۶۸۹ ، ۶۸۸ ، ۶۸۶ ، ۶۶۳ ، ۶۶۰  
 ، ۷۰۷-۷۰۳ ، ۶۹۸ ، ۶۹۵ ، ۶۹۲  
 ، ۷۲۰ ، ۷۱۹ ، ۷۱۳-۷۱۱ ، ۷۰۹  
 ، ۷۴۷ ، ۷۴۱ ، ۷۳۲ ، ۷۲۴ ، ۷۲۳  
 ، ۷۷۵ [ج ۴] ، ۷۶۴ ، ۷۶۲ ، ۷۵۵  
 - ۷۸۷ ، ۷۸۳ ، ۷۸۲ ، ۷۷۹ ، ۷۷۶  
 ، ۸۰۰ ، ۷۹۹ ، ۷۹۷ ، ۷۹۴ ، ۷۹۱  
 ، ۸۱۵ ، ۸۱۱ ، ۸۰۷-۸۰۵ ، ۸۰۳  
 ، ۸۳۲ - ۸۲۸ ، ۸۲۵ ، ۸۲۰-۸۱۷  
 - ۸۴۷ ، ۸۴۳ ، ۸۴۲ ، ۸۴۱ ، ۸۳۸  
 ، ۸۶۰ - ۸۵۸ ، ۸۵۶-۸۵۴ ، ۸۵۱  
 ، ۸۷۳ ، ۸۷۱ ، ۸۶۵ ، ۸۶۴ ، ۸۶۲  
 - ۸۸۴ ، ۸۸۲ ، ۸۷۸-۸۷۶ ، ۸۷۴  
 ، ۸۹۸ ، ۸۹۶ ، ۸۹۴-۸۹۲ ، ۸۸۸  
 ، ۹۲۰ ، ۹۱۰-۹۰۸ ، ۹۰۶ ، ۹۰۳  
 ، ۹۲۹ ، ۹۲۷ ، ۹۲۶ ، ۹۲۳ ، ۹۲۱

۷۵۲ - ۷۵۴، ۷۵۷، ۷۵۹، ۷۶۶،  
 ۷۶۷ [ج ۴]، ۷۷۵، ۷۷۷،  
 ۷۸۰، ۷۹۱، ۷۹۶، ۸۰۱ - ۸۰۳،  
 ۸۰۵ - ۸۰۷، ۸۱۰، ۸۱۳ - ۸۱۵،  
 ۸۱۷ - ۸۲۰، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۸ -  
 ۸۳۳، ۸۳۸ - ۸۴۲، ۸۴۴، ۸۴۷ -  
 ۸۵۱، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۸ - ۸۶۰،  
 ۸۶۲ - ۸۶۴، ۸۶۷، ۸۷۳، ۸۷۶ -  
 ۸۸۰، ۸۸۲، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۷ -  
 ۸۸۹، ۸۹۲، ۸۹۶، ۸۹۹، ۹۰۰ -  
 ۹۰۴، ۹۱۵، ۹۱۷، ۹۲۰، ۹۲۱ -  
 ۹۲۳، ۹۲۶ - ۹۲۸، ۹۳۴، ۹۳۵،  
 ۹۳۷، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۶ - ۹۴۸،  
 ۹۵۰ - ۹۵۵، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۳،  
 ۹۶۴، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۷۲ [ج ۵] -  
 ۹۷۶، ۹۷۹، ۹۸۲ - ۹۹۳، ۹۹۶ -  
 ۹۹۸، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۴،  
 ۱۰۰۵، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۱۰ -  
 ۱۰۱۲، ۱۰۱۴ - ۱۰۱۷، ۱۰۲۰،  
 ۱۰۲۱، ۱۰۲۶، ۱۰۲۹ - ۱۰۳۲،  
 ۱۰۳۵ - ۱۰۳۸، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱،  
 ۱۰۴۴ - ۱۰۴۶، ۱۰۴۸ - ۱۰۵۱،  
 ۱۰۵۴، ۱۰۵۹، ۱۰۶۱، ۱۰۶۴،  
 ۱۰۶۶ - ۱۰۷۴، ۱۰۷۸، ۱۰۸۰،  
 ۱۰۸۵ - ۱۰۸۸، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱،  
 ۱۰۹۴، ۱۰۹۷، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰،  
 ۱۱۰۳ - ۱۱۱۳، ۱۱۱۶، ۱۱۱۸،  
 ۱۱۱۹، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۴ -  
 ۱۱۲۸، ۱۱۳۰، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵،  
 ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۴۰ - ۱۱۴۴،  
 ۱۱۵۱، ۱۱۵۶ - ۱۱۶۱، ۱۱۶۸ -  
 ۱۱۸۵، ۱۱۸۷ - ۱۱۹۴، ۱۱۹۶،  
 ۱۱۹۸، ۱۲۰۰، ۱۲۰۴ - ۱۲۰۶،  
 ۱۲۱۲، ۱۲۱۵ - ۱۲۲۹، ۱۲۳۱،  
 ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۷، ۱۲۴۱

۱۴۲۲ - ۱۴۲۹، ۱۴۳۹ - ۱۴۴۳،  
 ۱۴۴۸ - ۱۴۵۰، ۱۴۵۲ - ۱۴۵۸،  
 ۱۴۶۰ - ۱۴۶۲، ۱۴۶۵ - ۱۴۷۵،  
 ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳  
 اورامان [ج ۳] ۶۷۹  
 اورمیہ (نک: ارومیہ)  
 اومکالی (محلہ) [ج ۵] ۱۲۰۱  
 اوین [ج ۴] ۹۶۲  
 اهر [ج ۳] ۶۷۵، ۷۶۰ [ج ۴] ۸۱۰،  
 ۹۴۳، ۹۵۶ [ج ۵] ۱۰۶۶، ۱۰۹۶  
 اهرم [ج ۳] ۷۱۶ [ج ۴] ۹۴۱  
 اهواز [ج ۱] ۹۶، ۱۱۳، ۱۳۹، ۲۸۳،  
 [ج ۲] ۶۰۱، ۷۱۰ [ج ۴] ۷۹۸،  
 ۸۵۶، ۸۷۴، ۸۷۶، ۸۸۶، ۸۹۲،  
 ۹۰۴، ۹۲۳، ۹۴۲، ۹۴۵، ۹۵۵،  
 ۹۵۷، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۹ [ج ۵]،  
 ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۴۷، ۱۰۶۵،  
 ۱۰۶۹، ۱۰۷۹، ۱۰۸۱، ۱۰۹۸،  
 ۱۱۵۰، ۱۱۵۵، ۱۱۹۲، ۱۱۹۶،  
 ۱۲۰۶، ۱۲۴۱ [ج ۶] ۱۲۹۰،  
 ۱۳۳۸، ۱۴۵۰  
 اہونی [ج ۲] ۴۶۲  
 ایتالیا [ج ۵] ۹۹۷، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳  
 ایران [ج ۳] ۵۴۵، ۵۴۹، ۵۵۴، ۵۵۶،  
 ۵۵۷، ۵۷۱، ۵۸۲، ۵۸۴، ۵۸۶،  
 ۵۸۸، ۵۹۸، ۶۰۵، ۶۰۸، ۶۰۹،  
 ۶۱۰، ۶۱۲، ۶۱۴، ۶۲۰، ۶۲۲ -  
 ۶۲۵، ۶۲۷ - ۶۳۳، ۶۳۶ - ۶۳۸،  
 ۶۴۳، ۶۴۵، ۶۴۹، ۶۵۱ - ۶۵۴،  
 ۶۵۶، ۶۵۹، ۶۶۳ - ۶۶۶، ۶۶۹،  
 ۶۸۵، ۶۸۹ - ۶۹۳، ۶۹۵ - ۶۹۹،  
 ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۷، ۷۰۹، ۷۱۵،  
 ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۲۰، ۷۲۲ - ۷۲۸،  
 ۷۳۰، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۷ - ۷۴۱،  
 ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۵۰



- ۵۹۱  
بازار (محلہ) [ج ۳] ۶۷۵  
باسمنج - باسمج [ج ۲] ۳۵۱، ۳۸۶، ۳۸۸، ۳۹۰، ۴۱۹، ۴۲۳، ۴۳۴، ۴۵۳، ۴۶۱ - ۴۶۴، ۴۸۰، ۴۸۲، ۴۸۶، ۴۸۸، ۴۹۷، ۵۰۳، ۵۰۵، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۳، ۵۲۵، ۵۲۶، [ج ۳] ۵۹۲ - ۵۹۴، ۶۴۶، ۷۴۹، [ج ۴] ۸۲۷، [ج ۵] ۱۲۱۲، [ج ۶] ۱۲۸۷، ۱۴۴۱
- باطوم [ج ۱] ۳۱۸، [ج ۳] ۶۰۸  
باغ اتابک [ج ۴] ۸۹۷  
باغشاہ (تہران) [ج ۱] ۳۱۸، ۳۲۱، [ج ۲] ۳۳۸، ۳۴۱، ۳۴۵، ۳۵۴، ۳۵۶، ۳۸۰، ۳۸۱، ۴۲۹، [ج ۳] ۵۵۱، ۵۵۹، ۵۶۳، ۵۶۵، ۷۰۷  
باغشاہ (تبریز) [ج ۲] ۴۲۳، ۴۶۱، ۵۰۲، [ج ۳] ۶۴۶  
باغشاہ (روستا) [ج ۶] ۱۲۸۷  
باغ شمال [ج ۳] ۵۷۸  
باغ مدیریہ [ج ۲] ۴۲۴ - مدیریہ [ج ۲] ۴۶۰  
باغو [ج ۱] ۱۸۰  
بافت - بفت [ج ۱] ۱۶۷، [ج ۲] ۴۷۰، [ج ۶] ۱۲۸۴، ۱۲۸۵  
بافق [ج ۲] ۳۵۲، [ج ۴] ۸۵۶  
باقرآباد [ج ۵] ۱۰۳۹  
باکو [ج ۱] ۳۷، ۴۱، ۴۲، ۱۴۱، [ج ۲] ۴۲۱، ۴۲۳، (نک: بادکوبہ)  
بالکان [ج ۵] ۱۰۳۵  
بامپور (نک: بمپور)  
باند [ج ۱] ۲۳، ۲۸  
بانہ [ج ۳] ۶۷۹  
بایزید [ج ۳] ۶۶۳  
بجنورد [ج ۱] ۱۲۳، [ج ۳] ۶۷۶، [ج ۴] ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۴ [ج ۶] ۱۲۵۰، ۱۲۵۲، ۱۲۵۵ - ۱۲۶۹، ۱۲۷۲ - ۱۲۷۶، ۱۲۷۸ - ۱۲۸۲، ۱۲۸۴، ۱۲۸۶، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۴، ۱۲۹۶، ۱۲۹۸ - ۱۳۱۰، ۱۳۱۲ - ۱۳۲۵، ۱۳۲۷ - ۱۳۲۹، ۱۳۳۱، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۷، ۱۳۴۰ - ۱۳۵۱، ۱۳۵۳ - ۱۳۶۶، ۱۳۸۷، ۱۳۹۱، ۱۳۹۳، ۱۳۹۵ - ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ - ۱۴۰۸، ۱۴۱۲ - ۱۴۲۴، ۱۴۲۶، ۱۴۲۸، ۱۴۳۱، ۱۴۳۸ - ۱۴۴۰، ۱۴۴۲، ۱۴۴۴، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۱ - ۱۴۶۱، ۱۴۶۶، ۱۴۶۸، ۱۴۷۱ - ۱۴۷۴، ۱۴۷۶، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳  
ایزدخواست [ج ۳] ۷۴۷، ۷۵۸، ۷۶۲  
ایلوالوا (بندر) [ج ۵] ۱۰۰۴، ۱۰۱۷  
ایوانکی (ایوانکیف) [ج ۶] ۱۴۳۶  
بابعالی [ج ۲] ۴۷۰  
باجگیران [ج ۵] ۹۸۰  
باخرز [ج ۳] ۶۷۶  
بادامک [ج ۳] ۶۸۶  
بادکوبہ [ج ۲] ۴۶۱، [ج ۳] ۵۴۵، ۵۸۴، ۵۸۷، ۶۰۷، ۷۴۴، [ج ۵] ۹۹۶، ۱۱۰۶، ۱۱۱۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۴، ۱۱۲۷، ۱۱۳۵، ۱۱۴۳، ۱۱۶۴، ۱۱۹۱، ۱۱۹۳، ۱۱۹۶، ۱۲۱۲  
بارفروش [ج ۱] ۲۴۸، [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۵] ۱۰۱۲، ۱۱۷۳، ۱۱۸۷، ۱۲۱۴، [ج ۶] ۱۲۸۹، ۱۴۳۷  
بارنگ - بارنج [ج ۱] ۱۶۷، [ج ۳] ۱۲۵۰، ۱۲۵۲، ۱۲۵۵ - ۱۲۶۹، ۱۲۷۲ - ۱۲۷۶، ۱۲۷۸ - ۱۲۸۲، ۱۲۸۴، ۱۲۸۶، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۴، ۱۲۹۶، ۱۲۹۸ - ۱۳۱۰، ۱۳۱۲ - ۱۳۲۵، ۱۳۲۷ - ۱۳۲۹، ۱۳۳۱، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۷، ۱۳۴۰ - ۱۳۵۱، ۱۳۵۳ - ۱۳۶۶، ۱۳۸۷، ۱۳۹۱، ۱۳۹۳، ۱۳۹۵ - ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰ - ۱۴۰۸، ۱۴۱۲ - ۱۴۲۴، ۱۴۲۶، ۱۴۲۸، ۱۴۳۱، ۱۴۳۸ - ۱۴۴۰، ۱۴۴۲، ۱۴۴۴، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۱ - ۱۴۶۱، ۱۴۶۶، ۱۴۶۸، ۱۴۷۱ - ۱۴۷۴، ۱۴۷۶، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳

۱۴۵۵، ۱۴۵۳، ۱۳۹۹	۹۰۸ [ج ۵]، ۱۱۴۲ [ج ۶]
بلده [ج ۵] ۱۲۰۸	۱۴۳۶، ۱۲۷۸
بلده نور [ج ۳] ۶۸۰	بحر خزر [ج ۱] ۵۴، [ج ۲] ۴۱۰، [ج ۳] ۸۷۴، [ج ۴] ۷۴۴، [ج ۵] ۵۴۵، [ج ۶] ۱۱۹۳، [ج ۷] ۱۱۳۸، [ج ۸] ۱۰۶۰، [ج ۹] ۱۲۱۷، [ج ۱۰] ۱۲۸۱، [ج ۱۱] ۱۲۹۸
بلژیک [ج ۲] ۴۶۵، ۴۷۷، ۵۳۶، [ج ۳] ۷۷۹، [ج ۴] ۱۱۱۱، [ج ۵] ۱۰۶۳، [ج ۶] ۱۱۲۰، [ج ۷] ۱۱۳۰، [ج ۸] ۱۱۴۰، [ج ۹] ۱۱۴۷	بختیاری [ج ۱] ۵۴، ۲۸۲
بلوچستان [ج ۱] ۲۶۹، [ج ۲] ۶۷۷، [ج ۳] ۹۴۱، [ج ۴] ۸۲۳، [ج ۵] ۹۱۲، [ج ۶] ۹۳۲، [ج ۷] ۹۴۵، [ج ۸] ۹۹۴، [ج ۹] ۹۹۵، [ج ۱۰] ۱۰۱۳، [ج ۱۱] ۱۰۱۴، [ج ۱۲] ۱۰۳۹، [ج ۱۳] ۱۰۹۵، [ج ۱۴] ۱۰۹۷، [ج ۱۵] ۱۰۹۹، [ج ۱۶] ۱۱۵۴، [ج ۱۷] ۱۲۸۵، [ج ۱۸] ۱۲۸۶، [ج ۱۹] ۱۴۳۰، [ج ۲۰] ۱۴۳۷	برازجان [ج ۱] ۱۲۹، ۱۵۸، [ج ۲] ۶۵۷، [ج ۳] ۶۶۱، [ج ۴] ۶۷۷، [ج ۵] ۷۸۷، [ج ۶] ۷۸۹، [ج ۷] ۸۰۰، [ج ۸] ۸۰۷، [ج ۹] ۸۳۵، [ج ۱۰] ۱۰۱۴، [ج ۱۱] ۱۰۱۵، [ج ۱۲] ۱۴۲۵
بم [ج ۱] ۱۶۷، ۱۷۴، ۲۸۹، [ج ۲] ۶۴۹، [ج ۳] ۶۷۷، [ج ۴] ۷۴۶، [ج ۵] ۷۶۳، [ج ۶] ۸۱۲، [ج ۷] ۸۳۵، [ج ۸] ۹۳۲، [ج ۹] ۹۶۰، [ج ۱۰] ۹۷۱، [ج ۱۱] ۹۹۵، [ج ۱۲] ۱۰۱۳، [ج ۱۳] ۱۰۱۴، [ج ۱۴] ۱۰۳۹، [ج ۱۵] ۱۰۴۰، [ج ۱۶] ۱۲۱۶، [ج ۱۷] ۱۲۴۲، [ج ۱۸] ۱۲۶۰، [ج ۱۹] ۱۲۹۵، [ج ۲۰] ۱۴۳۷، [ج ۲۱] ۱۴۴۹	برج نمازگاه [ج ۳] ۶۶۱
بمبئی [ج ۴] ۷۸۹، [ج ۵] ۱۲۷۷، ۱۲۵۳	بردسیر [ج ۱] ۱۶۷
۱۴۷۳، ۱۲۹۳	برلن [ج ۱] ۲۰۶، [ج ۲] ۲۰۱، [ج ۳] ۷۰۱، [ج ۴] ۹۸۵
بمبئی [ج ۴] ۷۸۹	بروجرد [ج ۲] ۴۶۸، [ج ۳] ۶۷۸، [ج ۴] ۸۱۲، [ج ۵] ۸۹۵، [ج ۶] ۹۱۱، [ج ۷] ۹۳۲، [ج ۸] ۹۳۶، [ج ۹] ۹۴۰، [ج ۱۰] ۹۵۹، [ج ۱۱] ۱۰۷۰، [ج ۱۲] ۱۲۰۳، [ج ۱۳] ۱۲۰۹، [ج ۱۴] ۱۲۱۰، [ج ۱۵] ۱۲۳۳، [ج ۱۶] ۱۲۳۵، [ج ۱۷] ۱۲۵۸، [ج ۱۸] ۱۳۲۹، [ج ۱۹] ۱۴۳۲، [ج ۲۰] ۱۴۳۵، [ج ۲۱] ۱۴۴۲
بمپور - بامپور [ج ۴] ۷۸۷، ۸۹۲، [ج ۵] ۱۰۵۷، ۱۰۷۶	بروکسل [ج ۵] ۹۸۵
بناب [ج ۲] ۳۵۱، ۳۹۰، [ج ۳] ۶۷۵	بریتانیای عظمی (نک: انگلستان و انگلیس)
بنادر و جزایر [ج ۳] ۶۷۷	بزآ [ج ۶] ۱۴۷۲
بنادر خلیج فارس - خلیج [ج ۳] ۶۵۰، [ج ۴] ۶۵۵، [ج ۵] ۹۰۸، [ج ۶] ۹۹۲، [ج ۷] ۱۰۰۰، [ج ۸] ۱۰۷۰، [ج ۹] ۱۱۷۲، [ج ۱۰] ۱۲۶۸، [ج ۱۱] ۱۳۳۹، [ج ۱۲] ۱۳۴۱، [ج ۱۳] ۱۳۴۲	بزچلو [ج ۲] ۲۵۳
بندان [ج ۵] ۹۸۱	بستک [ج ۲] ۷۴۱، ۷۴۷، ۷۶۴، [ج ۳] ۷۸۹، [ج ۴] ۹۶۲
بندرجز (بندرگز) [ج ۱] ۱۲۳، [ج ۲] ۵۳۰، [ج ۳] ۱۲۴۵، [ج ۴] ۱۲۱۸، [ج ۵] ۱۲۹۸، [ج ۶] ۱۳۰۲، [ج ۷] ۱۳۲۳	بسطام [ج ۳] ۶۷۸
	بشاگرد (بشاگرد) [ج ۶] ۱۲۸۴، ۱۲۸۵
	بصره [ج ۳] ۶۵۶، ۷۱۶
	بطوند (بتوند) [ج ۱] ۱۱۳، ۱۳۹
	بفداد [ج ۱] ۱۵۸، ۳۲۲، [ج ۲] ۵۴۴، [ج ۳] ۵۵۵، [ج ۴] ۷۳۲، [ج ۵] ۷۹۸، [ج ۶] ۹۴۵، [ج ۷] ۹۶۱، [ج ۸] ۹۷۱، [ج ۹] ۱۳۴۰

۱۴۴۱

بندر خمیر [ج ۳] ۶۷۷

بندر دیلم [ج ۱] ۳۸

بندر ریگت [ج ۱] ۳۸، [ج ۳] ۷۱۶

بندرعباس [ج ۱] ۴۵، ۷۵، ۱۱۱، ۱۱۲،

۱۲۹، ۱۳۳، ۱۵۹، ۱۶۷، ۱۸۰،

۲۸۲، [ج ۲] ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۳۶-

۴۳۸، ۴۴۰، ۴۶۴ - ۴۶۶، ۴۶۹،

[ج ۳] ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۹۶،

۶۰۲، ۶۰۵، ۶۱۱، ۶۲۱،

۶۵۱، ۶۵۷، ۶۷۷، ۷۱۳، ۷۱۷،

۷۲۳، ۷۲۴، ۷۶۴، [ج ۴] ۷۸۹،

۸۳۵، ۸۹۴، ۹۳۳، ۹۴۵، ۹۵۵،

۹۶۱، ۹۷۱، [ج ۵] ۹۸۲، ۹۹۵،

۱۰۱۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۹،

۱۰۷۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰،

۱۱۵۵، ۱۲۰۹ - ۱۲۱۱، ۱۲۱۳،

۱۲۱۴، ۱۲۱۶، ۱۲۳۲، ۱۲۴۱،

[ج ۶] ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۸،

۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۸، ۱۲۹۰،

۱۲۹۵، ۱۳۳۴، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱،

۱۴۵۰

بندرلنگہ [ج ۳] ۵۶۸، ۶۱۱، ۶۲۱، [ج

۴] ۷۹۹ (نک: لنگہ)

بنہگڑ [ج ۳] ۷۱۶

بنی طرف [ج ۶] ۱۴۳۶

بوالورد [ج ۵] ۱۲۰۷

بوشہر [ج ۱] ۳۸، ۴۵، ۷۳، ۸۳، ۸۴،

۹۵، ۱۱۲، ۱۲۷، ۱۲۹، ۱۵۸،

۱۵۹، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۷۶، ۱۸۰،

۲۰۵، ۲۰۸، ۲۸۲، ۲۸۶، ۲۸۹،

۳۲۳، [ج ۲] ۳۵۳، ۳۸۶، ۴۰۰،

۴۱۴، ۴۳۱، ۴۳۶ - ۴۳۹، ۴۴۱،

۴۴۴، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۵۱-۴۵۴،

۴۶۴ - ۴۶۶، ۴۶۹، ۴۷۲، ۴۷۶،

۴۷۸، ۴۷۹، ۵۰۵، ۵۳۴ - ۵۳۶،

[ج ۳] ۵۴۳، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۸،

۵۶۷، ۵۶۸، ۵۷۲، ۵۷۵، ۵۷۸،

۵۷۹، ۵۹۸، ۶۰۲، ۶۰۴، ۶۱۱ -

۶۱۴، ۶۱۶، ۶۱۹ - ۶۲۱، ۶۲۶،

۶۳۰، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۵۰، ۶۵۳،

۶۵۵ - ۶۶۱، ۶۷۷، ۶۹۳، ۷۱۴ -

۷۱۶، ۷۲۱، ۷۲۲ - ۷۳۲، ۷۳۴، ۷۴۰،

۷۴۶، ۷۴۷، ۷۵۸، ۷۶۴، ۷۶۵،

[ج ۴] ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۸۱، ۷۸۸ -

۷۹۰، ۷۹۲، ۷۹۹ - ۸۰۱، ۸۰۴،

۸۰۵، ۸۰۷، ۸۰۹، ۸۱۲، ۸۲۰،

۸۲۴، ۸۳۲، ۸۳۵، ۸۳۷، ۸۶۶،

۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۶، ۸۸۲، ۸۹۴،

۹۱۳، ۹۲۵، ۹۳۳، ۹۳۵، ۹۴۱،

۹۴۲، ۹۴۴ - ۹۴۸، ۹۵۵، ۹۶۱،

۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۷۱،

۹۷۲، [ج ۵] ۹۷۵، ۹۷۷، ۹۷۸،

۹۸۳-۹۸۵، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۵،

۹۹۶، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۹،

۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۳۰، ۱۰۴۰،

۱۰۴۲، ۱۰۵۲، ۱۰۵۴، ۱۰۶۵،

۱۰۶۶، ۱۰۶۹، ۱۰۷۲، ۱۰۷۸ -

۱۰۸۱، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۱۰۰،

۱۱۱۷، ۱۱۵۰، ۱۱۸۶، ۱۱۹۱،

۱۱۹۲، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۲۰۸،

۱۲۰۹، ۱۲۱۴، ۱۲۱۶، ۱۲۳۲،

۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۴ - ۱۲۴۶،

[ج ۶] ۱۲۵۵، ۱۲۵۸، ۱۲۶۰،

۱۲۶۱، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۷ -

۱۲۶۹، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۸۲،

۱۲۸۸، ۱۲۹۱ - ۱۲۹۶، ۱۲۹۸،

۱۳۱۰، ۱۳۱۶، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵،

۱۳۳۹، ۱۳۴۱ - ۱۳۴۳، ۱۳۴۵،

۱۳۲۹، ۱۳۳۶، ۱۳۴۲، ۱۳۵۰،

پروسك [ج ۱] ۱۷۷	۱۴۷۳، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۸
پشتكوه [ج ۲] ۳۸۴، [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۵] ۹۸۲، ۱۰۹۹، ۱۱۱۶، ۱۱۵۵	۱۴۸۰
پشتمشهد [ج ۴] ۹۵۸	بويراحمدى [ج ۳] ۷۶۵، [ج ۴] ۷۷۵، ۷۸۷ - ۷۹۰، ۷۹۲، ۸۰۳، ۸۰۴
پطرزبورغ - سنت پطرزبورغ [ج ۱] ۱۱۵، ۱۱۸، ۱۲۰، ۱۳۱، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۸۳، ۱۹۱ - ۱۹۴، ۱۹۹، ۲۰۶، ۲۱۰، ۲۲۲، ۲۲۵، ۲۵۷، ۲۶۳، ۲۷۳ - ۲۷۷، ۲۷۹، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۷ - ۲۹۹، ۳۰۱، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۱۰ - ۳۱۴، ۳۱۶، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۴ - ۳۲۷، ۳۳۰، ۳۳۱، [ج ۳] ۶۴۱، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۵، ۶۹۳، ۶۹۷، ۷۱۸، ۷۲۲، ۷۳۵، ۷۳۷، ۷۴۷، ۷۵۰ - ۷۵۲، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۶۶، [ج ۴] ۸۰۱، ۸۰۳، ۸۱۴، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۷، ۸۲۹، ۸۵۲، ۸۶۰، ۸۶۱ - ۸۶۳، ۸۸۰ - ۸۸۲، ۸۹۶، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۲۰ - ۹۲۲، ۹۳۴ (نك: سنت پطرزبورغ)	۸۰۷، ۷۸۸ [ج ۴]، ۶۷۶ [ج ۲]، ۸۰۸، ۹۱۳، [ج ۵] ۱۰۴۷، ۱۰۶۵، ۱۱۰۷، ۱۱۲۹، [ج ۶] ۱۲۷۷، ۱۲۸۴، ۱۴۳۶
پطرزبورغ [ج ۱] ۱۴۱	بهرامآباد [ج ۵] ۹۹۵
پطرزبورغ [ج ۳] ۶۶۵، ۷۴۴، [ج ۵] ۱۱۹۳، ۱۲۰۰	بياض [ج ۵] ۹۹۵
پل آجى [ج ۱] ۹۲، ۳۲۳، ۳۲۴، [ج ۲] ۳۹۰، ۵۱۶، [ج ۳] ۵۹۱	بيت المقدس [ج ۱] ۳۸
پل دالكى [ج ۳] ۶۶۱	بيجار [ج ۳] ۶۷۹، [ج ۶] ۱۴۳۶
پل زمانخان [ج ۵] ۱۰۹۸	بيرجند [ج ۱] ۷۵، ۱۷۰، [ج ۳] ۶۰۱، ۶۴۸، ۶۷۶، ۷۲۹، [ج ۴] ۸۹۲، ۹۰۸، [ج ۵] ۹۸۱، ۱۰۳۸، ۱۰۷۵، ۱۰۹۷، ۱۲۰۷
پل زنيان [ج ۴] ۸۰۸	بيضاء [ج ۳] ۷۱۴
پل سيوند [ج ۵] ۱۰۸۳، ۱۱۵۰	پارك - پارك اتابك [ج ۴] ۸۹۹، ۹۰۶، ۹۱۶ - ۹۱۹
پل فسا [ج ۵] ۱۲۴۴، [ج ۶] ۱۴۷۳	پارىس [ج ۲] ۳۵۲، ۳۹۹، ۴۳۹، ۵۴۱، [ج ۳] ۷۲۸، [ج ۴] ۹۶۳، [ج ۵] ۹۷۶، ۹۸۵، ۹۹۸، ۱۰۰۰، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۴۴، [ج ۶] ۱۲۷۳، ۱۴۰۴
پيرانوند - پيرانهوند [ج ۵] ۱۲۳۴	پاش پورخه (محلہ) [ج ۵] ۱۲۰۱
تاشكند - تاشقند [ج ۶] ۱۲۸۱، ۱۳۳۳	پرتغال [ج ۱] ۱۶۵

،۷۷۷، ۷۷۹ - ۷۸۱، ۷۸۴، ۷۸۵،  
 ،۷۹۷، ۸۰۲، ۸۱۰، ۸۱۴، ۸۱۶،  
 ،۸۱۷، ۸۱۹، ۸۲۱، ۸۲۴ - ۸۲۷،  
 ،۸۳۳، ۸۴۵، ۸۵۵، ۸۶۸، ۸۶۹،  
 ،۸۸۳، ۸۸۴، ۸۹۱، ۹۰۷، ۹۱۶،  
 ،۹۳۰، ۹۳۴، ۹۳۶، ۹۳۸، ۹۴۳،  
 ،۹۵۶ [ج ۵]، ۹۹۸، ۱۰۱۱، ۱۰۳۷،  
 ،۱۰۶۶، ۱۰۷۴، ۱۰۹۶، ۱۱۰۴،  
 ،۱۱۰۶، ۱۱۲۱، ۱۱۵۲، ۱۱۶۱،  
 ،۱۱۶۲، ۱۱۹۰، ۱۱۹۷، ۱۲۰۶،  
 ،۱۲۱۲ - ۱۲۱۴، ۱۲۱۸، ۱۲۲۹،  
 [ج ۶] ۱۲۸۷ - ۱۲۸۹، ۱۲۹۲،  
 ،۱۳۰۱، ۱۳۰۴، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷،  
 ،۱۳۱۵، ۱۳۲۰، ۱۳۲۴، ۱۳۳۳،  
 ،۱۳۳۴، ۱۳۳۷، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸،  
 ،۱۴۰۵، ۱۴۰۸، ۱۴۱۰، ۱۴۱۹،  
 ،۱۴۳۵، ۱۴۴۱، ۱۴۴۵، ۱۴۵۵،  
 ۱۴۵۷-۱۴۶۰

تخت کی [ج ۳] ۶۶۲

ترافلگار [ج ۳] ۶۴۱

تراکمه [ج ۳] ۶۰۰، ۷۲۹

تربت [ج ۲] ۴۶۹، ۵۳۱ [ج ۳] ۵۶۷،

۶۰۱، ۶۲۹، ۷۴۵، [ج ۴] ۹۰۷،

۹۳۰، ۹۵۶، ۹۶۸، [ج ۵] ۹۸۰،

۱۰۷۵، ۱۰۹۷، ۱۲۰۷، [ج ۶]

۱۴۳۵

تربت حیدری، تربت حیدریہ [ج ۱] ۱۲۴،

۱۵۷، ۱۸۷، ۲۶۶، [ج ۲] ۴۶۸،

۵۳۱، [ج ۳] ۵۶۷، ۶۰۰، ۶۷۶،

۷۲۹، ۷۴۵، [ج ۴] ۸۲۲، [ج ۶]

۱۳۳۵

ترشیز [ج ۳] ۶۷۶، ۷۲۹، [ج ۶] ۱۴۳۵

تزرک [ج ۶] ۱۲۸۴

ثغت [ج ۲] ۳۵۳، ۴۳۰، ۴۳۱، [ج ۳]

۶۴۹، [ج ۴] ۸۷۱، [ج ۶] ۱۴۴۹

تالش - تالش دولاب (نک: طالش)  
 تبریز [ج ۱] ۳۳، ۳۷، ۴۲، ۵۱-۵۴،  
 ،۶۶، ۷۲، ۸۱، ۹۴، ۱۰۸ - ۱۱۲،  
 ،۱۱۵، ۱۲۵، ۱۳۳، ۱۳۶،  
 ،۱۳۷، ۱۴۸، ۱۵۰، ۱۵۵، ۱۵۷،  
 ،۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۴، ۱۷۸، ۱۹۶،  
 ،۲۱۸، ۲۳۵، ۲۴۹، ۲۵۷، ۲۶۶،  
 ،۲۷۱ - ۲۷۴، ۲۷۸، ۲۸۱، ۲۸۴،  
 ،۲۸۵، ۲۸۸ - ۳۰۰، ۳۰۷ - ۳۱۳،  
 ،۳۱۵، ۳۱۸، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۷ -  
 ،۳۲۹، ۳۳۱، [ج ۲] ۳۳۷، ۳۴۱،  
 ،۳۴۴، ۳۴۷، ۳۵۱، ۳۵۵، ۳۶۴،  
 ،۳۶۶، ۳۶۷، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۵،  
 ،۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۹،  
 ،۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۹ - ۴۰۱، ۴۰۳،  
 ،۴۰۴، ۴۰۹ - ۴۱۱، ۴۱۳ - ۴۱۵،  
 ،۴۱۷ - ۴۱۹، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۷،  
 ،۴۲۹، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۹، ۴۴۰،  
 ،۴۴۲، ۴۴۴، ۴۴۶ - ۴۴۹، ۴۵۱،  
 ،۴۵۲، ۴۵۷، ۴۶۱ - ۴۶۴، ۴۶۹،  
 ،۴۷۹ - ۴۸۵، ۴۸۷ - ۵۰۲، ۵۰۴ -  
 ،۵۱۶، ۵۱۸، ۵۲۲، ۵۲۴ - ۵۲۸،  
 ،۵۳۴، [ج ۲] ۵۴۲ - ۵۴۴، ۵۴۶،  
 ،۵۴۷، ۵۵۴ - ۵۵۹، ۵۶۵، ۵۶۶،  
 ،۵۶۹ - ۵۷۱، ۵۷۲ - ۵۷۹، ۵۸۳،  
 ،۵۸۵، ۵۸۸، ۵۹۰ - ۵۹۲، ۵۹۴ -  
 ،۵۹۹، ۶۰۸، ۶۱۲، ۶۲۱، ۶۲۷ -  
 ،۶۲۹، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۴۱، ۶۴۶،  
 ،۶۴۷، ۶۵۰ - ۶۵۲، ۶۵۴، ۶۶۳،  
 ،۶۶۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۸۲، ۶۹۴ -  
 ،۶۹۷، ۶۹۹ - ۷۰۱، ۷۰۷ - ۷۰۹،  
 ،۷۱۹، ۷۲۱، ۷۲۸، ۷۳۵ - ۷۳۹،  
 ،۷۴۱، ۷۴۳، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰،  
 ،۷۵۲، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۸، ۷۶۰،  
 ،۷۶۱، ۷۶۵، ۷۶۶، [ج ۴] ۷۷۶

۶۸۱ - ۶۸۲، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۸،  
 ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۵، ۶۹۸، ۷۰۱،  
 ۷۰۳، ۷۰۹ - ۷۱۳، ۷۱۷ - ۷۱۹،  
 ۷۲۱، ۷۲۶ - ۷۳۰، ۷۳۳، ۷۳۵،  
 ۷۳۷، ۷۳۹، ۷۴۱، ۷۴۳، ۷۴۵،  
 ۷۴۷، ۷۴۹، ۷۵۴ - ۷۶۴، [ج ۴]، ۷۷۸،  
 ۷۸۰ - ۷۸۳، ۷۸۵، ۷۸۷، ۷۸۸،  
 ۷۹۲، ۷۹۶، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۳،  
 ۸۰۹، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۲۲، ۹۲۴،  
 ۸۲۷، ۸۲۹، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۵،  
 ۸۳۹، ۸۴۱، ۸۵۱، ۸۵۴، ۸۶۱،  
 ۸۶۷، ۸۶۹، ۸۷۱، ۸۷۶، ۸۸۰ -  
 ۸۸۲، ۸۸۹، ۸۹۱، ۸۹۳ - ۸۹۵،  
 ۸۹۷، ۸۹۸، ۹۰۳، ۹۰۵ - ۹۰۹،  
 ۹۱۱، ۹۱۳ - ۹۱۷، ۹۱۷ - ۹۲۰، ۹۲۲،  
 ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۸ - ۹۳۴، ۹۳۶ -  
 ۹۴۲، ۹۴۵، ۹۴۹، ۹۵۵، ۹۵۷ -  
 ۹۵۹، ۹۶۵ - ۹۶۷، ۹۶۹، [ج ۵]،  
 ۹۷۵، ۹۷۸ - ۹۸۱، ۹۸۳، ۹۸۵،  
 ۹۸۹، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۸، ۹۹۹،  
 ۱۰۰۴، ۱۰۰۶، ۱۰۱۰، ۱۰۱۲،  
 ۱۰۱۳، ۱۰۱۵، ۱۰۱۸، ۱۰۲۷،  
 ۱۰۳۰، ۱۰۳۴، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹،  
 ۱۰۴۵، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۳،  
 ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۶۲، ۱۰۷۲ -  
 ۱۰۷۴، ۱۰۷۷، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱،  
 ۱۰۸۵، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۴،  
 ۱۰۹۷ - ۱۰۹۹، ۱۱۰۱، ۱۱۰۴،  
 ۱۱۰۸، ۱۱۱۶، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳،  
 ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۲، ۱۱۳۸،  
 ۱۱۳۹، ۱۱۴۲، ۱۱۴۹، ۱۱۵۱ -  
 ۱۱۵۶، ۱۱۶۳ - ۱۱۶۶، ۱۱۶۸ -  
 ۱۱۷۰، ۱۱۷۳ - ۱۱۷۵، ۱۱۷۸ -  
 ۱۱۸۰، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۵،  
 ۱۱۹۱، ۱۱۹۳، ۱۲۰۲، ۱۲۰۴ -  
 ۱۲۰۶، ۱۲۰۸، ۱۲۱۸، ۱۲۲۰

تفرش [ج ۳] ۶۷۸  
 تفلیس [ج ۱] ۶۳، [ج ۳] ۵۷۴  
 تکیه دولت [ج ۲] ۴۲۹  
 تنکابن [ج ۳] ۶۸۰  
 تنگترکان [ج ۳] ۶۶۲، [ج ۵] ۱۱۱۳  
 تل برازجان [ج ۳] ۶۶۱  
 تنگستان [ج ۱] ۲۵۵، [ج ۲] ۴۴۱،  
 ۴۷۸، [ج ۳] ۶۵۸، ۷۱۶، ۷۳۳،  
 [ج ۴] ۸۰۰، ۸۳۵، ۸۹۴، [ج ۶]  
 ۱۴۵۰  
 تنگه انجیره [ج ۴] ۹۳۸  
 توپخانه [ج ۳] ۶۱۶ (نک: میدان توپخانه)  
 توتاکی [ج ۵] ۱۰۷۶  
 تون [ج ۳] ۶۷۶، [ج ۶] ۱۴۳۶  
 تویسرکان [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۶] ۱۳۴۰  
 تهران [ج ۲] ۳۳۶، ۳۳۸، ۳۴۱، ۳۵۳،  
 ۳۵۸، ۳۶۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۳،  
 ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۹، ۳۹۲، ۳۹۸،  
 ۴۰۲، ۴۰۴، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۴،  
 ۴۱۷، ۴۲۵ - ۴۳۰، ۴۳۲، ۴۳۵،  
 ۴۳۹، ۴۴۲، ۴۴۷، ۴۵۱، ۴۵۶،  
 ۴۵۹، ۴۶۱، ۴۶۹، ۴۷۱، ۴۷۳ -  
 ۴۷۷، ۴۸۰، ۴۸۴، ۴۸۷، ۴۹۰،  
 ۴۹۱، ۴۹۴، ۴۹۷، ۵۰۸، ۵۰۹،  
 ۵۱۹، ۵۲۱ - ۵۲۴، ۵۲۹، [ج ۳]  
 ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۵۰،  
 ۵۵۴، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۳، ۵۶۵،  
 ۵۶۶، ۵۶۹، ۵۷۲ - ۵۷۴، ۵۷۸ -  
 ۵۸۰، ۵۸۲، ۵۸۴ - ۵۸۹، ۵۹۴،  
 ۵۹۷ - ۶۰۰، ۶۰۲، ۶۰۶، ۶۰۷،  
 ۶۰۸ - ۶۱۰، ۶۱۲، ۶۱۴، ۶۱۵،  
 ۶۱۷ - ۶۲۳، ۶۲۵ - ۶۲۷، ۶۳۱،  
 ۶۳۳، ۶۳۵، ۶۳۶ - ۶۳۸، ۶۴۱ -  
 ۶۴۶، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۱، ۶۵۴،  
 ۶۵۵، ۶۶۴، ۶۷۰، ۶۷۳، ۶۷۵

- ۱۲۲۱، ۱۲۲۵، ۱۲۲۸ - ۱۲۳۱، ۱۲۳۳ - ۱۲۳۵، ۱۲۳۷، ۱۲۴۱، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵ [ج ۶]، ۱۲۵۰، ۱۲۵۳ - ۱۲۵۷، ۱۲۶۱، ۱۲۶۶، ۱۲۸۵، ۱۲۸۷ - ۱۲۹۱، ۱۲۹۶، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۵، ۱۳۱۰ - ۱۳۱۲، ۱۳۱۵، ۱۳۲۰، ۱۳۲۲، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۷، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۳، ۱۳۳۵ - ۱۳۳۹، ۱۳۴۹ - ۱۳۵۳، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۱ - ۱۳۶۳، ۱۳۶۵ - ۱۳۶۸، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۷، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۹ - ۱۳۹۵، ۱۳۹۷، ۱۳۹۹، ۱۴۰۳، ۱۴۰۶ - ۱۴۰۸، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۴، ۱۴۱۸، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۴، ۱۴۳۶، ۱۴۳۸، ۱۴۴۱، ۱۴۴۴ - ۱۴۴۶، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۵، ۱۴۶۲، ۱۴۷۰، ۱۴۷۹، ۱۰۱۴ [ج ۵] تهرود
- جاتا (جطوط؟) [ج ۳] ۶۶۱  
 جاجرم [ج ۱] ۲۸۹  
 جاسک [ج ۵] ۱۲۱۳، ۱۲۱۴  
 جاف [ج ۳] ۷۸۶  
 جام [ج ۳] ۶۷۶  
 جبل ترنجه [ج ۴] ۹۶۲  
 جرّه [ج ۴] ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۹، ۸۱۳، ۸۲۰، ۸۲۴، ۸۳۲، ۸۳۵، ۸۶۶، ۸۹۵ [ج ۵] ۹۷۷، ۹۷۸ [ج ۶] ۱۳۳۹، ۱۴۸۷  
 جعفر جن [ج ۳] ۶۶۲  
 جگند [ج ۵] ۱۲۳۰
- جلفا [ج ۱] ۸۳، ۱۵۰، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۷، ۲۹۹، ۳۰۷ - ۳۱۰، ۳۱۸، ۳۲۴، ۳۲۶، ۳۳۱ [ج ۲] ۳۳۷، ۳۷۰، ۳۸۷، ۳۹۰، ۳۹۱، ۴۰۴، ۴۰۹، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۲۱ - ۴۲۴، ۴۳۳ - ۴۳۶، ۴۴۰، ۴۶۲ - ۴۶۴، ۴۸۷، ۴۹۰، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۸ - ۵۰۲، ۵۰۵، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۲ [ج ۳] ۵۷۱، ۶۰۸، ۷۰۱، ۷۱۰ [ج ۴] ۸۱۹ [ج ۵] ۱۰۷۶، ۱۲۱۴ [ج ۶] ۱۲۸۷ - ۱۲۸۹، ۱۴۵۹  
 جوشقان [ج ۳] ۶۷۹  
 جوین [ج ۱] ۱۲۳، ۱۲۶  
 جهرم [ج ۳] ۶۷۶، ۷۱۴ [ج ۶] ۱۴۳۶  
 جیرفت [ج ۱] ۱۶۷، ۲۸۲ [ج ۵] ۹۹۴، ۱۰۱۴، ۱۱۰۰، ۱۲۰۹ [ج ۶] ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۴۳۷  
 جیزغه [ج ۴] ۹۶۲  
 جیل [ج ۳] ۷۳۰  
 چالمیدان (محلّه) [ج ۳] ۶۷۵  
 چاه بهار [ج ۱] ۱۵۹ [ج ۴] ۹۴۵  
 چاه خانی [ج ۳] ۶۶۱  
 چاه کوتاه [ج ۴] ۸۳۵  
 چاه داشتی (چاه دشتی؟) [ج ۵] ۱۰۹۶  
 چرون (چروم) [ج ۳] ۶۶۲  
 چرکر [ج ۴] ۸۸۳  
 چشمه مروارید [ج ۴] ۸۰۸  
 چغادک [ج ۳] ۶۶۱  
 چلپیانلو [ج ۱] ۲۲  
 چنار راهدار [ج ۶] ۱۳۰۸  
 چهارراهی [ج ۵] ۱۰۷۶  
 چهارمعل (چهارمعال) [ج ۱] ۱۸۱، ۲۶۸، ۲۶۸ [ج ۳] ۳۲۳، ۶۰۴ [ج ۴] ۹۰۸



- خرقان [ج ۳] ۶۷۸
- خرم‌آباد [ج ۱] ۱۷۰، ۱۷۵، [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۵] ۱۱۹۲، [ج ۶] ۱۴۳۵
- خزر (دریا) (نک: بحر خزر)
- خسرو شیرین [ج ۵] ۱۲۰۳
- خشت [ج ۶] ۱۴۷۸
- خضر [ج ۵] ۱۰۶۲، ۱۰۷۶، ۱۰۹۸، ۱۱۵۳، ۱۲۳۰
- خطیب [ج ۱] ۲۹۲، [ج ۲] ۴۶۲-۴۶۴، ۵۰۰، ۵۰۲، [ج ۳] ۵۹۴
- خضر [ج ۴] ۸۹۳
- خلج [ج ۱] ۲۴۴، [ج ۴] ۸۲۱
- خلخال [ج ۳] ۶۷۵، [ج ۴] ۷۷۹
- خلیج [ج ۲] ۴۲۸، ۴۷۲
- خلیج فارس [ج ۱] ۹۶، ۱۵۹، ۱۶۷، ۱۷۶، ۲۵۰، ۲۸۲، [ج ۲] ۳۸۶، ۴۱۴، ۴۳۱، ۴۶۴، ۴۷۲، [ج ۳] ۵۵۵، ۶۵۶، ۷۱۶، ۷۴۷، ۷۶۴، [ج ۴] ۷۸۸، ۷۹۹، ۸۷۳، ۸۹۴، ۹۱۳، ۹۳۳، ۹۴۱، ۹۶۱، ۹۷۱، [ج ۵] ۱۰۶۹، ۱۰۷۹، ۱۱۰۰، ۱۱۵۵، ۱۱۹۲، [ج ۶] ۱۳۳۳
- خمام [ج ۵] ۱۰۹۶
- خمسه [ج ۶] ۱۴۳۶، ۱۴۳۷
- خواجده نفس [ج ۵] ۱۲۰۱، [ج ۶] ۱۳۳۷، ۱۴۴۸
- خوار [ج ۵] ۱۱۲۳، ۱۲۱۱، [ج ۶] ۱۴۳۶
- خواف [ج ۳] ۶۷۶
- خوانسار [ج ۶] ۱۲۸۳
- خور [ج ۵] ۱۰۳۸
- خوشاب (خوش‌آب) [ج ۳] ۶۶۱
- خوشکوه (خوش‌کوه) [ج ۳] ۵۶۷
- خون خوره (خان خره) [ج ۵] ۱۰۳۹، [ج ۶] ۱۴۴۹
- حاجی‌آقا [ج ۳] ۷۰۱
- حاجی‌طرخان (بندر) [ج ۳] ۷۵۴
- حبیب‌آباد [ج ۵] ۱۰۳۹
- حسن‌آباد [ج ۳] ۶۴۴
- حضرت عبدالعظیم [ج ۲] ۲۷، [ج ۳] ۵۷۳، ۶۳۶، [ج ۴] ۹۱۷، [ج ۶] ۱۴۳۶
- حضرت عبدالعظیم [ج ۲] ۲۷ (نیز نک: شاهزاده عبدالعظیم)
- حکم‌آباد [ج ۲] ۴۶۲، [ج ۳] ۵۵۶، ۵۷۶، حلوان [ج ۵] ۱۰۷۵
- خالدآباد [ج ۳] ۵۷۲، [ج ۴] ۹۶۹، [ج ۵] ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۲۳۰
- خان‌زنیان [ج ۲] ۵۳۵، [ج ۳] ۷۶۵، [ج ۴] ۷۸۸، [ج ۵] ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، [ج ۶] ۱۳۴۵
- خان کرکن - خوان گرگان [ج ۱] ۱۵۸، [ج ۴] ۷۸۷
- خانه [ج ۵] ۱۰۹۷
- خانه گرگان [ج ۵] ۱۰۰۰
- خبیص - خوان خبیص [ج ۳] ۶۷۷، [ج ۴] ۸۶۶، ۹۷۱
- خجند [ج ۱] ۳۲۸
- خراسان [ج ۱] ۶۶، ۱۱۰، ۱۲۳، ۱۲۶، ۱۳۷، [ج ۲] ۳۵۲، ۳۶۷، [ج ۳] ۶۷۶، ۷۴۴، [ج ۴] ۷۹۶، ۸۲۲، ۸۳۳، ۸۷۰، ۹۰۷، ۹۳۰، [ج ۵] ۹۸۰، ۱۰۳۸، ۱۱۴۵، ۱۱۵۲، ۱۲۰۶، ۱۲۳۰، [ج ۶] ۱۲۸۹، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۴۳۰، ۱۴۳۵، ۱۴۴۸



- ۸۹۴، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۶۱  
 دماوند [ج ۳] ۶۷۸، [ج ۴] ۹۳۶،  
 ۹۳۷، [ج ۶] ۱۴۳۶  
 دوج [ج ۱] ۱۶۶  
 دوشان تپہ [ج ۱] ۱۶۸، [ج ۳] ۶۸۷،  
 ۷۰۶  
 دولت (محلہ) [ج ۳] ۶۷۵  
 دولت آباد [ج ۱] ۱۶۷، [ج ۲] ۴۱۳،  
 [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۴] ۸۵۹، [ج ۵]  
 ۱۰۹۹، ۱۲۳۳، [ج ۶] ۱۲۸۴،  
 ۱۴۳۷، ۱۲۸۵  
 دوہچی (محلہ) [ج ۱] ۳۲۴  
 دھانہ [ج ۴] ۸۹۲  
 دہ بزرگی [ج ۶] ۱۴۷۷  
 دہ بید [ج ۱] ۱۵۸، ۱۸۸، [ج ۲] ۵۲۴،  
 ۵۲۵، [ج ۳] ۷۱۴، [ج ۴] ۷۸۸،  
 ۸۶۶، [ج ۵] ۱۰۰۰، ۱۰۱۶، ۱۰۲۹  
 دھج [ج ۴] ۹۷۰  
 دھخوارقان [ج ۳] ۶۷۵  
 دہ رستم بیک [ج ۵] ۱۰۹۹  
 دہ سلام [ج ۵] ۱۰۳۸  
 دہ کرد [ج ۵] ۱۰۸۳، ۱۰۹۸  
 دہ کو [ج ۵] ۹۹۹  
 دہ نامہ [ج ۵] ۱۲۳۲  
 دیر (بندر) [ج ۵] ۱۰۰۷  
 دیز آباد [ج ۴] ۷۹۵، [ج ۵] ۱۰۷۶  
 دیلمان [ج ۳] ۶۷۹  
 دیلمقان [ج ۳] ۶۷۵  
 دیو سفید (قلعہ) [ج ۵] ۱۲۳۳  
 رائین [ج ۶] ۱۴۳۷  
 رام ہرمز [ج ۱] ۲۸۳، [ج ۲] ۴۷۲  
 رانکی [ج ۵] ۱۰۳۷  
 راور [ج ۳] ۶۷۷، [ج ۴] ۹۷۱  
 خوی [ج ۱] ۱۱۰، ۱۲۵، [ج ۲] ۳۷۰،  
 ۳۸۸، [ج ۳] ۶۷۵، [ج ۶] ۱۴۳۵  
 خیابان [ج ۲] ۴۶۲، ۴۶۳  
 خیابان علاء الدولہ [ج ۳] ۷۰۶  
 خیوہ [ج ۱] ۳۲۸  
 داراب [ج ۳] ۷۱۳، [ج ۴] ۹۴۱، [ج ۶]  
 ۱۴۶۵  
 دالکی [ج ۱] ۱۵۸، ۱۶۷، ۲۶۸، [ج ۳]  
 ۶۵۷، ۶۶۱، [ج ۴] ۷۸۹، ۸۰۷،  
 ۸۳۵، [ج ۵] ۱۰۰۰، [ج ۶] ۱۳۳۹  
 دامغان [ج ۳] ۶۷۸، [ج ۵] ۱۰۱۳،  
 ۱۱۵۲، ۱۱۷۰، ۱۲۰۲، ۱۲۲۸،  
 [ج ۶] ۱۴۳۶، ۱۴۲۲  
 دخمہ کینسرو [ج ۱] ۱۵۹  
 دررود [ج ۴] ۷۹۵، ۷۹۶، ۸۳۰  
 درجز - درگزر [ج ۱] ۱۲۳، [ج ۳] ۶۷۶،  
 ۷۴۴، [ج ۵] ۹۸۰، ۹۹۸، ۱۰۱۲،  
 ۱۰۳۸، [ج ۶] ۱۴۳۵  
 دریاقلی [ج ۳] ۶۶۱  
 درخلیل - دزخلیل [ج ۱] ۲۶۳، [ج ۲]  
 ۴۴۹  
 دزفول [ج ۳] ۶۷۸، ۷۶۵، [ج ۴] ۹۳۳،  
 ۹۶۲، [ج ۶] ۱۴۳۶  
 دشت ارجن - دشت ارژن [ج ۳] ۷۳۲،  
 ۷۶۵، [ج ۴] ۷۷۵، ۷۸۷، ۷۸۸،  
 ۸۰۴، ۸۰۸، ۸۶۶، ۹۴۴، ۹۶۱،  
 [ج ۵] ۱۰۵۴، ۱۰۷۲، ۱۱۱۳،  
 [ج ۶] ۱۳۴۵  
 دشتستان [ج ۳] ۶۵۸، ۶۷۷، [ج ۴]  
 ۷۸۷  
 دشت گرگان [ج ۵] ۱۲۰۱  
 دشتی [ج ۲] ۴۷۸، [ج ۳] ۷۸۷  
 دلوار - دیلووار [ج ۳] ۷۱۶، [ج ۴]

۷۳۲، [ج ۴] ۸۷۵، ۸۹۳، ۸۹۴  
 ۹۴۹، [ج ۵] ۱۲۳۰، [ج ۶]  
 ۱۲۸۵، ۱۴۳۷  
 رنہ (رینہ) [ج ۴] ۹۳۷  
 روبار [ج ۱] ۲۸۲  
 رودبار [ج ۱] ۲۸۲، [ج ۳] ۶۷۹، [ج ۵]  
 ۹۹۴، [ج ۶] ۱۲۸۴، ۱۲۸۵  
 رود ہلہ [ج ۴] ۸۷۳  
 روسیہ [ج ۱] ۳۰۹، ۳۱۴، ۳۱۶، ۳۲۷،  
 ۳۳۱، [ج ۲] ۳۸۹، ۴۳۵، [ج ۳]  
 ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۵، ۵۷۷ - ۵۷۹،  
 ۵۸۱ - ۵۸۳، ۵۸۷، ۵۸۹، ۶۰۷ -  
 ۶۰۹، ۶۱۱، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۳،  
 ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۳۰، ۶۳۲، ۶۳۴،  
 ۶۴۶، ۶۵۱ - ۶۵۴، ۶۶۲ - ۶۶۵،  
 ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۴، ۶۹۷، ۶۹۹،  
 ۷۰۲، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۷،  
 ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۶، ۷۳۴ - ۷۳۶،  
 ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۱، ۷۴۳، ۷۴۴،  
 ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۶،  
 ۷۵۷، ۷۶۱، ۷۶۶، ۷۶۷، [ج ۴]  
 ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۲۱، ۸۲۸، ۸۴۲،  
 ۸۷۵، [ج ۵] ۹۸۵ - ۹۸۸، ۹۹۰،  
 ۹۹۱، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۳،  
 ۱۰۰۴، ۱۰۰۸، ۱۰۱۳ - ۱۰۱۵،  
 ۱۰۱۸، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۵۹،  
 ۱۰۶۶، ۱۱۰۰، ۱۱۰۶، ۱۱۲۳،  
 ۱۱۲۷، ۱۱۴۱، ۱۱۴۴، ۱۱۵۷،  
 ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴،  
 ۱۱۶۹، ۱۲۰۶، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶،  
 ۱۲۲۰، ۱۲۲۲ - ۱۲۲۴، [ج ۶]  
 ۱۲۵۶، ۱۲۶۴، ۱۳۰۱، ۱۳۳۵،  
 ۱۳۶۴، ۱۳۷۵، ۱۳۹۶

رینان [ج ۱] ۲۲۰

ریوال [ج ۱] ۱۹۱

راونج [ج ۴] ۷۹۸  
 رباط [ج ۴] ۸۷۶، ۸۸۲، [ج ۵] ۱۰۹۶  
 رباط کریم [ج ۳] ۶۴۱، ۶۴۴، ۶۸۶،  
 ۷۰۵  
 رحمت آباد [ج ۳] ۷۴۴  
 رشت [ج ۱] ۲۷، ۴۳، ۴۴، ۵۳، ۶۶، ۷۳،  
 ۱۱۰، ۱۲۶، ۱۳۳، ۱۳۷، ۱۴۴،  
 ۱۵۷، ۱۵۹، ۱۶۵، ۱۷۳، ۱۷۴،  
 ۲۱۸، ۲۴۸، ۲۴۹، ۳۰۵، [ج ۲]  
 ۳۵۲، ۳۸۱، ۴۰۳، ۴۱۳، ۴۱۵ -  
 ۴۱۷، ۴۲۱ - ۴۲۶، ۴۲۹، ۴۳۱،  
 ۴۴۰، ۴۴۸، ۴۵۹ - ۴۶۱، ۴۶۹،  
 ۴۷۴، ۴۸۶، ۴۸۷، ۵۲۰ - ۵۲۲،  
 ۵۲۹، [ج ۳] ۵۴۳، ۵۴۵ - ۵۴۸،  
 ۵۶۴، ۵۶۶، ۵۷۷، ۵۸۲، ۵۸۳،  
 ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۹۶، ۵۹۹، ۶۰۷،  
 ۶۳۶، ۶۴۱، ۶۴۶، ۶۵۵، ۶۵۸،  
 ۶۶۴، ۶۷۹، ۶۹۲، ۶۹۶، ۷۰۸،  
 ۷۰۹، ۷۱۷، ۷۲۸، ۷۴۳، ۷۴۴،  
 ۷۵۳، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۱، [ج ۴]  
 ۷۷۹، ۷۸۵، ۸۲۱، ۸۲۳، ۸۵۵،  
 ۸۶۴، ۸۶۹، ۸۷۶، ۸۹۱، ۹۶۷،  
 [ج ۵] ۱۰۱۲، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸،  
 ۱۰۷۴، ۱۰۸۴، ۱۰۸۶، ۱۰۹۶،  
 ۱۱۰۱، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۶،  
 ۱۱۹۴، ۱۲۰۰، ۱۲۰۶، ۱۲۲۹،  
 [ج ۶] ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۳۳۴،  
 ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۷، ۱۳۶۰،  
 ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۷ - ۱۳۶۹،  
 ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۵، ۱۳۷۷،  
 ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۳،  
 ۱۳۹۸، ۱۴۳۷، ۱۴۴۵، ۱۴۴۸،  
 ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۲

رفسنجان [ج ۱] ۱۶۷، ۱۷۴، [ج ۲] ۴۱۳

[ج ۳] ۵۶۷، ۶۴۹، ۶۷۷، ۷۳۱

۱۲۰۶، [ج ۶] ۱۴۳۵

سبزه میدان (رشت) [ج ۶] ۱۴۵۹

سرآب [ج ۳] ۶۴۷، ۶۷۵، ۷۲۷، ۷۳۹،

۷۲۹، ۷۵۰، ۷۵۴، ۷۵۶، ۷۶۰،

[ج ۴] ۷۷۷، ۷۷۹، ۷۹۸، ۸۱۲،

۸۷۶، ۸۹۲، ۸۹۵، ۹۰۸، ۹۳۱،

[ج ۵] ۱۱۹۰، [ج ۶] ۱۴۳۵

سربند [ج ۳] ۷۲۰، [ج ۴] ۹۵۹

سرپل [ج ۲] ۳۵۳، [ج ۴] ۹۷۰، [ج ۵]

۱۱۹۰

سرخابه [ج ۴] ۸۹۵

سرخس [ج ۴] ۹۰۸

سرخون [ج ۵] ۱۱۸۴

سرخه [ج ۶] ۱۴۶۵

سردرود [ج ۲] ۳۶۸، ۴۳۴، ۴۶۲، [ج

۴] ۹۳۲

سرسنگ [ج ۲] ۳۸۲، ۳۸۳

سروستان [ج ۶] ۱۴۶۵

سعدی (دروازه) [ج ۶] ۱۴۶۳

سعیدآباد [ج ۳] ۶۷۷

سقز [ج ۳] ۶۷۹، [ج ۶] ۱۴۳۶

سلطان آباد [ج ۱] ۳۹، ۵۵، ۸۲، ۱۷۹،

۲۱۸، ۲۶۷، [ج ۳] ۶۴۸، ۶۴۹،

۶۷۸، ۷۲۱، ۷۳۰، ۷۴۱، ۷۶۲،

[ج ۴] ۷۸۵، ۷۹۸، ۸۱۲، ۸۷۶،

۸۹۲، ۸۹۵، ۹۰۸، ۹۳۱، ۹۵۹،

۹۶۹، [ج ۵] ۱۰۳۹، ۱۰۸۵،

۱۱۵۳، ۱۱۵۵، ۱۱۹۳، ۱۲۰۹،

۱۲۱۳، ۱۲۱۸، ۱۲۳۲، ۱۲۳۴،

[ج ۶] ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۷،

۱۳۳۹، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۴۵

سلطان سری راک [ج ۴] ۹۶۹

سلطنت آباد [ج ۳] ۵۶۵، ۵۷۳، ۵۹۸،

۶۱۷، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۳۸، ۶۸۲،

۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۷، ۶۹۰، ۶۹۱،

زاوه [ج ۳] ۷۲۹، ۷۴۵

زرقون - زرکان (زرقان) [ج ۱] ۱۸۰،

[ج ۲] ۴۷۲

زرگنده [ج ۱] ۲۳۷، ۲۴۶، [ج ۲]

۶۲۲، ۶۸۳، ۷۰۴، ۷۲۶، ۷۵۵،

[ج ۴] ۹۱۶، ۹۱۷، [ج ۵] ۱۱۳۱،

۱۱۳۹، ۱۱۹۳، ۱۱۹۷، [ج ۶]

۱۳۳۲

زرنده [ج ۱] ۲۴۴، [ج ۳] ۶۷۸، [ج ۵]

۱۲۲۵، [ج ۶] ۱۲۸۷، ۱۴۳۶

زنجان [ج ۱] ۶۶، [ج ۲] ۴۶۶، [ج ۳]

۵۶۶، ۶۷۸، ۷۳۷، ۷۳۹، ۷۴۴،

۷۴۹، ۷۶۱، [ج ۴] ۷۸۲، ۷۸۵،

۸۵۲، ۹۵۰، [ج ۵] ۱۲۳۵، [ج ۶]

۱۴۳۶

زواره [ج ۴] ۹۱۰، ۹۳۹، ۹۶۹

ژاپن [ج ۶] ۱۳۴۵

سمابوخ [ج ۳] ۵۶۷

ساری [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۵] ۱۰۷۴،

۱۱۶۷، ۱۱۷۰، ۱۲۰۲، [ج ۶]

۱۴۳۷

ساوجبلاغ [ج ۱] ۳۳، ۱۲۵، [ج ۳]

۵۴۷، ۶۷۵، [ج ۶] ۱۴۳۵

ساوه [ج ۱] ۶۳، [ج ۳] ۶۷۸، [ج ۵]

۱۲۲۱، ۱۲۲۵، [ج ۶] ۱۲۸۷،

۱۴۳۶

سبزاآباد [ج ۳] ۷۳۳

سبزوآر [ج ۱] ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۷،

[ج ۳] ۵۶۷، ۶۷۶، [ج ۵] ۱۱۵۲،

سنگلج (محلّه) [ج ۳] ۶۷۵	۷۰۶، ۷۰۵
سنندج [ج ۳] ۶۷۹، [ج ۴] ۹۱۱، [ج ۵] ۱۱۲۱	سلماس [ج ۱] ۱۲۵، [ج ۲] ۳۵۱، ۳۷۰، ۳۸۹، ۳۹۰، ۴۴۸، ۴۴۹
سنه (سنندج) [ج ۶] ۱۴۳۶	۴۵۵، ۵۲۸، [ج ۳] ۵۹۹
سوء [ج ۱] ۷۴	سمنان [ج ۱] ۱۶۵، [ج ۳] ۶۷۸، [ج ۵] ۱۱۷۳، ۱۱۸۷، ۱۲۲۸، [ج ۶] ۱۴۳۶
سوتد [ج ۵] ۹۷۶، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۹۸، ۱۰۱۰، ۱۰۴۲، ۱۰۴۴، ۱۰۶۳، ۱۰۸۰، ۱۰۸۵، ۱۰۹۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۷ - ۱۱۱۰، ۱۱۷۷، ۱۱۸۳، ۱۱۸۷ - ۱۱۹۰، ۱۱۹۲، ۱۱۹۸، ۱۲۲۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۹، [ج ۶] ۱۲۵۶، ۱۲۶۶، ۱۲۷۰، ۱۲۷۲ - ۱۲۷۴، ۱۲۷۷، ۱۲۸۸، ۱۳۴۸	سمیلا [ج ۶] ۱۳۱۱
سوادکوه [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۵] ۱۱۸۷، ۱۲۱۵، ۱۲۳۳، [ج ۶] ۱۲۸۷	سنت پترزبورغ [ج ۲] ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۵۲، ۳۷۹، ۴۰۱، ۵۳۸، [ج ۳] ۵۴۲، ۵۴۵، ۵۴۹، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۸، ۵۷۰، ۵۷۵، ۵۷۹، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۷ - ۵۸۹، ۶۱۹، ۶۲۲، ۶۲۵، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۳۰، ۶۳۲، ۶۳۴، ۶۶۵، [ج ۴] ۷۹۰، [ج ۵] ۹۸۷، ۹۹۰، ۱۰۰۰، ۱۰۱۴، ۱۰۴۱، ۱۱۰۵، ۱۱۰۷، ۱۱۱۰، ۱۱۱۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۶، ۱۱۳۷، ۱۱۴۰، ۱۱۶۹، ۱۱۷۲، ۱۱۷۶، ۱۱۸۲ - ۱۱۸۴، ۱۱۸۸، ۱۲۱۷، ۱۲۲۲، ۱۲۲۴، ۱۲۴۳، [ج ۶] ۱۲۵۶، ۱۲۶۰، ۱۲۷۹، ۱۲۹۲، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۳۰۰، ۱۳۰۴، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۹، ۱۳۱۲، ۱۳۱۴، ۱۳۱۷، ۱۳۱۹ - ۱۳۲۳، ۱۳۲۶، ۱۳۲۸، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۹، ۱۳۵۲، ۱۳۵۴، ۱۳۵۷، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۷۱، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۷، ۱۳۸۱، ۱۳۸۴، ۱۳۹۴، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۳ - ۱۴۰۵، ۱۴۰۷ - ۱۴۱۱، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۶، ۱۴۳۸، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۹، ۱۴۶۱
سویس [ج ۴] ۹۲۹، [ج ۵] ۱۱۴۰	
سیدان [ج ۱] ۲۴۹	
سیرجان [ج ۳] ۶۷۷، [ج ۴] ۸۹۴، [ج ۶] ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۴۳۷	
سیستان [ج ۱] ۳۵، ۷۳، ۱۱۲، ۱۶۷، ۲۶۹، [ج ۳] ۵۶۷، ۶۰۱، ۶۴۸، ۶۷۶، ۶۸۵، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۴۵، [ج ۴] ۷۸۷، ۸۳۴، ۸۷۰، ۸۸۲، ۸۹۲، ۹۲۸، ۹۵۶، ۹۶۸، [ج ۵] ۹۸۱، ۱۰۳۸، ۱۰۷۵، ۱۰۹۶، ۱۱۵۲، ۱۲۰۷، ۱۲۳۱، [ج ۶] ۱۲۹۰، ۱۳۳۵، ۱۳۴۰، ۱۴۳۶، ۱۴۴۹	
سینه سفید (گدار - برج) [ج ۴] ۷۸۷، ۸۰۸، [ج ۵] ۹۹۹	
سیوند [ج ۱] ۱۸۸، ۳۰۵، [ج ۲] ۳۵۳، ۴۷۲، ۵۲۴، [ج ۴] ۸۳۵، ۸۷۳، [ج ۵] ۱۰۰۰، ۱۰۱۹، ۱۰۸۳، ۱۱۵۰، [ج ۶] ۱۴۳۶	
	سنقر [ج ۳] ۶۷۹

۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۹، ۳۰۵، ۳۲۲،  
 [ج ۲] ۳۵۳، ۳۶۷، ۳۸۵، ۳۸۶،  
 ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۴، ۴۳۲، ۴۶۸،  
 ۴۶۹، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۹، ۴۸۰،  
 ۵۲۴، ۵۳۳، ۵۳۵، [ج ۳] ۵۶۸،  
 ۵۶۹، ۵۷۲، ۵۷۸، ۵۹۶، ۶۰۲، ۶۰۴،  
 ۶۱۰، ۶۱۳، ۶۱۹، ۶۲۶، ۶۲۷،  
 ۶۲۹، ۶۳۱، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۵۰،  
 ۶۵۳، ۶۵۵، ۶۵۹، ۷۱۳، ۷۱۵،  
 ۷۲۸، ۷۳۰، ۷۳۴، ۷۴۰، ۷۴۶،  
 ۷۴۸، ۷۵۸، ۷۶۲، ۷۶۵، ۷۶۷،  
 [ج ۴] ۷۷۵، ۷۸۱، ۷۸۶، ۷۹۰،  
 ۷۹۲، ۷۹۹، ۸۰۱، ۸۰۳، ۸۰۵،  
 ۸۰۷، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۲، ۸۲۰،  
 ۸۲۲، ۸۲۴، ۸۳۲، ۸۳۴، ۸۳۵،  
 ۸۳۷، ۸۴۶، ۸۵۶، ۸۵۸، ۸۶۵،  
 ۸۶۷، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۶، ۸۸۶،  
 ۸۹۴، ۹۰۴، ۹۱۲، ۹۲۵، ۹۳۲،  
 ۹۳۴، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۴۱، ۹۴۴،  
 ۹۴۶، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۵، ۹۵۷،  
 ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۴، ۹۶۶، ۹۶۷،  
 ۹۶۹، ۹۷۱، ۹۷۲، [ج ۵] ۹۷۷،  
 ۹۷۹، ۹۸۱، ۹۸۳، ۹۸۸، ۹۹۵،  
 ۹۹۶، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۲،  
 ۱۰۰۵، ۱۰۰۷، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰،  
 ۱۰۱۴، ۱۰۱۶، ۱۰۱۹، ۱۰۲۹،  
 ۱۰۳۲، ۱۰۴۰، ۱۰۴۳، ۱۰۴۵،  
 ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۱، ۱۰۵۴،  
 ۱۰۵۶، ۱۰۶۳، ۱۰۶۵، ۱۰۷۲،  
 ۱۰۷۶، ۱۰۷۸، ۱۰۸۱، ۱۰۸۴،  
 ۱۰۸۶، ۱۰۸۹، ۱۰۹۷، ۱۰۹۹،  
 ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۶، ۱۱۱۲،  
 ۱۱۱۴، ۱۱۱۶، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹،  
 ۱۱۲۳، ۱۱۲۵، ۱۱۲۸، ۱۱۳۷،  
 ۱۱۴۴، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۵،

شاه آباد [ج ۳] ۵۸۹، ۶۳۹، ۶۴۲، ۶۸۶،  
 ۷۰۵

شاه چراغ [ج ۳] ۷۱۳، ۷۱۴

شاهرود [ج ۳] ۶۰۰، ۶۷۸، [ج ۵]  
 ۱۰۷۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۵۲،

۱۱۵۸، ۱۱۷۰، ۱۱۹۷، ۱۲۲۸،

۱۱۴۱، ۱۱۴۲، [ج ۶] ۱۴۳۶

شاه عبدالعظیم - شاهزاده عبدالعظیم (نک:

حضرت عبدالعظیم)

شاه نو [ج ۱] ۱۶۶

شبلی [ج ۴] ۹۳۸

شفیع آباد [ج ۱] ۱۲۳

شلا (?) [ج ۵] ۱۰۹۶

شمس [ج ۱] ۱۶۷

شمشیری [ج ۳] ۷۱۶

شمیرانات - شمیران [ج ۳] ۵۹۸،

[ج ۴] ۹۰۷

شورین [ج ۶] ۱۳۴۰

شوستر [ج ۳] ۶۷۸، ۷۶۵، [ج ۴]

۷۹۹، ۹۳۳، ۹۴۲، ۹۶۲، [ج ۶]

۱۴۳۶

شوکتیه (مدرسه) [ج ۶] ۱۳۵۱

شهراب [ج ۴] ۹۶۹

شهر بابک [ج ۳] ۶۸۰

شهریار [ج ۳] ۶۳۹، [ج ۶] ۱۴۳۶

شیراز [ج ۱] ۳۶، ۳۸، ۴۴، ۴۵، ۵۵،

۶۷، ۸۲، ۸۳، ۹۵، ۱۰۸، ۱۱۱،

۱۱۲، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۲۲، ۱۲۷،

۱۲۹، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۹، ۱۴۴،

۱۵۵، ۱۵۸، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۷،

۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۳، ۱۷۵، ۱۸۰،

۱۸۵، ۱۸۸، ۱۹۰، ۲۰۰، ۲۱۸،

۲۴۹، ۲۵۰، ۲۶۸، ۲۸۱، ۲۸۲،

[ج ۳] ۶۷۶، ۷۴۴، ۷۴۵، [ج ۴] ۸۷۱، ۸۷۶، ۹۳۸، ۹۵۶، ۹۶۸،  
[ج ۵] ۹۸۸، ۱۰۳۸، ۱۰۵۶،  
[ج ۶] ۱۰۵۷، ۱۰۷۵، ۱۴۳۶

طراپوزان [ج ۱] ۱۱۰، ۱۲۵

طرق [ج ۱] ۸۱، [ج ۲] ۴۷۱، ۴۹۵،  
[ج ۵] ۱۱۵۳  
طون (نك: تون)

عباس آباد [ج ۱] ۱۲۳

عباسی [ج ۶] ۱۴۳۶

عثمانی [ج ۳] ۵۴۴، ۵۵۶، ۵۵۷، ۶۰۸،  
۶۲۸، ۶۴۶، ۶۵۲، ۷۰۱، ۷۱۸،  
[ج ۴] ۷۴۶، ۷۸۳، ۸۰۹، ۸۱۱،  
۹۰۷، ۹۱۷، ۹۴۲

عراق (اراك) [ج ۳] ۶۴۸، ۷۳۰، ۸۶۲

[ج ۴] ۷۷۸، ۷۸۶، [ج ۵] ۱۲۳۲،

[ج ۶] ۱۳۳۹، ۱۴۳۶

عراق (عرب) [ج ۳] ۶۷۸

عربستان (خوزستان) [ج ۳] ۶۷۸، ۷۶۵،

[ج ۴] ۹۵۳، [ج ۵] ۱۰۷۰، ۱۰۹۸،

[ج ۶] ۱۴۳۰، ۱۴۳۶، ۱۴۸۰

عشق آباد [ج ۵] ۱۱۴۳، ۱۱۹۱، [ج ۶] ۱۳۳۳

عقدا [ج ۳] ۶۸۰

هلی آباد [ج ۵] ۹۸۱

عودلاجان (محلته) [ج ۳] ۶۷۵

عیساوندی (عیساوندی) [ج ۳] ۶۶۱

غار [ج ۶] ۱۴۳۶

غازيك [ج ۱] ۷۵

غدان [ج ۵] ۹۸۰

۱۱۵۹، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۷۱،  
۱۱۸۶ - ۱۱۸۸، ۱۱۹۰ - ۱۱۹۲،  
۱۱۹۶، ۱۱۹۸، ۱۲۰۳، ۱۲۰۷،  
۱۲۱۲، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۸،  
۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴،  
۱۲۳۱، ۱۲۴۰ - ۱۲۴۲، ۱۲۴۴ -  
۱۲۴۶، [ج ۶] ۱۲۵۲ - ۱۲۶۹،  
۱۲۷۲ - ۱۲۷۷، ۱۲۷۹، ۱۲۸۲،  
۱۲۸۴، ۱۲۹۱ - ۱۲۹۳، ۱۲۹۵ -  
۱۲۹۸، ۱۳۰۴ - ۱۳۰۶، ۱۳۰۸،  
۱۳۱۶، ۱۳۱۹، ۱۳۳۸ - ۱۳۴۲،  
۱۳۴۵، ۱۳۶۴، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳،  
۱۴۲۵، ۱۴۲۷، ۱۴۲۹، ۱۴۳۶،  
۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۹، ۱۴۵۱،  
۱۴۵۲، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۶۲ -  
۱۴۶۵، ۱۴۶۸ - ۱۴۷۹، ۱۴۸۲

شیفت [ج ۳] ۶۵۷

شیورع (شیوع؟) [ج ۴] ۹۶۲

صاحب الامر [ج ۳] ۵۹۳

صائین قلعه [ج ۳] ۶۷۵

صحنه [ج ۵] ۱۱۴۴

طارم [ج ۳] ۶۷۸

طارم سفلی [ج ۳] ۶۷۸

طالش - طالش دولاب - طوالش [ج ۱]

۵۴، ۶۶، ۳۰۵، [ج ۲] ۳۵۲،

۴۱۳، [ج ۳] ۶۷۹، ۷۲۸، [ج ۴]

۸۳۳، [ج ۵] ۱۰۷۴، ۱۱۵۲، [ج ۶]

۱۴۵۸

طالقان [ج ۳] ۶۷۸

طامرون [ج ۳] ۷۱۳

طیس [ج ۱] ۱۵۷، ۱۸۷، [ج ۲] ۴۳۰،

۱۲۷۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵،  
 ۱۳۰۵، ۱۳۳۹، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲،  
 ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۶، ۱۴۴۹،  
 ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۶ - ۱۴۷۰،  
 ۱۴۷۲، ۱۴۷۸ - ۱۴۸۲

فارسستان [ج ۵] ۱۰۷۰

فراقه [ج ۲] ۴۷۱

فرامین [ج ۱] ۱۲۳

فرانسه [ج ۱] ۴۴، ۱۸۸، [ج ۲] ۳۹۹،

۴۵۵، [ج ۴] ۷۷۹، ۸۱۹، ۸۲۵،

۹۰۶، ۹۴۹ [ج ۵] ۹۹۳، ۱۰۱۱،

۱۰۳۵، ۱۰۶۳، ۱۰۹۴، ۱۱۰۹،

[ج ۶] ۱۳۰۱، ۱۳۷۱، ۱۳۷۳

فراهمان [ج ۳] ۷۳۰

فریدن [ج ۶] ۱۴۳۵

فسا [ج ۲] ۴۷۲، [ج ۳] ۶۷۶، [ج ۵]

۱۲۴۴، [ج ۶] ۱۴۳۶، ۱۴۶۵ (نیز

نک: پل فسا)

فومن [ج ۱] ۱۶۶، [ج ۳] ۶۷۹، [ج ۶]

۱۴۳۷

فهرج [ج ۱] ۲۸۹، [ج ۴] ۹۱۲، ۹۳۲،

۹۶۰، [ج ۵] ۱۰۵۷، ۱۰۷۶،

۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۵۴، [ج ۶]

۱۴۳۷

فیروزآباد [ج ۲] ۵۳۴، [ج ۳] ۶۰۴،

۶۵۸، ۷۳۴، ۷۴۷، [ج ۴] ۷۸۸،

۷۸۹، ۸۶۶، ۸۹۴، ۹۱۳، ۹۲۵،

۹۳۳، ۹۴۱، [ج ۵] ۹۷۷، [ج ۶]

۱۴۷۱، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸

فیروزکوه [ج ۲] ۳۸۰، [ج ۳] ۶۷۸،

[ج ۵] ۱۱۷۳، ۱۱۷۶، ۱۱۸۷،

۱۲۰۲، ۱۲۰۸، ۱۲۱۵، ۱۲۲۹،

۱۲۳۲، ۱۲۳۳

فیلیپین [ج ۵] ۱۰۰۲، ۱۰۰۴، ۱۰۱۷،

فین [ج ۴] ۸۷۰

فارس [ج ۱] ۳۵، ۴۴، ۶۷، ۹۵، ۹۶،

۱۱۱، ۱۱۲، ۱۲۹، ۱۳۳، ۱۳۹،

۱۶۵، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۳، ۱۷۵ -

۱۷۷، ۱۷۹، ۲۱۸، ۲۴۹، ۲۵۰،

۲۶۸، ۲۸۲، ۳۰۵، ۳۲۲ [ج ۲] ۲۸۲،

۳۸۵، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۷۱، ۵۳۴،

[ج ۳] ۵۴۸، ۵۶۸، ۵۸۱، ۵۹۷،

۵۹۹، ۶۰۴، ۶۱۲، ۶۱۵، ۶۱۹،

۶۲۶، ۶۲۹، ۶۳۳، ۶۴۵، ۶۵۶،

۶۵۷، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۴، ۶۶۵،

۶۷۰، ۶۷۶، ۶۹۹، ۷۰۷، ۷۱۳،

۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۳، ۷۴۱، ۷۴۸،

۷۵۸، ۷۶۴ [ج ۴] ۷۷۴، ۷۷۶،

۷۷۸، ۷۸۲، ۷۸۸، ۸۰۰، ۸۰۱،

۸۰۳ - ۸۰۶، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۳،

۸۲۰، ۸۲۴، ۸۳۲، ۸۳۶، ۸۴۶،

۸۵۰، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۷۰، ۸۷۱،

۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۶، ۸۷۸، ۸۸۸،

۸۸۹، ۸۹۴، ۹۰۰، ۹۰۴، ۹۱۲،

۹۱۳، ۹۲۰، ۹۲۲، ۹۲۵، ۹۳۲ -

۹۳۴، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۴۱، ۹۴۷،

۹۴۸، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۴، ۹۶۶،

[ج ۵] ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۹، ۹۸۳،

۹۸۵ - ۹۸۷، ۹۹۲، ۹۹۴ - ۹۹۹،

۱۰۰۷، ۱۰۱۴، ۱۰۱۹، ۱۰۳۰ -

۱۰۳۲، ۱۰۳۸، ۱۰۴۰ - ۱۰۴۵،

۱۰۴۷، ۱۰۴۹، ۱۰۵۱ - ۱۰۵۳،

۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۳، ۱۰۷۳،

۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۹۰، ۱۱۱۳،

۱۱۱۶، ۱۱۱۹، ۱۱۲۸، ۱۱۵۴،

۱۱۹۸، ۱۲۰۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۲،

۱۲۲۵، ۱۲۴۲، [ج ۶] ۱۲۵۹، ۱۲۶۰،

۱۲۶۶، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۷،

[ج ۴] ۷۷۸، ۸۵۲، ۸۷۶، ۸۸۰،  
 ۸۸۱، ۹۱۵، ۹۳۲، ۹۳۶، [ج ۵]  
 ۹۹۰، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۱۵،  
 ۱۰۳۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۸، ۱۲۰۹،  
 ۱۲۲۹، [ج ۶] ۱۲۹۱، ۱۲۹۲،  
 ۱۳۱۰، ۱۳۱۵، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸،  
 ۱۳۲۰، ۱۳۲۳-۱۳۲۹، ۱۳۳۴،  
 ۱۳۵۲، ۱۳۶۳-۱۳۶۵، ۱۳۷۲،  
 ۱۳۷۳، ۱۳۷۵، ۱۳۷۷، ۱۳۸۰،  
 ۱۳۸۱، ۱۳۸۹، ۱۳۹۵، ۱۳۹۸،  
 ۱۳۹۹، ۱۴۰۱، ۱۴۰۹، ۱۴۱۱-  
 ۱۴۱۳، ۱۴۱۵، ۱۴۲۱، ۱۴۲۶،  
 ۱۴۳۶، ۱۴۳۸، ۱۴۵۱، ۱۴۵۳،  
 ۱۴۵۹

قسطنطنيه [ج ۶] ۱۴۵۳

قصرشيرين [ج ۱] ۷۵، [ج ۲] ۳۵۳،  
 ۳۸۴، ۵۳۳، [ج ۳] ۷۰۲، ۷۳۲،  
 [ج ۴] ۷۸۶، ۸۳۲، ۹۶۰، ۹۷۰،  
 [ج ۵] ۹۸۲، ۱۰۱۳، ۱۱۵۴،  
 [ج ۶] ۱۲۹۰  
 قصر قجر [ج ۳] ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۷،  
 ۷۰۶

قفقاز (قفقازيه) [ج ۱] ۴۱، ۳۲۶،  
 ۳۲۸، [ج ۲] ۳۴۱، ۳۶۱، ۴۶۰،  
 ۵۰۷، ۵۰۸، [ج ۳] ۵۷۴، ۵۸۷،  
 ۶۵۴، ۷۰۴، ۷۰۷، ۷۵۴، ۷۵۵،  
 [ج ۴] ۷۸۳، ۸۰۲، [ج ۵] ۱۰۰۳،  
 ۱۰۷۱، [ج ۶] ۱۳۲۶، ۱۴۳۸

قلادر (قلاور؟) [ج ۴] ۹۶۲

قلعة افلاك [ج ۱] ۱۷۰

قلهك [ج ۵] ۱۱۳۱

قم [ج ۱] ۷۹، ۱۴۱، ۱۶۶، ۱۷۹، ۱۸۶،  
 [ج ۲] ۴۱۰، ۴۳۰، ۴۳۲، ۵۲۳،  
 [ج ۳] ۵۷۹، ۵۸۲-۵۸۴، ۵۸۶،  
 ۶۳۱، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۴۰، ۶۴۱

قاسم آباد [ج ۳] ۷۶۲

قاینات [ج ۳] ۶۷۶، [ج ۴] ۷۹۴، [ج ۵]  
 ۱۰۳۸، ۱۰۷۵، ۱۰۹۶،  
 ۱۱۰۶، ۱۱۵۲، ۱۲۳۳، [ج ۶]  
 ۱۲۹۰، ۱۳۴۰، ۱۴۳۶، ۱۴۳۹  
 قراچه داغ - قرجه داغ - قراچه داغ -  
 قراداغ - قره داغ [ج ۱] ۵۱، ۵۲،  
 ۱۲۵، ۲۲۷، ۲۳۵، [ج ۳] ۶۴۶،  
 ۶۹۴، ۷۰۱، ۷۳۶، ۷۳۸، ۷۶۷،  
 [ج ۴] ۷۷۹-۷۸۱، ۷۸۵، ۸۱۰،  
 ۸۱۴، ۸۲۱، ۸۳۳، ۹۲۸، ۹۴۳،  
 ۹۵۰، ۹۵۵، ۹۵۶، [ج ۵] ۱۰۷۰،  
 [ج ۶] ۱۴۳۵

قراملك - قره ملك [ج ۲] ۴۶۱، ۴۶۲،  
 [ج ۳] ۵۹۳  
 قراولخانه [ج ۳] ۶۶۱  
 قرنتين [ج ۴] ۹۴۵، ۹۷۱  
 قره آقاچ [ج ۵] ۹۷۸  
 قره تپه [ج ۵] ۱۲۱۵، [ج ۶] ۱۲۸۷  
 قره گنج [ج ۴] ۷۸۸

قره ملك (روستا) [ج ۶] ۱۲۸۷، ۱۳۳۷،  
 قزوین [ج ۱] ۱۴۴، ۲۱۸، [ج ۲] ۴۰۴،  
 ۴۱۰، ۴۱۷، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۳۳،  
 ۴۵۰، ۴۷۴، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲،  
 [ج ۳] ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۶، ۵۴۷،  
 ۵۴۹، ۵۵۹، ۵۶۴، ۵۶۶، ۵۷۵،  
 ۵۷۷، ۵۸۰، ۵۸۲، ۵۸۴-۵۸۷،  
 ۵۸۹، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۹، ۶۰۲،  
 ۶۰۷، ۶۱۰، ۶۲۰، ۶۲۵، ۶۳۰،  
 ۶۳۶-۶۳۸، ۶۴۶، ۶۵۱، ۶۵۴،  
 ۶۷۸، ۶۹۲، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۹،  
 ۸۱۲، ۷۱۸، ۷۳۶، ۷۳۸، ۷۴۸،  
 ۷۴۹، ۷۵۲، ۷۵۵-۷۵۹، ۷۶۱



۱۰۳۰، ۱۰۴۰، ۱۰۸۳، ۱۱۱۳،  
۱۱۵۰، ۱۲۴۱، [ج ۶] ۱۲۶۸،  
۱۳۱۶، ۱۴۲۳، ۱۴۴۲

کاشان [ج ۱] ۳۸، ۱۲۸، ۱۳۳، ۱۵۵،  
۱۵۷، ۱۶۶، ۱۷۰، [ج ۲] ۴۵۱،  
۴۵۳، ۵۱۵، ۵۱۸، ۵۲۳، [ج ۳]  
۵۷۲، ۵۸۰-۵۸۲، ۵۸۴، ۵۹۵،  
۶۰۱، ۶۴۰، ۶۷۹، ۷۴۵، ۷۶۲،  
[ج ۴] ۸۷۰، ۸۷۲، ۹۲۵، ۹۴۴،  
۹۴۷، ۹۵۵، ۹۵۷-۹۵۹، ۹۶۷،  
۹۶۹، [ج ۵] ۱۰۱۰، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸،  
۱۰۵۶، ۱۰۶۵، ۱۰۷۶، ۱۰۹۸،  
۱۱۵۳، ۱۱۹۴، ۱۲۲۵، ۱۲۳۰،  
۱۲۴۱، ۱۲۴۳، [ج ۶] ۱۲۶۶،  
۱۲۶۷، ۱۲۷۴، ۱۲۷۷، ۱۲۹۰،  
۱۳۳۸، ۱۳۴۰، ۱۴۳۶

کاظم آباد [ج ۴] ۷۹۵

کافشگر [ج ۲] ۴۶۹

کاما [ج ۱] ۱۲۶

کانگو فری استیت [ج ۶] ۱۳۴۷

کاوان [ج ۱] ۲۹

کبوترخان [ج ۱] ۱۷۴، [ج ۴] ۹۴۹،  
۹۷۰

کتل کمارج [ج ۳] ۶۶۲

کتل ملو [ج ۳] ۶۶۱

کتول [ج ۳] ۷۲۹

کربلاء - کربلای معلی [ج ۱] ۴۰، ۴۲،

۵۸، ۱۷۵، ۲۶۷، ۲۸۲، [ج

[۲] ۳۵۲، ۳۸۱، ۴۱۳، ۴۲۱،

۴۶۸، [ج ۳] ۵۴۹، ۵۷۴، ۶۲۱،

۷۱۲، ۷۱۵، [ج ۴] ۷۸۶، ۷۹۴،

۸۲۲، ۸۳۰، ۹۵۷، [ج ۵] ۱۲۳۵،

[ج ۶] ۱۳۳۳

کرج [ج ۳] ۵۶۴، ۵۸۹، ۶۳۹، ۶۴۱،

۶۴۴، ۶۴۸، ۶۷۸، ۷۰۴، ۷۰۵،  
[ج ۴] ۷۹۸، ۸۳۲، ۸۷۱، ۸۷۶،  
۸۸۲، ۸۹۵، ۸۹۷، ۹۵۸، ۹۵۹،

[ج ۵] ۹۸۳، ۱۰۳۹، ۱۰۶۵،

۱۱۵۳، ۱۲۱۸، ۱۲۲۱، ۱۲۳۰،

[ج ۶] ۱۲۶۶، ۱۲۸۳، ۱۲۸۷،

۱۳۳۸

قمپایه [ج ۳] ۶۷۷

قمشه [ج ۳] ۶۷۷، [ج ۴] ۷۹۷، ۸۲۸،

۸۲۲، ۸۲۴، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۴۵،

۸۴۶، ۸۷۴، ۸۹۲، ۸۹۴، ۹۰۸،

۹۳۱، [ج ۵] ۱۰۰۹، ۱۰۱۲،

۱۰۶۵، ۱۰۷۲، ۱۰۸۹، ۱۱۵۱،

۱۲۴۱، [ج ۶] ۱۳۳۸، ۱۴۳۵،

۱۴۴۳

قوچان [ج ۱] ۱۲۹، ۱۳۷، [ج ۳] ۵۶۷،

۶۷۶، [ج ۴] ۹۰۸، [ج ۵] ۹۸۰،

۱۰۱۲، [ج ۶] ۱۴۲۰، ۱۴۳۵

قهرود [ج ۵] ۱۱۵۳

قهرودخانه [ج ۳] ۶۶۲

قیر (بندر) [ج ۴] ۴۹۲

گارلسباد [ج ۵] ۱۱۱۰، ۱۱۴۱

کاروانسرا [ج ۳] ۶۶۲

کاریز [ج ۳] ۷۴۵

کازرون [ج ۱] ۲۶۸، ۲۸۲، ۳۰۵،

[ج ۲] ۴۱۴، ۵۳۴، ۵۳۵، [ج ۳]

۶۵۷، ۶۶۱-۶۶۳، ۶۷۶، ۷۴۰،

۷۵۸، ۷۶۴، [ج ۴] ۷۸۱، ۷۸۷،

۷۸۹، ۷۹۲، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۸،

۸۱۳، ۸۲۰، ۸۲۴، ۸۳۵، ۸۷۲،

۹۱۳، ۹۳۳، ۹۴۱، ۹۶۱، ۹۶۷،

۹۷۱، [ج ۵] ۹۷۷-۹۷۹، ۹۸۳،

۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۱۴، ۱۰۱۹،

۶۸۶، ۷۰۵

کردان [ج ۶] ۱۴۳۶

کردستان [ج ۱] ۱۳۳، [ج ۳] ۶۷۹

[ج ۴] ۸۷۲، ۷۸۶، [ج ۵] ۱۱۵۶

۱۲۰۸، ۱۲۳۴، [ج ۶] ۱۴۳۶

کرمان [ج ۱] ۴۴، ۶۷، ۷۵، ۸۳، ۹۵

۱۱۱، ۱۱۲، ۱۲۸، ۱۳۲، ۱۳۸

۱۴۴، ۱۵۸، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۷۳

۱۷۴، ۱۸۰، ۱۸۷، ۱۹۰، ۲۱۸

۲۱۹، ۲۸۱، ۲۸۲، ۳۰۵، ۳۲۲

[ج ۲] ۳۸۳، ۳۸۴، ۴۱۳، ۴۳۰

۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۸، ۵۳۱، ۵۳۲

[ج ۳] ۵۹۶، ۶۰۲، ۶۴۹، ۶۵۷

۶۷۷، ۷۱۰، ۷۱۷، ۷۲۱، ۷۳۱

۷۴۱، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۵۸، ۷۶۳

[ج ۴] ۷۸۲، ۷۸۷، ۷۹۸، ۷۹۹

۸۱۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۴، ۸۳۵

۸۴۶، ۸۵۷، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۹۳

۹۰۹، ۹۱۲، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۴۰

۹۴۱، ۹۴۵، ۹۴۹، ۹۵۹، ۹۶۰

۹۷۰، ۹۷۱، [ج ۵] ۹۸۲، ۹۹۴

۹۹۵، ۹۹۹، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴

۱۰۳۹، ۱۰۵۷، ۱۰۶۵، ۱۰۷۶

۱۰۷۹، ۱۰۹۵، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹

۱۱۰۷، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۲۰۷

۱۲۰۹ - ۱۲۱۱، ۱۲۱۶، ۱۲۳۱

۱۲۴۱، [ج ۶] ۱۲۶۰، ۱۲۶۱

۱۲۶۸، ۱۲۸۳ - ۱۲۸۶، ۱۲۹۰

۱۲۹۵، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۸

۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۴۳۰، ۱۴۳۷

۱۴۴۹، ۱۴۵۰

کرمانشاه - کرمانشاهان [ج ۱] ۳۶، ۳۹

۴۸، ۴۹، ۵۶، ۶۷، ۷۳، ۷۹، ۸۴

۹۵، ۹۷، ۹۸، ۱۰۸، ۱۲۵، ۱۷۳

۱۷۴، ۱۷۹، ۱۸۸، ۲۱۸، ۲۲۱

۲۶۹، [ج ۲] ۳۵۳، ۳۶۷، ۳۸۴

۴۰۰، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۳۰، ۴۳۱

۴۴۶، ۴۶۸، ۴۷۰، ۵۳۳، [ج ۳]

۵۶۷، ۶۰۲، ۶۵۰، ۶۵۸، ۶۷۹

۷۱۱، ۷۱۲، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۴۶

۷۶۳، [ج ۴] ۷۸۲، ۷۸۶، ۷۹۲

۷۹۸، ۸۱۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۴۶

۸۵۷، ۸۶۳، ۸۷۲، ۸۷۶، ۸۸۱ -

۸۸۳، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۹، ۸۹۵

۹۰۱، ۹۰۲، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۳۱

۹۳۲، ۹۴۰، ۹۵۷، ۹۵۹، ۹۶۰

۹۶۶، ۹۷۰، ۹۷۱، [ج ۵] ۹۸۱

۹۸۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸

۱۰۳۹، ۱۰۵۷، ۱۰۵۹، ۱۰۷۶

۱۰۷۷، ۱۰۹۹، ۱۱۲۱، ۱۱۲۹

۱۱۳۰، ۱۱۳۹، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵

۱۱۵۴، ۱۱۵۹، ۱۱۷۳، ۱۱۸۵

۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳

۱۲۰۸، ۱۲۱۰، ۱۲۱۸، ۱۲۳۱

۱۲۳۳، ۱۲۳۴، [ج ۶] ۱۲۹۰

۱۳۲۶، ۱۳۳۳، ۱۳۳۵، ۱۳۴۰

۱۳۴۱، ۱۳۹۹، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷

۱۴۳۰، ۱۴۳۷، ۱۴۵۰، ۱۴۵۶

کرد - کرده [ج ۲] ۵۲۲، [ج ۴]

۹۰۱ - ۹۰۴، ۹۶۰

کریم آباد [ج ۴] ۹۳۲

کریمه [ج ۳] ۶۷۲

کزاز [ج ۳] ۷۳۰، ۷۶۲

گسماء [ج ۱] ۱۶۵

کشید (کشیت) [ج ۴] ۹۷۱، [ج ۵] ۹۹۵

کل انجیره [ج ۵] ۱۰۱۴

کلات [ج ۴] ۹۷۱، [ج ۶] ۱۴۳۵

کلانتر محله [ج ۳] ۶۰۰

کمارج [ج ۱] ۲۶۸، ۲۸۲، [ج ۳] ۶۵۷

[ج ۴] ۸۰۸، [ج ۵] ۹۷۸، ۱۰۱۹

- ۱۰۴۲، ۱۰۵۴، ۱۰۷۲، ۱۰۸۹،  
۱۱۱۲، ۱۱۱۷، ۱۱۵۰، ۱۲۴۱،  
[ج ۶] ۱۲۸۲، ۱۲۹۵  
کمال آباد [ج ۳] ۷۳۱، [ج ۵] ۹۸۲  
کمره [ج ۲] ۲۵۳، [ج ۳] ۶۷۹، [ج ۶]  
۱۴۳۷  
کنارتخت، کنارتخته [ج ۱] ۱۶۷، ۲۸۲،  
[ج ۳] ۶۰۴، ۶۵۷، ۶۶۲، ۷۳۴،  
۷۶۴، [ج ۴] ۸۰۸، ۸۲۴، [ج ۶]  
۱۳۳۹  
کنگاور [ج ۳] ۶۷۹، ۸۲۳، [ج ۴] ۹۴۰  
کوبا [ج ۵] ۱۰۰۲  
کولی کش [ج ۵] ۱۰۳۹  
کوند [ج ۳] ۵۵۹  
کھگیلویہ [ج ۲] ۴۸۰  
کیف [ج ۳] ۶۶۵
- کالش [ج ۵] ۱۰۰۱، ۱۰۰۳، ۱۰۰۶  
گاوپیشہ [ج ۶] ۱۴۴۳  
گدار جگند [ج ۵] ۱۲۳۰  
گدار سرخ [ج ۵] ۱۰۷۹، [ج ۶] ۱۲۸۵  
گردہ چاہ - گردی چاہ [ج ۴] ۸۹۲، ۹۳۸  
گرگان [ج ۵] ۱۲۰۱  
گرگانرود [ج ۲] ۳۵۲، [ج ۳] ۶۷۹،  
[ج ۶] ۱۴۳۷  
گروس [ج ۳] ۶۷۹، [ج ۵] ۱۲۳۵،  
[ج ۶] ۱۴۳۷  
گلپایگان [ج ۳] ۶۷۹، [ج ۶] ۱۲۸۳،  
۱۴۳۷  
گلدہار [ج ۳] ۶۷۶، ۶۷۹  
گمش تپہ - گموش تپہ - گومیش تپہ -  
کومش تپہ - کمش تپہ [ج ۳] ۷۲۹،  
[ج ۴] ۸۷۵، [ج ۵] ۱۱۲۲،  
۱۱۲۴، ۱۱۵۷، ۱۱۹۶، ۱۲۰۰
- ۱۲۰۱، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۹،  
۱۲۲۲، [ج ۶] ۱۲۸۱، ۱۲۸۷،  
۱۳۳۳، ۱۳۳۷  
گناباد (گون آباد) [ج ۴] ۹۶۸، [ج ۵]  
۹۸۰، ۱۰۹۷  
گنبد قابوس [ج ۲] ۳۸۴، [ج ۶] ۱۳۳۴  
گندم کار [ج ۴] ۹۶۹  
گواتر [ج ۱] ۱۵۹  
گوران [ج ۱] ۱۷۵  
گوشہ [ج ۵] ۱۰۱۳  
گیلان - گیلانات [ج ۱] ۳۷، ۴۳،  
۱۱۰، ۱۵۷، ۳۰۵، [ج ۲] ۳۹۵،  
۴۲۱، ۴۵۹، [ج ۳] ۵۷۷، ۵۹۵،  
۵۹۹، ۶۰۷، ۶۷۹، ۷۲۸، ۷۲۹،  
[ج ۴] ۷۷۸، ۸۳۳، ۸۵۵، [ج ۵]  
۱۰۳۷، ۱۰۵۶، ۱۰۷۴، ۱۰۹۶،  
۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۲۰۶، ۱۲۲۹،  
[ج ۶] ۱۲۸۹، ۱۳۳۷، ۱۴۳۰،  
۱۴۴۸، ۱۴۳۷
- لار - لارستان [ج ۱] ۱۶۷، [ج ۲] ۳۵۳،  
۳۸۵، ۴۱۰، ۴۱۴، ۴۳۱، ۴۳۶،  
۴۷۱، ۵۴۳، [ج ۳] ۵۶۸، ۶۰۳ -  
۶۰۵، ۶۵۱، ۶۷۶، ۷۳۳، [ج ۴]  
۹۴۵، ۹۶۱، [ج ۵] ۱۱۵۵، [ج ۶]  
۱۴۳۶، ۱۴۵۰  
لاریجان ۹۳۷  
لالہ زار (خیابان) [ج ۵] ۱۲۴۷  
لاہیجان [ج ۳] ۶۷۹، [ج ۶] ۱۴۳۷  
لرستان [ج ۱] ۱۷۵، [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۴]  
۸۱۲، ۸۸۵، ۹۳۶، [ج ۵]  
۱۰۵۷، ۱۰۷۰، ۱۱۵۴، ۱۱۹۲،  
۱۱۹۳، ۱۲۰۹، ۱۲۳۲، ۱۲۳۴،  
[ج ۶] ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۴۳۵

ماکو [ج ۱] ۵۳، ۱۲۵، ۲۷۸، ۲۸۱،	۱۴۴۲، ۱۴۵۰
۳۰۳، ۳۲۳، ۳۲۴، [ج ۲] ۳۸۹،	لنچ (راه) [ج ۵] ۱۰۷۹
[ج ۳] ۶۶۳، ۶۷۵	لندن [ج ۲] ۲۵۳، ۳۶۴، ۴۰۹، ۴۷۶،
مالامیر [ج ۶] ۱۴۴۳	۵۲۸، [ج ۳] ۵۴۱، ۵۴۵، ۵۴۷،
مالامین (مالامین) [ج ۱] ۲۹	۵۵۴، ۵۵۵، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۶،
مالوم [ج ۱] ۱۷۴	۵۸۷، ۶۰۷، ۶۰۹، ۶۱۶، ۶۲۳،
ماماتن [ج ۱] ۱۳۹	۶۲۸، ۶۳۰، ۶۳۲، ۶۴۱، ۶۶۴،
ماهی دشت [ج ۴] ۸۸۵، ۹۱۰، [ج ۵] ۱۱۵۵	۶۹۲، ۶۹۴، ۷۱۷، ۷۲۴، ۷۳۵،
مجامبار [ج ۲] ۳۵۱	۷۴۴، ۷۴۸، [ج ۴] ۸۴۸، ۹۰۰،
محنی (محسنی) [ج ۴] ۹۱۲	[ج ۵] ۱۰۳۵، ۱۰۶۷ - ۱۰۷۰،
محللات [ج ۳] ۶۷۹، [ج ۶] ۱۴۳۷	۱۰۷۹، ۱۱۶۱، ۱۱۷۷، ۱۱۷۹،
محمدآباد [ج ۵] ۱۰۹۷	۱۱۸۵، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، [ج ۶]
محمیره [ج ۱] ۱۶۹، ۲۸۲، [ج ۲] ۴۷۲،	۱۲۵۹ - ۱۲۶۱، ۱۲۷۵، ۱۳۱۷،
[ج ۳] ۵۶۸، ۶۷۸، ۷۶۵، [ج ۴]	۱۳۲۴، ۱۳۲۷، ۱۳۳۰، ۱۳۴۸،
۷۹۹، ۹۴۲، [ج ۵] ۹۷۵، ۱۰۶۶،	۱۴۱۱
۱۰۶۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۶، [ج ۶]	لنگرود [ج ۲] ۴۱۳
۱۴۳۶، ۱۴۵۰، ۱۴۷۳	لنگه [ج ۱] ۱۱۲، ۱۶۷، [ج ۳] ۶۰۵،
مراغه [ج ۲] ۳۵۱، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۸۶،	۶۵۱، ۶۷۷، ۷۳۳، ۷۴۱، ۷۴۷،
۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۴۰۴، ۴۰۹،	۷۵۸، ۷۶۴، [ج ۴] ۷۸۹، ۹۳۳،
۴۱۹، ۴۲۳، ۴۳۳، ۴۶۱، ۴۶۲،	۹۵۵، ۹۶۲، [ج ۵] ۱۰۶۹ (نیز
[ج ۳] ۶۷۵، ۷۰۸، ۷۴۹، ۷۶۰،	نک: بندر لنگه)
[ج ۴] ۹۰۷، [ج ۵] ۱۰۹۶،	
۱۱۹۰، ۱۲۲۹، ۱۲۳۳، [ج ۶]	مادرشاه [ج ۵] ۱۰۱۲، ۱۰۹۸
۱۳۳۷، ۱۴۳۵	مارسن باد [ج ۵] ۱۰۸۵
۱۱۹۰، ۱۲۲۹، ۱۲۳۳	مازندران [ج ۱] ۱۲۳، [ج ۳] ۵۷۷،
مرغاب [ج ۵] ۱۰۱۴، ۱۰۱۶	۵۹۵، ۶۳۶، ۶۸۰، [ج ۴] ۹۳۶،
مرنج [ج ۴] ۹۶۲	۹۵۵، [ج ۵] ۱۰۱۲، ۱۰۵۶،
مرند [ج ۱] ۳۲۴، [ج ۲] ۳۸۸ - ۳۹۰،	۱۰۷۴، ۱۱۴۲، ۱۱۵۳، ۱۱۶۷،
۴۱۸، ۴۲۴، ۴۳۳، ۴۶۲، ۴۶۴،	۱۱۹۷، ۱۲۰۲، ۱۲۰۶، ۱۲۰۸،
[ج ۳] ۶۷۵، ۷۲۱	۱۲۱۴، ۱۲۳۳، [ج ۶] ۱۲۸۷،
مرواری [ج ۴] ۹۶۹	۱۲۸۹، ۱۳۳۷، ۱۴۳۰، ۱۴۳۷،
مرودشت [ج ۵] ۱۰۰۰	۱۴۴۸
مرویوان [ج ۳] ۶۷۹	ماشک [ج ۱] ۱۶۷

- مکran [ج ۵] ۱۱۵۴  
 موگام (مقام) [ج ۳] ۷۱۶  
 ملایر [ج ۲] ۴۰۷، [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۵] ۱۲۱۰، [ج ۶] ۱۲۸۷، ۱۳۳۹، ۱۴۳۷  
 ملك سیاہ (كوه) [ج ۵] ۱۰۷۵، ۱۰۹۶، ۱۱۵۳  
 ممالك متحده [ج ۵] ۹۸۶، ۱۰۰۲، ۱۰۰۹ (نیز نك: امریکا)  
 ممسنی [ج ۵] ۹۷۸، ۹۹۹  
 منجیل [ج ۲] ۴۲۱، ۴۶۱، ۴۷۲، [ج ۳] ۷۲۸، ۶۶۴  
 منچستر [ج ۳] ۶۵۷، ۶۶۰، [ج ۵] ۱۰۱۶، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۱۷۲، [ج ۶] ۱۲۵۳، ۱۴۵۵، ۱۴۷۳  
 مورچهخوار - مورچهخورد [ج ۲] ۳۹۲، ۴۵۱، [ج ۳] ۷۳۰  
 موصل [ج ۱] ۸۰  
 میامی [ج ۱] ۱۲۳، [ج ۳] ۶۰۰  
 میانج - میانہ [ج ۳] ۶۷۵، ۷۰۱، [ج ۴] ۹۳۸، [ج ۵] ۱۱۰۴، ۱۱۵۲  
 میان دشت [ج ۱] ۱۱۳، ۱۲۳، ۱۲۶، ۲۸۹، [ج ۳] ۵۶۷  
 میان دوآب [ج ۳] ۶۷۵، [ج ۵] ۱۰۹۶  
 میان کانجی (میان کنگی؟) [ج ۵] ۱۰۹۶  
 میان کتل [ج ۴] ۹۱۳  
 میدان توپخانه [ج ۳] ۶۱۶، ۶۷۸، ۷۰۶، ۷۲۰ (نك: توپخانه)  
 میدان شاه (اصفهان) [ج ۵] ۱۰۷۶  
 میزآباد [ج ۴] ۹۳۸  
 میربند [ج ۳] ۶۴۹  
 میزهیدان [ج ۱] ۱۲۳  
 میسیکین (مشکین؟) [ج ۵] ۱۰۹۶
- مزینان [ج ۱] ۱۲۳  
 مسجد شاه [ج ۲] ۴۰۶  
 مسکون [ج ۵] ۱۰۱۴  
 مشکین [ج ۳] ۶۷۵  
 مشهد [ج ۱] ۲۳، ۳۴، ۶۶، ۸۳، ۱۰۸، ۱۱۳، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۶، ۱۲۹، ۱۳۷، ۱۴۴، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۹، ۱۸۶، ۱۸۶، ۲۴۸، ۲۶۶، ۲۸۹، ۳۲۲، [ج ۲] ۳۴۲، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۸۱، ۳۹۵، ۴۱۳، ۴۲۴، ۴۳۰، ۴۴۸، ۴۵۰، ۴۶۷، ۴۶۹ - ۴۷۸، ۵۱۳، ۵۳۰، ۵۳۱، [ج ۳] ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۷۶ - ۵۸۰، ۵۸۳، ۵۹۶، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۴۱، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۷۶، ۷۲۶، ۷۴۴، ۷۶۱، [ج ۴] ۷۹۲، ۷۹۴ - ۷۹۶، ۸۱۱، ۸۲۲، ۸۳۳، ۸۵۶، ۸۷۰، ۸۷۶، ۸۸۱، ۸۹۱، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۳۰، ۹۳۸، ۹۵۶، ۹۵۹، ۹۶۸، ۹۷۱، [ج ۵] ۹۸۰، ۹۹۸، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۳۸، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۷۵، ۱۰۹۷، ۱۱۴۲، ۱۱۵۲، ۱۱۵۴، ۱۱۵۸، ۱۱۶۷، ۱۱۷۶، ۱۱۹۴، ۱۲۰۲، ۱۲۰۶، ۱۲۲۸، ۱۲۳۰، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، [ج ۶] ۱۲۷۸، ۱۲۸۱، ۱۲۸۹، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۷، ۱۴۲۰، ۱۴۲۲، ۱۴۳۵، ۱۴۴۵، ۱۴۴۸  
 مشهدسر [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۵] ۱۰۱۲، [ج ۶] ۱۲۸۸  
 ملك سیاہ (كوه) [ج ۴] ۸۷۶، ۸۹۲، ۹۳۸  
 مصر [ج ۲] ۳۶۲  
 معیار (مهبیار؟) [ج ۵] ۱۲۴۰  
 مغان [ج ۳] ۷۶۷، [ج ۴] ۷۸۵

۶۷۶	میناب [ج ۲] ۶۰۵، [ج ۴] ۹۷۱، [ج ۵] ۱۱۰۰
نطنز [ج ۳] ۶۷۹، [ج ۴] ۹۱۰، [ج ۵] ۱۲۳۰، ۱۱۵۳، ۱۰۳۹	نائین [ج ۱] ۱۶۶، ۱۷۰، ۱۸۷، ۲۶۷، [ج ۲] ۳۸۳، ۴۷۱، ۵۳۱، [ج ۳] ۶۴۹، ۶۸۰، [ج ۴] ۷۹۸، ۸۷۱، ۸۹۳، ۹۰۹، ۹۳۱، ۹۳۹، ۹۵۹، ۹۶۹، [ج ۵] ۹۸۰، ۱۰۱۳، ۱۰۳۹، ۱۱۵۴، [ج ۶] ۱۴۳۷
نظام آباد [ج ۱] ۷۴، ۸۱	نار [ج ۵] ۱۱۵۳
نعیم آباد [ج ۴] ۹۱۲	ناردین [ج ۱] ۱۲۳
نوبران [ج ۵] ۱۲۲۱، ۱۲۳۵، [ج ۶] ۱۲۸۷	نارنج باغ [ج ۵] ۱۰۷۴
نوگنبد - نه گنبد [ج ۱] ۱۶۶، [ج ۴] ۷۸۶، ۹۶۹	ناصری (بندر) [ج ۳] ۶۷۸، [ج ۴] ۹۴۲، ۹۵۷
نور [ج ۳] ۶۸۰	ناصریه [ج ۳] ۷۳۱
نه [ج ۵] ۱۰۳۸	نجف - نجف اشرف [ج ۱] ۱۸۸، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۸۲، ۲۸۹، ۳۲۱، [ج ۲] ۳۷۷، ۳۹۵، ۴۳۱، ۴۳۶، ۴۶۵، ۴۷۸، ۴۷۸، [ج ۳] ۵۲۴، ۵۴۴، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۷۴، ۶۱۱، ۶۵۰، ۷۱۶، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۴۷، [ج ۴] ۷۹۶، ۸۳۰، ۸۹۰، ۹۲۵، ۹۶۶، [ج ۵] ۹۸۰، [ج ۶] ۱۳۳۷، ۱۴۲۶
نہاوند [ج ۳] ۶۸۰، [ج ۶] ۱۳۳۹	نجف آباد [ج ۳] ۶۷۷، [ج ۶] ۱۴۳۵
نیاوران [ج ۱] ۲۵۳	نخیله [ج ۴] ۹۶۲
نیریز [ج ۳] ۵۶۸	نران (ناران) [ج ۵] ۱۰۸۵
نیس [ج ۵] ۹۸۵	نرماشیر - نرماشلی (نرماشیر) [ج ۳] ۶۴۹، ۶۷۷، ۷۴۶، [ج ۴] ۷۸۲، ۷۸۷، ۷۹۹، ۹۳۲، ۹۴۵، ۹۵۵، ۹۶۰، ۹۶۸، [ج ۵] ۱۲۰۹
نیشابور [ج ۳] ۵۲۰، ۵۶۷، ۶۰۰، ۶۷۶، [ج ۴] ۷۹۳-۷۹۶، ۸۰۳، ۸۳۰، ۸۵۵، [ج ۵] ۱۰۳۸، [ج ۶] ۱۳۳۸، ۱۴۳۵، ۱۴۴۸	نزقور [ج ۴] ۹۶۲
نیومارک [ج ۵] ۱۰۰۵	نصرت آباد [ج ۱] ۱۶۷، ۱۷۰، [ج ۳] ۱۱۰۷، ۱۱۱۰، ۱۱۴۱، ۱۱۹۶
نیویورک [ج ۵] ۱۰۰۵، ۱۰۱۷	
واشینگتن [ج ۵] ۹۸۶، ۱۰۰۲، ۱۰۰۴، ۱۰۱۷، ۱۱۱۲	
ورامین [ج ۱] ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۶۹، [ج ۴] ۹۵۰، [ج ۶] ۱۲۸۶	
وراوی [ج ۴] ۹۶۲	
ورنگان [ج ۴] ۹۳۲	
وست منسترایی [ج ۳] ۶۴۱	
وین [ج ۶] ۱۳۲۳	
وینه [ج ۱] ۱۴۱، [ج ۳] ۶۱۹، ۶۳۳، ۶۳۵، [ج ۵] ۹۸۵، ۹۹۶، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۱۰، ۱۱۴۱، ۱۱۹۶	

۱۲۰۰

یافت آباد [ج ۳] ۶۸۶

یزد [ج ۱] ۳۵، ۶۶، ۷۵، ۸۲، ۸۳، ۹۵،

۱۲۷، ۱۲۹، ۱۲۲، ۱۳۳، ۱۳۸،

۱۴۴، ۱۵۵، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۶۳،

۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۷۴، ۱۸۷،

۱۹۰، ۲۱۸، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۴۹،

۲۶۷، ۲۸۱، ۲۸۲، ۳۸۹، ۳۰۵،

۳۲۲ [ج ۲] ۳۵۳، ۳۸۳، ۳۸۴،

۴۱۳، ۴۲۰، ۴۷۰، ۴۷۱، ۵۳۱،

۵۶۷ [ج ۳] ۵۹۶، ۶۰۱، ۶۴۹،

۶۵۸، ۶۸۰، ۷۱۰، ۷۲۱، ۷۳۰،

۷۳۲، ۷۴۱، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۵۸،

۷۶۲ [ج ۴] ۷۸۶، ۷۹۸، ۸۰۷،

۸۱۱، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵،

۸۴۶، ۸۵۶، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۶،

۸۸۱، ۸۹۳، ۹۰۸، ۹۱۰، ۹۳۱،

۹۳۹، ۹۴۰، ۹۵۷، ۹۵۹، ۹۷۰،

۹۷۱ [ج ۵] ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۴،

۹۸۵، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۱۳، ۱۰۲۸،

۱۰۳۹، ۱۰۵۷، ۱۰۶۵، ۱۰۷۶،

۱۰۹۰، ۱۰۹۸، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴،

۱۲۰۳، ۱۲۰۷، ۱۲۳۰، ۱۲۴۳،

۱۲۹۰ [ج ۶] ۱۳۳۸، ۱۳۴۰،

۱۴۳۰، ۱۴۳۷، ۱۴۵۴، ۱۴۶۰،

یزدخواست [ج ۲] ۳۵۳، ۴۷۲، ۴۸۰،

۵۲۴ [ج ۴] ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۹۲،

۹۶۹ [ج ۵] ۱۰۷۲، [ج ۶]

۱۲۸۲، ۱۲۹۵، ۱۳۸۸،

یم [ج ۲] ۳۹۰

یموت [ج ۱] ۱۲۶، [ج ۵] ۱۲۰۱

یوزباشی چای [ج ۲] ۴۶۱

یوسف آباد [ج ۳] ۶۸۶، ۷۰۵،

ینگ امام [ج ۳] ۷۰۴

یونان [ج ۲] ۴۶۴

یهودیان (محلّه) [ج ۶] ۱۴۷۷

هارون آباد [ج ۴] ۹۱۰

هامون [ج ۵] ۱۰۹۶

هرسین [ج ۴] ۹۴۰

هفت برمخودیان [ج ۳] ۸۰۸

هفت لنگک [ج ۵] ۱۰۹۸، ۱۱۵۳

هلند [ج ۱] ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۶۵

همدان [ج ۱] ۴۸، ۶۷، ۱۵۸، ۲۴۹،

[ج ۲] ۳۸۵، ۴۰۰، ۴۱۰، ۴۳۰،

۴۳۱، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۶۸ - ۴۷۰،

۵۳۳ [ج ۳] ۵۶۸، ۶۰۲، ۶۸۰،

۷۱۲، ۷۱۳ [ج ۴] ۷۸۷، ۷۹۲،

۷۹۸، ۸۲۳، ۸۵۷، ۸۷۲، ۸۷۹،

۸۸۵، ۸۹۵، ۹۱۱، ۹۳۱، ۹۳۲،

۹۴۰ [ج ۵] ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۹۹،

۱۰۳۷، ۱۰۷۷، ۱۰۸۵، ۱۱۸۵،

۱۱۹۲، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۳۱،

۱۲۳۴ [ج ۶] ۱۲۵۸، ۱۲۸۷، ۱۳۳۳،

۱۳۳۶، ۱۳۳۸، ۱۳۴۰، ۱۳۹۹،

۱۴۲۸، ۱۴۳۷، ۱۴۴۲، ۱۴۵۰،

۱۴۵۱

هنجام (هنگام) [ج ۲] ۴۴۷

هند - هندوستان [ج ۲] ۳۶۱، [ج ۳]

۶۹۵، ۶۹۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۴۶،

[ج ۴] ۷۷۶، ۸۱۵، ۸۶۲، ۸۹۶،

۸۹۸، ۹۰۹، ۹۲۱، ۹۳۵، ۹۴۸،

۹۵۲، ۹۵۴، ۹۶۴، [ج ۵] ۱۱۸۵،

۱۱۸۷، ۱۲۱۳، [ج ۶] ۱۲۵۶،

۱۲۵۷، ۱۲۵۹، ۱۲۶۹، ۱۲۹۵،

۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۲۲، ۱۳۴۱،

۱۳۴۸، ۱۳۸۲، ۱۳۸۵، ۱۳۸۸،

هویزه [ج ۱] ۲۸۲

هیرمند [ج ۵] ۱۰۷۵

## فهرست نامهای گوناگون پراکنده

۶۸۸، ۶۸۰، ۶۱۹، ۵۹۷، ۵۶۸ [۳]  
۷۱۰، ۷۵۷، [ج ۴] ۷۸۰، ۷۸۵  
۹۱۲، ۹۱۷، [ج ۵] ۱۰۹۶، ۱۲۳۳  
[ج ۶] ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۹۷،  
۱۳۳۳، ۱۴۳۷  
اروپائی (مردم) [ج ۲] ۴۰۶، ۴۲۲، ۴۲۳،  
۴۴۵، ۴۵۴، ۴۵۷، ۴۶۹، ۴۸۵  
۵۱۲، ۵۳۰، [ج ۳] ۵۷۶، ۵۹۱  
۶۱۰، ۶۱۶، ۷۴۵، [ج ۴] ۸۰۰  
۸۱۹، ۸۳۸، ۸۴۱، ۸۵۲، ۸۵۶  
۹۵۷، ۹۵۸، ۹۶۳، [ج ۵] ۹۷۵  
۱۰۵۹، ۱۰۶۱، ۱۰۷۱، ۱۱۱۴  
۱۱۱۶، ۱۱۱۹، ۱۱۴۴، ۱۱۵۲  
۱۱۶۸، ۱۱۸۶، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴

آقابای (ایل) [ج ۵] ۱۲۰۱  
آلفا (کتابخانه) [ج ۵] ۱۲۴۷  
آلمان-آلمانی (مردم) [ج ۱] ۱۱۲، [ج  
۲] ۴۵۲، [ج ۵] ۱۱۸۲، ۱۱۸۳،  
[ج ۶] ۱۲۸۶  
آلیانس (مدرسه) [ج ۴] ۸۳۵  
  
اتاماژور [ج ۳] ۶۹۴  
اتریشی (مردم) [ج ۳] ۶۸۱  
احمدوند چلبی (ایل) [ج ۴] ۷۸۶  
ارچینی (مردم) [ج ۴] ۷۹۷، ۸۲۲  
ارمنی - آرامنه (مردم) [ج ۱] ۴۲، [ج  
۲] ۳۵۱، ۳۶۳، ۳۸۴، ۵۰۷، [ج



- انجمن ایالتی آذربایجان [ج ۲] ۴۳۱، ۱۲۰۹، ۱۲۱۱، ۱۲۲۰، ۱۲۲۸، ۱۲۳۹
- انجمن اصفهان [ج ۳] ۷۱۰، [ج ۴] ۸۲۲، اسپیکل (کشتی) [ج ۵] ۱۲۱۴
- انجمن محلی اصفهان [ج ۲] ۴۰۴، استاکو [ج ۵] ۱۱۳۰
- انجمن ولایتی اصفهان [ج ۴] ۸۹۲، ۹۲۵، استقلال ایران (روزنامه) [ج ۵] ۱۲۲۹
- [ج ۵] ۹۸۱، اصفینکس (کشتی) [ج ۳] ۶۱۶
- انجمن بوشهر [ج ۳] ۶۲۰، ۶۵۰، ۶۵۱، اسکانیا (واحد نظامی) [ج ۶] ۱۳۴۷
- ۷۱۶، ۷۳۳، ۷۴۷، ۷۶۴، [ج ۳] ۶۱۱، ۱۳۴۸
- انجمن محلی بوشهر [ج ۳] ۸۹۴، اسلام (دین) [ج ۳] ۶۶۷، ۶۶۸، [ج ۵]
- انجمن ولایتی بوشهر [ج ۴] ۸۹۴، [ج ۶] ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۰۲۶
- انجمن ایالتی تبریز [ج ۲] ۴۳۳، [ج ۵] ۱۰۱۱، اسماعیلی (گروه مذهبی) [ج ۴] ۷۹۳-
- [ج ۵] ۱۰۳۸، ۸۰۳، ۸۳۰، اسویت (روزنامه) ۱۱۲۷
- انجمن تبریز [ج ۳] ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۹۱-، اعتدالی‌ها (گروه مجلس) [ج ۴] ۸۴۴
- ۵۹۴، ۶۱۲، ۶۴۸، ۷۰۱، ۷۰۸، [ج ۵] ۸۴۵، ۱۱۹۸، ۱۲۰۵
- انجمن محلی تبریز [ج ۲] ۳۹۵، افشار (ایل) [ج ۲] ۴۷۰، [ج ۳] ۶۴۹
- انجمن سری رشت [ج ۳] ۷۴۴، [ج ۶] ۱۲۸۵
- انجمن ولایتی رشت [ج ۴] ۸۶۹، افشار (ایل) [ج ۲] ۴۷۰، [ج ۳] ۶۴۹
- انجمن محلی سلطان‌آباد [ج ۳] ۶۴۸، افشار (گروه سوار) [ج ۴] ۹۱۲
- انجمن ایالتی شیراز [ج ۳] ۵۶۸، افغانی (مردم) [ج ۴] ۸۷۱، ۸۷۶، ۸۹۲، ۹۰۷
- انجمن محلی شیراز [ج ۳] ۶۰۲، [ج ۶] ۹۰۷
- انجمن محلی رشت [ج ۵] ۱۰۸۶، افیشیال مسنجر (روزنامه) [ج ۳] ۵۰۷
- انجمن محلی یزد [ج ۵] ۱۰۷۶، امریکائی-امریکی (مردم) [ج ۳] ۵۹۳
- انجمن عباسی [ج ۱] ۱۲۶، [ج ۵] ۹۸۶، ۹۸۷، ۱۰۰۴، ۱۰۰۹، ۱۰۷۳، ۱۰۸۷
- انجمن ایالتی فارس [ج ۲] ۵۳۴، [ج ۵] ۱۱۱۲، ۱۰۹۴، ۱۰۹۲، ۱۱۲۰
- انجمن شیراز [ج ۵] ۱۰۶۰، ۱۰۶۲، [ج ۶] ۱۱۵۱، ۱۱۴۷، ۱۱۴۶، ۱۱۵۵
- انجمن محلی کرمانشاه [ج ۵] ۱۰۷۷، [ج ۶] ۱۲۲۸، ۱۱۷۴، ۱۳۱۲، ۱۳۰۵
- انجمن ایالتی کرمان [ج ۴] ۹۳۲، [ج ۳] ۵۹۳، [ج ۵] ۱۱۵۶
- انجمن ولایتی کرمان [ج ۴] ۹۱۲، [ج ۵] ۱۲۰۱
- انجمن ولایتی کرمانشاه [ج ۴] ۸۳۵، انجمن اتحاد اسلامی [ج ۵] ۱۱۵۶
- انجمن مشهد [ج ۳] ۶۴۷، ۶۴۸، ۷۴۴، انجمن استرآباد [ج ۵] ۱۲۰۱
- انجمن ایالتی مشهد [ج ۳] ۵۶۷، ۶۰۰، انجمن ایالتی [ج ۲] ۵۰۶، ۵۱۰، ۵۱۳
- [ج ۴] ۸۹۱، [ج ۵] ۹۸۰، [ج ۶] ۵۳۴، ۵۲۵، ۵۳۰
- انجمن ایالتی یزد [ج ۳] ۷۴۵، [ج ۵] ۱۰۳۹، انجمن ایالتی یزد [ج ۳] ۷۴۵
- انجمن ولایتی یزد [ج ۴] ۸۱۲، ۸۳۴

۷۳۴، ۷۴۳، ۷۴۴، [ج ۲] ۸۳۱،  
 ۸۳۲، ۸۵۳، ۸۶۴، ۸۶۸، ۸۹۱،  
 ۸۹۳، ۸۹۶، ۹۰۹، ۹۱۱، ۹۵۲،  
 ۹۶۳، ۹۶۶، [ج ۵] ۹۷۹، ۹۹۱،  
 ۹۹۶، ۱۰۰۲، ۱۰۰۴، ۱۰۰۷،  
 ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵،  
 ۱۰۳۰، ۱۰۳۳، ۱۰۳۹، ۱۰۴۱،  
 ۱۰۴۷، ۱۰۵۰، ۱۰۵۶ - ۱۰۵۸،  
 ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۳، ۱۰۸۰،  
 ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۱۰۰ - ۱۱۰۲،  
 ۱۱۲۰، ۱۱۴۷، [ج ۶] ۱۲۵۴،  
 ۱۳۰۱، ۱۳۳۹، ۱۴۲۲، ۱۴۲۵،  
 ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۴۲، ۱۴۵۱،  
 ۱۴۷۶، ۱۴۸۱

بخر خزر (روزنامه) [ج ۵] ۱۱۹۳

بختیاری (ایل) [ج ۲] ۳۵۲، ۳۶۱، ۳۶۳ -  
 ۳۶۸، ۳۷۰، ۳۸۳، ۳۹۲، ۳۹۳،  
 ۳۹۵، ۴۰۶ - ۴۱۰، ۴۱۳، ۴۳۰،  
 ۴۳۲، ۴۵۱، ۴۷۱، ۴۷۲، ۵۲۳،  
 ۵۳۱، [ج ۳] ۵۴۹، ۵۵۹، ۵۷۲،  
 ۵۸۰ - ۵۸۷، ۵۹۶، ۵۹۷، ۶۰۱،  
 ۶۰۷، ۶۱۴، ۶۱۹، ۶۳۶ - ۶۳۸،  
 ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۱،  
 ۶۷۰، ۶۷۷، ۶۸۴، ۶۸۶ - ۶۸۸،  
 ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۸ - ۷۱۰، ۷۲۸،  
 ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۴۱، ۷۴۳، ۷۴۵،  
 ۷۵۸، ۷۶۲، [ج ۴] ۷۷۹، ۷۸۸،  
 ۷۹۰، ۷۹۹، ۸۰۴، ۸۰۷، ۸۰۸،  
 ۸۱۱، ۸۲۰، ۸۲۲، ۸۲۴، ۸۳۶،  
 ۸۳۷، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۵۶، ۸۷۰،  
 ۸۷۲، ۸۷۴، ۸۸۸، ۸۹۲، ۸۹۳،  
 ۸۹۷، ۸۹۹، ۹۰۶، ۹۰۸، ۹۱۰،  
 ۹۱۶، ۹۱۸، ۹۲۲، ۹۲۵، ۹۳۰،  
 ۹۳۱، ۹۳۵ - ۹۳۷، ۹۳۹، ۹۴۴،  
 ۹۴۷، ۹۵۵، ۹۵۷ - ۹۵۹، ۹۶۷

۹۵۹

انگلیسی (مردم) [ج ۱] ۲۸۹، ۲۹۲،  
 ۲۹۸، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۴، ۳۰۵،  
 ۳۱۱، ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۲۶، [ج ۲]  
 ۶۱۸، ۶۴۱، ۶۵۶، ۶۵۸، ۶۶۰،  
 ۶۸۱

ایتالیائی (مردم) [ج ۴] ۹۲۸، [ج ۵]  
 ۱۱۸۲، ۱۱۸۳

ایران (روزنامه) [ج ۲] ۳۸۰

ایران نو (روزنامه) [ج ۳] ۷۲۸، [ج ۵]  
 ۱۲۰۶، ۱۲۲۹

ایرانی (مردم) [ج ۳] ۵۶۶، ۵۶۷، ۶۸۶،  
 ۶۸۷، ۶۹۰، ۶۹۷، ۷۰۴، ۷۲۰،  
 ۷۶۵، ۷۶۶، [ج ۴] ۸۰۴

اینانلو (ایل) [ج ۳] ۷۳۹، ۷۴۹، ۷۶۱،  
 [ج ۴] ۷۸۰، [ج ۵] ۱۲۳۱،  
 [ج ۶] ۱۲۸۵

باب [ج ۳] ۵۳۳

بابی (مردم) [ج ۲] ۴۶۴، ۵۳۳

باروغ وولکم کمپانی (بوروز ولکم) [ج  
 ۱۰۶۲، ۱۰۷۲، ۱۰۷۶، ۱۰۸۱، ۵]

بانک استقراضی (نک: بانک روس)

بانک استقراضی ایران [ج ۳] ۷۲۵

بانک روس - بانک روسی [ج ۳] ۶۵۴،  
 ۶۵۵، ۶۹۱، ۶۹۳، ۶۹۵، ۷۰۳،  
 ۷۲۳، ۷۲۷، ۷۳۹، [ج ۴] ۸۷۷،  
 ۸۹۵، [ج ۵] ۹۹۰، ۹۹۱ - ۹۹۳،  
 ۹۹۷، ۱۱۲۰، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، [ج  
 ۱۳۰۰، ۱۳۰۴، ۱۳۱۲، ۱۳۶۰، ۶]

۱۴۵۰، ۱۴۵۳

بانک شامی - بانک شامشامی [ج ۳]  
 ۶۵۰، ۶۶۰، ۶۸۲، ۶۸۷، ۶۸۸،  
 ۷۰۳، ۷۰۶، ۷۲۸، ۷۳۱، ۷۳۲

- بویراحمدی (مردم) [ج ۶] ۱۳۳۸،  
۱۳۴۵، ۱۴۸۱
- بهار (ایل) [ج ۱] ۱۳۹
- بهارلو (ایل) [ج ۱] ۱۳۳، [ج ۲] ۷۳۱،  
[ج ۴] ۹۴۱، ۹۷۰، [ج ۵] ۱۰۱۳،  
۱۲۰۹، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۵،  
۱۲۳۱، ۱۲۳۲
- بهبهانی (ایل) [ج ۵] ۱۰۰۷
- بهمه (طایفه) [ج ۵] ۱۲۰۳
- پارسی-پارسیان (مردم) [ج ۱] ۴۰، ۴۲،  
[ج ۲] ۳۸۴، ۳۸۵، ۴۱۳، ۴۳۰،  
۴۷۱، ۴۷۲، ۵۳۱، [ج ۳] ۶۰۱،  
۶۴۹، ۷۱۰، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۶۲،  
[ج ۵] ۱۰۵۷، ۱۱۰۷
- پاقلمه (گروه) [ج ۴] ۸۲۳
- پرسپولیس (کشتی) [ج ۳] ۷۱۶، ۷۴۷،  
۷۶۴
- پرسیس (کشتی) [ج ۵] ۱۲۰۹، ۱۲۳۲
- پرسی یوس (کشتی) [ج ۱] ۱۵۹، [ج ۲] ۴۶۵
- تاتار (مردم) [ج ۱] ۳۲۸
- تایمز - تایمس (روزنامه) (ج ۳) ۷۲۲،  
[ج ۵] ۱۱۳۸، [ج ۶] ۱۲۶۲،  
۱۲۹۹، ۱۳۲۳، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲،  
۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۴۴۶
- تخت طاووس [ج ۱] ۲۰
- تراکمه - ترکمان - ترکمانیه - ترکمن  
(مردم) [ج ۱] ۳۲۸، [ج ۲] ۳۸۳،  
۴۸۶، ۴۸۷، ۵۱۳، ۵۲۹، ۵۳۰،  
[ج ۳] ۵۹۷، ۶۰۰، ۶۷۰، ۶۷۷،  
[ج ۵] ۷۲۹، ۱۰۱۲، ۱۱۴۱
- ۹۶۹، ۹۷۰، [ج ۵] ۹۷۹، ۹۸۱،  
۹۹۹، ۱۰۱۲، ۱۰۳۹، ۱۰۴۶،  
۱۰۴۷، ۱۰۴۹، ۱۰۵۱، ۱۰۵۶،  
۱۰۶۵، ۱۰۸۳، ۱۰۹۰، ۱۰۹۷،  
۱۰۹۸، ۱۱۰۷، ۱۱۱۳، ۱۱۲۱ -  
۱۱۲۳، ۱۱۲۸، ۱۱۵۰، ۱۱۵۳،  
۱۱۵۴، ۱۱۵۸، ۱۱۸۴، ۱۱۹۲،  
۱۱۹۷، ۱۲۰۳ - ۱۲۰۶، ۱۲۰۹،  
۱۲۱۱، ۱۲۱۳، ۱۲۱۸، ۱۲۲۰،  
۱۲۲۸، ۱۲۳۰، ۱۲۳۲ - ۱۲۳۵،  
۱۲۴۱، [ج ۶] ۱۲۸۳، ۱۲۸۴،  
۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۹۰، ۱۳۳۳،  
۱۳۳۴، ۱۳۳۸، ۱۳۴۰، ۱۳۹۰،  
۱۳۹۴، ۱۳۹۸، ۱۴۰۰، ۱۴۳۷،  
۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۸، ۱۴۵۰،  
۱۴۶۱، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱،  
۱۲۴۱
- بربری (مردم) [ج ۵] ۱۹۰۷
- بریگاد قزاق [ج ۳] ۶۸۳، ۶۸۴، ۷۵۴،  
[ج ۴] ۸۹۵، ۸۹۷، ۹۰۰، ۹۱۵،  
۹۲۰، ۹۲۱، [ج ۵] ۹۹۱، ۱۱۹۱،  
۱۱۹۳
- بلجیکی - بلژیکی (مردم) [ج ۶] ۱۲۸۸،  
۱۳۶۰
- بلوچ - بلوچی (مردم) [ج ۲] ۵۳۱، [ج ۳] ۶۰۵،  
۶۴۹، ۶۴۳، [ج ۴] ۷۸۲،  
۷۸۷، ۷۹۹، ۸۱۲، ۸۲۳، ۸۲۴،  
۸۳۴، ۸۳۵، ۸۹۲، ۹۱۲، ۹۳۰،  
۹۳۲، ۹۳۸، ۹۴۵، ۹۶۰، ۹۶۸،  
۹۷۱، [ج ۵] ۹۸۲، ۹۹۴، ۹۹۵،  
۱۰۱۴، ۱۰۳۸، ۱۰۷۵، ۱۱۵۳،  
۱۲۰۷، ۱۲۰۹، [ج ۶] ۱۳۴۰،  
۱۴۴۹
- بوالوردی (بولوردی؟) (مردم) [ج ۵] ۱۲۰۷،  
[ج ۶] ۱۴۶۳، ۱۴۶۴
- بورس گازت (مجله) [ج ۱] ۳۲۸

- ۱۱۴۲، ۱۱۵۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، حزب اعتدالیون [ج ۶] ۱۴۴۴
- ۱۱۶۸، ۱۱۹۴، ۱۱۹۷، ۱۲۰۰ - حزب اکثریت [ج ۵] ۱۱۵۶
- ۱۰۲۲، ۱۲۳۳، [ج ۶] ۱۲۸۷، حزب دموکرات [ج ۵] ۱۰۶۷، ۱۰۷۴،
- ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۲۱، ۱۳۳۷، ۱۰۸۰، ۱۱۴۰، [ج ۶] ۱۴۴۴ (نیز)
- ۱۴۲۲، ۱۴۳۷، ۱۴۴۱، ۱۴۴۸ نک: دموکرات)
- تربیت (کتابخانه) [ج ۵] ۱۲۴۷
- تفتی (مردم) [ج ۳] ۷۴۶، ۷۶۲، ۷۶۳، [ج ۴] ۷۸۶
- تمدن (روزنامه) [ج ۱] ۹۳
- تنگستانی (مردم) [ج ۲] ۴۴۴، ۴۴۵، [ج ۳] ۴۶۶، ۴۷۸، [ج ۲] ۶۰۵، [ج ۴] ۹۴۲، ۹۴۵، ۹۶۱، ۹۶۴، [ج ۵] ۱۰۰۰، ۱۰۰۷، [ج ۶] ۱۲۶۸
- تولکی (گروه) [ج ۴] ۸۲۳
- تهران (قایق) [ج ۴] ۹۷۱
- جاف - جف (ایل) [ج ۵] ۱۲۳۳
- جعفربای (ایل) [ج ۲] ۵۲۹، ۵۳۰، [ج ۳] ۷۲۹، [ج ۵] ۱۲۰۱
- جلالی (فوج نظامی) [ج ۵] ۹۸۳، ۹۹۹
- جمشیدی (گروه) [ج ۴] ۹۰۷
- جنگ‌پینگ (فوج نظامی) [ج ۶] ۱۳۴۸
- چقائی (طایفه) [ج ۵] ۹۸۱
- چلبی (مردم) ۷۸۶ (نک، احمدوند چلبی)
- چهاردوالی (ایل) [ج ۲] ۳۵۱، ۳۸۸، ۳۹۰، ۴۶۳
- چهارراهی (گروه) [ج ۴] ۸۲۳
- چهارلنگ (طایفه) [ج ۵] ۱۰۹۸، ۱۱۵۳
- دراشولسی (دره شوری؟) (طایفه) [ج ۵] ۱۱۱۶
- دره شوری (طایفه) [ج ۴] ۸۶۶
- دشتستانی (مردم) [ج ۶] ۱۴۶۸
- دشتیاری (ایل) [ج ۴] ۹۴۵
- دقوز (طایفه) [ج ۳] ۷۲۹
- دموکرات - دموکراتها [ج ۵] ۱۰۱۱، ۱۰۳۶، ۱۰۵۰، ۱۱۵۶، ۱۱۹۸، ۱۲۰۵، [ج ۶] ۱۴۴۳، ۱۴۵۲
- (نیز، نک: حزب دموکرات)
- دی (طایفه) [ج ۳] ۷۲۹
- دیکسن (کمپانی) [ج ۱] ۱۲۶، [ج ۴] ۸۲۴، [ج ۵] ۱۱۵۰، [ج ۶] ۱۲۸۲، ۱۲۹۵
- دیلی نیوز (روزنامه) [ج ۳] ۵۹۳
- راجپوت (نفرات هندی) [ج ۵] ۱۲۴۶
- ردبرست (کشتی) [ج ۲] ۴۴۵
- حبل‌المتین (روزنامه) [ج ۱] ۲۹، ۹۳، [ج ۳] ۷۲۸

،۷۹۶،۷۹۲-۷۹۰،۷۸۸،۷۸۷،۷۸۵  
 ،۸۱۱،۸۰۹،۸۰۶-۸۰۲،۷۹۹،۷۹۷  
 ،۸۲۶،۸۲۵،۸۲۱-۸۱۴،۸۱۳  
 ،۸۲۸،۸۲۳-۸۳۱،۸۲۹،۸۲۸  
 ،۸۵۲-۸۴۶،۸۴۳،۸۴۲،۸۴۰  
 ،۸۶۵-۸۶۲،۸۶۰-۸۵۸،۸۵۴  
 ،۸۸۸،۸۸۵-۸۷۸،۸۷۶-۸۷۳  
 ،۹۱۰،۹۰۷،۹۰۴-۸۹۸،۸۹۵،۸۹۰  
 ،۹۲۳،۹۲۱،۹۲۰،۹۱۶-۹۱۴،۹۱۱  
 ،۹۱۱،۹۰۷،۹۰۴-۸۹۸،۸۹۰  
 ،۹۲۳،۹۲۱،۹۲۰،۹۱۶-۹۱۴  
 ،۹۴۲،۹۳۸،۹۳۴،۹۲۶،۹۲۴  
 ،۹۶۶،۹۶۵،۹۵۵،۹۵۴،۹۴۹  
 ،۹۸۸-۹۸۶،۹۸۰ [ج ۵]، ۹۷۰  
 -۱۰۰۳، ۱۰۰۱، ۹۹۷، ۹۹۳، ۹۹۰  
 ،۱۰۱۳، ۱۰۱۲، ۱۰۱۰، ۱۰۰۸  
 ،۱۰۳۸، ۱۰۳۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۵  
 ،۱۰۶۶، ۱۰۵۹، ۱۰۵۶، ۱۰۴۱  
 ،۱۱۱۰، ۱۱۰۸-۱۱۰۴، ۱۰۸۰  
 ،۱۱۲۷، ۱۱۲۵-۱۱۲۲، ۱۱۱۵  
 ،۱۱۳۹-۱۱۳۴، ۱۱۳۱، ۱۱۳۰  
 ،۱۱۵۲، ۱۱۴۹، ۱۱۴۵-۱۱۴۲  
 ،۱۱۶۶-۱۱۶۰، ۱۱۵۸، ۱۱۵۷  
 ،۱۱۸۹-۱۱۷۳، ۱۱۷۱-۱۱۶۸  
 ،۱۱۹۷، ۱۱۹۶، ۱۱۹۳، ۱۱۹۱  
 -۱۲۱۲، ۱۲۱۰، ۱۲۰۱، ۱۱۹۹  
 ،۱۲۲۶، ۱۲۲۴-۱۲۲۲، ۱۲۲۰  
 -۱۲۴۲، ۱۲۳۷، ۱۲۳۴، ۱۲۲۷  
 ،۱۲۶۰، ۱۲۵۶ [ج ۶]، ۱۲۴۵  
 ،۱۲۶۹، ۱۲۶۷، ۱۲۶۴-۱۲۶۲  
 ،۱۲۸۲-۱۲۷۸، ۱۲۷۴، ۱۲۷۳  
 ،۱۳۱۲-۱۲۹۵، ۱۲۹۲-۱۲۸۹  
 ،۱۳۴۷-۱۳۴۴، ۱۳۳۷-۱۳۱۴  
 ،۱۴۲۴-۱۳۹۲، ۱۳۸۹-۱۳۴۹  
 ،۱۴۴۱-۱۴۳۸، ۱۴۲۹-۱۴۲۶

روزنامه رسمی ایران [ج ۲] ۳۴۲، [ج  
 ۵] ۱۱۰۰  
 روس (مردم) [ج ۱] ۲۸۹، ۲۹۳-۲۰۱،  
 ۳۰۴، ۳۰۷، ۳۰۸-۳۱۲، ۳۱۴،  
 ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۲، ۳۲۹، [ج ۲]  
 ۳۲۷-۳۲۹، ۳۴۲، ۳۴۴، ۳۴۸،  
 ۳۵۲، ۳۵۴-۳۵۶، ۳۶۰-۳۶۲،  
 ۳۶۴، ۳۶۸، ۳۷۱، ۳۷۵، ۳۷۹،  
 ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۷، ۳۹۱-۳۹۳،  
 ۳۹۵-۳۹۸، ۴۰۰-۴۰۳، ۴۰۶،  
 ۴۰۷، ۴۱۰، ۴۱۳، ۴۱۶، ۴۲۱-  
 ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۹، ۴۴۰، ۴۴۲،  
 ۴۴۳، ۴۴۷-۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۵،  
 ۴۵۸-۴۶۰، ۴۶۲، ۴۶۵، ۴۶۶،  
 ۴۷۳، ۴۷۵-۴۷۷، ۴۸۰، ۴۸۱،  
 ۴۸۲-۴۸۵، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۹۰-  
 ۴۹۸، ۵۰۱، ۵۰۳-۵۰۵، ۵۰۷-  
 ۵۱۲، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۸، ۵۱۹،  
 ۵۲۲، ۵۲۵، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۳۰-  
 ۵۳۲، ۵۳۷، ۵۳۹، [ج ۳] ۵۴۴،  
 ۵۴۵-۵۴۷، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۲،  
 ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۸-۵۶۰، ۵۶۳-  
 ۵۷۱، ۵۷۳-۵۷۸، ۵۸۱-۵۸۵،  
 ۵۸۷-۵۸۹، ۵۹۲-۵۹۴، ۵۹۶،  
 ۵۹۹، ۶۰۴، ۶۰۶-۶۱۱، ۶۱۳،  
 ۶۱۴، ۶۱۹-۶۲۷، ۶۲۹-۶۳۵،  
 ۶۳۷-۶۳۹، ۶۴۱، ۶۴۴، ۶۴۶-  
 ۶۴۸، ۶۵۰-۶۵۴، ۶۵۷، ۶۶۳،  
 ۶۶۴، ۶۸۲-۶۸۵، ۶۸۷، ۶۸۹-  
 ۶۹۲، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۷، ۶۹۹،  
 ۷۰۱-۷۰۶، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۲،  
 ۷۱۵، ۷۱۸، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۳-  
 ۷۲۷، ۷۳۱-۷۳۴، ۷۳۶-۷۳۹،  
 ۷۴۱، ۷۴۳، ۷۴۶-۷۶۱، ۷۶۵،  
 [ج ۴] ۷۷۶، ۷۷۹، ۷۸۲، ۷۸۴

- ۱۲۳۳ [۵ ج]، ۹۶۰، ۸۸۵  
 سندیکای بین‌المللی [ج ۴]، ۸۳۰، ۸۳۱، ۹۵۲  
 سنی (مردم گروه دینی) [ج ۳]، ۵۶۸  
 [ج ۵] ۷، ۱۰۹، ۱۰۲۱  
 سوئدی (مردم) [ج ۴]، ۹۲۸، ۹۵۴، [ج ۱۵] ۱۲۴۴
- سوسیالیزم (سوسیالیزم) [ج ۵] ۱۲۰۲  
 سویسی (مردم) [ج ۲] ۴۶۴  
 سیلاخوری (فوج نظامی) [ج ۳]، ۵۶۴، ۵۹۸  
 [ج ۳]، ۶۴۵، ۷۰۸، ۹۴۰
- شامسون (ایل) [ج ۲]، ۴۸۶، ۴۸۷  
 [ج ۳]، ۵۶۶، ۵۷۹، ۵۹۶، ۵۹۷  
 ۶۲۸، ۶۳۲، ۶۴۶، ۶۵۲، ۶۷۰  
 ۶۷۵، ۷۰۱، ۷۳۶، ۷۳۸، ۷۴۷  
 ۷۴۹، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۴-۷۵۶  
 ۷۵۸، ۷۶۰، ۷۶۶، [ج ۴]، ۷۷۶  
 ۷۷۹ - ۷۸۱، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۹۸  
 ۸۰۱، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۹، ۸۲۱  
 ۸۲۸، ۸۴۵، ۸۵۵، ۹۲۴، ۹۳۴  
 ۹۳۶، ۹۳۸، ۹۵۵، [ج ۵]، ۱۰۶۶  
 ۱۰۹۶، ۱۱۰۴، ۱۱۰۶، ۱۱۱۰  
 ۱۱۱۴، ۱۱۵۲، ۱۱۵۶، ۱۱۸۷  
 ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۲۳۳، ۱۲۳۵  
 [ج ۶]، ۱۲۷۹، ۱۴۳۷
- شرکت راه تبریز و جلفا [ج ۴] ۸۱۹  
 شه‌بندری [ج ۲] ۵۳۳  
 شیعه (مردم - گروه مذهبی) [ج ۳]  
 ۵۶۸ [ج ۵] ۱۲۰۱
- صور اسرافیل (روزنامه) [ج ۱] ۲۴۵
- ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸  
 ۱۴۵۰-۱۴۵۴، ۱۴۵۶-۱۴۶۲  
 روسیه (روزنامه) [ج ۵] ۱۱۴۰  
 رویترا - روتر (روزنامه) [ج ۳]، ۶۲۲  
 ۶۸۸، [ج ۵]، ۱۱۸۲، [ج ۶]، ۱۳۳۰
- زردشتی - زردشتیه (مردم) [ج ۳]، ۵۹۷  
 ۶۰۱، ۶۴۹، ۶۶۸، ۶۸۰، [ج ۴]  
 ۷۹۸، ۸۱۲، ۸۳۴، ۸۷۱، ۸۹۳  
 [ج ۶]، ۱۴۳۲، ۱۴۳۷، ۱۴۴۹  
 ۱۴۵۴
- زیقتر - زیگلر (کمپانی) [ج ۱]، ۱۲۶  
 ۲۱۸، [ج ۲]، ۴۷۲، ۵۲۴، ۵۳۵  
 [ج ۴]، ۷۹۸، ۸۰۰، ۸۰۵، [ج ۵]  
 ۱۰۰۷، ۱۰۰۹، ۱۰۱۴، ۱۰۲۹  
 ۱۰۸۹، ۱۱۲۵، ۱۱۳۷، ۱۱۶۷  
 ۱۱۸۴، ۱۲۰۴، ۱۲۲۴، ۱۲۴۰  
 [ج ۶]، ۱۲۸۲، ۱۲۹۵، ۱۴۵۵  
 ۱۴۵۶، ۱۴۶۵
- زینگر [ج ۴] ۸۰۰
- ژاپونی (مردم) [ج ۶] ۱۴۴۲  
 ژاندارمری [ج ۶]، ۱۲۵۶، ۱۲۵۹  
 ۱۲۶۴، ۱۲۶۶، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹  
 ۱۲۷۴، ۱۲۷۷، ۱۲۸۹، ۱۳۳۰  
 ۱۳۴۷، ۱۴۳۲
- سرخه‌ای (مردم) [ج ۶] ۱۳۰۸  
 سگوند (سگ‌وند - ایل) [ج ۳]، ۷۶۵  
 [ج ۴] ۹۶۲
- سنجایی (ایل) [ج ۲]، ۲۵۳، ۵۳۳، [ج ۳]  
 ۵۶۷، [ج ۴]، ۷۸۶، ۷۸۷، ۸۲۳

۷۲۸، ۷۵۸، [ج ۴] ۷۸۰، ۸۱۶،  
۸۴۵، ۹۱۴، ۹۱۶، [ج ۶] ۱۴۵۷،  
۱۴۵۹

فرانسوی (مردم) [ج ۲] ۲۹۸ - ۴۰۰،  
[ج ۴] ۹۲۸، ۹۲۹، [ج ۵]  
۱۰۶۳، ۱۲۲۸، ۱۲۳۷

فرقه احرار ملیون [ج ۴] ۸۸۰، ۸۸۱،  
فرقه دموکرات [ج ۶] ۱۳۳۶، ۱۴۰۱،  
فرقه ملیون [ج ۴] ۸۷۴، ۹۶۵،  
فرقه ملیون تهران [ج ۲] ۴۲۷، ۴۳۷،  
فوج کرند (گروه نظامی) [ج ۴] ۹۰۱ -  
۹۰۳

قاجار (ایل) [ج ۳] ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۷،  
قاجاریه (پادشاهی) [ج ۲] ۲۹۵، [ج ۳]  
۶۲۴، ۶۸۵، ۷۳۱، [ج ۵] ۱۲۳۴،  
قراجه‌داغی (مردم) [ج ۴] ۷۷۶، ۸۱۰،  
۸۱۴

قره (قرائی؟) (فوج) [ج ۱] ۱۲۴،  
قره‌باغی (مردم) [ج ۲] ۳۸۸،  
قره‌داغی (مردم) [ج ۲] ۴۰۴، ۴۱۷ -  
۴۱۹، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۶۲، ۴۶۴،  
[ج ۳] ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۵۱، ۷۵۴ -  
۷۵۶، [ج ۵] ۱۰۶۶، ۱۰۹۶،  
۱۱۰۶، ۱۱۵۲، ۱۲۳۳

قره‌سوران (مأمور انتظامات جاده‌ها)  
[ج ۲] ۵۳۵، [ج ۳] ۶۰۱، ۷۳۲،  
[ج ۴] ۹۰۹، [ج ۵] ۱۰۸۰، [ج ۶]  
۱۲۶۱، ۱۲۹۱، ۱۳۳۴، ۱۳۴۲،  
۱۴۴۸

قزاق [ج ۳] ۶۳۸ - ۶۴۰، ۶۴۳،  
۶۴۴، ۶۴۶، ۶۵۷، ۶۸۲،  
۶۸۶ - ۶۸۸، ۶۹۰

طاهری (ایل) [ج ۵] ۱۰۹۷

طهمورثی (گروه) [ج ۴] ۸۰۸

عثمانی (مردم - دولت) [ج ۲] ۳۵۷ -  
۳۵۹، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۸۰، ۳۸۱،  
۴۲۹، ۴۴۲، ۴۵۲، ۴۵۵، ۴۵۶،  
۴۶۰، ۴۶۹، ۴۷۰، ۵۲۵، ۵۲۳،  
[ج ۴] ۷۸۳، ۸۰۹، ۸۱۱، ۹۰۷،  
۹۱۷، ۹۴۲، [ج ۵] ۹۷۶، ۱۰۱۹،  
۱۰۲۰، ۱۰۷۴، ۱۰۷۹، [ج ۶]  
۱۳۰۰، ۱۳۱۳، ۱۳۳۱ - ۱۳۳۳،  
۱۳۴۰

عرب (ایل) [ج ۳] ۶۵۶، ۷۱۳، ۷۳۰،  
۷۳۲، ۷۴۶، ۷۴۷، [ج ۴] ۹۴۱،  
۹۶۱، [ج ۵] ۱۰۴۰، ۱۱۱۴،  
۱۱۱۵، ۱۲۰۷، ۱۲۱۲، ۱۲۱۵،  
۱۲۳۰، [ج ۶] ۱۲۵۳ - ۱۲۵۸،  
۱۲۶۳، ۱۲۷۹، ۱۳۳۹، ۱۴۷۰،  
۱۴۷۱، ۱۴۷۴، ۱۴۷۷

عشایر [ج ۳] ۶۱۸،  
علماء کربلاء [ج ۳] ۷۱۵، ۷۴۷،  
علماء نجف [ج ۳] ۷۱۶، [ج ۶] ۱۴۲۶،  
عیسوی (مردم) [ج ۲] ۵۳۲، ۵۳۳، [ج ۶]  
۱۴۳۲

فارسی‌مدان (طایفه) [ج ۵] ۹۷۸، ۹۹۹،  
فاکس - فکس (کشتی جنگی) [ج ۲]  
۴۴۷، ۴۵۲، ۵۳۶، [ج ۴] ۹۶۲،  
فدائی (گروه) [ج ۳] ۶۱۵، ۶۱۹، ۶۲۲،  
۶۲۷، ۶۳۶ - ۶۴۰، ۶۸۴، ۶۸۶ -  
۶۸۸، ۷۰۱، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۲۱



۱۰۴۵، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۸۹،  
 ۱۰۹۰، ۱۰۹۸، ۱۱۱۳ - ۱۱۱۵،  
 ۱۱۲۸، ۱۱۳۷، ۱۱۴۴، ۱۱۵۰،  
 ۱۱۵۹، ۱۱۹۱، ۱۱۹۷، ۱۲۰۷،  
 ۱۲۱۲، ۱۲۲۰، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴،  
 ۱۲۳۱، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۴،  
 ۱۲۴۶ [ج ۶]، ۱۲۵۷، ۱۲۶۴،  
 ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۴، ۱۲۷۹،  
 ۱۳۳۴، ۱۳۳۹، ۱۴۳۷، ۱۴۴۲،  
 ۱۴۶۳ - ۱۴۶۵، ۱۴۶۷ - ۱۴۷۶،  
 ۱۴۸۰، ۱۴۸۱

قشون ملتیان - قشون ملی [ج ۳] ۷۰۴،  
 ۷۰۵، ۷۰۹

قفقازی (مردم) [ج ۲] ۳۸۷، ۴۴۹، ۴۵۹ -  
 ۴۶۱، ۴۷۴، ۴۸۷، ۵۲۲ [ج ۳]،  
 ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۵۹، ۵۶۴، ۵۷۵،  
 ۵۸۲، ۵۹۱، ۶۰۷، ۶۸۶، ۷۵۴،  
 ۷۶۱ [ج ۴]، ۸۱۶ [ج ۵]، ۹۸۷،  
 ۱۰۰۳ [ج ۶]، ۱۳۳۸  
 قلهک [ج ۳] ۷۲۰

قوامی (گروه) [ج ۳] ۶۰۲، ۶۱۵،  
 ۶۵۰ [ج ۴]، ۸۰۴، ۸۳۶، ۸۹۴،  
 ۹۱۳، ۹۶۱ [ج ۵]، ۹۹۹ [ج ۶]،  
 ۱۲۷۴، ۱۴۶۲، ۱۴۶۴

قوجیگلو (قوجه بگلو - طایفه) [ج ۴] ۷۸۰

کاستلی - نیرکو کاستلی و برادران  
 (کمپانی) [ج ۶] ۱۲۸۳، ۱۲۸۴

کاکاری (گروه) [ج ۴] ۹۰۷

کاکاوند (ایل) [ج ۱] ۱۹۰، [ج ۴] ۷۹۸،  
 ۹۴۰

کردی لیونه (بانک) [ج ۳] ۷۲۸

کرشونی (گروه) [ج ۵] ۱۰۰۰

۶۹۷، ۷۰۱، ۷۰۵ - ۷۰۷، ۷۰۹،  
 ۷۱۵، ۷۱۸، ۷۲۸، ۷۳۱، ۷۳۳،  
 ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۸ - ۷۵۵، ۷۵۸،  
 ۷۶۰ - ۷۶۲، ۷۶۵، [ج ۴] ۷۷۶،  
 ۷۷۷، ۷۸۰، ۷۸۳ - ۷۸۵، ۷۸۷،  
 ۸۰۴، ۸۱۴، ۸۲۷، ۸۶۴، ۸۷۲،  
 ۸۷۵، ۸۸۱، ۸۸۳، ۸۹۵، ۸۹۷،  
 ۹۰۰، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۱۱، ۹۴۹،  
 ۹۵۴، ۹۶۰، ۹۶۱ [ج ۵]، ۹۸۰،  
 ۱۰۰۱، ۱۰۰۳، ۱۰۱۳، ۱۰۳۱،  
 ۱۰۳۸، ۱۰۷۷، ۱۱۱۴، ۱۱۲۶،  
 ۱۱۶۲، ۱۱۶۹، ۱۱۷۸، ۱۱۸۵،  
 ۱۱۹۳، ۱۲۰۷، ۱۲۱۹، ۱۲۴۳،  
 [ج ۶] ۱۲۶۷، ۱۲۷۴، ۱۲۷۷،  
 ۱۲۹۰، ۱۳۰۰، ۱۳۰۴، ۱۳۰۹ -  
 ۱۳۱۱، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۲۰،  
 ۱۳۲۱، ۱۳۲۵، ۱۳۲۸، ۱۳۳۱،  
 ۱۳۳۲، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۴۰،  
 ۱۳۴۶، ۱۳۴۹، ۱۳۵۳، ۱۳۵۶،  
 ۱۳۶۴، ۱۳۷۱، ۱۳۸۹، ۱۳۹۱،  
 ۱۳۹۳، ۱۳۹۵، ۱۴۲۰، ۱۴۲۷،  
 ۱۴۳۸ - ۱۴۴۱، ۱۴۴۸، ۱۴۵۱،  
 ۱۴۵۸ - ۱۴۶۰

قشقائی (ایل) [ج ۲] ۳۶۷، ۳۸۵، ۴۰۹،  
 ۴۱۰، ۴۱۴، ۴۳۲ [ج ۳]، ۵۹۷،  
 ۶۰۴، ۶۱۵، ۶۵۰، ۶۵۶ - ۶۵۸،  
 ۶۷۰، ۶۷۶، ۶۹۹، ۷۱۳ - ۷۱۵،  
 ۷۳۲، ۷۵۸، ۷۶۴ [ج ۴]، ۷۸۷ -  
 ۷۹۰، ۸۰۰، ۸۰۴، ۸۰۷، ۸۰۸،  
 ۸۲۰، ۸۳۶، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۶۶،  
 ۸۶۷، ۸۷۲ - ۸۷۴، ۸۸۶ - ۸۸۸،  
 ۸۹۲، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۳، ۹۲۵،  
 ۹۳۰، ۹۳۳، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۴۱،  
 ۹۴۴ - ۹۴۶، ۹۶۰، ۹۷۰ [ج ۵]،  
 ۹۷۵، ۹۷۸، ۹۸۱، ۹۹۹، ۱۰۰۰

قشقائی (ایل) [ج ۲] ۳۶۷، ۳۸۵، ۴۰۹،  
 ۴۱۰، ۴۱۴، ۴۳۲ [ج ۳]، ۵۹۷،  
 ۶۰۴، ۶۱۵، ۶۵۰، ۶۵۶ - ۶۵۸،  
 ۶۷۰، ۶۷۶، ۶۹۹، ۷۱۳ - ۷۱۵،  
 ۷۳۲، ۷۵۸، ۷۶۴ [ج ۴]، ۷۸۷ -  
 ۷۹۰، ۸۰۰، ۸۰۴، ۸۰۷، ۸۰۸،  
 ۸۲۰، ۸۳۶، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۶۶،  
 ۸۶۷، ۸۷۲ - ۸۷۴، ۸۸۶ - ۸۸۸،  
 ۸۹۲، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۳، ۹۲۵،  
 ۹۳۰، ۹۳۳، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۴۱،  
 ۹۴۴ - ۹۴۶، ۹۶۰، ۹۷۰ [ج ۵]،  
 ۹۷۵، ۹۷۸، ۹۸۱، ۹۹۹، ۱۰۰۰



- کروز (مسلسل) [ج ۴] ۹۱۹  
کشکولی (طایفه) [ج ۴] ۸۲۴، ۸۲۶،  
[ج ۵] ۱۱۱۴، ۱۱۱۵  
کلدانی (مردم) [ج ۳] ۵۹۷، ۶۸۰، [ج ۶]  
۱۴۳۷  
کلهر (ایل) [ج ۲] ۳۵۳، ۳۶۷، ۳۸۴،  
۴۰۹، ۴۱۰، ۵۳۳، [ج ۳] ۷۶۳،  
[ج ۴] ۷۸۲، ۸۲۳، ۸۶۳، ۸۷۲،  
۸۷۶، ۸۸۲، ۸۸۵، ۹۱۰، ۹۶۰،  
۹۷۰، [ج ۵] ۹۸۲، ۱۰۱۳،  
۱۱۳۹، ۱۱۹۷، ۱۲۰۹، ۱۲۳۱،  
۱۲۳۳  
کلیائی (ایل) [ج ۵] ۹۸۲  
کلیمی (مردم) [ج ۳] ۶۸۰  
کمارجی (مردم) [ج ۵] ۱۲۴۱، [ج ۶]  
۱۲۴۱  
کمپانه، راه شومه [ج ۳] ۵۷۶  
کمیته اتحاد اسرائیلی [ج ۴] ۸۲۵ کمیته  
[ج ۴] ۹۴۵ مجمع [ج ۴] ۹۴۹  
کمیته ایالتی کیلان [ج ۵] ۱۱۶۲  
کمیته ملی [ج ۳] ۵۹۶، ۷۲۷، ۷۲۸  
کمیته ملتیان [ج ۳] ۶۴۲، ۶۵۳، ۷۰۸  
کهگیلویه (ایل) [ج ۳] ۵۷۲، ۶۰۱،  
۷۴۸، ۷۵۸، ۷۶۲، ۷۶۵  
کهگیلویه ای (مردم) [ج ۴] ۷۷۵، ۷۸۱،  
۷۸۶، ۷۸۷، ۷۹۲، ۷۹۷، ۸۰۷،  
۸۱۱، ۸۲۰، ۸۲۲، ۸۳۶، ۸۴۶،  
۸۶۶، ۹۵۵، ۹۶۱، [ج ۵] ۱۰۴۶،  
۱۰۴۷، ۱۰۶۵، ۱۰۷۲، ۱۰۸۹،  
۱۰۹۸، ۱۱۲۹، ۱۲۰۳، [ج ۶]  
۱۲۶۵، ۱۲۸۲، ۱۲۹۵، ۱۳۳۴،  
۱۳۳۸، ۱۴۴۳، ۱۴۴۸، ۱۴۷۸  
گارد افتخار [ج ۳] ۷۲۹  
گبر (مردم) [ج ۵] ۱۰۷۶، ۱۴۰۷، ۱۲۰۸  
گتا (واحد نظامی) [ج ۶] ۱۳۴۸  
گتلند (واحد نظامی) [ج ۶] ۱۳۴۸  
گوران (ایل) [ج ۲] ۳۵۳، ۳۸۴، [ج ۳]  
۵۶۷، [ج ۴] ۸۲۲  
لایپنگ (کشتی) [ج ۱] ۱۲۹، ۱۵۹  
لاری (مردم) [ج ۲] ۴۷۱، [ج ۳] ۵۶۹  
لاید (کمپانی) [ج ۵] ۱۱۷۲  
لر (مردم) [ج ۳] ۶۵۶، ۷۶۲، [ج ۵]  
۹۷۸، [ج ۶] ۱۲۸۷  
لزگی (مردم) [ج ۳] ۷۴۴  
لشنی (ایل) [ج ۲] ۳۸۳، ۴۷۲، ۵۲۴،  
[ج ۳] ۷۴۴، [ج ۴] ۸۲۳، ۹۶۱  
لنچ [ج ۵] ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۹،  
۱۱۸۴، ۱۲۰۳  
لینچ - لینچ (کمپانی) [ج ۱] ۱۷۹،  
[ج ۴] ۸۵۶، [ج ۵] ۹۹۹، ۱۱۹۲،  
۱۱۹۳، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۶،  
[ج ۶] ۱۴۴۳  
مارتین (تفنگ) [ج ۴] ۸۰۸  
ماکزیم - ماکسیم (توپ) [ج ۳] ۶۱۶،  
۶۱۷، ۶۴۷، [ج ۴] ۸۰۵، ۹۱۹  
ماکوئی (مردم) [ج ۲] ۳۸۸-۳۹۰، ۴۰۹،  
۴۶۲  
مال سبزعلی (طایفه) [ج ۴] ۹۴۰  
مجاهد - مجاهدین [ج ۳] ۶۴۳، ۶۴۷،  
۷۰۶، ۷۰۹، ۷۲۸، ۷۵۰، ۷۵۴،  
۷۵۸، ۷۶۱، [ج ۴] ۸۹۵-۸۹۸،  
۹۰۶، ۹۰۷، ۹۱۴-۹۱۶، ۹۱۸،  
۹۱۹، [ج ۶] ۱۴۶۰  
مجلس (روزنامه) [ج ۱] ۲۹، [ج ۵]

۳۷۱، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۹ - ۳۸۳،  
 ۳۸۹ - ۳۹۲، ۳۹۶، ۴۰۱، ۴۰۲،  
 ۴۰۴، ۴۰۸، ۴۱۱، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۲۷،  
 ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۴۱،  
 ۴۵۲، ۴۵۴، ۴۶۰، ۴۶۸، ۴۷۰،  
 ۴۷۲، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۶،  
 ۴۸۸، ۴۸۳، ۵۱۳، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۲۰،  
 ۵۲۱، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۳-۵۳۵،  
 ۵۴۰، [ج ۳]، ۵۴۵، ۵۴۹، ۵۵۲،  
 ۵۵۹، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۴، ۵۶۵،  
 ۵۶۷، ۵۷۰، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۹،  
 ۵۸۰، ۵۸۳، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۹۰،  
 ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۸،  
 ۶۰۰ - ۶۰۳، ۶۰۶، ۶۰۸، ۶۱۰،  
 ۶۱۲-۶۱۴، ۶۲۱، ۶۳۷-۶۴۳،  
 ۶۴۵، ۶۵۰، ۶۵۷، ۶۸۲، ۶۸۳،  
 ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۶، ۷۰۰، ۷۱۰،  
 ۷۱۲، ۷۲۹، ۷۳۲، ۷۵۴، ۷۶۴،  
 [ج ۴] ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۹۵، ۸۶۸،  
 ۹۰۸، ۹۳۹، [ج ۵] ۱۰۰۱،  
 ۱۰۲۰، ۱۰۲۲، ۱۰۲۴، ۱۰۲۷ -  
 ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۹۷، ۱۱۳۱،  
 ۱۱۳۲، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۹۷،  
 ۱۲۳۷، ۱۲۴۷، [ج ۶] ۱۲۸۶،  
 ۱۳۴۹، ۱۳۷۷، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰،  
 ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۴۷، ۱۴۶۸،  
 ۱۴۸۱

مصری (مردم) [ج ۴] ۹۲۸

مضفل [ج ۴] ۹۱۹

مظفر (روزنامه) [ج ۱] ۲۹

مظفری (کشتی) [ج ۳] ۵۶۹

مکنز (تفنگت) [ج ۴] ۸۰۸

موزر (سلاح) [ج ۳] ۶۸۷، ۷۰۶، [ج ۴]

۸۹۰، ۹۱۴، ۹۱۸

۱۲۲۹، [ج ۶] ۱۲۸۹

مجلس تجارت پوشهر [ج ۳] ۵۷۹

مجلس [ج ۶] ۱۲۵۶، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲،

۱۳۱۲، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۴۵،

۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۲، ۱۳۶۴،

۱۳۶۵، ۱۳۷۴، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷،

۱۳۷۹، ۱۳۸۵، ۱۳۸۷، ۱۳۸۹،

۱۳۹۰، ۱۳۹۳، ۱۳۹۹، ۱۴۰۱،

۱۴۰۳، ۱۴۰۹، ۱۴۱۲، ۱۴۱۶،

۱۴۱۷، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۹،

۱۴۳۰، ۱۴۳۹، ۱۴۴۳، ۱۴۴۵ -

۱۴۴۷، ۱۴۵۲، ۱۴۵۴ - ۱۴۵۶

(نیز نك: مجلس شورای ملی)

مجلس سنا [ج ۶] ۱۳۴۹، ۱۳۵۸

مجلس شورای ملی [ج ۳] ۶۶۶، [ج ۵]

۱۰۲۰ - ۱۰۲۳، ۱۰۲۵، ۱۰۷۷،

۱۲۳۷، ۱۲۳۸، [ج ۶] ۱۲۷۰،

۱۳۸۸، ۱۴۳۱، ۱۴۳۳، ۱۴۴۶

(نیز نك: مجلس و مجلس ملی)

مجلس عالی فوق‌العاده - مجلس فوق‌العاده

عالی [ج ۳] ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۹ -

۶۹۱، ۶۹۶، ۶۹۸، ۷۰۴

مجلس ملی [ج ۴] ۷۸۳

مجلس ملی انگلیس [ج ۶] ۱۲۸۴، ۱۴۰۹

محاكمات (روزنامه) [ج ۱] ۱۷۸

مدرسه امریکائی [ج ۳] ۶۱۷

مدرسه عالی نظامی [ج ۶] ۱۲۷۰

مزیدی (طایفه) [ج ۶] ۱۴۶۵

مسلمان (گروه دینی) [ج ۳] ۷۱۰

مسیحی - مسیحیان (مردم) [ج ۲] ۳۸۷،

[ج ۳] ۶۶۸

مشروطه - مشروطیت [ج ۲] ۳۳۳، ۳۳۵،

۳۳۸ - ۳۴۲، ۳۴۴-۳۴۸، ۳۵۲،

۳۵۸، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۹ -

هند و انگلیس (کمپانی) [ج ۵] ۱۱۱۵  
 هندی (قشون) [ج ۵] ۱۱۴۶، ۱۱۶۹، ۱۱۹۹  
 هندی (قشون) [ج ۵] ۱۱۴۶، ۱۱۶۹  
 ۱۱۹۹، [ج ۶] ۱۲۶۱، ۱۲۶۲  
 ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۳۰۵، ۱۳۱۶  
 ۱۳۴۱، ۱۳۶۴، ۱۳۸۸، ۱۳۹۱  
 ۱۴۴۳، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹  
 هندی (مردم) [ج ۳] ۶۰۵، ۶۳۵، ۶۴۴  
 ۶۹۰، ۷۱۵، ۷۱۸، ۷۵۵، ۷۶۵

[ج ۴] ۸۳۶، ۸۳۸، ۸۴۶، ۸۵۷  
 ۸۵۸، ۸۷۶، ۸۸۱، ۹۰۰، ۹۰۹  
 ۹۲۰، ۹۳۵، ۹۴۰، [ج ۵] ۹۹۵  
 ۱۰۱۴، ۱۰۱۸، ۱۰۳۸، ۱۰۴۰  
 ۱۰۵۷، ۱۰۷۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۶  
 ۱۱۴۲، ۱۱۴۵، ۱۲۱۰، ۱۲۱۳  
 [ج ۶] ۱۲۸۳-۱۲۸۵

هوئزر (توپ) [ج ۳] ۵۷۸، ۵۸۱، ۶۴۶  
 هیأت مدیره [ج ۳] ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۷  
 ۷۴۱، ۷۴۳

یهود - یهودی (مردم) [ج ۱] ۳۸، ۴۲  
 [ج ۲] ۵۳۲، ۵۳۳، [ج ۳] ۵۹۷  
 ۶۶۸، ۷۱۰، [ج ۴] ۸۷۱، ۹۱۲  
 ۹۴۶، ۹۶۰، [ج ۶] ۱۴۳۲، ۱۴۳۷

نانکلی - نانه کلی (ایل) [ج ۴] ۸۲۳  
 ندای وطن (روزنامه) [ج ۱] ۲۹  
 نویه ورمیا - نوورمیا (روزنامه) [ج ۱]  
 ۳۲۸، [ج ۵] ۱۱۲۶، ۱۱۲۷  
 ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۹، ۱۱۷۶-  
 ۱۱۷۸، ۱۱۸۲

وارم لاند (فوج نظامی) [ج ۶] ۱۳۴۷  
 ویر (کمپانی) [ج ۶] ۱۲۸۲، ۱۲۹۵  
 ویکسن (تجارتخانه) [ج ۵] ۱۰۱۹، ۱۰۳۰

همدان (فوج) [ج ۶] ۱۲۸۲  
 عمدانی (مردم) [ج ۶] ۱۲۹۵  
 هند (دولت) [ج ۵] ۱۲۱۳، ۱۲۴۵  
 هندو (مردم) [ج ۴] ۹۰۹، [ج ۶] ۱۳۴۰  
 هندو اروپ - هندو اروپا (کمپانی) [ج  
 ۲] ۵۲۳، ۵۲۴، [ج ۳] ۶۰۴، ۶۸۵  
 ۶۸۸، ۷۱۹، ۷۳۱، [ج ۴] ۸۰۶  
 ۸۷۶، ۸۷۸، ۸۸۱، ۸۸۲، ۹۴۴  
 ۹۴۵، ۹۵۸، [ج ۵] ۱۰۹۸، ۱۲۰۳  
 [ج ۶] ۱۲۸۹، ۱۳۳۷، ۱۴۶۹  
 ۱۴۸۲

**فهرست نکته‌ها و رویدادهای مهم که**

**در ضمن اسناد از آنها یاد شده است**

**جلد اول**

علی‌شاه برگزار شد ۲۱

تیرگی روابط مردم با محمدعلی‌شاه ۲۱  
آشکارشدن احساسات ضداروپائی در مردم

ایران ۲۲

پناهندگی مردم اورمیه به کنسولخانه  
و تلگرافخانه انگلیس ۲۲-۲۸

مقاومت مردم تبریز در برابر شرکت  
رامسازی روسی ۲۳

فدائیان رشت از قفقاز دستورمی‌گرفتند ۲۳  
مردم رشت از گرفتن جشن پادشاهی

محمدعلی‌شاه خودداری کردند ۲۴

طرح مسئله نوز بلژیکی در مجلس ایران-  
مقاومت نوز در برابر مجلس ۲۵

تشکیل گروه فدائیان در ایران ۲۶

مظفرالدین‌شاه ۴

طرح قانون اساسی در مجلس ۱۷  
زمزمه مخالفت ایرانیان با دادن امتیاز

به خارجی‌ها ۱۷

ترس دولت‌های انگلیس و روس از مداخله  
در امور ایران ۱۸

پادشاهی محمدعلی‌شاه - باریافتن سفراء  
خارجی بنزد شاه ۱۹

احترام مردم به جنازه مظفرالدین‌شاه و  
جلوگیری آنها از برده‌شدن جنازه

به کربلاء ۱۹

تاج‌گذاری محمدعلی‌شاه - ولیعهدی احمد

شاه ۲۰

نخستین سلام رسمی که در حضور محمد

- قتل پرویز شاه جهانیان در یزد - نگرانی  
 زرتشتی‌ها بر جان خودشان ۲۷  
 تحسن و عاظ و مردم عادی در شاه -  
 عبدالعظیم ۲۷  
 مهاجرت برخی از ایرانیان به کشورهای  
 بیگانه ۳۰  
 هزل مشیرالدوله از صدارت عظمی ۳۱  
 آدم‌کشی و آدم‌سوزی در سبزوار ۳۳  
 مردم برای اجراء قبول شاه ایران از  
 دولت‌های خارجی تضمین می‌خواستند!  
 ۳۳  
 نامه سرزنش‌بار زنان تبریز به مردان  
 شیراز ۳۸  
 اغتشاش در کرمانشاه - تحسن همگانی  
 مردم - برپا کردن چادر بر بام  
 خانه‌ها ۳۹  
 آدم‌کشان مزدور شاه در اندیشه شکار  
 آزادینخواهان ۵۱  
 یازداشت رحیم‌خان قراجه‌داغی ضد مشروطه  
 معروف ۵۱ - ۵۳  
 تعطیل همگانی مردم تهران و جلوگیری  
 از چراغانی برای تاج‌گذاری شاه  
 ۵۱  
 جلوگیری مردم بندر انزلی از خارج شدن  
 نوز بلژیکی ۵۲  
 قتل رجب‌افندی در تهران ۵۲  
 توطئه اکرم‌السلطان برای کشتن اعضای  
 انجمن ایالتی تبریز ۵۲  
 کمیابی نان و شورش مردم در تبریز ۵۳  
 کشته شدن یک محترک در تبریز ۵۳  
 وضع بد مالی ایران و فرستادن هیأت‌های  
 تبلیغاتی به خارج ۵۹  
 بریگاد قزاق زنجیری برای بردگی ایران  
 ۶۳  
 گارد شاهی با فرمانده روسی! ۶۴
- شورش در زنجان و اردبیل ۶۶  
 شرایط پرده‌وار و استعماری روس و  
 انگلیس برای دریافت اقساط وام  
 خود از ایران ۶۸  
 کشته شدن اتابک اعظم ۶۸  
 کاپیتولاسیون انگلیس در ایران ۶۹  
 اظهار نظر شگفتی‌انگیز سفیر انگلیس  
 درباره شاه ایران ۷۱  
 دولت ایران فقط می‌تواند از روس و  
 انگلیس وام بگیرد! ۷۶  
 احساسات میهن‌پرستانه ایرانیان از نظر  
 سفیر انگلیس ۷۹  
 رئیس دزدها محافظ راه‌کاروانی مشهد  
 شد ۸۳  
 طرح قرارداد ۱۹۰۷ در مجلس ایران  
 ۸۹  
 مرگ ناگهانی و مرموز مشیرالدوله ۸۹  
 اخطار درباریان به محمدعلی‌شاه و منزوی  
 گردانیدن او ۹۰  
 مقالات روزنامه حبل‌المتین درباره قرارداد  
 ۱۹۰۷ ۹۳  
 قانون اساسی ایران ۹۹  
 فروش دختران و زنان ایرانی بوسیله  
 صنایع‌الدوله ۱۱۰  
 زندانی شدن علاءالدوله - تبعید و زندانی  
 شدن ناصرالملک و وزیران دولت  
 او ۱۱۷  
 چاقوکشان مزدور محمدعلی‌شاه و پذیرائی  
 شاهانه (!) از آنها ۱۱۹  
 سوءاستفاده آصف‌الدوله و مظفرنظام از  
 انبار مهمات خراسان ۱۲۴  
 تبعید علاءالدوله - زندانی شدن ناصر-  
 الملک ۱۴۰  
 اتحاد ظل‌السلطان با مشروطه‌خواهان ۱۴۴  
 شاه ایران از سفراء انگلیس و روس

حمایت سفارت انگلیس از ظل‌السلطان  
۲۰۲

تلگراف شاه ایران به پادشاه انگلیس  
۲۰۴

جواب دادن پادشاه انگلیس به شاه ایران  
۲۰۵

پناهندگی ایرانیان به سفارت روس ۲۳۵  
کودتا در تهران و غارت خانه‌های مردم  
بدست قوای دولتی ۲۳۶

دستگیری ملك المتكلمين و جهانگیرخان  
صو را صرافیل ۲۳۹

حکومت نظامی به فرمان لیاخوف ۲۴۳  
ایرانیان مصمم شدند سلطان عثمانی را  
به پادشاهی خود برگزینند ۲۷۲

فرمانفرمای آذربایجان از ورود آذوقه به  
شهر تبریز جلوگیری کرد ۲۹۱

قزاقان روسی در تبریز و ادعای بیطرفی  
دولت روسیه ۲۹۵

روزهای تلخ تبریز ۲۹۷

دستخط محمدعلی‌شاه درباره انتخابات  
مجلس ۳۰۶

انتخابات مجلس و بدقولی‌های محمدعلی  
شاه ۳۰۹

تظاهرات مزدوران شاه علیه مشروطه ۳۱۳  
تلگراف شدیداللعن علماء نجف به محمد  
علی‌شاه ۳۲۱

دستور کار می‌گرفت! ۱۴۶  
از نظر سفیر انگلیس ملت ایران تا دو  
نسل دیگر هم شایسته حکومت  
مشروطه نیست ۱۴۹

زرتشتیان ایرانی برای تأمین جان‌خودشان  
از سفارت انگلیس کمک می‌خواستند  
۱۶۲

سوء قصد بجان محمدعلی‌شاه ۱۶۸  
تدارك محمدعلی‌شاه برای سرکوبی مردم  
۱۶۹

گزارش سفیر انگلیس درباره سوء قصد  
به محمدعلی‌شاه ۱۷۰

غارت مردم بوسیله گارد امیربهادر ۱۷۱  
تحصن امیربهادر در سفارت روس ۱۸۴

فرار نظام السلطنه به قم ۱۸۶  
روس و انگلیس در فکر تغییر سلطنت در  
ایران ۱۹۱

تحصن تقی‌زاده و روزنامه‌نگاران در  
سفارت انگلیس ۱۹۶

دستگیری روزنامه‌نویسان و آزادینخواهان  
دیگر بدستور محمدعلی‌شاه ۱۹۶

پناهندگی رئیس مجلس به سفارت فرانسه  
۲۰۰

پناهندگی وزیر مالیه و خانواده‌اش به  
سفارت ایتالیا ۲۰۰

شورش در تبریز ۲۰۰

انحلال مجلس بدستور محمدعلی‌شاه ۲۰۰

### جلد دوم

تظاهرات طرفداری محمدعلی شاه علیه  
برقراری مشروطه در ایران ۳۳۹

بی‌تکلیفی زندانیان سیاسی؛ مشروطه  
نوع محمدعلی‌شاهی! ۳۴۰

به عقیده سفیر انگلیس، اعضای مجلس  
ایران عاری از کار و نادان و  
ارتجاعی هستند! ۳۳۷

دستخط ساختگی محمدعلی‌شاه بر دیوارهای

- شورائی با شریعت اسلام موافق نیست ۳۷۹
- پناهندگی ملیون به کنسولگری عثمانی در رشت ۳۸۱
- رفتار ستمگرانه با پارمیان و ارامنه ایرانی ۳۸۴
- برقراری نظم در تبریز بوسیله ستارخان و باقرخان ۳۸۷
- نامه انجمن تبریز درباره رفتار ناروای دولت با مردم آن شهر ۳۸۹
- اعتراض انجمن ملی تبریز به استقراض دولت ایران از خارج ۳۹۹
- شورش در رشت و کشته شدن حاکم آن شهر ۴۰۲، ۴۲۶
- تشکیل حکومت موقت در رشت بوسیله شورشیان ۴۰۲-۴۲۶
- پیشنهاد صلح عین الدوله به مردم تبریز ۴۰۳، ۴۰۴
- مخالفت ملیون تهران با استقراض دولت ایران از دولتهای خارجی ۴۰۴
- به عقیده مستشار مالیه ایران شرط استقلال مالیه ایران استخدام کارمندان خارجی است ۴۰۵
- آشوب و غارت در اصفهان، پناهندگی مردم به سفارتخانه های انگلیس و روس ۴۰۶-۴۰۷
- زمزمه تشکیل يك کشور مستقل در شمال ایران ۴۱۰
- یاگیری سیدحسین لاری در لار ۴۱۰
- انگلیس از مساعدت مالی به محمدعلی شاه برای حفظ موقعیت او ناامید است ۴۱۱
- تغییرات در کابینه دولت ۴۱۲
- تیراندازی به شیخ فضل الله نوری ۴۱۲-
- ۴۱۳
- لیره وام تاخت می زند ۳۴۴
- به عقیده محمدعلی شاه مشروطه و تشکیل مجلس مخالف با اسلام است ۳۴۶-
- ۳۴۸
- به عقیده علاء السلطنه ایران برای تشکیل مجلس مستعد نیست ۳۴۷
- شورش در مشهد؛ نامه علماء کربلاء به مردم خراسان و تحریک آنان به شورش ۳۵۲
- حکومت نظامی در اصفهان ۳۵۲
- انگلیس و روس با شاه ایران وحدت نظر دارند ۳۵۵
- عقب نشینی محمدعلی شاه در برابر تهدیدهای انگلیس و روس ۳۵۵
- تحصین محمدعلی شاه در باغشاه ۳۵۶
- سفرای انگلیس و روس می خواستند محمدعلی شاه را با دادن رشوه مشروطه خواه کنند! ۳۵۶
- هرج و مرج و شورش در اصفهان؛ غارت بازار بوسیله سربازان دولتی ۳۶۰
- يك داوری عجیب درباره ستارخان و همزمان او ۳۶۱
- غارت دیوانخانه حکومت اصفهان بوسیله مردم ۳۶۳
- اصفهان در تصرف انقلابیون ۳۶۴
- انتصاب سعدالدوله به وزارت خارجه ۳۶۵
- مقاومت محمدعلی شاه در برابر فشارهای انگلیس و روس ۳۶۶
- ترس انگلیس از تجزیه ایران! ترس روسها از استقلال شهرهای تبریز و اصفهان ۳۶۷
- انفصال صمصام السلطنه از ایلخانی بختیاری ۳۶۸
- به عقیده صدراعظم ایران هیچگونه حکومت

- ۴۴۹ بمباران تبریز بوسیله شاه‌پرستان  
هرج و مرج در بوشهر ۴۵۲  
زمینه‌سازی قفقازیها در شورش رشت  
۴۶۰
- پرچم روس و انگلیس و عثمانی بر فراز  
خانه‌های مردم رشت ۴۶۰  
یورش قوای دولتی به تبریز ۴۶۱  
یورش جنایتکارانه رحیم‌خان به جلفا  
۴۶۲
- نظر کنسول انگلیس درباره رشادت و  
جنگاوری ستارخان و جنگیدن  
روحانیان ۴۶۳  
کشته‌شدن يك نانوائ گرانفروش در تبریز  
۴۶۴  
بنادر خلیج فارس زیر فرمان ملیون ۴۶۴  
در بوشهر به‌جای پرچم سلطنتی پرچم ملی  
برافراشته شد ۴۶۷  
شروع انقلاب در مشهد ۴۶۷  
شیراز و همدان در مسیر انقلاب ۴۶۸  
شورش افشاریها و غارت اموال حاکم  
کرمان ۴۷۰  
رفتار ضدانسانی با پارسیان در شیراز  
۴۷۲  
کشتار پناهندگان شاه‌عبدالعظیم به دستور  
مفاخرالملک حاکم تهران ۴۷۳  
اعتراض آمرانه انگلیس و روس به  
کشتار شاه‌عبدالعظیم ۴۷۴  
مداخله انگلیس و روس در ترکیب کابینه  
ایران ۴۷۵  
تهدید انگلیس و روس به تنبیه اقتصادی  
ایران ۴۷۵  
قحطی و غارت نانوائیها در کرمان ۴۷۸  
سیدمرتضی در لباس ملی‌گری و با قصد  
غارتگری ۴۷۸  
تغییرات سیاسی در اسلامبول و تأثیر آن
- علمای کربلاء مردم ایران را از پرداخت  
مالیات به دولت منع کردند ۴۱۲  
تشکیل دیوان عدالت در بوشهر ۴۱۴  
شورشیان رشت شعاع‌السلطنه برادر شاه  
را گروگان گرفتند ۴۱۷  
محاكمة متهمان به بمب‌اندازی بسوی شاه  
۴۱۸، ۴۱۹  
کشف و توقیف مهمات انقلابیون ایرانی  
در باکو ۴۲۳  
پرواز آثار انقلاب در مشهد ۴۲۴  
متن بیان‌نامه جماعت ملیون تهران به  
سفیر انگلیس ۴۲۷  
تشکیل کابینه مشیرالسلطنه ۴۲۸  
تعطیل بازار تهران و چوب‌بخوردن تجار  
بازار ۴۲۹  
آزاد شدن ضاربین شیخ فضل‌الله نوری  
۴۲۹  
مخالفت علماء نجف و همدان با استقراض  
محمدعلی‌شاه از خارجه ۴۳۱  
انجمن ایالتی آذربایجان جانشین مجلس  
ملی ایران ۴۳۱  
جنگ ملیون و شاه‌پرستان در تبریز ۴۳۳  
سادات لارستان به توصیه علماء نجف  
گمرک بوشهر را متصرف شدند  
۴۳۶  
تصرف بوشهر بوسیله سید مرتضی  
اهرمی ۴۴۱  
کشته‌شدن چهار نفر بدست اوپاش در  
شاه‌عبدالعظیم ۴۴۱  
غارتگری‌های رحیم‌خان ۴۴۲  
آشوب در کرمانشاه؛ کشتار یهودیان آن  
شهر بدست آشوبگران ۴۴۶  
قحطی و گرسنگی و مرگ در تبریز ۴۴۶  
جنبش ملیون در اورمیه ۴۴۸  
شورش در استرآباد ۴۴۸



- در اوضاع سیاسی ایران ۴۸۷  
قحطی نان در تبریز؛ فراهم شدن زمینه های  
شورش مردم ۴۸۸  
مبارکه جنگ تبریز از طرف ملیون ۴۹۶  
مخالفت شاه و عین الدوله با مبارکه جنگ  
۴۹۷-۴۹۹  
نیروهای روسی آماده اشغال تبریز ۵۰۱  
دستور شاه برای مبارکه جنگ و ورود  
آذوقه به تبریز ۵۰۷  
ورود نیروهای روسی به خاک ایران ۵۱۳  
عفو عمومی شاه ۵۱۳  
الگوی محمدعلی شاه برای اعطای مشروطه  
و قانون انتخابات ۵۱۳  
نایب السلطنه مرتجع برمسند ریاست وزراء  
۵۱۵  
ورود نیروهای روسی به تبریز ۵۱۵  
فجرات نسبی تبریز از قحطی و مرگ ۵۱۶  
سپاسگزاری ستارخان از کمکهای انگلیس  
و روس به مردم تبریز ۵۱۵-۵۱۶  
لجاج و خودسری محمدعلی شاه ۵۱۷  
پافشاری انگلیس و روس برای نشان دادن
- سعدالدوله به بجای نایب السلطنه  
۵۱۷  
شکایت وزیر ایرانی به سفراء انگلیس و  
روس ۵۱۹  
تعیین وزیر خارجه ایران با تصویب وزیر  
خارجه انگلیس! ۵۱۹  
نظروزارت خارجه انگلیس درباره کابینه های  
ایران ۵۱۹  
تحصن صنیع الدوله و اعتمادالذاکرین در  
سفارت انگلیس ۵۲۹  
کشته شدن فرستاده ملیون بدست ترکمانان  
۵۳۰  
تظاهرات مردم بندرگز به طرفداری از  
مشروطه ۵۳۰  
کمیابی نان در کرمان ۵۳۱  
آشوب در کرمان و غارت محله یهودیان  
آن شهر ۵۳۲  
تشکیل انجمن ایالتی فارس ۵۳۴  
توصیه های تحقیق آرمیز دولتین انگلیس و  
روس به شاه ایران ۵۳۸

## جلد سوم

- سعدالدوله مهرة سیاسی مورد حمایت  
استعمارگران ۵۵۱  
اخطار اهانت آمیز انگلیس و روس به  
شاه ایران در پوشش نصیحت  
دوستانه! ۵۵۲  
آبروی سیاسی ایران در گرو دریافت وام  
از بیگانگان ۵۵۳  
پناهندگی ستارخان و باقرخان به سفارت  
عثمانی ۵۵۶  
دستخط محمدعلی شاه درباره برقراری  
مشروطه ۵۶۲  
فرمان عفو عمومی از طرف محمدعلی شاه  
۵۶۳  
دستگیر شدن انقلابیون قزوین و رشت  
انتشار دستخط مجبول محمدعلی شاه  
درباره مشروطه و عفو عمومی ۵۶۵  
تیرباران شدن قاسم آقا (سرتیپ) بدست  
ملیون ۵۶۶  
ورود ارتش روس به مشهد ۵۶۶  
خودداری مردم مشهد از دادن مالیات به  
حکومت ایران ۵۶۷  
ناآرامی و گشتار در لار ۵۶۹

- تبریز در اشغال قشون روس ۵۶۹-۵۷۰  
محاصره تبریز بوسیله قوای محمدعلی‌شاه  
۵۷۰
- قطعه‌نامه انقلابیون و فهرست درخواست‌های  
آنان از شاه ۵۷۳
- تلاش انگلیس برای جلوگیری از رسیدن  
انقلابیون به تهران ۵۸۲، ۵۸۵،  
۵۸۷
- امضاء قانون انتخابات مجلس شورای ملی  
بدست محمدعلی‌شاه ۵۸۲
- چاره‌جوئی محمدعلی‌شاه از سفراء روس و  
انگلیس برای آرام‌گردانیدن مردم  
انقلابی ۵۸۸
- دستخط محمدعلی‌شاه درباره تفسیر فرمان  
مشروطه ۵۹۰
- کمیابی نان در تبریز ۵۹۲
- متن قرارداد استقراض ایران از روسیه  
۶۰۶
- اعتراض سفیر روس به خاموش نشدن  
فریاد انقلابیون ۶۰۷
- لحن اهانت‌بار سفیر روسیه نسبت به  
انقلابیون ایران ۶۰۷
- اخطارنامه سپهدار به سفراء انگلیس و  
روس و تعیین شرایط ترك مخصوصه  
۶۰۹
- تلاش سفیران انگلیس و روس برای متارکه  
جنگ بین شاه و مردم ایران ۶۱۷
- متارکه جنگ قزاقها با مردم به دستور  
لیاخف ۶۱۹
- همدستی انگلیس و روس در مورد حوادث  
ایران ۶۲۰
- پناهندگی محمدعلی‌شاه در سفارت روس  
۶۲۳، ۶۳۴، ۶۸۳
- خودداری محمدعلی‌شاه از پذیرفتن هیأت  
برگزیده مجلس شورایی ۶۲۴
- سلطان احمد میرزا سلطان احمد شاه شد  
۶۲۶
- صلاح‌اندیشی برای اخراج ستارخان و  
باقرخان از ایران! ۶۲۸
- درخواست سفراء انگلیس و روس از  
سردار اسعد و دعوت او به آرامش  
۶۴۰
- فهرست درخواست‌های انقلابیون از دولت  
ایران بوسیله سفارتین انگلیس و  
روس ۶۴۲
- خودداری سردار اسعد از قبول ضمانت  
سفارتین انگلیس و روس برای  
اجراء قول شاه ۶۴۴
- ناآرامی و شورش در سلطان‌آباد (اراک)  
۶۴۸
- اظهارنظر سفیر انگلیس درباره مردم  
دشتستان و تنگستان ۶۵۸
- توصیف بی‌نظمی راه بوشهر و شیراز از  
نظر سفیر انگلیس ۶۶۰
- انتشار قانون انتخابات مجلس شورایی  
۶۶۶
- اشغال تهران بوسیله نیروهای انقلابی  
۶۸۱
- چاره‌اندیشی شاه و سفارتین برای  
جلوگیری از پیشرفت انقلابیون  
۶۸۲
- تسلیم کلنل لیاخف به نیروهای انقلابی  
۶۸۴
- خلع محمدعلی‌شاه از سلطنت و پادشاهی  
احمدشاه قاجار ۶۸۴
- تلاش برای جلوگیری از سلطنت احمدشاه  
۶۸۴
- گزارش تفصیلی پیروزی انقلابیون به  
نوشته مأمور سفارت انگلیس ۶۸۶
- اعلامیه شورای انقلاب درباره تغییر

- اعزام ستارخان از تبریز به اردبیل ۷۱۹  
 اغتشاشات مهم در کرمان ۷۲۱  
 حرکت محمدعلی میرزا از بندر انزلی  
 بسوی روسیه ۷۳۴  
 بازگشت بخشی از قشون روسیه از تبریز  
 ۷۳۸  
 اخطار سفارت انگلیس به دولت ایران  
 درباره ناامنی راههای جنوب کشور  
 ۷۴۰  
 آمار نیروهای نظامی روسیه در قزوین و  
 تبریز ۷۴۹  
 ناآرامی در اردبیل - پناهندگی اعضاء  
 حکومت و انجمن محلی و علماء به  
 کنسولگری روس ۷۵۱  
 کار زشتی که از ستارخان سر زد - مطالب  
 روزنامه رسمی ایران درباره وقایع  
 اردبیل ۷۵۴  
 افتتاح مجلس شورایملی بوسیله احمدشاه  
 ۷۵۷  
 اظهار وابستگی رحیمخان به دولت روس  
 ۷۵۷  
 پناهندگی مردم یزد به کنسولگری انگلیس  
 ۷۶۲  
 اشغال شهر اردبیل بوسیله قشون روس  
 ۷۶۵  
 کشتار کاروانیان در راه بوشهر ۷۶۵  
 تصویب نیابت سلطنت عضدالملک در  
 مجلس شورای ملی ۷۶۶  
 پادشاه ایران ۶۸۹  
 پذیرائی احمدشاه قاجار از سران قاجاریه  
 و درباریان ۶۹۰  
 رهائی ظل السلطان از بند انقلابیون رشت  
 ۶۹۶  
 کشمکش روس و انگلیس با شورای  
 انقلاب برای تعیین حقوق مستمری  
 محمدعلی میرزا ۶۹۵-۶۹۷  
 پذیرائی احمدشاه از سفراء دولتهای  
 بیگانه ۶۹۷  
 داوری سفیر انگلیس درباره آداب دانی  
 عضدالملک ۶۹۸  
 نظر سفیر انگلیس درباره مدیریت دولت  
 انقلابی ایران ۶۹۹  
 قرارنامه خروج محمدعلی میرزا از ایران  
 ۷۰۳  
 بهانه جوئی روسها برای اشغال خاک  
 ایران ۷۰۵  
 تشکیل نخستین دولت در پادشاهی احمدشاه  
 ۷۰۷  
 پناهندگی سعدالدوله و مخبرالدوله به  
 سفارت انگلیس ۷۰۷  
 آغاز اعدام مخالفان در حکومت جدید ۷۰۷  
 دشواریهای زندگی پارسیان و یهودیان  
 یزد ۷۱۰  
 عفو عمومی زندانیان و پناهندگان سیاسی  
 ۷۱۸  
 حرکت محمدعلی میرزا و همراهان بسوی  
 بندر انزلی ۷۱۸

## جلد چهارم

- تلگرافات رحیمخان قراجه داغی و رؤسای  
 ایل شاهسون به حمایت از محمدعلی  
 شاه مخلوع ۷۸۰  
 رقابت انگلیس و روس برای دادن وام به  
 ایران ۷۷۷  
 گزارش تفصیلی سفیر انگلیس درباره

مقاومت دولت ایران در برابر امتیازات و وثیقه‌های درخواستی انگلیس و روس برای دادن وام ۸۴۱  
محدودیت و ممنوعیت ایران برای درخواست وام از دولتهای دیگر بجز انگلیس و روس ۸۴۲  
دسته‌بندی وکلاء و پدید آمدن گروههای سیاسی در مجلس ۸۴۴  
پاسخ دولت ایران به تحمیلات انگلیس و روس برای دادن وام ۸۴۷  
موضوع استخدام مشاوران مالیه از کشورهای خارجی ۸۴۹  
قیام داراب‌میرزا صاحب‌منصب ایرانی - الاصل قشون روس به هواخواهی محمدعلی‌شاه مخلوع ۸۵۲  
شرایط انگلیس برای هزینه وام بوسیله دولت ایران ۸۵۳  
تغییر کابینه دولت سپهدار ۸۵۴  
کمیابی نان در پایتخت ۸۵۵  
سنگسار کردن يك زن قاتل در تهران ۸۵۶  
ناآرامی در کرمانشاه ۸۶۳  
قتل سید عبدالله مجتهد (بهبهانی) ۸۷۵  
قتل مستحفظ کشتی روسی در استرآباد (گرگان) ۸۷۵  
شیوع و سرایت ناامنی و گردن‌کشی تا دروازه‌های پایتخت ۸۷۶  
بروز اغتشاش در همدان ۸۷۹  
دام‌های استعمارگران برای تحمیل وام به ایران ۸۷۹  
تشکیل کابینه مستوفی‌الممالک ۸۸۰  
تیراندازی سربازان ایرانی به خانه نایب قنصل روس ۸۸۱  
بروز ناآرامی در نقاط مختلف کشور ۸۸۱  
تیراندازی قزاق روسی به سرباز ایرانی ۸۸۳

افتتاح مجلس شورایملی بوسیله احمدشاه ۷۷۷  
وکلائی که بهنگام افتتاح مجلس حضور داشتند ۷۷۸  
ناآرامی در زنجان - جنگ بین قوای محلی و نیروهای دولتی ۷۸۲  
ترکیب نخستین دولت به ریاست سپهدار ۷۸۳  
درگذشت ام‌الخاقان مادر محمدعلی‌شاه مخلوع در راه سفر کربلاء ۷۸۶  
شورش مردم بستک (لنگه) و اخراج حاکم از شهر ۷۸۹  
قتل فجیع دو نفر اسماعیلی‌مذهب در نیشابور ۷۹۳  
شکست یافتن نیروهای رحیم‌خان قراجه‌داغی از قوای دولتی و فرار رحیم‌خان به سرحد روسیه ۸۰۱  
درخواست دولت ایران از دولت روس برای استرداد رحیم‌خان به ایران ۸۰۲  
استعفاء و انصراف سپهدار از ریاست وزراء ۸۰۲  
نظر سفیر انگلیس درباره دلآوری ایل بویر احمد ۸۰۴  
زمینه‌های مخالفت مجلس با دریافت وام از انگلیس و روس ۸۱۴  
شرایط استثماری برای دادن وام به ایران ۸۱۵، ۸۱۸  
حرکت ستارخان و باقرخان از تبریز بسوی تهران ۸۲۷  
مکاتبات بین دولتهای ایران و انگلیس درباره وام پیشنهادی انگلیس به ایران ۸۳۱  
چاره‌اندیشی مزورانه سفیر انگلیس برای تحمیل وام به ایران ۷۳۷

۹۰۲

نمایش خشم آلود سفراء دولتین استعماری  
در برابر اشاره کتبی دولت ایران

به استقلال ملی خود ۹۲۲

درگذشت عضدالملک نایب‌السلطنه ایران  
و تعیین ناصرالملک بجای او ۹۲۴

گزارش وقیحه‌خانه سفیر انگلیس در برخورد  
با پاسخ دولت ایران برای اعلام

حفظ استقلال ملی خود ۹۲۵

بازگشت محمدعلی میرزا و ظل‌السلطان  
و ورود آندو به شهر رشت ۹۳۱

محاصره شهر کاشان بوسیله نایب‌حسین  
کاشی ۹۳۵

ناآرامی و زدوخورد در اردبیل ۹۳۸

گم‌شدن تاجرباشی روس ۹۳۸

ناآرامی در بوشهر و شیراز ۹۴۵، ۹۴۶

اخطار شدید سفیر انگلیس به دولت  
ایران درباره ناامنی‌های جنوب  
کشور ۹۴۸

پاسخ دولت ایران به اخطاریه سفیر  
انگلیس ۹۵۰

درگیری و زدوخورد بختیاربها و قوای  
نایب‌حسین کاشی ۹۵۸

تحصن رئیس نظمیّه یزد از مسم حاکم  
شهر به تلگرافخانه انگلیس ۹۵۹

شیوع بیماری وبا در کرمانشاه ۹۵۹

غارت و کشتار در محله یهودیان شیراز  
۹۶۰

تظاهرات مردم ایران در اعتراض به حضور  
قوای روس و مداخله انگلیس در  
ایران ۹۶۵

استعفای حسینقلی‌خان نواب از وزارت  
امور خارجه ۹۷۲

ناخشنودی سفیر انگلیس از بی‌اعتنائی  
دولت ایران به سفیر روس! ۸۸۴

استعفای کابینه مستوفی‌الممالک ۸۸۷

اعتراض سفیر انگلیس به ناامنی‌های  
ایران و تعطیل تجارت انگلیس ۸۸۸

طرح وام يك ميليون لیره‌ئی انگلیس در  
مجلس ایران ۸۸۹

درخواست علماء نجف برای اخراج تقی‌زاده  
از ایران ۸۹۰

استعفای مستشارالدوله از ریاست مجلس  
و ریاست ذکاء‌الملک ۸۹۱

اعتراض مردم یزد به مالیات تریاک و  
هیزم ۸۹۳

رفتار ناشایسته مردم یزد با زرتشتی‌ها  
۸۹۳

اعتراض بازاریان همدان به مالیاتها و  
عوارض جدید دولتی ۸۹۵، ۹۱۱

پیشنهاد موزیانه برای پرداخت وام به  
ایران ۸۹۶

تصمیم دولت برای خلع سلاح عمومی  
۸۹۷

سنگرگیری ستارخان و مجاهدین او در  
پارك اتابك ۸۹۷

حمله قوای دولتی به پارك اتابك - تسلیم  
مجاهدین و زخمی‌شدن ستارخان  
۸۹۸، ۹۱۹

علاقمندی انگلیس برای برقراری نظم در  
ایران ۸۹۸، ۸۹۹

آمار تلفات پارك اتابك ۸۹۹

کشته‌شدن سرباز ایرانی بدست نگهبانان  
کنسولگری کرمانشاه ۹۰۱

هجوم سربازان ایرانی به کنسولگری روس  
و ناسزاگوئی به کنسول آن دولت

## جلد پنجم

- مقدمات استخدام سوئدی‌ها برای ژاندارمری  
ایران ۹۷۵
- تصویب استخدام مستشاران امریکایی  
برای مالیه ایران در مجلس ۹۸۷
- کشته شدن صنیع‌الدوله وزیر مالیه بدست  
تروریست‌های روسی ۱۰۱۱/۹۸۸
- ناآرامی در بلوچستان و کرمان و زمزمه  
استقلال بلوچستان ۹۹۴
- تحریکات محمدعلی‌شاه مخلوع در داخل  
کشور ۱۰۰۰
- بمباران روستای ایرانی با دست قزاقان  
روسی ۱۰۰۳
- تشکیل دولت سپهدار ۱۰۰۳
- اسامی مستشاران مالیاتی امریکائی در  
ایران ۱۰۰۴
- سوگند خوردن ناصرالملک نایب‌السلطنه  
در مجلس شورایملى ۱۰۰۶
- تصویب حقوق مستشاران امریکائی در  
مجلس شورایملى ۱۰۰۹
- سپاسگزاری وزیر خارجه انگلستان از  
برقراری امنیت در جنوب ایران  
۱۰۱۶
- ناآرامی در کرمانشاه و حمله به کنسولگری  
انگلیس ۱۰۱۸
- محاكمة قاتلان رجال ایرانی در دادگاههای  
روسیه! ۱۱۰۰/۱۰۱۸
- کشتار شگفت در بوشهر ۱۰۱۹
- سخنرانی ناصرالملک نایب‌السلطنه در  
مجلس شورایملى ۱۰۲۰
- برنامه دولت سپهدار برای اداره کشور  
۱۰۳۳
- ترکیب دولت سپهدار ۱۰۳۵
- برکناری ممتازالدوله از ریاست مجلس  
شورایملى و ریاست مؤتمن‌الملک  
۱۰۳۶
- ناآرامی و زد و خورد و کشتار در راه  
تبریز-آستارا ۱۰۳۷
- فرار ججو سردار، شورشی خراسانی به  
خاک روسیه ۱۰۳۸
- بازداشت و محاكمة پسران قوام‌الملک  
شیرازی ۱۰۴۳
- استخدام صاحب‌منصبان سوئدی برای  
ژاندارمری ایران ۱۰۴۴
- طرح لایحه وام‌خواهی از بانک شاهی در  
مجلس شورایملى ۱۰۴۷
- سرنوشت قوام‌الملک مسئله روز دولتین  
ایران و انگلیس! ۱۰۵۱
- کشته شدن نصرالدوله برادر قوام‌الملک  
شیرازی در راه شیراز-بوشهر  
۱۰۵۲
- تلگراف علماء نجف به نایب‌السلطنه -  
انتخاب هیأت‌رئیسۀ مجلس شورایملى  
۱۰۵۵
- ناآرامی در شیراز بعلت پناهنده شدن  
قوام‌الملک به سفارت انگلیس  
۱۰۶۲
- تصویب لایحه دریافت وام از بانک شاهی  
در مجلس شورایملى - قرارداد  
اسارت‌بار وام ۱۰۶۷
- برنامه هزینه گردانیدن وام دریافتی  
۱۰۷۰
- ورود مستشاران امریکائی به تهران

- ۱۰۷۳  
به رسمیت شناخته شدن ولیعهدی محمدحسن  
میرزا از طرف دولت انگلیس
- ۱۰۷۴  
کمیابی نان در اصفهان و شورش بانوان  
و مردم آن شهر و کشته و دارآویز  
شدن رئیس بلدیة ۱۰۷۵
- ناآرامی در پوشهر و کشته شدن نایب‌رتیس  
نظمیه بدست تفنگچیان ۱۰۷۹
- تیراندازی سربازان ایرانی و نگهبانان  
کنسولگری انگلیس بسوی یکدیگر  
و کشته شدن چند تن ۱۰۸۱
- تصویب لایحه کنترل هزینه وام دریافتی  
از بانک شاهی در مجلس شورایملی  
۱۰۸۷
- تصویب لایحه تأسیس و اختیارات خزانه-  
داری کل در مجلس شورایملی  
۱۰۹۲
- تصویب حقوق دربار سلطنتی در مجلس  
شورایملی ۱۰۹۵
- طغیان رودخانه هامون و کشته شدن ۴۶  
نفر در اثر سیل ۱۰۹۶
- قانون اجازه دریافت وام از بانک  
شاهنشاهی ۱۱۰۱
- نامه مورگان شوستر به سفیر انگلیس  
در ایران ۱۱۰۹
- گزارش تفصیلی توطئه علیه جان قوام-  
الملک شیرازی و نصرالدوله برادر  
او ۱۱۱۴
- سفیر انگلیس جوانمردی و بزرگ‌منشی  
یک ایرانی را «یک نوع حس  
مغرب‌زمینی» میدانست! ۱۱۱۶
- برخورد دشمنانه میان شوستر خزانه‌دار  
کل و مرنارد مدیر کل گمرکات  
ایران ۱۱۱۹
- ورود محمدعلی‌شاه مخلوع به کمش‌تپه  
۱۱۲۲
- دودوزه بازی دولت روسیه برای بازگرداندن  
محمدعلی‌میرزا به سلطنت ایران  
۱۱۲۴
- تصویب قانون حکومت نظامی تهران در  
مجلس شورایملی ۱۱۲۸
- آثار اجرائی قانون حکومت نظامی و  
پناهندگی گروهی به سفارتخانه‌های  
انگلیس و روس ۱۱۳۱
- متن قانون حکومت نظامی ۱۱۳۲
- بروز احساسات مردم شهرستانها به  
طرفداری از محمدعلی‌شاه مخلوع  
۱۱۳۶
- استعفاء صدراعظم (سپهدار) ۱۱۳۶
- تشکیل دولت صمصام‌السلطنه بختیاری  
۱۱۴۰
- ناآرامی و زمینه‌سازی شورش در مشهد به  
طرفداری از محمدعلی‌شاه مخلوع  
۱۱۴۲
- اشغال شهر نیشابور بوسیله محمدعلی‌شاه  
مخلوع و یاران او ۱۱۴۲
- آشوبگری سالارالدوله در کرمانشاه  
۱۱۴۴
- شورش بسیار سخت در خراسان ۱۱۴۵
- زمزمه مخالفت انگلیس با مورگان شوستر  
۱۱۴۹
- شورش مردم تالش و کشته شدن حاکم آن  
شهر بدست مردم ۱۱۵۲
- کشته شدن محمدعلی، شورشی نیشابوری  
۱۱۵۲
- ناآرامی و قتل و غارت در کرمانشاه  
۱۱۵۴
- کشف انجمن مخفی اتحاد اسلامی در تهران  
۱۱۵۶

- پیشرفت محمدعلی‌شاه مغلوع در داخل خاک ایران و اعتراض دولت ایران به دولتین انگلیس و روس و قطع مقرری او ۱۱۵۸
- رفع دخل دولت انگلیس از اقدامات محمدعلی‌شاه مغلوع ۱۱۵۸
- اعتراض‌نامه سفیر ایران در لندن به دولت انگلیس درباره مداخلات ناروای دولت روسیه در ایران ۱۱۶۰
- هجوم سربازان و قزاقهای روسی به مقر ایالت آذربایجان و تهدید حاکم و رهانیدن رشیدالملک مهره سیاسی روس از زندان حکومتی ۱۱۶۲
- مزاحمت نیروهای روسیه در تبریز و گیلان نسبت بمردم و معنی بیطرفی دولت روسیه در امور ایران! ۱۱۶۲
- ورود محمدعلی‌شاه مغلوع به ساری ۱۱۶۷
- قیام سالارالدوله از کرمانشاه ۱۱۷۳
- آغاز شکست نیروهای محمدعلی‌شاه مغلوع در فیروزکوه و دستگیری رشیدالسلطان ۱۱۷۶
- لحن بی‌ادبانه یک روزنامه‌نگار روسی درباره گردانندگان کشور ایران ۱۱۸۲
- تصرف شهر دامغان بوسیله نیروهای محمدعلی‌شاه مغلوع ۱۲۰۲
- تشکیل دولت پنج‌روزه سپهدار و اسامی وزیران او ۱۲۰۴
- دولت صمصام‌السلطنه بختیاری و نام وزیران او ۱۲۰۵
- تصویب جایزه برای دستگیری یا کشتن محمدعلی‌شاه مغلوع و برادران او در مجلس شورایملی ۱۲۰۵
- پناهنده‌شدن زرتشتیان کرمان به کنسولگری انگلیس و کشته‌شدن یکی از آنان ۱۲۰۷
- ناآرامی و قتل و غارت درهمدان ۱۲۰۸
- شکست سنگین نیروهای محمدعلی‌شاه مغلوع از نیروهای دولتی ۱۲۰۸
- شکست نیروهای ارشدالدوله بدست بختیاریها ۱۲۱۱
- بیکاری و گرانی و کمیابی در کرمان ۱۲۱۱
- شکست کامل نیروهای محمدعلی‌شاه مغلوع در فیروزکوه و سوادکوه و فرار خود او ۱۲۱۵
- وعده‌دادنهای محمدعلی‌شاه مغلوع به مردم مشهد ۱۲۳۰
- تلگراف سالارالدوله به مجلس شورایملی ۱۲۳۴
- نامه نایب‌السلطنه به مجلس شورایملی ۱۲۳۷
- تنظیم برنامه اساسی برای اداره کشور ۱۲۳۹

### جلد ششم

- فرار سالارالدوله از همدان به بروجرد ۱۲۵۸
- تیراندازی بسوی قوام‌الملک و کشته‌شدن همراهان او ۱۲۵۹
- افزایش نیروهای نظامی انگلیس در شهرهای ایران ۱۲۶۱
- اعتراض دولت ایران به افزایش نیروی نظامی انگلیس در ایران ۱۲۶۶-



۱۲۷۷

آشتی کردن و سوگند خوردن قوام‌الملک و  
صولت‌الدوله ۱۲۶۶ - ۱۲۶۷

نامه میرزا مهدی‌خان وزیرمختار ایران  
در لندن به وزیر خارجه انگلیس  
دربارۀ افزایش نیروی نظامی  
انگلیس در ایران ۱۲۷۳

حرکت محمدعلی‌میرزا (محمدعلی‌شاه)  
بسوی بجنورد ۱۲۷۸

عقیده مهم سفیر روسیه دربارۀ چگونگی  
اصلاحات در ایران و اختیارات  
مرگان شوستر ۱۲۸۰

محمدعلی‌میرزا در کومش‌تپه ۱۲۸۱  
تیرگی روابط مرگان شوستر و دولت  
ایران ۱۲۸۱

تصرف سلطان‌آباد به دست دوستداران  
محمدعلی‌شاه ۱۲۸۲

نامنی شدید در راههای بندرعباس و  
کرمان ۱۲۸۴

ارزشیابی نایب‌الحکومه کرمان (سردار  
نصرت) از نظر سفیر انگلیس ۱۲۸۵  
شکست کامل و تیرباران شدن ارشدالدوله  
و از هم پاشیده شدن قوای سالار -  
الدوله ۱۲۸۶

فرار محمدعلی‌میرزا از مازندران ۱۲۸۷  
لشکرکشی سالارالدوله برای تصرف  
تهران ۱۲۸۷

شکست سنگین سالارالدوله از قوای دولتی  
و فرار او به همدان ۱۲۸۷-۱۲۹۱  
تصویب مقرری دائمی برای پیرم‌خان در  
مجلس شورای ملی ۱۲۸۹

تصرف کاشان به دست نایب‌حسین‌کاشی  
۱۲۹۰

انحصارطلبی سفیر دولت روس دربارۀ  
ایران ۱۲۹۱

پاسخ وزیر خارجه انگلیس به نامه میرزا  
مهدی‌خان دربارۀ اعزام نیروی  
انگلیسی به ایران ۱۲۹۴

جلوگیری جنرال‌قنسول روس از اقدامات  
مأموران دولت ایران در مورد اموال  
شعاع‌السلطنه ۱۳۰۰

عقیده مورگان شوستر دربارۀ روابط  
دولتین ایران و روس ۱۳۰۷

اخطار سفیر روس به دولت ایران و  
تهدید به قطع رابطه سیاسی ۱۳۰۷

مقاله يك روزنامه روسی دربارۀ تیرگی  
روابط ایران و روس ۱۳۱۲

استعفاء نایب‌السلطنه و کابینه ایران در  
اعتراض به اخطار دولت روسیه  
۱۳۱۵-۱۳۱۷

توضیحات سفیر روسیه در لندن به وزارت  
خارجه انگلیس دربارۀ رفتار دولت  
روس با ایران ۱۳۲۴

قطع رابطه سیاسی روسیه با ایران  
۱۳۲۷-۱۳۴۴

پافشاری روسها برای اخراج مورگان  
شوستر از ایران ۱۳۲۹

سیاهه تعداد نیروی نظامی روسیه در  
ایران ۱۳۳۴

نامه مورگان شوستر و بروز بحران در  
کابینه ایران ۱۳۳۵

تصویب قانون انتخابات در مجلس شورای  
ملی ۱۳۳۶

تلگراف ملاکاظم خراسانی به نایب‌السلطنه  
۱۳۳۷

کشته شدن رحیم‌خان چلپیانلو در زندان  
تبریز ۱۳۳۷

آشفته‌گی اوضاع در کرمان ۱۳۴۰

یادداشت سفیر انگلیس به وزیر امور  
خارجه ایران دربارۀ مخالفت مردم

- تظاهرات مردم بر ضد روسیه و تحریم کالاهای روسی در ایران ۱۳۸۴
- نامه وثوق‌الدوله به سفیر روسیه درباره روابط سیاسی ایران و روس ۱۳۸۵
- مذاکرات و تصمیم‌گیری مجلس شورای ملی درباره شرایط تحمیلی دولت روسیه ۱۳۸۸
- تمدید دوره مجلس شورای ملی باتصویب نمایندگان مجلس! ۱۳۹۰
- حرکت قشون روسیه برای تصرف تهران ۱۳۹۱
- آغاز برکناری کارکنان امریکائی در ایران و نخستین پیروزی سیاسی روسها در این زمینه ۱۳۹۲
- بیان‌نامه دولت روسیه درباره محمدعلی‌شاه مخلوع ۱۴۱۲
- مسلح شدن مردم مشهد و قوچان برای مقابله با قوای روسیه ۱۴۲۰
- پایداری مجلس شورای ملی در برابر درخواستهای دولت روسیه و چاره‌جویی دولت ایران برای انحلال مجلس ۱۴۲۱
- استعفاء گروهی نمایندگان مجلس شورای ملی ۱۴۲۱
- تحریم کالاهای انگلیسی و معامله و معاشرت با انگلیسی‌ها در شیراز ۱۴۲۲، ۱۴۵۲، ۱۴۵۵
- شکست قوای دولتی از ترکمانان طرفدار محمدعلی‌شاه مخلوع در دامغان ۱۴۲۲
- ناآرامی در کرمانشاه - جنگ طرفداران سالارالدوله با قوای دولتی ۱۴۲۸
- مقدمه تحریم کالاهای روسی در ایران ۱۴۳۰
- با ورود قوای انگلیسی به ایران ۱۳۴۲
- پایداری مجلس شورای ملی در برابر درخواستهای دولت روسیه ۱۳۴۵
- اعاده یادداشت اعتراضیه دولت ایران به دولت روسیه ۱۳۵۴
- پاسخ دولت ایران به درخواست‌های دولت روسیه و اعتراض به پسر فرستادن یادداشت دولت ایران ۱۳۵۵
- پوزشخواهی دولت ایران از دولت روسیه و تجدید روابط سیاسی دو کشور ۱۳۵۶-۱۴۳۹
- حیله استعماری جدید برای تحکیم قرارداد انگلیس و روس درباره تقسیم ایران ۱۳۵۷
- خسارت جسارت‌ورزی ایران به امپراطوری روسیه! ۱۳۶۰
- نامه وزارت خارجه روسیه به وزارت خارجه انگلیس درباره تیرگی روابط سیاسی ایران و روس و توجیه منطلق قدیمی گرگ و بره! ۱۳۶۱
- سیاهه تعداد قوای نظامی روسیه در رشت ۱۳۶۳
- اعلام بهانه‌های تازه دولت روس به دولت ایران و تحمیل شرایط جدید ۱۳۶۹
- خودخواهی جهانگشایانه روسها و سازشکاری تاجران انگلیس‌ها و زبونی ناگزیرانه ایران ۱۳۷۰
- شرایط روسیه برای بیرون بردن قوای نظامی از شهرهای ایران ۱۳۷۴
- کشته شدن علاءالدوله ۱۳۷۶
- رد شدن تقاضاها و شرایط پیشنهادی روسیه در مجلس شورای ملی ۱۳۷۶

۱۴۵۷، ۱۴۶۰

پذیرش شرایط روسیه برای تخلیه قوای  
روسی از ایران ۱۴۵۸، ۱۴۶۱  
زد و خورد ایرانیان و روسها در رشت  
و انزلی و کشته شدن ده تن ایرانی  
۱۴۵۹

انفصال مورگان شوستر و همکاران او از  
خدمت دولت ایران ۱۴۶۱  
انحلال و تعطیل مجلس شورای ملی به  
پیشنهاد نایب السلطنه و دستور  
دولت ایران ۱۴۶۱

اعتراض مردم و بازاریان علیه اقدامات  
دولت ۱۴۶۲

شورش و ناامنی در فارس ۱۴۶۳  
اعتراض خوانین قشقایی به صولت الدوله  
۱۴۶۷

اوضاع بحرانی در شیراز ۱۴۷۱  
زد و خورد و کشتار و آشوب در شیراز  
۱۴۷۷

توشیح قانون انتخابات به دست نایب -  
السلطنه ۱۴۳۰

متن کامل قانون انتخابات سال ۱۲۹۰  
خورشیدی ۱۴۳۱

استعفاء جمعی اعضاء دولت ایران ۱۴۳۸  
پیروزی شعاع السلطنه بر قوای دولتی و  
تصرف استرآباد ۱۴۴۱

تشکیل کابینه صمصام السلطنه بختیاری  
۱۴۴۴

دستخط نایب السلطنه (ناصرالملک) به  
مجلس شورای ملی ۱۴۴۶

تصویب اعطاء اختیارات به دولت در  
مجلس شورای ملی برای حل بحران  
روابط سیاسی ایران و روس  
۱۴۵۵

ورود سالارالدوله به کرمانشاه و  
پناهندگی کفیل حکومت آنها به  
قنسولگری انگلیس ۱۴۵۶

جنگ سپاهیان روسیه با فدائیان تبریز  
و کشته شدن گروهی از ایرانیان